

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЄДИНОГО ДЕРЖАВНОГО
КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ ПРАВО
НА ДРУГОМУ (МАГІСТЕРСЬКОМУ)
РІВНІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Електронне видання

Хмельницький, 2026

УДК 34

Рецензенти:

Пунда Олександр Олегович, директор Департаменту освіти та науки обласної державної адміністрації, доктор юридичних наук, професор

Давидова Ірина Віталівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Навчально-методичний посібник для підготовки до Єдиного державного кваліфікаційного іспиту за спеціальністю Право на другому (магістерському) рівні вищої освіти [Електронне видання] / авт. кол: Андрушко А.В., Анікіна Г.В., Бондаренко-Зелінська Н.Л. та ін. Хмельницький, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда, 2026. 598 с.

ISBN 978617856711–8

Цей навчально-методичний посібник підготовлений з метою підвищення рівня засвоєних здобувачам вищої освіти спеціальних (фахових, предметних) компетентностей, визначених стандартом вищої освіти за спеціальністю Право та освітньо-професійною програмою «Магістр права», які необхідні для успішного складання ЄДКІ з права та подальшої роботи за спеціальністю.

Призначений для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю Право, науково-педагогічних працівників, науковців, а також усіх, хто цікавиться питаннями права.

© Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда
Юзькова, 2026

Авторський колектив

Андрушко А.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового, земельного та господарського права – розділ 8;

Анікіна Г.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права – підрозділи 6.2., 6.8., 9.1. – 9.6;

Бондаренко-Зелінська Н.Л., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права – підрозділ 7.5.;

Вагіна І.Д., доктор філософії з права, доцент кафедри приватного права – підрозділ 6.5. (у співавторстві з Якимчук С.О.) підрозділ 6.7., розділ 13 (у співавторстві Якимчук С.О.);

Виговський Д.Л., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу – підрозділи 10.4., 10.5.;

Владовська К.П., доктор філософії з права, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права – підрозділ 4.3., розділ 5 (у співавторстві з Гавріком Р.О.);

Волкотруб С.Г., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу – підрозділ 11.2;

Гаврік Р.О., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права – розділ 5 (у співавторстві з Владовською К.П.);

Галус О.О., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права – підрозділ 4.2;

Гарієвська М.Б., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права – підрозділ 7.3. (у співавторстві з Трач О.М.);

Голуб А.Є., доктор філософії з права, асистент кафедри кримінального права та процесу – підрозділи 10.7., 10.8.;

Захарчук В.М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу – підрозділ 10.6.;

Іваницький А.М., доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права – підрозділи 3.8. – 3.10.;

Іванова Р.Ю., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного та європейського права – підрозділи 3.5. – 3.7; 12.1 – 12.3.;

Кірик А.Ю., доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права – розділ 2 (у співавторстві з Черняк О.Ю.);

Когут І.А., доктор філософії з права, старший викладач кафедри кримінального права та процесу – підрозділи 11.3. – 11.4.;

Крушинський С.А., кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу – підрозділ 11.1.;

Литвиненко І. Л., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права – розділ 1 (у співавторстві з Солодкою І.В.);

Лозінська С.В., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного та європейського права – підрозділи 3.1. – 3.4, 3.11.;

Налуцишин В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу – підрозділ 10.2.;

Нікіфорова Т.І., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу – підрозділи 10.1., 10.9.;

Плисюк Н.М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу – підрозділи 10.3., 12.4., 12.6., 12.7.;

Ромась М.І., доктор філософії з права, доцент кафедри приватного права – підрозділи 6.4., 6.9.;

Сердечна І.Л., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного права – підрозділ 6.6.;

Солодка І.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права – розділ 1 (у співавторстві з Литвиненко І.Л.);

Токар А.М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права – підрозділи 4.1., 4.5., 4.6.;

Трач О.М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права, підрозділ 7.2, 7.3. (у співавторстві з Гарієвською М.Б.), 7.4.;

Циганюк Ю.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу – підрозділи 11.5., 12.5.;

Черняк О.Ю., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та європейського права – розділ 2 (у співавторстві з Кірик А.Ю.);

Чорна Ж.Л., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права – підрозділ 6.1., 6.2.;

Якимчук С.О., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного права – підрозділ 6.5 (у співавторстві з Вагіною І.Д.), розділ 13 (у співавторстві з Вагіною І.Д.)

ЗМІСТ

1.	Конституційне право України	11
1.1.	Принципи конституційного статусу особи. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері	11
1.2.	Зміст, обсяг захисту та критерії обмеження права на свободу думки й слова, права на доступ до публічної інформації, права на захист персональних даних, свободи совісті та свободи пересування. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері	15
1.3.	Політичні права та участь громадян у вирішенні питань суспільного значення. Свобода мирних зібрань, свобода об'єднань: обсяг захисту та критерії обмеження. Рівність доступу громадян до публічної служби. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері	22
1.4.	Зміст конституційних гарантій прав і свобод людини. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері	34
1.5.	Конституційні обмеження у здійсненні конституційних прав та свобод людини в Україні. Допустимі критерії обмеження прав людини: значення принципу пропорційності. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері	40
1.6.	Місце конституційної скарги в механізмі захисту прав людини в Україні	44
1.7.	Порядок звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України. Особливості провадження у справах за конституційними скаргами в Конституційному Суді України	47
2.	Основи права Європейського Союзу (ЄС)	55
2.1.	Право ЄС як правопорядок <i>suigeneris</i> . Верховенство і пряма дія права ЄС (справа <i>Costa v. ENEL</i> 1964 р. і справа <i>Van Gend & Loos</i> 1963 р.). Принцип субсидіарності і принцип пропорційності у праві ЄС. Копенгагенські і мадрридські критерії для вступу в ЄС	55
2.2.	Установчі договори ЄС і Хартія основоположних прав ЄС 2000 р. Правові акти ЄС (стаття 288 Договору про функціонування ЄС)	60
2.3.	Порядок утворення і повноваження інституцій ЄС (Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада ЄС, Європейська Комісія, Європейський центральний банк, Рахункова палата ЄС). Юрисдикція Суду Справедливості ЄС (Загального суду і Суду Справедливості)	65
2.4.	Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Критерії прямої дії норм Угоди про асоціацію (рішення Верховного Суду у справі від 04 липня 2019 р. № 910/4947/18 (справа за позовом ТОВ «КАНЖУТ»). Застосування норм права ЄС у правопорядку України (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 р. у справі № 910/9627/20)	70
3.	Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини	74
3.1.	Міжнародно-правові засади співробітництва України із суб'єктами міжнародного права, включаючи питання визнання. Міжнародно-правові питання участі України в міжнародних організаціях	74
3.2.	Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України. Дія міжнародного права в національній правовій системі України	76
3.3.	Міжнародно-правові підстави та засоби зміни державної території	80
3.4.	Питання статусу та режиму морських просторів, зокрема участь України у міжнародних конвенційних механізмах. Міжнародно-правові засади статусу та режиму повітряних та космічних просторів, зокрема участь України у міжнародних конвенційних механізмах	83
3.5.	Міжнародні зобов'язання України у сфері охорони навколишнього середовища	86
3.6.	Правове регулювання застосування сили у міжнародних відносинах та системи	93

	колективної безпеки	
3.7.	Міжнародно-правові засоби вирішення спорів. Практика розгляду спорів за участі України у міжнародних судових установах	100
3.8.	Міжнародно-правові стандарти захисту прав індивіда	106
3.9.	Міжнародні зобов'язання України у сфері захисту прав людини та міжнародні механізми контролю за їх виконанням	111
3.10.	Роль і значення (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини для правової системи України	115
3.11.	Наслідки порушення міжнародно-правових зобов'язань у міжнародному праві	120
4.	Адміністративне право України	124
4.1.	Інструменти публічного адміністрування: нормативний акт, адміністративний акт, адміністративний договір	124
4.2.	Принципи адміністративної процедури	132
4.3.	Обмеження, що застосовують до публічних службовців з метою запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням	137
4.4.	Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією	145
4.5.	Види адміністративних стягнень та основні правила їх накладення	152
4.6.	Проведення в справі про адміністративне правопорушення: принципи, стадії, акти, що складають на певних стадіях провадження	157
5.	Адміністративне судочинство в Україні	175
5.1.	Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства	175
5.2.	Предметна, інстанційна та територіальна юрисдикція адміністративних судів	184
5.3.	Способи судового захисту прав, свобод, інтересів особи від порушень з боку суб'єкта владних повноважень	201
5.4.	Види адміністративних справ та форми адміністративного судочинства, що їм відповідають	208
6.	Цивільне право України	221
6.1.	Правові наслідки недійсності правочинів	217
6.2.	Особисті немайнові відносини у цивільному праві	221
6.3.	Здійснення і захист права власності та інших речових прав	225
6.4.	Правові наслідки порушення договірних зобов'язань	232
6.5.	Деліктна відповідальність у цивільному праві	240
6.6.	Зобов'язання щодо передачі майна у власність та у користування	264
6.7.	Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави	292
6.8.	Захист права інтелектуальної власності	295
6.9.	Застосування норм спадкового права	302
7.	Цивільне процесуальне право України	309
7.1.	Належне представництво при захисті прав, свобод та інтересів у порядку цивільного судочинства	309
7.2.	Позовне провадження: практичні проблеми розгляду і вирішення цивільних справ	314
7.3.	Особливості розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження	338
7.4.	Особливості розгляду цивільних справ у порядку наказного провадження	343
8.	Трудове право України	371
8.1.	Зайнятість населення і працевлаштування	371
8.2.	Трудовий договір та його види	374
8.3.	Робочий час і час відпочинку	379
8.4.	Оплата праці та її нормування. Гарантії та компенсації	382
8.5.	Трудова дисципліна	387
8.6.	Матеріальна відповідальність сторін трудового договору	389
8.7.	Трудові спори	393

9.	Міжнародне приватне право	399
9.1	Колізійний метод регулювання відносин у міжнародному приватному праві. Застосування колізійних норм	399
9.2.	Колізійні питання права власності	401
9.3.	Питання спадкування у міжнародному приватному праві	403
9.4.	Порядок укладення та розірвання транскордонних шлюбів. Правове регулювання майнових відносин подружжя, ускладнених іноземним елементом	406
9.5.	Договірні зобов'язання у міжнародному приватному праві. Застосування «Правил ІНКОТЕРМС» в зовнішньоекономічних договорах	408
9.6.	Деліктні зобов'язання в міжнародному приватному праві	411
10.	Кримінальне право України	414
10.1.	Призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу	414
10.2.	Злочини проти основ національної безпеки	420
10.3	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	424
10.4.	Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	430
10.5.	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	433
10.6	Кримінальні правопорушення проти власності	437
10.7.	Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	442
10.8.	Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	447
10.9.	Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	453
11.	Кримінальне процесуальне право України	458
11.1.	Збирання, перевірка та оцінка доказів	458
11.2.	Застосування заходів забезпечення кримінального провадження	463
11.3	Досудове розслідування у кримінальному процесі	469
11.4.	Судове провадження у кримінальному процесі	481
11.5.	Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні. Видача осіб, які вчинили правопорушення (екстрадиція)	492
12.	Міжнародне гуманітарне право. Міжнародне кримінальне право	499
12.1.	Умови застосування норм міжнародного гуманітарного права. Поняття та види збройних конфліктів. Кваліфікація Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України	499
12.2.	Статус комбатантів, інших учасників збройного конфлікту та цивільних осіб у міжнародному гуманітарному праві	506
12.3	Міжнародна відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права	514
12.4.	Універсальна юрисдикція держав щодо міжнародних злочинів у міжнародному праві. Юрисдикція України щодо міжнародних злочинів	521
12.5.	Юрисдикція та процесуальні аспекти діяльності Міжнародного кримінального суду	526
12.6	Зобов'язання України щодо відповідальності за міжнародні злочини	531
12.7.	Зобов'язання України щодо відповідальності за конвенційні злочини	535
13.	Професійна етика та дисциплінарна відповідальність правника	541
13.1.	Незалежність, компетентність та безсторонність	541
13.2.	Чесність та непідкупність. Вимоги щодо несумісності з іншими видами діяльності. Недопущення конфлікту інтересів	547
13.3	Відданість верховенству права та правам людини	555
13.4.	Конфіденційність та збереження професійної таємниці	560
13.5.	Етичні засади взаємовідносин між правниками. Реагування на неетичну поведінку колег	656

13.6	Дотримання високих етичних стандартів на робочому місці і поза ним, офлайн та онлайн	571
13.7.	Дисциплінарна відповідальність судді, прокурора та адвоката. Підстави та порядок застосування дисциплінарних стягнень	579

ВСТУП

У цьому навчально-методичному посібнику наведене коротке пояснення усіх питань програми ЄДКІ, які містяться у відповідних підрозділах. Після назви кожного підрозділу зазначається його когнітивний рівень (Рівень А, Рівень В, Рівень С, Рівень D). Після кожного підрозділу містяться зразки тестових завдань різних типів. Правильна відповідь (правильні відповіді) виділені **жирним** шрифтом.

Також пройти тестові завдання можна на тренувальному центрі Єдиного державного кваліфікаційного іспиту за посиланням – <https://train.edki.gov.ua/?redirect=0> (Тренажер ЄДКІ 081 Право / 293 Міжнародне право)

Узагальнена структура програми Єдиного державного кваліфікаційного іспиту за спеціальністю Право (ЄДКІ) затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 08.10.2021 № 1076 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України 11.04.2024 № 503):

Найменування розділу	Питома вага у тесті, %
1. Конституційне право України	4,5–5,5
2. Основи права Європейського Союзу (ЄС)	3,5–4,5
3. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини	8–10
4. Адміністративне право України	6,5–8,5
5. Адміністративне судочинство в Україні	6,5–8,5
6. Цивільне право України	11–15
7. Цивільне процесуальне право України	8–10
8. Трудове право України	8–18
9. Міжнародне приватне право	5–7
10. Кримінальне право України	8–10
11. Кримінальне процесуальне право України	7–9
12. Міжнародне гуманітарне право. Міжнародне кримінальне право	6–8
13. Професійна етика та дисциплінарна відповідальність правника	4–6

В екзаменаційному тесті ЄДКІ використовуються різні типи завдань:

- 1) завдання, що мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний;
- 2) завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні;
- 3) завдання, що потребують визначення послідовності / пріоритетності;
- 4) завдання, що потребують визначення відповідності.

Тестові завдання відповідають когнітивному рівню, який визначений для кожного підрозділу:

Рівень А. «Знання».

Рівень В. «Знання», «Розуміння».

Рівень С. «Знання», «Розуміння», «Застосування».

Рівень Д. «Знання», «Розуміння», «Застосування» та «Аналіз»/«Синтез»/«Оцінка».

Знання – запам'ятовування та відтворення матеріалу, який вивчається. Йдеться про запам'ятовування і відтворення термінів, строків, конкретних фактів, методів і процедур, основних юридичних понять, правил, принципів, цілісних правових теорій.

Розуміння – здатність встановлювати зв'язок одного матеріалу з іншим.

Застосування – уміння використовувати вивчений матеріал у конкретних умовах і нових ситуаціях. Сюди входить застосування правил, методів, уміння розбивати матеріал на складові тощо.

Аналіз – це виділення частини з цілого, виявлення взаємозв'язку між ними, осмислення принципів організації цілого. Навчальні результати характеризуються осмисленням не тільки змісту навчального матеріалу, а і його внутрішньої структури.

Синтез – вміння комбінувати елементи, щоб одержати ціле з новою системною властивістю.

Оцінювання – вміння оцінювати значення того чи іншого матеріалу для конкретної правової мети.

1. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

1.1. Принципи конституційного статусу особи. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері (рівень В)

Правовий статус особи (у вузькому значенні) – це сукупність прав, свобод та обов'язків людини, що визначаються і гарантуються державою в Конституції та інших нормативно-правових актах. *Конституційний (загальний) правовий статус* – це той обсяг прав, свобод і обов'язків, який визначається безпосередньо Конституцією, він є єдиним і однаковим для всіх.

В широкому значенні поняття правового статусу (правового положення) розуміють як сукупність таких елементів як: конституційні принципи правового статусу особи; громадянство; правосуб'єктність (правоздатність та дієздатність); сукупність прав та свобод; юридичні обов'язки; юридичні гарантії забезпечення прав, свобод та виконання обов'язків.

Одним з елементів конституційного статусу особи є принципи – це основоположні засади, керівні ідеї, які визначаються державою та покладені в основу здійснення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Конституційні принципи правового статусу закріплені в статтях 3, 21–24 Конституції України:

1) Принцип *рівності і недискримінації*. Який охоплює наступні аспекти:

✓ *рівноправність громадян України* – кожен громадянин України має і може користуватися на рівних підставах з іншими громадянами усім обсягом конституційних прав і свобод *без дискримінації* з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 21, ч. 2. ст. 24 Конституції України).

✓ *рівність всіх громадян перед законом* – обов'язок додержуватись закону, виконувати його, право використовувати закон у своїх інтересах, а також юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівними для всіх громадян. Не може бути винятків з цього правила, зважаючи на будь-які особливі заслуги особи, її соціальний статус тощо.

Таке розуміння рівності передбачає і юридичну рівність громадян щодо використання своїх прав тими категоріями громадян, які за соціальними, політичними, фізіологічними та іншими обставинами не мають рівних з іншими можливостей, притаманних всім людям. Тому Конституція встановлює систему юридичних і матеріальних гарантій умов життя, гідних людини.

✓ *рівність прав жінки і чоловіка*, що забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї. Принцип рівності чоловіка і жінки гарантується також спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням соціальних пільг, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, а також правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (ч. 3. ст. 24 Конституції України).

✓ крім того, принцип рівності означає, що здійснення прав і свобод людини і громадянина не повинно порушувати права та свободи інших осіб.

2) Принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю – ст. 3 Конституції України – Утвердження та забезпечення прав людини є головним обов'язком держави.

3) Принцип невідчужуваності, непорушності та невичерпності прав людини (ст. 21, 22 Конституції України). Права розглядаються, як такі, що не даровані державою, а належать їй від народження. Права не можуть бути скасовані, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав.

4) Принцип вільного та всебічного розвитку особистості (ст. 23 Конституції України).

5) Принцип єдності прав та обов'язків – реалізація особою належних її прав передбачає наявність кореспондуючих обов'язків у відповідних зобов'язаних суб'єктів. Наприклад, конституційне право на життя у особи передбачає обов'язок усіх інших не посягати на життя особи.

6) Принцип гарантованості – ст. 3 Конституції України. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Відповідно, держава має створювати систему норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують в сукупності належний захист, охорону та реалізацію прав та свобод особи.

В рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ) сформульовані наступні правові позиції, які розкривають суть принципів конституційного статусу особи:

- *Рівність можливостей.* Гідність і права людини передбачають забезпечення рівних правових можливостей (матеріальних і процесуальних) для реалізації прав однакового змісту та обсягу (Рішення КСУ № 9–рп/2012 від 12.04.2012 р. (справа про рівність сторін судового процесу) – «гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб».

- *Рівний юридичний масштаб.* Рівність перед законом означає однакову обов'язковість закону для всіх, незалежно від встановлених у ньому відмінностей у правах чи обмеженнях (Рішення КСУ № 8–рп/2007 від 16.10.2007 р. (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) – «Встановлення вікових обмежень не може вважатися порушенням принципу правової рівності громадян... рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені...».

- *Об'єктивна обґрунтованість відмінностей.* Суд зазначає, що встановлення певних відмінностей у правовому статусі можливе, якщо мета такого розрізнення є істотною, суспільно значущою, а самі відмінності є об'єктивно виправданими та справедливими. КСУ сформулював правову позицію, згідно з якою «Конституція та закони України виокремлюють певні

категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них, зокрема, належать громадяни, яким пенсія призначається за спеціальними законами» (Рішення КСУ № 8–рп/2005 від 11.10.2005 р. (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). Також в Рішенні КСУ № 14–рп/2004 від 07.07.2004 р. (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) Суд вказав, що «мета встановлення певних відмінностей у правовому статусі працівників повинна бути істотною, а самі відмінності, що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими. В іншому разі встановлення обмежень на зайняття посади означало б дискримінацію».

• *Засада пропорційності при обмеженні прав.* Однією з найважливіших позицій КСУ є визначення меж, за якими втручання держави у права особи стає неконституційним. Так, «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (Рішення КСУ № 2–рп/2016 від 01.06.2016 р. (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу)).

Тестові завдання до підрозділу 1.1.

Фабула 1. Громадянина Петренка було звільнено з посади державного службовця після досягнення ним 65–річного віку у зв'язку з досягненням граничного віку перебування на державній службі. Петренко звернувся до суду з позовом про поновлення на роботі. У позові він зазначив, що таке звільнення є дискримінаційним та порушує принцип рівності (ст. 21, 24 Конституції України), оскільки для працівників приватних підприємств або осіб, що працюють за трудовим договором в інших сферах, подібних вікових обмежень законом не встановлено. На його думку, встановлення «особливих» правил для державних службовців порушує принцип рівності всіх перед законом. Представник державного органу у суді заперечив, стверджуючи, що встановлення певних відмінностей у статусі державних службовців є об'єктивно обґрунтованим, оскільки робота на державу має специфічний характер і потребує особливого регулювання.

Тестові завдання до фабули 1.

1. Як, згідно з правовими позиціями КСУ, слід розуміти принцип рівності громадян перед законом у ситуації, коли закон встановлює різні умови (наприклад, різний вік виходу на пенсію) для різних професій?

А) Як повну ідентичність прав та обов'язків для всіх без винятку громадян України.

Б) Як однакову обов'язковість конкретного закону для всіх, з урахуванням встановлених у ньому відмінностей у правах чи обмеженнях.

В) Як право держави на свій розсуд змінювати обсяг прав будь-якої категорії громадян без обґрунтування.

Г) Як заборону на прийняття будь-яких спеціальних законів, що регулюють статус окремих професійних груп.

2. Які аспекти має врахувати суд при оцінці того, чи є звільнення Петренка дискримінаційним? (Оберіть три правильні варіанти).

А) Чи переслідує встановлення граничного віку легітимну мету (наприклад, оновлення кадрового складу).

Б) Чи є у Петренка діти або онуки на утриманні, що виправдовує продовження служби.

В) Чи є різниця у поводженні об'єктивно та розумно обґрунтованою з огляду на характер державної служби.

Г) Кількість приватних компаній у регіоні, які не мають вікових обмежень для персоналу.

Д) Чи є застосований захід (звільнення по досягненню 65 років) пропорційним поставленій меті.

Е) Чи погоджувався Петренко на встановлення граничного віку під час підписання присяги.

Є) Результати опитування громадської думки щодо ефективності літніх працівників.

3. Вкажіть логічну послідовність юридичного аналізу судом скарги на дискримінацію за віком у цій справі:

А) Встановлення наявності різниці у поводженні порівняно з іншими категоріями працівників → Визначення легітимної мети обмеження → Оцінка пропорційності між обмеженням та метою → Висновок про наявність або відсутність дискримінації.

Б) Оцінка професійних якостей Петренка → розрахунок суми компенсації → поновлення на посаді → перевірка конституційності закону.

В) Вимога згоди від Петренка на звільнення → консультації з приватним сектором → зміна закону → ухвалення рішення.

Г) Порівняння зарплат у державному та приватному секторах → оцінка стажу → автоматичне скасування наказу про звільнення.

Фабула 2. Законом було встановлено особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху. Згідно з положеннями закону, особи, які мають державну нагороду «Герой України» або почесне звання «Заслужений юрист України», звільняються від обов'язку сплачувати штрафи за незначні порушення (перевищення швидкості до 20 км/год), натомість до них може бути застосовано лише попередження. Громадська організація апелювала до народних депутатів стверджуючи, що закон створює привілеї, які не пов'язані з професійною діяльністю цих осіб, наголошуючи, що держава немає права заохочувати громадян за «особливі заслуги» шляхом надання певних імунітетів.

1. Як, згідно з принципом рівності всіх громадян перед законом, слід оцінювати звільнення від адміністративних штрафів осіб з особливими почесними званнями?

А) Як законне заохочення громадян за видатні досягнення перед державою.

Б) Як допустиму диференціацію правового статусу залежно від соціального походження особи.

В) Як порушення принципу рівності, оскільки юридична відповідальність має бути однаковою для всіх, незалежно від особливих заслуг чи соціального статусу.

Г) Як реалізацію принципу об'єктивної обґрунтованості відмінностей у правовому статусі.

2. Які умови, згідно з правовими позиціями Конституційного Суду України, є обов'язковими для того, щоб відмінності у правовому статусі не вважалися дискримінаційними? (Оберіть три правильні варіанти):

А) Мета такого розрізнення повинна бути істотною та суспільно значущою.

Б) Відмінності мають бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими.

В) Наявність у особи державних нагород або високих почесних звань.

Г) Згода громадських організацій на встановлення таких привілеїв.

Д) Встановлені відмінності повинні відповідати конституційним положенням.

Е) Встановлення привілеїв виключно для осіб з вищою юридичною освітою.

Є) Застосування обмежень лише у сфері адміністративного права.

3. Визначте відповідність між конституційним принципом та його змістом у контексті даної справи:

Принцип	Зміст у контексті фабули
А. Рівний юридичний масштаб	1. Однакова обов'язковість конкретного закону для всіх з усіма встановленими в ньому правами та обов'язками.
Б. Рівність перед законом	2. Юридична відповідальність є рівною для всіх і не може мати винятків через особливі заслуги особи.
В. Заборона дискримінації	3. Недопустимість встановлення привілеїв за ознаками соціального походження чи іншими ознаками.

Відповідність: А–1, Б–2, В–3.

1.2. Зміст, обсяг захисту та критерії обмеження права на свободу думки й слова, права на доступ до публічної інформації, права на захист персональних даних, свободи совісті та свободи пересування. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері (рівень С)

Свобода думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України): ніхто не може заборонити людині відображати

об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати свої думки і переконання.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір. Обов'язок не поширювати неправдиву інформацію, в разі поширення такої інформації – право на спростування недостовірної інформації врегульовано ст. 277 ЦК України, зокрема, «фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Спростування недостовірної інформації здійснюється у такий же спосіб, у який вона була поширена».

Здійснення свободи думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Проблеми реалізації права на свободу думки і слова, вираження своїх поглядів і переконань, пов'язані, передовсім, з конкуренцією права на захист персональних даних, конфіденційної інформації та правом суспільства знати інформацію (баланс приватності та публічного інтересу), особливо в контексті поширення інформації про публічних осіб. Так, в рішенні КСУ № 8-рп/2003 від 10.04.2003 р. (справа про поширення відомостей) Суд підкреслює, що «межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян. Тому, якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства».

Право на свободу думки і слова знаходиться у тісному взаємозв'язку з правом на *таємниці особистого та сімейного життя* (ст. 32 Конституції України), яке в себе включає:

✓ Можливість людини контролювати інформацію про себе та свою сім'ю, перешкоджати розповсюдженню відомостей особистого характеру. Складові цього права:

- не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини;

Поняття *конфіденційної інформації* – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом (Закони України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації»). До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний

стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження.

- кожному громадянину має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею;

- кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

✓ Особисте (чи приватне) життя можна визначити як фізичну та духовну сферу, яка контролюється самим індивідом, тобто звільнена від зовнішнього впливу, це сфера життєдіяльності фізичної особи поза межами виконання різноманітних суспільних обов'язків, тобто у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків. Зміст цього права включає і охорону особистих таємниць:

- таємниця листування, телефонних розмов та інших переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України). Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинам чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо;

- інші таємниці: адвокатська таємниця, право на таємницю про стан здоров'я, таємниця особистих паперів, банківська та комерційна таємниця, нотаріальна таємниця, таємниця записів актів цивільного стану; таємниця усиновлення; релігійна таємниця (сповіді); таємниця заповіту;

✓ Захист сімейного життя від свавільного втручання в середовище сім'ї будь-яких сторонніх осіб, збереження таємниці інформації щодо сімейних стосунків. Член сім'ї – Рішення КСУ № 5–рп/99 від 03.06.1999 р. (справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї») – особи, що перебувають у правовідносинах, природа яких визначається кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами, характеризується спільним проживанням та/або веденням спільного господарства.

Правову позицію щодо розуміння поняття інформації про особисте і сімейне життя та меж її поширення КСУ сформулював в рішенні № 2–рп/2012 від 20.01.2012 р. (справа щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України), в якому Суд визначив:

- інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень;

- збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її

особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Право на доступ до публічної інформації. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. визначає *публічну інформацію* як відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації. Право на доступ до публічної інформації гарантується обов'язком розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації, крім випадків поширення інформації з обмеженим доступом, до якої належить конфіденційна інформація; таємна інформація; службова інформація.

Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Свобода світогляду і віросповідання(ст. 35 Конституції України):

✓ Свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

✓ Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

✓ Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

✓ Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою.

Конституційний Суд України розглядав різні аспекти реалізації свободи світогляду і віросповідання. Зокрема, в контексті визначення неконституційної норми про дозвільний порядок проведення релігійних богослужінь. Так, в рішенні КСУ № 6–рп/2016 від 08.09.2016 р. (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) було зазначено, що «...право на свободу світогляду і віросповідання може здійснюватися одноособово чи колективно, у приватному чи публічному місці. Право на свободу світогляду та віросповідання може бути

реалізоване, зокрема, у формі проведення богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій. Такі зібрання мають проводитися після завчасного сповіщення відповідними суб'єктами права органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування та не вимагають отримання дозволу на їх проведення».

В Рішенні КСУ № 4-р/2022 від 27.12.2022 р. (справа щодо повної назви релігійних організацій). Суд оцінював законність вимоги держави до релігійних організацій, керівний центр яких знаходиться в країні-агресорі, відображати це у своїй офіційній назві і фактично розмежував індивідуальні та колективні складові реалізації права на свободу віросповідання і зазначив що гарантоване приписами ст. 35 Конституції України право на свободу світогляду і віросповідання – це індивідуальне право, що є відмінним від інституційних прав релігійних організацій (об'єднань). Внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum internum*) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Водночас держава має право обмежити зовнішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum externum*). Виходячи зі змісту ст. 35 Конституції України держава, гарантуючи зазначене право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), зобов'язана створити умови для реалізації цього права, а саме: забезпечити свободу світогляду і віросповідання (релігії) та можливість сповідувати релігію; запобігти посяганням на цю свободу третіми особами; не посягати на цю свободу самотійно. Крім того, держава має право застосувати заходи, що обмежують право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), зокрема, з міркувань громадського порядку (ч.1. ст. 35 Конституції України), право на свободу об'єднання в громадські організації з міркувань, зокрема, національної безпеки (ч. 1 ст. 36 Конституції України). Отже, держава має право вимагати від релігійних організацій прозорості у своїй назві, щоб не вводити громадян в оману. Таке обмеження є пропорційним і не втручається у внутрішні релігійні канони чи саму свободу вірити.

Свобода пересування та вільного вибору місця проживання (ст. 33 Конституції України):

✓ Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

- *свобода пересування* – право особи вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом;

- *вільний вибір місця проживання чи перебування* – право особи на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вона хоче проживати чи перебувати;

✓ Можливість законодавчого обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання:

- свободу пересування та вільного вибору місця проживання відповідно до закону може бути обмежено (ст.12–13 Закон України «Про свободу

пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»): у прикордонній смузі; на територіях військових об'єктів; у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; на приватних земельних ділянках; на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан; на окремих територіях і в населених пунктах, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; на тимчасово окупованих територіях;

- свобода пересування обмежується щодо окремих категорій осіб, наприклад, до яких відповідно до процесуального законодавства застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; осіб, які за вироком суду відбувають покарання або перебувають під адміністративним наглядом; осіб, які згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягають примусовій госпіталізації та лікуванню;

- вільний вибір місця проживання обмежується щодо: осіб, які не досягли 14-річного віку; осіб, до яких застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; або які відбувають покарання тощо.

В контексті аналізованого права визначальним є рішення КСУ № 15-рп/2001 від 14.11.2001 р. (справа щодо прописки), в якому Суд вказав, на те, що «вільне пересування і вибір місця проживання є суттєвою гарантією свободи особистості, умовою її професійного і духовного розвитку. Це право, як і інші права і свободи людини, є невідчужуваним та непорушним. Водночас назване право не є абсолютним. Свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України можуть бути обмежені, але тільки законом». Проте, будь-які обмеження цього права можуть встановлюватися виключно законом, і не повинно носити «дозвільний» характер, як це мало місце з інститутом прописки.

В рішенні КСУ № 5-р(II)/2022 від 22.06.2022 р. (справа за конституційною скаргою О. Абрамовича), розглядаючи справу про можливість знімати громадян з квартирної обліку (черги на житло) у разі їхнього виїзду на постійне проживання до іншого населеного пункту, Суд зазначив що «держава не може карати людину позбавленням її соціальних прав (зокрема, права на житло) за те, що вона скористалася своїм конституційним правом на вільний вибір місця проживання. Зміна особою місця проживання в межах України є реалізацією свободи, що гарантована статтею 33 Конституції, і не повинна призводити до дискримінації чи негативних юридичних наслідків.

Суть правових позицій КСУ, викладених в різних рішеннях, зводиться до того, що обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання може встановлюватися виключно законом.

Тестові завдання до підрозділу 1.2.

Фабула 1. Громадська організація надіслала запит до міської ради з вимогою надати копії рішень про виділення земельних ділянок, включаючи імена фізичних осіб, які їх отримали, та умови отримання. Розпорядник інформації відмовив у наданні прізвищ, посилаючись на те, що інформація про майнове та сімейне життя особи є конфіденційною і не може поширюватися без її згоди. Організація оскаржила відмову в суді, аргументуючи це тим, що відповідно до Закону «Про доступ до публічної інформації» не може бути

обмежено доступ до інформації щодо володіння, користування чи розпорядження комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умов отримання такого майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно.

1. *За яких умов доступ до інформації про закупівлю товарів за бюджетні кошти може бути обмежено?*

А) Якщо розпорядник вважає, що це зашкодить діловій репутації постачальника.

Б) Якщо сума закупівлі є незначною.

В) Якщо окрема інформація про закупівлю становить державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю».

Г) Якщо інформація стосується приватного життя керівника підприємства-постачальника.

2. *Вкажіть правильну послідовність дій розпорядника інформації при отриманні запиту на копії рішень про виділення землі, що містять персональні дані (прізвища):*

А) Оприлюднення інформації на офіційному сайті → надання відповіді запитувачу.

Б) Перевірка належності інформації до категорії, що не може бути обмежена → виокремлення відкритої інформації (ПБ отримувачів) → надання копій документів.

В) Отримання згоди від осіб, чиї ПБ зазначені в рішеннях → перевірка суспільного інтересу → надання відповіді.

Г) Виокремлення конфіденційної інформації → відмова у наданні ПБ через загрозу приватності → надання рішень із затушованими даними.

3. *Визначте відповідність між категорією інформації та правовим режимом її доступу згідно з наведеним текстом закону:*

Категорія інформації	Правовий режим
А. Прізвища осіб, що отримали бюджетні кошти	1. Обмежений доступ (державна таємниця)
Б. Оборонні закупівлі, що становлять державну таємницю	2. Доступ до інформації не може бути обмежений
В. Податковий борг фізичних осіб	3. Відкрита інформація (не підлягає обмеженню)

(Відповідність: А–3, Б–1, В–2)

Фабула 2. Журналіст місцевого видання опублікував статтю, у якій гостро розкритикував діяльність голови районної державної адміністрації. У матеріалі стверджувалося, що через некомпетентні рішення посадовця бюджетні кошти на ремонт доріг було використано неефективно, а самі контракти отримали фірми, пов'язані з його колишніми бізнес-партнерами. Голова РДА звернувся до суду з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації, вимагаючи

спростування та компенсації моральної шкоди, стверджуючи, що журналіст порушив його право на повагу до гідності

1. Яким є стандарт допустимої критики щодо голови районної державної адміністрації як публічної особи порівняно з приватною особою?

А) Межі критики є ідентичними для всіх громадян України.

Б) Межі критики є вужчими, щоб захистити авторитет державної виконавчої влади.

В) Межі критики є значно ширшими, оскільки посадовець свідомо відкриває свої слова та вчинки для прискіпливого аналізу суспільством.

Г) Критика посадовця заборонена, якщо вона стосується ефективності використання бюджетних коштів до завершення фінансового року.

2. На основі практики Конституційного Суду України та ЄСПЛ, які чинники має врахувати суд при розгляді цієї справи? (Оберіть три правильні варіанти).

А) Чи є інформація про витрачання коштів на ремонт доріг предметом суспільного інтересу.

Б) Наявність у журналіста спеціальної вищої освіти у сфері дорожнього будівництва.

В) Розмежування автором статті оціночних суджень (критики некомпетентності) та фактичних тверджень (зв'язок з фірмами).

Г) Кількість читачів, які прокоментували статтю у соціальних мережах.

Д) Чи діяла газета з метою інформування громади про ймовірні зловживання (добросовісність).

Е) Чи погоджував журналіст текст статті з пресслужбою РДА перед публікацією.

Є) Особисті політичні вподобання судді, який розглядає справу.

3. Визначте відповідність між юридичною категорією та її наслідками для журналіста у даній судовій справі:

Юридична категорія	Наслідок для розгляду справи
А. Оціночне судження (критика некомпетентності)	1. Підлягає обов'язковому спростуванню, якщо не підтверджено документально.
Б. Твердження про факт (зв'язок з фірмами партнерів)	2. Не підлягає спростуванню та доведенню правдивості; звільняє від відповідальності.
В. Суспільний інтерес (витрати на дороги)	3. Виправдовує підвищену увагу медіа та право на гостру критику.

(Відповідність: А–2, Б–1, В–3)

1.3. Політичні права та участь громадян у вирішенні питань суспільного значення. Свобода мирних зібрань, свобода об'єднань: обсяг захисту та критерії обмеження. Рівність доступу громадян до публічної служби. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері (рівень С)

Політичні права та свободи становлять фундаментальний елемент конституційного статусу громадянина України, оскільки забезпечують його

участь у формуванні та реалізації державної політики, здійсненні народовладдя та контролі за діяльністю органів публічної влади. На відміну від інших прав, політичні права пов'язані з безпосереднім здійсненням влади, тому належать виключно громадянам України; іноземці та особи без громадянства не володіють більшістю з них, хоча можуть звертатися до органів влади та брати участь у діяльності громадських об'єднань.

Політичні права, закріплені у статтях 36–40 Конституції України, охоплюють свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право брати участь в управлінні державними справами, у виборах і референдумах, право на мирні зібрання та право на звернення. Конституція допускає можливість тимчасового обмеження окремих політичних прав у разі введення воєнного чи надзвичайного стану, за винятком права на звернення, яке не може бути обмежене за жодних умов.

Право брати участь в управлінні державними справами, закріплене у статті 38 Конституції України, охоплює широкий спектр форм прямої та представницької демократії. Громадяни можуть реалізовувати це право безпосередньо – через вибори, референдуми, звернення, мирні зібрання, участь у здійсненні правосуддя як присяжні чи народні засідателі – або через представників, делегуючи повноваження народним депутатам, депутатам місцевих рад, посадовим особам місцевого самоврядування та державним службовцям. Участь громадян охоплює всі гілки державної влади та муніципальну владу: у виконавчій – через рівний доступ до державної служби; у судовій – через інститут присяжних; у місцевому самоврядуванні – через вибори, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення та участь у роботі органів самоорганізації населення. Це право не є абсолютним і деталізується у спеціальних законах, зокрема Виборчому кодексі України, законах про політичні партії, громадські об'єднання, референдум, державну службу та звернення громадян.

Виборче право є центральним інструментом реалізації народного суверенітету. В Україні проводяться вибори Президента, народних депутатів та місцеві вибори різних рівнів. Основними принципами виборчого права є принципи загальних, рівних, прямих, вільних виборів, таємності голосування та добровільності участі. Залежно від виду виборів застосовуються різні виборчі системи, визначені Виборчим кодексом України. Вибори Президента України проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості, що передбачає обрання кандидата, який отримав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні; у разі необхідності проводиться повторне голосування (другий тур). Вибори народних депутатів України здійснюються за пропорційною виборчою системою з відкритими регіональними списками у межах загальнодержавного багатомандатного округу, поділеного на регіональні округи; виборець голосує за партію та, за бажанням, за конкретного кандидата з її регіонального списку. Місцеві вибори проводяться за різними системами залежно від виду виборів і чисельності виборців у громаді: вибори депутатів місцевих рад у громадах з кількістю виборців до 10 тисяч проводяться за мажоритарною системою відносної більшості у багатомандатних округах; вибори депутатів місцевих рад у громадах з кількістю виборців 10 тисяч і більше – за пропорційною системою з відкритими списками; вибори сільських,

селищних і міських голів у громадах до 75 тисяч виборців проводяться за мажоритарною системою відносної більшості, а у громадах з кількістю виборців 75 тисяч і більше – за мажоритарною системою абсолютної більшості з можливістю проведення другого туру.

Виборчий процес включає підготовчу, реєстраційну, агітаційну та підсумкову стадії, а його адміністрування здійснюється системою виборчих комісій – Центральною виборчою комісією, окружними, територіальними та дільничними комісіями. Державний реєстр виборців забезпечує облік виборців і формування списків, які можуть бути уточнені за заявою виборця.

Рішення, дії чи бездіяльність, пов'язані з виборчим процесом, можуть бути оскаржені як до суду, так і до відповідної виборчої комісії: судовий розгляд здійснюється за правилами Кодексу адміністративного судочинства України, а розгляд скарг виборчими комісіями – у порядку, визначеному Виборчим кодексом; суд невідкладно повідомляє виборчі комісії про надходження позову та ухвалені рішення, а якщо щодо того самого питання відкрито судове провадження, виборча комісія припиняє розгляд скарги; під час виборчого процесу суди, виборчі комісії, органи Державного реєстру виборців та правоохоронні органи працюють у режимі, що забезпечує своєчасний прийом і розгляд скарг та звернень.

Судове оскарження у виборчому процесі – це прискорений механізм захисту виборчих прав, спрямований на негайне усунення порушень і забезпечення легітимності виборів. Його характерною рисою є надзвичайно стислі строки подання та розгляду скарг, що вимірюються днями або навіть годинами. Судовому контролю підлягають рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, політичних партій, їхніх організацій, посадових осіб і спостерігачів, а також неточності у списках виборців і встановлення підсумків голосування та результатів виборів. Загальний строк подання позову становить п'ять днів із моменту вчинення оскаржуваних дій чи бездіяльності, але не пізніше 22:00 дня, що передує голосуванню; у день голосування позов може бути подано до завершення голосування; після голосування – протягом п'яти днів, якщо порушення стосується підрахунку голосів або встановлення результатів. Розгляд справ також здійснюється у скорочені строки: до дня голосування – протягом двох днів, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування; у день голосування – до його завершення; після голосування – у дводенний строк з моменту надходження позову. Справи щодо уточнення списків виборців розглядаються у дводенний строк, але не пізніше ніж за день до голосування.

В умовах воєнного стану проведення будь-яких виборів забороняється, а виборчі процеси, що розпочалися до його введення, припиняються та поновлюються після скасування воєнного стану. Повноваження чинних органів влади продовжуються до обрання нового складу.

Правові позиції Конституційного Суду щодо активного виборчого права підкреслюють, що право голосувати є гарантованою Конституцією можливістю громадянина брати участь у формуванні влади (Рішення від 7 липня 2009 року № 17–рп/2009); будь-які додаткові вимоги, не передбачені Конституцією, є неконституційними, зокрема вимога перебування на консульському обліку для голосування за кордоном (Рішення від 7 липня 2009 року № 17–рп/2009);

принцип рівності голосів є обов'язковим (Рішення від 5 квітня 2012 року № 7–рп/2012); зміна строку повноважень органів місцевого самоврядування не обмежує виборчі права (Висновок від 30 жовтня 2015 року № 2–в/2015); виборче право включає право на повагу до волевиявлення виборця (Рішення від 21 грудня 2017 року № 3–р/2017). Щодо пасивного виборчого права Суд наголошує, що вимога обов'язкового звільнення з роботи на час виборчої кампанії є неконституційною (Рішення від 26 лютого 1998 року № 1–рп/98); громадянин може бути обраний до кількох органів, але реалізувати мандат – лише в одному (Рішення від 6 липня 1999 року № 7–рп/99); наявність кримінального провадження не є перешкодою для обрання, якщо судимість за умисний злочин погашена (Рішення від 27 жовтня 1999 року № 9–рп/99); виборча застава не є майновим цензом, а виконує іншу функцію у виборчому процесі (Рішення від 30 січня 2002 року № 2–рп/2002).

Референдум є однією з ключових форм безпосереднього народовладдя, через яку громадяни самі ухвалюють рішення з найважливіших питань державного та місцевого значення. Конституція України передбачає проведення всеукраїнського та місцевих референдумів, однак механізм місцевих референдумів фактично не діє через відсутність спеціального закону. Організація та проведення всеукраїнського референдуму регулюються Законом України «Про всеукраїнський референдум», який визначає процедури ініціювання, призначення, підготовки, голосування та виконання рішень. Нормативного акта, що встановлював би порядок проведення місцевих референдумів, наразі немає, тому їх практична реалізація неможлива.

Предметом всеукраїнського референдуму можуть бути: затвердження змін до розділів I, III, XIII Конституції України (референдум призначає Президент України); питання загальнодержавного значення, винесені за народною ініціативою за умови збирання не менш як трьох мільйонів підписів виборців, що представляють щонайменше дві третини областей; питання зміни території України (референдум призначає Верховна Рада України); а також питання про втрату чинності законом або його окремими положеннями, що також можуть бути ініційовані народом.

Всеукраїнський референдум вважається таким, що відбувся, якщо у голосуванні взяли участь не менш як 50 % виборців, включених до Державного реєстру виборців. Закони, ухвалені на всеукраїнському референдумі, набирають чинності через десять днів після офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом. Рішення, ухвалене на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою, є обов'язковим для органів державної влади: Кабінет Міністрів зобов'язаний у шестимісячний строк подати до Верховної Ради законопроект, необхідний для його реалізації, а парламент – розглянути його. У разі невиконання цих обов'язків виборець має право оскаржити бездіяльність відповідних органів у судовому порядку.

Предмет референдуму має чіткі конституційні межі. Не можуть бути винесені на всеукраїнський референдум питання, що суперечать Конституції України та міжнародним стандартам прав людини, спрямовані на обмеження конституційних прав і свобод, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України, а також питання податків, бюджету, амністії та ті, що належать до компетенції органів правопорядку, прокуратури чи суду.

Конституційний Суд України наголошує, що Конституція як акт установчої влади народу визначає межі здійснення влади самим народом, у тому числі через референдум (Рішення КСУ від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005).

Право на звернення, гарантоване статтею 40 Конституції України, забезпечує кожному – громадянам України, іноземцям та особам без громадянства – можливість звертатися до органів державної влади й місцевого самоврядування з пропозиціями, заявами чи скаргами. До звернень належать пропозиції щодо вдосконалення роботи органів влади, заяви (клопотання) про реалізацію прав та інтересів, а також скарги на порушення прав чи створення перешкод у їх реалізації. Звернення можуть бути індивідуальними або колективними, усними чи письмовими, у тому числі електронними. Письмове звернення повинно містити дані заявника, адресу, суть питання, підпис і дату; електронне – електронну адресу для відповіді. Анонімні звернення не розглядаються. Строк розгляду звернення становить до одного місяця, а у випадках, що не потребують додаткової перевірки, – до 15 днів; у разі необхідності строк може бути продовжено до 45 днів.

Право на звернення є важливим інструментом участі громадян в управлінні державними справами та впливу на діяльність органів публічної влади. Водночас у практиці виникає потреба розмежування сфери дії Закону України «Про звернення громадян» (ЗПЗГ) та Закону України «Про адміністративну процедуру» (ЗАП). Ключовим критерієм є мета звернення та очікуваний результат. Якщо особа звертається з вимогою прийняти адміністративний акт – індивідуальне юридичне рішення, що створює, змінює або припиняє її права чи обов'язки (наприклад, призначення субсидії, видача дозволу), – застосовується ЗАП. Якщо ж звернення спрямоване на висловлення пропозицій, зауважень, отримання роз'яснень або загальне інформування органу влади без необхідності ухвалення адміністративного акта, – застосовується ЗПЗГ. У межах ЗАП особі гарантується участь у процедурі: право бути заслуханою, усунути недоліки заяви, доступ до матеріалів справи. У межах ЗПЗГ участь заявника обмежується правом на особистий прийом та отримання відповіді. Результатом розгляду за ЗАП є прийняття адміністративного акта або вчинення адміністративної дії; за ЗПЗГ – надання відповіді. Оскарження також різняться: адміністративна скарга подається на адміністративний акт або дію в межах ЗАП, тоді як скарга за ЗПЗГ стосується порушення прав, не пов'язаних із прийняттям адміністративного акта. Якщо звернення стосується доступу до публічної інформації, застосовується спеціальний закон. В умовах воєнного стану право на звернення не може бути обмежене (ст. 64 Конституції), хоча можуть змінюватися режими роботи органів влади.

Правові позиції Конституційного Суду України формують послідовну доктрину тлумачення статті 40 Конституції. Суд наголошує, що право на звернення є універсальним, невідчужуваним і належить кожній людині незалежно від громадянства, дієздатності чи інших ознак; звернення є актом усвідомленого волевиявлення, спрямованим на захист прав та інтересів, і не може бути обмежене навіть тоді, коли інші політичні права можуть зазнавати конституційно допустимих обмежень (Рішення КСУ від 19 червня 2018 року

№ 8-р/2018). Суд підкреслює, що звернення до правоохоронних органів, спрямовані на перевірку відомостей про можливі порушення закону, не є «поширенням відомостей» у розумінні цивільного законодавства, оскільки їх метою є ініціювання перевірки уповноваженими органами, а не інформування громадськості (Рішення КСУ від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003). Будь-які законодавчі заборони на подання звернень, зокрема до Центральної виборчої комісії у день голосування, визнаються такими, що суперечать статті 40 Конституції, оскільки право на звернення гарантується та не може бути обмежене (Рішення КСУ від 7 липня 2009 року № 26-рп/2009).

У новітній практиці Суд окремо підкреслює, що визнання особи недієздатною не позбавляє її права на звернення, а законодавець зобов'язаний забезпечити ефективні механізми його реалізації, включно з можливістю особистого звернення до органів влади та до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Рішення КСУ від 19 червня 2018 року № 8-р/2018). Обмеження можуть стосуватися лише недотримання загальних вимог до форми та змісту звернення, але не статусу недієздатності. Суд наголошує, що інститут звернення має комплексний характер і охоплює різні юридичні засоби захисту прав і свобод, а законодавство не може встановлювати повну чи фактичну заборону на розгляд звернень певних категорій осіб.

Електронна петиція – це особлива форма колективного звернення громадян, поданого через офіційний вебсайт Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів або органу місцевого самоврядування з питань суспільного та державного значення; вона подається онлайн, містить суть звернення та дані автора, проходить модерацію протягом двох робочих днів, після чого відкривається збір підписів (на загальнодержавному рівні – щонайменше 25 000 за три місяці, на місцевому – відповідно до статуту громади), а після набрання необхідної кількості підписів орган влади невідкладно розглядає петицію (до 10 робочих днів), оприлюднює обґрунтовану відповідь і, у разі підтримки, може реалізувати її пропозиції; петиції, що не зібрали необхідної кількості підписів, розглядаються як звичайні звернення, а дані про підписи зберігаються не менше трьох років, попри наявні практичні проблеми з ідентифікацією підписантів та нерівномірним впровадженням інструменту в громадах.

Свобода мирних зібрань є однією з ключових конституційних форм безпосереднього народовладдя, що забезпечує громадянам можливість колективно висловлювати погляди, формувати суспільну думку та впливати на діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування. Це право має невідчужуваний і непорушний характер, виступає гарантією свободи світогляду, думки, слова та вільного вираження переконань. Конституція України (ст. 39) гарантує право громадян мирно, без зброї проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Міжнародні стандарти – Загальна декларація прав людини (ст. 20), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 21) та Європейська конвенція з прав людини (ст. 11) – закріплюють аналогічні гарантії, причому ЄКПЛ поширює це право на «кожну людину».

До основних форм мирних зібрань належать збори, мітинги, походи, демонстрації, а також сучасні форми – пікетування, флешмоби, голодування,

страйки. В Україні реалізація цього права має сповіщальний характер: організатори зобов'язані завчасно повідомити органи влади про дату, час, місце, мету, форму заходу, маршрут та очікувану кількість учасників. Конституційний Суд України наголосив, що строк завчасного сповіщення має бути «розумним», достатнім для забезпечення громадського порядку, але не таким, що обмежує саме право (Рішення КСУ від 19 квітня 2001 року № 4–рп/2001). Суд також підкреслив, що дозвільний порядок є неконституційним: для проведення зібрання достатньо повідомлення, а не отримання дозволу (Рішення КСУ від 8 вересня 2016 року № 6–рп/2016).

Обмеження свободи мирних зібрань допускається виключно судом і лише з легітимних підстав – в інтересах національної безпеки, громадського порядку, для запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших осіб. Кодекс адміністративного судочинства України встановлює прискорену процедуру: органи влади можуть звернутися до суду одразу після отримання повідомлення; позов, поданий пізніше ніж за 24 години до початку заходу, залишається без розгляду; справа вирішується у дводенний строк або невідкладно, якщо до початку заходу залишається менше двох днів. Організатори можуть звернутися до суду з вимогою усунути перешкоди або заборонити втручання у проведення зібрання; такі справи також розглядаються у скорочені строки, а рішення виконуються негайно.

В Україні досі відсутній спеціальний закон про мирні зібрання, що створює прогалини у правозастосуванні: нечіткість строків сповіщення, невизначеність понять «мітинг», «демонстрація», «похід», відсутність єдиних правил щодо організаторів та учасників. Конституційний Суд України визнав неконституційним встановлення окремого дозвільного порядку для релігійних зібрань, наголосивши, що всі мирні зібрання мають проводитися за єдиною процедурою – після завчасного сповіщення (Рішення КСУ від 8 вересня 2016 року № 6–рп/2016).

Свобода мирних зібрань у практиці ЄСПЛ розглядається як фундаментальне право демократичного суспільства, яке охоплює різні форми публічної активності та презюмує мирний характер зібрання («Tatar та Faber проти Угорщини», 12.06.2012). Втручання держави допускається лише за умов законності, легітимної мети та пропорційності, тобто застосування найменш обмежувального заходу, необхідного для захисту суспільних інтересів («Bukta та інші проти Угорщини», № 25691/04). Держава має позитивний обов'язок забезпечити безпеку учасників, зокрема під час контрзібрань («Platform Ärzte für das Leben проти Австрії», № 10126/82). Заборона зібрання через непопулярність його ідей або можливу агресію опонентів є порушенням ст. 11 («Alekseyev проти Росії», №№ 4916/07 та ін.). ЄСПЛ також неодноразово встановлював, що в Україні відсутність чіткої процедури проведення зібрань робить втручання незаконним («Веренцов проти України», № 20372/11; «Шмушкович проти України», № 3276/10).

Свобода об'єднань, гарантована статтею 36 Конституції України, забезпечує громадянам можливість добровільно створювати політичні партії та громадські об'єднання для захисту своїх прав і свобод, реалізації інтересів та участі в суспільному житті. Закон «Про громадські об'єднання» визначає два види таких утворень: громадські організації, засновниками та членами яких

можуть бути лише фізичні особи, та громадські спілки, засновниками яких можуть бути юридичні особи приватного права, а членами – як юридичні, так і фізичні особи. Усі громадські об'єднання діють на засадах добровільності, самоврядності, рівності перед законом, прозорості та відкритості. Конституційний Суд України наголошує, що встановлення монополії будь-якої організації на представництво інтересів певної соціальної групи є неконституційним, оскільки порушує принцип рівності та свободи об'єднання (Рішення КСУ від 23 травня 2001 року № 6–рп/2001).

Політичні партії є добровільними об'єднаннями громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми, метою яких є участь у виборах та формування політичної волі громадян. Партії в Україні мають виключно всеукраїнський статус. Рішення про створення партії ухвалюється установчим з'їздом за участю не менше 100 осіб і має бути підтримане підписами щонайменше 10 тисяч громадян із двох третин областей та районів України. Членами партій не можуть бути судді, прокурори, поліцейські, військовослужбовці, співробітники СБУ та інші категорії, які на час служби зупиняють членство. Партія набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації. Обмеження діяльності політичних партій допускається лише за рішенням суду та з легітимних підстав.

Припинення діяльності політичної партії може бути добровільним або примусовим. Добровільне припинення здійснюється шляхом реорганізації або саморозпуску за рішенням з'їзду партії, який одночасно визначає порядок використання майна та коштів. Після внесення запису до Єдиного державного реєстру рішення про припинення є незворотним. Примусове припинення може відбуватися у формі скасування реєстрації або заборони партії. Міністерство юстиції зобов'язане звернутися до суду з поданням про скасування реєстрації, якщо партія не створила обласні організації у 14 адміністративно-територіальних одиницях протягом шести місяців після реєстрації; якщо протягом трьох років виявлено недостовірні дані у поданих документах; або якщо партія протягом десяти років не висувала кандидатів на виборах Президента України та народних депутатів. Наслідком скасування реєстрації є припинення діяльності партії, розпуск її органів та припинення членства.

Заборона політичної партії здійснюється виключно за рішенням суду за позовом Міністерства юстиції. Підставами є програмні цілі або дії, спрямовані на ліквідацію незалежності України, насильницьку зміну конституційного ладу, порушення суверенітету чи територіальної цілісності, пропаганду війни, насильства, розпалювання ворожнечі, пропаганду тоталітарних режимів, а також виправдовування чи заперечення збройної агресії РФ проти України. Наслідками заборони є конфіскація майна партії на користь держави та розпуск парламентської фракції (якщо така існувала). В умовах воєнного стану справи про заборону партій розглядаються апеляційним адміністративним судом у окрузі, що включає місто Львів, як судом першої інстанції; апеляційною інстанцією є Верховний Суд. Судовий збір у таких справах не сплачується.

Правові позиції Конституційного Суду України формують цілісну доктрину свободи об'єднання. Суд наголошує, що це право охоплює як можливість добровільно створювати об'єднання та вступати до них, так і заборону будь-якого примусу до членства (Рішення КСУ від 18 жовтня 2001

року № 18–рп/2001). Профспілки та інші громадські об'єднання мають рівні конституційні права, а згоду на звільнення працівника може надавати лише та профспілка, членом якої він є, незалежно від участі цієї профспілки в укладенні колективного договору (Рішення КСУ від 29 жовтня 1998 року № 14–рп/98). Суд визнав неконституційними законодавчі вимоги, що фактично унеможливлювали створення нових профспілок або встановлювали реєстрацію як єдиний спосіб легалізації, оскільки це становило часткову заборону реалізації свободи об'єднання (Рішення КСУ від 18 жовтня 2000 року № 11–рп/2000). Суд підкреслює автономію внутрішньої організації об'єднань громадян та недопустимість втручання держави у їхню діяльність; спори щодо порушення прав членів таких об'єднань вирішуються судами (Рішення КСУ від 3 квітня 2001 року № 6–рп/2001). Водночас держава може встановлювати додаткові вимоги до політичних партій, оскільки право на їх утворення не належить до переліку прав, що не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану (Рішення КСУ від 12 червня 2007 року № 2–рп/2007). У новітній практиці Суд наголошує, що громадські об'єднання є фундаментом конституційної демократії, сприяють політичному розвитку суспільства та участі громадян у вирішенні суспільно важливих питань; якщо ж об'єднання отримують публічні повноваження або впливають на ухвалення рішень органами влади, держава має право встановлювати контрольні механізми для запобігання корупційним ризикам (Рішення КСУ від 6 червня 2019 року № 3–р/2019). Будь-які обмеження свободи об'єднання мають бути встановлені законом, переслідувати легітимну мету, бути необхідними у демократичному суспільстві та відповідати принципу пропорційності (Рішення КСУ від 6 червня 2019 року № 3–р/2019).

Право на рівний доступ до публічної служби, гарантоване статтею 38 Конституції України, забезпечує кожному громадянину можливість реалізувати свої здібності у сфері державного управління на засадах рівності, недискримінації, професійної компетентності та доброчесності. Це право охоплює доступ як до державної служби, так і до служби в органах місцевого самоврядування, що становлять єдину систему публічної служби.

Правове регулювання державної служби здійснюється Законом України «Про державну службу», який визначає порядок вступу, проходження служби, оцінювання результатів діяльності, дисциплінарну відповідальність та припинення служби. Служба в органах місцевого самоврядування регулюється чинним Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 року, однак у 2023 році було ухвалено новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», який набирає чинності не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні. Новий закон запроваджує сучасну модель муніципальної служби, узгоджену з європейськими стандартами, передбачає конкурсний добір, оцінювання службової діяльності, чітку класифікацію посад, професійні стандарти та єдині підходи до оплати праці, що забезпечує реальну рівність доступу до служби на місцевому рівні.

Правові позиції Конституційного Суду України формують послідовну доктрину тлумачення права на рівний доступ до публічної служби. Суд наголошує, що це право є юридичною можливістю, а не гарантією

автоматичного чи безумовного призначення на посаду; воно реалізується відповідно до встановлених законом процедур, які мають забезпечувати об'єктивність і прозорість добору (Рішення КСУ від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007). Атестація державних службовців визнається законним механізмом перевірки їхньої кваліфікації, знань і навичок, оскільки передбачена трудовим законодавством і застосовується з урахуванням спеціальних норм, що регулюють публічну службу (Рішення КСУ від 7 травня 2003 року № 15-рп/2003). Встановлення граничного віку перебування на державній службі не порушує принцип рівності, оскільки має соціально-економічне обґрунтування, пов'язане зі специфікою публічної служби, та кореспондує загальним правилам пенсійного забезпечення (Рішення КСУ від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007).

Конституційний Суд підкреслює, що особливі правила, пов'язані зі специфікою публічної служби – вимоги до професійної компетентності, доброчесності, несумісності, обмеження щодо політичної діяльності, – не є порушенням права на працю чи принципу рівних можливостей. Вони становлять допустимі елементи правового регулювання публічної служби в демократичній державі, спрямовані на забезпечення ефективності, політичної нейтральності та професійності апарату публічної влади.

Тестові завдання до підрозділу 1.3.

Фабула 1. Громадська організація «Право на місто» подала завчасне повідомлення про проведення мирного зібрання біля будівлі міської ради з вимогою зупинити незаконну забудову скверу. За два дні до заходу поліція повідомила міську раду, що «не може гарантувати безпеку», оскільки в соцмережах з'явилися коментарі радикальної групи, яка «може прийти висловити свою позицію». Міська рада ухвалила рішення про заборону зібрання, посилаючись на «ризик зіткнень» та «обмеженість сил поліції».

Організатори подали позов, стверджуючи, що влада не довела реальності загрози, не розглянула менш обмежувальних заходів (зміна часу, маршруту), а держава має позитивний обов'язок забезпечити проведення мирного зібрання.

Суд першої інстанції відмовив у позові, зазначивши, що «ризик провокацій є достатньою підставою для заборони». Апеляційний суд залишив рішення без змін.

1. Яку ключову помилку допустили суди, погодившись із заборonoю мирного зібрання?

А) Визнали, що організатори повинні надати докази відсутності ризиків, оскільки саме вони ініціюють захід.

Б) Переклали тягар доведення безпечності на організаторів, всупереч презумпції мирного характеру зібрання.

В) Врахували лише позицію поліції, не дослідивши додаткових джерел інформації.

Г) Визнали, що загроза може бути гіпотетичною, якщо вона стосується питань національної безпеки.

2. Які критерії ЄСПЛ мали бути застосовані судами при оцінці законності заборони?

А) Презумпція мирного характеру зібрання, навіть якщо існують окремі радикальні коментарі в мережі.

Б) Обов'язок організаторів забезпечити охорону громадського порядку у разі недостатності сил поліції.

В) Позитивний обов'язок держави забезпечити проведення зібрання, включно з охороною учасників.

Г) Оцінка реальності, а не гіпотетичності загрози, з урахуванням конкретних доказів.

Д) Пріоритет інтересів більшості мешканців над правом меншості на зібрання.

Е) Обов'язок організаторів довести відсутність провокацій з боку третіх осіб.

Є) Аналіз того, чи існували менш обмежувальні заходи, ніж повна заборона.

3. Вкажіть правильну послідовність аналізу судом відповідно до стандартів ЄСПЛ:

А) Встановлення факту втручання → Перевірка законності → Оцінка легітимної мети → Аналіз пропорційності та наявності менш обмежувальних альтернатив → Формулювання висновку.

Б) Перевірка наявності суспільного інтересу → Оцінка політичної чутливості теми → Визначення можливих ризиків → Прийняття рішення з урахуванням позиції органів влади.

В) Встановлення кількості учасників → Оцінка можливості забезпечення охорони → Визначення оптимальної локації → Прийняття рішення щодо допустимості зібрання.

Г) Перевірка законності → Оцінка пропорційності → Визначення, чи є захід «небажаним» для громади → Прийняття рішення з урахуванням позиції більшості.

Фабула 2. Міська рада ухвалила нове Положення про проходження служби в органах місцевого самоврядування, яким встановила, що до участі в конкурсах на адміністративні посади не допускаються особи, які мали судимість за умисний злочин, незалежно від того, чи погашена вона на момент подання документів.

Юрист із 15 – річним стажем державної служби подав документи на конкурс на посаду головного спеціаліста юридичного відділу. У минулому він мав судимість за умисний злочин невеликої тяжкості, яка була повністю погашена 8 років тому.

Конкурсна комісія відмовила в допуску, зазначивши, що «наявність судимості в минулому свідчить про ризики недоборочесності», а тому «особи з будь-якою судимістю не можуть працювати в органах місцевого самоврядування».

Кандидат подав позов, стверджуючи, що заборона є неконституційною, суперечить ст. 38 Конституції України та принципу рівного доступу до публічної служби.

Суд першої інстанції відмовив у позові, зазначивши, що «орган місцевого самоврядування має право встановлювати підвищені стандарти доброчесності». Апеляційний суд погодився.

1. Яку ключову помилку допустили суди, погодившись із забороною для осіб із погашеною судимістю?

А) Визнали, що орган місцевого самоврядування може встановлювати будь-які вимоги до кандидатів, якщо вони спрямовані на «підвищення доброчесності».

Б) Визнали, що погашена судимість може бути підставою для обмеження доступу до публічної служби, хоча Конституційний Суд України прямо зазначав протилежне.

В) Визнали, що досвід роботи кандидата не має значення, якщо він мав судимість у минулому.

Г) Визнали, що право на рівний доступ до служби може бути обмежене внутрішнім актом органу влади.

2. Які критерії мав оцінити суд при перевірці законності встановленої заборони?

А) Чи є заборона об'єктивно пов'язаною з функціями конкретної посади.

Б) Чи може погашена судимість бути юридичною підставою для обмеження доступу до служби з огляду на правові позиції КСУ.

В) Чи переслідує заборона легітимну мету, яка є істотною та суспільно значущою.

Г) Чи підтримує громада ідею недопуску осіб із судимістю.

Д) Чи є заборона пропорційною та чи існують менш обмежувальні засоби досягнення мети.

Е) Чи існують інші органи влади, які застосовують аналогічні обмеження.

Є) Чи має кандидат додаткові характеристики, що компенсують наявність судимості.

3. Вкажіть правильну послідовність аналізу судом у справах щодо обмеження доступу до публічної служби осіб, які мали судимість, з урахуванням конституційних стандартів та правових позицій КСУ:

А) Встановлення факту обмеження → Перевірка легітимної мети → З'ясування, чи може погашена судимість бути юридичною підставою для обмеження → Аналіз пропорційності (чи існували менш обмежувальні заходи) → Висновок щодо конституційності.

Б) Встановлення факту судимості → Розмежування понять “погашена” та “знята” судимість → Оцінка, чи допускає закон обмеження для обох категорій → Висновок щодо допустимості заборони.

В) Перевірка відповідності заборони внутрішнім актам органу → Оцінка, чи відповідає заборона «підвищеним стандартам доброчесності» → Визначення, чи є заборона суспільно схвалюваною → Рішення.

Г) Встановлення факту обмеження → Оцінка “псевдопропорційності” (чи є заборона зручною для органу влади) → Аналіз репутаційних ризиків → Висновок щодо доцільності.

1.4. Зміст конституційних гарантій прав і свобод людини. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері (рівень С)

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це система норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують в сукупності належний захист, охорону та реалізацію прав, свобод і законних інтересів особи.

Конституційні гарантії, які відносяться до спеціальних (юридичних) гарантій – нормативно врегульовані безпосередньо в Конституції держави засади та порядок охорони, захисту та реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Серед конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина можна назвати наступні:

✓ Конституційні права і свободи не можуть бути скасовані, не допускається обмеження вже закріплених прав і свобод людини і громадянина (ст. 22, ст. 64, ст. 157 Конституції України).

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України (ст. 64 Конституції України).

✓ Можливість захисту порушених прав у суді (ч.1 ст. 55 Конституції України).

В рішенні КСУ № 9–зп від 25.12.1997 р. (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) сформульована правова позиція, відповідно до якої: «Частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене».

В рішенні КСУ № 6–рп/2001 від 23.05.2001 р. (справа щодо конституційності статті 248–3 ЦПК України) Суд вчергове підкреслив правову позицію про те, що «право на судовий захист належить до основних, невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина та відповідно до частини другої статті 64 Конституції України не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. ...Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. ...судам підвідомчі будь-які звернення фізичної особи щодо захисту своїх прав і свобод. Тому суд не може

відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушено чи порушуються, або створено чи створюються перешкоди для їх реалізації, або має місце інше ущемлення прав і свобод».

✓ Наявність права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч.2. ст. 55 Конституції України).

Рішення КСУ № 6–зп від 25.11.1997 р. (у справі громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи): «Кожен має гарантоване державою право оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо особа вважає що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють їх права і свободи чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність). Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду.

В рішення КСУ № 19–рп/2011 від 14.12.2011 р. (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) зазначено, що «конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом».

✓ Наявність права на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України).

Відшкодування здійснюється в порядку, визначеному ст. ст. 1173–1178 Цивільного кодексу України і інших загальних правил Глави 82 ЦК України. А також відповідно до правил, визначених окремими спеціальними законами, наприклад, Законами України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р., «Про охорону праці» в ред. від 21.11.2002 р. тощо.

✓ Можливість звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч.3 ст. 55 Конституції України), в порядку, визначеному Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р.

✓ Можливість звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав та в порядку, установлених Конституцією та законом (ч. 4 ст. 55 Конституції України), в порядку, визначеному Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р.

✓ Можливість звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна після використання всіх національних засобів юридичного захисту (ч.4 ст. 55 Конституції України). В першу чергу мова йде про звернення до Європейського суду з прав людини. Умови та порядок звернення регулюється Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та додаткові протоколи, рат. Законом України від 17.07.1997 р.

✓ Можливість захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ч.5 ст. 55 Конституції України). Зокрема, ст. 19 Цивільного кодексу України передбачає право на самозахист цивільних прав – застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням, ст. 36 Кримінального кодексу України – право особи на необхідну оборону.

✓ Право знати свої права і обов'язки, що означає, зокрема, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у визначеному порядку. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57 Конституції України).

✓ Не можливість зворотної дії законів та інших нормативно-правових актів у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Рішення КСУ № 1–рп від 09.02.1999 р. (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): «Положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, *стосується людини і громадянина (фізичних осіб) і не поширюється на юридичних осіб*. Але це не означає, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті».

✓ Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України).

В рішенні КСУ № 6–рп/2000 від 19.04.2000 р. (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) Суд сформулював позицію, відповідно до якої «діяння як певне правопорушення може визнаватись тільки законом, а не будь-яким іншим нормативно правовим актом. виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та встановлюється кримінальна відповідальність за їх вчинення. Такі закони мають зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи».

✓ Гарантія надання професійної правничої допомоги. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59 Конституції України).

Рішенням КСУ № 23–рп від 30.09.2009 р. у справі щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) сформульовано поняття «право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу з юридичних питань в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому у передбачених законом випадках, зокрема для захисту прав і свобод дітей, неповнолітніх батьків та для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи, їх посадові та службові особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання зазначеним особам необхідної правової допомоги.

Гарантування кожному права на правову допомогу в контексті частини другої статті 3, статті 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня».

✓ Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 Конституції України).

За видання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність. Порядок такої відповідальності визначений ст. 41 Кримінального кодексу України.

✓ Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ст. 61 Конституції України).

✓ Гарантія презумпції невинуватості – особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ст. 62 Конституції України).

✓ Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України визначає коло осіб, які вважаються близькими родичами та членами та членами сім'ї, на яких поширюється ця гарантія. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і

громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вищою владою (ст. 63 Конституції України).

Тестові завдання до підрозділу 1.4.

Фабула 1. Громадянин Петро Сидоренко, ветеран праці, звернувся до місцевого загального суду з позовною заявою проти Міністерства соціальної політики України. Його вимога стосувалася виплати щорічної разової грошової допомоги, передбаченої законом, яку він не отримував протягом останніх двох років. Міністерство у своїх письмових роз'ясненнях Петру вказало, що «конкретні розміри та порядок цих виплат визначаються виключно постановою Кабінету Міністрів України залежно від наявних фінансових ресурсів бюджету, а тому це питання є внутрішньою компетенцією виконавчої влади».

1. Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України (Рішення № 9–зп/1997 та № 6–зп/1997), якими є межі судової юрисдикції щодо захисту прав і свобод?

А) Юрисдикція судів поширюється лише на ті правовідносини, які прямо визначені в Кодексі адміністративного судочинства.

Б) Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, і суд не може відмовити у правосудді, якщо особа вважає свої права порушеними.

В) Суди розглядають лише ті спори, які не належать до внутрішньої компетенції органів виконавчої влади.

Г) Доступ до правосуддя можливий лише після вичерпання всіх засобів адміністративного (досудового) оскарження.

2. Яке значення для справи Сидоренка має стаття 64 Конституції України у контексті права на судовий захист?

А) Вона дозволяє суду обмежувати права громадян для збалансування бюджету.

Б) Вона визначає, що право на судовий захист належить до тих прав, які не можуть бути обмежені навіть в особливих умовах.

В) Вона встановлює пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством.

Г) Вона регулює виключно питання професійної етики суддів.

3. Які саме гарантії права на судовий захист (ст. 55) підкреслив Конституційний Суд України у своїх правових позиціях?

А) Суд не може відмовити у прийнятті заяви з підстав відсутності у законі спеціального положення про судовий захист.

Б) Відмова у прийнятті позовних заяв, що відповідають вимогам закону, є порушенням конституційного права на судовий захист.

В) Право на судовий захист може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки.

Г) Судовий захист забезпечується лише для громадян України.

Д) Подання скарги до органу вищого рівня не перешкоджає оскарженню рішень чи дій у судовому порядку.

Е) Право на судовий захист може бути обмежене в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Є) Судовий контроль за правомірністю дій посадових осіб є абсолютним і не має винятків у сфері прав людини.

Фабула 2. У березні 2019 року Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) «Агро-Експорт» здійснило господарську операцію, яка згідно з чинним на той момент законодавством (Декретом КМУ) передбачала накладення штрафу за несвоєчасне повернення валютної виручки в Україну. Податковий орган зафіксував порушення, але не встиг винести рішення про накладення санкції. У травні 2019 року набрав чинності новий Закон України, який скасував відповідальність (штрафні санкції) за саме цей вид порушення. У тексті Закону не було прямої вказівки на те, що він поширює свою дію на правовідносини, які виникли до набрання ним чинності.

У червні 2019 року податковий орган все ж таки виніс постанову про накладення штрафу на ТОВ за порушення, вчинене в березні. ТОВ «Агро-Експорт» оскаржило це рішення до суду, посилаючись на частину першу статті 58 Конституції України, згідно з якою закони мають зворотну дію в часі, якщо вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. ТОВ «Агро-Експорт» наполягає, що оскільки новий закон скасував відповідальність, він має застосовуватися до їхнього випадку ретроактивно, адже термін «особа» у статті 58 Конституції охоплює і юридичних осіб. В свою чергу податковий орган стверджує, що згідно з офіційним тлумаченням КСУ, конституційний принцип зворотної дії закону стосується виключно фізичних осіб (людей та громадян) і не може застосовуватися до підприємств автоматично.

1. На яку категорію суб'єктів автоматично поширюється дія частини першої статті 58 Конституції України щодо зворотної дії закону в часі, якщо він пом'якшує відповідальність?

А) На юридичних осіб приватного права.

Б) Виключно на фізичних осіб (людину і громадянина).

В) На державні органи та органи місцевого самоврядування.

Г) На всіх суб'єктів правовідносин без винятку.

2. Які правові позиції щодо реалізації права на судовий захист (ст. 55 Конституції) були сформульовані КСУ у розглянутих нами рішеннях? Оберіть три варіанти.

А) Суд не може відмовити у правосудді через відсутність спеціального закону про порядок оскарження.

Б) Юрисдикція судів поширюється лише на акти Кабінету Міністрів України.

В) Право на судовий захист не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану.

Г) Оскарження дій посадових осіб можливе лише після вичерпання адміністративного порядку.

Д) Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Е) Юридичні особи не мають права на судовий захист за статтею 55 Конституції України.

Є) Рішення суду може бути оскаржене лише за згодою Вищої ради правосуддя.

3. Вкажіть правильну послідовність дій особи для захисту своїх прав у суді згідно з принципами, викладеними в рішеннях КСУ щодо статті 55 Конституції:

А) Отримання рішення суду → звернення до міжнародних судових установ (після вичерпання національних засобів) → виконання рішення.

Б) Встановлення факту порушення права → звернення до суду (незалежно від наявності адміністративної скарги) → розгляд справи судом на засадах універсальної юрисдикції.

В) Подання скарги до вищого органу → обов'язкове очікування відповіді 30 днів → звернення до адміністративного суду.

Г) Отримання дозволу від органу влади на оскарження його дій → подання позову → судовий розгляд.

4. Яким чином юридична особа (як ТОВ «Агро-Експорт») може скористатися перевагами нового закону, що скасовує відповідальність, якщо правопорушення було вчинене до його прийняття?

А) Автоматично, посилаючись на статтю 58 Конституції України.

Б) Лише якщо в самому тексті нового закону прямо вказано, що він має зворотну дію в часі для юридичних осіб.

В) Шляхом звернення до Уповноваженого ВРУ з прав людини.

Г) Це неможливо за жодних обставин, оскільки відповідальність завжди визначається за законом, що діяв на момент вчинення.

1.5. Конституційні обмеження у здійсненні конституційних прав та свобод людини в Україні. Допустимі критерії обмеження прав людини: значення принципу пропорційності. Правові позиції Конституційного Суду України в цій сфері (рівень С)

Конституційні обмеження прав і свобод людини – це правомірні вилучення чи звуження обсягу прав людини, які мають виключний характер. Вони допускаються лише у випадках, прямо передбачених Конституцією України, і застосовуються для захисту національної безпеки, громадського порядку, захисту прав інших людей та інших цінностей.

Загальне правило щодо обмеження прав людини закріплено ст. 64 Конституції України: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

Конкретні випадки можливих обмежень конституційних прав і свобод визначенні у відповідних статтях Конституції України, аналіз яких дає підстави виокремити такі підстави для обмеження для певних прав, як:

- необхідність запобігти злочинам чи заворушенням або з метою розслідування кримінальної справи (право на свободу та особисту недоторканність, недоторканість житла, таємниця листування, телефонних

розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій);

- інтереси національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності або громадського порядку (право на невтручання в особисте і сімейне життя, право на свободу світогляду і віросповідання, збори, мітинги, походи і демонстрації);

- охорона здоров'я і моральності населення, захист репутації, прав і свобод інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (свобода думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на свободу світогляду і віросповідання).

Для окремих конституційних прав передбачена можливість встановлення окремих обмежень спеціальними законами, наприклад, обмежень свободи пересування, вільного вибору місця проживання, свободи думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, права на об'єднання, право власності.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (ч. 2 ст. 64 Конституції України). Але навіть в цих умовах не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України: конституційний принцип рівності (ст. 24), конституційні гарантії громадянства (ст. 25), право на життя (ст. 27), право на повагу гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40), право на житло (ст. 47), конституційні гарантії шлюбно-сімейних відносин (ст. 51), конституційні права дітей (ст. 52), конституційні гарантії правового статусу, зокрема, право на судовий захист та використання інших організаційно-правових механізмів захисту своїх прав (ст.ст. 55, 56), право знати свої права і обов'язки (ст. 57), принцип незворотності дії нормативно-правових актів в часі (ст. 58), право на професійну правничу допомогу (ст. 59), гарантія не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60), гарантія не бути притягнутим до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення (ст. 61), принцип презумпції невинуватості (ст. 62), гарантії в кримінальному процесі (ст. 63).

Щодо допустимих критеріїв обмеження прав людини Конституційний Суд України послідовно сформулював ряд правових позицій. Так, в рішенні КСУ № 9–зп від 25.12.1997р. (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) було визначено, що право на судовий захист не може бути обмежене і кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку.

В рішенні КСУ № 5–р(II)/2022 від 22.06.2022 р. (щодо дискримінації у реалізації права на житло) Суд наголосив, що конституційна презумпція людської свободи обумовлює доконечність потреби обґрунтування будь-якого істотного її обмеження з боку держави.

Конституційний Суд України також визначив, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими

суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ № 2–рп/2016 від 01.06.2016 р. (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу)).

Виходячи з конституційних приписів і правових позицій Конституційного суду можна визначити такі *допустимі критерії обмеження прав людини*:

- Законність: обмеження може впроваджуватися лише на підставі Конституції та закону, а не підзаконних актів (указів, постанов тощо).
- Легітимна мета: обмеження має переслідувати суспільно важливу мету: захист прав і свобод інших людей, здоров'я населення, громадського порядку, національної безпеки.
- Пропорційність: обмеження повинно бути спрямоване на досягнення легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права і не порушувати сутнісний зміст такого права.
- Обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими.
- Неможливості обмеження фундаментальних прав за жодних обставин (наприклад, право на життя, повагу гідності, свободу світогляду).

Принцип пропорційності в обмеженні прав людини також означає, що втручання держави у права людини має бути не просто законним, а й доцільним і включає такі елементи, як співмірність (адекватність) – обраний державою захід обмеження повинен реально допомагати у досягненні поставленої легітимної мети; необхідність (мінімальність) – якщо існує кілька способів досягнення мети, держава повинна обрати той, який найменше обмежує права людини. Захід вважається необхідним, якщо неможливо досягти результату менш обмежувальним шляхом; пропорційність у вузькому сенсі (збалансованість) – суспільна користь (вигода) від запровадженого обмеження має переважати шкоду, завдану правам та свободам особи.

На основі практики Європейського Суду з прав людини і правових позицій Конституційного Суду України для визначення пропорційності сформульований тест на пропорційність:

✓ закріплення обмеження законом – обмеження повинне бути передбачене законом, який прийнятий з дотриманням встановленої процедури і оприлюднений належним чином, який розумно і ясно визначає обсяг і спосіб реалізації відповідних повноважень, покладених на державні органи, аби гарантувати особам мінімальний рівень захисту, яким вони наділені у демократичному суспільстві відповідно до принципу верховенства права;

✓ необхідність, легітимність (законної, виправданої) мети – встановлення конкретних, вимірюваних, досяжних, реалістичних цілей, спрямованих на досягнення суспільної користі від обмеження, яка має переважати шкоду, завдану праву особи;

✓ співмірність (адекватність, відповідність) засобів легітимній меті – органи публічної влади повинні забезпечувати співмірність заходу щодо важливості інтересів, які він покликаний реалізувати.

Тестові завдання до підрозділу 1.5.

Фабула 1. Місцева рада прийняла рішення про заборону розповсюдження певного художнього видання в публічних бібліотеках міста, вважаючи, що його зміст шкодить «моральності населення». Автор видання звернувся за захистом своїх прав, стверджуючи, що таке обмеження є свавільним та несправедливим, оскільки рішення було прийнято без відповідної експертизи та чітких законодавчих критеріїв того, що саме вважається порушенням моральності в даному контексті.

1. Яка з наведених підстав є конституційно визначеною легітимною метою для обмеження свободи слова та вільного вираження поглядів?

А) Економічний добробут міста.

Б) Захист репутації або прав інших людей, охорона моральності населення.

В) Виконання розпоряджень місцевої адміністрації.

Г) Забезпечення рентабельності публічних бібліотек.

2. Оберіть три обов'язкові критерії, яким має відповідати обмеження права на свободу слова, щоб воно не вважалось свавільним:

А) Обмеження має бути передбачене законом.

Б) Обмеження має бути схвалене більшістю жителів громади.

В) Обмеження повинно мати легітимну (законну, виправдану) мету.

Г) Обмеження має бути безстроковим.

Д) Обмеження має бути пропорційним (адекватним) легітимній меті.

Е) Обмеження має встановлюватися підзаконним актом.

Є) Обмеження має стосуватися лише іноземних видань.

2. Допоможіть автору видання визначити, який елемент принципу пропорційності було порушено, зіставивши поняття та його опис:

1. Співмірність (адекватність)	А. Держава повинна обрати той спосіб досягнення мети, який найменше обмежує права людини
2. Необхідність (легітимна мета)	Б. Суспільна користь від обмеження має переважати шкоду, завдану свободі особи
3. Збалансованість (пропорційність у вузькому сенсі)	В. Обраний захід (заборона книги) повинен реально допомагати у досягненні мети захисту моральності

(Відповідь: 1–В, 2–А, 3–Б)

Фабула 2. Журналістка Марія підготувала матеріал про можливі зловживання у місцевому дитячому будинку. Однак суд за позовом керівництва закладу заборонив публікацію статті, мотивуючи це захистом репутації працівників та потребою охорони моральності населення. Суд також зобов'язав

Марію видалити всі зібрані нею матеріали. Марія стверджує, що така повна заборона на поширення суспільно важливої інформації порушує сутнісний зміст її права на вільне вираження поглядів

1. Яка з наведених підстав, згідно зі статтею 34 Конституції України, є легітимною для обмеження права Марії на вільне вираження своїх поглядів у судовому порядку?

А) Забезпечення високих рейтингів державних медіа.

Б) Захист репутації інших людей та охорона моральності населення.

В) Необхідність приховування помилок у роботі державних закладів.

Г) Виключно вимога керівництва дитячого будинку.

2. У яких випадках, відповідно до джерел, обмеження свободи слова Марії може бути визнано конституційним? Оберіть три правильні варіанти:

А) Якщо обмеження встановлено наказом директора дитячого будинку.

Б) Якщо обмеження передбачене законом, який є чітким та оприлюдненим.

В) Якщо обмеження переслідує легітимну мету (наприклад, захист прав дітей).

Г) Якщо обмеження є повною і безстроковою забороною на професійну діяльність.

Д) Якщо обмеження запроваджене лише для того, щоб не створювати негативний імідж місту.

Е) Якщо втручання є пропорційним і не порушує сутнісний зміст права журналістки.

Є) Якщо журналістка не має спеціальної акредитації від місцевої ради.

3. Вкажіть правильну послідовність етапів «тесту на пропорційність», які мав би пройти суд перед прийняттям рішення про заборону публікації Марії:

А) Перевірка адекватності заходу → встановлення легітимної мети → перевірка наявності закону.

Б) Встановлення, чи передбачене обмеження законом → визначення легітимної мети → оцінка відповідності (адекватності) засобів цієї меті.

В) Оцінка суспільної користі → перевірка наявності закону → винесення рішення про заборону.

Г) Визначення мети → оцінка законності → перевірка наявності скарги від посадовців.

1.6. Місце конституційної скарги в механізмі захисту прав людини в Україні (рівень В)

Конституційна скарга є відносно новим інститутом українського конституційного права, запровадженим у результаті *конституційної реформи у сфері правосуддя 2016 року*. Саме тоді до Конституції України було включено *статтю 151–1*, яка закріпила право особи звертатися до Конституційного Суду України із скаргою на неконституційність закону, застосованого в остаточному судовому рішенні у її справі. Деталізацію цього інституту здійснено *Законом*

України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року, зокрема статтями 55–60, які визначають поняття, умови прийнятності та порядок розгляду конституційної скарги.

Конституційна скарга – це *письмове клопотання фізичної або юридичної особи до КСУ* щодо визнання закону України (його окремих положень) неконституційним, якщо цей закон був застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу та порушує його конституційні права і свободи.

Визначення місця конституційної скарги в механізмі захисту прав людини вимагає розгляду її у співвідношенні з іншими засобами такого захисту. Механізм захисту прав людини в Україні є *багаторівневим* і включає судовий захист у системі загальних та спеціалізованих судів, діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, міжнародно-правові засоби захисту, зокрема звернення до Європейського суду з прав людини, а також конституційний контроль, який здійснюється КСУ.

Конституційна скарга посідає особливе місце в цій системі, оскільки є *субсидіарним засобом захисту* – вона може бути подана лише після вичерпання всіх національних судових засобів захисту. Це означає, що особа спочатку зобов'язана пройти всі судові інстанції у своїй справі, і лише після набрання остаточним судовим рішенням законної сили вона набуває право звернутися до КСУ. Така субсидіарність є принциповою рисою даного інституту, що зближує його з механізмом звернення до ЄСПЛ та відрізняє від попередньої (судової) стадії захисту.

Конституційна скарга виконує одночасно кілька важливих функцій у механізмі захисту прав людини. По-перше, це *правозахисна функція*: скарга є інструментом відновлення порушених прав конкретної особи, яка стала жертвою застосування неконституційного закону. По-друге, конституційна скарга виконує *нормоконтрольну функцію*, ініціюючи перевірку закону на відповідність Конституції України та виключення неконституційних норм із правової системи. По-третє, важливою є *превентивна функція*: визнаний неконституційним закон втрачає чинність, що унеможливорює його подальше застосування до інших осіб. Нарешті, конституційна скарга виконує *уніфікуючу функцію*, забезпечуючи єдність конституційного тлумачення та формування сталої практики КСУ у сфері захисту прав людини.

Запровадження конституційної скарги має принципове значення для вітчизняної системи захисту прав людини. Цей інститут *заповнює важливу прогалину між національним судовим захистом і міжнародними механізмами*, зокрема ЄСПЛ, дозволяючи особі на національному рівні ініціювати конституційний контроль норм, що порушують її права. Рішення КСУ за наслідками розгляду конституційної скарги є *обов'язковим, остаточним і не підлягає оскарженню*, що забезпечує його беззаперечний авторитет у правовій системі. Закон або його окремі положення, визнані неконституційними, *втрачають чинність із дня ухвалення відповідного рішення*, що свідчить про реальну, а не декларативну природу даного засобу захисту прав людини.

Тестові завдання до підрозділу 1.6.

1. Коли було запроваджено інститут конституційної скарги в Україні?

- А) У результаті конституційної реформи 2004 року
- Б) У результаті конституційної реформи у сфері правосуддя 2016 року**
- В) Законом України «Про Конституційний Суд України» 1996 року
- Г) У результаті судової реформи 2010 року

2. Конституційна скарга – це:

- А) Звернення до Європейського суду з прав людини
- Б) Письмове клопотання до Конституційного Суду України щодо визнання закону неконституційним**
- В) Скарга до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
- Г) Касаційна скарга до Верховного Суду

3. Який характер має конституційна скарга в механізмі захисту прав людини?

- А) Основний (первинний)
- Б) Субсидіарний**
- В) Альтернативний
- Г) Додатковий

4. Конституційну скаргу можна подати:

- А) До початку судового розгляду справи
- Б) Паралельно з розглядом справи в судах
- В) Лише після вичерпання всіх національних судових засобів захисту**
- Г) Одночасно з касаційною скаргою

5. Яка функція конституційної скарги полягає у формуванні єдиної практики застосування Конституції України?

- А) Правозахисна
- Б) Нормоконтрольна
- В) Превентивна
- Г) Уніфікуюча**

6. Рішення Конституційного Суду України за конституційною скаргою є:

- А) Рекомендаційним
- Б) Обов'язковим, остаточним і не підлягає оскарженню**
- В) Підлягає затвердженню Верховною Радою
- Г) Має консультативний характер

7. Який принцип дії рішень КСУ щодо неконституційних законів є основним згідно зі ст. 152 Конституції України?

- А) Extunc
- Б) Exnunc**
- В) Profuturo (виключно)
- Г) Retroactive

1.7. Порядок звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України. Особливості провадження у справах за конституційними скаргами в Конституційному Суді України (рівень С)

Визначення кола суб'єктів права на конституційну скаргу має принципове значення для розуміння природи цього інституту. Відповідно до *статті 55–56 Закону України від 13.07.2017 р. № 2136–VIII «Про Конституційний Суд України»* (далі – Закон), суб'єктами права на конституційну скаргу є *фізичні та юридичні особи приватного права*. До фізичних осіб належать громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Серед юридичних осіб право на конституційну скаргу мають виключно *юридичні особи приватного права* – політичні партії, громадські організації, профспілки, релігійні організації, благодійні фонди, господарські товариства тощо. Натомість *юридичні особи публічного права*, тобто створені розпорядчим актом Президента України, органу державної влади або органу місцевого самоврядування, позбавлені цього права. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи також не є суб'єктами права на конституційну скаргу, оскільки для захисту своїх повноважень вони мають інші конституційно-процесуальні механізми.

Щодо підписання скарги: конституційна скарга має бути *підписана суб'єктом права особисто*. Виняток передбачений для дієздатних фізичних осіб, які за станом здоров'я або фізичною вадою не в змозі підписати скаргу самостійно – у такому разі її підписує уповноважена особа з доданням підтверджуючих документів. Конституційну скаргу юридичної особи підписує уповноважена на це особа, повноваження якої підтверджується установчими документами та актом про призначення на посаду.

Конституційна скарга проходить два рівні перевірки. Першим є *попередня перевірка Секретаріатом КСУ* на відповідність формальним вимогам статей 55–56 Закону. Якщо скарга за формою не відповідає законодавчим вимогам, *керівник Секретаріату повертає її суб'єкту звернення*. Важливо, що ні суддя, ні колегія суддів КСУ не вирішують питань щодо відповідності скарги формальним вимогам – це є виключною компетенцією Секретаріату. Другий рівень – перевірка *критеріїв прийнятності* відповідно до статті 77 Закону – здійснюється вже колегіями (сенатами) КСУ при вирішенні питання про відкриття провадження.

Конституційна скарга вважається прийнятною за одночасного дотримання таких умов. По-перше, *закон України (його окремі положення) має бути застосований судом в остаточному судовому рішенні у справі скажника*. За загальним правилом, остаточним є рішення, ухвалене в порядку апеляційного перегляду, що набрало законної сили, а в разі можливості касаційного оскарження – рішення суду касаційної інстанції. КСУ також розглядав як остаточні акти судів першої інстанції, що не підлягають апеляційному оскарженню, зокрема ухвали слідчих суддів за КПК України. Словосполучення «*в її справі*» вказує на те, що застосування закону має стосуватися саме тієї особи, щодо якої суд вирішив питання про її права чи обов'язки.

По-друге, особа має вважати, що цей закон *порушує її конституційні права і свободи*. При цьому КСУ перевіряє конституційність самого закону як

такого, а не законність конкретного судового рішення – КСУ не уповноважений переглядати судові рішення, скасовувати їх або оцінювати правильність застосування норм матеріального і процесуального права. По-третє, необхідним є *вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту*, що підкреслює субсидіарний характер конституційної скарги щодо системи загального судочинства. По-четверте, скарга має бути подана у межах *тримісячного строку* з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано оскаржуваний закон.

Законодавець передбачив винятки із загального правила щодо строків. Конституційна скарга може бути прийнята поза межами тримісячного строку, якщо КСУ визнає її розгляд необхідним із мотивів *суспільного інтересу*, – зокрема, якщо порушене питання стосується широкого кола осіб і невідповідність конституційним приписам може призвести до масового порушення прав людини. Крім того, пропущений строк може бути поновлений, якщо суб'єкт скарги *не мав повного тексту судового рішення* – у такому разі він має заявити у скарзі клопотання про поновлення строку з наданням відповідних доказів. Підставою для відмови у відкритті провадження може також стати те, що скарга є *очевидно необґрунтованою або є зловживанням правом на звернення*.

Конституційна скарга подається виключно у *письмовій формі державною мовою* (стаття 74 Закону). Учасники провадження, які не володіють державною мовою, мають своєчасно заявити клопотання про участь перекладача. Закон не передбачає обов'язкової участі представника – заявник може самотійно захищати свої права в конституційному провадженні.

Конституційна скарга повинна містити такі обов'язкові елементи відповідно до статей 55–56 Закону: *відомості про суб'єкта звернення* (прізвище, ім'я, по батькові, адреса для фізичної особи; повна назва та місцезнаходження для юридичної); *короткий виклад остаточного судового рішення*, у якому застосовано оскаржуваний закон; *опис перебігу розгляду справи в судах у хронологічному порядку*; *визначення предмета перевірки на конституційність* – конкретних положень закону та відповідних норм Конституції України; *правове обґрунтування неконституційності закону* із зазначенням конституційного права, яке зазнало порушення; перелік доданих документів. До скарги обов'язково додається *засвідчена судом копія остаточного судового рішення* – ксерокопія або витяг з Єдиного державного реєстру судових рішень такою копією не вважаються.

Провадження за конституційною скаргою складається з кількох послідовних стадій і здійснюється за загальними правилами Глави 10 Закону та Глави 6 Регламенту КСУ з урахуванням особливостей цього виду провадження.

Першою є *стадія попередньої перевірки Секретаріатом*, про яку йшлося вище. Після перевірки формальних вимог справа передається *судді-доповідачу*, який здійснює підготовку справи до розгляду: витребує необхідні документи та матеріали від органів державної влади і наукових установ, може залучати *експертів та спеціалістів*, направляє запити до органів, що прийняли оскаржуваний закон. За результатами підготовки суддя-доповідач складає *висновок у справі*, який передається до колегії (сенату) для вирішення питання про відкриття провадження.

Другою стадією є *вирішення питання про відкриття конституційного провадження*. Цю функцію виконують *колегії (сенати) КСУ*, які перевіряють дотримання критеріїв прийнятності відповідно до статті 77 Закону. За результатами перевірки виноситься ухвала про відкриття провадження або про відмову у його відкритті. Підставами для відмови є: невідповідність суб'єкта скарги встановленим вимогам, пропуск строку звернення без підстав для його поновлення, відсутність ознак порушення конституційних прав, а також вирішення порушеного питання КСУ раніше.

Третьою стадією є *розгляд справи по суті*. Справи за конституційними скаргами розглядаються *сенатами КСУ* як спеціально утвореними для цього органами. Водночас, відповідно до статті 68 Закону, якщо під час розгляду сенатом справи виникає необхідність у тлумаченні Конституції України або якщо вирішення питання може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими КСУ раніше, сенат може відмовитися від розгляду справи на розсуд *Великої палати КСУ*. Про таку відмову сенат більшістю суддів постановляє відповідну ухвалу. Розгляд відбувається переважно у *письмовому провадженні*, однак може бути призначено усне слухання із заслуховуванням сторін та їхніх представників.

Окремою процесуальною особливістю є інститут *забезпечення конституційної скарги* (стаття 78 Закону). Велика палата КСУ у виняткових випадках з власної ініціативи може видати *забезпечувальний наказ*, який є виконавчим документом. Підставою для його видання є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення. Способом забезпечення є *встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію*. Забезпечувальний наказ втрачає чинність з дня ухвалення рішення або закриття конституційного провадження.

Четвертою стадією є *ухвалення рішення*. За результатами розгляду справи по суті КСУ ухвалює рішення, яким визнає закон (його окремі положення) конституційним або неконституційним. Рішення КСУ є *обов'язковим для виконання на всій території України, остаточним і не підлягає оскарженню*. Суб'єкт скарги має право *відкликати скаргу* до початку розгляду справи по суті, однак КСУ може продовжити провадження за наявності суспільного інтересу.

Відповідно до частини другої статті 152 Конституції України рішення КСУ діють за принципом *ex tunc* – правовий акт, визнаний неконституційним, *втрачає чинність і не підлягає застосуванню з дня ухвалення відповідного рішення*. Водночас КСУ вправі визначити у своєму рішенні певний момент у майбутньому, коли визнаний неконституційним акт втратить чинність, – такі рішення діють за принципом *pro futuro*. Цей підхід забезпечує передбачуваність правового регулювання і є поширеним у більшості країн із загальнообов'язковими та остаточними рішеннями конституційних судів.

В Україні також передбачено застосування принципу *ex tunc* – однак не Конституцією України або Законом про КСУ, а *процесуальним законодавством*: пунктом 1 частини третьої статті 320 ГПК України, пунктом 1 частини п'ятої статті 361 КАС України, пунктом 1 частини третьої статті 423 ЦПК України та пунктом 1 частини третьої статті 459 КПК України. Зазначені норми передбачають можливість *перегляду остаточних судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами* у відповідному суді у зв'язку з

визнанням КСУ закону неконституційним. Таким чином, парламент мав на меті забезпечити можливість відновити юридичний стан, який передував застосуванню судом правового акта, визнаного у подальшому неконституційним. Разом з тим аналіз правозастосовної практики засвідчує, що *змістовний перегляд остаточних судових рішень із цих підстав дотепер фактично не відбувався*, оскільки частина друга статті 152 Конституції України не передбачає безпосереднього застосування принципу *ex tunc* до рішень КСУ.

Тестові завдання до підрозділу 1.6.

Фабула 1. Громадянин України В. звернувся до Конституційного Суду України із конституційною скаргою. У скарзі він зазначив, що суд першої інстанції застосував положення Закону України «Про оренду державного та комунального майна», яке, на його думку, суперечить статті 41 Конституції України. Рішення суду першої інстанції не було оскаржено в апеляційному порядку, оскільки В. вважав це недоцільним. Скаргу подано через чотири місяці після набрання рішенням законної сили. Окремо: юридична особа публічного права – Державне підприємство «Укрресурс» – також подало конституційну скаргу щодо того ж закону, оскільки є стороною аналогічного спору.

1. Чи є В. суб'єктом права на конституційну скаргу відповідно до статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України»?

А) Ні, оскільки конституційну скаргу можуть подавати лише юридичні особи

Б) Так, фізичні особи – громадяни України є суб'єктами права на конституційну скаргу

В) Так, але лише якщо В. є суб'єктом підприємницької діяльності

Г) Ні, оскільки В. не вичерпав усіх засобів судового захисту

2. Чи є скарга В. прийнятною з огляду на те, що рішення суду першої інстанції не оскаржувалося в апеляційному порядку?

А) Так, оскільки закон не зобов'язує оскаржувати рішення в апеляційному порядку

Б) Ні, оскільки однією з умов прийнятності є вичерпання всіх національних засобів судового захисту: за наявності можливості апеляційного оскарження – апеляційне рішення, за наявності касаційного – касаційне

В) Так, якщо В. доведе, що апеляційне оскарження було б явно безперспективним

Г) Ні, оскільки конституційна скарга подається лише після рішення Верховного Суду

3. Чи є скарга В. прийнятною щодо строку звернення, якщо вона подана через чотири місяці після набрання рішенням законної сили?

А) Ні, оскільки загальний строк звернення з конституційною скаргою становить три місяці з дня набрання остаточним рішенням

законної сили. В. пропустив цей строк без наведення підстав для його поновлення

Б) Так, оскільки строк звернення становить один рік, і чотири місяці – в межах строку

В) Ні, оскільки строк звернення становить два місяці

Г) Так, оскільки КСУ може прийняти скаргу поза строком, якщо вона стосується конституційних прав

4. Чи може Державне підприємство «Укрресурс» як юридична особа публічного права подати конституційну скаргу?

А) Так, оскільки всі юридичні особи є суб'єктами права на конституційну скаргу

Б) Так, якщо підприємство є стороною судового спору і закон застосований в остаточному рішенні у його справі

В) Ні, оскільки суб'єктами права на конституційну скаргу є лише юридичні особи приватного права. Юридичні особи публічного права – органи влади та їх підприємства – позбавлені цього права

Г) Так, але лише з дозволу органу, якому підпорядковане підприємство

5. Оберіть три основні формальні умови прийнятності конституційної скарги відповідно до статті 77 Закону «Про Конституційний Суд України».

А) Скаргу підписано уповноваженим адвокатом суб'єкта звернення

Б) Особою вичерпано всі національні засоби юридичного захисту

В) Закон, що оскаржується, застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта скарги

Г) Скаргу подано протягом трьох місяців з дня набрання остаточним рішенням законної сили

Д) Скаргу підтримали не менше трьох суддів КСУ під час попередньої перевірки

Е) Скарга містить висновок правового наукового закладу про неконституційність закону

Є) Зміст скарги не є очевидно необґрунтованим і не містить ознак зловживання правом

Фабула 2. Громадянка Польщі М., яка постійно проживає в Україні, подала до КСУ конституційну скаргу щодо положення Закону України «Про нотаріат», застосованого в рішенні апеляційного суду, що набрало законної сили. У скарзі М. зазначила: найменування та адресу проживання; короткий виклад рішення апеляційного суду; вимогу визнати положення закону неконституційним; вказівку на статтю 41 Конституції України. М. не зазначила конкретних положень закону, які просить перевірити, не навела правового обґрунтування неконституційності, а також не навела відомостей про перебіг розгляду справи в судах та зміст остаточного судового рішення. До скарги М. додала роздруківку рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень. Скаргу підписано особисто М. та викладено польською мовою.

1. Чи має право М., іноземна громадянка, подати конституційну скаргу до КСУ?

А) Ні, оскільки конституційну скаргу можуть подавати лише громадяни України

Б) Так, оскільки іноземці та особи без громадянства є суб'єктами права на конституційну скаргу нарівні з громадянами України

В) Так, але лише якщо М. має дозвіл на постійне проживання в Україні терміном не менше п'яти років

Г) Ні, оскільки М. не є стороною у справі щодо громадянства України

2. Яке процесуальне рішення прийме Секретаріат КСУ щодо скарги М., поданої польською мовою?

А) Направить скаргу на переклад за рахунок КСУ

Б) Поверне скаргу М., оскільки провадження в КСУ ведеться виключно державною мовою і скарга, викладена іноземною мовою, за формою не відповідає вимогам закону

В) Прийме скаргу, оскільки Польща є членом ЄС і польська мова є офіційною мовою ЄС

Г) Відкриє провадження, але зобов'яже М. надати переклад протягом 30 днів

3. Які три недоліки змісту скарги М. є підставою для її повернення Секретаріатом КСУ?

А) М. не зазначила номера засобу зв'язку та адреси електронної пошти

Б) М. не визначила конкретні положення закону, які просить перевірити на конституційність

В) М. не навела правового обґрунтування тверджень про неконституційність закону із зазначенням конкретних прав, які порушено

Г) М. не додала висновок юридичного наукового закладу

Д) М. не навела відомостей про перебіг розгляду справи в судах та зміст остаточного судового рішення

Е) М. не сплатила судовий збір

Є) М. не надала нотаріально засвідчений переклад рішення апеляційного суду

4. Чи є належним доказом для долучення до конституційної скарги роздруківка рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень?

А) Так, оскільки реєстр є офіційним державним інформаційним ресурсом

Б) Ні. До скарги має бути долучена копія остаточного судового рішення, засвідчена відповідно до вимог законодавства судом, що його ухвалив. Роздруківка з реєстру судових рішень такою копією не вважається

В) Так, якщо роздруківка завірена печаткою адвоката

Г) Так, оскільки закон прямо передбачає можливість використання реєстру як джерела копій судових рішень

Фабула 3. До КСУ надійшли дві конституційні скарги від різних осіб – Р. та Ф. – щодо одного й того самого положення Закону України «Про виконавче провадження». Обидві скарги пройшли попередню перевірку Секретаріату. Суддя-доповідач встановив, що для вирішення питання необхідне тлумачення статті 55 Конституції України, що може вплинути на попередні правові позиції КСУ. У процесі розгляду Р. направив до КСУ заяву про відкликання своєї

скарги. Суддя-доповідач також з'ясував, що виконання рішення суду у справі Ф. може спричинити незворотні наслідки для неї до завершення конституційного провадження.

1. Який орган КСУ розглядає конституційні скарги?

А) Велика палата КСУ у складі не менше дванадцяти суддів

Б) Сенати КСУ як спеціально створені для цього органи

В) Колегії суддів КСУ у складі трьох суддів

Г) Пленум КСУ у повному складі

2. Яке процесуальне рішення має прийняти сенат КСУ у зв'язку з тим, що розгляд справи потребує тлумачення Конституції України і може спричинити несумісність із попередніми правовими позиціями КСУ?

А) Зупинити провадження до з'ясування правових позицій КСУ

Б) Звернутися до Великої палати з запитом про надання консультативного висновку

В) Передати справу на розгляд Великої палати КСУ, постановивши відповідну ухвалу більшістю суддів сенату

Г) Закрити конституційне провадження і повернути скарги суб'єктам

3. Які наслідки матиме відкликання скарги Р. для конституційного провадження?

А) КСУ зобов'язаний закрити провадження щодо Р., а скарга Ф. продовжує розглядатися у загальному порядку

Б) КСУ закриває все провадження, оскільки скарги були об'єднані

В) КСУ може продовжити провадження навіть після відкликання скарги Р., якщо це зумовлено наявністю суспільного інтересу

Г) Відкликання скарги не має жодних правових наслідків для провадження

4. Який захід може вжити КСУ для захисту прав Ф. у зв'язку з ризиком незворотних наслідків від виконання судового рішення?

А) Зупинити виконання судового рішення ухвалою сенату

Б) Видати забезпечувальний наказ, що є виконавчим документом і встановлює тимчасову заборону вчиняти певну дію

В) Направити подання до суду, що ухвалив рішення, з вимогою не виконувати його

Г) Призначити позачергове усне слухання справи

5. Що є предметом перевірки КСУ за конституційною скаргою?

А) Законність конкретного судового рішення у справі скажника

Б) Конституційність закону України (його окремих положень) як такого

В) Відповідність підзаконного акта закону України

Г) Правильність застосування судом норм матеріального та процесуального права

6. З якого моменту втрачає чинність закон, визнаний КСУ неконституційним (загальне правило відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України)?

- А) З дня набрання законом чинності (принцип *extunc*)
- Б) З дня ухвалення відповідного рішення КСУ (принцип *expunc*)**
- В) З дня офіційного опублікування рішення КСУ в «Офіційному віснику»
- Г) З дня набрання рішенням КСУ законної сили після закінчення строку на оскарження

8. Оберіть чотири правильні твердження про рішення КСУ за конституційною скаргою.

А) Рішення КСУ є обов'язковим для виконання на всій території України

Б) Рішення КСУ може бути оскаржене до Верховного Суду протягом тридцяти днів

В) Рішення КСУ є остаточним і не підлягає оскарженню

Г) Рішення КСУ набирає чинності з дня його ухвалення

Д) У виняткових випадках КСУ може визначити момент у майбутньому, коли визнаний неконституційним акт втратить чинність (принцип *profuturo*)

е) Після рішення КСУ відповідний суд автоматично скасовує рішення у справі скаржника без додаткового звернення.

є) Перегляд судових рішень у зв'язку з визнанням закону неконституційним здійснюється відповідним судом у порядку процесуального законодавства (за нововиявленими або виключними обставинами).

9. Оберіть три правильні твердження про забезпечувальний наказ КСУ (ст. 78 Закону «Про Конституційний Суд України»).

А) Забезпечувальний наказ видається за клопотанням суб'єкта конституційної скарги

Б) Забезпечувальний наказ видається Великою палатою КСУ з власної ініціативи у виняткових випадках

В) Підставою для видачі забезпечувального наказу є необхідність запобігти незворотнім наслідкам виконання остаточного судового рішення

Г) Забезпечувальний наказ є рекомендаційним актом

Д) Забезпечувальний наказ є виконавчим документом

Е) Забезпечувальний наказ діє безстроково

Є) Забезпечувальний наказ втрачає чинність з дня ухвалення рішення або закриття конституційного провадження

2. ОСНОВИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (ЄС)

2.1. Право ЄС як правопорядок *sui generis*. Верховенство і пряма дія права ЄС (справа *Costa v. ENEL* 1964 р. і справа *Van Gend & Loos* 1963 р.).

Принцип субсидіарності і принцип пропорційності у праві ЄС.

Копенгагенські і мадридський критерії для вступу в ЄС (рівень В)

Термін *sui generis* (лат. «свого роду», «унікальний») вказує на те, що правовий порядок Європейського Союзу (далі – ЄС) не вкладається в традиційні рамки ні міжнародного, ні національного права. ЄС не є ані простою асоціацією держав, ані федеративною державою, а становить унікальне інтеграційне утворення з елементами наднаціональності.

Концепція правопорядку *sui generis* була випрацювана не лише установчими Договорами, а й практикою Суду ЄС. У справі *Van Gend en Loos* (1963) суд проголосив, що Співтовариство (нині Союз) становить «новий правопорядок міжнародного права». Головна особливість – держави-члени обмежили свої суверенні права на користь цього порядку, а його суб'єктами стали не лише держави, а й їхні громадяни (фізичні та юридичні особи).

У справі *Costa v. ENEL* (1964) суд пішов далі, зазначивши, що на відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про ЄЕС створив «власну правову систему», яка після набрання чинності стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і яку їхні суди зобов'язані застосовувати.

Цей особливий правопорядок характеризується такими ознаками:

- ✓ Автономність – право ЄС є незалежним як від міжнародного права, так і від внутрішнього права держав-членів. Воно має власну систему джерел, інституційну структуру та процедури тлумачення.

- ✓ Наднаціональність – це суттєва ознака інтеграції, що виражається у здатності органів Союзу ухвалювати акти, які мають пряму дію та верховенство над національними нормами.

- ✓ Добровільне обмеження суверенітету – держави-члени добровільно передали частину своїх повноважень (суверенних прав) на користь інституційної структури ЄС для реалізації спільних інтересів. Це не втрата суверенітету, а його делегування для спільного здійснення.

- ✓ Людина як центр правопорядку – на відміну від класичного міжнародного права, людина в ЄС є безпосереднім суб'єктом права. Норми ЄС не просто накладають зобов'язання на держави, а й надають права особам, які стають частиною їхньої «юридичної спадщини».

Правапорядок *sui generis* тримається на двох принципах, які забезпечують його ефективність:

1. Принцип прямої дії: Багато норм права ЄС здатні створювати права для приватних осіб, які ті можуть безпосередньо захищати в національних судах.

2. Принцип верховенства (примату): Право Союзу має пріоритет над національним правом держав-членів. Національне право не може скасувати або змінити норму, що походить із Договорів.

У статті 5 Договору про Європейський Союз закріплені два фундаментальні принципи, які регулюють те, як саме ЄС здійснює свої повноваження – це принципи субсидіарності та пропорційності

Принцип субсидіарності визначено у ч. 3 ст. 5 Договору про Європейський Союз. Він спрямований на забезпечення прийняття рішень на

максимально близькому до громадян рівні та проведення постійних перевірок для підтвердження того, що дії на рівні Європейського Союзу (ЄС) є виправданими з огляду на можливості, доступні на національному, регіональному чи місцевому рівнях. Зокрема, це принцип, згідно з яким ЄС не вживає заходів (за винятком сфер, що належать до його виключної компетенції), окрім випадків, коли вони є ефективнішими за дії, вжиті на національному, регіональному чи місцевому рівнях.

У разі порушення принципу субсидіарності Європейський комітет регіонів або держави-члени можуть передати прийнятий акт безпосередньо до Суду Європейського Союзу.

Лісабонський договір уточнює розподіл компетенцій між ЄС та його державами-членами. Ці компетенції поділяються на три основні категорії:

- виключні компетенції ЄС
- спільні компетенції та
- підтримуючі компетенції.

Виключна компетенція ЄС (стаття 3 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)). Сфери, в яких лише ЄС має право законодавчо видавати та приймати обов'язкові акти. Держави-члени можуть робити це самостійно лише за умови, що ЄС надасть їм повноваження на виконання цих актів. ЄС має виключну компетенцію в таких сферах:

- митний союз
- встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку
- монетарна політика для країн Єврозони
- збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної рибогосподарської політики
- спільна торговельна політика

Спільна компетенція (стаття 4 ДФЄС). ЄС та його держави-члени мають право законодавчо видавати та приймати юридично обов'язкові акти. Держави-члени здійснюють свою власну компетенцію, якщо ЄС не здійснює або вирішив не здійснювати свою власну компетенцію. Спільна компетенція між ЄС та його державами-членами застосовується в таких сферах:

- внутрішній ринок
- соціальна політика (але лише для аспектів, конкретно визначених у договорі)
- економічна, соціальна та територіальна згуртованість (регіональна політика)
- сільське господарство та рибальство (крім збереження морських біологічних ресурсів)
- навколишнє середовище
- захист прав споживачів
- транспорт
- трансєвропейські мережі
- енергія
- простір свободи, безпеки та правосуддя
- спільні проблеми безпеки у сфері охорони здоров'я (обмежені аспектами, визначеними в ДФЄС)

- дослідження, технологічний розвиток та космос
- співробітництво в галузі розвитку та гуманітарна допомога.

Допоміжні компетенції (стаття 6 ДФЕС). ЄС може втручатися лише для підтримки, координації або доповнення дій своїх держав-членів. Юридично обов'язкові акти ЄС не повинні вимагати гармонізації законів чи нормативних актів держав-членів. Допоміжні компетенції стосуються таких сфер політики:

- захист та покращення здоров'я людини
- промисловість
- культура
- туризм
- освіта, професійна підготовка, молодь та спорт
- цивільний захист
- адміністративна співпраця.

Принцип пропорційності закріплений ч. 4 ст. 5 Договору про Європейський Союз. Він спрямований на встановлення дій, що здійснюються інституціями Європейського Союзу (ЄС), у визначених межах.

Згідно з цим принципом, заходи ЄС мають бути придатним для досягнення бажаного результату, мають бути необхідним для досягнення бажаного результату та не повинні накладати на особу тягар, який є надмірним порівняно з поставленою метою (пропорційність у вузькому сенсі).

У разі порушення принципу пропорційності заявники можуть, за умови виконання умов, оскаржити дійсність відповідних заходів у Суді Європейського Союзу.

Копенгагенські і мадридський критерії для вступу в ЄС

Договір про Європейський Союз у статті 49 визначає умови та у статті 6 принципи, яких повинна дотримуватися будь-яка країна, що бажає стати членом ЄС.

Процес вступу до ЄС ґрунтується на статті 49 ДЄС. Згідно з нею, будь-яка європейська держава, яка поважає спільні цінності держав-членів (людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права та права людини) і зобов'язується їх поширювати, може подати заявку на членство.

Однак простого бажання та географічного розташування недостатньо. Для забезпечення того, щоб нові члени могли ефективно функціонувати в межах Союзу, були розроблені специфічні критерії. Ці критерії (відомі як Копенгагенські критерії) були встановлені Європейською Радою в Копенгагені в червні 1993 році та посилені Мадридською Європейською Радою в грудні 1995 році.

Копенгагенські критерії були визначені на засіданні Європейської Ради в Копенгагені та є обов'язковими умовами для кожної країни-кандидата. Вони поділяються на три основні блоки:

- Політичний критерій: Стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, а також повагу до меншин та їхній захист.
- Економічний критерій: Наявність дієздатної ринкової економіки, а також здатність витримувати конкурентний тиск і ринкові сили всередині ЄС.
- Критерій членства (Acquis): Здатність взяти на себе зобов'язання членства, включаючи дотримання політичних, економічних та монетарних

цілей Союзу. Це передбачає прийняття та ефективного впровадження всього корпусу права ЄС (*acquis*).

Хоча Копенгагенські критерії заклали основу, згодом стало зрозуміло, що простого прийняття законів ЄС у національне законодавство недостатньо. Країна повинна мати змогу їх реально застосовувати. На засіданні Європейської Ради в Мадриді в 1995 році був сформульований додатковий критерій, який часто розглядають як частину третього Копенгагенського критерію, адміністративний та інституційний критерій відповідно до якого, кандидат повинен створити умови для інтеграції шляхом адаптації своїх адміністративних структур. Це означає не лише перенесення законодавства ЄС у національне право, а й забезпечення його ефективного виконання через відповідні адміністративні та судові структури. Без належної державної служби та незалежної судової системи право ЄС залишиться лише на папері.

Важливо пам'ятати, що процес вступу залежить не лише від кандидата. ЄС також враховує свою власну здатність поглинати нових членів, зберігаючи при цьому темпи європейської інтеграції. Союз залишає за собою право вирішувати, коли він буде готовий прийняти нового члена.

Тестові завдання до підрозділу 2.1.

1. *Що є основною ознакою наднаціональності ЄС як організації sui generis, яка зумовлює її унікальність порівняно з класичними міжнародними організаціями?*

А.Прийняття рішень виключно на основі консенсусу між усіма державами-членами без винятку.

Б. Відсутність власного судового органу, що призводить до вирішення спорів у національних судах за внутрішніми правилами.

В. Добровільне обмеження державами своїх суверенних прав на користь інститутів, чий акти мають примат (верховенство) та пряму дію на території держав-членів.

Г. Виключне право держав-членів самостійно тлумачити норми права Союзу без участі Суду ЄС.

2. *Яку ключову характеристику права ЄС визначив Суд у справі Costa v. ENEL (1964), що відрізняє його від звичайних міжнародних договорів?*

А. Право ЄС є частиною міжнародного права, яка завжди підпорядковується національним конституціям держав-членів.

Б. Договір про ЄЕС створив власну правову систему, яка стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і яку їхні суди зобов'язані застосовувати.

В. Акти ЄС мають лише рекомендаційний характер, доки вони не будуть імplementовані національним законом.

Г. Держави-члени можуть у будь-який момент в односторонньому порядку скасувати дію норм ЄС на своїй території через прийняття нового закону.

3. У знаковому рішенні у справі *Van Gend en Loos* (1963) Суд справедливості проголосив, що Європейське економічне співтовариство становить «новий правопорядок міжнародного права», суб'єктами якого є:

А. Виключно держави-члени, які підписали установчі договори.

Б. Лише інституції Союзу та міжнародні організації, з якими ЄС укладає угоди.

В. Не лише держави-члени, а й їхні громадяни.

Г. Виключно Європейська Комісія як «охоронець договорів» та Рада.

4. Відповідно до правових позицій Суду ЄС у справах *Van Gend en Loos* та *Costa v. ENEL*, що саме робить правопорядок Союзу «особливого роду» (*sui generis*) у порівнянні зі звичайним міжнародним правом?

А. Наявність власної території та дипломатичного корпусу, що діє від імені держав-членів.

Б. Створення незалежної правової системи, яка інтегрована в національні системи, де держави обмежили свої суверенні права, а суб'єктами є не лише держави, а й їхні громадяни.

В. Можливість держав-членів в односторонньому порядку скасовувати акти інституцій, якщо вони суперечать національним конституціям.

Г. Виключне право держав-членів визначати обсяг прав своїх громадян без втручання з боку інституцій Союзу.

5. Згідно зі статтею 49 ДЄС, яка європейська держава може подати заявку на набуття членства в Союзі?

А. Будь-яка держава світу, яка має високий рівень ВВП.

Б. Тільки ті держави, які були членами-засновниками Ради Європи.

В. Будь-яка європейська держава, яка поважає цінності статті 2 ДЄС і зобов'язується їх поширювати.

Г. Держави, що мають спільний кордон із Брюсселем.

6. Які три складові належать до «політичного критерію» вступу до ЄС (згідно з рішенням Європейської Ради в Копенгагені 1993 р.)?

А. Здатність витримувати конкурентний тиск у межах внутрішнього ринку ЄС.

Б. Обов'язкове членство в НАТО до моменту подання заявки в ЄС.

В. Гарантування прав людини.

Г. Прийняття англійської мови як другої державної.

Д. Наявність діючої ринкової економіки.

Е. Стабільність інституцій, що гарантують демократію та верховенство права.

Ж. Повага до прав меншин та їх захист.

7. Відповідно до статті 5 Договору про ЄС, у чому полягає суть принципу субсидіарності?

А. Союз має виключне право приймати рішення у всіх сферах, що стосуються функціонування внутрішнього ринку.

Б. Союз діє лише в межах повноважень, наданих йому державами-членами для досягнення цілей Договорів.

В. У сферах невичерпної компетенції Союз діє лише тоді, коли цілі не можуть бути достатньо досягнуті державами-членами самостійно.

Г. За змістом і формою дії Союзу не повинні виходити за межі того, що є необхідним для досягнення цілей Договорів.

8. Чим відрізняється сфера застосування принципу пропорційності від принципу субсидіарності згідно з установчими договорами?

А. Пропорційність застосовується лише до Регламентів, тоді як субсидіарність до всіх правових актів Союзу.

Б. Субсидіарність регулює інтенсивність дій Союзу, а пропорційність правомірність вибору між Союзом та державою.

В. Принцип пропорційності застосовується до всіх сфер діяльності Союзу (включно з виключною компетенцією), а субсидіарність лише до сфер спільної та допоміжної компетенції.

Г. Пропорційність стосується лише фінансових витрат держав-членів, тоді як субсидіарність політичних повноважень.

9. У чому полягає принцип пропорційності згідно зі статтею 5 ДЄС?

А. Кількість депутатів у Європарламенті має точно відповідати чисельності населення держави.

Б. Держави-члени повинні пропорційно розподіляти між собою кількість біженців.

В. Зміст і форма дій Союзу не повинні перевищувати того, що необхідно для досягнення цілей Договорів.

Г. Кожна держава-член повинна робити внесок у бюджет ЄС пропорційно до свого ВВП.

10. Яка специфічна вимога була додана на засіданні Європейської Ради в Мадриді (1995) до вже існуючих Копенгагенських критеріїв членства?

А. Вимога щодо повної відсутності державного дефіциту та переходу на валюту євро до моменту вступу.

Б. Політична вимога щодо обов'язкового членства країни-кандидата в НАТО.

В. Адміністративний та інституційний критерій: спроможність кандидата реально застосовувати *acquis* через адаптацію своїх адміністративних структур.

Г. Географічна вимога: країна повинна мати спільний сухопутний кордон принаймні з двома діючими державами-членами Союзу.

2.2. Установчі договори ЄС і Хартія основоположних прав ЄС 2000 р.

Правові акти ЄС (стаття 288 Договору про функціонування ЄС)

(рівень В)

Європейський Союз базується на верховенстві права. Це означає, що кожна дія, здійснена ЄС, ґрунтується на договорах, які були добровільно та демократично схвалені всіма країнами-членами ЄС. Наприклад, якщо певна

сфера політики не згадана в договорі, Комісія не може запропонувати закон у цій сфері.

Установчі договори (первинне право) визначають цілі Союзу, структуру його інституцій та межі повноважень, які держави-члени добровільно передали на наднаціональний рівень для формування унікального правопорядку *sui generis*.

Процес інтеграції розпочався з галузевого співробітництва, яке поступово переросло у масштабний політико-економічний союз:

✓ Паризький договір (18 квітня 1951 р.): Заснував Європейське співтовариство вугілля і сталі (ЄСВС). Це була перша наднаціональна організація, чії інституції мали вплив на національний правопорядок держав-членів. Термін дії цього договору (50 років) закінчився у 2002 році.

✓ Римські договори (25 березня 1957 р.): Було підписано два договори, що заснували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом). Ці договори заклали основу для створення спільного ринку.

З часом виникла потреба в поглибленні інтеграції та розширенні компетенцій:

✓ Єдиний європейський акт (1986 р.): Вніс перші значні зміни до Римських договорів, спрямовані на завершення формування внутрішнього ринку до 1992 року.

✓ Маастрихтський договір (Договір про Європейський Союз): Підписаний 7 лютого 1992 року, набрав чинності 1 січня 1993 року. Це історичний документ, який офіційно заснував Європейський Союз та запровадив інститут громадянства ЄС.

Сучасний правовий порядок базується на результатах останньої масштабної реформи через Лісабонський договір (13 грудня 2007 р.), який набрав чинності 1 грудня 2009 року. Він скасував складну структуру «опор» і реорганізував установчі акти у два рівнозначні документи, які використовуються сьогодні.

Сучасний правовий порядок Європейського Союзу базується на двох основних договорах, які мають однакову юридичну силу та спільно іменуються «Договори».

Договір про Європейський Союз (ДЄС) – це документ, який закладає конституційні підвалини Союзу. Він визначає спільні цінності (стаття 2), цілі (стаття 3), принципи розмежування компетенцій (стаття 5) та основні параметри інституційної структури. ДЄС має більш «міжнародно-правовий» характер, регулюючи питання Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗППБ), умови вступу та виходу з Союзу.

Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) регулює повсякденне управління та функціонування ЄС, деталізує порядок здійснення повноважень у конкретних сферах (внутрішній ринок, конкуренція, транспорт тощо) та визначає процедури ухвалення правових актів.

Ці два договори разом із загальними принципами права та Хартією основоположних прав становлять автономну «конституційну основу» Союзу.

Хартія основоположних прав є сучасним «біллем про права» Європейського Союзу. Вона була урочисто проголошена у 2000 році, проте

набула повної юридичної сили лише 1 грудня 2009 року з набранням чинності Лісабонським договором.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 ДЄС, Хартія визнається джерелом первинного права і має таку ж юридичну силу, як і установчі Договори. Це означає, що акти інституцій ЄС та дії держав-членів (коли вони імплементують право Союзу) не повинні суперечити положенням Хартії.

Основною метою створення Хартії було зробити основоположні права більш «видимими» та зрозумілими для громадян, систематизувавши їх в одному документі. Хартія ставить людську особистість у центр діяльності Союзу, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки та правосуддя. Документ оновив перелік прав з урахуванням змін у суспільстві, а також наукового та технологічного розвитку (наприклад, включивши питання біоетики та захисту персональних даних).

Хартія складається з преамбули та 54 статей, систематизованих за сімома розділами, шість з яких присвячені фундаментальним цінностям:

1. Гідність (право на життя, заборона катувань).
2. Свободи (особиста свобода, захист даних, право на шлюб).
3. Рівність (недискримінація, права дитини).
4. Солідарність (соціальні та трудові права).
5. Права громадян (виборчі права, право на належне управління).
6. Правосуддя (право на справедливий суд).
7. Загальні положення (тлумачення та сфера застосування).

Положення Хартії адресовані інституціям та органам ЄС, а державам-членам виключно тоді, коли вони застосовують право Союзу. Важливо пам'ятати, що Хартія не створює нових повноважень для Союзу.

Правові акти ЄС (стаття 288 Договору про функціонування ЄС)

Згідно зі статтею 288 ДФЄС, для виконання повноважень Союзу установи ухвалюють п'ять типів актів: регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки

Регламент є актом загального застосування, який має наднаціональну природу та є обов'язковим у повному обсязі. Його ключовою характеристикою є пряма дія, що передбачає безпосередню застосовність у всіх державах-членах без потреби у спеціальних актах національної імплементації. Регламент автоматично стає частиною національного права, створюючи права та обов'язки для суб'єктів безпосередньо з моменту набрання ним чинності.

Директива виступає основним інструментом гармонізації (наближення) законодавства держав-членів, оскільки вона є обов'язковою лише щодо результату, якого необхідно досягти. Цей акт адресується державам-членам, проте залишає за національними органами влади свободу вибору форми та засобів імплементації у внутрішній правопорядок. Таким чином, директива потребує транспозиції в національне законодавство для забезпечення своєї повної ефективності. Транспонування має відбутися до терміну, встановленого під час прийняття директиви (зазвичай протягом 2 років). Коли країна не транспонує директиву, Комісія може розпочати провадження про порушення та подати позов проти країни до Суду Європейського Союзу.

Рішення характеризується тим, що воно є обов'язковим у повному обсязі для своїх адресатів. У випадках, коли рішення визначає конкретних адресатів,

якими можуть бути окремі держави-члени або фізичні та юридичні особи, воно є зобов'язальним виключно для них. Разом з тим, існують рішення загального характеру, які не мають визначених адресатів і можуть носити регуляторний характер.

Рекомендації дозволяють інституціям Європейського Союзу висловити свою точку зору та запропонувати певну лінію поведінки без накладення юридичних зобов'язань на адресата. Вони виступають гнучким інструментом координації, що дозволяє Раді, Комісії або Європейському центральному банку спрямовувати діяльність держав-членів чи суб'єктів господарювання, не втручаючись при цьому безпосередньо в їхні повноваження через обов'язкові норми. Попри відсутність прямої юридичної сили, рекомендації мають важливе значення для формування політичного курсу та можуть враховуватися при тлумаченні національного законодавства, що імплементує право Союзу.

Висновки призначені для того, щоб відобразити оцінку інституцією певної ситуації або процесу на момент їх надання. Цей інструмент дозволяє органам, службам та агенціям Союзу надати кваліфіковану характеристику конкретним юридично значущим обставинам, наприклад, у сфері охорони довкілля або при оцінці заявок на приєднання до Союзу. Висновки не мають зобов'язального характеру для осіб, яким вони адресовані, проте вони є невід'ємним елементом демократичного контролю та міжінституційного діалогу, забезпечуючи прозорість позицій органів влади ЄС.

Законодавчі акти публікуються в «Офіційному віснику ЄС» і зазвичай набувають чинності на 20-й день після публікації або в дату, вказану в самому акті. Індивідуальні директиви та рішення набувають чинності з моменту повідомлення адресата

Тестові завдання до підрозділу 2.2.

1. *Виберіть три документи, які належать до первинного права ЄС (установчих договорів) у їхній сучасній редакції або статусі:*

- А. Регламент про захист персональних даних (GDPR)
- Б. Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)**
- В. Шенгенська угода 1985 року
- Г. Хартія основоположних прав ЄС**
- Д. Біла книга про майбутнє Європи
- Е. Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ)
- Ж. Договір про Європейський Союз (ДЄС)**

2. *Які три положення правильно характеризують Директиву (Directive) згідно зі ст. 288 ДФЄС?*

А. Зазвичай потребує прийняття національного акта імплементації (транспозиції)

Б. Залишає національним органам влади вибір форм і методів виконання

В. Є актом, що не має обов'язкової юридичної сили

Г. Скасовує будь-які існуючі національні закони автоматично

Д. Має загальне застосування до всіх громадян ЄС безпосередньо з моменту публікації

Е. Пов'язує будь-яку державу-члена, якій вона адресована, щодо результату, якого необхідно досягти

Ж. Приймається виключно Європейською Радою одностайно

3. Відповідно до статті 1 ДФЄС та статті 1 ДЄС, яке співвідношення встановлено між Договором про Європейський Союз (ДЄС) та Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)?

А. ДЄС є «основним» договором, що має вищу юридичну силу щодо ДФЄС, який регулює лише технічні деталі.

Б. ДЄС та ДФЄС мають однакову юридичну силу, спільно йменуються «Договори» і складають єдину конституційну основу Союзу.

В. ДФЄС є міжнародним договором, тоді як ДЄС є внутрішнім конституційним актом Союзу.

Г. ДФЄС може змінюватися рішенням Комісії, тоді як ДЄС вимагає ратифікації всіма державами-членами.

4. Згідно зі статтею 6 (1) ДЄС та статтею 51 Хартії основоположних прав ЄС, за якої умови положення Хартії є обов'язковими для держав-членів?

А. Положення Хартії застосовуються до будь-якої діяльності держав-членів незалежно від наявності зв'язку з правом Союзу.

Б. Хартія є декларативним документом і стає обов'язковою лише після її повної імплементації в національну конституцію.

В. Положення Хартії адресовані державам-членам виключно тоді, коли вони імплементують (застосовують) право Союзу.

Г. Хартія застосовується лише до інституцій ЄС і ніколи не створює зобов'язань для органів державної влади країн-членів.

5. Яка юридична сила Хартії основоположних прав ЄС після набрання чинності Лісабонським договором?

А. Вона застосовується лише до держав, що не підписали Європейську конвенцію з прав людини.

Б. Вона є підпорядкованою регламентам та директивам ЄС.

В. Вона має характер декларативного документа без обов'язкової сили.

Г. Вона має таку ж юридичну силу, як і установчі Договори.

6. Яка сукупність ознак найкраще характеризує Регламент (Regulation) як інструмент вторинного права ЄС?

А. Має індивідуальне застосування, є обов'язковим лише щодо результату і потребує акта транспозиції в національне право.

Б. Має загальне застосування, є обов'язковим у повному обсязі та має пряму дію (безпосередньо застосовується в усіх державах-членах).

В. Є обов'язковим лише для тих держав-членів, які прямо висловили згоду на його застосування під час голосування в Раді.

Г. Не має обов'язкової юридичної сили, а слугує лише рекомендацією для національних парламентів.

7. У чому полягає специфіка юридичного зобов'язання, яке покладає Директива на держави-члени згідно зі статтею 288 ДФЄС?

А. Директива є обов'язковою у повному обсязі щодо всіх її положень, аналогічно до регламенту.

Б. Директива зобов'язує державу-члена лише дотримуватися принципів недискримінації, не визначаючи мети регулювання.

В. Директива є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, але залишає національним органам влади вибір форми та засобів імплементації.

Г. Директива набуває чинності лише після того, як Суд ЄС надасть висновок про її відповідність Хартії основоположних прав.

8. Який правовий статус мають рекомендації та висновки згідно з останньою частиною статті 288 ДФЄС?

А. Вони є джерелами первинного права, оскільки видаються інституціями Союзу.

Б. Вони не мають обов'язкової юридичної сили.

В. Вони мають таку ж юридичну силу, як і рішення, якщо адресовані конкретним фізичним особам.

Г. Вони автоматично анулюють національні норми, що їм суперечать, на підставі принципу верховенства.

9. Хто має право подавати позов про анулювання (недійсність) акта ЄС згідно зі статтею 263 ДФЄС?

А. Тільки держави-члени та Рада ЄС.

Б. Держави-члени, Парламент, Рада, Комісія, а також фізичні та юридичні особи за певних умов.

В. Виключно фізичні особи, чиї права були порушені.

Г. Будь-яка держава світу, яка має торговельні відносини з ЄС.

2.3. Порядок утворення і повноваження інституцій ЄС (Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада ЄС, Європейська Комісія, Європейський центральний банк, Рахункова палата ЄС). Юрисдикція Суду Справедливості ЄС (Загального суду і Суду Справедливості) (рівень В)

Згідно зі статтею 13 Договору про Європейський Союз, інституційна структура спрямована на просування цінностей та досягнення цілей Союзу, забезпечуючи узгодженість і ефективність його політик. Стаття 13 вказує, що інституціями Союзу є: Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк та Рахункова палата.

Європейський Парламент (European Parliament). Це єдина інституція, що безпосередньо представляє громадян Європейського Союзу.

До складу Парламенту входять 720 депутатів, які обираються шляхом прямого загального виборчого права строком на 5 років. Кількість місць від кожної держави визначається за принципом дегресивної пропорційності:

мінімум 6 місць для найменших держав та максимум 96 для найбільших (наприклад, Німеччини).

Відповідно до статті 14 Договору про Європейський Союз (ДЄС), повноваження Парламенту можна класифікувати за кількома основними напрямками.

1. Законодавчі повноваження. Європейський Парламент виступає як «співзаконодавець» разом із Радою ЄС.

2. Бюджетні повноваження. Парламент спільно з Радою виконує бюджетну функцію Союзу. Парламент бере участь у розгляді та затвердженні річного бюджету ЄС.

3. Функції політичного контролю та нагляду. Парламент має право висловити вотум недовіри Комісії. Якщо пропозицію про недовіру буде підтримано більшістю у дві третини поданих голосів, що становлять більшість складу ЄП, члени Комісії зобов'язані колективно піти у відставку. Комісія зобов'язана відповідати на усні та письмові запитання Парламенту або його членів. За запитом чверті своїх членів ЄП може створювати тимчасові комітети для розслідування порушень права Союзу або випадків неналежного адміністрування. Будь-який громадянин або резидент ЄС може звернутися до Парламенту з петицією з питань, що належать до сфери діяльності Союзу.

4. Повноваження щодо призначень та виборів. Парламент відіграє ключову роль у формуванні кадрового складу інших інституцій. На підставі пропозиції Європейської Ради Парламент обирає Голову Комісії більшістю голосів свого складу. Парламент проводить слухання кандидатів у комісари та затверджує весь склад Комісії (включаючи Верховного представника) шляхом єдиного голосування. Парламент обирає Європейського омбудсмена, який розслідує скарги на випадки незадовільного управління в органах Союзу.

5. Повноваження у сфері зовнішніх зносин. Рада потребує згоди Парламенту для укладення важливих міжнародних договорів, зокрема угод про асоціацію, приєднання Союзу до ЄКПЛ, або угод з суттєвими бюджетними наслідками. Парламент має бути невідкладно та в повному обсязі поінформований на всіх етапах процедури переговорів щодо міжнародних угод.

Європейська Рада (European Council). Ця інституція визначає загальні політичні орієнтири та пріоритети Союзу. До її складу входять голови держав або урядів держав-членів, її Голова та Голова Європейської Комісії. Європейська Рада обирає свого Голову кваліфікованою більшістю на два з половиною роки з правом одного переобрання. Зазвичай Європейська Рада збирається 4 рази на рік, але Президент може скликати додаткові засідання для вирішення термінових питань.

Європейська Рада не виконує законодавчих функцій. Її роль полягає у стратегічному плануванні та ухваленні рішень з ключових політичних питань (наприклад, щодо Спільної зовнішньої та безпекової політики). Вона також пропонує кандидатуру Голови Комісії та призначає Високого представника із закордонних справ.

Рада Європейського Союзу (Council of the European Union). Також відома як Рада міністрів, вона представляє уряди держав-членів. Складається з одного представника кожної держави-члена на рівні міністра. Рада засідає в десяти різних конфігураціях залежно від теми обговорення (наприклад, Рада з

економічних та фінансових питань – ECOFIN). Головування в Раді ЄС здійснюється державами-членами на основі рівної ротації. Кожна держава очолює Раду протягом 6 місяців. Для забезпечення спадкоємності роботи впроваджено систему «Трійки» (Тріо): три держави, чие чергування йде одне за одним, тісно співпрацюють протягом 18-місячного періоду, розробляючи спільну програму дій.

Головним завданням Ради ЄС є законодавча діяльність ЄС. Рада, у більшості випадків разом з Європейським парламентом, веде переговори та приймає закони ЄС на основі пропозицій Європейської Комісії. Саме тому Раду також називають «співзаконодавцем» ЄС.

Повноваження Ради ЄС: ведення переговорів та прийняття законодавства ЄС, прийняття бюджету ЄС, координація політики держав-членів, розробка спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, укладання міжнародних угод від імені ЄС.

Європейська Комісія (European Commission). Це головний виконавчий орган Союзу, який обстоює його загальні інтереси. Наразі Комісія складається з 27 членів (Комісарів) по одному від кожної держави. Процес призначення включає висування Голови Європейською Радою, його обрання Парламентом, формування списку комісарів та остаточне затвердження всієї Комісії Парламентом. Комісія має майже виключне право законодавчої ініціативи. Як «охоронець Договорів», вона наглядає за застосуванням права Союзу та може ініціювати провадження проти держав-порушників. Комісія також виконує бюджет та представляє Союз на міжнародній арені.

Повноваження:

- Пропонує нові закони. Комісія є єдиною інституцією ЄС, яка подає на розгляд Парламенту та Ради закони.
- Управляє політикою ЄС та розподіляє фінансування ЄС. Визначає пріоритети витрат ЄС разом із Радою та Парламентом. Складає щорічні бюджети для затвердження Парламентом та Радою. контролює витрачання коштів під пильною увагою Рахункової палати.
- Забезпечує дотримання законодавства ЄС. Разом із Судом ЄС забезпечує належне застосування законодавства ЄС у всіх країнах ЄС.
- Представляє ЄС на міжнародному рівні. Виступає від імені всіх країн ЄС у міжнародних органах, зокрема у сферах торговельної політики та гуманітарної допомоги. Веде переговори щодо міжнародних угод від імені ЄС.

Щоденне управління справами Комісії здійснюють її співробітники (юристи, економісти, експерти тощо), організовані в департаменти, відомі як Генеральні директорати, кожен з яких відповідає за певну сферу політики.

Суд Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union). Ця інституція забезпечує дотримання законності при тлумаченні та застосуванні Договорів. Складається з двох судових органів: Суду Справедливості (Court of Justice) та Суду загальної юрисдикції (General Court).

У складі Суду Справедливості по одному судді від кожної держави та 11 Генеральних адвокатів.

Основні види проваджень:

- Преюдиційні рішення (Попередні рішення) – ст. 267 ДФЄС: Це ключовий інструмент співпраці з національними судами. Суд має виключну юрисдикцію тлумачити Договори та перевіряти дійсність актів інституцій за запитами судів держав-членів. Хоча стаття 256(3) ДФЄС теоретично дозволяє передати частину цих справ Суду загальної юрисдикції, на практиці це право ще не реалізовано.

- Провадження щодо порушення державою-членом зобов'язань – ст. 258–260 ДФЄС: Суд розглядає позови Комісії або інших держав-членів проти країни, яка не виконує норми права ЄС. Це декларативні рішення, але у разі їх невиконання Суд може накласти фінансові санкції.

- Повози про скасування (недійсність) – ст. 263 ДФЄС: Суд розглядає «конституційні» позови, подані державами-членами проти Європейського Парламенту чи Ради, а також позови однієї інституції проти іншої.

- Апеляційний розгляд – ст. 256(1) ДФЄС: Суд розглядає апеляції на рішення Суду загальної юрисдикції, але виключно з питань права (неправильне тлумачення норм, порушення процедури тощо).

Суд загальної юрисдикції складається з двох суддів від кожної держави (загалом 54). Судді призначаються урядами держав за спільною згодою на шість років після консультації зі спеціальною групою експертів (комітет статті 255).

Основні повноваження (ст. 256 ДФЄС):

- Прямі позови фізичних та юридичних осіб: Будь-яка особа може оскаржити акт ЄС (регламент, рішення), який стосується її безпосередньо та особисто, за допомогою позовів про скасування (ст. 263) чи бездіяльність (ст. 265).

- Специфічні позови держав-членів: Суд загальної юрисдикції розглядає позови держав-членів проти Комісії та проти певних актів Ради (наприклад, у сфері державної допомоги чи торговельного захисту).

- Відшкодування шкоди (ст. 268 ДФЄС): Суд загальної юрисдикції є першою інстанцією для розгляду позовів про позадоговірну відповідальність Союзу за шкоду, заподіяну його інституціями або службовцями.

- Спори у сфері інтелектуальної власності: Розгляд позовів проти рішень агентств ЄС, наприклад, EUIPO (торговельні марки та промислові зразки).

- Спори між Союзом та його службовцями (ст. 270 ДФЄС).

Європейський центральний банк (European Central Bank). Керує єдиною валютою євро та проводить монетарну політику Союзу. Керівними органами є Керівна рада (члени Правління та голови національних центробанків країн єврозони) та Правління (Голова, заступник та 4 члени). Члени Правління призначаються Європейською Радою на 8 років без права переобрання. Головною метою ЄЦБ є підтримання стабільності цін. Банк має виключне право давати дозвіл на емісію банкнот євро. Він є незалежним у здійсненні своїх повноважень.

Рахункова палата ЄС (European Court of Auditors). Здійснює зовнішній аудит фінансів Союзу. До її складу входить по одному громадянину від кожної держави-члена. Члени призначаються Радою після консультацій з Парламентом на шість років. Рахункова палата перевіряє законність і правильність усіх надходжень та видатків Союзу, а також раціональність

управління фінансами. Вона готує річний звіт за підсумками фінансового року, який публікується в Офіційному віснику ЄС.

Тестові завдання до підрозділу 2.3.

1. *Яке з наведених тверджень найбільш точно характеризує юридичну природу та функції Європейської Ради згідно з Договорами?*

А. Вона є головною законодавчою гілкою влади Союзу, що ухвалює регламенти та директиви разом із Європейським Парламентом

Б. Європейська Рада надає Союзові необхідні для його розвитку імпульси та визначає загальні політичні орієнтири, проте прямо позбавлена виконання законодавчих функцій

В. До її складу входять міністри закордонних справ держав-членів, які координують зовнішню політику Союзу

Г. Вона обирає Голову Європейської Комісії простою більшістю голосів без участі інших інституцій

2. *Яка інституція ЄС має «монополію» на законодавчу ініціативу в більшості випадків?*

А. Рада Європейського Союзу.

Б. Європейський Парламент.

В. Суд Справедливості ЄС.

Г. Європейська Комісія.

3. *Яка особливість притаманна системі головування в різних конфігураціях Ради Європейського Союзу?*

А. Головування в усіх без винятку конфігураціях Ради здійснюється однією державою-членом протягом року

Б. Головування здійснюється представниками держав-членів на засадах рівномірної ротації, за винятком Ради із закордонних справ, у якій головує Верховний представник Союзу

В. Голова Європейської Ради автоматично головує на всіх засіданнях Ради міністрів

Г. Посада Голови в кожній конфігурації Ради є постійною та обирається членами Ради строком на п'ять років

4. *Чим відрізняється юрисдикція Суду від Суду загальної юрисдикції у судовій системі ЄС?*

А. Суд загальної юрисдикції має виключне право виносити попередні рішення за запитами національних судів про тлумачення Договорів

Б. Суд розглядає апеляції на рішення Суду загальної юрисдикції лише з питань права, тоді як Суд загальної юрисдикції є компетентним розглядати прямі позови фізичних та юридичних осіб

В. Лише Суд загальної юрисдикції може встановлювати факти порушення державами-членами їхніх зобов'язань за Договорами

Г. Суд загальної юрисдикції складається з одного судді від кожної держави, тоді як Суд з двох суддів від держави

5. Який орган ЄС відповідає за зовнішній аудит фінансів Союзу та перевірку законності доходів і видатків?

А.Рахункова палата ЄС.

Б. Комітет з питань бюджету Європейського Парламенту.

В.Європейський центральний банк.

Г. Європейська Комісія.

6. Яка головна мета процедури попереднього рішення (преюдиціальної процедури) за статтею 267 ДФЄС?

А.Забезпечити однакове тлумачення та застосування права ЄС на всій території Союзу через діалог із національними судами.

Б. Надати Суду ЄС право скасовувати будь-яке рішення національного суду, що суперечить праву ЄС.

В.Дозволити громадянам подавати позови безпосередньо до Суду ЄС проти своїх держав.

Г. Перевірити конституційність національних законів держав-членів.

7. Який орган ЄС складається з одного представника від кожної держави-члена на міністерському рівні і має право приймати рішення?

А.Рада Європейського Союзу (Рада міністрів).

Б. Європейська Рада.

В.Комітет регіонів.

Г. Європейська Комісія.

8. Виберіть три правильні твердження щодо компетенції та статусу Загального суду:

А.Рішення Загального суду можуть бути оскаржені до Суду Справедливості лише з питань права.

Б. Загальний суд розглядає спори між державами-членами ЄС як суд першої інстанції.

В.Загальний суд складається щонайменше з двох суддів від кожної держави-члена.

Г. Загальний суд виносить преюдиційні рішення на запити верховних судів держав-членів.

Д. Загальний суд входить до складу Європейського суду з прав людини.

Е.Загальний суд має юрисдикцію розглядати позови фізичних та юридичних осіб проти актів інституцій ЄС.

Ж. Судді Загального суду призначаються пожиттєво для забезпечення незалежності.

2.4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Критерії прямої дії норм Угоди про асоціацію (рішення Верховного Суду у справі від 04 липня 2019 р. № 910/4947/18 (справа за позовом ТОВ «КАНЖУТ»). Застосування норм права ЄС у правопорядку України (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 р. у справі № 910/9627/20) (рівень В)

Угода про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода) є масштабним міжнародно-правовим документом, який став якісно новим форматом відносин на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції».

Процес підписання відбувся у два етапи: політична частина була підписана 21 березня 2014 року, а економічна (включаючи глибоку та всеохоплюючу зону вільної торгівлі – ПВЗВТ) 27 червня 2014 року. Угода була синхронно ратифікована Верховною Радою України та Європейським Парламентом 16 вересня 2014 року і набула повної юридичної сили з 1 вересня 2017 року.

Згідно зі статтею 9 Конституції України та статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України», чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана парламентом, є частиною національного законодавства України. Більше того, якщо міжнародний договір встановлює інші правила, ніж національний акт, застосовуються саме правила міжнародного договору.

Угоду часто називають «дороговказом реформ», оскільки вона передбачає наближення (апроксимацію) українського законодавства до стандартів ЄС у понад 30 сферах.

Ключовим для правозастосування є принцип прямої дії, який дозволяє фізичним та юридичним особам посилаючись на норми Угоди безпосередньо в українських судах для захисту своїх прав. Для того, щоб норма Угоди про асоціацію мала пряму дію, вона повинна відповідати трьом кумулятивним критеріям:

1. Чіткість та ясність: норма має бути зрозумілою для визначення прав чи обов'язків.
2. Точність: зміст не повинен допускати двозначних тлумачень.
3. Безумовність: реалізація норми не повинна залежати від прийняття будь-яких додаткових заходів чи актів з боку державних органів.

Справа ТОВ «КАНЖУТ» (Рішення № 910/4947/18 від 04.07.2019) стала хрестоматійним прикладом застосування прямої дії Угоди у сфері інтелектуальної власності. Позивач вимагав достроково припинити дію свідоцтв на торговельні марки через їх невикористання протягом 3 років, посилаючись на статтю 18 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». Стаття 198 Угоди про асоціацію встановлює інший стандарт за яким реєстрація торгової марки підлягає анулюванню лише у разі її невикористання протягом безперервного 5-річного періоду. Суд визнав статтю 198 Угоди нормою прямої дії, оскільки вона встановлює чіткий, точний та безумовний стандарт захисту. Оскільки Угода містить інші правила, ніж національний закон, застосовуються саме норми міжнародного договору. Суд підкреслив, що термін «анулювання» в Угоді та «припинення» в Законі мають спільну мету, тому посилання на термінологічні розбіжності є необґрунтованим. Позов було відхилено, оскільки 5-річний строк ще не сплив.

Подальший розвиток механізмів інтеграції європейського права в Україні зафіксовано у Постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 910/9627/20 (АТ «ДТЕК Західенерго»), де суд наголосив на обов'язку враховувати правозастосовну практику ЄС та Енергетичного Співтовариства. Спираючись на логіку рішення Суду ЄС у справі *FENS*, Велика Палата визнала

нарахування тарифів на експорт електроенергії незаконним заходом, еквівалентним миту, що прямо заборонено статтею 41 Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Таким чином, українська судова система остаточно визнала рішення Суду ЄС та висновки Секретаріату Енергетичного Співтовариства інструментами, що дозволяють встановити справжній зміст європейських норм (*acquis*), обов'язкових до виконання Україною

Тестові завдання до підрозділу 2.4.

1. *На основі яких критеріїв Верховний Суд у справі № 910/4947/18 визнав статтю 198 Угоди про асоціацію нормою прямої дії, що дозволило застосувати 5-річний строк невикористання торговельної марки замість 3-річного, передбаченого національним законом?*

А. Виключно через факт ратифікації Угоди Верховною Радою, що автоматично робить усі її норми самовиконуваними.

Б. Через те, що стаття 198 встановлює чіткий, точний та безумовний стандарт захисту, реалізація якого не залежить від прийняття додаткових імплементаційних актів.

В. Через наявність у тексті Угоди прямої вказівки на те, що норми Глави «Інтелектуальна власність» мають пріоритет над законами України з моменту підписання.

Г. Оскільки Кабінет Міністрів України видав спеціальну постанову, яка дозволила судам ігнорувати статтю 18 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

2. *У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 р. (справа № 910/9627/20) визначено, що рішення Суду ЄС:*

А. Мають вищу юридичну силу над законами України у разі колізії.

Б. Є безпосереднім джерелом права України згідно зі статтею 9 Конституції.

В. Не мають жодного значення для українських судів до моменту повного вступу України в ЄС.

Г. Можуть враховуватися як аргументація для гармонійного тлумачення національного законодавства згідно зі стандартами ЄС.

3. *За яких умов норми Угоди про асоціацію між Україною та ЄС можуть мати пряму дію в українському правопорядку?*

А. Якщо норма містить ясно сформульоване, чітке та безумовне зобов'язання, що не потребує додаткових заходів.

Б. Тільки якщо Верховна Рада прийме спеціальний закон про пряму дію конкретної статті.

В. Лише у випадках, коли це стосується питань кримінального переслідування за корупцію.

Г. Будь-яка стаття Угоди автоматично має пряму дію з моменту ратифікації.

4. *Коли Угода про асоціацію між Україною і ЄС набрала чинності у повному обсязі?*

А. 1 вересня 2017 р.

Б. 1 жовтня 2017 р.

В. 21 березня 2014 р.

Г. 27 червня 2014 р.

5. У чому полягає сутність процесу адаптації законодавства, передбаченого Угодою про асоціацію?

А. Повне скасування Конституції України та заміна її на правові акти ЄС.

Б. Переклад усіх українських законів англійською мовою без зміни їхнього змісту.

В. Прийняття Україною лише тих законів, які регулюють діяльність іноземних дипломатів.

Г. Приведення законів та нормативно-правових актів України у відповідність до *acquis* ЄС.

3. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Міжнародно-правові засади співробітництва України із суб'єктами міжнародного права, включаючи питання визнання. Міжнародно-правові питання участі України в міжнародних організаціях (рівень В)

Поняття суб'єкта міжнародного права та міжнародної правосуб'єктності

Суб'єкт міжнародного права – це носій міжнародних прав та обов'язків, який здатний брати участь у міжнародних правовідносинах відповідно до норм міжнародного права. До основних суб'єктів міжнародного права належать держави, міжнародні міжурядові організації, народи та нації, що борються за самовизначення, а також у певних випадках фізичні особи та державоподібні утворення.

Міжнародна правосуб'єктність включає: здатність мати міжнародні права та обов'язки; право вступати у міжнародні відносини; можливість укладати міжнародні договори; здатність нести міжнародно-правову відповідальність.

У міжнародному праві виділяють: **загальну правосуб'єктність** – притаманну суверенним державам; **галузеву правосуб'єктність** – властиву міжнародним організаціям; **спеціальну правосуб'єктність** – характерну для окремих суб'єктів міжнародного права. Провідним суб'єктом міжнародного права залишається держава, оскільки саме вона володіє державним суверенітетом.

Україна як суб'єкт міжнародного права

Україна є суверенною, незалежною державою та повноправним суб'єктом міжнародного права. Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року Україна отримала міжнародне визнання з боку більшості держав світу та стала активним учасником міжнародних відносин.

Міжнародно-правовий статус України ґрунтується на: Статуті ООН; Конституції України; міжнародних договорах України; загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Основними принципами міжнародного співробітництва України є: суверенна рівність держав; невтручання у внутрішні справи; мирне вирішення міжнародних спорів; повага до прав людини; добросовісне виконання міжнародних зобов'язань; співробітництво між державами. Україна здійснює міжнародне співробітництво у політичній, економічній, гуманітарній, безпековій та екологічній сферах.

Інститут міжнародного визнання

Визнання у міжнародному праві – це односторонній добровільний акт держави, яким вона визнає певне утворення суб'єктом міжнародного права та висловлює готовність підтримувати з ним офіційні відносини.

Визнання має переважно політичний характер, хоча й породжує важливі міжнародно-правові наслідки. Основними формами визнання є:

1) De jure – Повне та остаточне визнання держави або уряду. Воно передбачає встановлення повноцінних дипломатичних і міжнародно-правових відносин.

2) **De facto** – Неповне або тимчасове визнання, що має практичний характер і застосовується за наявності сумнівів щодо стабільності нового уряду чи держави.

3) **Ad hoc** – Разове або спеціальне визнання для вирішення конкретного питання чи укладення окремого міжнародного договору.

Після проголошення незалежності Україна була визнана більшістю держав світу, що дало можливість встановлювати дипломатичні відносини; вступати до міжнародних організацій; укласти міжнародні договори; брати участь у міжнародному співробітництві.

Міжнародні організації та участь України в них

Міжнародні організації є важливими суб'єктами міжнародного права. Вони створюються державами на основі міжнародних договорів для досягнення спільних цілей. Ознаками міжнародних міжурядових організацій є: наявність установчого договору; постійні органи; міжнародна правосуб'єктність; спільні цілі держав-членів. Україна бере активну участь у діяльності універсальних і регіональних міжнародних організацій.

Україна є однією із держав-засновниць ООН з 1945 року. Участь України в ООН має важливе значення для: підтримання міжнародного миру та безпеки; захисту прав людини; розвитку міжнародного співробітництва; забезпечення міжнародної підтримки України в умовах збройної агресії РФ.

Україна бере участь у діяльності: Генеральної Асамблеї ООН; Ради Безпеки ООН; ЕКОСОР; Ради ООН з прав людини; спеціалізованих установ ООН.

Україна неодноразово обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН та активно бере участь у миротворчих операціях ООН. У сфері прав людини Україна співпрацює з договірними органами ООН та проходить процедуру Універсального періодичного огляду.

Співробітництво України з органами ООН охоплює: боротьбу з міжнародним тероризмом; нерозповсюдження зброї масового знищення; захист прав людини; міграційну політику; екологічні питання; гуманітарне співробітництво.

Україна також взаємодіє з: ЮНЕСКО; ВООЗ; МАГАТЕ; ЮНІСЕФ; Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. Ці напрями співпраці особливо активізувалися після початку повномасштабної агресії російської федерації проти України.

Україна є членом багатьох міжнародних організацій, серед яких: Рада Європи; ОБСЄ; Світова організація торгівлі; Міжнародний валютний фонд; Світовий банк; Організація Чорноморського економічного співробітництва.

Особливе значення має співробітництво України з Європейським Союзом. Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС у 2022 році, що стало важливим етапом європейської інтеграції.

Участь у міжнародних організаціях сприяє розвитку міжнародного авторитету України; зміцненню системи національної безпеки; гармонізації законодавства; залученню міжнародної допомоги; захисту національних інтересів на міжнародній арені.

Тестові завдання до підрозділу 3.1.

1. *Яка з перелічених ознак є ключовою для визначення держави як основного суб'єкта міжнародного права?*

- А. Державний суверенітет**
- Б. Членство в ООН
- В. Наявність великої кількості населення
- Г. Наявність розвиненої економіки

2. *Що означає «декларативна теорія» визнання держав?*

А. Держава вважається суб'єктом лише після вступу до міжнародної організації

Б. Визнання є лише констатацією факту виникнення держави

В. Визнання можливе лише за згодою Ради Безпеки ООН

Г. Визнання створює міжнародну правосуб'єктність держави

3. *Яка правова природа міжнародної правосуб'єктності міжнародних міжурядових організацій?*

А. Вони не є суб'єктами міжнародного права

Б. Вони володіють такою ж універсальною правосуб'єктністю, як і держави

В. Вони діють лише від імені держави, що їх заснувала

Г. Це спеціальна (галузева) правосуб'єктність, обмежена статутними цілями

4. *У чому полягає суть правонаступництва держав щодо державних боргів?*

А. Держава-наступник автоматично успадковує всі борги держави-попередника

Б. Зобов'язання розподіляються на основі справедливого відношення до об'єкта, з яким пов'язаний борг

В. Борги анулюються автоматично в момент зміни влади

Г. Держава-наступник не несе жодних зобов'язань за боргами держави-попередника

5. *Яке з наведених тверджень найкраще описує принцип суверенної рівності держав?*

А. Кожна держава має рівні юридичні права в міжнародних відносинах, незалежно від її сили

Б. Усі держави мають однакові ресурси

В. Велика держава має право впливати на рішення малої

Г. Рівність держав можлива лише в межах військових блоків

3.2. Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України. Дія міжнародного права в національній правовій системі України (рівень В)

Поняття та значення міжнародних договорів України

Міжнародний договір є одним із основних джерел сучасного міжнародного права та найважливішим інструментом здійснення зовнішньої політики держави. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., міжнародний договір – це міжнародна угода, укладена між державами у письмовій формі та врегульована міжнародним правом.

Для України міжнародні договори мають особливе значення, оскільки вони забезпечують участь держави у міжнародному співробітництві; визначають міжнародно-правові зобов'язання України; сприяють інтеграції України до європейського та світового правового простору і регулюють політичні, економічні, гуманітарні, безпекові та інші міжнародні відносини.

Порядок укладення, виконання та припинення міжнародних договорів України регулюється Конституцією України, Законом України «Про міжнародні договори України», Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Види міжнародних договорів України

Міжнародні договори України можуть укладатися від імені України, від імені Уряду України, від імені міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Від імені України укладаються міжнародні договори політичного, територіального, мирного характеру, договори щодо державних кордонів, прав і свобод людини, участі у міжнародних організаціях та системах колективної безпеки. Від імені Уряду України укладаються договори з економічних, торговельних, науково-технічних та гуманітарних питань. Міжвідомчі договори укладаються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади в межах їх компетенції.

Порядок укладення міжнародних договорів України

Процес укладення міжнародних договорів України складається з кількох стадій.

1) Подання пропозицій про укладення договору. Пропозиції щодо укладення міжнародних договорів подаються Президентові України та Кабінету Міністрів України. Важливу роль у цьому процесі відіграє Міністерство закордонних справ України, яке координує договірну діяльність держави. Перед укладенням міжнародного договору проводиться правова експертиза щодо його відповідності Конституції та законодавству України.

2) Прийняття рішення про проведення переговорів. Рішення про проведення переговорів і підписання міжнародних договорів приймаються: Президентом України – щодо договорів від імені України; Кабінетом Міністрів України – щодо договорів від імені Уряду; у встановленому Кабінетом Міністрів порядку – щодо міжвідомчих договорів. Після цього уповноваженим представникам надаються відповідні повноваження на ведення переговорів.

3) Підписання міжнародного договору. Підписання договору означає завершення переговорного процесу та погодження тексту міжнародного договору. Після підписання договір може набирати чинності одразу, потребувати ратифікації чи вимагати затвердження або приєднання.

Ратифікація міжнародних договорів України

Ратифікація – це форма надання згоди держави на обов'язковість міжнародного договору. В Україні вона здійснюється Верховною Радою України шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

Ратифікації підлягають такі міжнародні договори: політичного та територіального характеру, щодо прав і свобод людини, про участь у міжнародних союзах і організаціях, про військову допомогу та перебування іноземних військ, виконання яких потребує зміни законів України, щодо державних кордонів, щодо отримання міжнародних позик та фінансової допомоги.

Після прийняття закону про ратифікацію оформлюється ратифікаційна грамота, яка підписується Головою Верховної Ради України та засвідчується Міністром закордонних справ України.

Виконання міжнародних договорів України

Одним із фундаментальних принципів міжнародного права є принцип *pacta sunt servanda* – договори повинні добросовісно виконуватися.

Україна зобов'язана сумлінно виконувати міжнародні договори; забезпечувати виконання міжнародних зобов'язань усіма державними органами; утримуватися від дій, що суперечать цілям і предмету міжнародного договору.

Контроль за виконанням міжнародних договорів здійснюють Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України; центральні органи виконавчої влади. У разі порушення міжнародного договору іншою стороною Міністерство закордонних справ може вносити Президенту України або Кабінету Міністрів пропозиції щодо застосування заходів відповідно до норм міжнародного права.

Припинення та зупинення дії міжнародних договорів України

Припинення міжнародного договору означає остаточне припинення його юридичної сили для України. Основними підставами припинення міжнародного договору є: закінчення строку дії; виконання договору; денонсація; взаємна згода сторін; істотне порушення договору; неможливість виконання; виникнення нової імперативної норми міжнародного права (*jus cogens*).

Зупинення дії міжнародного договору має тимчасовий характер і означає призупинення виконання зобов'язань за договором.

Припинення та зупинення міжнародних договорів України здійснюються: законом України – щодо ратифікованих договорів; указом Президента України; постановою Кабінету Міністрів України – залежно від виду договору.

Дія міжнародного права в національній правовій системі України

Проблема співвідношення міжнародного та національного права є однією з ключових у сучасному міжнародному праві. В Україні міжнародне право є складовою національної правової системи. Відповідно до статті 9 Конституції України: чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Це означає, що міжнародні договори можуть безпосередньо застосовуватися судами та органами державної влади; у разі колізії між законом України та міжнародним договором застосовуються положення міжнародного договору.

Міжнародні договори України мають вищу юридичну силу порівняно зі звичайними законами, хоча й не можуть суперечити Конституції України.

Співвідношення міжнародного та європейського права в Україні

Особливе значення для України має право Європейського Союзу. У процесі європейської інтеграції Україна поступово адаптує своє законодавство до права ЄС. Для права Європейського Союзу характерні: принцип верховенства права ЄС; принцип прямої дії; принцип ефективності; принцип інтеграції права ЄС у національні правові системи держав-членів.

Право ЄС має наднаціональний характер, оскільки рішення органів Європейського Союзу можуть бути обов'язковими для держав-членів навіть без окремого внутрішнього підтвердження. У сучасних умовах гармонізація українського законодавства з правом ЄС є одним із ключових напрямів реформування правової системи України.

Тестові завдання до підрозділу 3.2.

1. Україна планує укласти міжнародний договір, який передбачає зміну державних кордонів. Згідно з законодавством України, від чийого імені укладаються такі договори?

- А) Від імені міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.
- Б) Від імені Уряду України.
- В) Від імені України.**
- Г) Від імені місцевих органів державної влади.

2. У разі виникнення колізії (суперечності) між нормами чинного міжнародного договору України та нормами звичайного національного закону, який нормативно-правовий акт має пріоритет застосування?

- А) Національний закон, оскільки він прийнятий пізніше.
- Б) Міжнародний договір, що є складовою національного законодавства.**
- В) Рішення Конституційного Суду України у кожному конкретному випадку.
- Г) Указ Президента України.

3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. визначає міжнародний договір як угоду, що укладається між державами у письмовій формі та врегульована міжнародним правом. Який з наведених документів НЕ регулює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України?

- А) Конституція України.
- Б) Закон України «Про міжнародні договори України».
- В) Цивільний кодекс України.**
- Г) Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.

4. Міжнародне право ЄС має наднаціональний характер. Який принцип права ЄС означає, що рішення його органів можуть бути обов'язковими для держав-членів без внутрішнього підтвердження?

- А) Принцип верховенства права ЄС.
- Б) Принцип прямої дії.**
- В) Принцип інтеграції.

Г) Принцип ефективності.

5. Україна перебуває у процесі адаптації свого законодавства до права Європейського Союзу. Яке твердження найкраще характеризує співвідношення міжнародного та європейського права в Україні?

А) Міжнародні договори можуть суперечити Конституції України, якщо вони ратифіковані Верховною Радою.

Б) Право ЄС автоматично замінює всі норми національного права України.

В) Гармонізація законодавства з правом ЄС є одним із ключових напрямів реформування правової системи України.

Г) Міжнародні договори не мають жодного значення для національної правової системи до їх імплементації в окремих підзаконних актах.

3.3. Міжнародно-правові підстави та засоби зміни державної території (рівень В)

Територія є одним із основних елементів держави та важливою категорією міжнародного права. У міжнародному праві територія розглядається як простір земної кулі з її суходолом, водною поверхнею, надрами та повітряним простором, у межах якого держава здійснює свій суверенітет. Сучасне міжнародне право приділяє особливу увагу питанням територіальної цілісності держав, непорушності кордонів та заборони насильницького захоплення території.

З погляду правового режиму території поділяються на: державну територію; міжнародну територію; території зі змішаним правовим режимом.

Державна територія перебуває під суверенітетом конкретної держави. Міжнародна територія не належить жодній державі та використовується всім міжнародним співтовариством відповідно до норм міжнародного права. До неї належать, зокрема, Антарктика, відкрите море, міжнародний район морського дна, космічний простір. Території зі змішаним режимом характеризуються одночасною дією норм міжнародного права та національного законодавства прибережних держав.

Основоположними принципами сучасного міжнародного права є: принцип територіальної цілісності держав; принцип непорушності державних кордонів; принцип незастосування сили або погрози силою.

Ці принципи закріплені у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р. та інших міжнародно-правових актах. Вони забороняють насильницьку зміну державної території та захоплення територій шляхом агресії.

Правомірні способи зміни державної території

Міжнародне право допускає зміну території держави лише за правомірних підстав і за взаємною згодою сторін.

1. Цесія. Цесія – це передача частини території однієї держави іншій державі на підставі міжнародного договору. Як правило, така передача супроводжується компенсацією в грошовій або іншій формі.

Історично прикладами цесії були: продаж Аляски Російською імперією США у 1867 р.; передача окремих територій за мирними договорами після воєн. У сучасному міжнародному праві цесія можлива лише за добровільною згодою держав.

2. Плебісцит. Плебісцит – це всенародне голосування населення певної території щодо її державної належності. Він проводиться або на підставі внутрішнього законодавства держави, або відповідно до міжнародного договору.

Плебісцит є проявом принципу права народів на самовизначення. Однак міжнародне право вимагає, щоб таке голосування проводилося вільно та не супроводжувалося військовим тиском; також щоб відповідало міжнародним стандартам.

3. Ад'юдикація. Ад'юдикація – це вирішення територіального спору міжнародним судом або арбітражем на підставі взаємної згоди держав. Найважливішу роль у вирішенні територіальних спорів відіграє Міжнародний Суд ООН. Рішення міжнародних судових органів є обов'язковими для сторін спору. Ад'юдикація є одним із найбільш цивілізованих способів мирного вирішення територіальних конфліктів.

Неправомірні способи зміни державної території

Сучасне міжнародне право категорично забороняє насильницьке захоплення територій.

1. Дебеляція. Дебеляція означає завоювання території внаслідок збройного конфлікту та підкорення переможеної держави. У сучасному міжнародному праві такий спосіб набуття території визнається незаконним.

2. Анексія. Анексія – це насильницьке приєднання території однією державою до своєї території всупереч міжнародному праву. Анексія є грубим порушенням принципу територіальної цілісності, принципу суверенної рівності держав та заборони агресії. Прикладом сучасної незаконної анексії є дії російської федерації щодо анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополь у 2014 р., що не визнається міжнародним співтовариством.

3. Інтервенція. Інтервенція – це насильницьке втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави, спрямоване проти її політичної незалежності чи територіальної цілісності.

4. Окупація. Окупація – це тимчасове зайняття території держави збройними силами іншої держави без набуття суверенітету над цією територією. Міжнародне гуманітарне право регулює режим окупації, зокрема, Гаазькі конвенції 1907 р. та IV Женевська конвенція 1949 р. Окупація не означає законного переходу території до держави-окупанта.

Територіальні спори та міжнародне право

Територіальний спір – це спір між державами щодо юридичної належності певної території.

Суб'єктами територіальних спорів можуть бути лише держави, оскільки саме вони є носіями територіального суверенітету. Основними засобами вирішення територіальних спорів є: переговори, міжнародний арбітраж, судовий розгляд, посередництво, примирення.

Міжнародне право вимагає, щоб усі територіальні спори вирішувалися виключно мирними засобами.

Демілітаризація та нейтралізація територій

Особливими міжнародно-правовими режимами є демілітаризація та нейтралізація.

Демілітаризація. Демілітаризація – це встановлений міжнародним договором правовий режим території, відповідно до якого на ній забороняється: розміщення військових баз, перебування збройних сил, розміщення озброєнь, проведення військових навчань. Повністю демілітаризованими є: Антарктика (материк Антарктида); Місяць та інші небесні тіла.

Нейтралізація. Нейтралізація означає встановлення міжнародно-правового режиму, який забороняє використання певної території для ведення воєнних дій.

Прикладами нейтралізованих територій є: архіпелаг Шпіцберген, зони Суецького та Панамського каналів.

Тестові завдання до підрозділу 3.3

1. У міжнародному праві розрізняють різні правові режими територій. Яка головна відмінність між «державною територією» та «міжнародною територією»?

А) Державна територія підпорядкована суверенітету однієї держави, тоді як міжнародна – не належить жодній державі та використовується всім міжнародним співтовариством.

Б) Міжнародна територія має обмежений режим використання, тоді як державна – жодних обмежень.

В) На державну територію не поширюються норми міжнародного права.

Г) Ці поняття є синонімами, оскільки будь-яка територія є об'єктом міжнародних відносин.

2. Держава А здійснює окупацію частини території Держави Б. Згідно з сучасними принципами міжнародного права, такий спосіб зміни території є:

А) Правомірним, якщо він закріплений у мирному договорі.

Б) Правомірним за умови тривалого фактичного контролю.

В) Грубим порушенням міжнародного права, оскільки заборонено насильницьке захоплення території.

Г) Допустимим, якщо це необхідно для забезпечення безпеки сусідніх держав.

3. Відомо, що існують режими демілітаризації та нейтралізації. Яка з наведених територій є прикладом демілітаризованої території за міжнародним правом?

А) Антарктика.

Б) Архіпелаг Шпіцберген.

В) Зона Панамського каналу.

Г) Територія будь-якої держави-члена НАТО.

4. Який правовий наслідок має статус «нейтралізації» для певної території?

- А) Повна заборона перебування будь-яких людей на цій території.
- Б) Заборона використання цієї території для ведення воєнних дій.**
- В) Перехід цієї території під управління ООН на постійній основі.
- Г) Автоматичне приєднання цієї території до найближчої великої держави.

5. Між двома державами виник спір щодо приналежності острова. Яку вимогу ставить сучасне міжнародне право до вирішення такого спору?

- А) Спір має бути вирішений виключно шляхом застосування економічних санкцій.
- Б) Спір може бути вирішений будь-яким засобом, включно із застосуванням сили.
- В) Спір має вирішуватися виключно мирними засобами (судовий розгляд, посередництво, примирення тощо).**
- Г) Спір має вирішуватися без втручання міжнародних організацій.

3.4. Питання статусу та режиму морських просторів, зокрема участь України у міжнародних конвенційних механізмах. Міжнародно-правові засади статусу та режиму повітряних та космічних просторів, зокрема участь України у міжнародних конвенційних механізмах (рівень А)

Поняття та джерела міжнародного морського права

Міжнародне морське право є галуззю міжнародного права, яка регулює правовий режим морських просторів, порядок використання Світового океану, а також діяльність держав та інших суб'єктів міжнародного права, пов'язану з мореплавством, використанням природних ресурсів моря та охороною морського середовища.

Основним міжнародно-правовим актом у цій сфері є Конвенція ООН з морського права 1982 р., ухвалена у місті Монтего-Бей. Вона закріпила сучасну систему правового режиму морських просторів та визначила права й обов'язки держав щодо використання Світового океану.

Конвенція набула чинності у 1994 р., а Україна ратифікувала її у 1999 р. шляхом прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року й Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року».

Класифікація морських просторів

Світовий океан умовно поділяється на три основні категорії морських просторів.

1) Простори, що перебувають під суверенітетом держави

До них належать: внутрішні морські води, територіальне море, архіпелажні води. На ці простори поширюється державний суверенітет прибережної держави.

Територіальне море становить морський пояс шириною до 12 морських миль від вихідної лінії узбережжя. У межах територіального моря іноземні судна користуються правом мирного проходу.

2) Простори, що перебувають під юрисдикцією прибережної держави

До них належать: прилегла зона, виключна економічна зона, континентальний шельф. У виключній економічній зоні прибережна держава має суверенні права щодо: розвідки, використання природних ресурсів, охорони морського середовища.

Ширина виключної економічної зони може становити до 200 морських миль.

Континентальний шельф включає морське дно та надра підводних районів, щодо яких прибережна держава здійснює суверенні права на розробку природних ресурсів.

3) Простори, на які не поширюється суверенітет держав

До них належать відкрите море, міжнародний район морського дна.

Відкрите море є відкритим для використання всіма державами на основі принципу свободи відкритого моря. Основними свободами відкритого моря є: свобода судноплавства, свобода польотів, свобода прокладання кабелів і трубопроводів, свобода рибальства, свобода наукових досліджень.

Участь України у міжнародних конвенційних механізмах у сфері морського права

Україна є активним учасником міжнародного морського співробітництва та стороною основних міжнародних морських конвенцій.

Україна бере участь у діяльності Міжнародної морської організації (ІМО), Міжнародного трибуналу з морського права, механізмів Конвенції ООН з морського права 1982 р. Для України особливого значення набувають питання: захисту морських кордонів, правового режиму Чорного та Азовського морів, свободи судноплавства, захисту морської інфраструктури, забезпечення продовольчої безпеки через функціонування морських шляхів.

Після початку російської агресії Україна активно використовує міжнародно-правові механізми для захисту своїх прав у Чорному морі та оскарження порушень морського права російською федерацією.

Міжнародно-правовий режим повітряного простору

Міжнародне повітряне право є галуззю міжнародного права, яка регулює використання повітряного простору та міжнародні повітряні перевезення.

Основним міжнародно-правовим актом у цій сфері є Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. Відповідно до міжнародного права кожна держава має повний і виключний суверенітет над своїм повітряним простором; використання повітряного простору іншої держави допускається лише за її згодою.

Повітряний простір поділяється на національний повітряний простір та міжнародний повітряний простір. До міжнародного повітряного простору належить повітряний простір над відкритим морем та міжнародними територіями.

Участь України у міжнародних авіаційних механізмах

Україна є учасницею Чиказької конвенції 1944 р., Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), міжнародних угод у сфері авіаційної безпеки.

Україна співпрацює з ІКАО щодо безпеки польотів, стандартизації авіаційних правил, розвитку цивільної авіації, захисту міжнародного повітряного сполучення. Питання міжнародного повітряного права набули

особливого значення для України у зв'язку з закриттям частини повітряного простору через збройну агресію РФ; загрозами безпеці цивільної авіації; міжнародними розслідуваннями авіаційних інцидентів.

Міжнародне космічне право та правовий режим космічного простору

Міжнародне космічне право – це система міжнародно-правових норм і принципів, що регулюють діяльність держав з дослідження та використання космічного простору й небесних тіл.

Основним міжнародним документом є Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р. (Договір про космос).

До джерел міжнародного космічного права також належать: Угода про рятування космонавтів 1968 р., Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р., Конвенція про реєстрацію об'єктів, запущених у космічний простір 1975 р., Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р.

Основні принципи міжнародного космічного права

До основних принципів космічного права належать: свобода дослідження космосу, використання космічного простору виключно в мирних цілях, заборона національного привласнення космічного простору, міжнародна відповідальність держав за космічну діяльність, міжнародне співробітництво у космічній сфері.

Космічний простір, Місяць та інші небесні тіла не можуть бути об'єктом державного суверенітету.

Міжнародне право забороняє: розміщення ядерної зброї у космосі; створення військових баз на небесних тілах; проведення військових випробувань у космічному просторі.

Участь України у міжнародних космічних механізмах

Україна є учасницею основних міжнародних договорів у сфері космічного права та має розвинений космічний потенціал. Україна бере участь у міжнародних космічних програмах, співробітництві з ООН у сфері мирного використання космосу, міжнародних проєктах із запуску космічних апаратів. Важливу роль відіграє Національне космічне агентство України, яке координує міжнародне співробітництво у космічній сфері.

Тестові завдання до підрозділу 3.4

1. Який міжнародно-правовий акт є основним джерелом сучасного міжнародного морського права?

А) Женевська конвенція 1958 року.

Б) Конвенція ООН з морського права 1982 року (UNCLOS).

В) Паризька конвенція про відкрите море 1970 року.

Г) Статут Міжнародного морського суду.

2. Яка з перелічених категорій морських просторів НЕ належить до морських просторів, що перебувають під суверенітетом прибережної держави?

А) Внутрішні морські води.

Б) Територіальне море.

- В) Відкрите море.**
- Г) Архіпелажні води.

3. *Який принцип є основоположним у міжнародному космічному праві щодо привласнення космічного простору?*

- А) Принцип «хто перший зайняв, той і володіє».
- Б) Заборона національного привласнення космічного простору, Місяця та інших небесних тіл.**
- В) Можливість привласнення космічного простору за умови згоди Генеральної Асамблеї ООН.
- Г) Право держав привласнювати космічний простір у межах досяжності своїх технічних засобів.

4. *У якому році Україна ратифікувала Конвенцію ООН з морського права 1982 року?*

- А) 1982 р.
- Б) 1994 р.
- В) 1999 р.**
- Г) 2005 р.

5. *Як у міжнародному праві називається принцип, згідно з яким використання космічного простору має здійснюватися виключно в мирних цілях?*

- А) Принцип мирного використання космосу.**
- Б) Принцип космічної нейтральності.
- В) Принцип демілітаризації космосу.
- Г) Принцип відкритого доступу до космосу.

3.5. Міжнародні зобов'язання України у сфері охорони навколишнього середовища (рівень С)

Міжнародні зобов'язання України у сфері охорони навколишнього середовища формуються на основі норм міжнародного екологічного права, міжнародного права прав людини, міжнародного економічного права, права Європейського Союзу та загальних принципів міжнародної відповідальності держав. Їх зміст полягає не лише у формальному приєднанні України до міжнародних екологічних договорів, а й у необхідності реального виконання передбачених ними обов'язків: запобігання екологічній шкоді, скорочення забруднення, забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації, проведення оцінки впливу на довкілля, охорони біологічного різноманіття, протидії зміні клімату та відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю.

Міжнародне екологічне право є галуззю міжнародного публічного права, що регулює співробітництво держав та міжнародних організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. Його розвиток пов'язаний із усвідомленням того, що екологічні проблеми не обмежуються територією однієї держави. Забруднення атмосферного повітря, морського

середовища, транскордонних вод, зміна клімату, втрата біологічного різноманіття та деградація земель мають глобальний або регіональний характер, тому потребують спільної міжнародної відповіді.

Важливе значення для становлення міжнародного екологічного права мала Стокгольмська декларація з проблем навколишнього середовища людини 1972 року, яка закріпила ідею відповідальності держав за охорону довкілля та необхідність міжнародного співробітництва. Наступним етапом стала Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 року, яка поєднала екологічний вимір із концепцією сталого розвитку.

Основними принципами міжнародного екологічного права є принцип сталого розвитку, принцип запобігання екологічній шкоді, принцип обережності, принцип «забруднювач платить», принцип міжнародного співробітництва, принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав, а також принцип доступу громадськості до екологічної інформації та участі у прийнятті екологічно значущих рішень.

Принцип	Зміст для міжнародних зобов'язань України
Сталий розвиток	Україна має поєднувати економічний розвиток із охороною довкілля та інтересами майбутніх поколінь
Запобігання шкоді	Держава повинна вживати заходів для недопущення значної екологічної шкоди
Обережність	Відсутність повної наукової визначеності не звільняє державу від необхідності запобіжних дій
«Забруднювач платить»	Витрати на усунення шкоди має нести суб'єкт, який її спричинив
Міжнародне співробітництво	Україна повинна взаємодіяти з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері охорони довкілля
Доступ до екологічної інформації	Громадськість має отримувати інформацію про стан довкілля та екологічні ризики

Україна є учасницею низки універсальних і регіональних міжнародних договорів у сфері охорони довкілля. До них належать Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 року, Кіотський протокол 1997 року, Паризька угода 2015 року, Конвенція про біологічне різноманіття 1992 року, Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 1989 року, Віденська конвенція про охорону озонного шару 1985 року, Монреальський протокол 1987 року, Оргуська конвенція 1998 року та Конвенція Еспо 1991 року.

Міжнародний договір	Основний предмет регулювання	Значення для України
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 року	Міжнародна співпраця щодо протидії зміні клімату	Формує загальні кліматичні зобов'язання держави
Паризька угода 2015 року	Скорочення викидів парникових газів і адаптація до зміни клімату	Вимагає подання та оновлення національно визначеного внеску
Конвенція про	Збереження	Спрямовує політику

біологічне різноманіття 1992 року	біорізноманіття	охорони природних екосистем
Базельська конвенція 1989 року	Контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів	Встановлює правила поводження з небезпечними відходами
Оргуська конвенція 1998 року	Доступ до інформації, участь громадськості, доступ до правосуддя	Є основою захисту екологічних прав людини
Конвенція Еспо 1991 року	Оцінка впливу на довкілля у транскордонному контексті	Зобов'язує враховувати можливий вплив діяльності на довкілля інших держав

Особливе місце займають міжнародні зобов'язання України у сфері зміни клімату. У межах Паризької угоди держави самостійно визначають свої кліматичні цілі через національно визначені внески. Україна у 2021 році оновила свій національно визначений внесок і заявила ціль скорочення викидів парникових газів на 65 % до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року. Це зобов'язання є важливим не лише для кліматичної політики, а й для європейської інтеграції України, оскільки екологічні та кліматичні стандарти є частиною ширшого процесу наближення до права Європейського Союзу.

Важливою складовою міжнародних екологічних зобов'язань України є забезпечення екологічних прав людини. Оргуська конвенція 1998 року закріплює три ключові елементи: доступ до екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються довкілля, та доступ до правосуддя з екологічних питань. Ці положення мають практичне значення для України, оскільки зобов'язують державу забезпечити відкритість екологічної інформації, можливість громадського впливу на екологічно значущі рішення та ефективні механізми судового захисту.

Елемент Оргуської конвенції	Зміст
Доступ до інформації	Право отримувати інформацію про стан довкілля, забруднення, екологічні ризики
Участь громадськості	Можливість брати участь у прийнятті рішень щодо проєктів, які можуть впливати на довкілля
Доступ до правосуддя	Право оскаржувати порушення екологічних прав або ненадання інформації

Конвенція Еспо 1991 року встановлює міжнародний механізм оцінки впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. Її значення полягає в тому, що держава не може розглядати екологічні наслідки своєї діяльності лише як внутрішнє питання, якщо така діяльність може вплинути на довкілля іншої держави. У таких випадках виникає обов'язок повідомлення, консультацій та врахування позиції потенційно зачепленої держави.

Порушення міжнародних екологічних зобов'язань може тягнути міжнародно-правову відповідальність держави. Загальна логіка такої

відповідальності закріплена у Проекті статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року. Відповідальність держави може передбачати припинення протиправного діяння, гарантії неповторення, реституцію, компенсацію або сатисфакцію.

Для України особливо актуальним є питання екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Воєнні дії спричинили пошкодження промислових об'єктів, мінування територій, забруднення ґрунтів, водних ресурсів і атмосферного повітря, руйнування природоохоронних територій та об'єктів критичної інфраструктури. Одним із найбільш масштабних прикладів стало руйнування Каховської гідроелектростанції у червні 2023 року. За оцінкою Програми ООН з навколишнього середовища, значна частина шкоди від руйнування Каховської дамби є незворотною та може мати довгострокові наслідки для екосистем і здоров'я людей.

Отже, міжнародні зобов'язання України у сфері охорони навколишнього середовища охоплюють договірні, інституційні та процедурні обов'язки держави. Їх виконання має значення для реалізації екологічних прав людини, протидії зміні клімату, охорони біологічного різноманіття, запобігання транскордонній шкоді та забезпечення міжнародно-правової відповідальності за екологічні збитки, завдані Україні внаслідок збройної агресії.

Тестові завдання до підрозділу 3.5.

1. *Який міжнародний договір є основою сучасного глобального кліматичного режиму?*

А. Базельська конвенція 1989 р.

Б. Паризька угода 2015 р.

В. Конвенція Еспо 1991 р.

Г. Оргуська конвенція 1998 р.

2. *Який із принципів міжнародного екологічного права передбачає, що особа або держава, яка спричинила забруднення, повинна нести витрати на усунення його наслідків?*

А. Принцип сталого розвитку.

Б. Принцип міжнародного співробітництва.

В. Принцип «забруднювач платить».

Г. Принцип суверенної рівності держав.

3. *Яка міжнародна конвенція гарантує доступ громадськості до екологічної інформації?*

А. Конвенція Еспо.

Б. Оргуська конвенція.

В. Бернська конвенція.

Г. Рамсарська конвенція.

4. *Яка міжнародна організація є депозитарієм Рамкової конвенції ООН про зміну клімату?*

А. ЮНЕСКО.

- Б. Рада Європи.
- В. Організація Об'єднаних Націй.**
- Г. СОТ.

5. Яка конвенція регулює оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті?

- А. Базельська.
- Б. Оргуська.
- В. Конвенція Еспо.**
- Г. Бернська.

6. Який документ закріпив концепцію сталого розвитку на універсальному рівні?

- А. Статут ООН.
- Б. Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 р.**
- В. Загальна декларація прав людини.
- Г. Європейська конвенція з прав людини.

7. Яка конвенція спрямована на збереження біологічного різноманіття?

- А. Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р.**
- Б. Оргуська конвенція.
- В. Конвенція Еспо.
- Г. Монреальський протокол.

8. Який принцип означає необхідність вживання превентивних заходів навіть за відсутності повної наукової визначеності?

- А. Принцип пропорційності.
- Б. Принцип обережності.**
- В. Принцип субсидіарності.
- Г. Принцип взаємності.

9. До якого міжнародного договору Україна подає Національно визначений внесок (NDC)?

- А. Оргуської конвенції.
- Б. Конвенції Еспо.
- В. Паризької угоди.**
- Г. Базельської конвенції.

10. Руйнування Каховської ГЕС у 2023 році стало прикладом:

- А. транскордонного податкового спору;
- Б. екологічної шкоди великого масштабу;
- В. порушення дипломатичного імунітету;
- Г. міжнародного комерційного спору.

11. Вкажіть три екологічні права, гарантовані Оргуською конвенцією:

- 1. Доступ до екологічної інформації.**
- 2. Право голосу на виборах.

3. **Участь у прийнятті екологічно значущих рішень.**
4. Право на безвізовий режим.
5. **Доступ до правосуддя.**
6. Право на дипломатичний захист.
7. Право на екстрадицію.

12. *Вкажіть три міжнародні договори, учасницею яких є Україна:*

1. **Паризька угода.**
2. **Конвенція про біологічне різноманіття.**
3. **Оргуська конвенція.**
4. Конвенція МОП №87.
5. Римський статут Ради Європи.
6. Вашингтонська конвенція НАТО.
7. Договір про Антарктиду.

13. *Вкажіть три принципи міжнародного екологічного права:*

1. **Сталого розвитку.**
2. **«Забруднювач платить».**
3. **Обережності.**
4. Презумпції невинуватості.
5. Lex specialis.
6. Pacta sunt servanda.
7. Res judicata.

14. *Вкажіть три наслідки зміни клімату:*

1. **Підвищення середньої температури.**
2. **Підняття рівня Світового океану.**
3. **Частіші екстремальні погодні явища.**
4. Зменшення сили тяжіння.
5. Скасування міжнародних договорів.
6. Скорочення дипломатичних відносин.
7. Ліквідація біосфери.

15. *Вкажіть три форми міжнародно-правової відповідальності держав:*

1. **Реституція.**
2. **Компенсація.**
3. **Сатисфакція.**
4. Арешт громадян.
5. Екстрадиція.
6. Амністія.
7. Помилування.

16. *Установіть відповідність між договором та його предметом регулювання.*

1. Оргуська конвенція
2. Конвенція Еспо
3. Паризька угода

4. Базельська конвенція
 - А. Зміна клімату
 - Б. Транскордонне перевезення небезпечних відходів
 - В. Доступ до екологічної інформації
 - Г. Транскордонна оцінка впливу на довкілля

Правильна відповідь: 1 – В, 2 – Г, 3 – А, 4 – Б

17. Установіть відповідність між принципом та його змістом.

1. Сталий розвиток
2. Обережність
3. Забруднювач платить
4. Міжнародне співробітництво
- А. Відшкодування екологічних збитків винною стороною
- Б. Узгоджені дії держав
- В. Баланс економічних, соціальних та екологічних інтересів
- Г. Превентивні заходи за умов невизначеності

Правильна відповідь: 1 – В, 2 – Г, 3 – А, 4 – Б

18. Визначте правильну послідовність дій відповідно до Конвенції Еспо:

- А. Проведення консультацій.
- Б. Планування діяльності.
- В. Повідомлення потенційно зачепленої держави.
- Г. Підготовка оцінки впливу на довкілля.

Правильна послідовність: Б → Г → В → А

Фабула 1. Держава А планує будівництво великого промислового комплексу поблизу кордону з державою Б. Експерти вказують, що діяльність комплексу може негативно вплинути на якість води та атмосферного повітря на території держави Б. Незважаючи на це, органи держави А не повідомили державу Б про заплановану діяльність та не провели консультацій.

1. Який міжнародний договір підлягає застосуванню в цій ситуації?

- А. Оргуська конвенція.**
- Б. Конвенція Еспо.
- В. Паризька угода.
- Г. Базельська конвенція.

2. Який міжнародно-правовий обов'язок держави А був порушений?

- А. Обов'язок щодо екстрадиції.
- Б. Обов'язок проведення консультацій щодо транскордонного впливу.**
- В. Обов'язок фінансування міжнародних організацій.
- Г. Обов'язок надання дипломатичного захисту.

3. Який принцип міжнародного екологічного права найбільш безпосередньо порушено?

- А. Принцип міжнародного співробітництва.**

- Б. Принцип суверенної рівності.
- В. Принцип невтручання.
- Г. Принцип територіальної цілісності.

3.6. Правове регулювання застосування сили у міжнародних відносинах та системи колективної безпеки (рівень С)

Забезпечення міжнародного миру та безпеки належить до ключових цілей сучасного міжнародного права. Саме навколо цієї мети після завершення Другої світової війни була побудована вся архітектура міжнародної безпеки, яка знайшла своє нормативне відображення у Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 року. На відміну від класичного міжнародного права XIX – початку XX століття, в якому війна розглядалася як допустимий засіб реалізації зовнішньополітичних інтересів держави, сучасний міжнародний правопорядок виходить із загальної заборони застосування сили та погрози силою.

Принцип незастосування сили належить до фундаментальних принципів міжнародного права та закріплений у пункті 4 статті 2 Статуту ООН. Відповідно до цього положення всі держави зобов'язані утримуватися від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй. У сучасній міжнародно-правовій доктрині зазначений принцип розглядається як імперативна норма загального міжнародного права (*jus cogens*), відступ від якої не допускається.

Заборона застосування сили тісно пов'язана з іншими основоположними принципами міжнародного права, зокрема принципами суверенної рівності держав, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи держав та мирного вирішення міжнародних спорів. У своїй сукупності вони формують нормативний фундамент сучасної системи міжнародної безпеки.

Таблиця 3.6.1. Основні принципи міжнародного права, пов'язані із застосуванням сили

Принцип	Джерело закріплення	Юридичний зміст
Незастосування сили	Статут ООН, ст. 2(4)	Заборона погрози силою та її застосування
Мирне вирішення спорів	Статут ООН, ст. 2(3), 33	Обов'язок вирішувати міжнародні спори мирними засобами
Суверенна рівність держав	Статут ООН, ст. 2(1)	Юридична рівність усіх держав
Територіальна цілісність	Статут ООН, Декларація 1970 р.	Заборона зміни кордонів шляхом застосування сили
Невтручання у внутрішні справи	Декларація про принципи міжнародного права 1970 р.	Заборона політичного чи військового примусу

Статут ООН виступає основним універсальним міжнародним договором, який визначає правові межі застосування сили. Його значення полягає не лише у встановленні загальної заборони використання сили, але й у визначенні

вичерпних випадків, коли застосування збройної сили може визнаватися правомірним. Таким чином, міжнародне право не виключає можливості використання сили повністю, однак суворо обмежує відповідні випадки.

Центральне місце серед міжнародно-правових категорій, пов'язаних із застосуванням сили, посідає поняття агресії. Найбільш авторитетне визначення агресії міститься у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року. Відповідно до статті 1 цієї Резолюції агресією визнається застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави.

Важливість зазначеного визначення полягає в тому, що воно дозволяє відмежувати міжнародно-протиправне застосування сили від випадків її правомірного використання. Резолюція містить перелік дій, які зазвичай розглядаються як акти агресії, хоча він не є вичерпним.

Таблиця 3.6.2. Основні форми агресії відповідно до Резолюції ГА ООН № 3314 (1974 р.)

Форма агресії	Характеристика
Вторгнення або напад збройних сил	Незаконне проникнення військ на територію іншої держави
Військова окупація	Фактичне встановлення контролю над територією іншої держави
Анексія території	Насильницьке приєднання території всупереч міжнародному праву
Блокада портів або узбережжя	Перешкоджання морському сполученню держави
Напад на збройні сили іншої держави	Атака на військові формування або об'єкти
Засилання озброєних груп чи найманців	Використання нерегулярних формувань для здійснення насильницьких дій

У міжнародному праві прийнято розрізняти правомірне та неправомірне застосування сили. Загальне правило полягає в тому, що будь-яке використання сили є незаконним, якщо воно не підпадає під винятки, прямо передбачені Статутом ООН. Такими винятками є здійснення права на самооборону та застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН.

Право на самооборону закріплене у статті 51 Статуту ООН і визнається невід'ємним правом держави у випадку здійснення проти неї збройного нападу. При цьому міжнародне право розрізняє індивідуальну та колективну самооборону. Індивідуальна самооборона передбачає самостійне використання державою необхідних засобів для відбиття нападу, тоді як колективна самооборона допускає надання допомоги державі-жертві агресії іншими державами.

Практика Міжнародного Суду ООН виробила додаткові критерії правомірності самооборони. У справі «Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки» (1986 р.) Суд підтвердив, що самооборона повинна відповідати принципам необхідності та пропорційності. Відсутність хоча б одного з цих критеріїв може свідчити про порушення міжнародного права навіть за наявності факту збройного нападу.

Таблиця 3.6.3. Індивідуальна та колективна самооборона

Критерій	Індивідуальна самооборона	Колективна самооборона
Правова основа	Стаття 51 Статуту ООН	Стаття 51 Статуту ООН
Суб'єкт реалізації	Держава-жертва агресії	Інші держави на прохання держави-жертви
Мета	Припинення збройного нападу	Допомога у відбитті нападу
Сучасний приклад	Самооборона України після 24 лютого 2022 р.	Надання військової допомоги Україні державами-партнерами

Центральним елементом універсальної системи колективної безпеки виступає Рада Безпеки ООН. Саме на неї Статутом покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Відповідно до статті 39 Статуту Рада Безпеки визначає наявність загрози миру, порушення миру або акту агресії та ухвалює рішення щодо необхідних заходів реагування.

Компетенція Ради Безпеки охоплює як невійськові, так і військові заходи. До невійськових належать економічні санкції, ембарго, розрив дипломатичних відносин та інші обмежувальні заходи, передбачені статтею 41 Статуту. Якщо вони виявляються недостатніми, Рада Безпеки може санкціонувати застосування сили відповідно до статті 42 Статуту ООН.

Важливим інструментом підтримання миру стали миротворчі операції ООН. Хоча сам Статут ООН прямо не містить положень про миротворчість, відповідна практика сформувалася у другій половині XX століття і сьогодні є одним із найбільш упізнаваних механізмів діяльності Організації. Миротворчі операції ґрунтуються на принципах згоди сторін конфлікту, неупередженості та обмеженого застосування сили.

Поряд із універсальною системою безпеки функціонують регіональні механізми підтримання миру та безпеки, створення яких передбачене Главою VIII Статуту ООН. Найбільш відомими серед них є Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Африканський Союз та Організація американських держав.

Особливе значення для сучасного міжнародного права має міжнародно-правова оцінка агресії Російської Федерації проти України. Починаючи з 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, міжнародне співтовариство неодноразово підтверджувало факт порушення Російською Федерацією основоположних принципів міжнародного права. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 року дії Російської Федерації були кваліфіковані як агресія проти України, що суперечить Статуту ООН.

Значний внесок у розвиток правового регулювання застосування сили зробила практика Міжнародного Суду ООН. Окрім справи «Нікарагуа проти США», важливе значення мають рішення у справах «Нафтові платформи (Іран проти США)» (2003 р.), «Збройна діяльність на території Конго» (ДР Конго проти Уганди) (2005 р.), а також провадження за позовом України проти

Російської Федерації щодо застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду. У цих рішеннях Суд послідовно наголошує на винятковому характері права на самооборону, необхідності дотримання критеріїв пропорційності та неприпустимості довільного тлумачення підстав для застосування сили.

Таким чином, сучасне міжнародне право виходить із презумпції заборони застосування сили та розглядає її використання як винятковий засіб, допустимий лише у випадках, прямо передбачених Статутом ООН. Ефективність міжнародної системи безпеки значною мірою залежить від дотримання державами цих принципів та готовності міжнародного співтовариства забезпечувати відповідальність за їх порушення.

Тестові завдання до підрозділу 3.6.

1. *Яке положення Статуту ООН закріплює загальну заборону застосування сили?*

- А. Стаття 1
- Б. Стаття 2 (п. 4)
- В. Стаття 24
- Г. Стаття 51

2. *Який орган ООН несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки?*

- А. Генеральна Асамблея
- Б. Міжнародний Суд ООН
- В. Рада Безпеки ООН**
- Г. Економічна і соціальна рада

3. *Яка міжнародно-правова підстава дозволяє державі застосувати силу без попереднього рішення Ради Безпеки ООН?*

- А. Миротворча операція
- Б. Гуманітарна інтервенція
- В. Самооборона відповідно до ст. 51 Статуту ООН**
- Г. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН

4. *Який документ містить найбільш авторитетне визначення агресії?*

- А. Гельсінський заключний акт
- Б. Женевські конвенції
- В. Резолюція ГА ООН № 3314 (1974 р.)**
- Г. Римський статут МКС

5. *Який критерій НЕ належить до критеріїв правомірності самооборони?*

- А. Необхідність
- Б. Пропорційність
- В. Превентивна вигода**
- Г. Наявність збройного нападу

6. *Яка стаття Статуту ООН регулює право на самооборону?*

- A. 24
- B. 33
- B. 39
- Г. 51**

7. Що з наведеного належить до заходів, передбачених статтею 41 Статуту ООН?

- A. Військова операція
- Б. Санкції**
- B. Самооборона
- Г. Миротворча місія

8. Який із принципів міжнародного права безпосередньо порушується внаслідок анексії території?

- A. Pacta sunt servanda
- B. Суверенна рівність держав
- В. Територіальна цілісність**
- Г. Добросовісне виконання зобов'язань

9. Яке рішення ухвалив Міжнародний Суд ООН 16 березня 2022 року у справі Україна проти Російської Федерації щодо Конвенції про геноцид?

- A. Визнав Росію винною у геноциді
- B. Відмовив у розгляді справи
- В. Застосував тимчасові заходи та зобов'язав РФ припинити військові дії**
- Г. Передав справу до МКС

10. Яка організація функціонує на основі принципу колективної оборони, закріпленого у статті 5 Вашингтонського договору?

- A. ОБСЄ
- Б. НАТО**
- B. Рада Європи
- Г. СНД

11. Оберіть три форми агресії відповідно до Резолюції ГА ООН № 3314:

- 1. Втручання збройних сил.**
- 2. Військова окупація.**
- 3. Анексія території.**
4. Економічна конкуренція.
5. Встановлення дипломатичних відносин.
6. Подання позову до міжнародного суду.
7. Надання гуманітарної допомоги.

12. Оберіть три принципи, пов'язані із застосуванням сили:

- 1. Незастосування сили.**
- 2. Мирне вирішення спорів.**
- 3. Територіальна цілісність.**

4. Свобода договору.
5. Автономія волі сторін.
6. Диспозитивність.
7. Комерційна свобода.

13. Оберіть три повноваження Ради Безпеки ООН:

- 1. Визначення акту агресії.**
- 2. Запровадження санкцій.**
- 3. Санкціонування застосування сили.**
4. Ратифікація міжнародних договорів.
5. Обрання суддів ЄСПЛ.
6. Внесення змін до Конституції держав.
7. Реєстрація міжнародних організацій.

14. Оберіть три критерії правомірності самооборони, що впливають із практики Міжнародного Суду ООН:

- 1. Наявність збройного нападу.**
- 2. Необхідність.**
- 3. Пропорційність.**
4. Економічна доцільність.
5. Політична підтримка союзників.
6. Схвалення Генеральною Асамблеєю.
7. Рішення Міжнародного кримінального суду.

15. Оберіть три регіональні механізми колективної безпеки:

- 1. НАТО.**
- 2. ОБСЄ.**
- 3. Африканський Союз.**
4. СОТ.
5. Світовий банк.
6. МВФ.
7. ВОІВ.

16. Установіть відповідність між міжнародно-правовим актом та його змістом.

Стаття 51 Статуту ООН

Стаття 2(4) Статуту ООН

Резолюція ГА ООН №3314

Стаття 39 Статуту ООН

А. Визначення агресії

Б. Повноваження Ради Безпеки щодо встановлення акту агресії

В. Право на самооборону

Г. Заборона застосування сили

Правильна відповідь: 1 – В, 2 – Г, 3 – А, 4 – Б

17. Установіть відповідність між судовою справою та правовою позицією.

Нікарагуа проти США (1986)

Нафтові платформи (2003)

Збройна діяльність на території Конго (2005)

Україна проти РФ (2022, тимчасові заходи)

А. Необхідність припинення військових дій

Б. Критерії самооборони

В. Межі застосування сили у відповідь на інциденти

Г. Незаконність використання сили на території іншої держави

Правильна відповідь: 1 – Б, 2 – В, 3 – Г, 4 – А

18. Визначте послідовність дій Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН.

А. Запровадження санкцій.

Б. Визначення наявності загрози миру, порушення миру або акту агресії.

В. Санкціонування військових заходів.

Г. Розгляд ситуації та обговорення.

Правильна послідовність: Г → Б → А → В

Фабула 1. Держава А здійснила ракетний удар по військових об'єктах держави Б. У відповідь держава Б завдала обмежених ударів виключно по військових об'єктах держави А та повідомила про свої дії Раду Безпеки ООН.

19. Яка правова підстава дій держави Б?

А. Гуманітарна інтервенція

Б. Колективна безпека

В. Самооборона

Г. Репресалії

20. Який принцип міжнародного права повинен бути дотриманий державою Б при здійсненні самооборони?

А. Принцип взаємності

Б. Принцип пропорційності

В. Принцип субсидіарності

Г. Принцип консенсусу

Фабула 2. Держава Х направила на територію сусідньої держави озброєні групи, які здійснюють напади на органи влади та військові об'єкти. Офіційно держава Х заперечує участь своїх регулярних військ у конфлікті.

21. Чи можуть дії держави Х кваліфікуватися як агресія?

А. Ні, оскільки регулярні війська не перетнули кордон.

Б. Так, відповідно до Резолюції ГА ООН № 3314.

В. Ні, якщо відсутня резолюція Ради Безпеки.

Г. Так, лише за рішенням МКС.

22. Яка форма агресії має місце в цій ситуації?

А. Блокада портів.

Б. Анексія.

В. Засилання озброєних груп або найманців.

Г. Миротворча операція.

3.7. Міжнародно-правові засоби вирішення спорів. Практика розгляду спорів за участі України у міжнародних судових установах (рівень В)

Однією з основних цілей сучасного міжнародного права є підтримання міжнародного миру та безпеки шляхом мирного врегулювання спорів між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. Ефективність міжнародного правопорядку значною мірою залежить від існування механізмів, які дозволяють запобігати конфліктам або вирішувати їх без застосування сили. Саме тому принцип мирного вирішення міжнародних спорів належить до фундаментальних принципів сучасного міжнародного права та посідає центральне місце у Статуті Організації Об'єднаних Націй.

Поняття міжнародного спору традиційно пов'язується з наявністю юридичних або фактичних розбіжностей між суб'єктами міжнародного права щодо існування, тлумачення чи застосування норм міжнародного права. Класичне визначення міжнародного спору було сформульоване Постійною палатою міжнародного правосуддя у справі *Mavrommatis Palestine Concessions* (1924 р.), відповідно до якого спір являє собою «розбіжність щодо питання права або факту, конфлікт юридичних поглядів чи інтересів між сторонами».

Міжнародні спори можуть мати різний характер, що зумовлює використання різних механізмів їх вирішення.

Таблиця 3.7.1. Класифікація міжнародних спорів

Критерій	Види спорів
За предметом	Територіальні, морські, дипломатичні, екологічні, економічні, гуманітарні
За характером	Юридичні та політичні
За суб'єктним складом	Міждержавні, між державою та міжнародною організацією, між міжнародними організаціями
За способом вирішення	Дипломатичні та судові

Відповідно до статті 2 Статуту ООН усі держави зобов'язані вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість. Розвиток цього принципу отримав подальше закріплення у Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами 1970 року.

Стаття 33 Статуту ООН містить відкритий перелік засобів мирного вирішення міжнародних спорів.

Таблиця 3.7.2. Основні засоби мирного вирішення міжнародних спорів (ст. 33 Статуту ООН)

Засіб	Сутність

Переговори	Безпосереднє обговорення спору сторонами
Добрі послуги	Сприяння встановленню контакту між сторонами
Посередництво	Активна участь третьої сторони у виробленні рішення
Слідча процедура	Встановлення фактичних обставин спору
Погоджувальна процедура	Формулювання рекомендацій щодо врегулювання
Арбітраж	Передача спору на розгляд арбітрів
Судовий розгляд	Передача спору міжнародному судовому органу

Найбільш поширеним дипломатичним засобом вирішення міжнародних спорів залишаються переговори. Вони дозволяють сторонам самостійно виробити прийнятне рішення без залучення третіх сторін. Саме переговори становлять перший етап врегулювання більшості міжнародних конфліктів, а в багатьох випадках є обов'язковою передумовою подальшого звернення до міжнародного суду або арбітражу.

Якщо безпосередній діалог між сторонами є ускладненим або неможливим, можуть застосовуватися добрі послуги та посередництво. У межах добрих послуг третя сторона лише сприяє відновленню комунікації між учасниками спору, тоді як посередник бере активну участь у виробленні компромісного рішення. В історії міжнародних відносин такі функції неодноразово виконували держави, міжнародні організації, Генеральний секретар ООН або спеціальні представники міжнародних організацій.

Для встановлення фактичних обставин спору можуть створюватися міжнародні слідчі комісії. Їх діяльність спрямована на об'єктивне дослідження подій та підготовку відповідного звіту. Близьким за змістом механізмом є погоджувальні комісії, які не лише встановлюють факти, а й пропонують сторонам шляхи врегулювання спору.

Особливе місце серед міжнародно-правових засобів вирішення спорів займає міжнародний арбітраж. Його перевагою є можливість сторонам самостійно визначати склад арбітражу, процедуру розгляду та застосовуване право. Водночас рішення арбітражу є обов'язковим для сторін спору.

Історично одним із найвідоміших міжнародних арбітражів стала справа про Алабамські претензії між США та Великою Британією (1872 р.), яка заклала підвалини сучасного міжнародного арбітражного розгляду.

Найбільш авторитетним міжнародним судовим органом залишається Міжнародний Суд ООН, який є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Його статус визначається Статутом ООН та Статутом Міжнародного Суду ООН.

Таблиця 3.7.3. Основні характеристики Міжнародного Суду ООН

Критерій	Характеристика
Місцезнаходження	Гаага (Нідерланди)
Кількість суддів	15
Строк повноважень	9 років
Основні функції	Розгляд міждержавних спорів та надання консультативних висновків

Суб'єкти звернення	Лише держави

Особливістю юрисдикції Міжнародного Суду ООН є принцип згоди держав. Суд може розглядати справу лише за наявності юрисдикційної підстави, яка випливає з міжнародного договору, спеціальної угоди сторін або одностороннього визнання обов'язкової юрисдикції Суду.

Важливе значення для України мають також механізми вирішення спорів, передбачені Конвенцією ООН з морського права 1982 року. Частина XV Конвенції встановлює комплексну систему врегулювання морських спорів, включаючи можливість звернення до Міжнародного трибуналу з морського права, арбітражу або Міжнародного Суду ООН.

Таблиця 3.7.4. Основні міжнародні провадження за участю України проти Російської Федерації

Орган	Предмет спору
Міжнародний Суд ООН (2017)	Порушення Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Конвенції про ліквідацію расової дискримінації
Міжнародний Суд ООН (2022)	Неправомірне посилення РФ на Конвенцію про геноцид як підставу вторгнення
Арбітраж за Конвенцією ООН з морського права	Права України в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці
Постійна палата третейського суду (РСА)	Майнові права України та державних підприємств

Особливе значення має справа «Україна проти Російської Федерації» щодо застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду. 16 березня 2022 року Міжнародний Суд ООН застосував тимчасові заходи та зобов'язав Російську Федерацію негайно припинити військові дії на території України. Це рішення стало одним із найважливіших актів міжнародного судового захисту України після початку повномасштабного вторгнення.

Не менш важливими є арбітражні провадження України за Конвенцією ООН з морського права 1982 року. У справі щодо прав прибережної держави в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці арбітраж підтвердив наявність юрисдикції для розгляду значної частини вимог України, що стало важливим кроком у захисті її суверенних прав.

Практичне значення міжнародного судового захисту для України полягає не лише у можливості отримання юридично обов'язкових рішень. Важливими наслідками є міжнародне визнання фактів порушення міжнародного права, формування доказової бази для майбутніх механізмів відповідальності, зміцнення міжнародної підтримки України та розвиток сучасної практики міжнародного права. Таким чином, система мирного вирішення міжнародних спорів є одним із ключових елементів сучасного міжнародного правопорядку.

Тестові завдання до підрозділу 3.7.

1. Який принцип міжнародного права зобов'язує держави вирішувати свої спори без загрози міжнародному миру та безпеці?

А. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань

- Б. Принцип суверенної рівності держав
- В. Принцип мирного вирішення міжнародних спорів**
- Г. Принцип територіальної цілісності

2. У якому міжнародному документі закріплено перелік основних засобів мирного вирішення міжнародних спорів?

- А. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.
- Б. Статут ООН**
- В. Конвенція ООН з морського права 1982 р.
- Г. Гельсінський заключний акт 1975 р.

3. Який міжнародний орган є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй?

- А. Міжнародний кримінальний суд
- Б. Європейський суд з прав людини
- В. Міжнародний Суд ООН**
- Г. Постійна палата третейського суду

4. Де розташований Міжнародний Суд ООН?

- А. Страсбург
- Б. Нью-Йорк
- В. Женева
- Г. Гаага**

5. Яка з наведених процедур належить до дипломатичних засобів вирішення міжнародних спорів?

- А. Міжнародний арбітраж
- Б. Судовий розгляд
- В. Переговори**
- Г. Конституційне провадження

6. Що є головною особливістю міжнародного арбітражу?

- А. Справу розглядають лише судді ООН
- Б. Сторони самостійно формують склад арбітражу**
- В. Рішення мають рекомендаційний характер
- Г. Арбітраж здійснюється Генеральною Асамблеєю ООН

7. Який міжнародний договір встановлює систему вирішення спорів щодо морських просторів?

- А. Конвенція про запобігання геноциду 1948 р.
- Б. Статут Ради Європи
- В. Конвенція ООН з морського права 1982 р.**
- Г. Римський статут МКС

8. Яка справа була ініційована Україною проти Російської Федерації у Міжнародному Суді ООН у 2022 році?

- А. Щодо застосування Конвенції про ліквідацію расової дискримінації

Б. Щодо застосування Конвенції про геноцид

В. Щодо морського права

Г. Щодо компенсації за окупацію Криму

9. Яке рішення ухвалив Міжнародний Суд ООН 16 березня 2022 року у справі Україна проти Російської Федерації?

А. Відмовив у відкритті провадження

Б. Передав справу до Ради Безпеки ООН

В. Застосував тимчасові заходи та зобов'язав РФ припинити військові дії

Г. Визнав Росію винною у геноциді

10. Яка з наведених категорій спорів належить до міжнародних юридичних спорів?

А. Спір щодо тлумачення міжнародного договору

Б. Політична заява глави держави

В. Дипломатичний протест

Г. Економічна конкуренція між компаніями

11. Оберіть три засоби мирного вирішення міжнародних спорів, прямо передбачені статтею 33 Статуту ООН.

1. Переговори.

2. Посередництво.

3. Арбітраж.

4. Санкції.

5. Ембарго.

6. Застосування сили.

7. Колективна самооборона.

12. Оберіть три ознаки міжнародного спору.

1. Наявність розбіжності між суб'єктами міжнародного права.

2. Конфлікт правових позицій сторін.

3. Наявність міжнародно-правового інтересу.

4. Обов'язкова участь міжнародної організації.

5. Наявність кримінального правопорушення.

6. Наявність рішення Ради Безпеки ООН.

7. Наявність санкцій.

13. Оберіть три міжнародні судові або арбітражні механізми, до яких зверталася Україна у спорах з Російською Федерацією.

1. Міжнародний Суд ООН.

2. Арбітраж за Конвенцією ООН з морського права 1982 р.

3. Постійна палата третейського суду (РСА).

4. Суд Європейського Союзу.

5. СОТ.

6. Рада Безпеки ООН.

7. ЮНЕСКО.

14. *Оберіть три види міжнародних спорів за предметом.*

1. **Територіальні.**
2. **Морські.**
3. **Екологічні.**
4. Конституційні.
5. Сімейні.
6. Корпоративні.
7. Нотаріальні.

15. *Оберіть три функції Міжнародного Суду ООН.*

1. **Розгляд міждержавних спорів.**
2. **Надання консультативних висновків.**
3. **Тлумачення норм міжнародного права у конкретних справах.**
4. Притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності.
5. Контроль за виконанням державного бюджету.
6. Реєстрація міжнародних договорів.
7. Призначення Генерального секретаря ООН.

16. *Установіть відповідність між міжнародно-правовим механізмом та його характеристикою.*

1. Переговори
2. Добрі послуги
3. Посередництво
4. Арбітраж
- А. Третя сторона сприяє встановленню контакту між сторонами
- Б. Сторони самостійно обговорюють шляхи вирішення спору
- В. Спір передається на розгляд арбітрів
- Г. Третя сторона бере активну участь у виробленні рішення

Правильна відповідь: 1 – Б, 2 – А, 3 – Г, 4 – В

17. *Установіть відповідність між міжнародною установою та її компетенцією.*

1. Міжнародний Суд ООН
2. Міжнародний трибунал з морського права
3. Арбітраж за Конвенцією ООН з морського права
4. Постійна палата третейського суду
- А. Розгляд морських спорів
- Б. Розгляд міждержавних спорів загального характеру
- В. Арбітражне вирішення міжнародних спорів
- Г. Розгляд спорів за процедурами UNCLOS

Правильна відповідь: 1 – Б, 2 – А, 3 – Г, 4 – В

18. *Визначте логічну послідовність мирного врегулювання міжнародного спору.*

- А. Звернення до міжнародного суду або арбітражу.
- Б. Виникнення міжнародного спору.
- В. Проведення переговорів між сторонами.
- Г. Застосування посередництва або добрих послуг.

Правильна послідовність:

Б → В → Г → А

Фабула 1. Між державами А та Б виник спір щодо делімітації морського кордону та розподілу прав на видобуток природних ресурсів у виключній економічній зоні. Переговори між сторонами не дали результатів. Обидві держави є учасницями Конвенції ООН з морського права 1982 року.

19. Який міжнародно-правовий механізм є найбільш придатним для вирішення такого спору?

А. Рада Безпеки ООН

Б. Міжнародний трибунал з морського права або арбітраж за UNCLOS

В. Генеральна Асамблея ООН

Г. Міжнародний кримінальний суд

20. Яка галузь міжнародного права регулює цей спір?

А. Міжнародне гуманітарне право

Б. Міжнародне морське право

В. Міжнародне кримінальне право

Г. Міжнародне трудове право

Фабула 2. Держава Х звернулася до Міжнародного Суду ООН із позовом проти держави У щодо порушення двостороннього міжнародного договору. Держава У заявила, що не визнає юрисдикцію Суду щодо цього спору.

21. Який принцип юрисдикції Міжнародного Суду ООН має вирішальне значення в даній ситуації?

А. Принцип універсальної юрисдикції

Б. Принцип обов'язкової юрисдикції

В. Принцип згоди держав на юрисдикцію Суду

Г. Принцип територіальності

22. За відсутності належної юрисдикційної підстави Суд:

А. Автоматично розглядає справу по суті

Б. Може визнати відсутність своєї юрисдикції

В. Передає справу до Генеральної Асамблеї

Г. Застосовує санкції до держави-відповідача

3.8. Міжнародно-правові стандарти захисту прав індивіда (рівень В)

Поняття міжнародно-правових стандартів прав людини

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини — це система міжнародних принципів і норм, які визначають мінімальний рівень гарантій прав і свобод людини та обов'язки держав щодо їх забезпечення.

Ознаки міжнародних стандартів

- універсальність;
- загальновизнаність;
- мінімальний характер гарантій;
- міжнародна обов'язковість;
- спрямованість на захист людини від свавілля держави.

Джерела міжнародного захисту прав людини

Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.

Визначив міжнародне співробітництво у сфері прав людини як одну з основних цілей ООН.

Загальна декларація прав людини 1948 р.

Перший універсальний міжнародний акт у сфері прав людини.

Закріплює:

- право на життя;
- свободу;
- рівність;
- свободу слова;
- право на працю;
- право на освіту.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.

Гарантує:

- право на життя;
- заборону катувань;
- свободу совісті;
- право на справедливий суд;
- свободу мирних зібрань.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966р.

Закріплює:

- право на працю;
- право на соціальний захист;
- право на охорону здоров'я;
- право на освіту.

Міжнародний білль про права людини

Міжнародний білль про права людини — це сукупність основоположних універсальних міжнародних актів ООН у сфері прав людини.

До міжнародного білля про права людини належать:

1. Загальна декларація прав людини 1948 р.;
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.;
4. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.;

Значення міжнародного білля про права людини

- сформував універсальні стандарти прав людини;
- заклав основу сучасної міжнародної системи захисту прав людини;
- визначив базові права та свободи людини;
- став основою для національного конституційного законодавства багатьох держав.

Класифікація прав людини

Особисті (громадянські) права

- право на життя;
- право на свободу;
- право на особисту недоторканність;
- недоторканність житла.

Політичні права

- свобода слова;
- свобода мирних зібрань;
- право брати участь в управлінні державою.

Соціально-економічні права

- право на працю;
- право на відпочинок;
- право на соціальний захист.

Культурні права

- право на освіту;
- свобода творчості;
- право користуватися культурною спадщиною.

Варто запам'ятати, що права людини є:

- невідчужуваними;
- рівними;
- взаємопов'язаними;
- неподільними.

Основні принципи міжнародного захисту прав людини

Принцип рівності та недискримінації

Забороняється дискримінація за ознаками:

- раси;
- статі;
- мови;
- релігії;
- політичних переконань;
- національного походження.

Принцип поваги до людської гідності

Людина є найвищою соціальною цінністю.

Принцип універсальності прав людини

Права людини належать кожному незалежно від громадянства чи статусу.

Принцип верховенства права

Держава зобов'язана діяти відповідно до права.

Органи міжнародного захисту прав людини

Організація Об'єднаних Націй

Генеральна Асамблея ООН

Приймає міжнародні декларації та резолюції.

Рада ООН з прав людини

Контролює дотримання прав людини державами.

Комітет ООН з прав людини

Контролює виконання Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Розглядає:

- державні доповіді;
- індивідуальні повідомлення.

Комітет проти катувань

Контролює виконання Конвенції проти катувань.

Комітет з прав дитини

Контролює дотримання прав дитини.

Основні міжнародні акти

1. Статут ООН 1945 р.
2. Загальна декларація прав людини 1948 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.
5. Конвенція ООН проти катувань 1984 р.
6. Конвенція про права дитини 1989 р.
7. Женевські конвенції 1949 р.
8. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 р.

Тестові завдання до підрозділу 3.8.

1. Який міжнародний договір закріплює основні громадянські та політичні права людини на універсальному рівні?

- A) Конвенція про права дитини
- B) Загальна декларація прав людини
- C) **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права**
- D) Європейська соціальна хартія

2. Який орган здійснює контроль за виконанням державами положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права?

- A) Європейський суд з прав людини
- B) **Комітет ООН з прав людини**
- C) Комітет міністрів Ради Європи
- D) Міжнародний суд ООН

3. Яке право гарантується статтею 3 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод?

- A) Право на освіту
- B) Право на свободу вираження поглядів
- C) **Заборона катувань та нелюдського поводження**
- D) Право на мирні зібрання

4. Який міжнародний судовий орган уповноважений розглядати індивідуальні заяви щодо порушення прав людини державами-членами Ради Європи?

- A) Міжнародний кримінальний суд
- B) Суд Європейського Союзу
- C) Міжнародний суд ООН
- D) **Європейський суд з прав людини**

5. Який принцип лежить в основі діяльності Європейський суд з прав людини при здійсненні контролю за дотриманням прав людини?

- A) Принцип абсолютного суверенітету держав
- B) Принцип субсидіарності**
- C) Принцип федералізму
- D) Принцип політичної доцільності

6. Що слід розуміти під міжнародно-правовими стандартами захисту прав людини?

- A) Сукупність рішень національних судів
- B) Система міжнародних принципів і норм щодо гарантій прав людини**
- C) Лише норми конституцій держав
- D) Виключно політичні декларації міжнародних організацій

7. Яка з наведених ознак НЕ належить до міжнародно-правових стандартів прав людини?

- A) Універсальність
- B) Загальновизнаність
- C) Територіальна обмеженість**
- D) Міжнародна обов'язковість

8. Який міжнародний акт уперше закріпив універсальний каталог прав людини?

- A) Статут ООН
- B) Загальна декларація прав людини**
- C) Конвенція про права дитини
- D) Женевські конвенції

9. Яке право гарантоване Міжнародний пакт про громадянські і політичні права?

- A) Право на соціальний захист
- B) Право на працю
- C) Право на справедливий суд**
- D) Право на відпочинок

10. Що входить до структури Міжнародного білля про права людини?

- A) Лише Загальна декларація прав людини
- B) Лише міжнародні пакти 1966 року
- C) Сукупність основоположних універсальних актів ООН у сфері прав людини**
- D) Виключно регіональні конвенції Ради Європи

3.9. Міжнародні зобов'язання України у сфері захисту прав людини та міжнародні механізми контролю за їх виконанням

Поняття міжнародних зобов'язань держави у сфері прав людини

Міжнародні зобов'язання держави у сфері прав людини – це обов'язки держави забезпечувати, гарантувати та захищати права людини відповідно до міжнародних договорів.

Україна як учасник міжнародних договорів зобов'язана:

- поважати права людини;
- забезпечувати їх реалізацію;
- створювати ефективні механізми захисту;
- виконувати рішення міжнародних органів.

Основні обов'язки держави

1. Поважати права людини.
2. Захищати особу від порушень.
3. Забезпечувати ефективні засоби правового захисту.
4. Розслідувати порушення прав людини.
5. Виконувати міжнародні договори добросовісно.

Принцип «*pacta sunt servanda*» означає: міжнародні договори повинні виконуватися добросовісно.

Основні міжнародні договори України у сфері прав людини

Універсальні міжнародні акти ООН

Україна є учасницею:

- Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.;
- Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966

р.;

- Конвенції ООН проти катувань 1984 р.;
- Конвенції про права дитини 1989 р.;
- Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.;
- Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р.

Регіональні міжнародні акти

Україна є учасницею:

- Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.;
- Європейської соціальної хартії;
- Конвенції Ради Європи про запобігання катуванням.

Конституційні засади виконання міжнародних зобов'язань в Україні

Стаття 9 Конституції України

Чинні міжнародні договори України є частиною національного законодавства.

Стаття 55 Конституції України

Після використання національних засобів правового захисту особа має право звертатися до міжнародних органів.

Стаття 3 Конституції України

Людина, її життя та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю.

Важливо пам'ятати, що міжнародний договір, ратифікований Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Міжнародні механізми контролю за виконанням зобов'язань

Контрольні механізми ООН

Комітет ООН з прав людини

Контролює виконання:

- Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Розглядає:

- державні доповіді;
- індивідуальні повідомлення.

Комітет проти катувань

Контролює виконання Конвенції проти катувань.

Комітет з прав дитини

Контролює виконання Конвенції про права дитини.

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок

Контролює виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Європейські механізми контролю

Рада Європи

Міжнародна організація, основною метою якої є захист прав людини, демократії та верховенства права.

Україна є членом Ради Європи з 1995 року.

Європейський суд з прав людини

Розглядає:

- індивідуальні заяви;
- міждержавні заяви.

Основні умови звернення:

- вичерпання національних засобів захисту;
- дотримання 4-місячного строку;
- наявність статусу потерпілого (жертви).

Водночас, необхідно пам'ятати, що ЄСПЛ не є «четвертою інстанцією».

Комітет міністрів Ради Європи

Контролює виконання рішень ЄСПЛ державами.

Форми міжнародного контролю

Подання державних доповідей

Держава періодично звітує міжнародним урядовим організаціям (ООН, Рада Європи, ОБСЄ тощо) про виконання міжнародних зобов'язань.

Індивідуальні скарги

Особи можуть звертатися до міжнародних органів у разі порушення прав.

Моніторингові місії

Міжнародні організації можуть здійснювати перевірки та моніторинг.

Спеціальні доповідачі ООН

Досліджують окремі проблеми у сфері прав людини.

Відповідальність держави за порушення міжнародних зобов'язань

Форми відповідальності

- міжнародно-правова;
- політична;

- репутаційна.

Наслідки порушення

- міжнародний осуд;
- обов'язок припинити порушення;
- компенсація шкоди;
- міжнародні санкції.

Також, варто пам'ятати, що держава несе відповідальність за дії своїх органів та посадових осіб.

Особливості міжнародного захисту прав людини під час війни

Основні міжнародні акти

- Женевські конвенції 1949 р.;
- Додаткові протоколи 1977 р.

Під час війни забороняються:

- катування;
- депортація цивільного населення;
- вбивства цивільних;
- нелюдське поводження.

Держава зобов'язана:

- захищати цивільне населення;
- забезпечувати гуманітарний захист;
- розслідувати воєнні злочини.

Тестові завдання до підрозділу 3.8.

1. *Що розуміється під міжнародними зобов'язаннями держави у сфері прав людини?*

- A) Рекомендації міжнародних організацій
- B) Політичні декларації без юридичної сили

C) Обов'язки держави забезпечувати та захищати права людини відповідно до міжнародних договорів

- D) Внутрішні адміністративні правила держави

2. *Який принцип означає обов'язковість добросовісного виконання міжнародних договорів?*

- A) Pacta tertiis nec nocent
- B) Jus cogens

C) Pacta sunt servanda

- D) Rebus sic stantibus

3. *Який міжнародний договір НЕ належить до універсальних актів ООН, учасницею яких є Україна?*

- A) Конвенція проти катувань 1984 р.
- B) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.

C) Європейська соціальна хартія

- D) Конвенція про права дитини 1989 р.

4. Яка стаття Конституції України передбачає, що міжнародні договори є частиною національного законодавства?
- A) Стаття 3
 - B) Стаття 9**
 - C) Стаття 55
 - D) Стаття 124
5. Який орган ООН контролює виконання Міжнародного пакту про громадянські і політичні права?
- A) Генеральна Асамблея ООН
 - B) Рада Безпеки ООН
 - C) Комітет ООН з прав людини**
 - D) Міжнародний суд ООН
6. Який європейський орган розглядає індивідуальні та міждержавні заяви щодо порушення прав людини?
- A) Комітет міністрів Ради Європи
 - B) Європейська комісія
 - C) Європейський суд з прав людини**
 - D) Європейський парламент
7. Яка умова є обов'язковою для звернення до Європейський суд з прав людини?
- A) Отримання дозволу Верховної Ради України
 - B) Погодження Кабінету Міністрів України
 - C) Вичерпання національних засобів правового захисту**
 - D) Подання через дипломатичні канали
8. Який орган Ради Європи контролює виконання рішень ЄСПЛ?
- A) Парламентська асамблея Ради Європи
 - B) Комітет міністрів Ради Європи**
 - C) Венеційська комісія
 - D) Європейська комісія з прав людини
9. Яка форма НЕ належить до міжнародного контролю у сфері прав людини?
- A) Подання державних доповідей
 - B) Індивідуальні скарги
 - C) Моніторингові місії
 - D) Прийняття кримінальних вироків національними судами**
10. Що з наведеного забороняється під час збройного конфлікту згідно з міжнародним гуманітарним правом?
- A) Проведення мирних переговорів
 - B) Надання гуманітарної допомоги
 - C) Катування та вбивство цивільних осіб**
 - D) Захист військовополонених

3.10. Роль і значення (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини для правової системи України

Загальна характеристика Конвенції 1950 р.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. – міжнародний договір Ради Європи, який закріплює основні права людини та створює міжнародний механізм їх захисту. Україна ратифікувала Конвенцію у 1997 році.

Основні особливості Конвенції

- міжнародний договір обов'язкового характеру;
- встановлює реальний механізм захисту прав;
- передбачає право індивідуального звернення;
- рішення ЄСПЛ є обов'язковими для держав.

Варто пам'ятати, що Конвенція є частиною національного законодавства України.

Структура Конвенції

Містить 3 розділи та 59 статей.

Основні права, гарантовані Конвенцією

Стаття 2. Право на життя.

Стаття 3. Заборона катувань та нелюдського поводження.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці.

Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність.

Стаття 6. Право на справедливий суд.

Стаття 7. Ніякого покарання без закону

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя.

Стаття 9. Свобода думки, совісті та релігії.

Стаття 10. Свобода вираження поглядів.

Стаття 11. Свобода мирних зібрань та об'єднань.

Стаття 12. Право на шлюб

Стаття 13. Право на ефективний засіб юридичного захисту.

Стаття 14. Заборона дискримінації.

Протоколи до Конвенції

Найважливіші протоколи

Протокол № 1

- право власності;
- право на освіту;
- право на вільні вибори.

Протокол № 4

- свобода пересування;
- заборона колективного видворення іноземців.

Протокол № 6 та № 13

Заборона та абсолютне скасування смертної кари.

Європейський суд з прав людини

ЄСПЛ – міжнародний судовий орган, створений для контролю за дотриманням Конвенції державами-учасниками.

Ключова ідея: звернення до ЄСПЛ — це не альтернативна апеляція або «четверта інстанція», а механізм міжнародного контролю за дотриманням державою взятих на себе зобов'язань відповідно до ЄКПЛ.

Основні функції ЄСПЛ

- розгляд індивідуальних заяв;
- розгляд міждержавних спорів;
- тлумачення положень Конвенції;
- формування стандартів прав людини.

Суд не:

- переглядає факти «з нуля»;
- не замінює національні суди;
- не є апеляцією по відношенню до національних судів;
- не є «четвертою» інстанцією у складі національного судустрою;
- не може зменшити призначене національними судами кримінальне або адміністративне покарання чи взагалі його скасувати;
- не може направляти справи до повторного їх розгляду в національні суди.

Водночас рішення ЄСПЛ, в межах яких констатовано порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні такої справи, **визнається як підстава для перегляду остаточних судових рішень прийнятих національними судами у зв'язку з виключними обставинами**(ст. 423 ЦПК України, ст. 458 КПК України, ст. 320 ГПК України, ст. 361 КАС України, ст. 297-1 КУпАП).

Хто може звернутися до ЄСПЛ?

- будь-яка особа (неповнолітня, недієздатна, ув'язнена, апатрид тощо);
- група осіб;
- неурядова організація.
- держава

Умови прийнятності заяви до ЄСПЛ

1. Вичерпання національних засобів захисту

Особа повинна використати ефективні засоби захисту в державі.

2. Дотримання строку звернення

Заява подається протягом 4 місяців.

3. Наявність статусу жертви

Особа повинна особисто постраждати від порушення.

4. Заборона анонімних заяв

5. Відсутність зловживання правом на звернення

Значення практики ЄСПЛ для України

Практика ЄСПЛ як джерело права

Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає практику ЄСПЛ та Конвенцію як джерело права.

Суди України застосовують:

- Конвенцію;

- практику ЄСПЛ як джерело права.

Значення практики ЄСПЛ

- забезпечення верховенства права;
- захист прав людини;
- вдосконалення судової практики;
- гармонізація законодавства України з європейськими стандартами.

Ключові рішення ЄСПЛ проти України

1. Серявін та інші проти України (2010)

Значення: межі перегляду справ ЄСПЛ.

Пояснення: Суд наголосив, що принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються.

2. Світлана Науменко проти України (2004)

Значення: системні проблеми та принцип субсидіарності.

Пояснення: справа демонструє, як неефективність національного судочинства (надмірна тривалість розгляду) призводить до втручання ЄСПЛ.

3. Іванов проти України (2009)

Значення: структурні порушення та роль Суду.

Пояснення: ЄСПЛ визнав наявність системної проблеми невиконання судових рішень та підкреслив, що відповідальність за її усунення лежить на державі.

4. Бурмич та інші проти України (2017)

Значення: межі індивідуального звернення та процесуальний формалізм.

Пояснення: Суд застосував підхід «пілотного рішення» та фактично закрити індивідуальний шлях розгляду однотипних заяв.

5. Меріт проти України (2004)

Значення: критерії прийнятності та ефективні засоби захисту

Пояснення: ЄСПЛ встановив, що тривалість провадження не відповідала вимозі «розумного строку» та відсутність ефективного засобу юридичного захисту від такої тривалості.

6. Кучерук проти України (2007)

Значення: статус жертви та індивідуальна заява.

Пояснення: справа демонструє персональний характер скарги та необхідність доведення прямого зв'язку між заявником і порушенням.

7. Харченко проти України (2011)

Значення: формальні вимоги та якість національного контролю.

Пояснення: Суд констатував системні недоліки судового контролю за триманням під вартою, що має значення для оцінки ефективності засобів захисту.

8. Волохи проти України (2006)

Значення: застосування Конвенції у національному правопорядку.

Пояснення: ЄСПЛ звернув увагу на обов'язок національних судів мотивувати рішення з урахуванням стандартів Конвенції.

9. Головань проти України (2012)

Значення: процесуальні гарантії та доступ до Суду.

Пояснення: справа ілюструє значення належної правової процедури як передумови ефективного захисту прав.

Основні принципи практики ЄСПЛ

Принцип верховенства права

Держава повинна діяти відповідно до права.

Принцип пропорційності

Втручання держави у права людини має бути необхідним і співмірним.

Принцип юридичної визначеності

Закон має бути чітким і передбачуваним.

Принцип ефективності прав

Права повинні бути реальними та дієвими.

8. Значення рішень ЄСПЛ для національного судочинства

Рішення ЄСПЛ впливають на:

- цивільне судочинство;
- кримінальне судочинство;
- адміністративне судочинство;
- конституційне правосуддя.

Найчастіші порушення Україною Конвенції

- надмірна тривалість судового розгляду;
- невиконання судових рішень;
- порушення права на свободу;
- неналежні умови тримання під вартою.

Виконання рішень ЄСПЛ

Держава зобов'язана:

- виплачувати справедливу сатисфакцію;
- усувати причини порушення;
- змінювати законодавство та практику.

Контроль за виконанням рішень

Здійснює Комітет міністрів Ради Європи.

Тестові завдання до підрозділу 3.9.

1. Яке основне призначення критерію вичерпання національних засобів правового захисту?

A. Реалізувати принцип субсидіарності

B. Забезпечити однакову судову практику в державах-членах

C. Перекласти відповідальність за захист прав на ЄСПЛ

D. Скоротити кількість заяв до Суду

2. Який із наведених засобів зазвичай визнається ЄСПЛ ефективним в Україні?

A. Дисциплінарна скарга на суддю

B. Звернення до Уповноваженого ВРУ з прав людини

C. Касаційне провадження у Верховному Суді

D. Конституційна скарга до Конституційного Суду України.

3. У якому випадку заявник може не вичерпувати національні засоби?

A. Якщо вони тривалі

B. Якщо вони складні процедурно

C. Якщо заявник не має коштів

D. Якщо вони не є ефективними або не є доступними

4. З якого моменту обчислюється чотиримісячний строк звернення до ЄСПЛ?

- A. З моменту отримання копії рішення
- B. З дати ухвалення остаточного національного рішення**
- C. З дати набрання рішенням законної сили
- D. З моменту консультації з адвокатом

5. У яких справах строк звернення може не починатися?

- A. У справах про триваючі порушення**
- B. У справах приватного характеру
- C. У цивільних спорах
- D. У справах без матеріальної шкоди

6. Який принцип визначає, що основний обов'язок захисту прав людини покладається на національні суди?

- A. Принцип пропорційності
- B. Принцип автономного тлумачення
- C. Принцип субсидіарності**
- D. Принцип правової визначеності

7. Хто має право подати індивідуальну заяву до ЄСПЛ відповідно до статті 34 ЄКПЛ?

- A. Лише громадяни держав-членів Ради Європи
- B. Фізичні особи та юридичні особи у організаційно-правовій формі ГО
- C. Лише особи з вичерпаними всіма засобами захисту
- D. Будь-яка особа, неурядова організація або група осіб**

8. Яка з наведених вимог є обов'язковою формальною вимогою до заяви?

- A. Нотаріальне засвідчення підпису
- B. Сплата судового збору
- C. Заповнення офіційного формуляра Суду повністю та належним чином**
- D. Додання перекладу всієї справи англійською мовою

9. Чому ЄСПЛ не є «четвертою інстанцією» для українських заявників?

- A. Тому що він розглядає лише кримінальні справи
- B. Тому що він не переглядає факти та докази, а оцінює відповідність Конвенції**
- C. Тому що він не скасовує рішення національних судів
- D. Тому що він розглядає лише справи проти держав

10. Хто не може визнати заяву до ЄСПЛ неприйнятною?

- A. Велика Палата
- B. Комітет з трьох суддів
- C. Одноособовий суддя**

Д. Працівник Секретаріату Суду

3.11. Наслідки порушення міжнародно-правових зобов'язань у міжнародному праві (рівень С)

Поняття міжнародно-правової відповідальності

Одним із фундаментальних принципів міжнародного права є принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*). Порушення державою або іншим суб'єктом міжнародного права взятих на себе міжнародних зобов'язань тягне міжнародно-правову відповідальність.

Міжнародно-правова відповідальність – це сукупність міжнародних правовідносин, які виникають у зв'язку з міжнародним правопорушенням, учиненим державою або іншим суб'єктом міжнародного права, та пов'язані із застосуванням міжнародно-правових наслідків до правопорушника.

Міжнародне протиправне діяння може проявлятися у порушенні міжнародного договору, у невиконанні рішень міжнародних організацій, у порушенні основних принципів міжнародного права, у міжнародних злочинах та актах агресії.

Основними ознаками міжнародно-правової відповідальності є: настання внаслідок міжнародного правопорушення, застосування міжнародно-правових санкцій, спрямованість на забезпечення міжнародного правопорядку, наявність негативних наслідків для держави-порушника, виникнення міжнародних правоохоронних правовідносин між потерпілою державою та правопорушником.

У міжнародному праві не існує строків давності щодо відповідальності за міжнародні злочини, зокрема за злочини агресії, геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Види міжнародних правопорушень

За характером наслідків та ступенем суспільної небезпеки міжнародні правопорушення поділяються на ординарні, серйозні, найтяжчі міжнародні правопорушення.

Ординарні міжнародні правопорушення. Це порушення окремих міжнародних зобов'язань локального характеру. Вони пов'язані з невиконанням певних договірних чи інших міжнародних зобов'язань між конкретними державами.

Серйозні міжнародні правопорушення. Такі правопорушення зачіпають інтереси міжнародного співтовариства та негативно впливають на стабільність міжнародних відносин, хоча безпосередньо не ставлять під загрозу міжнародний мир і безпеку.

Найтяжчі міжнародні правопорушення. Це правопорушення, які порушують основні принципи міжнародного права та становлять загрозу міжнародному миру і безпеці. До них належать: агресія, геноцид, злочини проти людяності, масові воєнні злочини, систематичні порушення прав людини. Такі міжнародні правопорушення викликають реакцію всього міжнародного співтовариства.

Обставини, що виключають міжнародну відповідальність

У міжнародному праві існують обставини, за яких діяння держави формально порушує міжнародне зобов'язання, але не визнається міжнародно-протиправним.

1) Згода держави. Протиправність виключається, якщо одна держава дала згоду іншій державі на відповідну поведінку. Така згода повинна бути чітко вираженою, юридично дійсною та наданою до вчинення відповідних дій.

2) Самооборона. Відповідно до Статуту ООН держава має невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону у випадку збройного нападу. Самооборона повинна відповідати критеріям необхідності, пропорційності, тимчасового характеру. Право на самооборону активно реалізується Україною у зв'язку зі збройною агресією російської федерації.

3) Форс-мажор та непередбачений випадок. Протиправність може виключатися, якщо держава не могла виконати міжнародне зобов'язання через непереборну силу, непередбачувані обставини чи події, що не підлягали контролю держави.

4) Стихійне лихо. Держава може бути змушена тимчасово відступити від виконання певних міжнародних зобов'язань для порятунку життя людей в умовах надзвичайних природних катастроф.

5) Стан необхідності. Стан необхідності допускається лише у виняткових випадках, коли порушення міжнародного зобов'язання є єдиним способом захисту життєво важливих інтересів держави від тяжкої та неминучої небезпеки.

Форми міжнародно-правової відповідальності

Міжнародно-правова відповідальність поділяється на нематеріальну (політичну) та матеріальну.

Нематеріальна (політична) відповідальність пов'язана із порушенням міжнародного правопорядку та міжнародного авторитету держави.

До її форм належать:

1) Ресторація означає відновлення державою-порушницею попереднього правового стану та усунення наслідків правопорушення.

2) Сатисфакція полягає у задоволенні нематеріальних вимог потерпілої держави, наприклад: офіційних вибаченнях, визнанні факту правопорушення та покаранні винних осіб.

3) Репресалії – це примусові заходи у відповідь на міжнародне правопорушення держави.

4) Реторсії є відповіддю на недружні, але формально правомірні дії іншої держави. Наприклад: відкликання посла, обмеження дипломатичних контактів чи скасування окремих форм співробітництва.

5) Санкції – це колективні примусові заходи міжнародного співтовариства щодо держави-порушника. Санкції можуть застосовуватися Радою Безпеки ООН, міжнародними організаціями, групами держав. Вони також можуть бути: економічними, політичними, фінансовими, дипломатичними. Після початку повномасштабної агресії РФ міжнародне співтовариство застосувало масштабні санкції проти російської федерації.

Матеріальна міжнародно-правова відповідальність

Матеріальна відповідальність виникає у випадку заподіяння матеріальної шкоди іншій державі чи суб'єкту міжнародного права.

Основними формами матеріальної відповідальності є:

1) Субституція означає передача потерпілій стороні майна, рівноцінного втраченому або пошкодженому.

2) Репарації – це грошова або інша компенсація збитків, завданих міжнародним правопорушенням.

У сучасних умовах питання міжнародних репарацій особливо актуальне для України у зв'язку зі збройною агресією РФ та необхідністю відшкодування збитків, завданих державі, громадянам та інфраструктурі.

3) Контрибуції. Історично контрибуції означали виплати державою-переможеною коштів державі-переможцю.

У сучасному міжнародному праві анексія та контрибуції визнаються незаконними та не застосовуються як правомірні форми міжнародної відповідальності.

Контрзаходи у міжнародному праві

Контрзаходи – це тимчасові заходи, які потерпіла держава може застосовувати до держави-порушника з метою спонукання її до виконання міжнародних зобов'язань. Контрзаходи повинні відповідати міжнародному праву, бути пропорційними, мати тимчасовий характер, не порушувати основні права людини та бути спрямованими на відновлення прав потерпілої сторони.

Контрзаходи можуть включати припинення співробітництва, обмеження економічних відносин, замороження активів, дипломатичні обмеження.

Тестові завдання до підрозділу 3.

1. Держава А ввела повне ембарго на торгівлю з державою Б у відповідь на недружні заяви міністра закордонних справ держави Б, які, проте, не порушували норм міжнародного права. Яку правову оцінку можна дати діям держави А?

А) Це є прикладом репресалій, оскільки держава А захищає свій авторитет.

Б) Це є прикладом реторсій, оскільки реакція спрямована на правомірні, хоча й недружні дії.

В) Це є правомірним контрзаходом, оскільки він має на меті примусити державу Б до зміни поведінки.

Г) Ці дії є незаконною санкцією, оскільки не були санкціоновані Радою Безпеки ООН.

2. У результаті стихійного лиха, що зруйнувало критичну інфраструктуру, держава Х тимчасово припинила постачання товарів до держави Y, чим порушила двосторонню торговельну угоду. Чи є це діяння міжнародно-протиправним?

А) Так, оскільки жодні обставини не можуть виправдати невиконання договірних зобов'язань.

Б) Ні, оскільки стихійне лихо визнається обставиною, що виключає протиправність, якщо це необхідно для порятунку життів.

В) Ні, це вважається станом необхідності, який допускається для захисту будь-яких економічних інтересів.

Г) Так, діяння є протиправним, але відповідальність виключається через форс-мажор.

3. Держава А направила свої війська на територію держави Б без згоди останньої, пояснюючи це необхідністю «захисту своїх громадян» від теоретичної загрози. Чи відповідає така поведінка критеріям самооборони згідно зі Статутом ООН?

А) Відповідає, оскільки держава має право захищати своїх громадян за кордоном будь-якими методами.

Б) Не відповідає, оскільки самооборона можлива лише у відповідь на збройний напад, а не на теоретичну загрозу.

В) Відповідає, оскільки самооборона має превентивний характер, якщо існує припущення про напад.

Г) Не відповідає, оскільки самооборона можлива лише за рішенням міжнародних організацій.

4. У чому полягає принципова відмінність між ресторацією та субституцією як формами міжнародно-правової відповідальності?

А) Ресторація – це грошова компенсація, а субституція – офіційне вибачення.

Б) Ресторація стосується відновлення правового стану, а субституція – передачі рівноцінного майна.

В) Субституція застосовується до політичних правопорушень, а ресторація – до матеріальних.

Г) Ресторація застосовується лише за рішенням суду, а субституція – в односторонньому порядку.

5. Міжнародне співтовариство застосувало санкції проти держави, яка вчинила акт агресії. Яка з наведених характеристик є обов'язковою для правомірності цих санкцій?

А) Вони повинні мати постійний характер і не можуть бути скасовані до повного знищення економіки порушника.

Б) Вони повинні бути спрямовані виключно на відшкодування матеріальних збитків потерпілій стороні.

В) Вони повинні бути спрямовані на забезпечення міжнародного правопорядку та мати колективний характер.

Г) Вони повинні базуватися виключно на принципі добровільної згоди держави-порушника.

4. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

4.1. Інструменти публічного адміністрування: нормативний акт, адміністративний акт, адміністративний договір

Відсутність нормативного визначення поняття «інструменти публічного адміністрування» сприяє наявності різноманітних доктринальних підходів щодо визначення змісту та ознак даної адміністративно-правової категорії.

В загальному вигляді інструменти публічного адміністрування можна визначити як юридично визначені засоби управлінського впливу суб'єктів публічного адміністрування, наділених відповідними повноваженнями, на публічно-правові відносини, що здійснюються в межах їх повноважень з метою реалізації публічного інтересу та досягнення публічно значущих результатів.

На основі аналізу сучасних українських наукових праць з адміністративного права виділяємо наступні узагальнені ознаки інструментів публічного адміністрування.

1. *Адміністративно-правовий характер.* Інструменти публічного адміністрування ґрунтуються на нормах адміністративного права та застосовуються в межах публічно-правових відносин. Їх використання має юридичне підґрунтя та здійснюється відповідно до вимог законодавства.

2. *Зв'язок із компетенцією суб'єкта публічного адміністрування.* Будь-який інструмент може застосовуватися лише тим суб'єктом, який наділений відповідними повноваженнями. Його використання є формою реалізації компетенції органу публічної влади.

3. *Спрямованість на реалізацію публічного інтересу.* Головною метою застосування інструментів є забезпечення потреб суспільства, охорона прав і свобод людини, підтримання публічного порядку та реалізація державної політики.

4. *Владно-організаційний характер.* Інструменти використовуються у процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності та виступають засобами впливу на суспільні відносини з боку публічної адміністрації.

5. *Цілеспрямованість.* Кожен інструмент застосовується для досягнення конкретного управлінського результату: реалізації норм права, надання адміністративних послуг, здійснення контролю, регулювання певної сфери суспільних відносин тощо.

6. *Юридичні наслідки застосування.* Використання інструментів публічного адміністрування здатне породжувати, змінювати, підтверджувати або припиняти права та обов'язки учасників адміністративно-правових відносин. Особливо це характерно для адміністративних актів та адміністративних договорів.

7. *Процедурна визначеність.* Застосування інструментів відбувається у встановленому законом порядку через адміністративні процедури, що забезпечує законність, передбачуваність та контрольованість діяльності публічної адміністрації.

8. *Забезпеченість державним примусом.* Рішення та дії, прийняті із застосуванням інструментів публічного адміністрування, можуть бути забезпечені механізмами державного примусу та підлягають судовому або адміністративному оскарженню.

9. . *Орієнтація на сервісну державу.* Сучасні інструменти публічного адміністрування дедалі більше орієнтовані не лише на владний вплив, а й на забезпечення якісного надання публічних послуг, партнерської взаємодії з громадянами та реалізацію людиноцентричної моделі публічного управління

10. *Системність та взаємозв'язок.* Сучасна доктрина адміністративного права розглядає інструменти публічного адміністрування не ізольовано, а як елементи єдиної системи, які взаємодіють між собою та забезпечують комплексну реалізацію функцій публічної адміністрації. Для такої системи характерні цілісність, структурність, ієрархічність та цільова спрямованість.

11. *Функціональна різноманітність.* Питання видової різноманітності інструментів публічного адміністрування залишається дискусійним, окремі науковці до їх переліку відносять адміністративні послуги, контроль і нагляд, реальні акти (фактичні дії), акти-плани, юридично значимі дії (реєстрація, ліцензування, сертифікація, погодження та інш.). Однозначною залишається позиція адміністративістів щодо таких видів інструментів публічного адміністрування як нормативний акт, адміністративний акт та адміністративний договір.

Нормативні акти. Нормативні акти традиційно розглядаються як один із найважливіших інструментів публічного адміністрування, через які забезпечується нормативне регулювання суспільних відносин у сфері публічного управління. Відповідно до Закону України «Про правотворчу діяльність» нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі, який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Ознаки нормативно-правових актів як інструментів публічного адміністрування:

1. *Підзаконний характер.* Нормативно-правові акти публічної адміністрації є підзаконними актами управління і в ієрархії правових актів посідають нижчу ланку, ніж законодавчий акт. Суб'єкти публічної адміністрації не можуть виходити за межі наданої їм компетенції чи встановлювати правила, які суперечать законам. Також Законом України «Про правотворчу діяльність» закріплена ієрархія підзаконних нормативно-правових актів: а) постанови Верховної Ради України; б) укази Президента України; в) постанови Кабінету Міністрів України; г) накази міністерств; г) акти інших державних органів; д) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; е) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; є) акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права.

2. *Владний характер.* Нормативний акт є результатом одностороннього владного волевиявлення суб'єкта публічного адміністрування. Його прийняття не потребує погодження з адресатами, а встановлені приписи є обов'язковими для виконання. Владний характер нормативних актів зумовлений публічною природою діяльності суб'єктів адміністрації та спрямований на забезпечення реалізації публічного інтересу.

3. *Нормотворчий характер.* На відміну від індивідуальних адміністративних актів, нормативні акти містять загальнообов'язкові правила поведінки. Саме через нормативні акти суб'єкти публічної адміністрації: конкретизують положення законів; деталізують механізми їх реалізації; встановлюють адміністративні процедури; визначають порядок реалізації прав та обов'язків учасників адміністративних правовідносин.

4. *Загальний характер дії.* Більшість українських учених зазначає, що нормативний акт не адресований конкретній особі. Його приписи поширюються на: невизначене коло осіб; певні категорії суб'єктів; усіх учасників відповідних правовідносин. Саме ця ознака дозволяє відмежувати нормативний акт від адміністративного акта індивідуальної дії.

5. *Багаторазовість застосування.* Науковці одностайно підкреслюють, що нормативний акт розрахований на неодноразове застосування. Встановлені ним правила можуть використовуватися необмежену кількість разів протягом строку його чинності щодо всіх випадків, які підпадають під сферу його регулювання.

6. *Юридична обов'язковість.* Нормативний акт породжує юридичні наслідки та є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами, на яких поширюється його дія. Його приписи забезпечуються: авторитетом держави; можливістю застосування заходів державного примусу; адміністративним та судовим контролем.

7. *Компетенційна обумовленість.* Українські вчені наголошують, що нормативні акти можуть прийматися виключно суб'єктами, які наділені відповідними нормотворчими повноваженнями. Така ознака впливає з конституційного принципу законності та означає, що кожен орган публічної адміністрації може видавати нормативні акти лише в межах своєї компетенції.

8. *Формальна визначеність.* Нормативний акт завжди має встановлену законодавством форму та реквізити. Для нього характерними є: письмова форма; визначена структура; офіційне оформлення; державна реєстрація; офіційне оприлюднення. Формальна визначеність забезпечує юридичну визначеність та доступність правового регулювання.

9. *Процедурність прийняття.* Видання нормативних актів здійснюється у спеціально визначеному порядку. Порушення процедури прийняття може бути підставою для визнання акта незаконним.

10. *Спрямованість на реалізацію публічного інтересу.* На відміну від приватноправових актів, нормативні акти публічної адміністрації приймаються не для задоволення приватних потреб, а для забезпечення суспільно значущих інтересів. Через них реалізуються: функції держави; завдання місцевого самоврядування; державна політика у відповідних сферах.

11. *Регулятивний характер.* Вони забезпечують: упорядкування суспільних відносин; створення умов для реалізації прав людини; надання адміністративних послуг; функціонування механізмів публічного адміністрування.

Адміністративні акти. Відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» *адміністративний акт* – рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на

набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб). В Кодексі адміністративного судочинства України визначається *індивідуальний акт* як акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк.

Ознаки адміністративних (індивідуальних) актів:

1. *Владний характер.* Адміністративний акт є результатом одностороннього волевиявлення суб'єкта публічної адміністрації. Для його прийняття не вимагається згода особи, щодо якої він приймається. Суб'єкт владних повноважень діє в межах наданої йому компетенції та реалізує публічно-владні управлінські функції.

2. *Індивідуальний характер.* На відміну від нормативного акта, адміністративний акт адресований конкретній особі або визначеному колу осіб. Саме індивідуальність адресата є однією з головних ознак адміністративного акта.

3. *Підзаконний характер.* Адміністративний акт приймається на основі та на виконання Конституції України, законів України й інших нормативно-правових актів. Він не може суперечити актам вищої юридичної сили та повинен відповідати принципу законності.

4. *Юридично-владні наслідки.* Адміністративний акт безпосередньо впливає на права, свободи чи законні інтереси особи. Він може: надавати права; покладати обов'язки; змінювати правовий статус особи; припиняти права чи обов'язки; підтверджувати наявність певного права.

5. *Компетенційна обумовленість.* Адміністративний акт може бути прийнятий лише тим суб'єктом публічної адміністрації, який наділений відповідними повноваженнями. Перевищення компетенції є підставою для визнання такого акта незаконним.

6. *Зовнішня спрямованість.* Адміністративний акт спрямований назовні та породжує юридичні наслідки для фізичних або юридичних осіб, які не перебувають у внутрішньо-організаційних відносинах із суб'єктом його прийняття. Саме зовнішній вплив відрізняє адміністративний акт від багатьох внутрішньо-організаційних управлінських рішень.

7. *Обов'язковість виконання.* Адміністративний акт є обов'язковим для виконання адресатом. У разі невиконання можуть застосовуватися передбачені законом заходи державного примусу.

8. *Формальна визначеність.* Адміністративний акт має встановлену законом форму та повинен містити обов'язкові реквізити. Зазвичай він оформлюється у письмовій формі та містить: найменування органу; дату прийняття; номер; мотивувальну частину; резолютивну частину; порядок оскарження.

9. *Процедурність прийняття.* Адміністративний акт приймається відповідно до встановленої адміністративної процедури. Його ухваленню можуть передувати: розгляд заяви; збір доказів; проведення перевірки; заслуховування заінтересованих осіб; оцінка обставин справи. Дотримання процедури є гарантією законності адміністративного акта.

10. *Має презумпцію правомірності.* Прийнятий адміністративний акт вважається чинним і обов'язковим до виконання доти, доки його не буде скасовано, змінено або визнано незаконним у встановленому законом порядку.

11. *Можливість оскарження.* Однією з важливих ознак адміністративного акта є можливість його перегляду та оскарження в адміністративному або судовому порядку.

Адміністративні договори. Відповідно до п.16 ст.4 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративний договір – це спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону:

а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень;

б) для делегування публічно владних управлінських функцій;

в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;

г) замість видання індивідуального акта;

г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг.

Аналіз нормативного визначення та наукових досліджень сутності адміністративного договору дозволяє виділити наступні його ознаки:

1. *Публічно-правовий характер.* Найважливішою ознакою адміністративного договору є його належність до сфери публічного права. Він укладається для реалізації: функцій держави; завдань місцевого самоврядування; публічних інтересів. Саме ця ознака відмежовує адміністративний договір від приватноправових договорів.

2. *Обов'язкова участь суб'єкта публічного адміністрування.* Однією зі сторін адміністративного договору завжди виступає суб'єкт владних повноважень. Ним може бути: орган виконавчої влади; орган місцевого самоврядування; інший суб'єкт публічної адміністрації. Без участі такого суб'єкта адміністративний договір не виникає.

3. *Спрямованість на реалізацію публічного інтересу.* Метою укладення адміністративного договору є не задоволення приватних потреб сторін, а досягнення суспільно значущого результату. Через адміністративний договір забезпечуються надання публічних послуг, координація діяльності органів влади, виконання державних програм, реалізація управлінських функцій.

4. *Узгоджений характер волевиявлення.* На відміну від адміністративного акта, адміністративний договір виникає внаслідок погодження волі сторін. Його укладення передбачає: переговори; досягнення домовленості; взаємне прийняття умов. Саме консенсуальний характер є його визначальною відмінністю від адміністративного акта.

5. *Компетенційна обумовленість.* Суб'єкт публічної адміністрації може укладати адміністративний договір лише в межах наданих законом повноважень. Вихід за межі компетенції тягне незаконність такого договору.

6. *Підзаконний характер.* Адміністративний договір укладається на підставі та на виконання норм законодавства. Він не може: суперечити

закону;змінювати законодавчі приписи;встановлювати правила, що виходять за межі компетенції сторін.

7. *Юридична обов'язковість.* Після укладення адміністративний договір стає обов'язковим для всіх його сторін. Невиконання його умов може спричиняти:юридичну відповідальність;застосування заходів адміністративного примусу;судовий захист прав сторін.

8. *Виникнення, зміна або припинення адміністративних правовідносин.* Адміністративний договір є юридичним фактом. Він може:породжувати адміністративні правовідносини;змінювати їх зміст;припиняти відповідні правовідносини.

9. *Формальна визначеність.* Адміністративний договір укладається у встановленій законом формі. Для нього характерні:письмова форма;визначення сторін;закріплення предмета договору;встановлення прав і обов'язків сторін;визначення строку дії та порядку припинення.

10. *Процедурність укладення.* Процес укладення адміністративного договору підпорядковується визначеним законодавством процедурам. Це забезпечує:законність;прозорість; захист прав учасників;контроль за діяльністю публічної адміністрації.

11. *Можливість судового контролю.* Адміністративний договір може бути предметом розгляду адміністративних судів. Судовий контроль поширюється на:законність укладення договору;виконання його умов;відповідність договору вимогам законодавства.

12. *Поєднання публічних і договірних засад.* Більшість сучасних науковців вважає цю ознаку ключовою. Адміністративний договір одночасно містить елементи автономії волі сторін та елементи владного впливу.Саме така подвійна природа визначає його специфіку серед інших інструментів публічного адміністрування.

Тестові завдання до підрозділу 4.1.

Фабула 1. Хмельницька міська рада у зв'язку з необхідністю упорядкування руху транспорту ухвалила рішення № 412 «Про затвердження Правил паркування та розміщення автотранспорту на території Хмельницької громади». Цим документом було: затверджено загальний Порядок оплати паркувальних місць для всіх водіїв міста; встановлено заборону на паркування будь-якого приватного транспорту на площі; пунктом 5 цього ж рішення було зобов'язано ТОВ «Альфа-Сервіс» (яке раніше орендувало майданчик біля площі) демонтувати свої паркомати та звільнити територію протягом 10 днів.

1. *Вкажіть правову природу рішення Хмельницької міської ради:*

А. Це нормативно-правовий акт.

Б. Це адміністративний акт.

В.Це змішаний акт.

Г. Це адміністративний припис.

2. *До якого виду правових актів за характером правових приписів належить ухвалене Хмельницькою міською радою рішення № 412 у частині затвердження Порядку оплати паркувальних місць для всіх водіїв міста?*

- А.Адміністративний акт.
- Б. Нормативно-правовий акт.**
- В. Внутрішньовідомчий акт
- Г. Правозастосовний акт

3. *Оцініть правомірність поєднання в одному рішенні органу місцевого самоврядування загальних правил поведінки для невизначеного кола осіб та конкретного зобов'язання для окремої юридичної особи.*

А. Це неправомірно, оскільки нормативно-правові акти та акти індивідуальної дії обов'язково мають ухвалюватися як два окремі документи.

Б. Це правомірно, оскільки Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» прямо дозволяє поєднувати регуляторні та виконавчі приписи в одному муніципальному рішенні.

В. Це повністю правомірно, оскільки законодавство України не забороняє органам місцевого самоврядування поєднувати в одному рішенні норми загального характеру та індивідуальні розпорядження.

Г. Це неправомірно, оскільки рішення міської ради можуть стосуватися лише громадян, а не юридичних осіб.

4. *Якщо ТОВ «Альфа-Сервіс» вважає пункт 5 рішення № 412 протиправним та таким, що порушує його права як орендаря, до якого суду воно має звернутися для оскарження цього акта?*

А. До Хмельницького міськрайонного суду.

Б. До Хмельницького окружного адміністративного суду.

В. До Господарського суду Хмельницької області.

Г. До Вищого антикорупційного суду України.

5. **Який загальний строк звернення до адміністративного суду встановлено для ТОВ «Альфа-Сервіс» щодо оскарження пункту 5 цього рішення з дня, коли товариство дізналося про порушення свого права?**

А. 10 днів.

Б. 1 місяць.

В. 3 місяці.

Г. 6 місяців.

Фабула 2. Між Департаментом соціальної політики міської ради (та благодійною організацією «Світло Надії» було укладено Угоду про спільну діяльність щодо надання соціальних послуг бездомним особам. За умовами цієї угоди, Департамент зобов'язався частково фінансувати проєкт із місцевого бюджету та координувати роботу, а благодійна організація – безпосередньо облаштувати пункт гарячого харчування та звітувати про використання коштів. Через два місяці після підписання угоди Директор Департаменту видав Наказ № 45–ОД, яким зобов'язав благодійну організацію «Світло Надії» терміново, протягом 3 робочих днів, надати повний поіменний список усіх громадян, які відвідали пункт харчування за останній місяць, під загрозою одностороннього розірвання угоди. Благодійна організація вважає цей наказ

незаконним, оскільки він порушує законодавство про захист персональних даних та умови раніше підписаної угоди.

1. До якого виду інструментів публічного адміністрування належить Угода про спільну діяльність, укладена між Департаментом та благодійною організацією?

- А. Господарський дочірній договір.
- Б. Адміністративний договір.**
- В. Цивільно-правовий договір підряду.
- Г. Трудова угода про надання послуг.

2. Яку правову природу має Наказ № 45–ОД, виданий Директором Департаменту щодо конкретного обов'язку БО «Світло Надії»?

- А. Нормативно-правовий акт.
- Б. Адміністративний акт.**
- В. Внутрішньовідомче доручення.
- Г. Публічне роз'яснення норм права.

3. У чому полягає ключова відмінність між формою укладеної Угоди та виданого Наказу № 45–ОД у контексті інструментів публічного адміністрування?

А. Угода є проявом диспозитивності та рівності сторін, тоді як Наказ є актом одностороннього владного волевиявлення суб'єкта повноважень.

Б. Наказ є обов'язковим для всіх жителів міста, а Угода – лише для працівників Департаменту.

В. Угода не має юридичної сили до моменту її затвердження судом, а Наказ є чинним одразу.

Г. Наказ може оскаржити будь-який громадянин, а Угоду – Департамент соціальної політики.

4. Який правовий наслідок матиме можливе визнання судом Наказу № 45–ОД протиправним та його скасування для чинності самої Угоди про спільну діяльність?

А. Угода автоматично втратить чинність та буде анульована.

Б. Угода залишиться чинною, а сторони продовжуватимуть її виконання без урахування скасованого Наказу.

В. Сторони будуть зобов'язані укласти нову угоду з іншим державним органом.

Г. Скасування наказу зупинить фінансування проєкту з бюджету назавжди.

5. За якої умови Департамент соціальної політики (як суб'єкт владних повноважень) має право в односторонньому порядку розірвати адміністративний договір про спільну діяльність із БО «Світло Надії»?

А. У будь-який момент за власним бажанням Директора Департаменту без пояснення причин.

Б. Виключно у разі зміни керівника благодійної організації або зміни назви Департаменту.

В. Лише у випадках, прямо передбачених законом або самим договором, зокрема у разі істотного порушення його умов іншою стороною.

Г. Одностороннє розірвання адміністративного договору органом влади заборонено законом за будь-яких обставин.

6. Встановіть відповідність між управлінською дією Департаменту соціальної політики міської ради (цифри 1–4) та інструментом публічного адміністрування, у якій ця дія офіційно закріплюється (літери А–Д).

Управлінська дія Департаменту:

1. Організація спільного з благодійним фондом фінансування та роботи пункту безкоштовного гарячого харчування для осіб без постійного місця проживання в межах соціального проєкту громади.

2. Офіційне направлення головного спеціаліста Департаменту до іншого міста для участі у триденному всеукраїнському тренінгу з питань соціального захисту ветеранів.

3. Затвердження детального Порядку надання грошової допомоги на лікування для всіх внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які офіційно зареєстровані та проживають на території громади.

4. Наказ Директора Департаменту про призначення щомісячної соціальної допомоги по догляду за особою з інвалідністю громадянина Мартинюка І. С. на підставі поданої ним заяви та документів.

Інструмент публічного адміністрування:

А. Адміністративний акт.

Б. Нормативно-правовий акт.

В. Адміністративний договір.

Г. Офіційний документ.

Д. Внутрішньовідомче роз'яснення.

1 – В, 2 – Г, 3 – Б, 4 – А.

4.2. Принципи адміністративної процедури (рівень С)

Принципи адміністративної процедури – це фундаментальні ідеї, що визначають логіку, зміст і спрямованість діяльності публічної адміністрації. Вони забезпечують узгодженість рішень, передбачуваність дій органів влади та реальний захист прав людини.

Кодекс адміністративного судочинства України встановлює критерії, за якими суди оцінюють рішення, дії та бездіяльність суб'єктів владних повноважень. За своєю природою ці критерії є принципами адміністративної процедури, а Закон України «Про адміністративну процедуру» деталізує їх зміст, механізми реалізації та обов'язковість для всіх адміністративних органів.

Закон визначає 13 принципів, які застосовуються як у процедурі прийняття адміністративних актів, так і в усій адміністративній діяльності органів влади.

Принцип верховенства права та законності. Верховенство права означає, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю та визначають зміст діяльності адміністративного органу. Це передбачає не лише формальне

дотримання закону, а й забезпечення справедливості, передбачуваності та поваги до гідності особи.

Законність вимагає, щоб адміністративний орган діяв виключно на підставі, у межах повноважень і в спосіб, визначений Конституцією, законами та міжнародними договорами.

Особливо важливо це при здійсненні дискреційних повноважень. Закон прямо встановлює, що дискреція є законною лише за умов:

- її наявності у законі;
- дотримання меж і способу її реалізації;
- спрямованості рішення на досягнення мети, визначеної законом;
- послідовності рішень у подібних справах або належного обґрунтування відступу.

Адміністративний орган зобов'язаний враховувати висновки Верховного Суду щодо застосування норм права.

Якщо орган порушив право особи, він повинен самостійно поновити його у розумний строк, не чекаючи скарги чи позову.

Принцип рівності учасників. Рівність перед законом означає однакове ставлення до всіх фізичних і юридичних осіб незалежно від будь-яких ознак. Подібні справи мають вирішуватися однаково, якщо немає законних підстав для відмінностей.

Разом з тим, закон передбачає додаткові гарантії для окремих категорій осіб – малолітніх, неповнолітніх, осіб з інвалідністю, іноземців, осіб без громадянства та інших визначених законом груп.

Приклад: Якщо двоє громадян подали заяви на оформлення пільги на оплату житлово-комунальних послуг в один день, обидві заяви мають бути розглянуті у рівні строки. Але якщо один із заявників є військовослужбовцем, який вибуває у район виконання бойових завдань і надає підтвердження про необхідність термінового оформлення пільги для забезпечення сім'ї, закон може передбачати прискорений розгляд його звернення.

Принцип обґрунтованості та визначеності. Адміністративний орган повинен повно і всебічно з'ясувати обставини справи, дослідити докази та врахувати всі значущі обставини.

Адміністративний акт, який може негативно вплинути на права особи, повинен містити мотивувальну частину, що відповідає вимогам закону.

Якщо орган змінює підхід у подібних справах, він зобов'язаний надати належне обґрунтування.

Приклад: Якщо орган відмовляє у видачі дозволу на спеціальне водокористування, він повинен конкретно зазначити, які документи або вимоги не виконані, а не обмежуватися загальними формулюваннями.

Принцип безсторонності (неупередженості). Орган повинен забезпечити однакове ставлення до всіх учасників провадження та уникати будь-якої неправомірної заінтересованості.

Посадові особи зобов'язані запобігати та врегульовувати конфлікт інтересів відповідно до Закону «Про запобігання корупції».

Приклад: Якщо посадова особа розглядає заяву підприємства, де працює її близький родич, вона повинна заявити самовідвід.

Принцип добросовісності та розсудливості. Добросовісність означає чесність, відсутність зловживання владою та недопущення створення штучних перешкод для реалізації прав особи.

Розсудливість вимагає, щоб рішення ґрунтувалися на логіці, здоровому глузді та нормах моралі.

Приклад: Недобросовісною є поведінка органу, який умисно не повідомляє заявника про необхідність подати додаткові документи, щоб потім відмовити через «неповний пакет».

Принцип пропорційності. Орган повинен забезпечити баланс між публічним інтересом і правами особи. Негативні наслідки мають бути мінімальними та виправданими.

Орган зобов'язаний використовувати повноваження лише з тією метою, для якої вони надані.

Приклад: Якщо підприємство порушило правила благоустрою, орган може вимагати усунення порушення, але накладення максимального штрафу без оцінки обставин буде непропорційним.

Принцип відкритості. Особа має право на доступ до інформації, що стосується прийняття адміністративного акта щодо неї, а також право знати про початок провадження та ознайомлюватися з матеріалами справи.

Заборонено розголошувати інформацію з обмеженим доступом.

Приклад: Якщо орган розглядає питання про анулювання дозволу, він повинен надати особі доступ до всіх матеріалів, на яких ґрунтується намір прийняти рішення.

Принцип своєчасності та розумного строку. Справи мають вирішуватися у найкоротший строк, достатній для якісного розгляду, але не пізніше граничних строків, визначених законом.

Рішення має бути прийняте до того, як воно втратить актуальність.

Приклад: Якщо особа подає заяву про внесення змін до реєстру для участі у конкурсі, орган повинен розглянути її до завершення строку подання документів.

Принцип ефективності. Орган повинен організовувати провадження так, щоб витрати часу та ресурсів були мінімальними, але достатніми для належного вирішення справи.

Приклад: Якщо для вирішення питання достатньо письмових пояснень, орган не повинен призначати додаткове засідання.

Принцип презумпції правомірності дій та вимог особи. Дії та вимоги особи вважаються правомірними, доки не доведено інше.

Усі сумніви, що виникають через неоднозначне тлумачення норми, тлумачаться на користь особи.

Приклад: Якщо норма допускає два тлумачення щодо строку подання заяви, застосовується те, що є сприятливішим для заявника.

Принцип офіційності. Орган самостійно встановлює обставини справи, збирає документи та докази, отримує погодження та висновки.

Орган не може вимагати від особи документи, які вже є у володінні державних органів.

Приклад: При видачі дозволу на розміщення літнього майданчика орган самостійно запитує погодження від балансоутримувача території.

Принцип гарантування права особи на участь у провадженні. Особа має право бути заслуханою, подавати пояснення, заперечення, докази та отримувати консультації від органу.

Орган зобов'язаний інформувати особу про її права та обов'язки.

Приклад: Перед прийняттям рішення про демонтаж тимчасової споруди орган повинен надати власнику можливість висловити свою позицію.

Принцип гарантування ефективних засобів правового захисту. Особа має право оскаржити рішення, дію чи бездіяльність адміністративного органу в адміністративному або судовому порядку.

Орган зобов'язаний повідомити про спосіб, порядок і строк оскарження.

Приклад: У рішенні про відмову у видачі дозволу має бути зазначено, до якого органу і в який строк можна подати скаргу.

Тестові завдання до підрозділу 4.2.

Фабула 1. Департамент архітектури Хмельницької міської ради розглядав заяву громадянина К. про видачу будівельного паспорта для реконструкції житлового будинку. Заявник подав повний пакет документів, передбачений законодавством.

Через 20 днів департамент надіслав лист-відмову, у якому зазначив, що «подані документи не дають можливості встановити відповідність намірів забудови вимогам містобудівної документації». Конкретні недоліки не були вказані.

К. звернувся до департаменту з проханням уточнити, які саме документи необхідно доопрацювати. У відповідь йому повідомили, що «орган не зобов'язаний консультувати заявників» і що «заявник сам повинен зібрати всі необхідні погодження».

Під час повторного звернення К. з'ясував, що департамент не витребував погодження від Управління охорони культурної спадщини відповідної Хмельницької міської ради. Орган вимагав, щоб К. самостійно отримав це погодження.

К. подав скаргу до суду, вказавши на порушення принципів законності, обґрунтованості, офіційності та права на участь у провадженні.

1. *Який принцип адміністративної процедури порушено насамперед у частині перекладення на заявника обов'язку отримувати погодження?*

- А) Принцип пропорційності.
- Б) Принцип ефективності.**
- В) Принцип офіційності.
- Г) Принцип добросовісності.

2. *Які принципи були порушені діями департаменту?*

- А) Верховенство права.
- Б) Рівність учасників.
- В) Обґрунтованість.**
- Г) Безсторонність.
- Д) Офіційність.
- Е) Гарантування права особи на участь у провадженні.

Є) Своєчасність.

3. *Визначте правильну послідовність дій адміністративного органу при розгляді заяви про видачу будівельного паспорта:*

А) Встановлення обставин → Витребування необхідних погоджень → Оцінка документів → Прийняття мотивованого рішення.

Б) Оцінка документів → Відмова → Витребування погоджень → Повідомлення заявника.

В) Витребування погоджень → Встановлення обставин → Відмова → Рішення.

Г) Прийняття рішення → Встановлення обставин → Повідомлення заявника → Витребування погоджень.

Фабула 2. Управління соціального захисту населення Хмельницької районної державної адміністрації розглядало заяву громадянки Л. про призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Л. подала заяву та всі документи через Центр надання адміністративних послуг. Згідно із законом, орган мав розглянути її звернення протягом 10 робочих днів.

Після спливу 18 днів Л. не отримала жодної відповіді. Вона звернулася до управління з проханням повідомити про стан розгляду справи. Їй відповіли, що «інформація про перебіг провадження не надається», а рішення буде направлено поштою «коли буде готове».

Через 25 днів Л. отримала лист-відмову. У рішенні зазначалося, що «подані документи не підтверджують склад сім'ї», але не було вказано, які саме документи визнано неналежними або яких відомостей бракує.

Л. звернулася до управління з проханням уточнити підстави відмови та надати можливість подати додаткові документи. Посадова особа відповіла, що «орган не проводить консультацій» і що «заявник повинен самостійно з'ясувати, які документи потрібні».

Пізніше Л. дізналася, що управління не витребувало від Державної міграційної служби інформацію про зареєстроване місце проживання її неповнолітньої дитини, хоча мало право зробити це самостійно.

Л. подала позов до адміністративного суду, вказавши на порушення принципів своєчасності, відкритості, обґрунтованості, офіційності, добросовісності та гарантування права особи на участь у провадженні.

1. *Який принцип порушено насамперед у частині ненадання інформації про перебіг розгляду справи?*

А) Принцип пропорційності.

Б) Принцип відкритості.

В) Принцип ефективності.

Г) Принцип рівності.

2. *Які принципи були порушені діями управління?*

А) Своєчасність і розумний строк.

Б) Верховенство права.

В) Обґрунтованість.

Г) Офіційність.

Д) Гарантування права особи на участь у провадженні.

Е) Пропорційність.

Є) Безсторонність.

3. Завдання на встановлення відповідності:

Дія адміністративного органу

Порушений принцип

А. Відмова без конкретизації недоліків документів

1. Обґрунтованість

Б. Ненадання інформації про стан розгляду справи

2. Відкритість

В. Невитребування відомостей, які орган міг отримати самостійно

3. Офіційність

Г. Відсутність можливості подати додаткові документи

4. Право особи на участь у провадженні

Правильна відповідність: А–1, Б–2, В–3, Г–4.

4.3. Обмеження, що застосовують до публічних службовців з метою запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням (рівень В)

Система антикорупційних обмежень для публічних службовців є одним із центральних елементів механізму запобігання корупції в Україні. Нормативну основу цієї системи становить *Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700–VII* (далі – Закон), розділ IV якого («Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням») містить вичерпний перелік обмежень. Суб'єктами, на яких поширюються ці обмеження, є насамперед *особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування* (стаття 3 Закону): Президент України, народні депутати України, члени Кабінету Міністрів, судді, прокурори, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, військові посадові особи тощо, а також особи, які прирівнюються до них, – посадові особи юридичних осіб публічного права, нотаріуси, аудиторів, оцінювачі та інші. Поняття «*публічний службовець*» охоплює широке коло суб'єктів, що виконують публічні функції і несуть підвищену відповідальність перед суспільством, а тому підлягають особливим обмеженням порівняно із приватними особами.

Першим і базовим є обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища, закріплене у статті 22 Закону. Публічним службовцям забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або у зв'язку з прийняттям обіцянки/пропозиції такої вигоди. Зокрема, забороняється неправомірно сприяти фізичним або юридичним особам у здійсненні господарської діяльності, одержанні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів, пільг, укладанні контрактів, призначенні на посади тощо. Це обмеження спрямоване проти

найбільш поширеної форми корупційної поведінки – *зловживання владою або службовим становищем* в особистих інтересах чи в інтересах третіх осіб.

Другим є *обмеження щодо одержання подарунків*, визначене *статтею 23 Закону*. Особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: у зв'язку зі здійсненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; якщо особа, яка дарує, перебуває у підпорядкуванні такої особи. Разом з тим Закон допускає отримання подарунків, які відповідають *загальновизнаним уявленням про гостинність*. У редакції, чинній після змін, внесених Законом № 3384–IX від 20 вересня 2023 року, вартість такого подарунка одноразово не може перевищувати *двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб*, встановлених на день прийняття подарунка, а сукупна вартість подарунків від однієї особи (групи осіб) протягом року – *чотирьох прожиткових мінімумів*, встановлених на 1 січня відповідного року. Подарунки від близьких осіб, а також загальнодоступні знижки, виграші, призи, премії та бонуси не підпадають під це обмеження. Якщо вартість отриманого подарунка перевищує *50 прожиткових мінімумів*, особа зобов'язана повідомити про суттєві зміни у майновому стані. Подарунки, отримані з порушенням встановлених обмежень, підлягають конфіскації або передачі у державну чи комунальну власність.

Третім є *обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності*, передбачене *статтею 25 Закону*. Особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю, крім викладацької, наукової, творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту у вільний від виконання службових обов'язків час. Перелік дозволених видів діяльності є *вичерпним* і розширювальному тлумаченню не підлягає. Окремо встановлено заборону на *входження до складу правління, інших виконавчих чи наглядових органів* підприємств або організацій, що мають на меті одержання прибутку. Виняток передбачено лише для представництва держави або територіальної громади в органах управління підприємств, у статутному капіталі яких є відповідна частка державної або комунальної власності. Мета цього обмеження – унеможливити ситуацію, за якої службовець використовує своє становище в інтересах роботодавця за сумісництвом або перебуває в стані конфлікту інтересів через паралельну зайнятість.

Четвертим є *обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування*, закріплене у *статті 26 Закону*. Відповідно до цієї норми, особи, які припинили публічну службу, протягом *одного року з дня її припинення* не можуть укласти трудові договори або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права чи фізичними особами – підприємцями, якщо такі особи протягом року до дня припинення служби були підпорядковані публічному службовцю або якщо він безпосередньо здійснював щодо них повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень. Це так зване «охолоджувальне» обмеження (*cooling-off*

period) спрямоване проти явища, яке в антикорупційній практиці іменується «*обертовими дверима*» (*revolving door*), – переходу службовця з публічного сектору до приватного, де він міг раніше здійснювати контрольні повноваження, у розрахунку на можливі преференції, надані цим суб'єктам ще в період служби. Крім того, протягом року після звільнення особа не має права розголошувати або використовувати конфіденційну інформацію, отриману під час виконання службових обов'язків.

П'ятим є *обмеження щодо спільної роботи близьких осіб*, встановлене *статтею 27 Закону*. Публічним службовцям забороняється мати у прямому підпорядкуванні або бути у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб у зв'язку з виконанням повноважень. Поняття «*близькі особи*» визначено у статті 1 Закону і охоплює чоловіка або дружину, батьків, вітчима, мачуху, дітей, усиновлених, рідних братів і сестер, діда, бабу, онуків, а також інших осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки – у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Поняття «*безпосереднє підпорядкування*» означає відносини прямої організаційної або правової залежності підлеглої особи від її керівника, зокрема через вирішення питань прийняття на роботу, звільнення, застосування заохочень чи дисциплінарних стягнень, надання вказівок, контролю за їх виконанням тощо. Якщо підстави для прямого підпорядкування виникають, відповідні особи зобов'язані вжити заходів для їх усунення шляхом переведення або, у разі неможливості, звільнення особи, яка обіймає нижчу посаду. Мета цього обмеження – запобігання *непотизму* та кумівства у публічній службі.

Окремо слід виділити *обмеження щодо розголошення та використання інформації*, яке є наскрізним і пронизує весь інститут публічної служби. Публічним службовцям забороняється розголошувати або використовувати в інший спосіб у власних інтересах інформацію, що стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, яка є конфіденційною або становить державну чи іншу охоронювану законом таємницю. Це обмеження зберігає силу і після *припинення публічної служби*. Порухення зазначеної заборони залежно від характеру та тяжкості наслідків може кваліфікуватися як дисциплінарний проступок, адміністративне правопорушення або кримінальне правопорушення.

Порухення перелічених обмежень тягне за собою юридичну відповідальність різних видів. *Адміністративна відповідальність* передбачена главою 13–А Кодексу України про адміністративні правопорушення: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення – *стаття 172–4 КУпАП*; порушення обмежень щодо одержання подарунків – *стаття 172–5 КУпАП*; порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів – *стаття 172–7 КУпАП*; порушення обмежень після припинення служби – *стаття 172–8 КУпАП*. *Кримінальна відповідальність* за вчинення корупційних кримінальних правопорушень настає відповідно до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України – зокрема, за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (*стаття 368 КК України*). *Дисциплінарна відповідальність* може виражатися у звільненні з посади або інших дисциплінарних стягненнях. Контроль за дотриманням антикорупційних обмежень здійснює *Національне агентство з питань запобігання корупції*

(НАЗК) як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, уповноважений на моніторинг та перевірку дотримання вимог антикорупційного законодавства.

Тестові завдання до підрозділу 4.3.

Фабула 1. Начальник управління державного контролю О. звернувся до підлеглих з усним дорученням прискорити видачу дозвільних документів ТОВ «Преміум», засновником якого є його брат. Також О. систематично використовував службовий автомобіль для особистих поїздок на дачу у вихідні дні. На одному зі службових нарад О. в присутності колег зазначив, що компанія його дружини – ФОП «Стиль» – надає якісні клінінгові послуги і рекомендував відділу закупівель укласти з нею договір без конкурсу. Підлеглий О. – інспектор Д. – дізнався про ці факти, але не вжив жодних заходів.

1. *Яке обмеження порушив О., доручивши прискорити видачу дозволів ТОВ «Преміум»?*

А) Обмеження щодо одержання подарунків (ст. 23 Закону «Про запобігання корупції»)

Б) Обмеження щодо використання службових повноважень або свого становища (ст. 22 Закону «Про запобігання корупції»)

В) Обмеження щодо сумісництва та суміщення (ст. 25 Закону «Про запобігання корупції»)

Г) Обмеження щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27 Закону «Про запобігання корупції»)

2. *Використання О. службового автомобіля для особистих поїздок є порушенням якого обмеження?*

А) Обмеження щодо одержання подарунків – автомобіль є матеріальним благом

Б) Обмеження щодо використання службових повноважень або свого становища (ст. 22 Закону), оскільки О. використовує ресурс держави в особистих інтересах

В) Обмеження щодо сумісництва – автомобіль використовується поза службовим часом

Г) Жодного – використання службового майна є звичайною практикою

3. *Оберіть три правильні твердження щодо обмеження, встановленого статтею 22 Закону «Про запобігання корупції».*

А) Заборона поширюється виключно на отримання грошової неправомірної вигоди

Б) Забороняється використовувати службове становище для неправомірного сприяння у здійсненні господарської діяльності

В) Заборона охоплює лобіювання інтересів третіх осіб через підлеглих

Г) Обмеження не поширюється на дії, вчинені у вільний від служби час

Д) Забороняється використовувати державне майно в особистих інтересах або в інтересах третіх осіб

Е) Заборона діє лише щодо юридичних осіб, а не фізичних осіб – підприємців

Є) Забороняється неправомірно сприяти у призначенні на посаду осіб, які не відповідають установленим вимогам

Фабула 2. Суддя місцевого суду Л. отримала такі подарунки: (1) від своєї матері на день народження – ювелірний виріб вартістю 12 000 грн; (2) від адвоката, справа якого перебуває на розгляді у Л., – букет квітів вартістю 800 грн під час офіційного прийому з нагоди Дня юриста; (3) від колективу відділу на свій 50-річний ювілей – колективний подарунок (набір посуду) вартістю 4 500 грн (кожен із 20 колег вніс по 225 грн); (4) від голови районної ради – сувенір із символікою міста вартістю 600 грн під час офіційного протокольного заходу. Прожитковий мінімум для працездатних осіб – 3 028 грн.

1. Чи є правомірним отримання Л. ювелірного виробу від матері вартістю 12 000 грн?

А) Ні, оскільки вартість подарунка перевищує два прожиткових мінімуми

Б) Так, оскільки подарунки від близьких осіб прямо виключені із заборони незалежно від вартості

В) Ні, оскільки суддя є суб'єктом декларування і зобов'язана задекларувати будь-який подарунок

Г) Так, але лише якщо цей подарунок задекларований у щорічній декларації

2. Чи порушила Л. обмеження, отримавши букет квітів від адвоката, чия справа перебуває на розгляді?

А) Ні, оскільки вартість букета (800 грн) не перевищує двох прожиткових мінімумів

Б) Ні, оскільки подарунок отриманий під час офіційного заходу, а не безпосередньо у справі

В) Так, оскільки заборона діє незалежно від вартості подарунка, якщо він отриманий від особи, справа якої перебуває на розгляді судді

Г) Так, але лише якщо адвокат особисто вручив квіти, а не передав через третіх осіб.

3. Як слід кваліфікувати колективний подарунок від колег на ювілей Л. (кожен вніс 225 грн)?

А) Порушення, оскільки загальна вартість набору (4 500 грн) перевищує два прожиткових мінімуми

Б) Правомірний подарунок, оскільки внесок кожної особи (225 грн) не перевищує встановленого ліміту і подарунок не пов'язаний зі службовою діяльністю

В) Порушення, оскільки подарунки від колег заборонені у будь-якому розмірі

Г) Правомірний, але лише якщо жоден із колег не є підлеглим Л.

4. *Оберіть три правильні твердження щодо обмежень при одержанні подарунків відповідно до ст. 23 Закону «Про запобігання корупції».*

А) Подарунки від близьких осіб не підпадають під обмеження незалежно від їх вартості

Б) Подарунки, отримані під час офіційних протокольних заходів, можуть бути залишені, якщо їх вартість не перевищує встановленого ліміту

В) Заборона отримувати подарунки діє навіть тоді, коли обдаровувач не перебуває у службовій залежності від особи, якщо подарунок пов'язаний зі службовою діяльністю

Г) Особа може отримувати необмежену кількість подарунків від однієї особи, якщо кожен не перевищує двох прожиткових мінімумів

Д) Якщо вартість подарунка перевищує 50 прожиткових мінімумів, особа зобов'язана повідомити про суттєві зміни у майновому стані

Е) Подарунки, отримані під час офіційних заходів за кордоном, не підпадають під обмеження

Є) Заборонені подарунки підлягають конфіскації або передачі у державну чи комунальну власність

Фабула 3. Прокурор регіональної прокуратури М. здійснює такі види діяльності поза основною роботою: (1) є засновником і учасником ТОВ «Буд-Інвест» (частка 40 %), де він не входить до жодних органів управління, але отримує дивіденди; (2) є членом правління громадської організації «Правова допомога», яка не має на меті отримання прибутку; (3) надає разові платні юридичні консультації фізичним особам; (4) пише детективні романи та отримує авторські гонорари від видавництва.

1. Яка з видів діяльності М. є правомірною відповідно до ст. 25 Закону «Про запобігання корупції»?

А) Участь у ТОВ «Буд-Інвест» як засновника з отриманням дивідендів

Б) Членство у правлінні громадської організації «Правова допомога»

В) Надання платних юридичних консультацій фізичним особам

Г) Написання детективних романів з отриманням авторських гонорарів

2. Оберіть три правильні твердження щодо обмеження, встановленого статтею 25 Закону «Про запобігання корупції».

А) Заборона підприємницької діяльності не поширюється на пасивне володіння корпоративними правами (частками, акціями), якщо особа не входить до органів управління

Б) Членство у правлінні громадської організації, яка не має на меті отримання прибутку, є забороненим

В) Адвокатська діяльність не входить до переліку дозволених видів діяльності і є забороненою для більшості публічних службовців

Г) Творча діяльність (написання книг, статей, музичних творів) є дозволеною незалежно від розміру отриманої винагороди

Д) Членство у правлінні неприбуткової благодійної організації є дозволеним

Е) Медична практика дозволена лише для осіб, які мають відповідну медичну освіту і ліцензію

Є) Заборона займатися підприємницькою діяльністю поширюється також на реєстрацію як ФОП

3. Установіть відповідність між видами діяльності М. та їх правовою оцінкою.

1. Участь у ТОВ «Буд-Інвест» як засновника (40 % частки) без входження до органів управління

2. Членство у правлінні ГО «Правова допомога» (непрофінансована організація)

3. Надання платних юридичних консультацій

4. Написання детективних романів з отриманням гонорарів

А) Дозволена діяльність – пряма заборона відсутня (пасивне володіння корпоративними правами)

Б) Порушення ст. 25 – заборона членства в органах управління поширюється і на неприбуткові організації, якщо вони мають правління як орган управління

В) Порушення ст. 25 – оплачувана діяльність, не передбачена переліком винятків.

Г) Дозволена діяльність – творча діяльність прямо передбачена як виняток

Д) Дозволена діяльність – наукова діяльність

Правильна відповідь: 1 – А; 2 – Б; 3 – В; 4 – Г

Фабула 4. Начальник відділу закупівель державної установи П. є членом тендерного комітету. На розгляд комітету надійшли пропозиції від трьох постачальників, одним з яких є ТОВ «Старт», де директором працює однокласник П. – особа, з якою П. не підтримує жодних стосунків упродовж 15 років. Водночас інший член тендерного комітету – Н. – має відкритий депозитний рахунок у банку, який є одним із фінансових партнерів ТОВ «Старт». Н. не повідомила керівника про цей зв'язок і взяла участь у голосуванні. Окремо: підлеглий П. – спеціаліст Г. – одночасно є акціонером одного з постачальників (частка 3 %).

1. Чи наявний у П. конфлікт інтересів у зв'язку з тим, що директором ТОВ «Старт» є його однокласник, з яким він не спілкується 15 років?

А) Так – реальний конфлікт інтересів, оскільки П. знайомий з директором постачальника

Б) Так – потенційний конфлікт інтересів, який П. зобов'язаний задекларувати

В) Ні – однокласник не є близькою особою в розумінні Закону «Про запобігання корупції», і відсутній приватний інтерес П.

Г) Так – П. зобов'язаний заявити самовідвід незалежно від характеру відносин

2. Яке порушення допустила Н., взявши участь у голосуванні, не повідомивши про депозит у банку – партнері постачальника?

А) Н. не вчинила порушення, оскільки депозит – особиста справа і не пов'язаний з прийняттям рішень

Б) Н. порушила вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: не повідомила керівника про наявний конфлікт і прийняла рішення в умовах реального конфлікту інтересів

В) Н. допустила лише потенційний конфлікт інтересів, що не тягне відповідальності

Г) Н. порушила обмеження щодо сумісництва, оскільки депозит є підприємницькою діяльністю

3. Як слід кваліфікувати ситуацію зі спеціалістом Г., який є акціонером одного з постачальників (частка 3 %)?

А) У Г. відсутній будь-який конфлікт інтересів, оскільки його частка є мізерною

Б) У Г. наявний потенційний конфлікт інтересів, про який він зобов'язаний повідомити безпосереднього керівника – П.

В) У Г. наявний реальний конфлікт інтересів, оскільки він бере участь у закупівлях

Г) Г. порушує обмеження щодо сумісництва, оскільки є акціонером підприємства

4. Оберіть три правильні твердження щодо конфлікту інтересів відповідно до Закону «Про запобігання корупції».

А) Реальний конфлікт інтересів виникає лише тоді, коли особа вже прийняла неправомірне рішення

Б) Потенційний конфлікт інтересів – це можливий, але ще не наявний вплив приватного інтересу на службові повноваження

В) Реальний конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом і службовими повноваженнями, що реально впливає на об'єктивність прийняття рішень

Г) Обов'язок повідомити про конфлікт інтересів виникає лише при реальному конфлікті, а потенційний конфлікт повідомляти не потрібно

Д) Способами врегулювання конфлікту інтересів є: самовідвід, передача повноважень, зовнішній контроль за виконанням повноважень

Е) Прийняття рішення в умовах реального конфлікту інтересів тягне адміністративну відповідальність за ст. 172–7 КУпАП

Є) Конфлікт інтересів автоматично зникає, якщо особа не отримала жодної вигоди від прийнятого рішення

Фабула 5. Заступник голови обласної державної адміністрації З. звільнився з посади. Протягом останнього року перед звільненням він здійснював повноваження з ліцензування діяльності у сфері надрокористування. Через вісім місяців після звільнення З. уклав цивільно-правовий договір про надання консультаційних послуг з ТОВ «Надра», яке він ліцензував. Окремо: до звільнення З. мав у прямому підпорядкуванні свого сина – Є., який обіймав посаду головного спеціаліста відділу. Ані З., ані Є. не

повідомили про це керівництво. Після звільнення З. Є. продовжує працювати у відділі.

1. Чи порушив З. обмеження після припинення служби, уклавши договір з ТОВ «Надра»?

А) Ні, оскільки З. уклав цивільно-правовий, а не трудовий договір, який є дозволеним

Б) Так, оскільки він здійснював повноваження з ліцензування щодо ТОВ «Надра», а з дня звільнення не минув один рік

В) Ні, оскільки вісім місяців – достатній строк для завершення «охолоджувального» обмеження

Г) Так, але лише якщо розмір винагороди за договором перевищує його колишній посадовий оклад

2. Яке обмеження порушили З. та Є., не повідомивши про пряме підпорядкування між ними?

А) Обмеження щодо використання службових повноважень (ст. 22 Закону)

Б) Обмеження щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27 Закону) – зобов'язання повідомити та вжити заходів для усунення підпорядкування.

В) Обмеження щодо сумісництва (ст. 25 Закону)

Г) Обмеження не порушене, оскільки державна служба допускає роботу родичів в одному органі

3. Оберіть три правильні твердження щодо обмеження після припинення публічної служби (ст. 26 Закону «Про запобігання корупції»).

А) Обмеження поширюється лише на укладення трудових договорів, але не цивільно-правових

Б) Обмеження забороняє укладати будь-які правочини у сфері підприємницької діяльності з підприємствами, щодо яких здійснювалися повноваження контролю або нагляду

В) Строк дії обмеження – один рік з дня припинення публічної служби

Г) Обмеження застосовується лише якщо особа сама ініціювала контакт з підприємством

Д) Порушення цього обмеження тягне адміністративну відповідальність за ст. 172–8 КУпАП

Е) Обмеження не поширюється на цивільно-правові договори про надання консультаційних послуг

Є) Мета обмеження – запобігання явищу «обертових дверей»

4.4. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (рівень В)

Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, є самостійною правовою категорією, що відмежовується від власне корупційних правопорушень. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700–VII, правопорушення, пов'язане з корупцією –

це діяння, що *не містить ознак корупції*, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Ключова відмінність від корупційних правопорушень полягає у відсутності ознак протиправного отримання неправомірної вигоди – ці діяння порушують встановлені антикорупційні процедури та обмеження, а не є безпосередньо корупційними актами. Адміністративна відповідальність за такі діяння консолідована у *главі 13–А Кодексу України про адміністративні правопорушення* (далі – КУпАП), яка охоплює статті 172–4 – 172–9 та ряд спеціальних статей (172–9–1 тощо).

Критерій	Корупційне правопорушення	Правопорушення, пов'язане з корупцією
<i>Ознаки корупції</i>	Містить	Не містить
<i>Суть діяння</i>	Отримання / надання неправомірної вигоди або зловживання повноваженнями з такою метою	Порушення антикорупційних вимог, обмежень та заборон (процедурне порушення)
<i>Вид відповідальності</i>	Переважно кримінальна (КК України)	Адміністративна, дисциплінарна, цивільна або кримінальна
<i>Приклад</i>	Отримання неправомірної вигоди – ст. 368 КК України	Несвоєчасне подання декларації – ст. 172–6 КУпАП

Суб'єктами цих правопорушень є переважно *особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування*, та прирівняні до них особи відповідно до статті 3 Закону «Про запобігання корупції»: Президент України, народні депутати, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, судді, прокурори, військові посадові особи та інші. Коло суб'єктів окремих складів може відрізнятися і визначається у примітках до відповідних статей КУпАП.

Важливою *процесуальною особливістю* є те, що адміністративне стягнення за правопорушення, пов'язані з корупцією, може бути накладено протягом *шести місяців з дня їх виявлення, але не пізніше двох років з дня вчинення* (стаття 38 КУпАП). Справи розглядаються *районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами* (стаття 221 КУпАП), а протоколи складаються уповноваженими особами *НАЗК та Національної поліції*. Особа, притягнена до відповідальності, підлягає звільненню з посади у порядку, встановленому законом.

Перший склад передбачений *статтею 172–4 КУпАП – порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності*. Об'єктивна сторона охоплює дві самостійні форми: перша – *зайняття іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю*, крім викладацької, наукової,

творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту; друга – *входження до складу правління, виконавчих чи контрольних органів або наглядової ради підприємства чи організації, що має на меті одержання прибутку, крім представництва держави або територіальної громади в органах управління підприємств з відповідною часткою державної власності. Суб'єктом є особи, зазначені у пункті 1 частини першої статті 3 Закону «Про запобігання корупції», за винятком депутатів Верховної Ради АРК, депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють повноваження на постійній основі), а також присяжних. Санкція за перше порушення – *штраф від 300 до 500 НМДГ з конфіскацією отриманого доходу; за повторне порушення протягом року – штраф від 500 до 800 НМДГ з конфіскацією доходу та позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.**

Другий склад закріплений у статті 172–5 КУпАП – *порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Об'єктивна сторона полягає в отриманні подарунків з порушенням обмежень, передбачених статтею 23 Закону «Про запобігання корупції»: зокрема, від осіб, щодо яких службовець здійснює повноваження, або у зв'язку зі здійсненням службової діяльності, або понад встановлені вартісні межі (в актуальній редакції – понад два прожиткових мінімуми одноразово або чотири прожиткових мінімуми за рік від однієї особи). Суб'єктами є особи, зазначені у пунктах 1 та 2 частини першої статті 3 Закону. Санкція за перше порушення – *штраф від 100 до 200 НМДГ з конфіскацією подарунка; за повторне порушення протягом року – штраф від 200 до 400 НМДГ з конфіскацією подарунка та позбавленням права обіймати певні посади строком на один рік.**

Третій склад передбачений статтею 172–6 КУпАП – *порушення вимог фінансового контролю. Ця стаття є складеною і охоплює кілька самостійних діянь. По–перше, несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – тягне штраф від 50 до 100 НМДГ. По–друге, неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунку в іноземному банку – тягне штраф від 100 до 200 НМДГ. По–третє, подання завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що відрізняються від достовірних на суму від 100 до 500 прожиткових мінімумів, – тягне штраф від 1000 до 2500 НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади строком на один рік. Умисне неподання декларації кваліфікується вже як кримінальне правопорушення за статтею 366–3 КК України, а не адміністративне. Суб'єктами є особи, зобов'язані подавати декларацію відповідно до статті 45 Закону «Про запобігання корупції».*

Четвертий склад закріплений у статті 172–7 КУпАП – *порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Відповідно до статті 1 Закону «Про запобігання корупції», реальний конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій. Об'єктивна сторона правопорушення полягає у неповідомленні безпосереднього керівника про наявність реального конфлікту інтересів, або у вчиненні дій чи прийнятті рішень в умовах реального конфлікту інтересів.*

Закон розрізняє: потенційний передбачає можливий, а не наявний вплив приватного інтересу на службову діяльність і сам по собі не утворює складу цього правопорушення. Суб'єктами є особи, зазначені у пунктах 1 та 2 частини першої статті 3 Закону. Санкція за перше порушення – *штраф від 100 до 200 НМДГ*; за повторне порушення протягом року – *штраф від 400 до 800 НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік*.

П'ятий склад передбачений *статтею 172–8 КУпАП* – *незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень*. Об'єктивна сторона полягає у *незаконному розголошенні або використанні в інший спосіб у своїх інтересах інформації, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень*. Ця стаття також охоплює порушення обмежень, встановлених *статтею 26 Закону «Про запобігання корупції»* щодо укладення трудових договорів або правочинів у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами, щодо яких особа здійснювала повноваження контролю чи нагляду під час служби (протягом одного року після її припинення). В актуальній редакції санкція – *штраф від 1000 до 2500 НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік*. Суб'єктами є особи, зазначені у пункті 1 та підпункті «в» пункту 2 частини першої статті 3 Закону «Про запобігання корупції», а також особи, зазначені у статті 17 Закону «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань».

Шостий склад закріплений у *статті 172–9 КУпАП* – *невжиття заходів щодо протидії корупції*. Об'єктивна сторона полягає у *невжитті передбачених законом заходів посадовою чи службовою особою органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи або організації* щодо повідомлення спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про вчинення підлеглою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення. Цей склад відображає принцип *інституційної відповідальності керівника* за стан антикорупційної роботи в підпорядкованому органі або установі. В актуальній редакції санкція становить *штраф від 250 до 400 НМДГ*. Суб'єктами є також особи, зазначені у частині третій статті 17 Закону «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань».

Важливо розмежовувати адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, та власне *корупційні правопорушення*. Корупційні правопорушення – це діяння, що містять ознаки корупції, тобто пов'язані з використанням службових повноважень або становища з метою незаконного одержання неправомірної вигоди чи прийняття такої вигоди, передбачені *Кримінальним кодексом України* (зокрема статті 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 368, 368–3, 368–4, 369, 369–2, 370 КК України). Адміністративна ж відповідальність за главою 13–А КУпАП настає за порушення антикорупційних *процедур, обмежень та вимог*, що є нижчим ступенем суспільної небезпеки. Водночас у разі, якщо діяння за ступенем тяжкості або наслідками виходить за межі адміністративного делікту, воно може кваліфікуватися як кримінальне правопорушення. Наприклад, умисне неподання декларації утворює склад

кримінального правопорушення за статтею 366–3 КК України, тоді як несвоєчасне – лише адміністративний делікт за статтею 172–6 КУпАП.

Тестові завдання до підрозділу 4.4.

1. Яким є строк давності притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією?

А) Три місяці з дня виявлення, але не пізніше одного року з дня вчинення

Б) Шість місяців з дня виявлення, але не пізніше двох років з дня вчинення

В) Один рік з дня виявлення, але не пізніше трьох років з дня вчинення

Г) Два місяці з дня складення протоколу

2. Яким органом розглядаються справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією?

А) Національним агентством з питань запобігання корупції

Б) Відповідним органом виконавчої влади за місцем вчинення правопорушення

В) Районними, районними у місті, міськими або міськрайонними судами

Г) Вищим антикорупційним судом

3. Чим відрізняється правопорушення, пов'язане з корупцією, від корупційного правопорушення?

А) Воно вчиняється виключно службовими особами приватного права

Б) Воно завжди тягне лише дисциплінарну відповідальність

В) Воно не містить ознак корупції, але порушує встановлені антикорупційним законодавством вимоги та обмеження.

Г) Воно передбачене виключно нормами КК України

4. Які три діяння охоплює стаття 172–6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю»?

А) Умисне неподання декларації особою, уповноваженою на виконання функцій держави

Б) Несвоєчасне подання декларації без поважних причин

В) Розголошення відомостей декларації третім особам

Г) Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунку в іноземному банку

Д) Порушення строків подання звіту про майновий стан близьких осіб

Е) Подання завідомо недостовірних відомостей у декларації

Є) Відмова від проходження перевірки НАЗК

Фабула 1. Державний службовець Р., який обіймає посаду начальника відділу Державної інспекції, у вільний від основної роботи час надає консультаційні послуги приватній юридичній компанії ТОВ «Лекс», що спеціалізується на оскарженні рішень органів державного контролю. За три місяці Р. отримав від ТОВ «Лекс» винагороду в розмірі 15 000 грн. Одночасно він входить до складу наглядової ради ТОВ «Агро», що є суб'єктом

підприємницької діяльності, яка має на меті одержання прибутку. Р. не є представником держави в цьому товаристві. Дружина Р. – О. – обіймає посаду головного спеціаліста у тому ж відділі, де Р. є начальником, і безпосередньо йому підпорядкована.

1. *Яке адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, вчинив Р. шляхом надання консультаційних послуг ТОВ «Лекс»?*

А) Порухення вимог фінансового контролю (ст. 172–6 КУпАП)

Б) Порухення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172–4 КУпАП)

В) Незаконне використання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172–8 КУпАП)

Г) Порухення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172–7 КУпАП)

2. *Які три твердження є правильними щодо перебування О. у прямому підпорядкуванні Р. відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»?*

А) Ситуація є допустимою, оскільки О. і Р. перебувають у зареєстрованому шлюбі

Б) О. та Р. зобов'язані повідомити про таке підпорядкування відповідний орган

В) О. або Р. має бути переведений на іншу посаду для усунення прямого підпорядкування

Г) Ця ситуація є допустимою, якщо О. отримує нижчу заробітну плату, ніж Р.

Д) Якщо усунути підпорядкування неможливо, особа, яка обіймає нижчу посаду, підлягає звільненню

Е) Ситуація є порушенням тільки у разі, якщо Р. підписував накази про преміювання О.

Є) Ситуація є допустимою, якщо між ними немає майнового конфлікту інтересів

3. *Установіть відповідність між діяннями Р. та статтями КУпАП, за якими настає відповідальність.*

1. Надання платних консультаційних послуг приватній компанії у позаробочий час.

2. Вхідження до складу наглядової ради ТОВ «Агро».

3. Пряме підпорядкування дружини О.

4. Неповідомлення керівництва про наявний конфлікт інтересів під час розгляду справ, пов'язаних із ТОВ «Лекс».

а) Стаття 172–4 ч. 1 КУпАП.

б) Стаття 172–4 ч. 2 КУпАП.

в) Стаття 172–7 КУпАП.

г) Стаття 172–6 КУпАП.

д) Стаття 27 Закону «Про запобігання корупції» (не адміністративна відповідальність, а обов'язок усунення).

Правильна відповідь: 1 – а; 2 – б; 3 – д; 4 – в

Фабула 2. Керівник державного підприємства «Будтрест» В. отримав від директора ТОВ «Консалт» пляшку елітного коньяку вартістю 4 200 грн і набір ювелірних виробів вартістю 3500 грн у зв'язку з успішним підписанням договору між підприємствами. Прожитковий мінімум для працездатних осіб на момент передачі подарунків становить 3028 грн. В. не задекларував ці подарунки та не повідомив НАЗК. Крім того, В. за три тижні до описаних подій не подав у встановлений строк декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави, без поважних причин.

1. Чи порушив В. обмеження щодо одержання подарунків, отримавши коньяк?

А) Ні, оскільки вартість одного подарунка не перевищує двох прожиткових мінімумів (6056 грн).

Б) Так, оскільки подарунок отримано у зв'язку зі здійсненням службової діяльності, що є забороненим незалежно від вартості

В) Ні, оскільки подарунок отримано від юридичної особи, а не фізичної

Г) Так, оскільки сукупна вартість подарунків перевищує чотири прожиткових мінімуми.

2. Які три твердження є правильними стосовно порядку поводження з незаконно одержаними подарунками відповідно до Закону «Про запобігання корупції»?

А) Подарунок підлягає поверненню особі, яка його надала

Б) Подарунок підлягає конфіскації або передачі у державну чи комунальну власність

В) Особа зобов'язана невідкладно письмово повідомити свого безпосереднього керівника про отримання подарунка

Г) Якщо вартість подарунка перевищує 50 прожиткових мінімумів, про це зазначається у повідомленні про суттєві зміни у майновому стані

Д) Подарунок може бути залишений особою за умови сплати різниці між його вартістю та дозволеним лімітом

Е) Подарунок може бути переданий на благодійні цілі за рішенням керівника органу

Є) Протокол про правопорушення може скласти виключно прокурор

3. Установіть правильну послідовність стадій провадження у справі про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, щодо В.

А) Розгляд справи судом та винесення постанови

Б) Складання протоколу про адміністративне правопорушення уповноваженою особою НАЗК

В) Набрання постановою законної сили та виконання стягнення

Г) Направлення протоколу та матеріалів справи до суду

Д) Виявлення ознак правопорушення та перевірка обставин

Правильна відповідь: Д → Б → Г → А → В

4.5. Види адміністративних стягнень та основні правила їх накладення (рівень С)

Адміністративне стягнення є одним із основних засобів реалізації адміністративної відповідальності та застосовується до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (проступок).

Відповідно до статті 23 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), адміністративне стягнення є мірою відповідальності та застосовується з метою: виховання особи в дусі додержання законів України; поваги до правил співжиття; запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. Адміністративне стягнення має не лише каральний, а й превентивний та виховний характер.

Система адміністративних стягнень визначена статтею 24 КУпАП.

До осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, можуть застосовуватися такі види адміністративних стягнень:

Попередження. Попередження є найм'якшим видом адміністративного стягнення. Воно полягає в офіційному осуді протиправної поведінки правопорушника та виноситься у письмовій формі. Таке стягнення не пов'язане з майновими втратами, не обмежує особистих прав та застосовується за малозначні адміністративні проступки.

Штраф є найбільш поширеним видом адміністративного стягнення та полягає у грошовому стягненні, що накладається у випадках і розмірах, визначених санкціями відповідних статей Особливої частини КУпАП. Штраф застосовується за більшість адміністративних правопорушень. Сплачується штраф порушником не пізніше як через 15 днів з дня вручення постанови, а при оскарженні – не пізніше 15 днів з дня повідомлення про залишення скарги без задоволення.

Оплатне вилучення предмета. Полягає у примусовому вилученні предмета, який став знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, з наступною реалізацією цього майна та передачею виручених коштів власнику за вирахуванням витрат на реалізацію. Постанова про оплатне вилучення виконується державним виконавцем.

Конфіскація предмета або грошей. Конфіскація полягає у примусовій безоплатній передачі у власність держави предметів, які стали безпосереднім знаряддям або об'єктом правопорушення та грошей, одержаних унаслідок правопорушення. Постанова про конфіскацію виконується державним виконавцем.

Позбавлення спеціального права. Полягає у тимчасовому припиненні наступних прав:

керування транспортними засобами (за грубе або повторне порушення – до 3 років, за систематичне – до 10 років. До осіб з інвалідністю, для яких транспортний засіб є єдиним засобом пересування це стягнення не застосовується за винятком: якщо вони керують у стані сп'яніння, під впливом певних ліків, не зупиняються на вимогу поліції, залишають місце ДТП або відмовляються пройти перевірку на стан сп'яніння. Постанова про накладення такого стягнення виконується органами Національної поліції);

полювання (за грубе або систематичне порушення строком до 3 років, не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування);

обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (від 6 місяців до 1 року, якщо стягнення не передбачено санкцією статті КУпАП; на 1 рік, якщо передбачено);

здійснення лобіювання (на 1 рік, якщо передбачено в санкції статті КУпАП).

Громадські роботи. Сутність даного стягнення полягає у виконанні особою у вільний від роботи чи навчання час суспільно корисних робіт. Громадські роботи призначаються в судовому порядку від 20 до 60 годин і відбуваються не більш як 4 години на день (неповнолітніми не більше як 2 години на день).

Це стягнення не застосовується до осіб з інвалідністю I або II групи, вагітних жінок, жінок, старше 55 років та чоловіків, старше 60 років.

У випадку неможливості виконання даного стягнення (втрата працездатності, призов на військову службу та інш.) воно замінюється штрафом, розмір якого визначається з розрахунку, що 4 години невідбутих громадських робіт дорівнюють 1 неоподаткованому мінімуму доходів громадян.

При ухиленні від виконання громадських робіт за постановою суду таке стягнення замінюється штрафом або адміністративним арештом. Якщо санкція статті, за якою на порушника накладено адміністративне стягнення, передбачає можливість застосування штрафу, то його розмір визначається із розрахунку, що 4 години невідбутих громадських робіт дорівнюють 5 неоподаткованим мінімумам доходів громадян. Якщо санкція статті не передбачає застосування штрафу, то громадські роботи замінюються арештом із розрахунку, що 1 доба арешту дорівнює 5 годинам невідбутих громадських робіт, але не може перевищувати 15 діб.

Виправні роботи. Полягають у відрахуванні частини заробітку (до 20%) особи в дохід держави протягом встановленого строку. Виправні роботи призначаються в судовому порядку строком до 2 місяців.

При ухиленні від виконання виправних робіт за постановою суду таке стягнення замінюється штрафом або адміністративним арештом. Якщо санкція статті, за якою на порушника накладено адміністративне стягнення, передбачає можливість застосування штрафу, то його розмір визначається із розрахунку, що 1 день невідбутих виправних робіт дорівнюють 1 неоподаткованому мінімуму доходів громадян. Якщо санкція статті не передбачає застосування штрафу, то виправні роботи замінюються арештом із розрахунку, що 1 доба арешту дорівнює 3 дням виправних робіт, але не може перевищувати 15 діб.

Суспільно корисні роботи. Це стягнення на відміну від громадських робіт є оплачуваним і призначається строком від 120 до 360 годин та відбувається не більш як 8 годин на день, неповнолітні особи виконують таке стягнення не більше 2-х годин на день. Застосовуються переважно до осіб, які мають заборгованість зі сплати аліментів, а зароблені кошти спрямовуються на її погашення. Даний вид стягнень не призначається особам з інвалідністю I або

II групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років.

У разі ухилення особи від відбування суспільно корисних робіт вона підлягає притягненню до адміністративної відповідальності. У випадку злісного ухилення – настає кримінальна відповідальність.

Адміністративний арешт. Адміністративний арешт є одним із найсуворіших адміністративних стягнень. Полягає у короткостроковому обмеженні свободи особи до 15 діб. Особи, до яких застосовано адміністративний арешт, утримуються в спеціальних місцях, визначених Національною поліцією. Під час виконання постанови про арешт проводять особистий огляд. Час, протягом якого особа перебувала в адміністративному затриманні до арешту, зараховується до загального строку адміністративного арешту.

Арешт з утриманням на гауптвахті.

Застосовується до військовослужбовців та окремих інших суб'єктів військової служби. Полягає у короткостроковому, до 15 діб, триманні військовослужбовця на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Таке стягнення не може застосовуватися до військовослужбовців-жінок.

До іноземців та осіб без громадянства може бути застосоване **видворення** за межі України.

Відповідно до положень Загальної частини КУпАП, правова природа стягнень диференціюється наступним чином: основні, додаткові та змішані (можуть бути основними або додатковими).

До **основних стягнень** належить попередження, штраф, позбавлення права полювання, усі види робіт (громадські, виправні, суспільно корисні), адміністративний арешт, арешт з утриманням на гауптвахті.

Тільки як **додаткове стягнення** накладається на правопорушника позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та заборона здійснення лобіювання.

Змішаний характер мають наступні стягнення: оплатне вилучення, конфіскація предметів та позбавлення права керування транспортними засобами.

За вчинення одного адміністративного проступку стягнення накладається у вигляді самостійного основного примусового заходу або у поєднанні основного заходу з додатковим.

Всі адміністративні стягнення призначаються в судовому порядку і лише попередження та штраф можуть призначатись також в адміністративному порядку.

Тестові завдання до підрозділу 4.5.

Фабула 1. Під час сварки на ґрунті ревності Коваленко О. П. почав голосно кричати, нецензурно лаятися на адресу дружини. Він висловлював погрози фізичною розправою («я тебе покалічу»), демонстративно замахнувся стільцем, залякуючи її, та тривалий час переслідував її кімнатами. Своїми діями викликав у потерпілої сильний емоційний стрес, почуття страху за власне життя та панічну атаку (що зафіксовано медиками швидкої допомоги). На виклик сусідів приїхала патрульна поліція, визнала його винним у вчиненні

адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173–2 КУпАП (вчинення домашнього насильства) та винесла постанову про накладення на Коваленко О.П. попередження та 30 годин громадських робі.

1. Яку процесуальну помилку допущено в діях патрульної поліції?

А. Поліція не мала права приїжджати на виклик сусідів без заяви самої дружини.

Б. Поліція не має повноважень розглядати справу за ст. 173–2 КУпАП та виносити постанову.

В. Поліція мала право призначити лише штраф, а не громадські роботи.

Г. Поліція взагалі не може застосовувати статтю 173–2 КУпАП до сімейних сварок.

2. Які процесуальні документи мають право винести працівники поліції безпосередньо на місці події за наявності реальної загрози життю чи здоров'ю дружині Коваленко?

А. Протокол в справі про адміністративне правопорушення та постанову про накладення стягнення.

Б. Протокол в справі про адміністративне правопорушення та терміновий заборонний припис стосовно кривдника.

В. Протокол в справі про адміністративне правопорушення та наказ про примусове виселення кривдника.

Г. Протокол про затримання кривдника та постанову про накладення стягнення.

3. Фабула зазначає, що на Коваленка О. П. накладено «попередження та 30 годин громадських робіт». Оцініть правомірність одночасного застосування цих заходів відповідно до загальних засад накладення стягнень за одне правопорушення.

А. Це повністю правомірно, оскільки громадські роботи є основним стягненням, а попередження – додатковим.

Б. Це повністю правомірно, оскільки за домашнє насильство завжди застосовують два стягнення одночасно.

В. Це неправомірно, оскільки і попередження, і громадські роботи є основними видами стягнень, а за одне правопорушення не можна накласти два основних стягнення.

Г. Це неправомірно, оскільки попередження взагалі не передбачено статтею 173–2 КУпАП.

4. У разі, якщо б Коваленко О. П. ухилився від відбування призначених йому громадських робіт, і за постановою суду їх замінили штрафом, то який розрахунок застосували б?

А. 4 години громадських робіт дорівнюють 5 неоподатковуваним мінімумам доходів громадян.

Б. 5 години громадських робіт дорівнюють 4 неоподатковуваним мінімумам доходів громадян.

В.1 година громадських робіт дорівнюють 1 неоподаткованому мінімуму доходів громадян

Г.4 години х громадських робіт дорівнюють 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

5. У разі, якщо б Коваленко О. П. ухилився від відбування призначених йому громадських робіт, чи можливо їх замінити адміністративним арештом (санкція ч.1 ст. 173–2 КУпАП передбачає штраф від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до десяти діб)?

А.Ні, бо громадські роботи, у випадку ухилення від їх відбування, замінюються тільки штрафом.

Б.Так, можливо, бо в санкції ч.1 ст. 173–2 КУпАП є альтернатива.

В.Так, можливо, бо ухилення від громадських робіт завжди спричиняє накладення адміністративного арешту.

Г. Ні, бо арешт застосовується за умови, що санкція статті, за якою на порушника накладено адміністративне стягнення, не передбачає можливості застосування штрафу.

Фабула 2. Громадянин Петренко В. М., який має офіційне посвідчення мисливця та дозвіл на зберігання мисливської зброї, був затриманий рейдовою групою екологічної інспекції та егерів у лісовому масиві. Затримання відбулося у вівторок, під час закриття сезону полювання (тобто у заборонений для полювання час). Під час огляду в Петренка В. М. було виявлено розчохла, заряджену мисливську рушницю та одну незаконно вбиту дику козулю (козулю європейську). Будь-які дозвільні документи на право добування мисливських тварин (ліцензія або відстрільна картка) у нього були відсутні. Своїми діями Петренко В. М. вчинив грубе порушення правил полювання, що підпадає під частину 2 статті 85 КУпАП.

1. До якого виду адміністративних стягнень належить позбавлення права полювання, що застосовується до громадянина Петренка В. М. за грубе порушення правил полювання (ч. 2 ст. 85 КУпАП)?

А.Тільки як основне стягнення.

Б. Тільки як додаткове стягнення.

В. Може бути як основним, так і додатковим стягненням.

Г. Не є адміністративним стягненням, а є заходом дисциплінарного впливу.

2. На який максимальний строк може бути застосоване до Петренка В.М. таке стягнення як позбавлення права полювання за вчинення правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 85 КУпАП?

А. До 1 року.

Б. До 3 років.

В. До 5 років.

Г. До 10 років.

3. *Який орган (посадова особа) уповноважений розглядати справу про адміністративне правопорушення щодо Петренка В. М. та виносити постанову з призначенням стягнення у вигляді позбавлення права полювання та конфіскації зброї?*

А. Начальник районного відділу поліції.

Б. Головний державний інспектор з охорони навколишнього природного середовища.

В. Районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд.

Г. Керівник мисливського господарства, на території якого затримали порушника.

4. *Які обов'язкові супутні заходи матеріального характеру, мають бути застосовані до Петренка В.М. у зв'язку з виявленням незаконно вбитої козулі та розчохленої рушниці?*

А. Конфіскація рушниці та вилучення вбитої тварини з відшкодуванням її вартості порушнику.

Б. Оплатне вилучення рушниці та передача м'яса тварини благодійним організаціям.

В. Конфіскація рушниці, конфіскація незаконно добутої тварини та стягнення збитків, завданих мисливському господарству.

Г. Тимчасове затримання рушниці до моменту сплати штрафу без конфіскації тварини.

5. *Чи можливо до Петренка В.М., зважаючи не те, що він вчинив грубе порушення правил полювання застосувати всі стягнення передбачені санкцією ч. 2 ст. 85 КУпАП (штраф, конфіскацію та позбавлення права полювання)?*

А. Ні, оскільки за одне адміністративне правопорушення можна накласти лише одне будь-яке стягнення.

Б. Ні, суд має обрати та застосувати лише одне основне стягнення – або штраф, або позбавлення права полювання та конфіскацію як додаткове стягнення.

В. Так, суд може застосувати штраф як основне стягнення, а конфіскацію знарядь та позбавлення права полювання – як додаткові стягнення.

Г. Так, але конфіскація зброї можлива лише у разі, якщо Петренко В. М. раніше вже притягувався до адміністративної відповідальності.

4.6. Проведення в справі про адміністративне правопорушення: принципи, стадії, акти, що складають на певних стадіях проведення (рівень С)

Під проведенням у справах про адміністративні правопорушення розуміють систему адміністративно-процесуальних норм, що регулюють суспільні відносини, порядок, форми і методи діяльності відповідних державних органів, їх посадових осіб і представників громадськості з приводу порушення та розгляду справ про адміністративні проступки, застосування до винних справедливих заходів адміністративної відповідальності і їх виконання з метою боротьби з адміністративними правопорушеннями і виховання;

нормативно врегульовану діяльність уповноважених суб'єктів із застосування адміністративної відповідальності за скоєний адміністративний проступок, а також із попередження адміністративних правопорушень.

Основними завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення, згідно зі ст. 245 КУпАП, є:

- своєчасне, усебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи;
- здійснення такого провадження суто в межах закону;
- забезпечення виконання винесеної постанови;
- виявлення причин та умов, що сприяють учиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності

Провадження у справах про адміністративні правопорушення базується на принципах:

- 1) своєчасність розгляду справи;
- 2) всебічність, тобто при розгляді справи уповноважений орган повинен об'єктивно та детально досліджувати всі обставини справи, докази, що надані, перевіряти їх правильність та законність отримання з метою прийняття законного рішення по справі;
- 3) повнота, тобто міра релевантності, що означає вичерпну достатність та встановлення повного складу обставин адміністративного правопорушення;
- 4) об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, тобто максимальне розуміння юрисдикційним суб'єктом істини по справі, дослідження всіх матеріалів справи для прийняття рішення;
- 5) законність, принцип при якому потрібно суворо і неухильно дотримуватися вимог Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України при вирішенні справи. Згідно з принципом законності ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом (ч. 1 ст. 7 КУпАП);
- 6) забезпечення виконання винесеної постанови.

Поряд із цими принципами провадженню у справах про адміністративні правопорушення значною мірою більше, ніж іншим провадженням, властивий принцип економичності. Строки розгляду справ про адміністративне правопорушення є короткими: 15, 7, 5, 3, 1 доба. Зазначене пояснюється тим, що адміністративне правопорушення здебільшого легко встановлюється і, як правило, не потребує багато часу для розслідування і розгляду порівняно з кримінальними справами.

Крім того чітко підкреслюється, що провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки) здійснюється на основі суворого додержання законності і застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу, відбувається в межах їх компетенції у точній відповідності із законом (ч. 2 ст. 7 КУпАП) та принципу презумпції невинуватості.

Виділяють наступні стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення, які включають так етапи:

- *порушення справи:*

- а) адміністративне розслідування;
 - б) встановлення фактичних обставин;
 - в) процесуальне оформлення результатів розслідування;
 - г) направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю;
- *розгляд справи*:

- а) підготовка справи до розгляду;
 - б) заслуховування справи;
 - в) прийняття постанови та доведення її до відома;
- *перегляд постанови*:

- а) оскарження постанови;
 - б) перевірка законності постанови;
 - в) винесення рішення;
 - г) реалізація рішення;
- *виконання постанови*:

- а) звернення постанови до виконання;
- б) безпосереднє виконання.

І. **Порушення справи** є початковою стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, воно являє собою цілий комплекс процесуальних дій, спрямованих на встановлення самої події правопорушення, обставин правопорушення, їх фіксацію та кваліфікацію. На цій стадії створюються умови для об'єктивного та швидкого розгляду справи, застосування до винного передбачених законодавством заходів впливу.

На першій стадії це виявлення фактів правопорушення і складання протоколу про нього, порушення справи, встановлення фактичних обставин у справі і направлення її матеріалів за підвідомчістю. Розглядаючи першу стадію, необхідно підкреслити наявність гарантій, які забезпечують охорону прав громадян. У зв'язку з цим варто зупинитися на підставах порушення справи про адміністративне правопорушення, які є одним із важливих елементів захисту інтересів громадян. Підставою для порушення адміністративної справи та попереднього з'ясування її обставин є вчинення особою діяння, яке містить ознаки адміністративного правопорушення (фактична підстава). Приводом для порушення адміністративної справи може бути: заява (письмова або усна) свідків, потерпілих та інших громадян; повідомлення посадових осіб, адміністрації підприємств, установ, організацій, судово-слідчих органів; повідомлення преси та інших засобів масової інформації; повідомлення громадських організацій; безпосереднє виявлення порушення уповноваженою особою.

Складання протоколу, тобто порушення адміністративної справи – це важливий етап з'ясування фактичних обставин неправомірної поведінки особи, її характеристики, збору доказів її вини.

Протокол є підставою для наступного притягнення до адміністративної відповідальності за умови, що вина порушника буде встановлена в ході розгляду справи. На цій стадії протокол є основним процесуальним документом, і складається він про кожне правопорушення, крім випадків, зазначених у ч. 1 ст. 258 КУпАП.

Проте й тут законодавець визнав за необхідне ввести припис про необхідність складання протоколу, якщо порушник заперечує накладене на

нього стягнення або не скасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також порушення за цим самим фактом кримінальної справи; смерть особи, стосовно котрої було розпочато провадження в справі.

Від того, наскільки повно й безпомилково складено протокол про адміністративне правопорушення, багато в чому залежить правильність розгляду справи та обґрунтованість винесеної постанови.

На цей час законодавством України про адміністративні правопорушення не встановлено єдиної, офіційно затвердженої форми протоколу про адміністративне правопорушення. При порушенні різних категорій справ використовують протоколи різних форм, законодавець наводить лише перелік даних, а також реквізитів, які мають бути відображені в протоколі (ст. 256 КУпАП), зокрема, дата й місце його складання, посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, котра склала. Вказуються також прізвища й адреси свідків та потерпілих. Обов'язково він має бути підписаний особою, котра його склала, правопорушником і, за наявності, свідками й потерпілими. Якщо особа, котра вчинила правопорушення, відмовляється підписати протокол, про це роблять відповідний запис. Ця особа вправі додати до протоколу свої пояснення й зауваження щодо його змісту, викласти мотиви відмовлення від підписання. Порушнику роз'яснюють його права й обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП, про що також роблять позначку в протоколі.

Наявність у протоколі дати його складання необхідна для визначення можливості розгляду, дотримання встановлених Кодексом термінів притягнення до відповідальності. Відомості, занесені до протоколу на місці вчинення порушення, будуть, безсумнівно, доказовішими, ніж у тих випадках, коли вони занесені в іншому місці, після вчинення правопорушення. Наявність у протоколі відомостей про посадову особу, котра його склала, дає можливість переконатися в тому, що вона уповноважена це робити. Важливим є і зазначення прізвищ та адрес свідків або очевидців правопорушення, а також потерпілих, тому що їхні показання є вагомими доказами в справі.

У протоколі про адміністративне правопорушення закріплюються і відомості, які стосуються обставин учинення діянь. Тут необхідно вказати місце, час учинення і суть правопорушення, а також нормативний акт, який передбачає за нього відповідальність. Як показує практика, описуючи обставини вчинення правопорушення, уповноважені на те особи часто використовують загальні фрази, які не відбивають конкретної ситуації, що ускладнює наступний розгляд справи. Встановлене законодавцем обов'язкове посилення на нормативний акт у багатьох випадках роблять надто скорочено, що породжує складність у встановленні правової підстави відповідальності. Нерідко посилення на конкретну статтю того чи того нормативного акта відсутнє взагалі. Хоча відомо, що порушник може притягуватися до відповідальності лише за діяння, які суперечать конкретному правовому припису.

З'ясування й зазначення в протоколі відомостей щодо особи порушника має важливе значення для об'єктивного розгляду справи і наступного виконання постанови про накладення адміністративного стягнення. Ні в КУпАП, ні в інших актах не наведено вичерпного переліку відомостей щодо

особи порушника, які підлягають унесенню до протоколу. На погляд автора, до них можна віднести прізвище порушника, ім'я та по батькові, вік, рід занять, сімейний і майновий стан, місце проживання й роботи. Необхідно також указати реквізити документа, який засвідчує особу. Характеристика особи правопорушника на підставі документа, що її засвідчує, чи показань свідків при складанні протоколу обов'язкова. Нерідкими є випадки, коли особа, стосовно котрої складається протокол, повідомляє про себе вигадані дані або дані про іншу особу, котра ніяк з учиненим діянням не пов'язана. КУпАП наділяє правом уповноважену на те посадову особу доставити порушника в поліцію, приміщення виконавчого комітету селищної та сільської рад депутатів, службове приміщення воєнізованої охорони для встановлення його особи. Передбачено також термін перебування доставленого з цих місць – не більше як одну годину, якщо не встановлено іншого (ст. 259 КУпАП). Не відображення в протоколі точного місця проживання і трудової діяльності порушника часто призводить до затримки виконання постанови про стягнення, негативно позначається на профілактиці правопорушень, а в низці випадків є причиною неможливості виконання накладеного стягнення.

Фіксація в протоколі віку порушника необхідна для дотримання вимог ст. 12, 13 КУпАП про відповідальність неповнолітніх, тобто осіб віком від 16 до 18 років. За вчинення адміністративного порушення до них застосовують заходи, передбачені ст. 24–1 КУпАП. У випадках, прямо зазначених у ст. 13 КУПАП, неповнолітні порушники підлягають відповідальності на загальних підставах. Якщо ж неправомірну дію допущено особою, котра ще не досягла 16 років, у протоколі обов'язково треба вказати відомості про її батьків або осіб, котрі їх заміняють.

Протокол є підставою для перевірки фактичних обставин порушення. Уповноважена на проведення перевірки особа має встановити конкретні обставини правопорушення і представити матеріали органу (посадовій особі), який має розв'язати справу по суті й винести постанову.

Складання протоколу стосовно правопорушників слід вважати акцією примусовою, внаслідок якої виникає питання про відповідальність перед державою. Державні органи та посадові особи вправі застосовувати й інші примусові заходи для забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ураховуючи щодо кожного конкретного випадку специфіку неправомірного діяння. Такими заходами є адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів (ст. 260 КУпАП).

Можливі випадки, коли не складається протокол про адміністративне правопорушення (ст. 258 КУпАП), але якщо особа не оспорує допущене порушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається. Протоколи не складаються і у випадках, коли відповідно до закону штраф накладається і стягується, а попередження оформлюється на місці вчинення правопорушення, а на місці вчинення правопорушення відразу виноситься постанова у справі про адміністративне правопорушення.

У разі виявлення адміністративного правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого за допомогою працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних засобів, що мають функції фото– і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото– і кінозйомки,

відеозапису, протокол про адміністративне правопорушення не складається, а постанова у справі про адміністративне правопорушення виноситься без участі особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Копії постанови у справі про адміністративне правопорушення та матеріалів, зафіксованих за допомогою перелічених вище засобів, надсилаються особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, протягом трьох днів з дня винесення такої постанови.

Завершальний етап порушення справи про адміністративне правопорушення – направлення справи по підвідомчості для розгляду її і ухвалення постанови.

II. Другою стадією провадження у справах про адміністративні проступки є розгляд і прийняття рішення у справі.

Розгляд справ про адміністративні правопорушення – це основна стадія провадження у справах про них, на ній вирішуються найважливіші завдання цього провадження. Ці завдання полягають у встановленні винних і забезпеченні правильного застосування законодавства з тим, щоб до кожного правопорушника були застосовані справедливі заходи адміністративного впливу.

Розгляд справ про адміністративні правопорушення є головною стадією провадження, в рамках якої здійснюється розв’язання найважливіших завдань – установлення винних і забезпечення правильного застосування законодавства, тобто до кожного правопорушника мають бути застосовані справедливі заходи адміністративного впливу. Досить повно урегульовано порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, установлено процесуальні повноваження адміністративно-юрисдикційних органів, а також осіб, котрі беруть участь у провадженні, підвідомчість справ, терміни та місце їх розгляду. Підставами, які визначають провідну роль стадії розгляду справ у провадженні, є здійснення в її рамках об’єктивного розв’язання справ по суті на базі застосування відповідних норм матеріального права й ухвалення державно-владних правозастосовних актів.

Загальний порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення та винесення по них постанов визначається в ст. 276–286 КУпАП.

Зазначена стадія згідно з відповідними положеннями КУпАП включає три етапи: підготовку справи до розгляду; розгляд справи; прийняття у ній постанови.

З метою правильного і своєчасного вирішення кожної справи відповідний орган, посадова особа зобов’язані ретельно підготуватися до її розгляду. Ст. 278 КУпАП орієнтує на розв’язання таких головних питань цього етапу: 1) чи належить до компетенції органу, посадової особи розгляд даної справи; 2) чи правильно складено протокол про адміністративне правопорушення та інші матеріали справи; 3) чи сповіщено осіб, котрі беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду; 4) чи витребувано необхідні додаткові матеріали; 5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, притягнутої до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвоката. Зібравши повний комплект матеріалів щодо справи, в тому числі додаткових, слід перевірити всі обставини й у разі потреби повернути справу на місце складання матеріалів для усунення недоліків. Важливо з’ясувати в ході

підготовки справи, чи не міститься в діях правопорушника, які кваліфіковано як адміністративне правопорушення, складу кримінального діяння.

Також необхідно дослідити, чи відсутні передбачені ст. 247 КУпАП обставини, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення. А також оцінити докази по справі, урахувавши те, що відповідно до ст. 251 КУпАП доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Відповідно до ст. 276 КУпАП справи про адміністративні правопорушення розглядаються, як правило, за місцем вчинення останніх. З цього загального правила зроблено винятки: справи, підвідомчі адміністративним комісіям, розглядаються за місцем проживання порушника, а справи про порушення правил дорожнього руху – за місцем обліку транспортних засобів. Терміни розгляду справ регламентовано ст. 277 КУпАП. Як уже зазначалося, вони не завжди однакові. Крім загального 15–добового, передбачено 7–добовий, 5–добовий і 3–добовий терміни, впродовж яких мають бути розглянуті справи, перелік яких безпосередньо зазначено у КУпАП. Ще коротший термін – одна доба – встановлено для розгляду справ про дрібне хуліганство, розпиття спиртних напоїв, появу в громадських місцях у нетверезому стані та інших справ.

Відповідно до вимог ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше ніж через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до ст. 38 КУпАП підвідомчі суду (судді). Якщо справи про адміністративні правопорушення: відповідно до КУпАП чи інших законів підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніш як через три місяці з дня його виявлення. Законодавець в ст. 38 КУпАП встановив й інші строки накладення стягнення залежно від виду правопорушення (наприклад, за правопорушення пов'язані з корупцією, дрібне викрадення чужого майна – протягом шести місяців з дня виявлення, але не пізніше двох років з дня вчинення).

Перевірка дотримання цих процесуальних термінів входить в етап підготовки справи для розгляду.

Порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення, установлений КУпАП України, передбачає засоби, що забезпечують повне й об'єктивне дослідження обставин справи, винесення обґрунтованої постанови, реалізацію законних прав учасників процесу тощо.

У КУпАП закріплено й процедуру розгляду справ (ст. 279). Якщо висвітлювати її в ідеальному вигляді, то розгляд починається з оголошення складу колегіального органу чи представлення тієї посадової особи, котра розглядатиме справу. Потім головуючий на засіданні колегіального органу чи посадова особа, котра розглядає справу, повідомляє про суть справи, яка підлягає розгляду, а також відомості про того, хто притягується до адміністративної відповідальності. Всім учасникам провадження роз'яснюються їхні права й обов'язки, після чого оголошується протокол про адміністративне правопорушення. Дослідження доказів у справі, яке відбувається після оголошення протоколу, здійснюється відповідно до вимог ст. 280 КУпАП, в якій визначено обставини, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи. Це належить до обов'язків органу (посадової особи), який має з'ясувати, чи мало місце адміністративне правопорушення, чи винна в ньому саме ця особа, чи підлягає вона адміністративній відповідальності. Обов'язково встановлюється: чи є обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнової шкоди, чи є підстави для передачі матеріалів про правопорушення на розгляд, наприклад, трудового колективу, громадської організації.

Ст. 268 КУпАП передбачене право особи на правничу допомогу при вирішенні справи про адміністративне правопорушення, яка реалізується адвокатом або фахівцем у галузі права.

Розв'язанню завдань боротьби з правопорушеннями, попередженню адміністративних правопорушень сприяє з'ясування причин та умов учинення неправомірних дій. Саме тому в ході розгляду справи зазначений аспект має бути відображеним. Законодавець указує на необхідність внесення органом чи посадовою особою, які розглядають справу, пропозицій про усунення причин та умов, що сприяють їх учиненню (ст. 282). Гарантією дієвості таких пропозицій є закріплення в зазначеній статті обов'язку повідомити орган, посадову особу, які направили пропозиції, упродовж місяця про вжиті заходи.

Процес розв'язання справи про адміністративне правопорушення, його послідовність збігаються в головних рисах із змістом інших видів правозастосовної діяльності. Відомо, що в теорії права система правозастосовних операцій групується в три головних етапи: 1) установлення фактичних обставин справи, що включає операції, пов'язані з аналізом усіх даних, доведенням їх повноти достовірності; 2) вибір і аналіз правової норми, що виявляється в установленні часу її ухвалення, юридичної чинності, характеру розпоряджень тощо; 3) винесення рішення в справі, яке виступає як правозастосовний акт. Рішення належно оформляється й обов'язково доводиться до відома зацікавлених осіб. Отже, дії юрисдикційного органу, посадової особи, які розглядають справу про адміністративне правопорушення, спрямовано на встановлення складу й характеру правопорушення, особи правопорушника, а також причин і умов, що сприяють неправомірному діянню, органічно охоплюються зазначеними етапами.

У ході розгляду справи про адміністративне правопорушення колегіальним органом ведеться протокол засідання, в якому відбиваються дата й місце засідання, найменування і склад органу, який розглядає справу, її зміст. Обов'язково фіксують відомості про явку осіб, котрі беруть участь у справі, їх пояснення в справі, а також клопотання й результати їх розгляду. До протоколу

вносять зміст документів, опис речових доказів, досліджених у процесі розгляду справи, факт оголошення ухваленної постанови й роз'яснення порядку та термінів її оскарження. Протокол підписує головуючий на засіданні і секретар (ст. 281 КУпАП). Проте ці вимоги не завжди виконуються. Так, адміністративні комісії, як правило, відображають у протоколі засідання хід і результати розгляду одразу кількох справ про адміністративні правопорушення. При цьому обставини вчинення, а також пояснення осіб, котрі беруть участь у справі, відбиваються скорочено, відомості про дослідження документів та інших обставин, їх оцінка мають поверховий характер, а іноді відсутні взагалі. Пояснюючи це, практичні працівники посилаються на великий обсяг роботи, незначущість розглянутих правопорушень тощо, що не можна визнати правильним. Там, де йдеться про дотримання прав і законних інтересів особи, така «економія» є неприпустимою і шкідливою. Поширена серед певної частини практичних працівників думка про «непотрібну писанину» прямо суперечить принципам провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Особи, котрі беруть участь у провадженні, наділяються комплексом процесуальних прав і обов'язків. Особа, притягнута до адміністративної відповідальності, вправі: ознайомлюватися з матеріалами справи, давати пояснення, надавати докази, заявляти клопотання, при розгляді справи користатися юридичною допомогою адвоката, виступати рідною мовою й користатися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову в справі. Справа про адміністративне правопорушення, як правило, розглядається в присутності особи, притягнутої до адміністративної відповідальності. За її відсутності справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її повідомлення щодо місця й часу розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. У КУпАП передбачено також випадки обов'язкової присутності особи, притягнутої до відповідальності, при розгляді справи.

Як самостійна процесуальна постать виступає також потерпілий, тобто особа, котрій адміністративним правопорушенням заподіяно моральної, фізичної чи майнової шкоди. Потерпілий вправі ознайомлюватися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржити постанову в справі.

Інтереси особи, притягнутої до адміністративної відповідальності, і потерпілого, котрі є неповнолітніми або через фізичні чи психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах, вправі репрезентувати їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники).

Законні представники мають право ознайомлюватися з матеріалами справи; заявляти клопотання; від імені особи, інтереси котрої вони репрезентують, подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу.

До числа учасників провадження, які сприяють досягненню його мети і реалізації адміністративно-процесуального статусу громадян, залучених до сфери адміністративно-юрисдикційної діяльності, законодавець відносить адвоката, свідка, експерта й перекладача, наділяючи кожного з них процесуальним статусом.

Доказами у справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку посадова особа з'ясовує зазначені обставини. Ці дані включаються до протоколу про адміністративне правопорушення: поясненнями особи, яка притягається до відповідальності, потерпілих, свідків, висновками експерта, речові докази, показаннями технічних приладів, які використовуються під час нагляду за виконанням правил дорожнього руху. Окремо складається протокол про вилучення речей і документів, а також інші документи (наприклад, акти перевірок, різні довідки, характеристики, протокол про адміністративне затримання, особистий огляд чи огляд речей тощо). Посадова особа оцінює докази (тобто вирішує питання про їх достовірність) за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю (251–252 КУпАП).

Відповідно до ст. 280 КУпАП правомочна службова особа при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язана з'ясувати:

- чи було вчинено адміністративне правопорушення;
- чи винна дана особа в його вчиненні;
- чи підлягає вона адміністративній відповідальності;
- чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність;
- чи заподіяно майнову шкоду;
- чи є підстави для передачі матеріалів на розгляд товариського суду або іншого громадського формування, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Розгляд справи закінчується винесенням **постанови** (виконками селищних та сільських рад приймають її у формі рішення).

Постанова у справі про адміністративне правопорушення підписується посадовою особою, яка розглянула справу, а постанова колегіального органу – головою на засіданні і секретарем цього органу. Постанова остаточно оцінює поведінку особи, яка притягається до відповідальності, встановлює її винуватість або невинуватість, визначає захід адміністративного впливу.

Постанова як юридично-владний акт державного органу, обов'язковий як для порушника, так і для всіх державних органів і громадських організацій, покликаних його виконувати, постанова в справі про адміністративне правопорушення має містити низку відомостей і реквізитів. Насамперед, тут фіксуються дата розгляду справи й відомості про особу, стосовно котрої розглядається справа. Викладаються обставини, встановлені при її розгляді, норма акта, яка передбачає відповідальність за це правопорушення, й ухвалене рішення. У разі потреби відбивається рішення про відшкодування винним матеріального збитку, а також про вилучені речі та документи. Постанова виконавчого комітету селищної, сільської рад депутатів у справі про адміністративне правопорушення ухвалюється у формі рішення. При єдиноначальному порядку розгляду справи постанову підписує посадова особа, котра розглядає справу. Постанова колегіального органу ухвалюється простою більшістю голосів членів цього органу й підписується головою на засіданні і секретарем. Закон вимагає, щоб постанова з'являлася негайно по закінченні справи.

Відповідно до ст. 284 КУпАП постанова у справі може бути трьох видів:

- про накладення адміністративного стягнення,
- про застосування до неповнолітніх заходів впливу виховного характеру
- про закриття справи.

Остання виноситься при оголошенні усного зауваження, передачі матеріалів на розгляд громадськості, прокурора, органу досудового слідства чи дізнання, а також за наявності обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення. Слід зауважити, що хоча й ст.284 КУпАП вказує на можливість передачі матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу, однак в 2022 році ст. 21 КУпАП була виключена, що унеможливило такі дії.

Щодо останнього, то можуть бути прийняті постанови про закриття справи у зв'язку з відсутністю події правопорушення, його недоказаністю, неосудністю особи, а також при оголошенні усного зауваження; про передачу матеріалів для вирішення питання про порушення кримінальної справи; про передачу матеріалів для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності та ін. В окремих випадках виноситься постанова про надсилання справи для розгляду за підвідомчістю.

Бланк постанови заповнюється розбірливим почерком державною мовою. Закреслення чи виправлення відомостей, що заносяться до постанови, а також внесення додаткових записів після того, як постанова підписана особою, щодо якої вона винесена, допускається тільки в разі зазначення в кінці постанови змін, що були внесені до неї, із підписами особи, щодо якої винесено постанову, та особи, яка винесла постанову.

У постанові обов'язково проставляється число, місяць, рік і місце її винесення, зазначається посада, звання, прізвище та ініціали посадової особи, яка розглядала матеріали справи про адміністративне правопорушення і винесла постанову.

Указується номер протоколу про адміністративне правопорушення, зазначається повністю (без скорочень) прізвище, ім'я та по батькові правопорушника, його фактичне місце проживання на час вчинення правопорушення.

У розділі “ВСТАНОВИВ” постанови зазначаються: число, місяць, рік, час вчинення особою адміністративного правопорушення, її прізвище та ініціали, обставини і суть вчиненого правопорушення, встановлені під час розгляду матеріалів справи про адміністративне правопорушення, частина статті та стаття КУпАП, яка передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення, а також обставини, що впливають на міру покарання: характер вчиненого правопорушення, особа правопорушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

У розділі “ПОСТАНОВИВ” посадова особа, яка розглядала матеріали справи про адміністративне правопорушення, вказує прізвище та ініціали особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, та зазначає прийняте по справі рішення (ст. 284 КУпАП): про накладення

адміністративного стягнення (попередження чи штраф (із зазначенням суми штрафу)); про закриття справи.

Постанова про закриття справи виноситься при оголошенні усного зауваження (при малозначності правопорушення (ст. 22 КУпАП), передачі матеріалів прокурору, органу досудового слідства чи дізнання (ст. 253 КУпАП), а також при наявності обставин, передбачених ст. 247 КУпАП.

При накладенні адміністративного стягнення у вигляді штрафу вказується установа банку, куди він сплачується, поточний рахунок банку, адреса, на яку треба надсилати копію документа про його сплату.

У постанові по справі слід обов'язково зазначити порядок і строки оскарження постанови.

Постанова по справі про адміністративне правопорушення підписується особисто посадовою особою, яка розглянула справу, та оголошується негайно після закінчення розгляду справи (ч. 1–3 ст. 285 КУпАП).

Копія постанови протягом трьох днів вручається особі, щодо якої її винесено, під підпис у постанові з обов'язковим зазначенням дати вручення копії.

У разі, якщо копія постанови висилається особі, щодо якої її винесено, поштою, то про це в постанові робиться відповідна відмітка із зазначенням дати надсилання копії.

III. **Оскарження постанови** відповідно ст. 288 КУпАП здійснюється в адміністративному або в судовому порядку. Залежно від того, куди можна подати скаргу, виділяють варіанти оскарження – альтернативний і послідовний.

Відповідно до ст. 289 КУпАП скаргу на постанову у справі про адміністративне правопорушення (проступок) може бути подано протягом десяти днів з дня її винесення.

У разі пропуску зазначеного строку з поважних причин (хвороба, тривале відрядження тощо) допускається його поновлення органом (посадовою особою), правомочним розглядати скаргу.

Постанова адміністративного органу (посадової особи) у справі про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку оскарження цієї постанови. Скарга на постанову у справі про адміністративне правопорушення розглядається правомочними органами (посадовими особами) у десятиденний строк з дня її надходження, якщо інше не встановлено законом.

Апеляційна скарга подається до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Апеляційний перегляд здійснюється суддею апеляційного суду протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду. Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає.

IV. Завершальною стадією провадження є **виконання постанов про накладення адміністративних стягнень**. Воно виявляється в реальному здійсненні застосованих до правопорушника конкретних заходів адміністративного впливу, що містяться в санкціях матеріальних норм адміністративного законодавства.

Значення цієї процесуальної стадії є дуже великим. Якщо адміністративне стягнення не виконано, то все провадження в справі, по суті, втрачає сенс.

Загальні процесуальні приписи щодо виконання всіх постанов про накладення адміністративних стягнень регламентовано в гл. 25 КУпАП України (ст. 298–305). Вони визначають обов'язковість постанов для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами, а також порядок виконання. Передбачено також умови відстрочки, припинення й давності виконання постанов, повноваження органу, який ухвалив постанову, щодо розв'язання питань, пов'язаних із її виконанням, здійснення контролю за правильною і своєчасною реалізацією цього акта органом (посадовою особою), який його ухвалив. Направлення постанов до виконання належить до функцій низки державних органів. Загальне правило згідно зі ст. 299 КУпАП полягає в тому, що постанови мають звертати до виконання органи (посадові особи), які їх винесли. Безпосереднє виконання постанов покладено на уповноважені органи в порядку, встановленому законодавством (ст. 300 КУпАП).

У КУпАП встановлено можливість відстрочки виконання адміністративного стягнення у вигляді арешту, виправних робіт або штрафу на термін до одного місяця (ст. 301), за винятком випадків стягнення штрафу на місці. Згідно з вимогою ст. 303 КУпАП не підлягає виконанню постанова про накладення адміністративного стягнення, якщо вона не була направлена до виконання впродовж трьох місяців із дня винесення. У разі зупинення або відстрочки виконання перебіг строку давності зупиняється до розгляду скарги або протесту, а також, закінчення строку відстрочки.

Припинення виконання можливе на підставі акта амністії, який усуває застосування адміністративного стягнення, скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність, або смерті особи, стосовно котрої було розпочате провадження в справі. Припинення виконання постанов про накладення адміністративних стягнень урегульовано ст. 302 КУпАП.

Необхідною умовою виконання постанови є набрання нею чинності. Це означає, що постанова набула юридичного значення і є обов'язковою до виконання згідно зі ст. 298 КУпАП України. У зв'язку з цим дуже важливим є визначення моменту набрання постановою законної сили: або з моменту оголошення постанови правопорушнику, або з моменту ознайомлення правопорушника з постановою – адже в законодавстві це питання не вирішене до кінця.

За наявності обставин, що ускладнюють виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту чи виправних робіт або роблять її виконання неможливим, орган (посадова особа), який виніс постанову, може відстрочити її виконання на строк до одного місяця. Відстрочення виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу (за винятком стягнення штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення) здійснюється в порядку, встановленому законом. Слід зазначити, що відстрочка виконання постанови – право, а не обов'язок, і застосовується лише у виняткових випадках (хвороба особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, складні сімейні обставини або інші поважні причини, які перешкоджають негайному виконанню постанови). Коло осіб, які мають право на клопотання про відстрочку виконання постанови, законодавством не визначено. Найчастіше це самі особи,

які притягаються до адміністративної відповідальності. Разом з тим такі клопотання можуть приносити родичі, трудові колективи, громадські об'єднання, а також може ініціювати орган (посадова особа), який виніс постанову.

Іноді, під час виконання постанови, можуть виникати обставини, передбачені ст. 247 КУпАП (обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення). Таких обставин може бути три: видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; смерть особи, щодо якої було розпочато провадження у справі.

За наявності таких обставин орган (посадова особа), який виніс постанову, припиняє її виконання.

З метою забезпечення оперативності виконання постанов, забезпечення прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, у ст. 303 КУпАП закріплено строки, протягом яких постанова може бути направлена до виконання, тобто передбачено строки давності виконання постанов.

Не підлягає виконанню постанова про накладення адміністративного стягнення, якщо її не було направлено до виконання протягом 3 місяців із дня винесення. В разі зупинення виконання постанови відповідно до ст. 291 КУпАП перебіг строку давності зупиняється до розгляду скарги або протесту. В разі відстрочення виконання постанови відповідно до ст. 301 КУпАП перебіг строку давності зупиняється до закінчення строку відстрочки. Законами України може бути встановлено й інші, більш тривалі строки для виконання постанови у справі.

Тестові завдання до підрозділу 4.6.

Фабула 1. 20 травня 2026 року об 11:20 у міжнародному пункті пропуску через державний кордон прикордонним нарядом під час перевірки документів на виїзд з України була виявлена громадянка Республіки Польща 30.08.84 р.н., яка знаходилась на території України в період з 23.12.25 по 13.05.26, відповідно перевищила термін перебування іноземців на території України на 21 день більше встановленого (90 днів на протязі 180 днів). Знаходилась на території України 111 дні протягом 180, чим порушила вимоги п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України № 150 від 15 лютого 2012 року «Про затвердження Порядку продовження строку перебування та тимчасового проживання, продовження та скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України», а саме своєчасно не покинула територію України та не продовжила реєстрацію на території України.

1. Який процесуальний документ обов'язково складає уповноважена службова особа для фіксації цього правопорушення?

А. Постанова по справі про адміністративне правопорушення.

Б. Рішення про відкриття провадження у справі.

В. Протокол про адміністративне правопорушення.

Г. Постанова про порушення справи про адміністративне правопорушення.

2. *Визначте послідовність етапів стадії розгляду та вирішення справи прикордонниками безпосередньо у пункті пропуску (від початку до завершення):*

А. Оголошення постанови по справі та вручення її копії особі, що вчинила адміністративне правопорушення.

Б. З'ясування обставин справи (опитування громадянки Польщі щодо причин вчинення адміністративного правопорушення).

В. Перевірка повноважень службової особи та встановлення особи правопорушниці за паспортом.

Г. Прийняття рішення по справі.

В–Б–Г–А

3. *Оберіть процесуальні акти, які відповідно до КУпАП можуть бути складені уповноваженими посадовими особами ДПСУ на різних стадіях провадження щодо громадянки Польщі за цією фавбулою:*

А. Протокол про адміністративне правопорушення.

Б. Постанова по справі про адміністративне правопорушення.

В. Ухвала суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Г. Протокол про адміністративне затримання.

Д. Окрема ухвала.

Е. Наказ про поміщення особи в пункт тимчасового тримання.

Є. Рішення про примусове видворення.

4. *Установіть відповідність між процесуальними діями та стадіями провадження, до яких вони належать відповідно до фавбули:*

1. Виявлення іноземки прикордонним нарядом о 11:20 та фіксація обставин

2. Оцінка доказів прикордонником, винесення постанови про накладення штрафу

3. Сплата громадянкою Польщі штрафу через банківський термінал або примусове стягнення виконавчою службою

4. Подача громадянкою скарги на дії прикордонників до вищестоящого органу або суду протягом 10 днів

А. Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення

Б. Перегляд постанови по справі

В. Порушення (ініціювання) справи про правопорушення

Г. Розгляд справи про адміністративне правопорушення по суті

1–В; 2–Г; 3–А; 4–Б.

Фавбула 2. Постановою інспектора Управління патрульної поліції у місті Львові Департаменту патрульної поліції Романюк В.І. від 25.11.2015 року на нього накладено адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 255 грн. за вчинення адміністративного правопорушення передбаченого ч.1 ст.122 КУпАП України. У даній постанові вказано, що ОСОБА_1 керуючи автомобілем Subaru Forester д.н.з НОМЕР_1, 25 11.2015 року о 13:25 год. у м.

Львові на вул. Личаківська 21, не виконав вимогу дорожньої розмітки п.1.1., здійснивши поворот ліворуч, перетнувши її чим порушив Правила дорожнього руху України.

1. Який строк встановлено законодавством для оскарження в судовому порядку постанови інспектора поліції у справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху?

А. 10 днів з дня винесення постанови.

Б. 20 днів з дня отримання копії постанови.

В. 30 днів з дня набрання постановою законної сили.

Г. 5 днів з моменту зафіксованого правопорушення.

2. Якщо ОСОБА_1 під час зупинки на вул. Личаківській почав активно оспорювати (заперечувати) допущене порушення, як мав діяти інспектор згідно з ч. 5 ст. 258 КУпАП?

А. Зупинити розгляд і викликати слідчо–оперативну групу для складання протоколу.

Б. Обов'язково скласти протокол про адміністративне правопорушення, а вже потім виносити постанову.

В. Усе одно не складати протокол, а винести постанову, роз'яснивши право на її оскарження.

Г. Анулювати штраф та відпустити водія через наявність процесуального спору.

3. Згідно з усталеною судовою практикою Верховного Суду, які особливості доказування діють у справах, де постанова виноситься без складання протоколу прямо на місці вчинення правопорушення?

А. Сама оскаржувана постанова не може бути єдиним доказом вчинення правопорушення.

Б. Тягар доказування правомірності винесення постанови повністю покладається на поліцію (відповідача).

В. Візуальне спостереження інспектора без залучення технічних засобів фіксації є беззаперечним доказом у суді.

Г. Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин.

Д. Водій зобов'язаний у суді першим довести свою невинуватість.

Е. Покази приладів автоматичної фіксації мають перевагу над іншими засобами доказування.

Є. Будь-які сумніви суду автоматично трактуються на користь органу поліції.

Тестові завдання:

1. Який принцип провадження в справі про адміністративне правопорушення передбачає, що ніхто не може бути підданий заходу впливу інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом?

А. Принцип рівності громадян перед законом.

Б. Принцип законності.

- В. Принцип гласності.
- Г. Принцип презумпції невинуватості.

2. *Який процесуальний документ є основним актом, що складається на стадії ініціювання (порушення) справи про адміністративне правопорушення уповноваженою на те посадовою особою?*

- А. Постанова по справі про адміністративне правопорушення.
- Б. Рішення про відкриття провадження у справі.

В. Протокол про адміністративне правопорушення.

Г. Постанова про порушення справи про адміністративне правопорушення.

3. *Яка стадія провадження у справі про адміністративне правопорушення є обов'язковою та завершується винесенням постанови по справі (про накладення стягнення або закриття справи)?*

- А. Перегляд постанови у зв'язку з оскарженням.
- Б. Виконання постанови.

В. Розгляд справи про адміністративне правопорушення.

Г. Проведення адміністративного розслідування.

4. *Протягом якого строку (за загальним правилом КУпАП) може бути оскаржено постанову по справі про адміністративне правопорушення з дня її винесення?*

- А. 5 днів.
- Б. 10 днів.**
- В. 15 днів.
- Г. 20 днів.

5. *Оберіть три документи, які складаються або можуть складатися безпосередньо на стадії порушення (ініціювання) справи та збору первинних матеріалів:*

- А. Постанова про накладення адміністративного стягнення.
- Б. Протокол про адміністративне правопорушення.**
- В. Протокол про адміністративне затримання.**
- Г. Постанова державного виконавця про відкриття провадження.
- Д. Протокол вилучення речей і документів.**
- Е. Рішення суду апеляційної інстанції.
- Є. Постанова про закриття справи.

6. *Які процесуальні акти має право винести уповноважений орган (посадова особа) за результатами стадії розгляду справи про адміністративне правопорушення?*

- А. Постанову про накладення адміністративного стягнення.**
- Б. Постанову про застосування заходів впливу (до неповнолітніх).**
- В. Ухвалу про направлення матеріалів у прокуратуру для порушення кримінальної справи.
- Г. Постанову про закриття справи.**

Д. Рішення про звільнення від адміністративної відповідальності.

Е. Ухвалу про відкриття виконавчого провадження.

Є. Рішення про обрання іншого заходу адміністративного стягнення.

7. Справа про адміністративні правопорушення розглядається:

А. При відсутності особи – коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи.

Б. Без присутності особи, яка притягається до відповідальності.

В. В присутності особи, яка притягається до відповідальності.

Г. При відсутності особи – коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи.

8. Протокол про адміністративні правопорушення не складається в разі вчинення окремих адміністративних правопорушень, передбачених у Кодексі України про адміністративні правопорушення:

А. Якщо особа не оспорує допущене порушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається;

Б. Якщо органом, уповноважений застосовувати адміністративні стягнення є Національна поліція;

В. В умовах правового режиму воєнного стану, якщо складення протоколу є неможливим або утрудненим;

Г. Якщо особа не оспорує допущене порушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається, а також коли відповідно до закону штраф накладається і стягується, а попередження оформлюється на місці вчинення правопорушення.

5. АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ

5.1. Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства (рівень С)

Відображаючись перш за все в нормах права, принципи адміністративного судочинства характеризують не тільки суть, а й зміст адміністративного судочинства, відображають не тільки його внутрішню побудову, статистику, а і весь процес його та динаміку його застосування. Кожен принцип правосуддя виконує власну, чітко визначену роль в організації та діяльності адміністративних судів. Однак, з іншого боку, всі принципи судочинства взагалі, та принципи адміністративного судочинства зокрема, неможливо розглядати без урахування їхньої загальної єдності та взаємообумовленості. Вони діють не розрізнено, а в сукупності, тісно переплітаються та взаємодіють між собою, переходять один в один, впливають один з одного. Це обумовлено тим, що всі принципи об'єднані між собою спільною метою – належна організація судових органів та їх діяльності, забезпечення захисту від будь-яких посягань на конституційний лад, політичну та економічну систему країни, права та свободи громадян й інші цінності. У своїй сукупності всі принципи утворюють струнку систему основних засад адміністративного судочинства, які не суперечать одна одній й після закріплення в чинному законодавстві оформлюються як явища правової реальності.

Принципи адміністративного судочинства – це основні засади, вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, в яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Інше визначення принципів адміністративного судочинства – універсальні, науково обґрунтовані, прямо або опосередковано закріплені в нормативно-правових актах засади, які виражають його сутність і специфіку, спрямовані на забезпечення його результативності.

КАСУ закріплює такі принципи:

- 1) верховенство права (ст. 6);
- 2) рівність усіх учасників перед законом і судом (ст. 8);
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (ст. ст. 10, 11);
- 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі (ст. 6);
- 5) обов'язковість судового рішення (ст. 14);
- 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи (ст. 13);

- 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом (ст. 13);
- 8) розумність строків розгляду справи судом (ст. ст. 2, 119, 187, 225, 258);
- 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами (ст. 45);
- 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення (ст. 139).

Згідно з правовою позицією, сформованою у постанові Верховного Суду від 1 лютого 2022 року у справі № 640/18584/20, одна з найголовніших відмінностей вирішення саме публічно правових спорів полягає у презумпції правомірності вимог суб'єкта приватного права, оскільки ст. 77 КАСУ встановлює, що в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача.

Ч. 3 ст. 2 КАСУ передбачає, що основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є, зокрема, офіційне з'ясування всіх обставин у справі. Відповідно до ст. 9 КАСУ розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Таким чином, спеціальним принципом адміністративного судочинства, який не притаманний іншим видам судочинства, є принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Водночас, цей принцип певним чином не узгоджується з такими принципами адміністративного судочинства як рівність та змагальність сторін, а також свобода в наданні сторонами до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі пов'язаний з такими складними питаннями права, як суддівський розсуд (дискреція суду) та трискладовий тест його застосування під час вирішення публічно-правових спорів, а також застосування судами принципу, згідно з яким будь-які нечіткості, суперечності або двозначності в податковому законодавстві мають тлумачитися на користь позивача, а не суб'єкта владних повноважень.

Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі властивий лише адміністративному судочинству. Він полягає у вжитті передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин справи, зокрема стосовно виявлення та дослідження доказів судом із власної ініціативи.

Аналіз положень КАСУ дає підстави дійти висновку про те, що принцип офіційного з'ясування обставин справи, як обмеження змагальності, проявляється у тому, що:

- 1) суд остаточно визначає предмет спору та характер спірних правовідносин, позовні вимоги та склад учасників судового процесу, а також

обставини справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; (п. п. 1 та 3 ч. 2 ст. 173 КАСУ);

2) суд роз'яснює учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи; з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі (п. п. 5 та 6 ч. 2 ст. 180 КАСУ);

3) суд з'ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом, чи причини їх неподання; пропонує учасникам справи надати суду додаткові докази або пояснення; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових та електронних доказів за їх місцезнаходженням; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання; вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста (п. п. 7 та 8 ч. 2 ст. 180 КАСУ);

4) суд встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються, під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання (п. 16 ч. 2 ст. 180 КАСУ);

5) якщо учасник справи просить суд виключити з числа доказів доданий до справи або наданий суду учасником справи для ознайомлення документ або інший доказ, який викликає обґрунтований сумнів у його достовірності, суд може вирішити справу на підставі інших доказів або призначити проведення експертизи (ч. 3 ст. 180 КАСУ);

6) суд може пропонувати сторонам надати докази та збирати докази з власної ініціативи, крім випадків, визначених КАСУ, зокрема, суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів (ч. ч. 4-5 ст. 77 КАСУ);

7) суд може визнати за необхідне дослідити докази щодо обставин, які визнаються сторонами, якщо у нього існує сумнів щодо достовірності цих обставин та добровільності їх визнання (ч. 1 ст. 78 КАСУ);

8) суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів (ч. 2 ст. 120 КАСУ);

9) суд може визнати обов'язковою явку сторони чи третьої особи, якщо є необхідність заслухати її особисто (п. 3 ч. 5 ст. 44 КАСУ);

10) під час допиту свідка суд може задавати йому питання в будь-який час, а не лише після закінчення допиту особами, які беруть участь у справі (ч. 7 ст. 212 КАСУ).

Важливо також згадати про особливості дослідження доказів у судах апеляційної та касаційної інстанцій у випадку їх неподання з різних причин до суду першої інстанції. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 296 КАСУ якщо в апеляційній скарзі наводяться нові докази, які не були надані суду першої інстанції, то у ній зазначається причина, з якої ці докази не були надані. При цьому, п. п. 4 та 5 ч. 1 ст. 306 КАСУ передбачено, що суддя-доповідач в порядку підготовки справи до апеляційного розгляду, зокрема, пропонує

учасникам справи подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує їх за клопотанням особи, яка подала апеляційну скаргу, або з власної ініціативи; вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції. Разом з тим, ч. 4 та 5 ст. 308 КАСУ визначено, що докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього. Суд апеляційної інстанції не може розглядати позовні вимоги та підстави позову, що не були заявлені в суді першої інстанції. Крім того, ч. 2 ст. 341 КАСУ суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази. Отже, збір та дослідження доказів є, головним чином, функцією суду першої інстанції, який надає правову оцінку поданим сторонами доказам та, керуючись принципом офіційності, може за власною ініціативою витребувати необхідний доказ. У виключних випадках, а саме – у разі об'єктивної неможливості подання відповідних доказів до суду першої інстанції, що також підтверджено необхідними доказами, учасник справи може подати такі докази до суду апеляційної інстанції. Таке обмеження певним чином вступає у суперечність з вимогою щодо офіційного з'ясування всіх обставин у справі, яким, виходячи з вимог п. 4 та 5 ч. 1 ст. 306 КАСУ, має керуватися й суд апеляційної інстанції. Водночас, суд касаційної інстанції за жодних підстав не може приймати до розгляду нові докази.

У практиці ЄСПЛ закріпився підхід, відповідно до якого суди під час вирішення справи мають балансувати між принципами офіційного з'ясування всіх обставин справи, рівності сторін та змагальності.

Визначальним принципом здійснення правосуддя в адміністративних справах є принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі та обов'язок суб'єкта владних повноважень доказувати правомірність своїх дій, бездіяльності чи рішень, на відміну від визначального принципу цивільного судочинства, який полягає у змагальності сторін (Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 0707/1177/12). Верховний Суд констатує, що принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі впливає із специфіки завдань адміністративного судочинства та зобов'язує суд до активної ролі для встановлення дійсних обставин справи при розгляді адміністративного позову безвідносно до позиції сторін, у тому числі шляхом витребування тих доказів, яких, на думку суду, не вистачає для належного встановлення обставин у справі, що розглядається (Постанова Верховного Суду від 8 червня 2023 року у справі № 380/5024/21).

Згідно з позицією Верховного Суду, висловленою, зокрема, у постанові від 29 листопада 2019 року у справі № 818/154/16, принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі полягає насамперед у активній ролі суду при розгляді справи; в адміністративному процесі, на відміну від суто змагального процесу, де суд оперує виключно тим, на що посилаються сторони, мають бути повністю встановлені обставини справи, щоб суд ухвалив справедливе та об'єктивне рішення; принцип офіційності, зокрема, виявляється у тому, що суд

визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору; з'ясовує якими доказами сторони можуть обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин; а у разі необхідності суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи, закріплений ч. 4 ст. 9 КАСУ, зобов'язує суди вживати заходи для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі шляхом виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Отже, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду підкреслює важливість принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Цей принцип визначає активну роль суду у процесі розгляду адміністративних справ, відмінну від змагального процесу, де суд обмежується лише тим, на що посиляються сторони. Аналогічна правова позиція викладена Верховним Судом у постановах від 31 березня 2020 року у справі № 826/26222/15 та від 6 серпня 2021 року у справі № 805/1692/17-а.

У іншій постанові від 19 травня 2020 року у справі № 2а-8336/10/1370 суд додатково зазначив, що встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суди повинні належним чином мотивувати свої висновки та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

У Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 3 жовтня 2019 р. у справі № 826/15560/15 Верховний Суд установив, що оскаржувані рішення судів першої та апеляційної інстанцій не відповідають вимогам законності (ухвалені судом із порушенням норм матеріального і процесуального права) й обґрунтованості (ухвалені судом без повного і всебічного з'ясування обставин в адміністративній справі), оскільки судами не з'ясовано обставини справи, що мають значення для правильного її вирішення. Порушення норм процесуального права, яке унеможливило встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази, є згідно з ч. 2 ст. 353 КАСУ підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд. У цій справі Верховний Суд вважає: для правильного вирішення спору суду необхідно витребувати та належним чином дослідити документи й докази; на реалізацію принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі роль суду при розгляді справи має бути активною; на відміну від суто змагального процесу, в якому суд оперує виключно тим, на що посиляються сторони, в адміністративному процесі мають бути повністю встановлені обставини справи, щоб суд ухвалив справедливе й об'єктивне рішення. Сутність принципу офіційності Верховний Суд вбачає у тому, що суд: 1) визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору; 2) з'ясовує, якими доказами сторони можуть обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин; 3) у разі необхідності повинен запропонувати особам, котрі беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази. Аналогічна правова позиція висловлена 9 грудня 2019 року Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 826/22842/15.

У постановах від 19 лютого 2020 року у справі № 423/2245/16-ц та від 26 лютого 2020 року у справі № 423/450/16-ц Верховний Суд зазначив, що у процесуальному законодавстві діє принцип «*jura novit curia*». Активна роль суду проявляється, зокрема, у самостійній кваліфікації судом правової природи відносин між позивачем та відповідачем, виборі й застосуванні до спірних правовідносин відповідних норм права, повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні; принцип «*jura novit curia*» застосовується у випадку, коли позивач обґрунтовує свій позов саме такими обставинами, проте помилково посилається на певні норми права, але застосування судом цього принципу не є безмежним. З цього приводу у постанові від 6 березня 2019 року у справі № 571/1306/16-ц Верховний Суд висловився, що суд не може вийти за межі позовних вимог та в порушення принципу диспозитивності самостійно обирати правову підставу та предмет позову. Аналізуючи зміст принципу диспозитивності, Верховний Суд у постанові від 19 лютого 2019 року у справі № 824/399/17-а також зазначив, що вказаний принцип покладає на суд обов'язок вирішувати лише ті питання, за вирішенням яких позивач звернувся до адміністративного суду; суд вирішує лише ті вимоги по суті спору, про вирішення яких просять сторони, і за загальним правилом, не повинен виходити за межі цих вимог, тобто суд зв'язаний предметом і обсягом заявлених вимог.

У постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 31 березня 2020 року у справі № 826/26222/15 суд дійшов висновку, що «...судом першої інстанції не вжито заходів щодо витребування у відповідача довідки з необхідними суду даними щодо складових заробітної плати позивача за необхідний, для здійснення розрахунку, період, тобто розрахунок середнього заробітку за час вимушеного прогулу судом фактично здійснено не було, що призвело до ухвалення незаконного рішення в цій частині. Суд апеляційної інстанції цієї помилки не виправив.» Так, вищевказані обставини стали підставою для висновку про недотримання судом принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи під час дослідження зібраних у справі доказів, унеможливлюють встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Разом з тим, Верховний Суд у постанові від 31 березня 2020 року у справі № 160/8046/18 зазначив, що «Процесуальним законом передбачено різні шляхи отримання судом доказів: 1) надання учасником справи з його власної ініціативи; 2) надання доказів учасниками справи за пропозицією суду; 3) збирання доказів судом з власної ініціативи (ч. 3 ст. 77 КАСУ), 4) витребування доказів судом (ст. 80 КАСУ). Вони відрізняються наслідками. Пропозиція суду надати докази має рекомендаційний характер для сторони. Ч. 5 ст. 77 КАСУ встановлено, що у випадку ненадання учасником справи без поважних причин доказів на пропозицію суду, суд вирішує справу на підставі наявних доказів. В той же час, ст. 80 КАСУ передбачено повноваження суду збирати докази з власної ініціативи шляхом постановлення ухвали про витребування доказів. Її виконання є обов'язковим. Невиконання ухвали передбачає застосування заходів процесуального примусу. Отже, якщо подання заяв по суті справи є правом учасників справи, то подання доказів, у разі їх витребування ухвалою

суду, - обов'язком. Проте, відповідач такий обов'язок не виконав, а саме, не надав належним чином завірену копію листа-відповіді на заяви позивача про декларування змін оптово-відпускної ціни на лікарський засіб, подані 13.09.2018 року за №16249.»

У постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 квітня 2021 року у справі № 817/1269/17 суд дійшов висновку, що «Порівняння засада(принципів) цивільного та господарського судочинства, закріплених у статті 2 Цивільного процесуального кодексу України та статті 2 Господарського процесуального кодексу України відповідно із засадами (принципами) адміністративного судочинства, дозволяє стверджувати, що принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі є обов'язковим лише при вирішенні публічно-правових спорів».

Отже, процесуальним законодавством саме на суд покладено обов'язок офіційного з'ясування всіх обставин справи, що зобов'язує суддю (суд) вживати всіх необхідних заходів для його виконання поряд зі змагальністю і диспозитивністю судового процесу.

Тестові завдання до підрозділу 5.1

Фабула 1. Громадянин П. звернувся до Головного управління Пенсійного фонду України з заявою про перерахунок пенсії, додавши довідку про заробітну плату за період з 1985 по 1990 роки, видану підприємством, на якому він працював. Пенсійний фонд відмовив у перерахунку, мотивуючи це тим, що печатка на довідці є нечіткою, а підтвердити дані первинними документами неможливо, оскільки підприємство ліквідоване, а документи до державного архіву нібито не передавалися. Громадянин П. подає позов до адміністративного суду. У позовній заяві він зазначає лише те, що «довідка справжня, а ПФУ діє незаконно». Жодних інших доказів він не надає, оскільки не має доступу до архівів і не знає, де шукати документи ліквідованого заводу.

1. Чи має право суд у цій справі витребувати архівні довідки, якщо позивач про це не просив у своєму позові?

А. Ні, суд має діяти виключно в межах заявлених клопотань сторін.

Б. Так, це є обов'язком суду згідно з принципом офіційного з'ясування обставин справи.

В. Так, але тільки якщо на це погодиться відповідач (Пенсійний фонд).

Г. Ні, оскільки збирання доказів – це виключне право сторін, а суд є нейтральним арбітром.

2. Які дії суду в цій справі відповідають принципу офіційного з'ясування всіх обставин (ст. 9 КАСУ)?

А. Відмова у задоволенні позову через недостатність поданих позивачем доказів.

Б. Пропозиція позивачу надати додаткові докази, які можуть підтвердити заробіток.

В. Витребування документів у третіх осіб (архіву), які не є учасниками справи.

Г. Накладення штрафу на позивача за неграмотне оформлення позову.

Д. Вихід за межі позовних вимог, якщо це необхідно для повного захисту прав людини.

Е. Прийняття рішення лише на підставі тих документів, які надав Пенсійний фонд.

Є. Зупинення провадження до моменту, поки позивач сам не знайде архівні документи.

3. Як має вчинити суддя, якщо представник Пенсійного фонду не надав витребувані судом документи?

А. Залишити позов без задоволення.

Б. Ухвалити рішення на підставі наявних документів.

В. Повторно витребувати докази та попередити про можливість накладення штрафу за невиконання вимог суду.

Г. Зупинити провадження у справі на час, необхідний для надання необхідних документів позивачем.

Фабула 2. Державна податкова інспекція у Франківському районі м. Львова звернулася до Львівського окружного адміністративного суду з адміністративним позовом, у якому просила стягнути з відповідача податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів. Рішенням Львівського окружного адміністративного суду, залишеною без змін ухвалою Львівського апеляційного адміністративного суду у задоволенні позову відмовлено. Відмовляючи в задоволенні позову, суд першої та інстанції інстанцій виходили з того, що державній реєстрації транспортного засобу передують обов'язкова процедура сплати відповідних платежів. Своєю чергою, ненадходження сплаченої суми податку до бюджету зумовлене виключно діяльністю установ у сфері обігу грошових коштів та не залежить від платника, тому підстави для застосування до нього (платника) негативних наслідків за таке ненадходження є необґрунтованими. Не погодившись із вказаними вище судовими рішеннями, Залізнична ОДП ГУ ДФС у Львівській області подала до Верховного Суду касаційну скаргу, у якій просить скасувати вказані судові рішення і прийняти нове судові рішення про задоволення позову. В обґрунтування касаційної скарги, позивач посиляється на наявність доказів ненадходження податку до бюджету, у той час як відповідачем не надано доказів в підтвердження протилежних обставин. Також позивач зазначив, що попередніми судовими інстанціями не було досліджено питання щодо здійснення податковим органом першої реєстрації транспортних засобів без належної сплати податку з власників транспортних засобів, враховуючи, що така реєстрація є порушенням вимог законодавства, а також не враховано наявність вироку Шевченківського районного суду м. Львова, відповідно до якого начальника Львівського ВРЕР УДАІ ГУ МВСУ у Львівській області ОСОБА_2 визнано винним у скоєнні корупційного кримінального правопорушення, при цьому вказана особа здійснювала первинну реєстрацію транспортних засобів без сплати податку з власників транспортних засобів, у тому числі: транспортних засобів відповідача. Однак, цей доказ в обґрунтування обставин невиконання відповідачем обов'язку зі сплати податку

з власників транспортних засобів судами попередніх інстанцій досліджений не був.

1. Яку процесуальну помилку допустили суди попередніх інстанцій, відмовивши податковій у позові без дослідження вироку суду щодо начальника ВРЕР?

А. Порухення принципу диспозитивності.

Б. Порухення принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи.

В. Порухення територіальної підсудності.

Г. Порухення строків розгляду справи..

2. Чи має право адміністративний суд самостійно витребувати копію вироку в кримінальній справі, якщо податковий орган лише послався на нього, але не надав копію?

А. Ні, збирання доказів – це виключний обов'язок позивача.

Б. Так, якщо це необхідно для повного з'ясування обставин справи.

В. Ні, суд не може втручатися у кримінальні справи.

Г. Так, але лише за письмової згоди відповідача.

3. Що зобов'язаний зробити суддя, керуючись принципом офіційного з'ясування обставин, у разі суперечливості доказів?

А. Вжити заходів для витребування доказів, які б підтвердили або спростували факт перерахування грошей.

Б. Прийняти рішення виключно на основі інших доказів.

В. Проінформувати учасників про наслідки ненадання доказів, що мають значення для справи.

Г. Здійснити перевірку того, чи не було здійснено реєстрацію без фактичної оплати через зловживання службовим становищем.

Д. Відмовити у задоволенні позову.

Е. Закрити провадження у справі.

Є. Прийняти рішення на основі наявних доказів.

Тестові завдання:

1. У чому полягає зміст принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі?

А. Суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає.

Б. Суд вирішує адміністративні справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

В. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини.

Г. Правосуддя в адміністративних справах здійснюється адміністративними судами.

2. Які з наведених ситуацій є прямим порушенням принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи?

А. Суд відмовив у витребуванні доказу, який позивач не може отримати сам.

Б. Суд задовольнив клопотання про виклик свідка.

В. Суд розглянув справу виключно на основі документів, наданих органом влади, ігноруючи усні пояснення громадянина.

Г. Суд роз'яснив позивачу його право змінити предмет позову.

Д. Суд прийняв рішення, не з'ясувавши, чи мав орган влади законні повноваження на видання акта.

Е. Суд призначив експертизу за власною ініціативою.

Є. Суд вимагає від Пенсійного фонду надати внутрішню інструкцію.

3. У чому полягає основна відмінність принципу офіційного з'ясування обставин від класичного принципу змагальності?

А. Докази подають виключно сторони, а суд лише оцінює їх.

Б. Суд має право збирати докази з власної ініціативи.

В. Суддя не може ставити запитання сторонам.

Г. Суд завжди приймає сторону позивача

5.2. Предметна, інстанційна та територіальна юрисдикція адміністративних судів (рівень С)

Адміністративна юрисдикція у доктринальних джерелах визначається як: повноваження органів публічної влади, які виникають у зв'язку із розглядом та вирішенням справи правового характеру щодо застосування правових норм до фізичних або юридичних осіб, що є заявниками або мають іншу процесуальну заінтересованість у вирішенні справи; як відповідна процесуальна діяльність. В КАСУ використовується поняття «адміністративна юрисдикція» для позначення компетенції судів вирішувати справи адміністративного судочинства, у Законі України «Про адміністративну процедуру» замість неї застосовується поняття «компетенція адміністративного органу», у Кодексі України про адміністративні правопорушення застосовується поняття «підвідомчість». В судовій практиці адміністративна юрисдикція визначається як компетенція судів здійснювати правосуддя в формі визначеного законом виду судочинства і щодо визначеного кола правовідносин (постанова Верховного Суду від 30 січня 2020 року у справі № 640/11758/19). Визначення компетентного суду для розгляду адміністративної справи провадиться, серед іншого, залежно від предмета публічно-правового спору або його суб'єктного складу, територіальних меж юрисдикції певного суду, функцій при розгляді справи, які виконує певний суд судової системи. Правила підсудності у своїй сукупності певним чином встановлюють алгоритм обрання компетентного адміністративного суду для розгляду і вирішення конкретної справи. Правильне визначення компетентного суду для розгляду і вирішення адміністративної справи має значення для ухвалення законного і обґрунтованого судового рішення в адміністративній справі (постанова Верховного Суду від 12 січня 2021 року у справі № 855/6/21).

Для відмежування поняття «адміністративна юрисдикція» від суміжних понять, слід зосередитися на визначенні їх ознак. Такими ознаками на нашу думку є:

1) наявність спору про право, адміністративного правопорушення або власне справи правового характеру, ініційованої заявником, який розглядається спеціально уповноваженим органом публічного управління, як правило органом державної влади, який уповноважений приймати обов'язкове рішення (адміністративний акт) у справі;

2) застосування заходів державного примусу, які необхідні для виконання вищезазначеного рішення у повному обсязі;

3) процесуальна регламентація як дій органів публічного управління (такі процедури закріплюються адміністративних регламентах), так і переліку державних органів, які здійснюють розгляд певних категорій справ та меж компетенції у відповідній сфері;

4) у процесі вирішення правового спору органом державної влади, в рамках особливої процесуальної форми, здійснюється правова оцінка поведінки (дій) сторін, результат якої викладається у відповідному рішенні (акті);

5) інстанційність оскарження дій, бездіяльності і рішень органів, які наділені адміністративною юрисдикцією.

У КАСУ використовуються класифікація адміністративної юрисдикції: предметна (встановлює, які справи у публічно-правових спорах розглядають адміністративні суди та на які справи юрисдикція адміністративних судів не поширюється, розмежовує предметну юрисдикцію адміністративних судів та розгляд кількох пов'язаних між собою вимог; відповідно до постанови Верховного Суду від 20 червня 2024 року у справі № 2-а-460/08/2704) розмежування компетенції цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних судів. Кожен суд має право розглядати і вирішувати тільки ті справи (спори), які віднесені до його відання законодавчими актами, тобто діяти в межах встановленої компетенції), інстанційна (які адміністративні спори вирішують місцеві адміністративні суди як суди першої інстанції, які судові рішення переглядає суд апеляційної чи касаційної інстанції) та територіальна (встановлює підсудність справ за вибором позивача, підсудність справ за місцем проживання або місцем знаходження відповідача; виключну підсудність; підсудність справ, у яких однією із сторін суд або суддя; недопустимість спорів про підсудність. Кожна із видів наведеної юрисдикції встановлює ту чи іншу складову компетенції адміністративного суду.

Отже, адміністративна юрисдикція є особливою складовою компетенції суб'єкта публічного управління (в тому числі адміністративного суду), який уповноважений приймати обов'язкове рішення (адміністративний акт) у справі за позовом у спорі правового характеру, у справі правового характеру, ініційованої заявником, або у справі про адміністративні правопорушення, через здійснення правової оцінки поведінки (дій) сторін, результат якої викладається у відповідному рішенні (акті), яке є обов'язковим і може бути виконаним через застосування заходів державного примусу; адміністративна юрисдикція, так само як і процедура вирішення справи регламентована актами процесуального характеру.

Розгляд судом предметно непідсудної йому справи може призвести до ухвалення незаконного рішення, обмежити право кожного на судовий захист належним судом, визначеним законом, позбавити можливості скористатися правом на апеляційне чи касаційне оскарження рішення (постанова Верховного Суду від 12 січня 2021 року у справі № 855/6/21).

Крім визначення змісту адміністративної юрисдикції необхідно також визначити її співвідношення з іншими судовими юрисдикціями, адже, як зазначалося вище, до адміністративної юрисдикції віднесено лише певні категорії публічно-правових спорів. Враховуючи те, що юрисдикція судів поширюється на усі правовідносини, що виникають в Україні деякі публічно правові спори вирішуються у формі конституційного, цивільного, господарського, кримінального судочинства.

Конституційний Суд України вирішує публічно-правові спори щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; офіційного тлумачення Конституції та законів України (ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Цивільна юрисдикція поширюється не тільки на справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України, якщо розгляд справ, що виникають з інших правовідносин, не провадиться за правилами іншого судочинства, то такі справи також розглядаються у формі цивільного судочинства (наприклад, спори щодо нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні). Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України законом може бути передбачено розгляд окремих справ, у тому числі і публічно-правових спорів, за правилами цивільного судочинства (спори щодо надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (п. 9 ч. 2 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України), спори щодо обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу (п. 10 ч. 2 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України), при цьому необхідно зазначити, що у юридичній науці існує думка, що у цих справах суд не вирішує правовий спір, а також спори щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, що мали місце під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до Цивільного процесуального кодексу України (розділ VII Цивільного процесуального кодексу України)).

До юрисдикції господарських судів віднесено розгляд публічно-правових спорів щодо оскарження дій чи бездіяльності органів Державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів (ст. 121-2 Господарського процесуального кодексу України), а також окремих спорів у інших випадках, передбачених законом (наприклад, ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» встановлює, що заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету

України до господарського суду у двомісячний строк з дня одержання рішення). У порядку, що передбачений

Кримінально-процесуальним кодексом України, судами розглядаються кримінальні справи, скарги на дії слідчого, органу дізнання, прокурора та ін.

Про належність (неналежність) конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду, її відмежування від інших видів судової юрисдикції можна судити за сукупної наявності зовнішніх ознак публічно-правових відносин, з яких цей спір виник. Саме такі ознаки і є критеріями адміністративної юрисдикції. Відсутність, принаймні, одного з критеріїв унеможливорює висновок про належність конкретного публічного-правового спору до юрисдикції адміністративного суду.

Критеріями розмежування предметної юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ (постанова Верховного Суду від 20 червня 2024 року у справі № 2-а-460/08/2704).

Критеріями адміністративної юрисдикції є:

1) публічно-правові (адміністративно-правові) відносини. Визначальною ознакою справи адміністративної юрисдикції є суть (зміст, характер) спору. Публічно-правовий спір, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів, є спором між учасниками публічно-правових відносин і стосується саме цих відносин. Разом з тим, приватноправові відносини вирізняються наявністю майнового чи немайнового інтересу учасника. Спір має приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням або загрозою порушення приватного права чи інтересу (як правило майнового) конкретного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть якщо до порушення приватного права чи інтересу призвели управлінські дії суб'єктів владних повноважень (постанови Верховного Суду від 9 грудня 2020 року у справі № 826/12834/16, від 20 червня 2024 року у справі № 2-а-460/08/2704 та від 30 січня 2026 року у справі № 380/25826/23);

2) рішення, дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень або виконання носіями публічних повноважень обов'язків, передбачених законодавством;

3) присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень, суб'єкта делегованих повноважень або носія публічних повноважень. При цьому, сама собою участь у спорі суб'єкта владних повноважень не дає підстав ототожнювати спір із публічно-правовим та відносити його до справ адміністративної юрисдикції (постанова Верховного Суду від 9 грудня 2020 року у справі № 826/12834/16). Коли вирішується питання предметної юрисдикції спору за позовом суб'єкта владних повноважень до суб'єктів приватного права щодо оспорення вчинених ними правочинів, треба враховувати, що статус позивача та/чи зазначені ним мотиви звернення до суду не є достатнім чи визначальним критерієм для віднесення такого спору до

предметної юрисдикції адміністративних судів (постанова Верховного Суду від 8 травня 2025 року у справі № 420/12471/22);

4) здійснення суб'єктом адміністративного повноваження, спір про право чи обов'язок у сфері публічного адміністрування. Так, КАСУ регламентує порядок розгляду не всіх публічно-правових спорів, а лише тих, які виникають у результаті здійснення суб'єктом владних повноважень саме управлінських функцій і розгляд яких безпосередньо не віднесено до підсудності інших судів. Ці положення не поширюють свою дію на правові ситуації, які вимагають інших форм захисту від стверджувальних порушень прав чи інтересів (постанова Верховного Суду від 9 грудня 2020 року у справі № 826/12834/16);

5) законодавство, яке закріплює повноваження суб'єктів у сфері публічного адміністрування (адміністративне законодавство чи адміністративна норма, якими врегульовано спірні правовідносини).

Під час визначення предметної юрисдикції справ за таким позовом відповідно до статі 19 КАСУ судам слід виходити, окрім складу сторін, також із суті права та/або інтересу, що оспорується або за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, обраного способу захисту та характеру спірних правовідносин у сукупності (постанова Верховного Суду від 8 травня 2025 року у справі № 420/12471/22).

Отже, до справ адміністративної юрисдикції процесуальний закон відніс публічно-правові спори, ознакою яких є не лише особливий суб'єктний склад (один суб'єкт законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою іншого (інших) суб'єкта (суб'єктів), а останній (останні) відповідно зобов'язаний (зобов'язані) виконувати вимоги та приписи такого суб'єкта владних повноважень), але й їх виникнення з приводу виконання чи невиконання суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, крім спорів, для яких закон установив інший порядок судового вирішення. При цьому управлінські функції суб'єкт владних повноважень виконує (не виконує) у правовідносинах, у яких виник спір, а прийняте суб'єктом владних повноважень рішення, вчинені дії або бездіяльність безпосередньо стосуються правового статусу (прав, свобод, законних інтересів, обов'язків) особи, яка звертається до суду (постанова Верховного Суду від 20 червня 2024 року у справі № 2-а-460/08/2704).

Ці критерії адміністративної юрисдикції – первісні відомості про спір, категорії матеріального (адміністративного) права, які належить оцінити учасникам адміністративної справи, їх представникам, адміністративному суду. Тому, готуючись до адміністративного процесу, ці суб'єкти мають бути ґрунтовно обізнані із принциповими положеннями адміністративного права і законодавства.

Неповнота чи відсутність таких знань зумовлюватимуть хиби процесуальної природи, зокрема:

- помилкову відмову у відкритті провадження в адміністративній справі (п. 1 ч. 1 ст. 170 КАСУ);

- закриття провадження в адміністративній справі (п. 1 ч. 1 ст. 238 КАСУ).

Оцінюючи належність конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду за критеріями адміністративної юрисдикції,

до уваги обов'язково також слід брати винятки з правила про адміністративну юрисдикцію, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 19, ч. 1 ст. 287 КАСУ.

Правила предметної юрисдикції визначають, який суд має право розглядати адміністративну справу як суд першої інстанції. Вирішуючи питання про визначення юрисдикції адміністративних судів щодо адміністративних справ, суди повинні враховувати, що КАСУ встановлює такі правила відмежування адміністративної юрисдикції від інших видів юрисдикції: понятійно-функціональне, тобто визначення адміністративної справи, що наведене в п. 1 ч. 1 ст. 3; визначення видів публічних правовідносин (управлінські правовідносини та правовідносини, пов'язані з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень), зазначених у ч. 1 ст. 17; встановлення переліку публічно-правових спорів, що підпадають під юрисдикцію адміністративних судів (ч. 2 ст. 17); встановлення переліку публічно-правових справ, що не належать до предмета адміністративної юрисдикції (ч. 3 ст. 17).

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КАСУ юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

1) спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;

2) спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки", із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

3) спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

4) спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;

5) спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;

6) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;

7) спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;

8) спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;

9) спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;

10) спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій, експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб;

11) спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб;

12) спорах фізичних чи юридичних осіб щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності державного замовника у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про оборонні закупівлі», крім спорів, пов'язаних із укладенням державного контракту (договору) про закупівлю з переможцем спрощених торгів із застосуванням електронної системи закупівель та спрощеного відбору без застосування електронної системи закупівель, а також зміною, розірванням і виконанням державних контрактів (договорів) про закупівлю;

13) спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів охорони державного кордону у справах про правопорушення, передбачені Законом України "Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень";

14) спорах щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років".

15) спорах із суб'єктами владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства;

16) спорах щодо оскарження рішень Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері проведення конкурентних процедур з відбору приватного партнера, концесіонера;

17) спорах щодо оскарження законності укладення договору публічно-приватного партнерства, концесійного договору, законності змін, внесених до договору публічно-приватного партнерства, концесійного договору;

18) спорах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа.

Слід мати на увазі, що відповідно до КАСУ юрисдикція адміністративних судів не поширюється на такі категорії справ:

1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України;

2) що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства;

3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених цим Кодексом;

4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання, саморегулювальної організації віднесені до його (її) внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах, визначених пунктами 9, 10 частини першої цієї статті.

Адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду.

Предметна юрисдикція визначається КАСУ відповідно до предмета позову. Відтак місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні:

1) адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності;

2) адміністративні справи, пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму, щодо:

оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій;

уточнення списку виборців;

оскарження дій чи бездіяльності засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум;

оскарження дій чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб;

3) адміністративні справи, пов'язані з перебуванням іноземців та осіб без громадянства на території України, щодо:

примусового повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства;

примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України;

затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України;

продовження строку затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України;

затримання іноземців або осіб без громадянства до вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, які потребують додаткового захисту в Україні;

затримання іноземців або осіб без громадянства з метою забезпечення їх передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;

4) адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання ними рішень судів у справах, визначених пунктами 1-3 частини першої цієї статті;

5) адміністративні справи щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»;

6) адміністративні справи за позовними заявами територіального центру комплектування та соціальної підтримки з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації.

Окружним адміністративним судам підсудні всі інші адміністративні справи.

Вищому антикорупційному суду підсудні справи про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції».

Що стосується розгляду кількох пов'язаних між собою вимог, то позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов'язані між собою. Якщо справа щодо пов'язаних вимог територіально підсудна різним

місцевим адміністративним судам, то її розглядає один з цих судів за вибором позивача. Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) – місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу розглядає окружний адміністративний суд. Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна апеляційному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) - місцевому адміністративному суду, таку справу розглядає апеляційний адміністративний суд.

Вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, або вимоги про витребування майна, вилученого на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір. Інакше такі вимоги вирішуються судами в порядку цивільного або господарського судочинства. Не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Сутність інстанційної юрисдикції визначають як кореляцію справ і судів за такою ознакою, як місце суду в компетентційній ієрархії, тобто яка розмежовує компетенцію адміністративних судів різних рівнів (першої, апеляційної та касаційної інстанцій).

Призначення інстанційної юрисдикції підсудності – визначити рівні можливості щодо оскарження судових рішень для кожної адміністративної справи, тобто передбачити однакову кількість судових інстанцій з тим, щоб право особи на оскарження і перегляд судового рішення необґрунтовано не обмежувалося, та підсудності кількох пов'язаних між собою вимог – забезпечити об'єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в рамках адміністративного судочинства.

Основні цілі впровадження та існування інстанційної юрисдикції полягають у наступному:

- інстанційна юрисдикція допомагає визначити обсяг повноважень кожної ланки системи адміністративних судів і на підставі цього відмежувати повноваження однієї судової ланки від іншої;

- інстанційна юрисдикція допомагає визначити роль і місце апеляційних адміністративних судів та Верховного Суду в системі адміністративних судів.

Так, судова інстанція являє собою судовий орган у цілому або його структурний підрозділ, що виконує певну процесуальну функцію при здійсненні правосуддя. Судові інстанції різняться за колом процесуальних повноважень щодо вирішення спорів. Розрізняють суд першої інстанції, суд апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції.

Суди першої інстанції виконують функцію розгляду й вирішення справ по суті. Суди апеляційної інстанції переглядають справи в апеляційному порядку, суд касаційної інстанції - в касаційному порядку

Кожна наступна судова інстанція є вищестоящим судом відносно судової інстанції, що раніше постановила судові рішення. Наприклад, суд апеляційної

інстанції є вищестоящим відносно суду першої інстанції. Суд касаційної інстанції є вищим відносно суду апеляційної інстанції.

Стаття 22 КАСУ закріплює правила інстанційної юрисдикції адміністративних справ, що складають алгоритм визначення компетентного суду для розгляду й вирішення конкретної адміністративної справи. Так, місцеві адміністративні суди (місцеві загальні суди як адміністративні суди й окружні адміністративні суди) вирішують адміністративні справи як суди першої інстанції. Слід зауважити, що є певні випадки, коли адміністративні справи вирішує апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, як суд першої інстанції а саме: 1) щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії (крім визначених ч. 4 ст. 22 КАСУ), дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб; 2) про заборону політичної партії, передбачені ст. 289-3 КАСУ.

Також як судам першої інстанції апеляційним адміністративним судам підсудні такі справи: за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені; за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, а також спори за участю суб'єктів владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства та спори, що виникають у зв'язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу.

Слід зауважити, що Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів Вищої ради правосуддя, щодо питань обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя, звільнення їх з таких посад, бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою. Зі свого боку Вищий антикорупційний суд вирішує адміністративні справи щодо застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції», як суд першої інстанції ?.

Апеляційні адміністративні суди переглядають судові рішення місцевих адміністративних судів (місцевих загальних судів як адміністративних судів та окружних адміністративних судів), які перебувають у межах їхньої територіальної юрисдикції, в апеляційному порядку як суди апеляційної інстанції. У випадках, визначених КАСУ, Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції судові рішення апеляційного адміністративного суду. Велика Палата Верховного Суду переглядає в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції судові рішення у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції.

Верховний Суд переглядає судові рішення місцевих та апеляційних адміністративних судів у касаційному порядку як суд касаційної інстанції.

Територіальна юрисдикція (підсудність) встановлює підсудність справ за вибором позивача, підсудність справ за місцем проживання або місцем знаходження відповідача; виключну підсудність; підсудність справ, у яких однією із сторін є суд або суддя; недопустимість спорів про підсудність.

Територіальна підсудність визначає порядок розподілу справ між судами одного й того самого рівня залежно від території, на яку поширюється їхня юрисдикція. У КАСУ передбачено такі підвиди територіальної підсудності: загальна, альтернативна, особлива, виключна.

Територіальна (загальна) підсудність установлюється як загальне правило і застосовується в тому випадку, коли вона не змінена або доповнена іншим видом територіальної підсудності.

Альтернативна – це підсудність за вибором позивача за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача.

Особлива підсудність полягає у специфіці суб'єктного складу сторін в адміністративній справі: підсудність справи, у якій однією із сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін: підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності (ст. 28 КАСУ).

Виключна підсудність полягає у встановленні процесуальним законом тільки одного конкретного суду, який може розглядати категорію ту чи іншу категорію справ.

Відповідно до ст. 25 КАСУ адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які прийняті (вчинені, допущені) стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача, крім випадків, визначених Кодексом.

Якщо така особа не має місця проживання (перебування) в Україні, тоді справу вирішує адміністративний суд за місцезнаходженням відповідача. У разі невизначеності КАСУ територіальної підсудності адміністративної справи така справа розглядається адміністративним судом за вибором позивача.

Щодо підсудності справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача, то позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування; позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

Щодо виключної підсудності, то адміністративні справи з приводу оскарження нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного

банку України чи іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюються на всю територію України, крім випадків, визначених цим Кодексом, адміністративні справи з приводу оскарження рішень Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель та рішень у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, адміністративні справи за позовом Антимонопольного комітету України у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, адміністративні справи, відповідачем у яких є дипломатичне представництво чи консульська установа України, їх посадова чи службова особа, а також адміністративні справи про оскарження актів, дій чи бездіяльності органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, та про скасування реєстрації політичної партії вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Також адміністративні справи з приводу оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, прийнятих на контрольних пунктах в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію, їхніх дій або бездіяльності вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідного контрольного пункту.

Підсудність справи, у якій однією із сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін. Підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності.

Суд передає адміністративну справу на розгляд іншого адміністративного суду, якщо:

1) до початку розгляду справи по суті задоволено клопотання відповідача, зареєстроване у встановленому законом порядку, місце проживання (перебування) якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання (перебування);

2) при відкритті провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;

3) після відкриття провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;

4) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;

5) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу адміністративного суду, який розглядав справу;

6) однією із сторін у справі є суд, в якому розглядається справа, або суддя цього суду;

7) справа підлягає розгляду як зразкова у порядку, визначеному статтею 290 цього Кодексу.

Суд передає адміністративну справу на розгляд іншому адміністративному суду, що найбільш територіально наближений до цього суду, у випадку, визначеному пунктами 4 і 6.

У разі ліквідації або припинення роботи адміністративного суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду,

визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи адміністративного суду, а якщо такий суд не визначено - до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

У випадку, визначеному пунктом 7 справа передається до Верховного Суду.

Питання про передачу адміністративної справи, крім випадків, визначених пунктами 4-6 розглядається судом у порядку письмового провадження або, за ініціативою суду, в судовому засіданні. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду цього питання.

Питання про передачу адміністративної справи, крім випадку, визначеного пунктами 4-6 суд вирішує ухвалою. Ухвалу про передачу адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого може бути оскаржено.

Передача справ за підсудністю у випадках, визначених пунктами 4-6 здійснюється за розпорядженням голови суду.

Передача адміністративної справи з одного суду до іншого на підставі відповідної ухвали, яка підлягає оскарженню, здійснюється не пізніше наступного дня після закінчення строку на оскарження такої ухвали, а в разі подання апеляційної скарги - після залишення її без задоволення.

Передача адміністративної справи з одного суду до іншого в інших випадках здійснюється не пізніше наступного дня після видання відповідного розпорядження голови суду або постановлення відповідної ухвали, яка не підлягає оскарженню.

Передача справи на вирішення Верховного Суду як зразкової справи здійснюється відповідно до вимог статті 290 КАСУ.

Спори між адміністративними судами щодо підсудності не допускаються.

Адміністративна справа, передана з одного адміністративного суду до іншого в порядку, встановленому статтею 29 цього Кодексу, повинна бути прийнята до провадження адміністративним судом, до якого вона надіслана.

Справа, прийнята адміністративним судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому адміністративному суду.

Тестові завдання до підрозділу 5.2.

Фабула 1. Особа звернулася до суду із адміністративним позовом до Головного управління Національної поліції у Хмельницькій області, в якому просить скасувати постанову у справі про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст.126 Кодексу України про адміністративні правопорушення. В обґрунтування поданого адміністративного позову посилається на те, що позивач, керуючи автомобілем, по вул. Кам'янецькій у м. Хмельницькому в напрямку центру, був зупинений інспектором Національної поліції, де під час перевірки документів було виявлено, що у позивача відсутній страховий поліс. В результаті чого, на особу було складено протокол про адміністративне правопорушення та в подальшому винесено постанову про адміністративне

правопорушення, якою позивача визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 126 Кодексу України про адміністративні правопорушення, та накладено на нього адміністративне стягнення у вигляді штрафу. Вирішивши справу за адміністративним позовом суд постановив ухвалу про закриття провадження у справі, оскільки дану справу не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства; постановлена ухвала є остаточною та оскарженню не підлягає.

1. Чи обґрунтоване рішення суду?

А. Так, рішення обґрунтоване.

Б. Ні, оскільки до юрисдикції адміністративних судів віднесено адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності, а прийняті у таких справах рішення можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

В. Ні, оскільки до юрисдикції адміністративних судів віднесено адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Г. Ні, оскільки суд повинен був прийняти рішення про відмову у задоволенні адміністративного позову.

2. Який суд має вирішити справу за цим позовом відповідно до правил та критеріїв адміністративної юрисдикції?

А. Місцевий загальний суд за місцезнаходженням фізичної особи.

Б. Окружний адміністративний суд за місцезнаходженням позивача або відповідача.

В. Місцевий загальний суд за місцезнаходженням позивача або відповідача.

Г. Апеляційний адміністративний суд за місцезнаходженням Головного управління Національної поліції у Хмельницькій області.

3. Які ще адміністративні справи підсудні суду, який вирішує справи про оскарження рішень про притягнення до адміністративної відповідальності?

А. Справи у спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень.

Б. Справи у спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби.

В. Справи у спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів.

Г. Справи у спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації.

Д. Справи про уточнення списку виборців.

Е. Справи з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації.

Є. Справи про визнання неконституційним положення закону України.

4. У справі про оскарження штрафу за відсутність страхового поліса, яка помилка в діях суду вказує на неправильне тлумачення інстанційної юрисдикції?

А. Твердження про те, що ухвала про закриття провадження у справі є остаточною та не підлягає оскарженню.

Б. Позиція, що справу не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства.

В. Постановлення ухвали про закриття провадження у справі, а не про залишення заяви без розгляду.

Г. Розгляд справи у м. Хмельницькому.

Фабула 2. До Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області надійшов адміністративний позов Мукачівського прикордонного загону Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України до іноземного громадянина про продовження строку затримання з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення іноземця за межі України. Адміністративний позов було мотивовано тим, що відповідач був затриманий прикордонним нарядом під час спроби незаконного перетинання державного кордону з України в Угорщину, у складі групи осіб, на ділянці відповідальності Мукачівського прикордонного загону. В подальшому було органом охорони державного кордону прийнято рішення про примусове видворення даної особи. Оскільки заходи щодо ідентифікації відповідача та отримання документів на повернення результатів не дали, було подано адміністративний позов про продовження строку затримання. Суд у задоволенні адміністративного позову відмовив, вказавши, що його юрисдикція поширюється на справи у публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень, а не навпаки: у спорах суб'єкта владних повноважень із фізичними особами. Крім того, такі справи повинні розглядатися Закарпатським окружним адміністративним судом.

1. Чи правильно вчинив суд?

А. Так, суд ухвалив правильне рішення.

Б. Ні, оскільки справи про продовження строку затримання з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення іноземця, який підлягає примусовому видворенню за межі України підсудні саме місцевим загальним судам за місцезнаходженням органу охорони державного кордону.

В. Ні, оскільки справи про продовження строку затримання з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення іноземця, який підлягає примусовому видворенню за межі України підсудні саме місцевим загальним судам за місцем затримання іноземця.

Г. Так, однак така справа може бути розглянута за місцезнаходженням Державної прикордонної служби України, тобто Київським окружним адміністративним судом.

2. Яку помилку допущено в рішенні Мукачівського міськрайонного суду щодо відмови у відкритті провадження з мотивів того, що суб'єкт владних повноважень не може позиватися до фізичної особи?

А. Суддя помилився, оскільки КАСУ прямо передбачає право суб'єкта владних повноважень звертатися до суду у випадках, визначених законом.

Б. Суддя правий, адміністративні суди розглядають лише скарги громадян на дії влади.

В. Суд мав розглядати справу за правилами Цивільного процесуального кодексу.

Г. Суб'єкт владних повноважень має право на позов лише до іншого державного органу.

3. Оберіть три твердження, які відповідають нормам КАСУ щодо розгляду справ про затримання та видворення іноземців:

А. Такі справи належать до категорій термінових адміністративних справ.

Б. Позовну заяву про затримання іноземця може подати будь-яка фізична особа.

В. Місцеві загальні суди як адміністративні мають юрисдикцію щодо затримання іноземців для ідентифікації.

Г. Строк затримання іноземця не може перевищувати 18 місяців у сукупності.

Д. Апеляційне оскарження у таких справах не передбачене.

Е. Справу має розглядати виключно Вищий антикорупційний суд.

Є. Рішення про примусове видворення може бути оскаржене іноземцем протягом 30 днів.

4. Установіть відповідність між правовим критерієм юрисдикції та його конкретним проявом у справі за позовом прикордонного загону до іноземця

1. Предметна юрисдикція.

2. Інстанційна юрисдикція.

3. Територіальна юрисдикція.

А. Вирішення справи Мукачівським міськрайонним судом Закарпатської області як місцевим адміністративним судом.

Б. Визначення того, чи є даний спір публічно-правовим, оскільки позивачем є орган державної влади.

В. Участь у справі Мукачівського прикордонного загону як суб'єкта владних повноважень та іноземного громадянина

Г. Розгляд справи за місцем затримання іноземця або за місцезнаходженням прикордонного загону

Правильна відповідь: 1-Б, 2-А, 3-Г

5. Який тип підсудності було порушено, на думку Мукачівського міськрайонного суду, коли він зазначив, що справу має розглядати Закарпатський окружний адміністративний суд?

А. Предметна підсудність.

- Б. Договірна підсудність.
- В. Інстанційна підсудність.
- Г. Територіальна підсудність.

6. Відповідно до КАСУ, який суд має розглядати справу про оскарження рішення прикордонної служби щодо примусового видворення іноземця.

- А. Апеляційний адміністративний суд як суд першої інстанції.
- Б. Верховний Суд.
- В. Місцевий загальний суд як адміністративний суд.**
- Г. Окружний адміністративний суд.

Фабула 3. До Харківського окружного адміністративного суду надійшов позов Головного управління Держпраці у Харківській області до Товариства з обмеженою відповідальністю про застосування заходів реагування у сфері державного нагляду у формі заборони виробництва, виконання робіт, експлуатації машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки на період до усунення виявлених порушень. Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 171 КАСУ суддя після одержання позовної заяви з'ясовує, чи належить позовну заяву розглядати за правилами адміністративного судочинства і чи подано позовну заяву з дотриманням правил підсудності. В процесі такої перевірки, судом було встановлено, що місце реєстрації відповідача – м. Київ. Таким чином, дана справа за територіальною юрисдикцією (підсудністю) має розглядатись окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

1. Які дії повинен надалі здійснити суд?

- А. Залишити позовну заяву без розгляду.
- Б. Передати адміністративну справу на розгляд окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.**
- В. Закрити провадження у справі.
- Г. Передати адміністративну справу на розгляд Верховному Суду.

2. Оберіть три твердження, які правильно характеризують юрисдикційні аспекти наведеної фабули:

- А. Справа належить до предметної юрисдикції адміністративних судів.**
- Б. Даний спір є господарським, оскільки відповідачем є Товариство з обмеженою відповідальністю.
- В. Позов Головного управління Держпраці у Харківській області до Товариства з обмеженою відповідальністю є прикладом реалізації контролюючих функцій суб'єкта владних повноважень.
- Г. Територіальна підсудність у цій справі визначається виключно за вибором позивача.
- Д. За загальним правилом КАСУ, позови до юридичних осіб пред'являються за їхнім місцезнаходженням.**

Е. Харківський окружний адміністративний суд є судом апеляційної інстанції для цієї справи.

Є. Передача справи з одного суду до іншого здійснюється на підставі ухвали суду.

3. Установіть відповідність між видом юрисдикції та конкретним фактом із фабули справи:

1. Предметна юрисдикція.
2. Інстанційна юрисдикція.
3. Територіальна юрисдикція.

А. Розгляд справи окружним судом як судом першої інстанції.

Б. Належність спору до адміністративного судочинства (позов Держпраці про заходи реагування).

В. Справа має розглядатись саме окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ за місцем реєстрації Товариства з обмеженою відповідальністю.

Г. Віднесення справи до юрисдикції Верховного Суду.

Д. Повноваження судів України розглядати спори з іноземним елементом.

Правильна відповідь 1-Б, 2-В, 3-А.

Тестові завдання:

1. На які публічно-правові справи не поширюється юрисдикція адміністративних судів?

А. Спори, що виникають з приводу скасування адміністративних договорів.

Б. Спори юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його бездіяльності у частині доступу до публічної інформації.

В. Спори фізичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його правових актів індивідуальної дії.

Г. Справи про накладення адміністративних стягнень.

2. Якому адміністративному суду як суду першої інстанції, за загальним правилом, підсудні справи щодо оскарження нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України або іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюється на всю територію України?

А. Місцевому загальному суду як адміністративному суду;

Б. Верховному Суду.

В. Окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Г. Київському апеляційному адміністративному суду.

3. Який суд розглядає адміністративну справу у випадку невизначеності КАСУ предметної підсудності такої справи?

А. Місцевий адміністративний суд за вибором позивача.

Б. Окружний адміністративний суд за вибором позивача.

- В. Окружний адміністративний суд за місцем проживання позивача.
- Г. Місцевий загальний суд за місцезнаходженням відповідача.

5.3. Способи судового захисту прав, свобод, інтересів особи від порушень з боку суб'єкта владних повноважень (рівень В)

Згідно із ч. 5 ст. 55 Конституції України, кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Норми щодо засобів захисту порушених прав у сфері публічно-правових відносин наведені у ст. 5 КАСУ. Зміст адміністративної юстиції – ефективний судовий захист від порушень у публічно-правових відносинах. Отже, адміністративний суд, отримавши позовну заяву, повинен встановити наявність факту порушення права та застосувати конкретний спосіб захисту порушеного права, що залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

Загальні способи звернення до адміністративного суду та захисту права у публічно-правових відносинах визначені ч. 1 ст. 5 та ч. 2 ст. 245 КАСУ. Якщо особа вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, така особа має право звернутися до суду та просити про їхній захист шляхом:

- 1) визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акта чи окремих його положень;
- 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень;
- 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій;
- 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії;
- 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;
- 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю.

Захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Ніхто не може бути позбавлений права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку. Відмова від права на звернення до суду є недійсною.

Вирішуючи справу по суті, суд може задовольнити позов повністю або частково чи відмовити в його задоволенні повністю, а у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про:

- 1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень;
 - 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень;
 - 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій;
 - 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії;
 - 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;
 - 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини, та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю;
 - 7) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян;
 - 8) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян;
 - 9) заборону політичної партії та передачу майна, коштів та інших активів політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень у власність держави;
 - 10) припинення релігійної організації, передбаченої ст. 289-9 КАСУ, та передачу майна, коштів та інших активів, що перебувають в її власності, крім культового, у власність держави;
 - 11) інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів;
 - 12) затримання іноземця або особи без громадянства з метою ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України або про продовження строку такого затримання;
 - 13) затримання іноземця або особи без громадянства до вирішення питання про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні;
 - 14) затримання іноземця або особи без громадянства з метою забезпечення її передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;
 - 15) звільнення іноземця або особи без громадянства на поруки підприємства, установи чи організації;
 - 16) зобов'язання іноземця або особи без громадянства внести заставу.
- Водночас частинами 3-5 ст. 245 КАСУ встановлено спеціальні способи захисту порушених прав, які застосовуються за наявності встановлених судом певних обставин, індивідуально в кожному окремому випадку.
- Зокрема, у разі скасування нормативно-правового або індивідуального акта суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень вчинити необхідні дії з метою відновлення прав, свобод чи інтересів позивача, за захистом яких він звернувся до суду.

Крім того, суд може зобов'язати відповідача – суб'єкта владних повноважень прийняти рішення на користь позивача, якщо для його прийняття виконано всі умови, визначені законом, і прийняття такого рішення не передбачає права суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд.

У випадку, якщо прийняття рішення на користь позивача передбачає право суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд, суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень вирішити питання, щодо якого звернувся позивач, з урахуванням його правової оцінки, наданої судом у рішенні.

Якщо судом визнано нормативно-правовий акт протиправним і нечинним повністю або в окремій частині і при цьому виявлено недостатню правову врегульованість відповідних публічно-правових відносин, яка може потягнути за собою порушення прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб, суд має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти новий нормативно-правовий акт на заміну нормативно-правового акта, визнаного незаконним повністю або у відповідній частині.

Обираючи між загальними способами захисту права (передбаченими законодавством) або спеціальними, адміністративним судам необхідно не допустити зловживання правом на захист та порушення прав відповідачів, багаторазове порушення справ за тими ж самими по суті, але формально відмінними вимогами, а також не ускладнити виконання рішень у справах.

Тобто, встановивши порушене право заявника, суд має захистити його право, а з іншого боку, суд не повинен допустити хаосу у правозастосуванні.

З наведеного випливає, що для ефективного поновлення порушеного права необхідно, щоб існував чіткий зв'язок між правопорушенням та способом захисту права. Іншими словами, метою заявлених позовних вимог має бути усунення перешкод у здійсненні права, а її досягненням – визначений спосіб захисту права, який би вичерпував себе. При цьому необхідно наголосити, що покарання винної особи не входить до мети захисту права у публічно-правових відносинах, а тому не входить до складу способу захисту права.

Для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи відповідно до ст. 122 КАСУ встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів

Суб'єкт владних повноважень має право звернутись до суду у тримісячний термін, якщо не встановлено інше, який обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог. КАСУ та іншими законами можуть також встановлюватися інші строки для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень.

У спорах за участю суб'єктів владних повноважень щодо проведення аналізу ефективності здійснення публічно-приватного партнерства, у спорах щодо оскарження рішень Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері проведення конкурентних процедур з відбору приватного партнера, концесіонера встановлюється тримісячний строк з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Для звернення до адміністративного суду з позовами у

спорах щодо оскарження законності укладення договору публічно-приватного партнерства, концесійного договору, законності змін, внесених до договору публічно-приватного партнерства, концесійного договору встановлюється 30-денний строк з дати оприлюднення договору публічно-приватного партнерства, концесійного договору, змін до договору публічно-приватного партнерства, концесійного договору. У справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби встановлюється місячний строк. У разі подання особою позову після закінчення вищенаведених строків, без заяви про поновлення пропущеного строку звернення до адміністративного суду, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані судом неповажними, позов залишається без руху. При цьому протягом десяти днів з дня вручення ухвали особа має право звернутися до суду з заявою про поновлення строку звернення до адміністративного суду або вказати інші підстави для поновлення строку.

Окремо слід зазначити на питанні ефективності способу захисту, що має бути застосовано адміністративним судом.

Відповідно до постанови Верховного Суду від 21 вересня 2022 року у справі № 908/976/19, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Однак якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Застосування будь-якого способу захисту цивільного права та інтересу має бути об'єктивно виправданим та обґрунтованим. Це означає, що: застосування судом способу захисту, обраного позивачем, повинно реально відновлювати його наявне суб'єктивне право, яке порушене, оспорується або не визнається; обраний спосіб захисту повинен відповідати характеру правопорушення; застосування обраного способу захисту має відповідати цілям судочинства; застосування обраного способу захисту не повинно суперечити принципам верховенства права та процесуальної економії, зокрема не повинно спонукати позивача знову звертатися за захистом до суду. Спосіб захисту права є ефективним тоді, коли він забезпечуватиме поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантуватиме можливість отримати відповідну компенсацію. Тобто цей захист має бути повним і забезпечувати у такий спосіб досягнення мети правосуддя та процесуальну економію. Іншими словами, ефективний спосіб захисту повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. Аналогічні правові позиції знаходимо у Постановках Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 910/3009/18 та від 8 лютого 2022 року у справі № 209/3085/20. На необхідності дотримання критерію ефективності у правовідносинах щодо захисту осіб, що наділені правом отримання нарахованих, але неоподаткованих за життя пенсіонера сум пенсії зазначив Верховний Суд у постанові від 15 грудня 2023 року у справі № 805/2628/18-а. У постанові Верховного Суду від 16 травня 2023 року у справі № 380/3195/22

вказано, що ефективність судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві включає ефективність розгляду та вирішення справи, ефективність способу захисту, ефективність судового рішення та ефективність його виконання; усі ці складові можна охопити єдиним терміном «ефективне правосуддя», що виступає еталоном для оцінки якості роботи судової гілки влади та є запорукою довіри до неї з боку громадян, а також інших суб'єктів.

Адміністративний суд, використовуючи всі надані йому процесуальним законом повноваження, з урахуванням фактичних обставин справи та положень законодавства, зобов'язаний здійснити ефективне поновлення порушених прав позивача, а не лише констатувати факт наявності неправомірних дій з боку відповідача – суб'єкта владних повноважень; ефективний спосіб захисту повинен забезпечити негайне поновлення порушеного права, бути адекватним наявним обставинам, призводити до потрібних (бажаних) позивачу результатів (наслідків); ухвалення судами рішень, які безпосередньо не призводять до необхідних змін в обсязі прав позивача або не гарантують забезпечення можливого примусового виконання судового рішення, не відповідає змісту цього поняття. Із питанням щодо забезпечення ефективності судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві безпосередньо пов'язане питання щодо меж розгляду судами позовних вимог, апеляційної чи касаційної скарг, зокрема, право суду самостійно, з виходом за межі позовних вимог або вимог апеляційної чи касаційної скарг, застосовувати найбільш ефективний за даних обставин спосіб захисту прав позивача (постанова Верховного Суду від 13 квітня 2023 року у справі № 757/30991/18-а).

При застосуванні способу захисту прав, свобод, інтересів особи від порушень з боку суб'єкта владних повноважень адміністративний суд має належним чином інтерпретувати позовні вимоги відповідно до мети позивача. Так, у постановках Верховного Суду суд зазначив, що вимоги про визнання незаконним (недійсним) і скасування рішення органу влади про надання земельної ділянки у власність і про скасування державної реєстрації такого права за певних умов можна розглядати як вимоги про усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, якщо саме ці рішення та реєстрація створюють відповідні перешкоди; мета прокурора спрямована на відновлення власником володіння спірною земельною ділянкою, тому не є належними й ефективними способами захисту вимоги визнати незаконним і скасувати наказ ГУ Держгеокадастру в Харківській області «Про передачу земельної ділянки у власність» ... та скасувати рішення державного реєстратора ... про державну реєстрацію прав та їх обтяжень (постанова від 20 червня 2023 року у справі № 633/408/18).

Тестові завдання до підрозділу 5.3

1. Який спосіб захисту є основним при оскарженні індивідуального акта суб'єкта владних повноважень?

А. Визнання акта нікчемним.

Б. Визнання протиправним та скасування акта.

В. Зміна змісту акта судом.

Г. Зупинення дії акта назавжди.

2. Який спосіб захисту застосовується при оскарженні нормативно-правового акта?

А. Визнання акта незаконним з моменту його підписання.

Б. Визнання акта протиправним та нечинним.

В. Тимчасове ігнорування акта громадянами.

Г. Переписування тексту акта суддею.

3. Оберіть три законні способи захисту прав згідно зі ст. 5 КАСУ:

А. Визнання протиправним та скасування індивідуального акта.

Б. Публікація у офіційному ЗМІ повідомлення про судовий розгляд справи про перегляд нормативно-правового акту.

В. Визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити дії.

Г. Звільнення керівника суб'єкта владних повноважень, що прийняв протиправне рішення.

Д. Встановлення відсутності компетенції суб'єкта владних повноважень.

Е. Позбавлення суб'єкта владних повноважень права видавати акти на один рік.

Є. Арешт майна суб'єкта владних повноважень на користь позивача.

4. Оберіть три критерії «ефективного способу захисту» за позицією Верховного Суду:

А. Спосіб має реально поновити порушене право.

Б. Спосіб має бути максимально довгим у часі.

В. Спосіб має виключати необхідність повторного звернення до суду.

Г. Спосіб має не передбачати бюджетних витрат.

Д. Спосіб має відповідати характеру порушення.

Е. Спосіб має бути спрямований на забезпечення інтересів держави.

Є. Спосіб обирається виходячи із дискреційних повноважень суду.

5. Установіть відповідність між порушенням прав, свобод, інтересів особи від порушень з боку суб'єкта владних повноважень та способом їх захисту:

1. Прийнято постанову про накладення адміністративного стягнення з порушенням вимог КУпАП.

2. Суб'єкт владних повноважень розглядає звернення особи протягом більш тривалого часу, ніж передбачено законодавством.

3. Державного службовця незаконно звільнено з посади.

4. Прийнято наказ нормативного характеру міністерством, що виходить за межі компетенції міністерства.

А. Визнання акта нечинним.

Б. Поновлення на роботі державного службовця.

В. Визнання бездіяльності протиправною.

Г. Визнання акта протиправним та скасування.

Правильна відповідь 1-Г, 2-В, 3-Б, 4-А

5.4. Види адміністративних справ та форми адміністративного судочинства, що їм відповідають (рівень С)

У КАСУ передбачено досить велику кількість категорій справ, які розглядаються та вирішуються за правилами цього Кодексу. Сама правова природа цих справ, а точніше правова природа відносин, на основі яких вони виникають, є визначальним фактором для вибору порядку, в межах якого буде розглядатися та вирішуватися та чи інша адміністративна справа. Цей порядок становить процесуальну форму судочинства. КАСУ прямо називає лише дві форми судочинства в межах позовного провадження, хоча їх в Кодексі є значно більше. Широкий спектр адміністративних справ, які розглядаються та вирішуються судами адміністративної юрисдикції, зумовлює необхідність урізноманітнення процесуальних форм адміністративного судочинства.

Форма судочинства в адміністративному процесі – це встановлена законом сукупність правил, що регламентують поведінку суду і учасників процесу під час розгляду адміністративних справ, та реалізуються в межах адміністративно-процесуальних правовідносин. При цьому, ці правила включають визначення наступних складових адміністративного процесу: місце та строки реалізації прав та обов'язків учасників процесу; доказова база, яка спростовує або підтверджує наявність обставин, які мають значення для вирішення спору по суті; послідовність проведення процесуальних дій та їх фіксацію.

Переходячи до питання нормативної визначеності процесуальної форми адміністративного судочинства, слід наголосити, що КАСУ виокремлює лише дві з них: загальне позовне провадження і спрощене позовне провадження, хоча фактично такі форми є значно більш різноманітними. Метою такого розподілу є зменшення завантаженості судових органів та забезпечення принципу дотримання строків при розгляді адміністративних справ. Розглянемо ці форми детальніше.

Так, відповідно до частини 3 статті 12 КАСУ, – в порядку загального позовного провадження розглядаються всі справи, які враховуючи їх складність та інші обставини, недоцільно розглядати в порядку спрощеного позовного провадження. Законодавець не визначив вичерпного переліку видів адміністративних справ, які розглядаються по правилам загального позовного провадження, лише в ч. 4 ст. 12 КАСУ, зазначив, що виключно за правилами загального позовного провадження розглядаються справи у спорах: 1) щодо оскарження нормативно-правових актів, за винятком випадків, визначених цим Кодексом; 2) щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, якщо позивачем також заявлено вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної такими рішеннями, діями чи бездіяльністю, у сумі, що перевищує сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 3) про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності; 4) щодо оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що перевищує: для юридичних осіб - п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних

осіб; для фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців – вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 5) щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»; 6) щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішень Кабінету Міністрів України, визначених частиною першою статті 266-1 цього Кодексу.

Розгляд та вирішення адміністративної справи в порядку загального позовного провадження передбачає проходження всіх стадій судового процесу, передбачених КАСУ:

1) подання позову, який відповідає всім вимогам, передбачених статтею 160 КАСУ;

2) вирішення судом питання про відкриття провадження у справі (або залишення позовної заяви

без руху, повернення позову, відмова у відкритті провадження), об'єднання і роз'єднання позовів;

3) підготовче провадження, під час якого учасники справи подають до суду заяви по суті справи, а також клопотання з процесуальних питань. У підготовчому провадженні суд проводить підготовче судове засідання, де розглядає клопотання учасників, вирішує питання щодо залучення третіх осіб, витребування доказів, призначення експертиз, примирення сторін, колегіального розгляду справи та інші процесуальні питання. За результатами підготовчого судового засідання суд може залишити позов без розгляду, закрити провадження у справі або закрити підготовче провадження та призначити справу до розгляду по суті. У випадку визнання позову відповідачем суд може в підготовчому засіданні ухвалити рішення по суті спору;

4) розгляд справи по суті включає такі етапи: відкриття розгляду справи по суті (встановлення явки учасників, оголошення складу суду, роз'яснення учасникам їхніх прав та обов'язків, розгляд клопотань); з'ясування обставин справи та дослідження доказів (вступне слово учасників, питання, дослідження судом доказів, додаткові пояснення учасників); судові дебати (заключне слово учасників, репліки);

5) ухвалення судом рішення по суті справи.

Спрощене позовне провадження, відповідно до частини 2 статті 12 КАСУ, призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Варто відмітити, що поняття «справи незначної складності» є оціночним, законодавець не вводить вичерпного переліку видів таких справ, а лише в ч. 6 ст. 12 КАСУ наводить 11 категорій справ незначної складності для цілей цього Кодексу, серед яких справи щодо: прийняття, проходження та звільнення із публічної служби; оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень в сфері доступу до інформації; оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо соціальних виплат; припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця або

юридичної особи за зверненням суб'єкта владних повноважень, або скасування їх державної реєстрації; щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію; оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що не перевищує: для юридичних осіб – ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; для фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців – тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; типові справи; щодо оскарження нормативно-правового акта, прийнятих на виконання акта, визнаного судом протиправним і нечинним повністю або в частині; які малозначними визнає суд; щодо перебування іноземців або осіб без громадянства на території України. Разом з тим, для окремих категорій малозначних справ, законодавець передбачив особливості процедури судову розгляду та вирішення, або особливості процесуальної форми в межах спрощеного позовного провадження.

Серед адміністративних справ виділяються зокрема 4 категорії: складні, термінові, типові та зразкові адміністративні справи.

Складні адміністративні справи – це адміністративні справи щодо визначених законом категорій спорів у сфері нормотворчої та іншої діяльності уповноважених органів і осіб, а також інші справи, складність яких впливає із обсягу позовних вимог, необхідних процесуальних дій та інших обставин справи, що потребують проведення загального позовного провадження (за виключенням випадків, встановлених КАСУ).

КАСУ передбачає наступні види складних адміністративних справ: а) адміністративні справи щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень (ст. 264, 265); б) адміністративні справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 266); в) адміністративні справи щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку (ст. 266-1); г) адміністративні справи за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності (ст. 267).

В нормах Кодексу відсутнє поняття «складна адміністративна справа», водночас якщо врахувати визначення адміністративної справи незначної складності (малозначна справа) (п. 20 ч. 1 ст. 4 КАСУ), то можна запропонувати таке визначення складної адміністративної справи: це адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин.

У ст. 273-277, 280-289-10 КАСУ закріплено вичерпний перелік термінових адміністративних справ:

1) справи, пов'язані з виборчим процесом чи референдумом: а) справи щодо оскарження рішень, дій або без діяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій (ст. 273); б) справи щодо уточнення списку виборців (ст. 274); в) справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів у сфері медіа, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників суб'єктів у сфері медіа, які порушують законодавство про вибори та референдум (ст. 275); г) справи щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, політичної партії (блоку), місцевої організації політичної партії, їх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, члена ініціативної групи, політичної партії, громадської організації-суб'єктів процесу референдуму, їх уповноважених осіб, офіційного спостерігача - суб'єкта процесу референдуму (ст. 276); д) справи, пов'язані із виборами Президента України (ст. 277);

2) справи, пов'язані із реалізацією права на свободу мирних зібрань: а) справи за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (ст. 280); б) справи про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань (ст. 281);

3) справи за позовами суб'єктів владних повноважень: а) справи за зверненням податкових та митних органів (ст. 283); і) справи про застосування санкцій (ст. 283-1); б) справи за позовними заявами територіального центру комплектування та соціальної підтримки з приводу тимчасового обмеження громадян України у праві керування транспортним засобом під час мобілізації (ст. 283-2); в) справи за зверненням Служби безпеки України щодо включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, виключення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій з такого переліку та надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням (ст. 284); г) справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності (ст. 285); д) справи з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства (ст. 289); е) справи за адміністративними позовами з приводу тимчасового обмеження права громадян України на виїзд за межі території України (ст. 289-2); є) справи за адміністративними позовами про заборону політичної партії (ст. 289-3); ж) справи за адміністративними позовами про припинення релігійної організації (ст. 289-9); з) справи за заявою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про: накладення арешту на майно або про зупинення виконання договорів на ринках капіталу та організованих товарних ринках (ст. 289-6); про надання доступу до інформації про електронні комунікаційні послуги (ст. 289-7); про надання доступу до приміщень фізичних та юридичних осіб (ст. 289-8); про опечатування приміщення та/або носіїв чи систем зберігання інформації (ст. 289-10);

4) інші термінові адміністративні справи: а) справи щодо гарантованого забезпечення потреб оборони (ст. 282); б) справи з приводу рішень, дій чи

бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності (ст. 286); в) справи з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 287); г) справи за адміністративними позовами з приводу примусового повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України (ст. 288); д) справи за адміністративними позовами про оскарження рішень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, про продовження зупинення відповідних (відповідної) фінансових (фінансової) операцій (операції) (видаткових фінансових операцій) (ст. 289-1); е) справи щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа (ст. 289-4); є) справи щодо державного фінансування статутної діяльності політичних партій (ст. 289-5).

Для термінових адміністративних справ притаманні такі процесуальні особливості: а) щодо подання позовної заяви та про дату, час і місце розгляду справи суд негайно повідомляє відповідача та інших учасників справи шляхом направлення тексту повістки до електронного кабінету, а за його відсутності - кур'єром або за відомими суду номером телефону, факсу, електронною поштою чи іншим технічним засобом зв'язку; б) учасник справи вважається повідомленим належним чином про дату, час та місце розгляду справи, визначеної частиною першою цієї статті, з моменту направлення такого повідомлення працівником суду, про що останній робить відмітку у матеріалах справи, та (або) з моменту оприлюднення судом на веб-порталі судової влади України відповідної ухвали про відкриття провадження у справі, дату, час та місце судового розгляду; в) неприбуття у судові засідання учасника справине перешкоджає розгляду справи у судах першої та апеляційної інстанцій; г) заявами по суті справи є позовна заява та відзив на позовну заяву (відзив); г) інші особливості, визначені у ст. ст. 268 – 273 КАСУ.

«Терміновість» адміністративних справ означає, що строки в таких справах (строки звернення і процесуальні строки) обчислюються годинами і календарними днями. На обчислення строків, установлених ст. 273-277, 280-283 КАСУ, не поширюються правила ч 2-10 ст. 120 КАСУ (ч. 1,2 ст. 270 КАСУ). Тому загальні процесуальні правила розгляду й вирішення термінових адміністративних справ застосовуються не завжди, і в першу чергу до уваги беруться спеціальні приписи ст. 268-272 КАСУ.

У ст. 291 КАСУ визначені особливості провадження у типовій справі. Зокрема, суд, який розглядає типову справу, має право призупинити провадження за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи у разі, якщо Верховним Судом відкрито провадження у відповідній зразковій справі. На судові рішення у типовій справі може бути подано апеляційну скаргу. Рішення суду апеляційної інстанції за результатами перегляду типової справи може бути оскаржене в касаційному порядку виключно на підставі: 1) суд першої та/або апеляційної інстанції при вирішенні типової справи не визнав її типовою та/або не врахував правові висновки, викладені у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи; 2) справа, за якою судом

першої та/або апеляційної інстанції прийнято рішення з урахуванням правових висновків, викладених у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, не відповідає ознакам типової справи. Ст. 290 КАСУ визначає особливості провадження у зразковій справі.

Тестові завдання до підрозділу 5.4

Фабула 1. Особа в день голосування на виборах народних депутатів України не знайшла свого прізвища у списках виборців. У задоволенні вимоги особи про внесення прізвища до списку виборців головою дільничної комісії було відмовлено, оскільки таке питання повинно розглядатись у судовому порядку. За годину до закінчення часу голосування, особа подала позовну заяву до окружного адміністративного суду про включення до списку виборців, до якої було додано засвідчені копії паспорта, картки фізичної особи-платника податків, квитанції про сплату судового збору і рахунку про оплату юридичних послуг. Однак у розгляді позовної заяви було відмовлено.

1. До якого суду, згідно з правилами предметної підсудності, мала звернутися особа з позовом про включення до списку виборців у день голосування?

А. До окружного адміністративного суду.

Б. До місцевого загального суду як адміністративного суду.

В. До апеляційного адміністративного суду в апеляційному окрузі.

Г. До Вищого адміністративного суду України.

Правильна відповідь: Б (Відповідно до ст. 20 та ст. 274 КАСУ, справи щодо виправлення списків виборців підсудні місцевим загальним судам як адміністративним).

2. Оберіть три особливості судового розгляду справ, пов'язаних із виборчим процесом (зокрема щодо списків виборців):

А. Позовну заяву може бути подано до суду без сплати судового збору.

Б. Суд розглядає таку справу у дводенний строк, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування.

В. Рішення суду щодо внесення змін до списку виборців виконується негайно.

Г. Позовна заява про уточнення списку виборців може бути подана не пізніш як за два дні до дня голосування.

Д. У день голосування рішення приймається судом невідкладно.

Е. Справи цієї категорії обов'язково розглядаються колегією у складі трьох суддів.

Є. Апеляційна скарга на рішення суду у цій справі може бути подана протягом 30 днів.

3. У який строк суд повинен розглянути позовну заяву про уточнення списку виборців, якщо вона надійшла в день голосування?

А. Протягом двох днів, але не пізніше наступного дня після виборів.

Б. Не пізніше ніж за дві години до закінчення голосування.

В. Невідкладно (одразу після отримання).

Г. Протягом 24 годин з моменту відкриття провадження.

4. Які з наведених строків є правильними для спорів щодо виборчих прав згідно з КАСУ?

А. Позов про уточнення списку виборців можна подати не пізніше як за 2 дні до виборів (крім дня голосування).

Б. Апеляційна скарга може бути подана протягом 2 днів з дня проголошення рішення.

В. Суд приймає позовну заяву до розгляду протягом 5 днів.

Г. Рішення суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження.

Д. Строк звернення до суду не може бути поновлений.

Е. Суд повідомляє ЦВК про кожне прийняте рішення протягом тижня.

Є. Виконавчий лист видається судом через місяць після виборів.

Фабула 2. До Львівського окружного адміністративного суду було подано позовну заяву Головним управлінням Державної податкової служби України у Львівській області про стягнення суми податкового боргу. Ухвалою суду відкрито провадження в адміністративній справі та призначено до розгляду у підготовче судове засідання. У підготовче судове засідання сторони, повідомлені належним чином про дату, час та місце проведення судового засідання не прибули, відповідач надав до суду клопотання про відкладення підготовчого провадження, у зв'язку із зайнятістю в іншому судовому засіданні. Відповідно до частини 2 статті 181 Кодексу адміністративного судочинства України суд відкладає підготовче засідання в межах визначеного цим Кодексом строку підготовчого провадження у випадках визначених пунктами 1-3, 5 частини другої статті 205 цього Кодексу, який становить шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі. В той же час, дата підготовчого засідання, на яке не прибули сторони, була призначена судом на шістдесятий день після відкриття провадження у справі. Які дії повинен вчинити адміністративний суд?

1. До якої форми адміністративного судочинства віднесено розгляд справи за позовом ДПС про стягнення податкового боргу, якщо суд призначив підготовче засідання?

А. Спрошене позовне провадження без повідомлення сторін.

Б. Загальне позовне провадження.

В. Провадження у справах за зверненням органів ДПС про накладення арешту на майно.

Г. Окреме провадження.

2. Який вид адміністративної справи описано у фабулі за критерієм предмету спору?

А. Справа щодо оскарження нормативно-правових актів.

Б. Справа щодо проходження публічної служби.

В. Справа за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом (стягнення коштів).

Г. Типова справа.

3. *Оберіть три ознаки, які відрізняють загальне позовне провадження (описане у фабулі) від спрощеного:*

А. Обов'язкове проведення підготовчого засідання.

Б. Розгляд справи зазвичай триває не більше 60 днів з дня відкриття.

В. Можливість продовження підготовчого провадження на 30 днів.

Г. Відсутність стадії судових дебатів.

Д. Призначення судового засідання для розгляду справи по суті лише після закриття підготовчого провадження.

Е. Позовна заява подається виключно в електронній формі.

Є. Неможливість подання зустрічного позову.

Тестові завдання:

1. *Які категорії справ за загальним правилом КАСУ НЕ МОЖУТЬ розглядатися у спрощеному провадженні (тобто вимагають загальної форми)?*

А. Справи щодо оскарження рішень про стягнення 500 грн штрафу.

Б. Справи щодо оскарження нормативно-правових актів.

В. Справи про стягнення податкового боргу, якщо сума перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму.

Г. Справи щодо соціальних виплат.

Д. Справи про поновлення на посаді державного службовця категорії «В».

Е. Справи про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності.

Є. Справи щодо виправлення помилки у списку виборців.

2. *Встановіть хронологічну послідовність етапів загального позовного провадження, через які має пройти дана справа:*

А. Розгляд справи по суті.

Б. Підготовче провадження (включаючи підготовче засідання).

В. Відкриття провадження у справі.

Г. Прийняття судового рішення (постанови).

Правильна відповідь: В-Б-А-Г

3. *Установіть відповідність між видом справи та формою її розгляду:*

1. Справа про оскарження наказу про звільнення з публічної служби.

2. Справа про уточнення списку виборців.

3. Справа про оскарження нормативно-правового акту.

4. Справа про оскарження індивідуального рішення про виведення банку з ринку.

5. Справа про скасування рішення міської ради, що не передбачає заявлення майнової вимоги.

6. Справа у пенсійному спорі.

А. Письмове провадження.

Б. Спрощене позовне провадження.

В. Загальне позовне провадження.

Правильна відповідь 1-Б, 2-Б, 3-В, 4-А, 5-Б, 6-А

6. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

6.1. Правові наслідки недійсності правочинів (рівень С)

У ст. 203 Цивільного кодексу України передбачено загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Це такі:

1. Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

2. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом.

5. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Під недійсним правочином необхідно розуміти дію суб'єкта цивільного права, яка хоча й спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, проте через порушення умов чинності (ст. 203 Цивільного кодексу України) не породжує бажаних юридичних наслідків з моменту її вчинення.

Розрізняють абсолютну недійсність (нікчемність) та відносну недійсність (оспорюваність) правочинів.

Абсолютно недійсним (нікчемним) вважається правочин, якщо його недійсність встановлено законом. У цьому разі визнання судом такого правочину недійсним не вимагається. Однак у випадках, встановлених Цивільним кодексом України, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Відносно недійсним (оспорюваним) є правочин, недійсність якого прямо не встановлено законом, проте одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом. В цьому разі недійсність правочину встановлюється судом.

Відповідно до чинного законодавства абсолютно недійсними (нікчемними) правочинами є:

1) вчинені з порушенням обов'язкової нотаріальної або простої письмової форми, якщо закон передбачає такий наслідок;

2) вчинені малолітньою за межами її дієздатності, окрім випадків, коли вчинення такого правочину було згодом схвалено її батьками (усиновлювачами) або одним з них, із ким вона проживає, або опікуном;

3) вчинені без дозволу органу опіки та піклування, у разі, якщо така згода є обов'язковою, окрім випадків, якщо судом буде встановлено, що правочин відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування.

4) вчинені недієздатною особою, окрім випадків, якщо цей правочин буде схвалено опікуном чи буде встановлено, що він вчинений на користь недієздатної фізичної особи;

5) такі, що порушують публічний порядок, тобто правочини спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, АРК, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

До відносно недійсних (оспорюваних) належить:

1) правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, окрім випадків, якщо такий правочин було в подальшому схвалено цими особами;

2) правочин, вчинений фізичною особою, цивільну дієздатність якої обмежено, за межами її цивільної дієздатності без згоди піклувальника, окрім випадків, якщо такий правочин було в подальшому схвалено піклувальником, або буде визнано, що він не суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати;

3) правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними;

4) правочин, якого юридична особа не мала права вчиняти, наприклад, якщо вона не мала відповідного дозволу (ліцензії);

5) правочин, який суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам;

6) правочин, вчинений внаслідок помилки. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей майна, які значно знижують його цінність або можливість використання за цільовим призначенням;

7) правочин, вчинений під впливом обману. Обман має місце у разі, якщо сторона заперечує наявність істотних обставин, що можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування;

8) правочин, вчинений під впливом насильства, тобто всупереч справжньої волі особи, внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку іншої сторони або з боку іншої особи;

9) правочин, вчинений внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною;

10) правочин, вчинений під впливом тяжкої обставини, тобто на вкрай не вигідних умовах, незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину;

11) фіктивний правочин, тобто вчинений без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином;

12) удаваний правочин, тобто вчинений для приховання іншого правочину, який сторони насправді вчинили.

Основним наслідком недійсності правочину є покладення на сторін обов'язку повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину (двостороння реституція). Двостороння реституція настає незалежно від вини сторін, у тому, що правочин є недійсним. У разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

У тих випадках, коли визнанню правочину недійсним сприяла провина однієї із сторін – двостороння реституція може супроводжуватися додатковими

негативними наслідками для винної сторони – відшкодування збитків та моральної шкоди.

Крім цього, ч.3 ст.228 Цивільного кодексу України передбачає конфіскаційні наслідки правочину, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства. Якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін – в разі виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне – з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності умислу лише у однієї із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

При цьому, закон у деяких випадках покладає на винну особу обов'язок відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі (ч.2 ст.230, ч.2 ст.231 ЦК).

Ч. 2. ст.230 Цивільного кодексу України сторона, яка застосувала обман, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину.

Ч.2 ст.231 Цивільного кодексу України винна сторона (інша особа), яка застосувала фізичний або психічний тиск до другої сторони, зобов'язана відшкодувати їй збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину.

Недійсний правочин є специфічним юридичним фактом – правопорушенням, яке має місце в момент вчинення правочину, тому, відповідно до ст.236 Цивільного кодексу України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється.

Тестові завдання до підрозділу 6.1.

Фабула 1. Дідусь подарував своїй онучці Олені на її 13-річчя роликові ковзани. Олена не хотіла вчитися кататися на них, тому, за згодою дідуся, продала ковзани своїй 15-річній подрузі Ірі. Дізнавшись про це, батьки Олени вимагали від Іри повернути ковзани, оскільки вони вже записали Олену в спеціальну секцію, де вона має навчитися кататися. Батьки Іри заперечували, оскільки правочин був укладений за їхньою згодою та згодою дідуся Олени. Чи є підстави для визнання недійсним правочину, укладеного між подругами?

1. Яким обсягом цивільної дієздатності наділені учасники правочину Олена (13 років) та Іра (15 років)?

1. Обидві особи наділені неповною цивільною дієздатністю.

2. Олена має часткову цивільну дієздатність, а Іра – неповну цивільну дієздатність.

3. Олена є недієздатною особою, а Іра має часткову цивільну дієздатність.

4. Обидві особи мають повну цивільну дієздатність, оскільки правочин вчинено за згодою дорослих.

2. Чи мав дідусь Олени право надавати юридично значущу згоду на продаж ковзанів за наявності живих батьків?

1. Так, оскільки він є дарувальником речі і має право визначати її подальшу долю.

2. Так, оскільки дідусь є членом сім'ї та родичем, що має право брати участь у вихованні Олени.

3. Ні, оскільки законними представниками малолітньої дитини є її батьки, і саме вони здійснюють управління її майном та дають згоду на вчинення таких правочинів.

4. Ні, крім випадків, якщо дідусь є нотаріусом або державним реєстратором.

3. До якої категорії недійсності відноситься правочин, вчинений 13-річною Оленою поза межами її дієздатності без згоди батьків?

1. Такий правочин є нікчемним (недійсним у силу закону).

2. Правочин є оспорюваним і вимагає обов'язкового рішення суду про визнання його недійсним.

3. Правочин є неукладеним, оскільки сторони не досягли згоди щодо всіх істотних умов.

4. Правочин є чинним, оскільки він відповідає інтересам Іри, батьки якої надали згоду.

4. До якої категорії недійсних правочинів цивільне законодавство (ст. 234 ЦК України) формально відносить фіктивний правочин?

1. До нікчемних правочинів, оскільки його недійсність прямо встановлена законом і не потребує рішення суду.

2. До оспорюваних правочинів, оскільки закон передбачає, що він «визнається судом недійсним».

3. До абсолютно неіснуючих юридичних фактів, які не потребують правової кваліфікації.

4. До відносно нікчемних правочинів, які можуть бути визнані дійсними за рішенням суду.

5. Які правові наслідки недійсності правочину:

1. Повернення другій стороні у натурі все, що було одержано на виконання цього правочину.

2. Відшкодування збитків.

3. Відшкодування моральної шкоди.

4. Реєстрація юридичної особи.

5. Знищення майна.

6. Відмова від права власності.

7. Припинення дії, яка порушує право.

6. Розташуйте у вірній послідовності вимоги до тлумачення змісту правочину:

1. Якщо за правилами буквального і структурно системного тлумачення немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, усталена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення.

2. Зміст правочину може бути витлумачений стороною (сторонами).

3. Якщо буквальне значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін.

4. При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів.

5. На вимогу однієї або обох сторін суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину.

Вірна послідовність: 2–5–4–3–1

7. Тест на відповідність

Співставте поняття недійсних правочинів з їх визначенням

1. Нікчемний правочин	А. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним
2. Оспорюваний правочин	Б. Правочин, недійсність якого встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Відповідь:

1–Б

2–А

6.2. Особисті немайнові відносини (рівень В)

Особисті немайнові правовідносини виникають у процесі здійснення особистих немайнових прав з метою задоволення духовних, моральних, фізичних, культурних чи соціальних потреб людини. Особисті немайнові відносини виникають щодо нематеріальних благ і пов'язані безпосередньо з особою. Їхні основні ознаки: по-перше, вони мають особистий характер; по-друге, ці відносини є немайновими, не мають економічного змісту і не можуть бути точно оцінені у грошовому вираженні.

Особисте немайнове право фізичної особи – це суб'єктивне цивільне право, яке нерозривно пов'язане з його носієм, не має економічного змісту та спрямоване на задоволення нематеріальних потреб особи, належить їй довічно. Об'єктом такого права є особисте немайнове благо.

Відповідно до стаття 269 Ц К України ознаками особистих немайнових прав фізичної особи є: 1) вони належать людині від народження, або за законом; 2) не мають економічного змісту; 3) нерозривно пов'язані з особою; 4) не можуть бути передані чи відчужені; 5) належать особі довічно.

Особисті немайнові права окремих категорій осіб, зокрема дітей, пацієнтів чи осіб з обмеженою дієздатністю, мають певні особливості. Це пов'язано з їхнім віком, станом здоров'я, фізичними або психічними можливостями, а також обсягом цивільної дієздатності.

До першої групи особистих немайнових прав належать ті, що забезпечують природне існування людини. Право на життя і право на охорону здоров'я є основними особистими немайновими правами людини, гарантованими Конституцією України та міжнародними актами. Відповідно до ст. 3 Конституції України життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю.

Право на життя є невід'ємним і охороняється державою. Воно включає заборону свавільного позбавлення життя, право людини захищати себе та інших від протиправних посягань, а також проведення медичних дослідів лише за добровільною згодою особи. Українське законодавство забороняє евтаназію та визначає можливість штучного переривання вагітності лише у випадках, передбачених законом.

Важливим є питання початку та припинення життя. Переважно право на життя виникає з моменту народження людини, а припиняється зі смертю, зокрема смертю мозку або біологічною смертю.

Право на охорону здоров'я передбачає доступ до медичної допомоги, безпечних умов праці та проживання, достовірної інформації про стан здоров'я і довкілля, а також право на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю. Держава забезпечує реалізацію цього права через систему охорони здоров'я, фінансування медичних послуг та контроль за їх якістю.

Складовою захисту людини є також право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, безпечні харчові продукти та належні умови життя. Кожна особа має право вимагати усунення небезпеки, яка загрожує її життю чи здоров'ю.

Репродуктивні права є загальновизнаними правами людини та становлять систему особистих немайнових прав, спрямованих на реалізацію репродуктивної функції людини. Вони охоплюють право на народження дитини, планування сім'ї, охорону репродуктивного здоров'я, лікування безпліддя та застосування допоміжних репродуктивних технологій.

У науковій літературі репродуктивні права розглядають як окремий вид особистих немайнових прав або як складову права на охорону здоров'я.

До основних репродуктивних прав належать: право на репродуктивний вибір і планування сім'ї, право на репродуктивне здоров'я, право на інформацію щодо репродуктивного здоров'я, право на лікування безпліддя,

донорство репродуктивних клітин, сурогатне материнство, стерилізацію, контрацепцію та штучне переривання вагітності.

Право на репродуктивний вибір передбачає можливість самостійно визначати кількість дітей, інтервали між їх народженням та способи реалізації репродуктивної функції. Важливим елементом є право на репродуктивне здоров'я, яке визначається як стан фізичного, психічного та соціального благополуччя у сфері репродукції.

Сучасне законодавство України допускає застосування допоміжних репродуктивних технологій, зокрема штучного запліднення, імплантації ембріона та сурогатного материнства. Право на штучне переривання вагітності належить жінці та реалізується у межах, визначених законодавством.

Окрему групу становлять особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття людини. Вони дозволяють індивідуалізувати особу в суспільстві та визначають її соціальну цінність. До них належать право на ім'я, право на честь і гідність, право на ділову репутацію, право на індивідуальність, право на інформацію, право на особисте життя та його таємницю, право на особисті папери, а також право на вибір роду занять.

Особисті немайнові права юридичної особи визнаються сучасним цивільним правом на основі концепції загальної правоздатності, закріпленої у ст. 91 ЦК України. Відповідно до ст. 94 ЦК України юридична особа може мати особисті немайнові права, зокрема право на найменування, інформацію, ділову репутацію та таємницю кореспонденції. Ці права є немайновими, невідчужуваними, виникають з моменту створення юридичної особи та спрямовані на її індивідуалізацію і захист нематеріальних благ. Основними групами особистих немайнових прав юридичних осіб є індивідуалізаційні, інформаційні та репутаційні права.

Важливе місце займають особисті немайнові права у сфері інтелектуальної власності, які пов'язані з авторством, винахідництвом та іншими результатами творчої діяльності. Також особисті немайнові права мають і юридичні особи, зокрема право на найменування, ділову репутацію та інформаційні права.

Захист особистих немайнових прав здійснюється цивільно-правовими способами. Він включає припинення порушення права, відновлення порушеного права, спростування недостовірної інформації, компенсацію моральної шкоди та інші способи судового захисту.

Тестові завдання до підрозділу 6.2.

1. Особисті немайнові правовідносини виникають щодо:

- А) Майнових благ.
- Б) Нематеріальних благ.**
- В) Грошових коштів.
- Г) Цінних паперів

2. Яка з наведених ознак не є характерною для особистих немайнових прав?

- А) Нерозривний зв'язок з особою.
- Б) Відсутність економічного змісту.**

В) Можливість вільного відчуження.

Г) Особистий характер.

3. Відповідно до ЦК України особисті немайнові права фізичної особи:

А) Можуть бути продані.

Б) Можуть передаватися у спадщину.

В) Не можуть бути передані чи відчужені.

Г) Можуть бути предметом застави.

4. До якої групи особистих немайнових прав належить право на життя?

А) Права, що забезпечують соціальне буття людини.

Б) Майнові права.

В) Права, що забезпечують природне існування людини.

Г) Політичні права.

5. Евтаназія в Україні:

А) Дозволена за рішенням суду.

Б) Дозволена за згодою пацієнта.

В) Дозволена у виняткових випадках.

Г) Заборонена законом.

6. До особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття людини, належить:

А) Право на життя.

Б) Право на охорону здоров'я.

В) Право на ім'я.

Г) Право на медичну допомогу.

7. Особисті немайнові права юридичної особи виникають:

А) З моменту укладення першого договору.

Б) З моменту отримання прибутку.

В) З моменту створення юридичної особи.

Г) Через рік після державної реєстрації.

8. До особистих немайнових прав не належить:

А) Право на житло.

Б) Право на життя.

В) Право на ділову репутацію.

Г) Право на сім'ю.

9. Яке право забезпечує індивідуалізацію юридичної особи?

А) Право на найменування

Б) Право на спадкування

В) Право на охорону здоров'я

Г) Право на відпочинок.

10. Який із наведених способів є способом захисту особистих немайнових прав?

- А) Конфіскація майна.
- Б) Спростування недостовірної інформації.
- В) Націоналізація майна.
- Г) Приватизація майна.

11. Чи може сурогатна мати відмовилася передати дитину, якщо між нею і дитиною виник емоційний зв'язок?

- а) Так може, за умови повернення коштів отриманих нею за цю послугу.
- б) Лише у випадку гестаційного виду сурогатного материнства.
- в) У випадку традиційного виду сурогатного материнства.
- г) ні, не може.

6.3. Здійснення і захист права власності та інших речових прав (рівень С)

Речове право – це право, яке забезпечує особі безпосереднє панування над річчю. Воно має абсолютний характер, що означає обов'язок усіх інших осіб (невласників) не створювати перешкод у здійсненні власником його повноважень.

Головне місце в системі речових прав посідає право власності.

Відповідно до ч.1 ст. 316 Цивільного кодексу України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Суть права на чужі речі полягає в тому, що особа може користуватися чужою річчю для задоволення своїх інтересів. Право на чужу річ має наступні особливості:

- 1. є похідним від права власності;
- 2. має обмежений характер і його обсяг вужчий, ніж право власності;
- 3. зберігається при зміні власника майна;
- 4. захищається такими ж засобами, що і право власності;
- 5. може захищатися і від власника.

У ст. 395 Цивільного кодексу України наведено перелік прав на чуже майно, який не є вичерпним:

- а) право володіння;
- б) право користування (сервітут);
- в) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- г) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Норми інституту права власності побудовані на певних правових засадах (принципах). Такими, зокрема, є принцип свободи в здійсненні права власності і вчинення власником будь-яких дій щодо свого майна, які не суперечать закону й моралі та принцип непорушності права власності (ст. 319, 321 ЦК України).

Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі.

Відповідно до ч.1 ст. 319 Цивільного кодексу України, власник володіє, користується та розпоряджається своїм майном на власний розсуд.

Володіння – це юридично забезпечена можливість фактичного панування над річчю (майном). Перебування її у власника, можливість безпосереднього впливу на річ, усвідомлення своєї влади над річчю, наприклад, над садовим будинком чи дачею, які перебувають на відстані від власника.

Користування – можливість вилучення з речі її корисних властивостей.

Розпорядження – право визначати юридичну або фактичну долю речі (продаж, знищення, застава)

Необхідно зазначити, що на зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна.

Однак, як і будь-яке суб'єктивне цивільне право, право власності має свої межі. Власник може володіти, користуватись та розпоряджатись річчю (майном) на власний розсуд, окрім випадків, що прямо передбачено законом. Наприклад, власник повинен здійснювати належне йому право власності законно, додержуючись моральних засад суспільства, не заподіюючи шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, не погіршуючи екологічну ситуацію та природні якості землі тощо. Ризик випадкового пошкодження (псування) речі також покладено на власника.

Власність зобов'язує. Так, відповідно до ст.91 Земельного кодексу України власники земельних ділянок зобов'язані забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі тощо.

Відповідно до ст. 318 ЦК України суб'єктами права власності є:

1. фізичні особи;
2. юридичні особи;
3. Український народ;
4. Держава Україна;
5. Автономна Республіка Крим;
6. територіальні громади;
7. іноземні держави;
8. інші суб'єкти публічного права.

ЦК України визначає такі форми власності:

1. приватну власність (ст. 325);
2. державну власність (ст. 326);
3. комунальну власність (ст. 327).

Зокрема, ст. 13 Конституції України закріплює принцип рівності всіх суб'єктів права власності, сутність якого зводиться до того, що всім суб'єктам права власності гарантується рівна свобода при здійсненні їх прав власності, рівні можливості у набутті права власності або відмови від нього тощо. Крім того, всім суб'єктам права власності гарантується рівність у захисті їх прав у випадку порушення. Цей закріплений у Конституції принцип фактично повторюється у ч. 2 ст. 318 Цивільного кодексу України, відповідно до якої усі суб'єкти права власності є рівними перед законом.

Отже, усі власники самостійно здійснюють повноваження й не зобов'язані отримувати на це дозвіл інших осіб, у тому числі державних органів.

У ст.386 Цивільного кодексу України передбачено засади захисту права власності. Це такі:

1. Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності.

2. Власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

3. Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди.

Система засобів захисту права власності

Захист речових прав – це сукупність засобів, спрямованих на відновлення порушених повноважень власника або захист його майнових інтересів. У науці виділяють дві основні форми захисту:

Юрисдикційну під якою розуміють діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених, невизнаних та/або оспорюваних суб'єктивних прав. У цьому випадку особа, права якої було порушено неправомірними діями з боку третіх осіб, має право звернутися за захистом до компетентного органу, який уповноважений вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права особи. За загальним правилом захист цивільного права, у тому числі і права власності, здійснюється у судовому порядку. Судова форма захисту займає пріоритетне місце серед форм захисту, носить універсальний характер та покликана забезпечити захист соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод власників.

Неюрисдикційною формою захисту є дії власників, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, які охороняються законом, які вчиняються ними самостійно, без звернення до суду або інших органів, які мають відповідні, надані державою, повноваження щодо захисту суб'єктів права, які звернулися до них. До неюрисдикційної форми відноситься самозахист: застосування особою засобів протидії (необхідна оборона, крайня необхідність), які не заборонені законом.

Класично засоби захисту поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові.

Речово-правові способи захисту (Real actions) застосовуються у разі безпосереднього порушення права власності як абсолютного права, коли між сторонами відсутні договірні відносини. Вони захищають повноваження власника на володіння, користування та розпорядження майном, яке є індивідуально-визначеним та існує в натурі.

До речово-правових засобів належать:

1. позов власника про витребування майна із чужого незаконного володіння (віндикаційний позов);

2. позов про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном (негаторний позов);

3. позов про визнання права власності та позов про виключення майна з акта опису (зняття арешту з майна);

4. визнання незаконним правового акта, що порушує право власності.

Віндикаційний позов (rei vindicatio): вимога неволодіючого власника до незаконно володіючого невідомого власника про витребування майна в натурі.

Об'єкт: тільки індивідуально-визначена річ, що збереглася в натурі.

У незаконного недобросовісного набувача майно може бути витребувано в усіх випадках, незалежно від оплатності чи безоплатності його набуття.

У добросовісного набувача, якщо майно придбане відплатно у особи, яка не мала права його відчужувати, витребування можливе лише якщо воно було загублене, викрадене або вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом (повінь). Якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках. Гроші та цінні папери на пред'явника, які існують в паперовій формі, від добросовісного набувача не віндикуються ні за яких умов. Також, майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо: 1) воно було продане або передане у власність у порядку, встановленому для виконання судових рішень; 2) воно було продане такому набувачеві на електронному аукціоні у порядку, встановленому для приватизації державного та комунального майна.

Статті 387 і 388 Цивільного кодексу України не вказують на те, що приписи про позовну давність не застосовуються до правовідносин, врегульованих приписами вказаних статей, а ст. 268 Цивільного кодексу України не передбачає, що вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння належить до вимог, на які позовна давність не поширюється. Крім того, сутність вимоги про витребування майна з чужого незаконного володіння не виключає застосування до неї позовної давності. Тому на віндикаційні позови поширюється загальна позовна давність (ст. 257 ЦК України). Початок перебігу позовної давності за вимогами про витребування майна в порядку ст. 388 Цивільного кодексу України відліковується з моменту, коли особа дізналася про вибуття свого майна саме до іншої особи, а не з моменту, коли вона довідалася/або могла довідатися лише про сам факт вибуття майна із власності.

На практиці слід розмежовувати випадки застосування двосторонньої реституції як наслідку недійсності правочину та витребування майна від добросовісного набувача як способу захисту прав власника, порушених незаконним відчуженням цього майна. Так, реституція як спосіб захисту цивільного права (ч.1 ст.216 Цивільного кодексу України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку із цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину. Норма ч.1 ст.216 Цивільного кодексу України не може застосовуватися як підстава позову про повернення майна, яке було передане на виконання недійсного правочину та відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання віндикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача з підстав, передбачених у ч.1 ст.388 Цивільного кодексу України.

1. Негаторний позов (actio negatoria) (ч.1 ст.391 Цивільного кодексу України): вимога власника, який володіє річчю, про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження.

Характер: триваюче правопорушення.

Позовна давність: до вимог за негаторним позовом не застосовується, оскільки він може бути пред'явлений у будь-який момент, поки існує порушення.

2. Позов про визнання права власності (ст. 392 Цивільного кодексу України) застосовується, коли право оспорується або не визнається іншою особою, або у разі втрати документа, що посвідчує право. Судове рішення у такому разі лише підтверджує наявне право, а не породжує нове. Оскільки позови про визнання права власності, що пред'явлені на підставі статті 392 ЦК, пов'язані з невизначеністю відносин права власності позивача щодо свого майна, то на ці позови не поширюються правила про позовну давність.

Зазначені засоби протиставляються зобов'язально-правовим засобам захисту права власності, які застосовуються у випадках, коли власник майна пов'язаний з правопорушником зобов'язальними відносинами. Зазначені засоби захисту права власності мають відносний характер, оскільки враховують конкретні зобов'язальні правовідносини між сторонами, та можуть мати своїм об'єктом будь-яке майно.

Сюди належать:

1. позови про відшкодування завданої шкоди майну власника;
2. позови про повернення речі за договором найму, зберігання (виконання договору);
3. позови про повернення безпідставно набутого майна (кондикція).

Тестові завдання до підрозділу 6.3.

Фабула 1. У Петрова викрали автомобіль. Лише через 3 роки йому вдалося виявити його у Демчука. Демчук придбав річ на автомобільному ринку, сумлінно вважаючи продавця автомобіля власником. Петров звернувся з питанням до юриста, чи можливо замість витребування речі у її нинішнього власника вимагати від нього відшкодування вартості автомобіля. Сам автомобіль Петрову вже не потрібен, оскільки за цей час він придбав новий, а утримувати два транспортні засоби для нього дорого. Демчук, посилаючись на свою добросовісність у момент придбання автомобіля, вважає, що немає підстав для його витребування. У разі ж, якщо позов все-таки буде задоволено, він готовий лише повернути автомобіль, оскільки не має грошових коштів, достатніх для відшкодування його вартості.

1. Чи має право Петров витребувати автомобіль у Демчука, враховуючи добросовісність останнього при придбанні речі?

1. Ні, оскільки Демчук є добросовісним набувачем, який придбав майно відплатно на ринку.

2. Так, оскільки майно було викрадене у власника, що дає право на віндикацію навіть від добросовісного набувача.

3. Так, але лише за умови, що Петров доведе недобросовісність Демчука на момент купівлі.

4. Ні, оскільки з моменту крадіжки пройшло 3 роки, що автоматично робить Демчука власником за набувальною давністю.

2. Чи може Петров у межах віндикаційного позову вимагати від Демчука відшкодування вартості автомобіля замість повернення речі в натурі?

1. Так, за вибором позивача, оскільки він має право на повне відшкодування збитків.

2. Так, якщо Демчук не проти виплатити грошову компенсацію.

3. Ні, оскільки предметом віндикаційного позову є вимога неволодіючого власника до незаконного володільця саме про повернення речі в натурі.

4. Так, якщо автомобіль за 3 роки втратив свою первісну цінність або потребує дорогого ремонту.

3. З якого моменту в даній ситуації починається перебіг позовної давності для звернення Петрова з позовом про витребування автомобіля?

1. З моменту вчинення крадіжки автомобіля у Петрова.

2. З моменту придбання автомобіля Демчуком на ринку.

3. З дня, коли Петров виявив автомобіль у Демчука, тобто дізнався про особу, яка порушила його право.

4. Перебіг позовної давності не починається, оскільки на віндикаційні позови вона не поширюється.

Тести

4. Які суб'єкти та в яких межах, відповідно до цивільного законодавства, здійснюють права власника від імені Українського народу?

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України.

2. Виключно органи державної влади у межах, встановлених спеціальним законодавством.

3. Територіальні громади за місцезнаходженням об'єктів права власності Українського народу в межах, що визначаються Кабінетом Міністрів України.

4. Кабінет Міністрів України в межах, встановлених законами України.

5. Оберіть три вірних твердження щодо віндикаційного позову та захисту прав добросовісного набувача згідно із законодавством України та актуальною судовою практикою.

1. Власник має право витребувати майно від добросовісного набувача, який придбав його за плату, лише у разі, якщо майно було загублене власником, викрадене у нього або вибуло з його володіння іншим шляхом поза його волею.

2. Гроші та цінні папери на пред'явника, що існують в паперовій формі підлягають віндикації від добросовісного набувача за умови, що власник доведе факт їх викрадення внаслідок злочину.

3. Якщо майно було набуто добросовісним набувачем безоплатно (наприклад, за договором дарування), власник має право витребувати його від такого набувача в усіх випадках.

4. Перебіг позовної давності за віндикаційним позовом починається від дня, коли власник дізнався або міг дізнатися про порушення свого права та про особу, яка є фактичним незаконним володільцем майна.

5. Віндикаційний позов є належним способом захисту, якщо власник майна пов'язаний із правопорушником чинними договірними відносинами з приводу цього майна.

6. Реституція (повернення майна сторонами недійсного правочину) може бути застосована судом як засіб витребування речі у третьої особи, яка не була стороною недійсного правочину.

7. Негаторний позов застосовується власником у випадку, коли він втратив фактичне володіння річчю і вимагає її повернення в натурі.

6. Розташуйте у вірній послідовності, відповідно до ст. 390 Цивільного кодексу України, як відбуваються розрахунки при витребуванні майна із чужого незаконного володіння:

1. Добросовісний набувач (володілець) має право залишити собі здійснені ним поліпшення майна, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без завдання йому шкоди. Якщо поліпшення не можуть бути відокремлені від майна, добросовісний набувач (володілець) має право на відшкодування здійснених витрат у сумі, на яку збільшилася його вартість.

2. Власник майна має право вимагати від особи, яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно (недобросовісного набувача), передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним.

3. Добросовісний або недобросовісний набувач (володілець) має право вимагати від власника майна відшкодування необхідних витрат на утримання, збереження майна, здійснених ним з часу, з якого власникові належить право на повернення майна або передання доходів.

4. Власник майна має право вимагати від добросовісного набувача передання усіх доходів від майна, які він одержав або міг одержати з моменту, коли дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння ним, або з моменту, коли йому було вручено повістку до суду у справі за позовом власника про витребування майна.

Вірна послідовність: 2–4–3–1

7. Співставте розрахунки при витребуванні майна із чужого незаконного володіння, залежно від добросовісності чи недобросовісності його набуття:

1. Власник майна має право вимагати від особи яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно	А. Передання усіх доходів від майна, які він одержав або міг одержати з моменту, коли дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння ним, або з моменту, коли йому було вручено повістку до суду у справі за позовом власника про витребування майна.

2. Власник майна має право вимагати від добросовісного набувача	Б. Передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним.

Відповідь:

1–Б

2–А

6.4. Правові наслідки порушення договірних зобов'язань (рівень Д)

Будь-яке відхилення від належного виконання договірних зобов'язань є підставою для застосування правових наслідків, передбачених законом або договором. Правовий наслідок – це передбачений нормами права або договором результат, який настає у зв'язку з певним юридичним фактом. Тобто це ті заходи впливу або зміни правовідносин, які виникають у разі порушення зобов'язання.

Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ч. 1 ст. 610 ЦК України). Невиконання полягає у повній пасивності боржника (невчинення дій) або у вчиненні дій, що прямо заборонені (порушення негативного зобов'язання), у той час як неналежне виконання – це дія боржника, яка не відповідає хоча б одній із умов належного виконання: щодо предмета, строку (терміну), місця, способу чи суб'єктів.

Важливо розрізнати наслідки за їх функціональним призначенням (згідно з доктриною цивільного права) на:

- *заходи цивільно-правової відповідальності* (сплата неустойки, відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди); вони характеризуються додатковим майновим обтяженням боржника і, як правило, потребують наявності його вини (ст. 614 ЦК України); та
- *заходи оперативного впливу* (одностороння відмова від зобов'язання, розірвання договору, зміна умов зобов'язання); вони спрямовані на припинення порушення або мінімізацію втрат кредитора і можуть застосовуватися незалежно від вини боржника.

Видами правових наслідків порушення зобов'язання є (ст. 611 ЦК України): 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови, 2) розірвання договору, 3) зміна умов зобов'язання, 4) сплата неустойки, 5) відшкодування збитків, 6) відшкодування моральної шкоди, 7) припинення дії при порушенні негативного зобов'язання.

Отже, законодавець передбачає як заходи цивільно-правової відповідальності, що мають компенсаційний і санкційний характер, так і заходи оперативного впливу, спрямовані на оперативне припинення порушення або мінімізацію негативних наслідків для потерпілої сторони.

Припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови або розірвання договору. Припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови або розірвання договору є одним із передбачених законом способів припинення договірних правовідносин. Законодавство визначає *три основні способи припинення договору* (ст. 651 ЦК України): за згодою сторін, коли сторони добровільно домовляються про припинення зобов'язань; за рішенням

суду – на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною або в інших випадках, встановлених договором чи законом; а також шляхом односторонньої відмови, якщо таке право прямо передбачене договором або законом, при цьому договір вважається розірваним без необхідності звернення до суду.

Однією з основних підстав для розірвання договору є істотне порушення договору, тобто таке порушення, внаслідок якого друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при його укладенні (абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК України), причому вина сторони-порушника не є визначальною для встановлення факту істотності порушення. Іншою підставою є істотна зміна обставин, коли вони змінилися настільки, що сторони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах, якби могли це передбачити; для розірвання договору з цієї підстави необхідна одночасна наявність усіх умов, передбачених ст. 652 ЦК України.

Правові наслідки розірвання договору полягають у припиненні прав та обов'язків сторін з моменту розірвання: якщо договір розривається за згодою сторін – з моменту досягнення такої домовленості, а якщо у судовому порядку – з моменту набрання рішенням суду законної сили. Водночас за загальним правилом сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконано ними до моменту розірвання договору, якщо інше не встановлено законом або договором (ст. 653 ЦК України).

Одностороння відмова від зобов'язання (ст. 615 ЦК України) є передбаченим законом або договором правом уповноваженої сторони на вчинення одностороннього волевиявлення, спрямованого на припинення або зміну зобов'язального правовідношення у разі порушення зобов'язання контрагентом. За своєю правовою природою вона належить до заходів оперативного впливу, оскільки застосовується з метою негайного захисту інтересів кредитора без необхідності звернення до суду.

Відповідно до статті 525 ЦК України закріплюється загальний принцип недопустимості односторонньої відмови від зобов'язання або односторонньої зміни його умов. Це означає, що сторони зобов'язані дотримуватися взятих на себе обов'язків і не можуть самотійно, без згоди іншої сторони, відмовитися від їх виконання чи змінити умови зобов'язання. Водночас сама норма містить застереження: інше може бути встановлено договором або законом, що відкриває можливість для існування винятків із цього правила.

Саме таким винятком є положення статті 615 ЦК України, яка конкретизує випадки та порядок реалізації права на односторонню відмову від зобов'язання. Вона передбачає, що у разі порушення зобов'язання однією стороною інша сторона має право повністю або частково відмовитися від нього, якщо це прямо передбачено договором або законом. Крім того, стаття 615 ЦК України визначає важливі правові наслідки такої відмови. По перше, одностороння відмова не звільняє сторону, яка порушила зобов'язання, від цивільно-правової відповідальності, зокрема від обов'язку відшкодувати збитки або сплатити неустойку. По друге, наслідком відмови є або припинення зобов'язання (повністю чи частково), або зміна його умов, залежно від обсягу відмови.

Отже, статті 525 та 615 ЦК України регулюють питання односторонньої відмови від зобов'язання та співвідносяться між собою як загальне правило і його виняток.

Одностороння відмова від договору передбачена в окремих видах цивільно-правових зобов'язань. Так, у договорі дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому дарувальник має право відмовитися від передання дарунка, якщо після укладення договору його майновий стан істотно погіршився, а обдаровуваний, своєю чергою, може відмовитися від дарунка у будь-який час до його прийняття (ст. 724 ЦК України). У договорі про надання послуг законодавець прямо передбачає можливість розірвання договору, зокрема шляхом односторонньої відмови, у порядку та на підставах, встановлених законом, самим договором або за домовленістю сторін, при цьому наслідки такого розірвання визначаються законом або домовленістю сторін (ст. 907 ЦК України). У договорі комісії у разі його розірвання або односторонньої відмови від нього комісіонер зберігає право на отримання комісійної плати за фактично вчинені дії (ч. 5 ст. 1013 ЦК України).

Зміна умов договірною зобов'язання. Цей наслідок дозволяє кредитору зберегти договірний зв'язок, але скоригувати його параметри (наприклад, зміна ціни через неналежну якість товару або зміна строків). Його головна мета відновити баланс інтересів сторін та забезпечити подальше функціонування договору в нових умовах. Згідно зі ст. 654 ЦК України, зміна договору вчиняється у тій самій формі, що й договір, який змінюється (письмова, нотаріально посвідчена), якщо інше не встановлено законом або договором чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Як правило, така зміна фіксується у додатковій угоді, яка стає невід'ємною частиною договору. Наприклад, за домовленістю сторін грошовий борг, що виник з договору купівлі-продажу, може бути змінений (новація) на позикове зобов'язання (ст. 1053 ЦК України). За загальним правилом, сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконано ними за зобов'язанням до моменту його зміни, якщо інше не встановлено договором або законом.

Припинення дії. У цивільному праві зобов'язання поділяються на позитивні та негативні залежно від характеру поведінки боржника. Негативним є зобов'язання, у якому боржник зобов'язаний утриматися від вчинення певної дії. Наприклад, у договорах на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт виконавець може бути зобов'язаний утримуватися від публікації без згоди замовника результатів, одержаних при виконанні робіт.

Якщо боржник порушує свій обов'язок утриматися від дії (тобто вчиняє її), основним правовим наслідком для нього є вимоги кредитора щодо припинення такої дії. У системі правових наслідків, передбачених ст. 611 ЦК України, цей захід часто розглядається як такий, що може бути встановлений договором або законом додатково до загального переліку. Важливо підкреслити, що припинення дії спрямоване на припинення триваючого порушення і, як правило, не потребує встановлення вини боржника для його застосування.

Сплата неустойки. Відповідно до ч. 1 ст. 546 ЦК України неустойка є способом забезпечення виконання зобов'язання. За ч. 1 ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник

повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання. На відмежування неустойки як способу забезпечення виконання зобов'язання та як заходу цивільно-правової відповідальності вказує ч. 1 ст. 550 ЦК України, за якою право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Так, штраф стягується одноразово у відсотках від суми порушення або у твердій сумі, у той час як пеня стягується за кожен день прострочення виконання грошового зобов'язання.

Неустойку класифікують за співвідношенням зі збитками таким чином: залікова неустойка (загальне правило) – збитки відшкодовуються у частині, не покритій неустойкою; штрафна неустойка – кредитор має право на стягнення неустойки в повному обсязі та збитків понад її суму; виключна неустойка – стягується лише неустойка, а право на відшкодування збитків взагалі виключається; альтернативна неустойка – кредитор на власний вибір може стягнути або неустойку, або збитки.

Право на неустойку виникає незалежно від того, чи завдало порушення реальних збитків кредитору. Це значно спрощує процес доказування в суді, адже достатньо підтвердити лише сам факт порушення. Сплата неустойки не звільняє боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі (ст. 622 ЦК України), хіба що інше прямо встановлено договором або законом. При цьому, суд може зменшити розмір неустойки, якщо він значно перевищує розмір збитків або за наявності інших істотних обставин (майновий стан сторін, ступінь виконання тощо). Для вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) ст. 258 ЦК України встановлює *спеціальну позовну давність в один рік*. Перебіг цього строку починається за загальним правилом – від дня, коли особа довідалася про порушення свого права.

Відшкодування збитків. Відшкодування збитків є одним із класичних і найбільш поширених правових наслідків порушення договірної зобов'язання, спрямованих на відновлення майнової сфери кредитора, яка зазнала негативних змін унаслідок неналежного виконання або невиконання договору (ст.ст. 22, 611, 623 ЦК України). Сутність відшкодування збитків полягає у покладенні на боржника обов'язку компенсувати кредитору майнові втрати, спричинені порушенням договірної зобов'язання. Такий правовий наслідок має **компенсаційний характер**, оскільки його основною метою є не покарання боржника, а відновлення майнового становища потерпілої сторони до того стану, в якому вона перебувала б за умови належного виконання зобов'язання.

Відповідно до ст. 22 ЦК України, збитки бувають таких видів: **реальні збитки** – втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які вона здійснила або повинна буде здійснити для відновлення свого порушеного права; **упущена вигода** – доходи, які особа могла б реально отримати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

За загальним правилом збитки у договірних зобов'язаннях визначаються відповідно до *принципу повного відшкодування*, тобто у такому розмірі, який дозволяє максимально відновити майнове становище кредитора, що існувало б у разі належного виконання зобов'язання боржником. Принцип повного відшкодування збитків є ключовим орієнтиром при визначенні обсягу

договірної відповідальності, оскільки саме через нього реалізується основна мета цивільно-правового захисту. Особливістю договірної відповідальності є те, що сторони можуть у договорі **конкретизувати або обмежувати обсяг відшкодування**, якщо це прямо не заборонено законом. Наприклад, сторони можуть передбачити порядок обчислення збитків або встановити межі відповідальності боржника.

Таким чином, відшкодування збитків є важливим інструментом забезпечення принципу **належного виконання зобов'язань** та реалізації принципу **повного відновлення порушених прав кредитора**.

Відшкодування моральної шкоди є самостійним правовим наслідком порушення договірного зобов'язання. Моральна шкода у національному цивільному законодавстві трактується як: 1) фізичний біль та страждання, які фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевні страждання, які фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевні страждання, які фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ч. 2 ст. 23 ЦК України). Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 року дає ширше тлумачення: це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Законодавець застосовує поняття «моральна шкода» для фізичних осіб, тоді як для юридичних осіб більш характерною є відшкодування «немайнової» шкоди. Так, немайнова шкода юридичній особі може бути завдана шляхом посягання на її ділову репутацію. Під діловою репутацією юридичної особи, розуміється оцінка її підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин (п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року).

Теоретично важливо розрізняти підстави для компенсації: 1) у договірних зобов'язаннях моральна шкода відшкодовується лише тоді, коли це прямо передбачено договором або законом (наприклад, Законом «Про захист прав споживачів»); 2) посилення у ст. 611 ЦК на моральну шкоду часто тлумачиться в доктрині так: факт її завдання стає самостійною підставою виникнення нового (охоронного) зобов'язання, оскільки порушується абсолютне право особи (наприклад, на здоров'я чи честь).

Повною мірою оцінити моральну шкоду неможливо, оскільки немає точних критеріїв її матеріального виразу. Проте згадана вище Постанова Пленуму №4 (п. 9) та ст. 23 ЦК України встановлюють фактори, що впливають на розмір. Такими факторами є глибина фізичних і душевних страждань та характер правопорушення, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення можливості їх реалізації, ступінь вини заподіювача (якщо вина є підставою), стан здоров'я потерпілого та тяжкість вимушених змін у життєвих і

виробничих стосунках, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану.

Моральна шкода відшкодовується **незалежно від відшкодування майнової шкоди** і не ставиться у залежність від її розміру, оскільки має самостійний немайновий характер. За загальним правилом моральна шкода відшкодовується **одноразово**, якщо інше не передбачено законом або не впливає із суті правопорушення. Відповідно до ст. 23ЦК України, **способами компенсації моральної шкоди** можуть бути не лише грошові виплати, а й передання іншого майна або застосування **іншого способу відшкодування**, якщо він здатний компенсувати завдані немайнові втрати. Такий «інший спосіб» може полягати, наприклад, у публічному спростуванні недостовірної інформації, вибаченні чи вчиненні інших дій, спрямованих на усунення негативних наслідків порушення.

Сплата процентів річних є одним із правових наслідків порушення зобов'язання, передбачених ЦК України, та розглядається як спеціальний захід цивільно-правової відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Її нормативне закріплення міститься у ст. 625 ЦК України, відповідно до якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

У науці цивільного права сплата процентів річних визнається самостійним заходом цивільно-правової відповідальності, який, на відміну від неустойки, має компенсаційний характер і застосовується виключно у сфері грошових зобов'язань. Її специфіка обумовлена безпосереднім зв'язком із грошовими коштами як особливим об'єктом цивільних прав. Це проявляється, зокрема, у тому, що проценти є формою компенсації за неправомірне утримання або користування чужими грошовими коштами, належними кредиторів. Обов'язок сплати процентів виникає незалежно від вини боржника, а також незалежно від того, чи мав він фактичну можливість виконати грошове зобов'язання. Такий підхід пояснюється природою грошей як універсального об'єкта цивільного обороту, що мають економічну цінність у часі.

Сплата процентів річних поширюється на всі види грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено договором або спеціальними нормами закону, що регулюють окремі види зобов'язань. При цьому інфляційні втрати та три проценти річних входять до складу грошового зобов'язання і визнаються особливою мірою відповідальності за його прострочення. Їх правове призначення є подвійним: індекс інфляції спрямований на відшкодування матеріальних втрат кредитора, пов'язаних зі знеціненням грошових коштів унаслідок інфляційних процесів, тоді як три проценти річних виконують функцію компенсації за користування боржником чужими коштами, які підлягали сплаті кредиторів.

Таким чином, сплата процентів річних є самостійним правовим наслідком порушення грошового зобов'язання, який має компенсаційну природу та

застосовується виключно у випадку прострочення виконання грошового обов'язку.

Тестові завдання до підрозділу 6.4.

Фабула 1. Між ТОВ «Пром-Буд» (Виконавець) та Компанією «Агро–Логістик» (Замовник) було укладено договір на будівництво складського терміналу. Вартість робіт склала 5 000 000 грн. За умовами договору Виконавець мав завершити будівництво до 01.05.2024 року, зобов'язався не залучати до робіт субпідрядників без згоди Замовника та не розголошувати інформацію про систему охорони об'єкта. За прострочення виконання передбачено пеню у розмірі 0,1% за кожен день. Також встановлено, що збитки стягуються лише в частині, не покритій неустойкою.

Виконавець завершив роботи лише 01.06.2024 року. Крім того, з'ясувалося, що під час будівництва він залучив сторонню організацію без дозволу та опублікував схему сигналізації в рекламному буклеті. Замовник, дізнавшись про це, надіслав повідомлення про **односторонню відмову від договору** (право на яку передбачено в договорі), зажадав сплати пені, 3% річних за користування передоплатою, яку Виконавець вчасно не повернув, та відшкодування збитків, пов'язаних із заміною системи охорони.

1. До якого виду правових наслідків, згідно з їх функціональним призначенням, належить реалізоване Замовником право на односторонню відмову від договору?

- а) Захід цивільно-правової відповідальності.
- б) Захід оперативного впливу.**
- в) Засіб забезпечення виконання зобов'язань.
- г) Санкція за порушення негативного зобов'язання.

2. Виконавець стверджує, що прострочення сталося через затримку поставок цегли третіми особами, тому він не винен. Як відсутність вини боржника впливає на обов'язок сплатити 3% річних за ст. 625 ЦК України?

- а) Звільняє від обов'язку сплати, оскільки це захід відповідальності.
- б) Зменшує розмір виплати вдвічі.
- в) Не звільняє від обов'язку, оскільки проценти сплачуються незалежно від вини.**
- г) Звільняє, якщо інше не передбачено в самому тексті договору.

3. Яким є ключовий орієнтир при визначенні обсягу договірної відповідальності щодо відшкодування збитків у цій ситуації?

- а) Принцип виключності неустойки.
- б) Принцип повного відшкодування.**
- в) Принцип мінімізації втрат кредитора.
- г) Принцип солідарної відповідальності.

4. Протягом якого строку Замовник має право звернутися до суду з вимогою про стягнення нарахованої пені?

- а) Один рік.**
- б) Три роки.

- в) П'ять років.
г) Протягом усього строку дії договору.

5. Які з наведених обставин є складовими поняття «моральна шкода» для фізичної особи? **Оберіть усі правильні відповіді.**

- 1) Фізичний біль та страждання через ушкодження здоров'я.
- 2) Прямі витрати на ремонт пошкодженого майна.
- 3) Приниження честі, гідності та ділової репутації.
- 4) Втрата можливості отримати прибуток від оренди.
- 5) Душевні страждання у зв'язку з протиправною поведінкою щодо членів сім'ї.
- 6) Сплата інфляційних втрат за грошовим зобов'язанням.
- 7) Сума неустойки, що перевищує розмір реальних збитків.

6. Установіть відповідність між видом неустойки за її співвідношенням зі збитками та наслідками її застосування:

Вид неустойки	Правовий наслідок
1. Виключна	А. Збитки відшкодовуються у частині, не покритій неустойкою
2. Альтернативна	Б. Неустойка стягується в повному обсязі, а збитки – понад її суму
3. Залікова	В. Стягується лише неустойка, збитки не відшкодовуються
4. Штрафна	Г. Кредитор може обрати стягнення або неустойки, або збитків

Правильна відповідь:

- 1 – В
2 – Г
3 – А
4 – Б

7. Установіть послідовність визначення збитків у договірному зобов'язанні:

1. Визначення реальних збитків.
2. Застосування принципу повного відшкодування.
3. Встановлення факту порушення.
4. Визначення упущеної вигоди.

Правильна відповідь: 3 – 1 – 4 – 2

Тести

1. Що з наведеного, відповідно до ч. 1 ст. 610 ЦК України, визначається як неналежне виконання зобов'язання?

- а) Повна пасивність боржника та невчинення ним жодних дій.
- б) Вчинення дій, які прямо заборонені змістом зобов'язання.
- в) Дія боржника, яка не відповідає хоча б одній із умов: щодо предмета, строку, місця, способу чи суб'єктів.

г) Припинення зобов'язання за згодою сторін до настання строку виконання

2. У чому полягає порушення негативного зобов'язання згідно з цивільним законодавством?

- а) У виконанні робіт з порушенням встановленого графіку або строків.
- б) У повній пасивності боржника та невчиненні ним дій, передбачених договором.
- в) У вчиненні боржником дії, від якої він зобов'язаний був утриматися.**
- г) У відмові боржника підписати додаткову угоду про зміну ціни товару.

3. Як співвідноситься відшкодування моральної шкоди з відшкодуванням майнової шкоди?

- а) Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди і не залежить від її розміру.**
- б) Моральна шкода може бути відшкодована лише у разі повної компенсації реальних збитків.
- в) Розмір моральної шкоди не може перевищувати 50% від суми нарахованої упущеної вигоди.
- г) Це взаємовиключні заходи: кредитор має обрати або майнову, або моральну шкоду.

4. Яке твердження правильно характеризує співвідношення односторонньої відмови від зобов'язання та цивільно-правової відповідальності?

- а) Одностороння відмова автоматично звільняє боржника від усіх негативних наслідків порушення.
- б) Одностороння відмова допускається у будь-якому випадку без обмежень.
- в) Одностороння відмова не звільняє сторону, яка порушила зобов'язання, від цивільно-правової відповідальності.**
- г) Одностороння відмова можлива виключно за рішенням суду.

5. У чому полягає особливість сплати трьох процентів річних за прострочення грошового зобов'язання відповідно до ЦК України?

- а) Вони стягуються лише за наявності вини боржника.
- б) Вони є спеціальним правовим наслідком порушення грошового зобов'язання та застосовуються незалежно від вини боржника.**
- в) Їх розмір завжди визначається виключно судом.
- г) Вони є різновидом штрафної неустойки.

6.5. Деліктна відповідальність у цивільному праві (рівень С)

Правове регулювання зобов'язання здійснюється Главою 82 ЦК України та іншими актами.

За зобов'язанням із відшкодування шкоди особа, яка завдала шкоди неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також майну фізичної або юридичної

особи, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування завданої шкоди в повному обсязі.

Деліктні зобов'язання виникають при наявності юридичних фактів, пов'язаних із завданням шкоди, тобто **деліктом**. Так як, деліктні зобов'язання містять відповідальність за завдану шкоду, то підстави виникнення деліктного зобов'язання співпадають із підставами деліктної відповідальності.

Визначаючи міри деліктної відповідальності законодавець виходить із **принципу генерального делікту** згідно з яким завдання шкоди однією особою іншій є підставою виникнення обов'язку відшкодувати завдану шкоду. При цьому, відповідальність за завдану шкоду може наставати лише при наявності підстав до яких законодавець в ст.1166 ЦК України відносить:

- а) наявність шкоди;
- б) протиправну поведінку заподіювача шкоди;
- в) причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача;
- г) вину.

Перераховані підстави визнаються **загальними**, так як їх наявність необхідна для всіх випадків відшкодування шкоди, якщо інше не передбачено законом. Якщо закон змінює, обмежує або розширює коло підстав, необхідних для покладення відповідальності за завдану шкоду, то мова йде про **спеціальні** підстави відповідальності. Наприклад, завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, володілець якого відповідає незалежно від наявності вини (ст.1187 ЦК України).

За загальним правилом ч.1 ст.1166 ЦК України **шкода підлягає відшкодуванню**: а) в повному обсязі, тобто відшкодовується як реальна шкода, тобто втрачене або пошкоджене майно в результаті протиправної поведінки правопорушника, так і упущена вигода (у разі завдання шкоди особою, яка є суб'єктом підприємницької діяльності); б) особою, яка безпосередньо завдала шкоду.

На відміну від загального правила, у випадках визначених законом:

✓ обов'язок відшкодувати завдану шкоду може бути покладено на особу, яка не є її заподіювачем, наприклад, шкода, завдана малолітньою особою відшкодовується її батьками (усиновителями) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітнього (ст.1178 ЦК України);

✓ розмір відшкодування може бути зменшеним, наприклад, у разі завдання шкоди фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину (ч.4 ст.1193 ЦК України);

✓ розмір відшкодування може бути збільшеним, наприклад, при завданні шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я (ст.1203, 1208 ЦК України).

В ч.1 ст.1166 ЦК України міститься пряма вказівка на **протиправність поведінки** заподіювача шкоди як обов'язкову підставу деліктної відповідальності. В деліктних зобов'язаннях протиправна поведінка може існувати і у вигляді рішення відповідного органу влади. Окрім цього, в деліктних зобов'язаннях відповідальність настає також і за окремі правомірні діяння. До випадків правомірного завдання шкоди законодавець відносить:

- 1) виконання фізичною особою своїх обов'язків;
- 2) здійснення фізичною особою права на самозахист;
- 3) прийняття закону про припинення права власності на певне майно;
- 4) у стані крайньої необхідності;
- 5) при згоді потерпілого, але при умові дотримання правових норм.

Однак, законодавець передбачив два виняткові випадки, коли допускається відшкодування шкоди, завданої правомірними діями. Тобто, мова йде про завдання шкоди власникові майна у разі прийняття закону, що припиняє його право власності та у стані крайньої необхідності.

Причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою. У деяких випадках він носить складний характер, наприклад, у разі завдання каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я фізичній особі необхідно встановити причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою і каліцтвом, а також між каліцтвом і втратою професійної чи загальної працездатності (ст.1195 ЦК України).

Суб'єктивною підставою деліктної відповідальності є **вина**. Відповідно до ч. 2 ст. 1166 ЦК України **характерними ознаками вини у цивільному праві є:** а) вина заподіювача шкоди припускається, тобто обов'язок доведення відсутності вини заподіювача покладається на нього самого; до цього часу він вважається винним; б) обсяг відшкодування не залежить від завдання шкоди умисно чи необережно, тобто береться до уваги тільки наявність вини, а не її форма. Особливістю деліктних зобов'язань також є і можливість у випадках передбачених законом, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану шкоду й **незалежно від вини її заподіювача**, наприклад, якщо шкоду завдано джерелом підвищеної відповідальності (ст.1187 ЦК України).

До підстав звільнення від деліктної відповідальності заподіювача шкоди законодавець відносить **казус (випадок), непереборну силу та умисел потерпілого**.

Казус (випадок) – це завдання шкоди без умислу і необережності, тобто коли особа не знала, не могла і не повинна була знати про можливість настання шкідливого результату.

Непереборна сила - це надзвичайна і невідворотна зовнішня подія, яка повністю звільняє від відповідальності заподіювача шкоди за умови, що останній не міг її передбачити або передбачив, але не міг її відвернути, і, здійснюючи вплив на його діяльність, спричинила настання шкоди.

Згідно ч.3 ст.1193 ЦК України, **вина потерпілого не враховується у разі:** а) відшкодування додаткових витрат при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я (викликаних необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо) (ч.1 ст.1195 ЦК України); б) відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника (ст.1200 ЦК України); в) відшкодування витрат на поховання (ст.1201 ЦК України); г) коли потерпілим є малолітня або недієздатна особа.

Суб'єктами деліктного зобов'язання, як і будь-якого іншого цивільно-правового зобов'язання, є боржник і кредитор. **Боржником** є особа, яка зобов'язана відшкодувати завдану шкоду (або заподіювач шкоди), а **кредитором** – потерпілий.

Фізична особа може бути визнана суб'єктом деліктного зобов'язання, відповідальним за завдану шкоду, за умови, що вона здатна відповідати за свої дії (вчинки) – **деліктоздатна**.

Суб'єктами деліктної відповідальності можуть бути й юридичні особи незалежно від їх виду. Особливість їх участі у даному виду цивільних правовідносин полягає в тому, що вони несуть відповідальність за шкоду, завдану їх працівниками у зв'язку із виконанням останніми їх трудових функцій (ст.1172 ЦК України).

Обов'язок відшкодувати шкоду може покладатися й на державу Україна, АРК, орган місцевого самоврядування у разі її завдання відповідними органами влади або їх посадовими (службовими) особами (ст.ст.1173, 1174, 1175, 1176 ЦК України).

Другою стороною деліктного зобов'язання – кредитором є потерпілий, тобто особа, якій діями (бездіяльністю) заподіювача шкоди завдали шкоди. Потерпілими можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права.

Об'єктом деліктного зобов'язання є дії божника по відшкодуванню завданої шкоди у повному розмірі.

Трапляються випадки завдання шкоди спільними діями або бездіяльністю двох або більше осіб, що спричинило настання несприятливих наслідків як неподільного результату. Відповідно до ст.543 ЦК України, особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність.

Особа, яка відшкодувала завдану шкоду повністю має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти заподіювачів у рівній частці за вирахуванням частки, яка припадає на нього за правилами ч.1 ст.544 ЦК України.

Суд має право притягнути осіб, які спільними діями або бездіяльністю завдали шкоди, до часткової відповідальності, замість солідарної, якщо подано відповідну заяву потерпілим. Частки відповідальності по відшкодуванню шкоди визначаються судом за правилами відповідно до ступеня їх вини.

Як солідарна, так і часткова відповідальність осіб, які спільно завдали шкоди, не виключає урахування вини потерпілого та матеріального становища осіб, які завдали шкоди (ст.1193 України).

Однією із форм забезпечення виконання зобов'язань заподіювачем шкоди є **страхування цивільної відповідальності** на випадок завдання шкоди (ст.980 ЦК України). В ст.1194 ЦК України закріплюється обов'язок особи, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховим відшкодуванням. Правила ст.1194 ЦК України застосовуються тільки у разі, коли особа застрахувала ризик своєї цивільної відповідальності за добровільним або обов'язковим страхуванням на користь третьої особи. За загальним правилом особа, на користь якої здійснено страхування (потерпілий), не має права звернутися безпосередньо до страхувальника. Вимога про відшкодування шкоди пред'являється до страховика.

Законодавець у ст.1192 ЦК України передбачає такі **способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого**: а) в натурі (передати річ

того ж роду і такої ж якості, полагодити річ тощо); б) відшкодування завданих збитків.

ЦК України розрізняє загальні та спеціальні види деліктних зобов'язань. До **загальних видів** законодавець відносить зобов'язання із відшкодування шкоди завданої особі, та зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої майну.

До **спеціальних видів** ЦК України відносить: зобов'язання із відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою; відшкодування шкоди, завданої органом державної влади АРК або органом місцевого самоврядування; відшкодування шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду; відшкодування шкоди, завданої малолітньою і неповнолітньою особою; відшкодування шкоди, завданої недієздатною і обмежено дієздатною особою, а також особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; відшкодування ядерної шкоди; відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами; відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність; відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг); відшкодування моральної шкоди.

Одним із спеціальних деліктів є **відповідальність за шкоду, завдану працівником юридичної або фізичної особи**. За загальним правилом, шкоду, що завдана працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) відшкодовує юридична чи фізична особа, з якою цей працівник знаходиться в трудових відносинах (ч.1 ст.1172 ЦК України).

Особливості даного делікту полягає, насамперед, в тому, що особа повинна вчиняти протиправне діяння лише за таких умов:

- 1) існування між особою та роботодавцем трудових (службових) правовідносин, підтверджених трудовим договором, контрактом, наказом, рішенням суду чи іншим юридичним актом;
- 2) завдання шкоди під час виконання трудових (службових) обов'язків, тобто при здійсненні роботи, передбаченої трудовими функціями, зазвичай у робочий час і в межах виконання службового завдання.

Окрім цих ознак, до складу протиправного діяння за даним деліктом можуть відноситись: а) наявності цивільних правовідносин підряду, за яких працівник діє за дорученням замовника; б) наявності правовідносин участі (членства) у підприємницьких товариствах, за яких учасник здійснює підприємницьку чи іншу діяльність від імені товариства.

Найсуттєвішою особливістю цього деліктного зобов'язання є розмежування особи, яка фактично завдала шкоду, і особи, яка несе за неї деліктну відповідальність.

Так, **безпосереднім заподіювачем шкоди** за ст.1172 ЦК України визначається:

- а) працівник (службовець);
- б) підрядник;
- в) учасник (член) підприємницького товариства чи кооперативу.

Однак, **відповідальність за шкоду**, яка завдана внаслідок виконання відповідних обов'язків законодавець покладає відповідно на:

- а) юридичну або фізичну особу, з якою він перебуває в трудових (службових) відносинах;
- б) замовника за цивільно-правовим договором підряду;
- в) підприємницькі товариства, кооперативи учасником (членом) яких він є.

Вина відповідальних осіб полягає в тому, що оскільки усі дії працівників (службовців) та інших осіб, коли вони вчиняються на виконання певних трудових (службових) та інших обов'язків, юридично прирівнюються до дій юридичної, фізичної особи та інших зобов'язаних суб'єктів, то і вина безпосереднього заподіювача шкоди, який знаходиться у відповідних відносинах з юридичною, фізичною чи іншою уповноваженою особою повинна визнаватись виною останніх.

Відшкодувавши завдану працівником (службовцем) чи іншою особою шкоду фізична чи юридична особа, а також інші суб'єкти відповідальності мають право зворотної вимоги (регресу) до безпосереднього заподіювача, з вини якого була завдана шкода, у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не передбачений законом.

Особливості відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, органами Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами.

За загальним правилом, відповідальність за шкоду, яка завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст.1173 ЦК України), посадовими або службовими особами цих органів (ст.1174 ЦК України), а також шкода, яка завдана в результаті прийняття зазначеними органами нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований (ст. 1175 ЦК України) відшкодовується державою, АРК або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів та їх посадових чи службових осіб.

Особливість даного делікту, насамперед, полягає у його суб'єктному складі з боку заподіювачів шкоди. До них, зокрема відносяться:

1) **органи державної влади**, тобто колегіальні та одноособові органи, наділені юридично визначеними державно-владними повноваженнями та необхідними засобами для здійснення функцій і завдань держави (органи законодавчої, судової та виконавчої влади);

2) **органи влади АРК**, тобто виборні та інші органи територіальних громад, які наділені повноваженнями вирішувати питання АРК місцевого значення;

3) **органи місцевого самоврядування**, тобто виборні та інші органи територіальних громад, які наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення;

4) **посадові або службові особи відповідних органів**, тобто керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативно-правовими актами

покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Однак і в цьому випадку, особи, що заподіюють шкоду та особи, що будуть нести відповідальність за неї не співпадають, оскільки вказані органи та їх посадові і службові особи здійснюють покладені на них функції від імені і в інтересах відповідних публічних утворень, тобто **держави України, АРК** чи відповідної **територіальної громади**. Саме через це вказані публічні утворення і будуть нести відповідальність за шкоду, що завдана неправомірними діями зазначених органів та їх посадових і службових осіб. Конкретними ж відповідачами будуть відповідні **фінансові органи** даних публічних утворень.

Окрім специфіки суб'єкта, слід також зауважити, що певними особливостями за даним деліктом наділено також і **протиправне діяння**. Специфіка його полягає в тому, що протиправним буде вважатись не тільки діяння, яке суперечить вимогам закону, а й те, що йому не відповідає.

Ще однією особливістю даного делікту є те, що законодавець до окремого виду протиправного діяння відносить також і прийняття органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування **нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований** (ст.1175 ЦК України).

Причинно-наслідковий зв'язок, у цьому випадку носить, як правило, складний характер, оскільки доволі часто завдана шкода є наслідком протиправно діяння не лише одного органу чи посадової (службової) особи.

Найбільш специфічним в даному випадку є можливість відшкодування завданої шкоди **незалежно від вини** органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування та їх посадових чи службових осіб. Це вид певної гарантії, яка витікає з того, що дані суб'єкти, які є представниками відповідної публічної влади, повинні діяти від імені та в інтересах осіб. Окрім цього, законодавець презюмує також і знання цими органами та їх посадовими (службовими) особами чинного законодавства і покладає на них обов'язок безумовного дотримання його приписів.

Після відшкодування завданої шкоди держава, АРК та територіальні громади мають право регресу до посадової чи службової особи винної у цьому завданні шкоди.

Особливості відшкодування шкоди, завданої органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду. Даний вид деліктної відповідальності передбачений ст.1176 ЦК України. Додаткове регулювання даного виду деліктних зобов'язань проводиться ЗУ «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Специфічні ознаки:

✓ **суб'єктом** - заподіювачем шкоди є **правоохоронні та судові органи**. Від імені вказаних органів безпосередньо діють їх посадові і службові особи. Особа заподіювача шкоди відмежовується від особи, яка несе відповідальність за завдання шкоди, оскільки посадові та службові особи правоохоронних та судових органів, діями яких безпосередньо завдається

школа, вчиняють їх не лише від імені зазначених органів, але й від імені держави.

✓ **протиправне діяння**, що передбачене умовою настання відповідальності включає в себе виключний перелік протиправних діянь. Зокрема, до них відносять:

- незаконне засудження;
- незаконне притягнення до кримінальної відповідальності;
- незаконне застосування як запобіжного заходу тримання під вартою;
- незаконне застосування як запобіжного заходу підписки про невиїзд;
- незаконного затримання;
- незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт.

Якщо ж шкода завдається фізичним чи юридичним особам внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, відшкодовується на загальних підставах.

Протиправність таких діянь підтверджується реабілітуючими підставами: виправдувальним вироком, скасуванням незаконного вироку, закриттям кримінального провадження чи справи про адмінправопорушення з реабілітуючих підстав. Якщо провадження закрито з нереабілітуючих підстав (наприклад, амністія чи помилування), право на відшкодування шкоди не виникає (ч. 3 ст. 1176 ЦК України).

Не має право на відшкодування завданої шкоди також і фізична особа, яка у процесі дізнання, попереднього (досудового) слідства або судового розгляду шляхом **самообмови** перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла завданню їй шкоди (ч.4 ст.1176 ЦК України), окрім випадків, коли фізична особа вчинила самообмову внаслідок застосованих до неї фізичного чи психічного насилля, погроз, обману чи інших незаконних засобів, які доведені в належному порядку.

✓ **шкода**, яка завдається фізичним та юридичним особам за даним деліктом відшкодовується незалежно від вини посадових і службових осіб цих органів.

Завдана ними шкода відшкодовується державою Україна в особі відповідних фінансових органів за рахунок майна, в тому числі грошових коштів, які належать їй на праві власності.

У випадку, коли держава, відшкодувала шкоду, завдану посадовою чи службовою особою органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, то вона наділяється правом зворотної вимоги до цієї посадової чи службової особи тільки у разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (ч.3 ст.1191 ЦК України).

Особливості відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми, недієздатними, обмежено дієздатними та адієздатними особами.

За загальним правилом, **відповідальність за шкоду, що завдана малолітніми**, покладається на їх батьків (усиновлювачів) або опікунів чи інших фізичних осіб, які на правових підставах здійснюють виховання

неповнолітньої особи (ч.1 ст.1178 ЦК України). Аналогічний порядок поширюється і на заклади, які за законом здійснюють щодо малолітніх функції опікуна (ч.3 ст.1178 ЦК України).

Законодавець встановлює також і відповідальність навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору (ч.2 ст.1178 ЦК України) за шкоду, що завдана малолітньою особою під час перебування під наглядом цих закладів чи осіб.

Протиправність діяння полягає у неналежному виконанні обов'язку щодо виховання та/або нагляду за малолітньою особою, встановленого законом або договором.

Батьки несуть відповідальність спільно незалежно від спільного проживання, оскільки мають рівний обов'язок щодо виховання і нагляду за дитиною. У разі позбавлення батьківських прав обов'язок відшкодування шкоди зберігається ще протягом трьох років після такого рішення (ст. 1183 ЦК України).

В ЦК України вперше введена можливість покладення відповідальності на фізичних осіб, які здійснюють виховання та/чи нагляд за малолітніми на правових підставах (гувернантки, няні, домашні вчителі, репетитори тощо), переважне місце серед яких посідає договір.

Перелік юридичних осіб, яких законодавець визначає як відповідачів за шкоду, завдану малолітньою особою: **навчальний заклад** (наприклад, школа та дитячий садок), **заклад охорони здоров'я** (наприклад, лікарня, поліклініка) чи **інший заклад, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею** (наприклад, літній табір відпочинку, приймальник-розподільник тощо), а також **заклад, який за законом здійснює щодо малолітнього функції опікуна** (наприклад, дитячий будинок, інтернат тощо). При цьому, протиправним діянням цих юридичних осіб вважаться саме невиконання чи неналежне виконання законного обов'язку здійснювати **нагляд** за малолітніми.

Вина усіх зазначених осіб, які несуть відповідальність за даний вид делікту, презюмується, тобто особа вважається винною, якщо не доведе, що шкода завдана не з її вини, тобто не є наслідком неналежного виховання чи нагляду за дитиною.

Якщо неможливо встановити вину конкретної особи, відповідальність є дольовою. Частки відповідальності визначаються за домовленістю сторін або судом залежно від ступеня вини кожного. Такий самий принцип застосовується і у разі заподіяння шкоди спільними діями кількох малолітніх осіб.

Обов'язок батьків (усиновлювачів), опікунів чи інших зобов'язаних осіб відшкодовувати шкоду, яка завдана малолітніми не припиняється навіть у разі досягнення малолітніми повноліття. Однак, після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до 14 років життю або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а зобов'язанні до відшкодування особи є неплатоспроможними або померли.

Особи, які відшкодували шкоду, завдану малолітнім, не мають права регресної вимоги до нього (ч. 4 ст. 1191 ЦК України).

За загальним правилом, **неповнолітні особи** є повністю дієздатні, тобто такими, що можуть **самостійно у повному обсязі** нести покладену на них відповідальність. Однак, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, то ця шкода відшкодовується субсидіарно її **батьками (усиновлювачами)** або **піклувальником**, а у випадку, якщо неповнолітня особа перебувала у **закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника**, то і цим закладом (ч.2 ст.1179 ЦК України).

Субсидіарність даної відповідальності полягає в тому, що основна вимога про відшкодування завданої шкоди пред'являється до неповнолітнього, і лише у випадку **відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди** як співвідповідачі будуть факультативно притягуватись до відповідальності вказані особи.

Протиправність поведінки вказаних осіб полягає в тому, що вони неналежно виконали покладений на них обов'язок **виховання та нагляду** за неповнолітнім. При цьому, **вина** батьків (усиновлювачів), піклувальників та закладу, що виконує функції піклувальника за неналежне виховання та нагляд за неповнолітнім презюмується, тобто вони будуть відповідати за завдану неповнолітнім шкоду, якщо не доведуть, що вона завдана не з їхньої вини.

На відміну від відповідальності за шкоду, завдану малолітнім, субсидіарна відповідальність за шкоду, завдану неповнолітнім, залежить від набуття ним повної цивільної дієздатності.

Батьки, усиновлювачі чи піклувальники звільняються від субсидіарної відповідальності, якщо неповнолітній:

- досяг повноліття;
- або до повноліття набув майно, достатнє для відшкодування шкоди.

Якщо неповнолітній набув повної цивільної дієздатності за ст. 35 ЦК України:

- без згоди батьків чи піклувальників – він самостійно відповідає за шкоду;
- за згодою батьків чи піклувальників – вони продовжують нести субсидіарну відповідальність до досягнення ним повноліття.

Якщо неповнолітня особа, яка набула повної цивільної дієздатності, не має достатнього майна для відшкодування шкоди, її батьки, усиновлювачі або піклувальник несуть субсидіарну відповідальність за умови, що вони дали згоду на набуття такої дієздатності та не доведуть відсутність своєї вини.

Відшкодувавши шкоду, що завдана неповнолітньою особою, батьки (усиновлювачі), піклувальники, а також заклади, що здійснюють щодо неповнолітнього функції піклувальника **позбавляються права зворотної вимоги (регресу) до неповнолітньої особи** (ч.4 ст.1191 ЦК України).

За загальним правилом, **відшкодування шкоди, яка завдана недієздатною фізичною особою**, здійснюється опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею (психіатричні лікарні, диспансери, клініки, інтернати тощо).

Протиправним діянням, за яке настає відповідальність зобов'язаних суб'єктів, є невиконання покладеного на них обов'язку здійснювати **нагляд** за недієздатним. **Вина** опікунів або закладу, який зобов'язаний здійснювати

нагляд за недієздатним презюмується, тобто вони відповідають за завдану недієздатним шкоду, якщо не доведуть, що шкода була завдана не з їх вини.

Обов'язок відшкодувати шкоду опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за недієздатним не припиняється в разі поновлення недієздатної особи в цивільній дієздатності.

Особи, які відшкодували шкоду, що завдана недієздатним не мають права регресної вимоги до останнього (ч. 4 ст. 1191 ЦК України).

За загальним правилом, **шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена**, відшкодовується нею на загальних підставах.

Шкода, завдана фізичною особою, яка є повністю деліктоздатною особою, яка у момент її заподіяння не усвідомлювала значення своїх дій **та/чи не могли керувати ними (адієздатна особа)**, за загальним правилом не відшкодовується (ч. 1 ст. 1186 ЦК України), оскільки відсутня вина.

Однак з цього правила є певні виключення:

1) враховуючи матеріальне становище потерпілого та особи, яка завдала шкоди суд вправі постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди частково або в повному обсязі;

2) якщо фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану адієздатності в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо, то шкода відшкодовується на загальних підставах;

3) якщо адієздатність особи є наслідком психічного розладу або недоумства, то суд може постановити рішення про відшкодування цієї шкоди її чоловіком (дружиною), батьками, повнолітніми дітьми, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про це, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді.

Особливості відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнєнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, яка створює підвищену небезпеку для осіб, що цю діяльність здійснює, та інших осіб (ст.1187 ЦК України).

Характерні ознаки джерела підвищеної небезпеки:

- 1) неможливість повного контролю зі сторони людини;
- 2) наявність шкідливих властивостей;
- 3) велика ймовірність завдання шкоди.

В ч.1 ст.1187 ЦК України закріплено тільки приблизний перелік джерел підвищеної небезпеки: транспортні засоби, механізми та обладнання, хімічні, радіоактивні, вибухо- і вогнєнебезпечні та інші речовини, дикі звірі, службові собаки та собаки бійцівських порід тощо.

Джерела підвищеної небезпеки можна поділити на:

- 1) **фізичні** (механічні, електричні, теплові).
- 2) **фізико-хімічні**;
- 3) **хімічні** (отруйні, вибухонебезпечні, вогнєнебезпечні);
- 4) **біологічні** (зоологічні, мікробіологічні).

Обов'язок відшкодувати завдану шкоду джерелом підвищеної небезпеки покладається на *володільця джерела підвищеної небезпеки*, тобто особу, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Не визнається володільцем джерела і не несе відповідальність за шкоду перед потерпілим особа, яка управляла джерелом в силу виконання своїх трудових обов'язків перед володільцем джерела підвищеної небезпеки. Проте, якщо громадянину було заборонено управляти джерелом, а він без дозволу скористався ним в особистих цілях, то дане діяння вважатиметься неправомірним заволодінням і на нього буде покладено обов'язок відшкодувати шкоду згідно ст.1187 ЦК України.

Щодо транспортних засобів, ЦК України передбачає два види найма – найм транспортного засобу з екіпажем (ч.2 ст.798) та найм без екіпажу (ч.1 ст.798). Якщо в першому випадку відповідальність за завдану шкоду покладається на наймодавця (ст.805), то в другому – на наймача (ст.804).

Володілець джерела підвищеної небезпеки не відповідає за шкоду, якщо доведе, що воно вибуло з його володіння внаслідок неправомірних дій інших осіб. Водночас, якщо неправомірному заволодінню сприяла недбалість володільця, шкода відшкодовується ними спільно, а розмір відповідальності визначається судом з урахуванням істотних обставин (ч. 4 ст. 1187 ЦК України).

Підставами відшкодування шкоди за даним деліктом є: а) наявність шкоди; б) протиправна дія заподіювача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною дією та шкодою. **Вина заподіювача шкоди не вимагається.** Тобто, особа, яка завдала шкоди джерелом підвищеної небезпеки відповідає й за випадкове її завдання (незалежно від вини).

Володілець джерела підвищеної небезпеки **може бути звільнений судом від відповідальності**, якщо доведе, що шкоди було завдано внаслідок:

- 1) дії непереборної сили;
- 2) умислу потерпілого.

У даному випадку ризик невідшкодування шкоди покладається на самого потерпілого.

Груба необережність потерпілого та матеріальне становище фізичної особи - володільця джерела підвищеної небезпеки є **підставами зменшення розміру відшкодування** (ст.1193 ЦК України).

У разі завдання шкоди кількома джерелами підвищеної небезпеки внаслідок їх взаємодії згідно ст.1188 ЦК України необхідно розрізняти завдання шкоди самим володільцям цих джерел та іншим особам.

У разі завдання шкоди внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки їх володільцям питання про її відшкодування вирішується за принципом вини. Так, за правилами ч.1 ст.1188 ЦК України, якщо шкоди, завдано одній особі з вини іншої особи, то вона відшкодовується винною особою; за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується; за наявності вини усіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування

визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення.

Положення ч.2 ст.1188 ЦК України застосовуються у випадках завдання шкоди внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки іншим особам. Тобто, володільці цих джерел, які спільно завдали шкоди, несуть солідарну відповідальність незалежно від своєї вини (ст.1190 ЦК України).

Особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи.

Цей делікт виокремлено через особливу цінність життя і здоров'я людини як найвищих соціальних благ. Протиправність у таких випадках презюмується: будь-яке заподіяння шкоди життю чи здоров'ю вважається незаконним, крім прямо передбачених законом винятків (наприклад, необхідна оборона). При цьому, протиправним вважається також заподіяння шкоди життю та здоров'ю внаслідок неналежного виконання договірних зобов'язань (ст.1196 ЦК України).

Що стосується *шкоди*, то потрібно зазначити, що цим протиправним діянням фізичній особі заподіюється каліцтво чи інше ушкодження здоров'я або смерть.

Під поняттям “*смерть*” слід розуміти певний стан організму фізичної особи, який посвідчується висновком компетентного медичного органу і характеризується непоправними руйнівними процесами центральної нервової системи та кори головного мозку, що наступили внаслідок припинення функціонування життєво важливих систем людини (судинно-кровоносної, дихальної, нервової).

Поняттям “*каліцтво*” охоплюється дві основні категорії: травма та професійне ушкодження здоров'я. *Травма* характеризується раптовим та, як правило, одноразовим зовнішнім впливом на організм, внаслідок чого йому заподіюється фізичне ушкодження, наприклад, удар результатом якого є перелом кісток. Тоді як *професійне захворювання* характеризується як таке ушкодження здоров'я, що передбачено чинним законодавством та стало результатом не одноразового, а систематичного та тривалого впливу на організм людини шкідливих факторів, що є характерними для даного виду професії.

Поняттям “*інше ушкодження здоров'я*” охоплюється будь-яке, непов'язане з каліцтвом, пошкодження здоров'я, що наступило внаслідок так званого загального захворювання.

Шкода, завдана життю та здоров'ю, не може бути відшкодована в натурі або оцінена в грошовому еквіваленті, тому відшкодуванню буде підлягати лише майнові втрати, що зазнала фізична особа, внаслідок завдання цієї шкоди. До таких втрат законодавець відносить заробіток (дохід), втрачений потерпілим внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду (ч.1 ст.1195 ЦК України), а також видатки на поховання (ст.1201 ЦК України) та інші витрати.

Певними особливостями наділений також і **причинно-наслідковий зв'язок** між протиправним діянням та завданою шкодою, який, як правило, носить складний характер.

І на кінець, певними особливостями наділена і **вина** заподіювача шкоди у даному деліктному зобов'язанні. Як і за загальними правилами, вина заподіювача презюмується, аж доки він не доведе свою невинність. Однак, у випадках, коли ця шкода завдається незаконними діяннями органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів, джерелом підвищеної небезпеки та в деяких інших випадках, що прямо передбачені законом, то вона відшкодовується незалежно від вини особи, яка завдала цю шкоду.

Розмір втраченого заробітку залежить від наявності трудових відносин і. Якщо так, то розмір втраченого заробітку (доходу), що підлягає відшкодуванню, визначається у відсотках від середнього місячного заробітку з урахуванням *ступеня втрати потерпілим професійної працездатності*, а за її відсутності - *загальної працездатності* (ч.1 ст.1197 ЦК України).

Середньомісячний заробіток (дохід) слід обчислювати шляхом поділу *сукупного заробітку (доходу)* за 12 або за 3 останні календарні місяці роботи на відповідну кількість місяців. Для обрахування середньомісячного заробітку (доходу) фізичної особи-підприємця та фізичної особи, яка самостійно забезпечує себе роботою (адвокат, особа, що зайнята творчою діяльністю тощо), слід виходити з річного доходу, одержаного в попередньому господарському році, на підставі даних органу державної податкової служби, поділеного на 12 місяців. До сукупного заробітку (доходу) слід включати всі види оплати праці за трудовим договором за місцем основної роботи і за сумісництвом, з яких сплачується податок на доходи громадян, у сумах, нарахованих до вирахування податку. В свою чергу, не слід включати до суми заробітку (доходу) одноразові виплати, компенсацію за невикористану відпустку, вихідну допомогу, допомогу по вагітності та пологах тощо (ч.3 ст.1197 ЦК України).

Окрім можливості визначити та відшкодувати реальний втрачений середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого, закон встановлює також можливість вимагати відшкодувати також і той *заробіток (дохід)*, який він міг би отримувати в майбутньому (ч.4 ст.1197 ЦК України).

Коли ж потерпілий на момент завдання йому шкоди не працював, його середньомісячний заробіток (дохід) обчислюється, за його бажанням або виходячи з його заробітку до звільнення, або виходячи із звичайного розміру заробітної плати працівника його кваліфікації у цій місцевості (ч.3 ст.1197 ЦК України).

На розмір втраченого заробітку (доходу) впливає також і *ступінь втрати професійної працездатності*, а за її відсутності - *загальної працездатності*. При цьому слід зауважити, що втрата працездатності може бути тимчасова, яка посвідчується листком тимчасової працездатності або стійка (тривала), що посвідчується експертною командою оцінювання повсякденного функціонування особи (далі – ЕКОПФО).

Визначена втрата заробітку (доходу) залежно від різних факторів може змінюватись як в сторону зменшення, так і в сторону збільшення.

Зменшення розміру втраченого заробітку (доходу) можливо:

а) у випадку грубої необережності потерпілого (ч.2 ст.1193 ЦК України). Коли ж мав місце умисел потерпілого, завдана шкода не відшкодовується;

б) залежно від матеріального становища потерпілого (ч.4 ст.1193 ЦК України);

в) коли працездатність потерпілого зросла порівняно з тією, яка була в нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди (ст.1204 ЦК України).

Збільшення обсягу та розміру відшкодування шкоди можливо:

а) за договором (ч.4 ст.1195 ЦК України);

б) якщо працездатність потерпілого знизилася порівняно з тією, яка була у нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди (ст.1203 ЦК України);

в) у разі підвищення вартості життя (ч.1 ст.1208 ЦК України);

г) у разі збільшення розміру мінімальної заробітної плати (ч.2 ст.1208 ЦК України).

Певною особливістю наділене визначення втраченого заробітку (доходу), який завданий внаслідок **каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я малолітнього або неповнолітнього**. В цьому випадку, коли потерпілий не мав заробітку, то після досягнення малолітнім потерпілим 14 років (учнем – 18 років), він має право вимагати відшкодування шкоди, пов'язану із втратою або зменшенням його працездатності, виходячи з розміру встановленої законом мінімальної заробітної плати (ч.1 ст.1199 ЦК України). Якщо ж потерпілою особою буде неповнолітня особа, яка на момент ушкодження здоров'я мала заробіток, то в цьому випадку завдана шкода має бути відшкодована їй виходячи з розміру її заробітку, але не нижче встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати (ч.2 ст.1199 ЦК України).

Додаткові витрати, що підлягають відшкодуванню внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, включають: посилене харчування, санаторно-курортне лікування, придбання ліків, протезування та сторонній догляд тощо.

Ще однією особливістю відшкодування додаткових витрат є те, що при визначенні їх розміру **вина потерпілого не враховується** (ч.3 ст.1193 ЦК України).

Крім відшкодування втраченого заробітку (доходу) та додаткових витрат особа, якій заподіяне каліцтво чи інше ушкодження здоров'я має право вимагати відшкодування їй **моральної шкоди** (ст.1168 ЦК України).

Право на відшкодування шкоди, що завдана смертю особи мають **непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання**, а також **дитина потерпілого**, народжена після його смерті (ч.1 ст.1200 ЦК України).

До непрацездатних осіб, які були на утриманні померлого потерпілого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також строк впродовж якого вони мають право отримувати відповідне відшкодування шкоди визначаються так:

1) **дитина**, яка має право на відшкодування шкоди до досягнення нею 18 років, а у випадку, коли дитина є учнем або студентом - до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним 23 років;

2) чоловік, дружина, батьки (усиновлювачі), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, отримують зазначене відшкодування довічно;

3) інвалід, якого потерпілий зобов'язаний був утримувати відшкодування виплачується впродовж строку їх інвалідності;

4) одного з батьків (усиновлювачів) або другого з подружжя чи іншого з членів сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, відшкодування виплачується до досягнення останніми 14 років;

5) іншу непрацездатну особу, які були на утриманні потерпілого, відшкодування виплачується протягом 5 років після його смерті.

Зазначеним особам впродовж вказаного строку відшкодовується шкода у розмірі середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого з вирахуванням частки, яка припадала на нього самого та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мають права на відшкодування шкоди. Середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого розраховується за аналогічними правилами, які встановлені для відшкодування шкоди, що завдана каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я. При цьому, до складу доходів потерпілого також включаються пенсія, суми, що належали йому за договором довічного утримання (догляду), та інші аналогічні виплати, які він одержував (ч.2 ст.1200 ЦК України).

Окрім розміру середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого особи, яким завдано шкоди смертю годувальника мають право вимагати відшкодування моральної шкоди, що пов'язана із смертю годувальника (ч.2 ст.1168 ЦК України) та витрат на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника особі, яка зробила ці витрати (ст.1201 ЦК України). Зазначені витрати не зараховується до суми відшкодування шкоди і відшкодовується окремо.

Визначений сукупний розмір відшкодування не може бути зменшений навіть у випадку, коли заподіяння смерті сприяла вина потерпілого (ч.3 ст.1193 ЦК України). І лише залежно від матеріального становища потерпілого (крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину) суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, що завдана фізичною особою (ч.4 ст.1193 ЦК України).

Збільшення розміру відшкодування шкоди, що завдана смертю годувальника може відбуватись у випадках: а) підвищення вартості життя (ч.1 ст.1208 ЦК України); б) збільшення розміру мінімальної заробітної плати (ч.2 ст.1208 ЦК України) тощо.

Визначений кінцевий розмір відшкодування, обчислений для кожного з осіб, які мають право на відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника, не підлягає подальшому перерахунку, крім випадків: а) народження дитини, зачатої за життя і народженої після смерті годувальника; б) призначення (припинення) виплати відшкодування особам, що здійснюють догляд за дітьми, братами, сестрами, внуками померлого (ч.4 ст.1200 ЦК України).

Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, за загальним правилом, здійснюється щомісячними платежами (ч.1 ст.1202 ЦК України). Проте, за наявності обставин, які мають істотне значення, та з урахуванням матеріального становища фізичної особи,

яка завдала шкоди, сума відшкодування може бути виплачена *одноразово*, але не більш як за 3 роки наперед (абз.2 ч.1 ст.1202 ЦК України).

Певною специфікою наділений також і порядок відшкодування шкоди завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за яке зобов'язаним суб'єктом є юридична особа, яка припиняє свою діяльність шляхом ліквідації. В цьому випадку, платежі, належні потерпілому або особам, які мають право на отримання такого відшкодування внаслідок смерті годувальника, мають бути *капіталізовані* (тобто узагальнені в єдину суму за весь прогнозований строк виплат) для виплати їх потерпілому або зазначеним особам.

Особливості відшкодування шкоди, завданої недоліками товарів, робіт (послуг).

Правове регулювання здійснюється § 3 гл. 82 ЦК, Законом України "Про захист прав споживачів" та іншими актами.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них, підлягає відшкодуванню продавцем, виготовлювачем товару, виконавцем робіт (послуг).

Протиправна поведінка може полягати: а) в порушенні вимог щодо якості товарів, робіт (послуг), тобто внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг); б) у наданні недостовірної або недостатньої інформації про товари, роботи (послуги).

Необхідною підставою є встановлення *причинного зв'язку* між шкодою та протиправною поведінкою. Тобто слід довести, що шкода є результатом конструктивного, технологічного, рецептурного та іншого недоліку, неналежної якості підрядних робіт (послуг) тощо.

За цим деліктом відповідальність настає незалежно від вини.

Шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Способи відшкодування шкоди, завданої майну (в натурі або відшкодування завданих збитків), визначаються за правилами ст. 1192 ЦК. Шкода, завдана життю або здоров'ю фізичної особи, завжди відшкодовується в грошовій формі.

Відповідальність продавця, виготовлювача товару, виконавця робіт (послуг) за шкоду, завдану недоліками товарів, робіт чи послуг, може бути виключена у випадках: а) дія непереборної сили; б) порушення потерпілим правил користування або зберігання товару (результатів робіт, послуг) (ч. 2 ст. 1209 ЦК України).

Обов'язок довести наявність підстав звільнення від відшкодування шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) покладається на продавця, виготовлювача товару, виконавця робіт (послуг).

Виконавець не може бути звільнений від відповідальності з тих підстав, наприклад, що рівень його наукових знань не дав йому змоги виявити особливі властивості речі, яку він прийняв від споживача для виконання роботи або надання послуг. Також продавець не звільняється від відповідальності у разі неотримання від виготовлювача (імпортера) інформації про товар.

Відповідно до ч. 1 ст. 1210 ЦК потерпілий має право пред'явити вимогу про відшкодування шкоди як до продавця товару, так і до виготовлювача.

Право на відшкодування шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) належить фізичним і юридичним особам, незалежно від того, чи перебували вони в договірних відносинах із продавцем, виготовлювачем товару, виконавцем робіт (послуг), і зберігається протягом встановленого строку придатності, а якщо його не встановлено, — протягом 10 років з часу виготовлення товару (прийняття роботи, послуги).

Підлягає відшкодуванню шкода, незалежно від моменту її завдання: а) якщо виготовлювач не встановив строку придатності товару, роботи (послуг) на порушення вимог закону; б) якщо виготовлювач встановив строк придатності, однак не попередив споживача про необхідні дії після спливу строку придатності та про можливі наслідки в разі невиконання цих дій.

Тестові завдання до підрозділу 6.5.

Фабула 1. Між замовником будівництва – ТОВ “Девелопер” та підрядником - ТОВ “Будівельник” був укладений договір підряду на виконання, робіт з будівництва торгового центру за адресою: вул.Зелена, 10, м.Хмельницький.

Виконуючи під контролем замовника поставлене завдання (роботи) ТОВ “Будівельник” піднімав належним йому баштовим краном піддон з цеглою. Внаслідок дощу працівник підрядника Мирний О.І. не зміг належним чином закріпити стропи, при піднятті цегли обірвався піддон на якому знаходилась цегла.

Цегла впала на сусідній житловий будинок, який належав Семенову Анатолію Григоровичу, внаслідок чого покрівля будинку була пошкоджена. Вартість відновлювального ремонту покрівлі будинку становить 145000 грн.

1. Чи є експлуатація баштового крана діяльністю, що становить джерело підвищеної небезпеки?

а) ні

б) так

в) так, якщо технічний стан крану відповідав діючим нормативним вимогам;

г) так, якщо технічний стан крану не відповідав діючим нормативним вимогам.

2. Хто зобов’язаний відшкодувати шкоду, заподіяну власнику житлового будинку?

а) ТОВ “Будівельник”

б) ТОВ “Девелопер”

в) ТОВ “Девелопер” та ТОВ “Будівельник” солідарно;

г) ТОВ “Девелопер” та ТОВ “Будівельник” субсидіарно.

3. У випадку якщо ТОВ “Девелопер” добровільно відшкодує завдану шкоду, чи має воно право на компенсацію (відшкодування) понесених витрат?

а) ні, оскільки ТОВ “Девелопер” є замовником будівництва, а ТОВ “Будівельник” діяло за його заданням;

- б) так, в порядку регресу - від працівника ТОВ “Будівельник”, який безпосередньо допустив порушення вимог будівельних норм;
- в) так, в порядку регресу - від підрядника (ТОВ “Будівельник”);**
- г) так, від підрядника (ТОВ “Будівельник”), але частково - пропорційно ступеню його вини.

4. У яких випадках шкода, заподіяна власнику будинку, не підлягатиме відшкодуванню?

а) якщо буде доведено, що шкоду заподіяно внаслідок непереборної сили;

б) якщо буде доведено, що потерпілий своєю грубою необережністю сприяв заподіянню шкоди;

в) якщо буде доведено, що працівник підрядника належним чином закріпив піддон, згідно діючих нормативних вимог;

г) якщо працівник підрядника був змушений від’єднати стропи за вказівкою власника будинку, вважаючи такі дії правильними.

Завдання, що має сім варіантів відповіді, серед яких три правильні.

На кого із наведених осіб може бути покладений обов’язок відшкодувати шкоду, заподіяну власнику житлового будинку?

а) на підрядника (ТОВ “Будівельник”) який діяв на власний розсуд всупереч завданню замовника;

б) на працівника підрядника Мирного О.І., який грубо та умисно порушив правила організації робіт та порядок стропування (кріплення) піддону з цеглою;

в) на замовника (ТОВ “Девелопер”) за завданням якого виконувались роботи;

г) на підрядника (ТОВ “Будівельник”) та його працівника, який допустив порушення, солідарно;

д) на підрядника (ТОВ “Будівельник”) та його працівника, який допустив порушення, субсидіарно;

ж) на замовника (ТОВ “Девелопер”) підрядника (ТОВ “Будівельник”) у частках, пропорційно вини кожного;

з) на працівника підрядника Мирного О.І., який таємно у неробочий час заволодів краном та в особистих інтересах проводив розвантажувальні роботи для свого товариша.

Яка послідовність є правильною:

а) Власнику будинку заподіяно шкоду. Шкода заподіяна внаслідок роботи баштового крану. Баштовий кран не є джерелом підвищеної небезпеки, оскільки знаходиться під контролем людини. За наявності вини працівника підрядника останній буде зобов’язаний відшкодувати шкоду, заподіяну його працівником.

б) Власнику будинку заподіяно шкоду. Шкода заподіяна внаслідок роботи баштового крану. Баштовий кран є джерелом підвищеної небезпеки. За наявності вини працівника підрядника останній буде зобов’язаний відшкодувати шкоду, заподіяну його працівником власнику будинку.

в) Власнику будинку заподіяно шкоду. Шкода заподіяна внаслідок роботи баштового крану. Баштовий кран є джерелом підвищеної небезпеки. Незалежно від вини підрядника та його працівника, підрядник, який діяв за завданням замовника, зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну власнику будинку.

г) Власнику будинку заподіяно шкоду. Шкода заподіяна внаслідок роботи баштового крану. Баштовий кран є джерелом підвищеної небезпеки. Незалежно від вини підрядника та його працівника, працівник, який допустив порушення та не закріпив належним чином стропи, зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну власнику будинку.

д) Власнику будинку заподіяно шкоду. Шкода заподіяна внаслідок роботи баштового крану. Баштовий кран є джерелом підвищеної небезпеки. Незалежно від вини підрядника та його працівника, замовник (за завданням якого діяв підрядник) зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну власнику будинку.

Фабула 2

На замовлення та за завданням Григоришина Вадима Івановича підрядник – ТОВ “Ремонт під ключ” виконував, згідно договору підряду, ремонтні роботи на третьому поверсі будинку в квартирі Григоришина В.І., зокрема встановлював сантехнічні прилади та обладнання у ванній кімнаті та туалеті.

Працівник ТОВ “Ремонт під ключ” - сантехнік Соловей Євген Сергійович, який безпосередньо виконував роботи зі встановлення змивного бачка, перетиснув пластикове кріплення, внаслідок чого воно було пошкоджене.

Після завершення робіт, коли у квартирі нікого не було, внаслідок допущеного сантехніком пошкодження, від'єднався шланг під'єднаний до водопровідної мережі, і вода з водопроводу затопила квартиру Григоришина В.І., квартиру Горобця Андрія Анатолійовича, розташовану на другому поверсі, та квартиру Сірої Галини Михайлівни на першому поверсі будинку.

Внаслідок затоплення квартири Горобця Андрія Анатолійовича та Сірої Галини Михайлівни зазнали пошкоджень. Вартість відновлювального ремонту квартири Горобця Андрія становить 170 000 грн, а квартири Сірої Галини – 154 000 грн.

1. Хто несе цивільно-правову відповідальність перед сусідами Григоришина В.І., за шкоду, завдану внаслідок дій сантехніка Солов'я Є.С.?

- а) Соловей Євген Сергійович;
- б) Григоришин В. І. та ТОВ «Ремонт під ключ» солідарно;
- в) ТОВ «Ремонт під ключ»;
- г) Григоришин Вадим Іванович.**

2. У якому випадку Григоришин В.І. зобов'язаний відшкодувати сусідам (власникам квартир з 2-ого та 1-ого поверхів) шкоду, завдану підрядником?

- а) якщо він не здійснював належний нагляд за роботою сантехніка;
- б) якщо підрядник діяв безпосередньо за завданням замовника;**
- в) у будь-якому разі, оскільки він є власником квартири;

г) якщо шкода перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів.

3. У якому випадку ТОВ «Ремонт під ключ» зобов'язане відшкодувати заподіяну сусідам Григоришина В.І. шкоду?

а) якщо він діяв за завданням замовника;

б) якщо шкода заподіяна внаслідок роботи його працівника;

в) якщо він діяв на власний розсуд всупереч завданню замовника;

г) якщо підрядник виконуючи завдання замовника допустив порушення державних будівельних норм при виконанні ремонтних робіт.

4. Чи несе сантехнік Соловей Є. С. відповідальність перед сусідами Григоришина В.І. за шкоду заподіяну внаслідок неналежного виконання ним роботи?

а) так, якщо безпосередньо внаслідок його недбалих дій була заподіяна шкода;

б) ні, якщо він заподіяв шкоду при виконанні трудових обов'язків;

в) ні, якщо він не міг передбачити настання шкоди внаслідок його дій;

г) так, якщо він умисно недотримався вказівок Григоришина В.І., який зауважував, що згідно інструкції виробника пластиковий виріб заборонено сильно затискати (понад наявну позначку).

5. Яка загальна умова звільнення, всіх осіб наведених у Фабুলі завдання, від зобов'язання відшкодувати шкоду?

1. Якщо особи, яким заподіяна шкода, не зможуть довести винуватця шкоди;

2. У разі якщо настанню шкоди сприяли всі особи, яким заподіяна шкода;

3. Якщо Григоришин В.І. добровільно відшкодує шкоду заподіяну сусідам;

4. Якщо буде доведено, що шкода завдана за відсутності вини.

6. Як має бути визначений розмір збитків за пошкодження квартири Сірої Г.М., якщо на момент розгляду справи в суді вартість відновлювальних робіт значно зросла порівняно з днем затоплення?

а) у розмірі середньої вартості відновлювальних робіт між їх вартістю на момент затоплення та - на момент розгляду справи судом;

б) виходячи з вартості, що була спільно зафіксована всіма учасниками спору в акті про затоплення безпосередньо на час заподіяння шкоди;

в) виходячи з реальної вартості відновлювальних робіт на час розгляду справи в суді;

г) виключно за домовленістю сторін без врахування ринкових цін.

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні

Які види вимог можуть заявляти сусіди Григоришина В.І.?

а) відшкодування майнової шкоди

б) стягнення штрафу за порушення будівельних норм при виконанні робіт

в) відшкодування упущеної вигоди

г) стягнення аліментів

д) пеня за договором підряду

ж) відшкодування моральної шкоди

з) відшкодування в регресному порядку витрат на відновлювальний ремонт

Фабула 3

У квітні 2018 року Максима Терешка було затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. Протягом понад восьми років Терешко перебував під слідством та судом. У межах кримінального провадження щодо нього проводилися обшуки, застосовувалися запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою та підписки про невиїзд, а також було накладено арешт на все належне йому майно.

Внаслідок арешту майна бізнес Терешка зазнав значних збитків і згодом збанкрутував. Крім того, через кримінальне переслідування він був змушений припинити здійснення адвокатської діяльності.

У подальшому кримінальне провадження було закрито у зв'язку з відсутністю у діях Терешка складу кримінального правопорушення.

Після цього Терешко звернувся до суду з позовом про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Позивач зазначив, що незаконне кримінальне переслідування спричинило йому значні моральні страждання, погіршення ділової репутації, втрату можливості здійснювати адвокатську діяльність, погіршення стану здоров'я, порушення звичного способу життя та втрату джерел доходу.

1. За якої умови держава відшкодовує шкоду, завдану незаконним засудженням або затриманням?

1. Лише у разі доведення умислу в діях слідчого або прокурора.

2. Тільки за умови наявності обвинувального вироку щодо судді.

3. За умови, що шкода перевищує встановлений законом мінімальний розмір.

4. Незалежно від вини посадових і службових осіб відповідних органів.

2. У якому випадку право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду не виникає?

1. Якщо підозрюваний відмовився давати свідчення проти себе.

2. Якщо особу було звільнено під заставу під час досудового розслідування.

3. Якщо провадження закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування.

4. Якщо кримінальне провадження закрито у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення.

3. Чому Максим Терешко, з фабули справи, отримав право звернутися з позовом про відшкодування шкоди?

1. Через те, що термін слідства перевищив вісім років.

2. Через закриття провадження у зв'язку з відсутністю в його діях складу кримінального правопорушення.

3. Оскільки він був змушений припинити адвокатську діяльність.

4. Тому що його бізнес збанкрутував внаслідок обшуків.

4. Яка поведінка фізичної особи позбавляє її права на відшкодування шкоди завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду?

1. Вийзд за кордон для переховування під час здійснення досудового розслідування.

2. Перешкоджання з'ясуванню істини шляхом самообмови.

3. Відмова від співпраці зі слідством на початкових етапах.

4. Використання права на захист через залучення декількох адвокатів.

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні)

1. У яких випадках в особи не виникає право на відшкодування шкоди завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду:

а) постановлення виправдувального вироку суду;

б) втрати чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;

в) спливу строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності

г) встановлення в обвинувальному вироку суду факту незаконного тримання під вартою;

д) закриття кримінального провадження за невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати;

ж) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення;

з) закриття кримінального провадження внаслідок помилування особи.

Фабула 4

Петренко Сергій 08.09.2015 року народження, учень 5-Б класу ЗОШ №37, рухаючись на електросамокаті з електродвигуном по вул.Проскурівська (навпроти будинку №45) зі швидкістю близько 30 км/год, під час виконання маневру об'їзду пішохода допустив зіткнення з автомобілем марки «BMW 520» д.н.з. ВХ7641ВХ, який був припаркований у місці де зупинка та стоянка транспортних засобів заборонена, а саме на перехресті вулиць Проскурівська та Володимирівська. Двигун автомобіля був вимкнений.

Внаслідок ДТП автомобілю, який належав на праві власності Овчаренку Сергію Васильовичу, були заподіяні механічні пошкодження. Згідно з висновком автотоварознавчої експертизи, вартість відновлювального ремонту пошкодженого автомобіля, становить 87500грн.

На місце події прибули працівники поліції, дружина власника автомобіля, Овчаренко Світлана Петрівна, яка припаркувала автомобіль та батьки Петренка Сергія – Петренко Ольга Сергіївна та Петренко Степан Дмитрович. Поліцейськими протокол про адміністративне правопорушення за фактом ДТП не складався, питання щодо вини Петренка Сергія у вчиненні правопорушення не вирішувалося.

1. Чи вважається їзда на електросамокаті діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки?

а) ні

б) так

в) так, якщо електросамокатом керує повнолітня особа

г) так, якщо рух електросамоката здійснюється з порушенням Правил дорожнього руху.

2. Чи є обов'язковою наявність вини особи, яка керувала електросамокатом, для покладення обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок його використання?

а) так

б) ні

в) так, за умови якщо шкода заподіяна життю чи здоров'ю потерпілого

г) так, за умови що електросамокат рухався у місці де їзда на самокаті не заборонена (дозволена).

3. Чи має право власник автомобіля «BMW 520» д.н.з. ВХ7641ВХ Овчаренко Сергій Васильович, на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок пошкодження автомобіля?

а) ні

б) так

в) так, якщо електросамокатом керувала повнолітня особа

г) так, якщо особа, яка керувала електросамокатом, порушила Правила дорожнього руху

4. Хто зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну власнику автомобіля?

а) Петренко Сергій, який керував електросамокатом

б) батьки Петренка Сергія

в) Овчаренко Світлана Петрівна, яка припаркувала автомобіль з порушенням Правил дорожнього руху

г) ніхто не зобов'язаний відшкодувати шкоду.

5. Чи впливає майновий стан (наявність майна, коштів, самостійного доходу) Петренка Сергія на зобов'язання відшкодування заподіяної ним шкоди?

- а) так
- б) ні**
- в) так, якщо його майновий стан дозволяє самостійно відшкодувати шкоду
- г) так, якщо його майновий стан не дозволяє самостійно відшкодувати шкоду

Завдання, що має сім варіантів відповіді, серед яких три правильні.

1. На кого із наведених осіб може бути покладений обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну Петренком Сергієм?

- а) на Петренка Сергія;
- б) на матір Петренка Сергія;**
- в) на батька Петренка Сергія;**
- г) на матір та батька Петренка Сергія субсидіарно;
- д) на матір та батька Петренка Сергія солідарно;**
- ж) на Петренка Сергія та його батьків солідарно;
- з) на дружину власника автомобіля, яка припаркувала автомобіль.

6.6. Зобов'язання щодо передачі майна у власність та у користування (рівень В)

Договір купівлі-продажу (загальні положення)

За цим договором одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК).

Юридичні ознаки:

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов.

Відплатний – передача товару передбачає зустрічне надання у вигляді сплати грошової суми.

Двосторонній (взаємний) – права та обов'язки виникають у обох сторін договору.

Сторони: Продавець та покупець. Ними можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава та територіальні громади.

Істотні умови: Предмет (найменування та кількість товару). Кількість може бути визначена в одиницях виміру або грошовому вираженні. Ціна за загальним правилом є звичайною умовою, окрім випадків продажу в кредит з розстроченням.

Форма: Усна або письмова. Договори щодо нерухомості (земля, житло, цілісні майнові комплекси) вимагають письмової форми, нотаріального посвідчення та державної реєстрації.

Права та обов'язки сторін. Продавець зобов'язаний передати товар належної якості, попередити про права третіх осіб та захистити покупця від

евікції (відсудження речі). Покупець зобов'язаний прийняти товар та оплатити його.

Договір роздрібної купівлі-продажу

Продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його (ст. 698 ЦК).

Юридичні ознаки:

Публічний договір (підприємець не має права відмовити у продажу за наявності товару).

Договір приєднання (умови встановлює продавець).

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов.

Відплатний – передача товару передбачає зустрічне надання у вигляді сплати грошової суми.

Двосторонній (взаємним)– права та обов'язки виникають у обох сторін договору.

Сторони: Продавець (суб'єкт підприємницької діяльності) та покупець (переважно фізична особа-споживач).

Істотні умови: Предмет та ціна (ціна має бути оголошена в момент укладення).

Форма: Зазвичай усна (видача чека підтверджує укладення). Письмова форма обов'язкова при продажу в кредит, за зразками або з доставкою.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки продавця.

Передача покупцеві товару, передбаченого договором, у належному місці та в належний спосіб.

Продавець повинен бути власником товару на момент передачі (або мати відповідні повноваження) та гарантувати, що товар вільний від прав третіх осіб.

Продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну, достовірну та доступну інформацію про товар до моменту укладення договору (ст. 700 ЦК).

Відповідно до ст. 15 ЗУ «Про захист прав споживачів», інформація має включати назву, ціну, термін придатності, умови використання та гарантійні зобов'язання.

Ненадання інформації тягне за собою відповідальність продавця за недоліки товару, що виникли через відсутність у покупця таких відомостей.

Продавець зобов'язаний передати товар, якість якого відповідає стандартам, технічним умовам або зразкам (ст. 673 ЦК).

Забороняється продаж товарів, термін придатності яких минув або на яких він не зазначений.

Продавець зобов'язаний протягом 14 днів (якщо не оголошено триваліший строк) обміняти непродуктовий товар належної якості на аналогічний, якщо він не підійшов за формою, габаритами, фасоном або кольором (ст. 707 ЦК). Обмін можливий, якщо товар не був у споживанні, збережено його товарний вигляд та є розрахунковий документ

Продавець (разом із виробником) зобов'язаний забезпечити безоплатне усунення недоліків протягом гарантійного строку. На час ремонту деяких товарів продавець зобов'язаний надати покупцеві (з доставкою) аналогічний товар з обмінного фонду.

Права покупця

До укладення договору покупець має право оглянути товар, вимагати перевірки його властивостей або демонстрації користування (ст. 700 ЦК).

Права у разі купівлі товару неналежної якості (ст. 708 ЦК): якщо виявлено недоліки (не застережені продавцем), покупець має право вимагати за своїм вибором: пропорційного зменшення ціни; безоплатного усунення недоліків у розумний строк; відшкодування витрат на усунення недоліків; заміни товару на аналогічний належної якості; розірвання договору та повернення сплаченої суми.

Якщо покупцеві не надано можливості отримати повну інформацію у місці продажу, він має право вимагати відшкодування збитків за ухилення від укладення договору, а якщо договір уже укладено – у розумний строк відмовитися від нього.

Почупець має право на те, щоб товар був безпечним для його життя, здоров'я та майна за звичайних умов використання.

Обов'язки покупця

Почупець зобов'язаний прийняти товар від продавця, якщо той відповідає умовам договору. Якщо покупець не з'являється за товаром у встановлений договором строк, це може вважатися відмовою від договору.

Почупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, оголошеною продавцем у момент укладення договору (ст. 706 ЦК). При продажу товару в кредит (зокрема з розстроченням) покупець зобов'язаний здійснювати платежі у встановлені строки.

Почупець зобов'язаний ознайомитися з правилами використання товару та користуватися ним за призначенням, дотримуючись заходів безпеки, вказаних в експлуатаційній документації. Порушення цих правил звільняє продавця від відповідальності за недоліки.

Права продавця

Продавець має право вимагати від покупця прийняття товару та повної оплати його вартості.

У разі прострочення оплати (якщо встановлено попередню оплату) продавець має право вважати це відмовою покупця від договору. При продажу в розстрочку, якщо покупець не вніс черговий платіж (і це становить понад половину ціни), продавець може вимагати повернення товару.

Якщо договір передбачає доставку товару покупцеві, продавець має право на компенсацію таких витрат, якщо інше не встановлено законом або договором.

Договір поставки

За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім

або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму(**ст. 712 ЦК України**).

Юридичні ознаки:

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов.

Відплатний – передача товару передбачає зустрічне надання у вигляді сплати грошової суми.

Двосторонній (взаємний) – права та обов'язки виникають у обох сторін договору.

Сторони договору

Сторонами договору є **постачальник** та **покупець**.

Постачальником завжди виступає суб'єкт підприємницької діяльності (юридична особа або фізична особа-підприємець), який зазвичай є виробником товару, хоча це не є обов'язковою умовою.

Покупцем найчастіше також є суб'єкт господарювання, оскільки товар купується для професійного використання. Проте покупцями можуть бути і некомерційні організації (наприклад, лікарні чи школи), якщо вони придбавають майно для забезпечення своєї статутної діяльності.

Істотні умови договору

Предмет: найменування (номенклатура, асортимент) та кількість товару.

Строк (строки) поставки: момент укладення договору не збігається з моментом його виконання, що є обов'язковою ознакою поставки. Якщо загальний строк не вказаний, договір вважається укладеним на один рік.

Ціна: хоча за загальним правилом ЦК ціна не завжди є істотною умовою, для окремих видів поставки (наприклад, для державних потреб) вона є обов'язковою для погодження.

Форма договору

Договір поставки укладається виключно у **письмовій формі**. Це може бути як єдиний документ, підписаний сторонами, так і спрощений спосіб – обмін листами, телеграмами, факсограмами або підтвердження прийняття замовлення до виконання.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки постачальника:

Поставити товар у встановлений строк (або окремими партіями згідно з графіком).

Забезпечити якість товару відповідно до стандартів, технічних умов або зразків та підтвердити її відповідними документами (сертифікатами).

Передати товар у належній тарі та упаковці, якщо інше не впливає із суті зобов'язання.

Усунути недоліки або замінити товар неналежної якості протягом гарантійного строку.

Права постачальника:

Вимагати прийняття та оплати товару покупцем.

Зупинити поставку у разі несвоєчасної оплати покупцем попередніх партій товару.

Відмовитися від договору, якщо покупець безпідставно не приймає товар або не сплачує передоплату, якщо вона була передбачена.

Обов'язки покупця:

Прийняти товар з дотриманням встановлених правил (перевірка кількості та якості на складі).

Оплатити товар у повному обсязі та у визначені строки.

Повідомити постачальника про виявлені недоліки або невідповідність асортименту у розумний строк.

Забезпечити схоронність товару, від якого покупець відмовився, до моменту, поки постачальник ним не розпорядиться.

Права покупця:

Відмовитися від прийняття товару, поставку якого прострочено, якщо інше не встановлено договором (повідомивши про це постачальника до моменту відвантаження).

Вимагати заміни неякісного товару або його доукомплектування.

У разі поставки товарів нижчого сорту – прийняти їх з оплатою за нижчою ціною або відмовитися від них

Договір контрактації сільськогосподарської продукції

За договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується **виробити** визначену договором продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору(ст. 713 ЦК України).

Юридичні ознаки договору

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов, а не з моменту передачі продукції.

Відплатний – обов'язку виробника передати товар відповідає зустрічний обов'язок контрактанта сплатити грошову суму.

Двосторонній – права та обов'язки виникають у обох сторін договору.

Ризиковий (алеаторний) – через значну залежність результатів виробництва від природно-кліматичних факторів та нестабільність ринкових цін на сільгосппродукцію.

Сторони договору

Виробник: особа, яка реалізує сільськогосподарську продукцію, вирощену або вироблену безпосередньо у **власному господарстві**. Ними можуть бути фермерські господарства, виробничі кооперативи, господарські товариства, а також фізичні особи, які ведуть особисте підсобне господарство.

Заготівельник (контрактант): суб'єкт підприємницької діяльності (юридична особа або ФОП), який здійснює закупівлю продукції для її подальшого продажу чи переробки.

Істотні умови договору

Предмет: найменування продукції та її кількість (визначається в натуральних одиницях або грошовому вираженні). Об'єктом є продукція, яка, як правило, **буде вироблена у майбутньому** (майбутній врожай, приплід худоби).

Ціна: на відміну від загальних правил купівлі-продажу, ціна в договорі контрактації часто визнається **істотною умовою**, оскільки вона є засобом захисту виробника швидкопсувної продукції від ринкових коливань.

Строки: зазвичай узгоджуються графіки здачі-приймання продукції з урахуванням періодів дозрівання культур та циклів виробництва.

Форма договору

Договір контрактації обов'язково укладається у **письмовій формі**. Недотримання цієї вимоги може ускладнити доказування факту укладення договору, а у випадках, передбачених законом для державних потреб, призвести до його недійсності.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки виробника:

Виробити та передати продукцію у кількості, асортименті та якості, що відповідають стандартам або технічним умовам.

Повідомити контрактанта про кількість та строки здачі продукції (за загальним правилом – не пізніше як за 15 днів до початку заготівлі).

Забезпечити відповідність продукції санітарним та ветеринарним правилам.

Обов'язки заготівельника:

Прийняти продукцію безпосередньо у виробника та забезпечити її вивіз, якщо інше не передбачено договором (експедирування та розвантаження здійснюються за рахунок заготівельника).

Оплатити продукцію за встановленими в договорі цінами у визначені строки.

Сприяти виробництву (якщо передбачено договором): надавати насіння, добрива, корми, техніку, кошти.

Виробник несе **відповідальність** за порушення зобов'язань на засадах вини, яка презюмується. Він звільняється від відповідальності, якщо доведе, що невиконання сталося внаслідок випадку або **непереборної сили** (стихійні лиха, масові захворювання тварин тощо). Заготівельник у разі безпідставної відмови від прийняття продукції несе майнову відповідальність у вигляді штрафів та відшкодування збитків.

Договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу

За договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу одна сторона (**постачальник**) зобов'язується надавати другій стороні (**споживачеві, абонентові**) енергетичні та інші ресурси, передбачені договором, а споживач зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів та дотримуватись передбаченого договором режиму їх використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання(ст. 714 ЦК).

Юридичні ознаки договору

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов, хоча фактичне постачання є триваючим процесом.

Відплатний – споживач зобов'язаний сплатити грошовий еквівалент за отриманий ресурс.

Двосторонній – права та обов'язки виникають у обох контрагентів.

Публічний – постачальник (особливо монополіст) не має права відмовити в укладенні договору споживачеві за наявності технічної можливості.

Договір приєднання – як правило, умови договору розробляються постачальником у стандартних формах (формулярах), до яких споживач лише приєднується без права змінювати зміст окремих пунктів.

Сторони договору

Постачальник: суб'єкт підприємницької діяльності (переважно юридична особа), який має відповідну **ліцензію** на здійснення діяльності з постачання конкретного виду ресурсу.

Споживач (абонент): фізична або юридична особа, яка потребує ресурсу для власних потреб. Наука виділяє також **субспоживачів**, чиї установки приєднані до мереж основного споживача.

Технічні передумови для абонента: наявність власної мережі, приєднаної до мережі постачальника, приладів обліку (лічильників) та сертифікованого енергоспоживаючого обладнання.

Істотні умови договору

Предмет: вид ресурсу (електроенергія, теплова енергія, газ, вода, нафта тощо). Кількість ресурсу в договорі зазвичай вказується як **орієнтовна (лімітована)**, оскільки абонент має право (а не обов'язок) споживати ресурс у межах потреби.

Якість: показники, що відповідають державним стандартам (наприклад, напруга та частота для електроенергії; тиск та температура для пари).

Ціна: формується на основі **тарифів**, які затверджуються та регулюються державою, що зумовлено монопольним становищем більшості постачальників.

Режим споживання: графіки та обсяги споживання у пікові часи.

Форма договору

Договір укладається виключно у **письмовій формі**. Часто це відбувається на основі **типових договорів**, затверджених Кабінетом Міністрів України або профільними відомствами.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки постачальника:

Забезпечувати безперервне надання ресурсу згідно з узгодженим графіком.

Підтримувати належний стан та безпеку власних мереж.

Своєчасно повідомляти про зміну тарифів та планові відключення (ремонтні роботи).

Проводити перевірку та заміну приладів обліку, якщо це передбачено законом.

Обов'язки споживача:

Оплатувати фактично прийнятий ресурс (зазвичай щомісячно).

Дотримуватися встановленого **режиму використання**, щоб не спричинити аварії в загальній мережі.

Забезпечувати безпечну експлуатацію власного обладнання та схоронність лічильників.

Негайно повідомляти постачальника про аварії або несправності приладів обліку.

Відповідальність сторін

Постачальник відповідає за перерви у постачанні з його вини (у розмірі 5-кратної вартості недовідпущеного ресурсу) та за зниження якості (штраф 25% вартості такого ресурсу).

Споживач несе відповідальність за порушення режиму споживання, несвоєчасну оплату (пеня) та перевищення договірних лімітів (для підприємців – у 2-кратному розмірі різниці).

Постачальник має право відключити абонента від мережі у разі тривалої несплати або самовільного підключення нових установок.

Договір міни (бартеру)

За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Договором також може бути встановлений обмін майна на роботи або послуги(ст. 715 ЦК).

Юридичні ознаки договору

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов.

Відплатний – кожна із сторін за переданий товар має одержати зустрічне майнове надання у вигляді іншого товару, роботи чи послуги.

Двосторонній (взаємний)– права та обов'язки виникають у обох сторін, кожна з яких одночасно виступає боржником і кредитором.

Сторони договору

Сторонами договору міни можуть бути **фізичні та юридичні особи**, а також держава, територіальні громади та АРК. У цьому зобов'язанні сторони не іменуються «продавцем» чи «покупцем», проте кожна з них є продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін. Кожна зі сторін повинна володіти правом власності на майно або іншим речовим правом, що дає право розпоряджатися ним.

Істотні умови договору

Предмет: найменування та кількість товару, а у відповідних випадках – обсяг робіт чи послуг. Об'єктом можуть бути рухомі та нерухомі речі, не вилучені з цивільного обороту, а також майнові права.

Ціна (еквівалентність): хоча прямі розрахунки грошима зазвичай відсутні, у договорі має зазначатися грошовий еквівалент вартості обмінюваних товарів. Якщо товари визнаються нерівноцінними, сторони можуть встановити **грошову доплату** за товар більшої вартості.

Форма договору

Форма договору міни залежить від його об'єкта та суб'єктного складу:

Письмова форма з нотаріальним посвідченням та державною реєстрацією обов'язкова для обміну нерухомим майном (земельні ділянки, будинки, квартири).

Письмова форма є обов'язковою для договорів між юридичними особами, а також між фізичними особами на суму, що у 20 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Усна форма допускається для обміну речами, якщо правочин повністю виконується сторонами в момент його вчинення, за винятком випадків, де закон вимагає іншого.

Права та обов'язки сторін.

До договору міни субсидіарно застосовуються правила про купівлю–продаж, поставку чи контрактацію, якщо це не суперечить суті міни.

Основні обов'язки сторін:

Передати товар у власність контрагента вільним від прав третіх осіб.

Попередити про всі права третіх осіб на товар (наприклад, право застави), інакше інша сторона може вимагати розірвання договору або зниження ціни (доплати).

Забезпечити якість та комплектність товару відповідно до умов договору або звичайних вимог.

Зберігати майно, якщо право власності перейшло раніше за фактичне передання речі.

Специфічним правилом для договору міни є те, що право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір ренти

За договором ренти одна сторона (**одержувач ренти**) передає другій стороні (**платникові ренти**) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі(**ст. 731 ЦК**).

Цей договір є самостійним цивільно-правовим інститутом, хоча він і має спільні родові ознаки з договорами купівлі-продажу та дарування, оскільки спрямований на відчуження майна у власність. Проте, на відміну від купівлі–продажу, рентні платежі мають довгостроковий, стабільний характер і часто стають основним джерелом існування одержувача.

Юридичні ознаки договору

Реальний – договір вважається укладеним не з моменту досягнення згоди, а лише з моменту фактичної передачі майна платникові ренти.

Односторонній – після передачі майна одержувач ренти не несе обов'язків, а лише має право вимоги, тоді як платник ренти несе обов'язок зі сплати платежів.

Відплатний – передача майна здійснюється в обмін на зустрічне надання у формі рентних виплат.

Алеаторний (ризиковий)– оскільки загальний обсяг рентних платежів заздалегідь невідомий (особливо при безстроковій ренті), існує ризик для обох сторін: розмір виплат може виявитися значно більшим або меншим за вартість майна.

Сторони договору

Сторонами можуть бути як **фізичні**, так і **юридичні особи**.

Одержувач ренти: особа, яка передає майно. Ним може бути не лише первісний власник, а й третя особа (вигодонабувач), на користь якої встановлено ренту.

Платник ренти: особа, яка приймає майно у власність і зобов'язується здійснювати виплати. Право на отримання та обов'язок зі сплати ренти можуть переходити до спадкоємців або правонаступників, оскільки ці зобов'язання зазвичай не пов'язані нерозривно з особою.

Істотні умови договору

Предмет: має складний характер і включає: а) майно, що відчужується (рухомі речі, нерухомість, грошові кошти, майнові права); б) саму ренту (розмір, форма та періодичність виплат).

Ціна: виражається у формі рентних платежів. Якщо сторони не визначили розмір ренти при передачі грошової суми, він встановлюється на рівні облікової ставки НБУ.

Забезпечення виконання: якщо під виплату ренти передається земельна ділянка або інша нерухомість, одержувач ренти набуває право застави на це майно в силу закону.

Форма договору (ст. 732 ЦК)

Письмова форма з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

У разі передачі під виплату ренти **нерухомого майна**, договір підлягає також **державній реєстрації**. Слід зауважити, що згідно з новітніми змінами в законодавстві, реєстрації підлягає не сам договір як такий, а речове право (власність та обтяження заставою).

Права та обов'язки сторін.

Науковці виділяють дві моделі передачі майна за цим договором: **за плату** (застосовуються правила купівлі-продажу щодо якості, ризиків та евікції) та **безоплатно** (застосовуються положення про дарування).

Обов'язки платника ренти:

Своєчасно виплачувати ренту у встановленій формі (грошовій, натуральній, виконання робіт чи надання послуг).

За наявності домовленості – застрахувати ризик невиконання своїх обов'язків.

У разі прострочення – сплатити проценти (3% річних, якщо інше не встановлено договором).

Отримати згоду одержувача ренти на відчуження майна, переданого під виплату ренти.

Права одержувача ренти:

Право вимоги виплати ренти в повному обсязі та у встановлені строки (за замовчуванням – щоквартально).

Право застави (іпотеки) на передану нерухомість для забезпечення платежів.

Право вимагати розірвання договору у разі істотних порушень з боку платника (наприклад, прострочення понад рік, неплатоспроможність платника).

Припинення договору та ризики

Договір може бути **строковим** або **безстроковим**.

Відмова від договору: платник безстрокової ренти має безумовне право відмовитися від договору, попередивши про це за три місяці.

Ризик випадкової загибелі майна:

При безоплатній передачі під безстрокову ренту – ризик несе платник.

При оплатній передачі під безстрокову ренту – платник має право вимагати припинення або зміни умов виплати ренти.

При строковій ренті – загибель майна не звільняє платника від обов'язку виплачувати ренту до закінчення строку договору.

Розрахунки при розірванні: якщо сторони не домовилися про інше, при розірванні договору одержувач має право на виплату річної суми ренти (якщо

майно було безоплатним) або річної суми ренти та вартості майна (якщо воно передавалося за плату).

Договір довічного утримання (догляду)

За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (**відчужувач**) передає другій стороні (**набувачеві**) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно(**ст. 744 ЦК**).

Юридичні ознаки договору

Реальний – вважається укладеним з моменту передачі майна набувачеві. Хоча в науці існує дискусія щодо можливості консенсуальної моделі, реальна природа краще захищає відчужувача від передчасних вимог набувача.

Відплатний – відчуженню майна відповідає зустрічне надання у вигляді утримання та догляду.

Односторонній – після передачі майна відчужувач не несе обов'язків, а має лише право вимоги, тоді як усі обов'язки (утримання, догляд) покладаються на набувача.

Алеаторний (ризиковий) – загальний обсяг обов'язків набувача та тривалість договору залежать від тривалості життя відчужувача, що не може бути точно визначено наперед.

Фідуціарний (довірчий) – базується на особливих особистих стосунках між сторонами.

Сторони договору

Відчужувач: виключно **фізична особа**, незалежно від її віку та стану здоров'я. Відчужувач має бути власником майна. Якщо майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, вони можуть виступати відчужувачами спільно.

Набувач: повнолітня дієздатна **фізична особа** або **юридична особа**. Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна на праві спільної сумісної власності, а їхній обов'язок перед відчужувачем є солідарним.

Істотні умови договору

Істотними умовами, без погодження яких договір вважається неукладеним, є:

Предмет: складається з двох частин: 1) **майно**, що передається (нерухомість або цінні рухомі речі); 2) **види утримання та догляду**, якими набувач має забезпечувати відчужувача.

Грошова оцінка утримання: матеріальне забезпечення має бути оцінене в грошах та підлягає індексації.

Частина помешкання: якщо відчужувач залишається проживати у відчуженому будинку чи квартирі, у договорі має бути чітко визначена конкретна частина приміщення для його проживання.

Форма договору (ст. 745 ЦК)

Договір укладається у **письмовій формі** та підлягає обов'язковому **нотаріальному посвідченню**.

У разі передачі нерухомого майна договір підлягає **державній реєстрації** (реєструється речове право та обтяження). Саме з моментом реєстрації закону пов'язує виникнення права власності у набувача на нерухомість.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки набувача:

Забезпечувати відчужувача довічно всіма видами матеріального забезпечення та догляду, передбаченими договором (харчування, ліки, одяг, житло).

У разі потреби забезпечувати відчужувача додатковими видами догляду, навіть якщо вони не були детально прописані, виходячи із засад справедливості та розумності.

Поховати відчужувача, навіть якщо це не було передбачено у договорі.

Не відчужувати майно та не обтяжувати його заставою до смерті відчужувача.

Права відчужувача:

Вимагати від набувача належного виконання обов'язків.

Вимагати розірвання договору в судовому порядку у разі неналежного виконання набувачем своїх обов'язків. У такому разі відчужувач повертає собі право власності на майно, а витрати набувача на утримання не компенсуються.

Залишити за собою право користування помешканням (особистий сервітут).

Припинення договору

Договір припиняється зі смертю відчужувача.

Смерть набувача—фізичної особи не припиняє договір: обов'язки переходять до його спадкоємців разом із майном. Договір припиняється лише за відсутності спадкоємців або їх відмови.

У разі ліквідації юридичної особи—набувача майно повертається відчужувачу, якщо немає правонаступників

Договір найму (оренди) (загальні положення)

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк(**ст. 759 ЦК**).

Юридичні ознаки договору

Двосторонній – права однієї сторони кореспондують обов'язкам іншої (синалагматичний договір).

Оплатний – наймач завжди зобов'язаний сплачувати за користування майном.

Консенсуальний або реальний – права та обов'язки можуть виникати як з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов, так і з моменту фактичної передачі майна (в побутовій сфері частіше є реальним).

Строковий – майно передається на певний час, після закінчення якого воно підлягає поверненню.

Сторони договору

Наймодавець (орендодавець): особа, яка передає майно. Ним може бути власник речі, особа, якій належать речові права на неї, або особа, уповноважена на укладення договору (наприклад, управитель).

Наймач (орендар): особа, яка приймає майно та сплачує за нього. За загальним правилом, сторонами можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи, проте закон може встановлювати обмеження (наприклад, при оренді державного майна наймачем – підприємцем).

Істотні умови договору

Предмет: об'єктом найму може бути лише **неспоживна річ**, визначена індивідуальними ознаками, яка зберігає свій первісний вигляд при багаторазовому використанні, а також **майнові права**.

Плата за користування (орендна плата): встановлюється договором у грошовій або натуральній формі. Якщо розмір не визначений, він вираховується з урахуванням споживчих якостей речі. Наймач може вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася.

Строк: встановлюється сторонами. Якщо строк не визначено, договір вважається укладеним на невизначений строк. У такому разі кожна сторона може відмовитися від договору, попередивши іншу за 1 місяць (при наймі нерухомості – за 3 місяці).

Форма договору

Форма залежить від виду майна та строку договору:

Договір може бути як **усним**, так і **письмовим** (згідно із загальними вимогами ст. 206, 208 ЦК).

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди строком на 3 роки і більше підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи вимагає нотаріального посвідчення.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки наймодавця:

Передати майно у стані, що відповідає умовам договору та його призначенню, негайно або у встановлений строк.

Попередити наймача про всі права третіх осіб на річ (наприклад, заставу).

Повідомити про особливі властивості або недоліки речі, які можуть бути небезпечними.

Проводити капітальний ремонт за свій рахунок, якщо інше не встановлено договором.

Обов'язки наймача:

Перевірити справність речі у присутності наймодавця (якщо не перевірів – річ вважається переданою у належному стані).

Використовувати річ за призначенням та згідно з умовами договору.

Своєчасно вносити орендну плату (зазвичай щомісяця, якщо інше не встановлено).

Підтримувати майно у належному стані та проводити поточний ремонт за свій рахунок.

Негайно повернути річ наймодавцеві після припинення договору у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу.

Права наймача:

Вимагати від наймодавця передачі майна або відмовитися від договору зі стягненням збитків, якщо передача затримується.

Передати річ у піднайм (суборенду) лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено законом.

Право власності на плоди, продукцію та доходи, одержані внаслідок користування річчю.

Поліпшити річ (за згодою наймодавця – з відшкодуванням витрат; без згоди – має право вилучити відокремлювані поліпшення).

Переважне право на укладення договору на новий строк або на придбання речі у разі її продажу.

Припинення договору

Договір припиняється у разі смерті наймача (якщо інше не встановлено), ліквідації юридичної особи – сторони договору, або внаслідок знищення об'єкта найму. **Наймодавець** має право відмовитися від договору, якщо наймач не вносить плату протягом 3 місяців підряд. При переході права власності на річ до іншої особи договір найму, як правило, зберігає чинність для нового власника

Договір найму (оренди) земельної ділянки

За договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату(**ст. 792 ЦК**). Спеціальне законодавство (ст. 13 ЗУ «Про оренду землі») додатково акцентує увагу на обов'язку орендаря використовувати ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Цей договір має комплексний характер, оскільки регулюється одночасно нормами цивільного та земельного права, причому норми ЦК застосовуються субсидіарно, якщо спеціальні питання не врегульовані земельним законодавством.

Юридичні ознаки договору

Консенсуальний – вважається укладеним з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов, хоча момент виникнення права оренди пов'язаний із державною реєстрацією.

Відплатний (оплатний) – за користування ділянкою обов'язково сплачується орендна плата.

Двосторонній та взаємний – права та обов'язки виникають у обох сторін договору.

Строковий – користування обмежується певним часовим проміжком, встановленим сторонами або законом.

Сторони договору

Сторонами договору є **наймодавець (орендодавець)** та **наймач (орендар)**.

Орендодавцями можуть бути громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи. Щодо земель державної та комунальної власності, орендодавцями виступають відповідні органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування (ради) у межах їхніх повноважень.

Орендарями можуть виступати фізичні та юридичні особи, органи влади, іноземні держави та міжнародні організації. Для оренди державного майна з метою підприємництва фізична особа зобов'язана зареєструватися як ФОП.

Істотні умови договору

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про оренду землі», відсутність хоча б однієї з істотних умов є підставою для відмови у державній реєстрації або визнання договору недійсним. До них належать:

Об'єкт оренди (місце розташування, розмір та кадастровий номер земельної ділянки).

Строк дії договору (не може перевищувати 50 років).

Орендна плата (розмір, індексація, форми платежу, строки та порядок внесення, перегляду та відповідальність за несплату).

Цільове призначення та умови використання ділянки.

Умови збереження стану об'єкта та умови повернення ділянки орендодавцеві.

Існуючі обмеження (обтяження) та ризики випадкового пошкодження.

Форма договору.

Договір укладається виключно у **письмовій формі**. Нотаріальне посвідчення не є обов'язковим за законом, проте може здійснюватися за бажанням однієї зі сторін. Момент укладення договору закон пов'язує з його **державною реєстрацією**, яка є офіційним підтвердженням виникнення права оренди. План або схема ділянки, кадастровий план та акт приймання–передачі є невід'ємними частинами договору.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки орендодавця:

Передати ділянку у стані, що відповідає умовам договору, забезпечивши реалізацію прав третіх осіб.

Попередити наймача про особливі властивості ділянки, які можуть спричинити екологічно небезпечні наслідки.

Відшкодувати орендарю витрати на поліпшення стану об'єкта, якщо вони проведені за згодою орендодавця.

Обов'язки орендаря:

Своєчасно та в повному обсязі вносити орендну плату (у грошовій, натуральній або відробітковій формі).

Використовувати землю за цільовим призначенням, дотримуючись екологічної безпеки та родючості ґрунтів.

Повернути ділянку після припинення договору у належному стані згідно з актом приймання-передачі.

Права орендаря:

Самостійно господарювати на землі та отримувати продукцію і доходи (які є його власністю).

За письмовою згодою орендодавця зводити будівлі, споруди та закладати багаторічні насадження.

Передавати ділянку у **суборенду**, якщо це передбачено договором або за письмовою згодою власника.

Переважне право на поновлення договору на новий строк за умови належного виконання обов'язків.

Припинення договору

Договір припиняється у разі закінчення строку, викупу ділянки для суспільних потреб, ліквідації юридичної особи-орендаря або смерті фізичної особи-орендаря (якщо інше не передбачено договором). Перехід права власності на ділянку до іншої особи не припиняє договір оренди – він зберігає чинність для нового власника

Найм будівлі або іншої капітальної споруди

За договором найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) одна сторона (наймодавець) передає або зобов'язується передати іншій стороні (наймачеві) будівлю, іншу капітальну споруду або її частину в користування за плату на певний строк(ст. 793 ЦК).

Юридичні ознаки договору

Двосторонній – права та обов'язки виникають в обох сторін договору.

Відплатний – наймач зобов'язаний сплачувати за користування об'єктом.

Консенсуальний або реальний – вважається укладеним або з моменту досягнення згоди щодо істотних умов, або з моменту фактичного передання будівлі наймачеві.

Сторони договору

Наймодавець: особа, яка є власником будівлі або володіє нею на іншому праві, що дає повноваження на передачу майна в найм (наприклад, управитель). Якщо наймодавцем є фізична особа, яка не є підприємцем, нотаріус при посвідченні договору зобов'язаний повідомити про це податкові органи.

Наймач: будь-який учасник цивільних відносин (фізична або юридична особа, держава, територіальна громада). З огляду на характер об'єкта, наймачем часто виступає суб'єкт підприємницької діяльності для розміщення офісів, складів чи виробництва.

Істотні умови договору

До істотних умов, без погодження яких договір вважається неукладеним, належать:

Предмет: капітальна будівля, споруда або їх частина. Предметом не можуть бути тимчасові споруди (кіоски, павільйони) або об'єкти житлового фонду.

Плата за користування: складається з плати за використання самої будівлі та плати за користування земельною ділянкою. Якщо плата не визначена в договорі, вона може встановлюватися судом на основі звичайних цін за аналогічне майно.

Строк: період, на який майно передається у користування. Якщо строк не вказаний, договір вважається укладеним на невизначений строк.

Форма договору

Договір укладається виключно у **письмовій формі**.

Договір строком на **три роки і більше** підлягає обов'язковому **нотаріальному посвідченню**.

Право користування нерухомим майном за таким договором (на строк 3+ роки) підлягає **державній реєстрації**. З 2010 року реєстрації підлягає саме речове право користування, а не сам договір як правочин.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки наймодавця:

Передати будівлю у стані, що відповідає умовам договору та її призначенню, що оформлюється актом приймання–передачі.

Попередити наймача про особливості та недоліки речі, які можуть бути небезпечними, а також про права третіх осіб на об'єкт.

Проводити за свій рахунок капітальний ремонт, якщо інше не встановлено договором.

Обов'язки наймача:

Перевірити справність будівлі при її прийнятті (у разі неперевірки об'єкт вважається переданим у належному стані).

Своєчасно вносити плату за користування.

Використовувати будівлю за її функціональним призначенням і підтримувати її у належному стані.

Проводити за свій рахунок поточний ремонт.

Повернути об'єкт за актом у стані, в якому він був одержаний, з урахуванням нормального зносу.

Специфічні права:

Наймач одночасно з правом найму будівлі набуває право користування земельною ділянкою, на якій вона розташована, а також ділянкою, яка прилягає до неї, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму.

Наймач, який належно виконував обов'язки, має переважне право на укладення договору на новий строк або на придбання будівлі у разі її продажу.

Передача будівлі у піднайм можлива лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором

Найм (оренда) транспортного засобу

За договором найму (оренди) транспортного засобу наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві транспортний засіб у користування за плату на певний строк(ст. 798 ЦК).

Цей договір виокремлюється в системі цивільного права через специфіку його предмета – складного технічного пристрою, експлуатація якого створює підвищену небезпеку для оточуючих. Законодавством передбачено два види цього договору:

1. Найм транспортного засобу без екіпажу, де управління здійснює наймач.

2. Найм транспортного засобу з екіпажем (договір фрахтування), де технічну експлуатацію здійснюють особи, які перебувають у трудових відносинах із наймодавцем.

Юридичні ознаки договору

Відплатний – користування засобом завжди передбачає сплату орендних платежів.

Двосторонній – права та обов'язки виникають в обох сторін договору.

Консенсуальний або реальний – договір вважається укладеним або з моменту досягнення згоди (консенсуальний), або з моменту фактичного передання засобу (реальний), що характерно для побутових відносин.

Сторони договору

Наймодавець: фізична або юридична особа, яка є власником транспортного засобу або має право розпоряджатися ним.

Наймач: будь-який учасник цивільних відносин. Якщо оренда пов'язана з перевезеннями, наймачем зазвичай є суб'єкт підприємницької діяльності.

Спеціальні вимоги: у певних сферах (наприклад, авіація) наймач–експлуатант повинен мати відповідний сертифікат, що підтверджує рівень технічної підготовки.

Істотні умови договору

Предмет: Повітряні, морські, річкові судна, наземні самохідні транспортні засоби, залізничний рухомий склад. Предмет має бути максимально індивідуалізований (номерні агрегати, державний реєстраційний номер).

Ціна (орендна плата): Встановлюється за домовленістю сторін.

Строк: Період, на який засіб передається у користування.

Форма договору

Договір найму транспортного засобу укладається виключно у письмовій формі.

Якщо хоча б однією із сторін договору є фізична особа, договір підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Слід зауважити, що на фізичних осіб-підприємців (ФОП) вимога про нотаріальне посвідчення не поширюється, якщо вони діють у межах своєї підприємницької діяльності – у цьому разі застосовуються правила для юридичних осіб.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки наймодавця:

Передати транспортний засіб у стані, що відповідає технічним характеристикам та умовам договору.

Здійснювати **капітальний ремонт** засобу за свій рахунок (якщо інше не встановлено договором).

Страховання: На наймодавця покладається обов'язок застрахувати сам транспортний засіб.

Обов'язки наймача:

Своєчасно вносити плату за користування.

Підтримувати засіб у належному технічному стані та проводити **поточний ремонт** за свій рахунок.

Нести витрати, пов'язані з експлуатацією (паливо, мастила, збори, технічне обслуговування).

Страховання відповідальності: Наймач зобов'язаний застрахувати свою цивільно-правову відповідальність як володільця джерела підвищеної небезпеки.

Повернути засіб у стані, не гіршому за отриманий, з урахуванням нормального зносу.

Права наймача:

Самостійно використовувати засіб у своїй діяльності, зокрема укладати від свого імені договори перевезення без згоди наймодавця.

Вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування засобом істотно зменшилася.

Відповідальність:

Наймач несе відповідальність за шкоду, завдану іншим особам у зв'язку з використанням транспортного засобу (ст. 1187 ЦК).

Наймач відповідає за збитки наймодавцеві у разі втрати або пошкодження засобу, якщо не доведе відсутність своєї вини. Для вимог наймодавця щодо пошкодження речі встановлено скорочену позовну давність – один рік

Договір найму житла

За договором найму (оренди) житла одна сторона – власник житла (**наймодавець**) передає або зобов'язується передати другій стороні (**наймачеві**) житло для проживання у ньому на певний строк за плату. Даний договір є однією з основних форм реалізації конституційного права людини на житло(ст. 810 ЦК).

Юридичні ознаки договору

Консенсуальний або реальний – договір вважається укладеним з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов, проте якщо сторони пов'язують момент укладення з фактичною передачею житла, він є реальним.

Двосторонній (взаємний) – права та обов'язки виникають у обох сторін.

Відплатний (оплатний) – передбачає обов'язкове внесення наймачем плати за користування помешканням.

Строковий – житло передається на певний час, визначений договором або законом.

Сторони договору

Сторонами договору є **наймодавець** та **наймач**.

Наймодавець: власник житла (фізична або юридична особа) або особа, уповноважена власником (наприклад, управитель майна).

Наймач: фізична або юридична особа. Якщо наймачем є **юридична особа**, вона може використовувати житло виключно для проживання в ньому фізичних осіб (наприклад, своїх працівників).

Співнаймачі: якщо в договорі як наймачі вказані кілька осіб, їхні обов'язки є солідарними. Члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним, набувають рівних із ним прав та обов'язків щодо користування житлом.

Істотні умови договору

До істотних умов, без погодження яких договір вважається неукладеним, належать:

Предмет: помешкання (житловий будинок, квартира або їх частина), що є придатним для постійного проживання. Предметом не можуть бути нежилі приміщення (крім оренди з викупом), а також підсобні приміщення (кухня, коридор) як самостійний об'єкт.

Плата за користування (ціна): встановлюється договором. Якщо законом встановлено максимальний розмір плати, ціна в договорі не може його перевищувати.

Строк (ст. 821 ЦК): встановлюється договором. Якщо строк не вказаний, договір вважається укладеним на 5 років. Договір на строк до 1 року визнається короткостроковим наймом, до якого не застосовується низка пільг для наймача (наприклад, переважне право на поновлення).

Форма договору (ст. 811 ЦК)

Договір найму житла укладається у **письмовій формі**.

Договір **оренди житла з викупом** (особливий вид найму за ст. 810–1 ЦК) підлягає обов'язковому **нотаріальному посвідченню та державній реєстрації**.

Недодержання письмової форми не тягне недійсності договору, але позбавляє сторони права посилалися на свідчення свідків при спорі.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки наймодавця:

Передати наймачеві житло у стані, придатному для проживання.

Здійснювати капітальний ремонт, якщо інше не встановлено договором.

Забезпечувати безперешкодне користування допоміжними приміщеннями та майном, що обслуговує будинок.

Попередити наймача про відмову від продовження договору не пізніше ніж за 3 місяці.

Обов'язки наймача:

Використовувати житло виключно за призначенням (для проживання).

Забезпечувати збереження житла та підтримувати його в належному стані.

Своєчасно вносити плату за житло та самотійно оплачувати комунальні послуги, якщо інше не встановлено договором.

Здійснювати поточний ремонт за свій рахунок.

Не проводити перепланування та реконструкцію без згоди наймодавця.

Права наймача:

За згодою наймодавця вселяти у житло інших осіб для постійного проживання.

Дозволяти тимчасове проживання тимчасових мешканців (до 6 місяців) без стягнення з них плати, попередньо повідомивши наймодавця.

Укласти договір піднайму (суборенди) за згодою наймодавця.

Переважне право на укладення договору на новий строк та на придбання житла у разі його продажу.

Розірвання договору (ст. 825 ЦК)

Наймач має право розірвати договір у будь-який час за згодою осіб, що з ним проживають, попередивши наймодавця за 3 місяці.

Наймодавець може вимагати розірвання в судовому порядку у разі:

1. Невнесення плати протягом 6 місяців (при короткостроковому наймі – понад 2 рази).
2. Руйнування або псування житла наймачем.
3. Використання житла не за призначенням або порушення прав сусідів (після попередження).

Наймодавець – фізична особа має право розірвати договір, якщо житло необхідне для проживання йому або членам його сім'ї (з попередженням за 2 місяці).

Договір лізингу

Поняття договору (ст. 806 ЦК)

За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до

встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Юридичні ознаки договору

Договір лізингу характеризується такими ознаками:

Двосторонній (при прямому лізингу) або **багатосторонній** (при непрямому) – оскільки у процесі задіяні права та обов'язки лізингодавця, лізингоодержувача та часто продавця.

Відплатний – користування майном здійснюється за лізингові платежі.

Консенсуальний або реальний – залежно від того, чи пов'язують сторони момент укладення договору з досягненням згоди чи з фактичною передачею майна (непрямий лізинг завжди є консенсуальним, оскільки майно ще має бути придбане).

Строковий – майно надається на визначений час; для фінансового лізингу цей строк не може бути меншим за один рік.

Сторони договору

Лізингодавець: виключно **юридична особа**, яка передає право володіння та користування предметом лізингу. Як правило, це фінансові установи (лізингові компанії) або банки.

Лізингоодержувач: фізична або юридична особа, яка отримує майно.

Продавець (постачальник): особа, у якої лізингодавець купує майно для передачі в лізинг (у моделі непрямого лізингу).

Істотні умови договору

Предмет: неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками, віднесена до основних фондів.

Строк: період користування майном (мінімум 1 рік для фінансового лізингу).

Лізингові платежі: включають відшкодування частини вартості майна, винагороду лізингодавця, компенсацію відсотків за кредит та інші витрати.

Форма договору.

Договір лізингу укладається виключно у письмовій формі. Хоча закон прямо не вказує на нікчемність у разі недодержання форми (застосовуються загальні наслідки ст. 218 ЦК), участь юридичної особи на стороні лізингодавця робить письмову форму обов'язковою.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки лізингодавця:

Придбати майно у продавця згідно зі специфікаціями лізингоодержувача.

Надати майно у стані, що відповідає призначенню, та попередити про відомі недоліки.

Не втручатися у вибір продавця лізингоодержувачем.

Обов'язки лізингоодержувача:

Прийняти майно та використовувати його за призначенням.

Своєчасно сплачувати лізингові платежі.

Утримувати майно у справному стані, здійснювати поточний та капітальний ремонт (якщо інше не встановлено договором) – це ключова відмінність від звичайної оренди.

Специфічні права та ризики:

Ризик випадкової загибелі майна за загальним правилом покладається на лізингоодержувача.

Лізингоодержувач має право пред'являти претензії щодо якості майна безпосередньо продавцю, хоча той не є стороною договору лізингу (конструкція договору на користь третьої особи).

Сублізинг: передача майна третім особам можлива лише за письмовою згодою лізингодавця.

Припинення договору: можливе шляхом односторонньої відмови лізингоодержувача (якщо прострочення передачі майна >30 днів) або лізингодавця (якщо прострочення оплати >30 днів).

Договір позички

За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку(ст. 827 ЦК).

Цей інститут має глибоке коріння в римському праві (*commodatum*) і раніше був відомий вітчизняному законодавству як договір безоплатного користування майном. Слід чітко розрізняти **позичку** (безоплатне користування річчю) та **позику** (передача грошей чи родових речей у власність), оскільки ці договори мають різну правову природу, предмет та юридичні наслідки.

Юридичні ознаки договору.

Безоплатний – користувач не надає зустрічного майнового надання за право користування річчю. Користування вважається безоплатним, якщо сторони прямо домовилися про це або якщо це впливає із суті відносин між ними.

Консенсуальний або реальний – договір вважається укладеним або з моменту досягнення згоди (якщо позичкодавець «зобов'язується передати» річ), або з моменту фактичної передачі речі.

Двосторонній або односторонній – консенсуальна модель завжди є двосторонньою (права та обов'язки у обох сторін); реальна модель у науці часто кваліфікується як одностороння, оскільки після передачі речі обов'язки виникають лише у користувача, проте через обов'язок позичкодавця проводити капітальний ремонт за певних умов, він також може вважатися двостороннім.

Сторони договору.

Позичкодавець: фізична або юридична особа, яка є власником речі або уповноважена власником на розпорядження нею (наприклад, управитель за згодою власника).

Законодавче обмеження (ст. 829 ЦК): Юридична особа, що здійснює підприємницьку діяльність, не може передавати речі у позиčku своїм засновникам, учасникам, керівникам або членам органів управління чи контролю.

Користувач: будь-який суб'єкт цивільного права (фізична або юридична особа).

Істотні умови договору

Предмет: виключно **індивідуально визначена неспоживна річ**, яка зберігає свій первісний вигляд при багаторазовому використанні. Предметом можуть бути як рухомі, так і нерухомі речі, проте, на відміну від найму,

предметом позички не можуть бути майнові права. Гроші можуть бути предметом позички лише як виставкові експонати.

Безоплатність: оскільки це визначальна риза договору, вона має бути чітко виражена або впливати із суті відносин, щоб уникнути колізії з договором найму.

Строк: визначається сторонами. Якщо строк не встановлений, він визначається відповідно до мети користування річчю. У такому разі кожна сторона може відмовитися від договору у будь-який час (попередивши за 1 місяць, для нерухомості за 3 місяці).

Форма договору (ст. 828 ЦК).

Залежить від суб'єктного складу та предмета:

1. Усна: між фізичними особами щодо речей побутового призначення.
2. Проста письмова: обов'язкова, якщо хоча б однією стороною є юридична особа, або якщо вартість речі між фізичними особами у 20 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.
3. Письмова з нотаріальним посвідченням:
для будівель та капітальних споруд (або їх частин) строком на три роки і більше;
для транспортних засобів (крім наземних самохідних), якщо хоча б однією стороною є фізична особа.

Права та обов'язки сторін.

Обов'язки позичкодавця:

Передати річ у стані та комплектності, що відповідають договору та її призначенню.

Попередити про особливі властивості та недоліки речі, які можуть бути небезпечними або призвести до пошкодження речі.

Повідомити про права третіх осіб на річ (наприклад, право застави).

Здійснювати капітальний ремонт за свій рахунок (згідно з правилами найму).

Обов'язки користувача:

Користуватися річчю особисто (якщо інше не встановлено договором) та відповідно до її призначення чи мети договору.

Нести звичайні витрати на підтримання належного стану речі (поточний ремонт, витрати на зберігання).

Повернути річ після закінчення строку у тому самому стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу.

Права сторін:

Позичкодавець має право на відчуження речі, при цьому до набувача переходять права та обов'язки позичкодавця (право позички слідує за річчю).

Користувач не має переважного права на купівлю речі у разі її продажу.

Користувач має право повернути річ у будь-який час до спливу строку (якщо річ потребує особливого догляду – попередити за 7 днів).

Припинення та розірвання договору (ст. 834–835 ЦК)

Договір припиняється у разі смерті фізичної особи користувача або ліквідації юридичної особи – користувача. Позичкодавець має право вимагати розірвання договору, якщо:

1. У зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому.
2. Користування не відповідає призначенню чи умовам договору.
3. Річ самочинно передана третій особі.
4. Внаслідок недбалості користувача річ може бути знищена або пошкоджена

Договір прокату

За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк (ст. 787 ЦК).

Юридичні ознаки договору

Двосторонній – обидві сторони наділені взаємними правами та обов'язками.

Відплатний (оплатний) – наймач сплачує за користування річчю згідно з тарифами наймодавця.

Консенсуальний або реальний – може вважатися укладеним як з моменту досягнення згоди щодо передачі речі у майбутньому, так і з моменту фактичного передання речі наймачеві.

Публічний договір (ст. 633 ЦК) – наймодавець – підприємець зобов'язаний надавати речі кожному, хто до нього звернеться, не надаючи переваги одному наймачеві перед іншим.

Договір приєднання (ст. 634 ЦК) – умови договору зазвичай встановлюються наймодавцем у стандартних формах (формулярах), до яких наймач приєднується в цілому.

Строковий – укладається виключно на визначений строк.

Сторони договору.

Наймодавець: виключно **суб'єкт підприємницької діяльності** (юридична особа або ФОП), який спеціалізується на наданні майна в оренду.

Наймач: будь-яка фізична або юридична особа. Фізичні особи зазвичай використовують прокат для задоволення побутових потреб, тоді як юридичні особи – для виробничих, якщо це не суперечить статуту та договору.

Істотні умови договору

Предмет: лише **рухома неспоживна річ**, визначена індивідуальними ознаками. Це можуть бути предмети домашнього вжитку, побутова техніка, спортивне спорядження, музичні інструменти тощо.

Ціна (плата за прокат): встановлюється у формі тарифів, які є однаковими для всіх наймачів за аналогічні послуги. Оплата може здійснюватися за фактичний час користування (погодинно, добово) або щомісячно.

Строк: визначається сторонами у договорі. Оскільки це різновид найму, він не може бути безстроковим.

Форма договору

Законодавство не містить спеціальних імперативних вимог до форми прокату, тому застосовуються загальні правила (ст. 205–208 ЦК).

Найчастіше договір укладається в **усній формі**, що підтверджується видачею квитанції, чека або іншого документа (наприклад, замовлення-зобов'язання).

Письмова форма є обов'язковою, якщо це передбачено типовими умовами договору, або якщо сторони забажають оформити його єдиним документом.

Права та обов'язки сторін

Обов'язки наймодавця:

Перевірити справність речі у присутності наймача та ознайомити його з правилами експлуатації.

Надати майно у стані, що відповідає технічним характеристикам.

Здійснювати капітальний та поточний ремонт речі за свій рахунок. Це суттєва відмінність від загального найму, де поточний ремонт покладається на наймача.

У разі виходу речі з ладу – усунути недоліки протягом 3 робочих днів або замінити річ на аналогічну.

Права та обов'язки наймача:

Користуватися річчю за призначенням.

Вчасно вносити плату. Якщо наймач повернув річ раніше строку, плата має бути перерахована відповідно до фактичного часу користування.

Наймач не має права на піднайм (суборенду) речі.

Наймач не має переважного права на придбання речі у разі її продажу наймодавцем чи на поновлення договору на новий строк.

Наймач має право відмовитися від договору у будь-який час і повернути річ.

Припинення договору

Договір припиняється зі спливом строку, поверненням речі наймачем або внаслідок її знищення. Наймодавець може вимагати дострокового розірвання, якщо наймач використовує річ не за призначенням, погіршує її стан або передає третім особам без згоди. Смерть наймача або ліквідація наймодавця також зазвичай є підставою для припинення договору безоплатного чи побутового характеру

Тестові завдання до підрозділу 6.7.

1. Яка форма договору купівлі-продажу земельної ділянки або житлового будинку встановлена законодавством?

1. Усна з наступною реєстрацією в органах місцевого самоврядування.
2. Проста письмова форма.

3. Письмова форма з обов'язковим нотаріальним посвідченням та державною реєстрацією.

4. Письмова форма, що потребує лише підписів сторін та свідків.

2. Оберіть три правильні ознаки договору роздрібної купівлі-продажу з наведених нижче:

1. **Це публічний договір.**
2. Продавцем може виступати лише державна установа.
3. **Договір вважається договором приєднання.**
4. Предметом договору може бути лише нерухоме майно.

5. Покупець має право на обмін товару належної якості протягом 14 днів.

6. Договір завжди вимагає нотаріального посвідчення.
7. Ціна договору визначається виключно покупцем.

3. Встановіть відповідність між характеристикою договору поставки та її правовою суттю:

1. Суб'єктний склад	А. Сторонами є суб'єкти господарювання
2. Мета придбання	Б. Використання у підприємницькій діяльності
3. Строк виконання	В. Поставка партіями згідно з графіком
4. Форма договору	Г. Виключно письмова

Правильна відповідь: 1–А, 2–Б, 3–В, 4–Г.

4. Вкажіть правильну послідовність дій виробника за договором контрактації у разі неможливості виконання зобов'язання через стихійне лихо:

1. Виникнення обставин непереборної сили (засуха, повінь).
2. Повідомлення заготівельника про неможливість здачі продукції.
3. Надання доказів відсутності вини для звільнення від відповідальності.

Правильна відповідь: 1,2,3

5. Хто за договором постачання енергоресурсами зобов'язаний забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання?

1. Лише постачальник енергії.
2. Органи державної служби з надзвичайних ситуацій.
3. **Споживач (абонент).**
4. Органи місцевого самоврядування.

6. У яких випадках договір дарування обов'язково укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню? (З правильні відповіді)

1. **Дарування нерухомої речі (житлового будинку, квартири тощо).**
2. Дарування предметів особистого користування та побутового призначення.
3. Дарування рухомих речей, які мають особливу цінність (без статусу нерухомості).
4. **Дарування земельної ділянки.**
5. Дарування майнових прав, якими дарувальник володіє або які виникнуть у майбутньому.
6. Дарування невеликих грошових сум у національній валюті.
7. **Пожертва нерухомого майна.**

7. Встановіть відповідність між роллю сторони у договорі міни та її обов'язком:

1. Сторона як продавець	А. Передати товар належної якості

2. Сторона як покупець	Б. Прийняти товар від іншої сторони
3. Умова про доплату	В. Грошова компенсація різниці у вартості товарів
4. Момент переходу власності	Г. Одночасно після виконання обов'язків обома сторонами

Правильна відповідь: 1–А, 2–Б, 3–В, 4–Г.

8. Яка основна юридична особливість договору ренти порівняно з купівлею-продажем?

1. Договір завжди є безоплатним.
2. Договір є алеаторним (ризиковим), оскільки загальна сума виплат невідома наперед.
3. Договір припиняється одразу після передачі майна.
4. Стороною договору може бути лише юридична особа.

9. Вкажіть правильну послідовність черговості задоволення вимог відчужувача у разі смерті набувача за договором довічного утримання:

1. Перехід прав та обов'язків набувача до його спадкоємців.
2. Накладення заборони відчуження майна до смерті відчужувача.
3. Повернення майна відчужувачу у разі відсутності спадкоємців або їх відмови.

Правильна відповідь: 1,2,3

10. На який строк вважається укладеним договір найму житла, якщо у самому тексті договору сторони не встановили строк його дії?

1. На один рік.
2. На три роки.
3. **На п'ять років.**
4. На невизначений строк.

11. Який максимальний строк дії договору оренди земельної ділянки встановлено законом?

1. 25 років.
2. 30 років.
3. **50 років.**
4. 99 років.

12. Узгодьте строк договору найму будівлі із необхідною процедурою його оформлення:

1. Строк до 3 років	А. Проста письмова форма.
2. Строк 3 роки і більше	Б. Нотаріальне посвідчення та державна реєстрація права
3. Капітальний ремонт	В. Обов'язок наймодавця
4. Поточний ремонт	Г. Обов'язок наймача.

Правильна відповідь: 1–А, 2–Б, 3–В, 4–Г.

13. На кого покладається обов'язок здійснювати страхування транспортного засобу за договором найму, якщо інше не встановлено договором?

1. На наймача.
2. **На наймодавця.**
3. На страхового агента.
4. На водія транспортного засобу.

14. Оберіть три підстави для розірвання договору найму житла наймодавцем у судовому порядку:

1. **Невнесення наймачем плати за житло за шість місяців.**
2. Наймач змінив колір шпалер без погодження.
3. **Руйнування або псування житла наймачем.**
4. **Використання житла не за призначенням.**
5. Переїзд наймодавця в інше місто.
6. Наймач купив нові меблі.
7. Бажання наймодавця продати квартиру.

15. Встановіть відповідність між видом лізингу та його ключовою ознакою:

1. Прямий лізинг	А. Лізингодавець передає власне майно
2. Непрямий лізинг	Б. Майно купується лізингодавцем за замовленням лізингоодержувача
3. Сублізинг	В. Передача предмета лізингу третій особі за згодою власника
4. Строк лізингу	Г. Не менше 1 року для фінансового лізингу

Правильна відповідь: 1–А, 2–Б, 3–В, 4–Г.

16. Яка визначальна ознака договору позички відрізняє його від договору найму (оренди)?

1. Строковість.
2. **Безоплатність користування річчю.**
3. Предмет договору – нерухомість.
4. Письмова форма договору.

17. Вкажіть послідовність дій наймача за договором прокату у разі виявлення недоліків у речі:

1. Повідомлення наймодавця про несправність речі.
2. Вимога усунення недоліків на місці або заміни речі на іншу.
3. Припинення нарахування плати за час, протягом якого річ не могла бути використана.

Правильна відповідь: 1, 2, 3.

6.7. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (рівень А)

Зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави є окремим самостійним видом недоговірних зобов'язань. Загальні положення про ці зобов'язання визначені Главою 83 ЦК України.

Відповідно до ст. 1212 ЦК України, *особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно (ч.1 ст.1212 ЦК України).*

Підставами виникнення зобов'язання може бути:

- 1) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави;
- 2) підстава, на якій було набуто майно, згодом відпала.

При цьому, не має значення чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події.

Суб'єктами зобов'язання можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, а також держава, територіальні громади, Автономна Республіка Крим.

Особа, яка безпідставно набула або зберегла майно (боржник) та особа, яка має право одержати від боржника безпідставно набуто або збережене майно (кредитор).

Об'єктом зобов'язання є дії безпідставно збагаченого боржника щодо повернення потерпілому (кредитору) безпідставно набутого або збереженого.

Законодавець розрізняє такі **види зобов'язань із безпідставного збагачення**:

1) зобов'язання із безпідставного набуття майна, тобто майно набувача збільшується, а майно потерпілого зменшується (помилкове повторне виконання зобов'язань (повторна поставка товарів, повторна оплата рахунків тощо); помилкова поставка товарів або помилковий перерахунок коштів на адресу неналежного набувача; оплата рахунку за послугу, яку фактично не отримали, збільшення майна внаслідок стихійного лиха (повністю викинуло на берег чуже майно); повернення позикових коштів не тому кредитору (наприклад, банку, який поступився правом вимоги третій особі, але не сповістив про це боржника тощо);

2) зобов'язання із безпідставного збереження майна, тобто збереження майна з боку набувача і зменшення або не збільшення майна з боку потерпілого (несплата послуг, якими фактично користувався набувач (наприклад, комунальних, при відсутності договору); виконання зобов'язань замість інших осіб (наприклад, сплата одним із платників податку за земельну ділянку, що знаходиться у спільній сумісній власності кількох осіб – співвласників житлового будинку, що розташований на цій ділянці); несплата набувачем грошових коштів потерпілому за користування майном, яке взяв потерпілий в оренду тощо).

Зобов'язання із безпідставного збагачення ще називають **кондикційними** (від лат. *condictio indebiti* – повернення помилково втраченого) і відносять до охоронних, недоговірних за юридичною природою. Вони є своєрідним універсальним інститутом захисту цивільних прав та інтересів, у зв'язку з цим він застосовується також до вимог про:

- 1) повернення виконаного за недійсним правочином;
- 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння;
- 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;
- 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (ч.2 ст.1212 ЦК України).

Наявність **вини** в поведінці особи, яка набула, зберегла майно без достатньої правової підстави, не вимагається, оскільки безпідставне набуття майна може бути результатом події, поведінки самого потерпілого або третіх осіб. Важливим є факт неправомірного набуття (збереження) майна однією особою за рахунок іншої.

Змістом зобов'язання є право потерпілого вимагати повернення безпідставно набутого або збереженого майна від боржника та обов'язок останнього повернути його потерпілому. Так, набувач зобов'язаний:

- 1) повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі, а у разі неможливості – відшкодувати його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна (ст.1213 ЦК України);

- 2) відшкодувати всі доходи, які він одержав або міг одержати від цього майна з часу, коли дізнався або міг дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави, і з цього часу він відповідає також за допущене нею погіршення майна (ч.1 ст.1214 ЦК України);

- 3) сплатити проценти у разі безпідставного одержання чи збереження грошей за користування ними (ч.2 ст.1214 ЦК України)

При цьому, особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, має право вимагати відшкодування зроблених нею необхідних витрат на майно від часу, з якого вона зобов'язана повернути доходи.

Є категорія виплат, які закон захищає заради соціальної стабільності. Законодавець передбачає випадки, коли не підлягають поверненню безпідставно набуті:

- 1) заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно;

- 2) інше майно, якщо це встановлено законом.

Однак, така заборона діє лише за умов: а) виплата проведена добровільно; б) відсутня рахункова помилка з боку платника; в) відсутня недобросовісність з боку набувача (наприклад, надання фальшивих документів).

Тягар доказування недобросовісності отримувача або наявності помилки лежить на тому, хто вимагає повернення грошей.

Тестові завдання до підрозділу 6.7.

1. Яке значення має вина особи у виникненні зобов'язання у зв'язку з безпідставним набуттям майна?

1. Обов'язок повернення виникає тільки у разі грубої необережності потерпілого

2. Вина не має значення, оскільки зобов'язання може виникнути внаслідок події або поведінки третіх осіб

3. Зобов'язання виникає лише за наявності умислу набувача
4. Вина є обов'язковою умовою для повернення майна

2. Що є першочерговим обов'язком набувача щодо безпідставно одержаного майна?

- 1. Повернути майно потерпілому в натурі**
2. Передати майно у власність держави
3. Сплатити грошову компенсацію за майно
4. Відшкодувати моральну шкоду потерпілому

3. Чи виникає обов'язок повернути майно, якщо спочатку підстава для його набуття була, але згодом вона зникла?

1. Майно повертається тільки у разі, якщо підстава відпала через вину набувача
2. Повернення можливе лише за умови, що майно не було використане набувачем

3. Так, особа зобов'язана повернути майно, якщо підстава згодом відпала

4. Ні, законність набуття визначається лише на момент передачі майна

4. Коли визначається вартість безпідставно набутого майна, якщо його неможливо повернути в натурі?

1. За середньою ціною за останні три роки
- 2. На момент розгляду судом справи про повернення майна**
3. На момент фактичного набуття майна особою
4. На момент прийняття рішення судом

5. За який період набувач зобов'язаний відшкодувати доходи від безпідставно набутого майна?

1. З часу, коли він дізнався або міг дізнатися про безпідставність володіння майном

2. З моменту фактичного отримання майна в користування
3. З моменту винесення судового рішення про повернення майна
4. Тільки за останній календарний рік перед зверненням до суду

6. З якого моменту набувач безпідставно одержаного майна відповідає за його погіршення?

1. З часу, коли він дізнався або міг дізнатися про безпідставність володіння

2. Тільки з моменту пред'явлення потерпілим письмової вимоги
3. З моменту фактичного отримання майна у володіння
4. З моменту набрання законної сили рішення суду про повернення майна

7. Яке з перелічених видів майна не підлягає поверненню як безпідставно набуте, якщо воно було надане як засіб до існування?

1. Повторно сплачений борг за кредитним договором
2. Помилковий перерахунок коштів на адресу неналежного набувача
3. Надлишково сплачена сума за оренду комерційної нерухомості
- 4. Аліменти, виплачені добровільно за відсутності недобросовісності набувача**

8. Яке право має набувач майна, який зобов'язаний повернути доходи від нього потерпілому?

1. Право застави на це майно до моменту виплати компенсації
2. Залишити майно собі, якщо воно було поліпшене
3. Вимагати сплати винагороди за зберігання майна
- 4. Вимагати відшкодування зроблених ним необхідних витрат на майно**

1. Які виплати не підлягають поверненню як безпідставно набуті?

- 1. Заробітна плата**
2. Штрафні санкції
- 3. Пенсія**
- 4. Стипендія**
5. Доходи від підприємницької відповідальності
6. Комерційний прибуток
7. Пасивні доходи

2. За яких умов виплати, що є засобом до існування, не підлягають поверненню?

- 1. Виплата проведена добровільно**
- 2. Відсутня рахункова помилка з боку платника**
3. Наявна недобросовісність набувача
- 4. Відсутня недобросовісність набувача**
5. Виплата здійснена виключно державним органом
6. Виплата підтверджена нотаріально
7. Майно було передано за договором дарування

3. Які обов'язки виникають у особи в разі безпідставного набуття майна?

1. передати майно у власність держави
- 2. відшкодувати доходи, які одержані від цього майна**
- 3. повернути майно в натурі**
4. нарахувати проценти
5. звільнити потерпілого від зобов'язання
6. укласти договір
- 7. повернути безпідставно набуті кошти**

6.8. Захист інтелектуальної власності (рівень В)

Інтелектуальна діяльність є різновидом творчої діяльності, однак ці поняття не є тотожними. Відповідно до ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної та

творчої діяльності. Ст. 54 Конституції України гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також захист інтелектуальної власності, авторських прав і пов'язаних з ними моральних та матеріальних інтересів.

Важливим етапом розвитку інституту інтелектуальної власності стало підписання у 1967 році Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Згідно зі ст. 2 Конвенції, інтелектуальна власність охоплює права на результати творчої діяльності у виробничій, науковій та художній сферах.

В Україні поняття права інтелектуальної власності закріплене у ч. 1 ст. 418 ЦК України, відповідно до якої право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений ЦК України та іншими законами. Згідно зі ст. 419 ЦК України, право інтелектуальної власності та право власності на річ є самостійними й незалежними одне від одного. *Право інтелектуальної власності в об'єктивному розумінні* є сукупністю правових норм, що регулюють відносини щодо створення, використання та охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності. *У суб'єктивному розумінні* – це право особи володіти, користуватися та розпоряджатися результатом такої діяльності.

Предметом права інтелектуальної власності є майнові та особисті немайнові відносини, пов'язані зі створенням, використанням та охороною об'єктів авторського, суміжного, патентного та інших прав.

Відповідно до ст. 421 ЦК України, суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові й (або) майнові права інтелектуальної власності. Автором може бути лише фізична особа. *Суб'єкти права інтелектуальної власності* поділяються на первинних і вторинних. *Первинними* є особи, які створили об'єкт права інтелектуальної власності. *Вторинними* є особи, які набули майнові права на такий об'єкт за договором або законом.

Стаття 435 ЦК України визначає автора твору як первинного суб'єкта авторського права. Стаття 450 ЦК України встановлює, що суб'єктами суміжних прав є виконавці, виробники фонограм і відеогам, а також організації мовлення. Ст. 429 і 430 ЦК України передбачають належність майнових прав інтелектуальної власності автору, роботодавцю або замовнику залежно від умов створення об'єкта.

Відповідно до ст. 418 ЦК України зміст права інтелектуальної власності становлять особисті немайнові та майнові права. Особисті немайнові права визначені ст. 423 ЦК України та включають право на визнання особи творцем об'єкта права інтелектуальної власності, право перешкоджати будь-яким посяганням, здатним завдати шкоди честі чи репутації автора, а також інші права, встановлені законом. Особисті немайнові права є невідчужуваними та непередаваними (ч. 4 ст. 423 ЦК України). Майнові права інтелектуальної власності визначені ст. 424 ЦК України. До них належать право на використання об'єкта права інтелектуальної власності, виключне право дозволяти його використання іншим особам, виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта та інші майнові права, встановлені законом.

Перелік об'єктів права інтелектуальної власності міститься у ст. 420 ЦК України. До них належать літературні та художні твори, комп'ютерні програми, бази даних, виконання, фонограми, відеограми, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні найменування, торговельні марки, географічні зазначення та комерційна таємниця. Перелік є відкритим, що дозволяє надавати правову охорону новим об'єктам інтелектуальної власності.

Авторське право в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини зі створення, використання та захисту творів науки, літератури і мистецтва. У суб'єктивному розумінні – це сукупність особистих немайнових і майнових прав автора та інших правовласників.

Відповідно до ст. 435 ЦК України суб'єктами авторського права є автори творів, їх спадкоємці та інші фізичні й юридичні особи, які набули авторських прав за договором або законом. Автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Автор є первинним суб'єктом авторського права, інші особи – похідними суб'єктами. Відповідно до ст. 435 ЦК України та ст. 9 Закону діє презумпція авторства: автором вважається особа, зазначена на творі, якщо не доведено інше. Вторинними суб'єктами можуть бути спадкоємці, роботодавець, замовник, перекладачі та упорядники.

Співавторство виникає, коли твір створений спільною творчою працею кількох осіб. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права» майнові права на нерозривний твір належать усім співавторам спільно, а винагорода розподіляється між ними порівну, якщо інше не встановлено договором.

Для виникнення авторського права не потрібна реєстрація чи виконання інших формальностей. Авторське право виникає з факту створення твору. Можлива державна реєстрація авторського права та договорів щодо майнових прав на твір, за результатами якої видається свідоцтво.

Об'єктом авторського права є твір – результат інтелектуальної творчої діяльності людини, що має творчий характер і виражений в об'єктивній формі. Авторське право охороняє форму вираження твору, а не його ідеї, методи, процеси чи математичні концепції.

Об'єктивними формами твору можуть бути усна, письмова, аудіовізуальна, зображувальна, об'ємно-просторова та цифрова форми.

Відповідно до ст. 433 ЦК України та ст. 6 Закону об'єктами авторського права є літературні, музичні, драматичні, аудіовізуальні твори, твори образотворчого мистецтва, архітектури, фотографічні твори, комп'ютерні програми, бази даних та інші твори. Комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. Бази даних охороняються за умови творчого добору та упорядкування матеріалу.

Службовий твір – це твір, створений працівником у межах виконання трудових обов'язків. Відповідно до ст. 14 Закону особисті немайнові права належать автору, а майнові права, якщо інше не передбачено договором, переходять до роботодавця.

Похідними творами є переклади, адаптації, аранжування та інші переробки творів.

Відповідно до ст. 434 ЦК України та ст. 8 Закону не охороняються авторським правом: повідомлення про новини, фольклор, акти органів державної влади та їх офіційні переклади, державні символи, грошові знаки, аббревіатури, неоригінальні бази даних і фотографії, що не мають ознак оригінальності.

Авторське право складається з особистих немайнових та майнових прав. До особистих немайнових прав належать право авторства, право на ім'я, право на недоторканність твору та право на захист репутації автора. Вони є невідчужуваними та охороняються безстроково. Плагіат є порушенням права авторства.

До майнових прав автора належать право використовувати твір, дозволяти його використання та забороняти неправомірне використання (ст. 440 ЦК України). Відповідно до ст. 441 ЦК України способами використання твору є відтворення, розповсюдження, імпорту примірників, публічне виконання, публічний показ, переклад, переробка, включення до інших творів та інтерактивне надання доступу через мережу Інтернет. Майнові права можуть передаватися іншим особам повністю або частково на підставі договору чи закону.

Майнові права автора діють протягом життя автора та 70 років після його смерті (ст. 446 ЦК України). Особисті немайнові права охороняються безстроково.

Патентне право є інститутом права інтелектуальної власності, що регулює відносини щодо винаходів, корисних моделей. Права виникають після отримання патенту, який видається компетентним органом за результатами експертизи. Патентне право поділяється на об'єктивне (сукупність норм) і суб'єктивне (права особи), яке включає право на патент і права з патенту.

Об'єктами патентного права є продукт і процес у сфері технологій (ст. 459 ЦК України, ст. 6 З У «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Продукти включають пристрої, речовини, штами мікроорганізмів, процеси – дії щодо матеріальних об'єктів. Правова охорона надається за умови відповідності критеріям патентоздатності: новизні, винахідницькому рівню та промисловій придатності. *Новизна* визначається рівнем техніки, *винахідницький рівень* означає неочевидність для фахівця, а *промислова придатність* – можливість практичного використання.

Винахідником або автором може бути лише фізична особа (ст. 1 профільних законів), а юридичні особи можуть лише набувати права. Суб'єктами також є заявник і власник патенту (ст. 463 ЦК України). Патент засвідчує виключні майнові права, що мають абсолютний, виключний і строковий характер.

Патент діє обмежений строк: *20 років для винаходів, 10 років для корисних моделей*, інші строки встановлені законом. Права включають використання об'єкта, видачу ліцензій, заборону використання третіми особами. Водночас закон встановлює винятки (ст. 29 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»), зокрема право попереднього користування, експериментальне використання та примусове ліцензування.

Розвиток ринкових відносин зумовлює необхідність належної ідентифікації суб'єктів цивільного обороту, товарів і послуг. Правова охорона засобів

індивідуалізації регулюється главами 43–45 ЦК України. До них належать комерційні найменування, торговельні марки та географічні зазначення.

Згідно зі ст. 489 ЦК України правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу серед інших і не вводить споживачів в оману щодо її діяльності. *Право на комерційне найменування* виникає з моменту його першого використання та не потребує подання заявки чи реєстрації (ч. 2 ст. 489 ЦК України).

Торговельна марка відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» є позначенням, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Майнові права на торговельну марку визначені ст. 495 ЦК України та включають право використання, право дозволяти використання і право забороняти неправомірне використання. Права, що випливають зі свідоцтва, діють від дати подання заявки, а строк їх чинності становить 10 років з можливістю неодноразового продовження на наступні десятирічні періоди (ст. 496 ЦК України, 3 У «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»).

Відповідно до ст. 457 ЦК України *наукове відкриття* – це встановлення не відомих раніше об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, що істотно змінюють рівень наукового пізнання. В Україні відсутній спеціальний закон, який би детально регулював охорону наукових відкриттів, тому застосовуються загальні положення ЦК України. Основними ознаками відкриття є *світова новизна, достовірність і фундаментальність*: воно повинно бути невідомим у світі на дату пріоритету, доведеним та таким, що докорінно змінює наукові уявлення. Відповідно до ч. 2 ст. 458 ЦК України право на наукове відкриття засвідчується дипломом і охороняється законом. *Суб'єктами права* є автори – фізичні особи, незалежно від віку та дієздатності, можливе співавторство. Відповідно до ст. 458 ЦК України автор має особисті немайнові права, зокрема право на ім'я відкриття, визнання авторства, пріоритет і захист від посягань. *Майнові права* включають право на винагороду, що за проектом закону має виплачуватися з держбюджету. Водночас наукові відкриття не є об'єктом виключних прав і належать усьому людству.

Об'єктами відкриття є явища, властивості та закономірності матеріального світу, які повинні бути встановлені вперше у світі; не охороняються гіпотези, математичні задачі, уточнення відомих знань тощо. Умовами охороноздатності також є відповідність принципам новизни, достовірності та суттєвого наукового значення.

Раціоналізаторська пропозиція за ст. 481 ЦК України – це визнана юридичною особою пропозиція, що містить технічне або організаційне рішення. Вона повинна бути новою в межах підприємства, корисною та містити конкретне рішення задачі. Першість визначається за датою подання заяви (ст. 482 ЦК України). Оформлення здійснюється через заяву, опис і, за потреби, креслення; рішення приймається у 15–денний строк. Автор має право на винагороду (ст. 483 ЦК України), розмір якої визначається договором.

Комерційна таємниця (ноу-хау) регулюється ст. 505 ЦК України.

Тестові завдання до підрозділу 6.8.

1. Відповідно до ст. 418 ЦК України право інтелектуальної власності – це:

- А) право особи на будь-яке майно.
- Б) право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності.**
- В) право власності на матеріальні речі.
- Г) право на підприємницьку діяльність.

2. Хто може бути автором твору?

- А) Лише юридична особа.
- Б) Фізична або юридична особа.
- В) Лише фізична особа.**
- Г) Держава.

3. До особистих немайнових прав інтелектуальної власності належить:

- А) Право на отримання дивідендів.
- Б) Право на визнання особи творцем об'єкта права інтелектуальної власності.**
- В) Право продажу твору.
- Г) Право видавати ліцензії.

4. Особисті немайнові права інтелектуальної власності:

- А) Можуть бути продані.
- Б) Можуть бути передані за договором.
- В) Є невідчужуваними та непередаваними.**
- Г) Припиняються після смерті автора.

5. Авторське право виникає:

- А) З моменту державної реєстрації.
- Б) Після отримання свідоцтва.
- В) З моменту створення твору.**
- Г) Після оприлюднення твору.

6. Який із наведених об'єктів не охороняється авторським правом?

- А) Роман.
- Б) Фотографія.
- В) Комп'ютерна програма.
- Г) Офіційний текст закону.**

7. Плагіат є порушенням:

- А) Права на винагороду.
- Б) Права авторства.**
- В) Права власності.
- Г) Права на патент.

8. *Строк чинності майнових авторських прав становить:*

- А) 25 років після смерті автора.
- Б) 50 років після смерті автора.
- В) Життя автора і 70 років після його смерті.
- Г) Безстроково.

9. *Хто є первинним суб'єктом авторського права на створений студентом твір?*

- А. Викладач, який керував навчальним процесом.
- Б. Університет як освітня установа.
- В. Студент, який створив твір.**
- Г. Інший студент, який допомагав авторові.

10. *Чи набуває університет автоматично майнові права на твір, створений студентом у межах навчального завдання?*

- А. Так, завжди як роботодавець.
- Б. Так, якщо твір створено в освітньому процесі.
- В. Ні, якщо інше не встановлено договором або законом.**
- Г. Так, якщо викладач керував створенням.

11. *Право на комерційне найменування виникає:*

- А) З моменту державної реєстрації.
- Б) З моменту першого використання.
- В) Після отримання патенту.
- Г) Після укладення договору.

12. *Які об'єкти охороняються авторським правом відповідно до ст. 420, 433 ЦК України?*

- А. Літературні твори.**
- Б. Комп'ютерні програми.**
- В. Ідеї та методи програмування.
- Г. Бази даних (за умови творчого добору).**
- Д. Фольклор.
- Е. повідомлення про новини.
- Є. Грошові знаки.

13. *Які твердження відповідають положенням про особисті немайнові права автора (ст. 423 ЦК України)?*

- А. Вони є невідчужуваними.**
- Б. Можуть передаватися за договором.
- В. Охороняються безстроково.**
- Г. Включають право авторства.**
- Д. Належать лише роботодавцю.
- Е. Включають право на використання.
- Є. Мають строк дії 70 років.

14. Установіть відповідність між категоріями суб'єктів/прав/об'єктів права інтелектуальної власності та їх характеристиками відповідно до норм ЦК України.

1. Первинні суб'єкти	А. Особи, які набувають права на об'єкт за договором або законом.
2. Вторинні суб'єкти	Б. Право авторства, право на ім'я, право на недоторканність твору.
3. Особисті немайнові права автора	В. Особи, які створили об'єкт інтелектуальної власності власною творчою працею.
4. Майнові права інтелектуальної власності	Г. Право дозволяти використання об'єкта, забороняти його використання та отримувати винагороду

Правильна відповідність: 1 – С, 2 – А, 3 – В, 4 – Д

6.9. Застосування норм спадкового права (рівень С)

Спадкове право є підгалуззю цивільного права. **Спадкування** – це комплекс взаємопов'язаних правовідносин, що виникають у зв'язку зі смертю фізичної особи та переходом належних їй прав і обов'язків до спадкоємців.

Структура спадкових правовідносин, як і будь-яких інших, включає суб'єкт, об'єкт, зміст. Спадкодавець та спадкоємець є *суб'єктами*, а *учасниками* можуть бути нотаріус, кредитори і боржники спадкодавця, виконавці заповіту тощо. *Тестаментоздатність* є складовою частиною поняття цивільної дієздатності, яка полягає у здатності до здійснення власними діями права на заповіт у цивільному праві. Право на заповіт мають фізичні особи, які досягли 18 років (ч. 1 ст. 34 ЦК України), фізичні особи, які набули повної цивільної дієздатності, зокрема в разі реєстрації шлюбу особи, яка не досягла повноліття (ч. 2 ст. 34 ЦК України), фізичні особи, яким відповідно до закону надана повна цивільна дієздатність (ст. 35 ЦК України).

Спадкоємцями *за заповітом і за законом* можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (ст. 1222 ЦК України). Спадкоємцями *за заповітом* ще додатково можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК України такими учасниками є також держава, територіальна громада. Отже, юридичні особи, держава та територіальна громада можуть бути *спадкоємцями лише за заповітом*, адже для цих суб'єктів не характерна сімейна або кровна спорідненість.

Об'єктами спадкових правовідносин є ті матеріальні і нематеріальні блага, на які спрямовано відносини або з приводу чого ці відносини виникають (садиби, жилі будинки, квартири, транспортні засоби, грошові суми, цінні папери). До складу спадщини входять не лише майнові права, а й майнові обов'язки спадкодавця, які не припинилися внаслідок його смерті та не є нерозривно пов'язаними з його особою (ст.ст. 1218, 1219 ЦК України).

Права й обов'язки спадкодавця, що входять до складу спадщини переходять до спадкоємців як єдине ціле, тобто, має місце **«універсальне правонаступництво»**. Від універсального правонаступництва відрізняють

« правонаступництво сингулярне », при якому до спадкоємця переходить не вся сукупність прав і обов'язків спадкодавця, а лише певні його права (або обов'язки).

Право на спадкування виникає **в день відкриття спадщини (день смерті)**. З відкриттям спадщини пов'язується виникнення у визначених осіб прав спадкоємця, зокрема право прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. До обставин, що викликають відкриття спадщини закон відносить 1) смерть особи (факт смерті громадянина встановлюється свідоцтвом про смерть, яке видається органами державної реєстрації актів цивільного стану), 2) оголошення особи померлою (встановлюється у судовому рішенні). **Часом відкриття спадщини** є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. День, з якого вона оголошується померлою встановлюється судом, і днем смерті є набрання законної сили такого судового рішення. Час відкриття спадщини має важливе значення, адже строк у **шість місяців** для прийняття спадщини починається з часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК України).

За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, **суд може визначити йому додатковий строк**, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини, втім підстави повинні бути вагомими (наприклад, тривала тяжка хвороба спадкоємця). **Не вимагається звернення до суду для визначення додаткового строку**, достатнього для прийняття спадщини, якщо усі спадкоємці, які прийняли спадщину, подадуть письмову заяву про згоду на прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини.

Людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Факт смерті фізичної особи і час відкриття спадщини нотаріус перевіряє шляхом витребовування від спадкоємця **свідоцтва про смерть**. Рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час НЕ може бути прийнято нотаріусом на підтвердження факту смерті.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. Саме за цим місцем визначається територіальна компетенція нотаріуса.

Свідоцтво про право на спадщину – це документ, що підтверджує перехід права власності на майно від спадкодавця до спадкоємців. Свідоцтво видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, встановленому цивільним законодавством, на ім'я всіх спадкоємців або за їх бажанням кожному з них окремо (ст. 67 Закону України «Про нотаріат»). Якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається кожному з них із визначенням імені та часток у спадщині інших спадкоємців (ст. 1296 ЦК України). Свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення шести місяців з дня відкриття спадщини.

Спадкування в цивільному праві здійснюється у двох основних формах: за заповітом та за законом. **Спадкування за заповітом** ґрунтується на волевиявленні спадкодавця, який самостійно визначає коло спадкоємців, обсяг

їхніх прав, а також розмір належних їм часток у спадковому майні шляхом складення заповіту. Натомість **спадкування за законом** має місце у випадках, коли відсутнє волевиявлення спадкодавця щодо розпорядження майном на випадок смерті, а саме: за відсутності заповіту, визнання його недійсним, відмови всіх спадкоємців за заповітом від прийняття спадщини або якщо заповітом охоплено не всю спадкову масу. У такому разі коло осіб, які закликаються до спадкування, а також черговість набуття ними спадкових прав визначаються нормами ЦК України. Отже, ключова відмінність між зазначеними видами спадкування полягає у правових підставах їх виникнення: при спадкуванні за заповітом такою підставою є воля спадкодавця, виражена у заповіті, тоді як при спадкуванні за законом – безпосередній припис закону (у даному разі ЦК України).

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, в якому відображається її воля щодо визначення юридичної долі належного їй майна, прав та обов'язків після відкриття спадщини. У порядку спадкування за заповітом заповідач має право охопити розпорядженням як права та обов'язки, що належать йому на момент складення заповіту, так і ті, які можуть виникнути у нього в майбутньому. При цьому заповіт може стосуватися як усієї спадщини, так і окремої її частини. Важливим проявом *принципу свободи заповіту* є право заповідача призначити спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб незалежно від наявності між ними сімейних чи родинних зв'язків, а також інших учасників цивільних правовідносин. Водночас законодавство підкреслює особистий характер заповіту, у зв'язку з чим його вчинення через представника не допускається, а складання можливе виключно особисто заповідачем.

Підпризначення спадкоємця є проявом принципу свободи заповіту та полягає у праві заповідача визначити іншого спадкоємця на випадок, якщо основний спадкоємець помре до відкриття спадщини, не прийме її, відмовиться від неї або буде усунений від права на спадкування. Такий механізм забезпечує реалізацію волі спадкодавця щодо подальшої долі спадкового майна. Підпризначеним спадкоємцем може бути будь-який учасник цивільних правовідносин.

Заповідальний відказ (легат) – є покладення на спадкоємця обов'язку передати третім особам (відказонабувачам) у власність або за іншим речовим правом майнове право або річ, що входить або не входить до складу спадщини. Заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини. *Заповідальний відказ є сингулярним правонаступництвом* – на відміну від наступника універсального, сингулярний правонаступник не є наступником всього спадку, а є кредитором спадкоємця і отримує лише одне або декілька певних майнових прав (наприклад, батько у заповіті залишає квартиру сину, але одночасно встановлює заповідальний відказ: зобов'язує сина надати бабусі право довічного проживання в одній із кімнат цієї квартири. У такому випадку син є спадкоємцем, а бабуся є **відказоодержувачем**).

Заповідальне покладання – це бажання, визначене в заповіті, яке покладає на спадкоємця обов'язок вчинити будь-яку дію, зокрема і суспільно корисну (наприклад, у заповіті особа залишає своє майно сестрі, але зобов'язує

її після відкриття спадщини передати частину коштів на допомогу притулку для тварин).

Право на заповіт й свобода заповіту, передбачають не лише право на його складання та свободу його змісту, а й право на його зміну та скасування. Внести **зміни до заповіту** законом дозволяється в будь-який час, але лише особисто заповідачем, при цьому повинні бути дотримані правила щодо посвідчення заповітів. **Скасування заповіту** можливо шляхом скасування заповідачем заповіту, складання нового заповіту. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним.

Як і будь-який інший правочин, заповіт може бути **визнаний недійсним** за наявності передбачених законом підстав. Зокрема, за позовом заінтересованої особи суд має право визнати заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача під час його складення не було вільним або не відповідало його справжній внутрішній волі. Такі обставини можуть свідчити про порушення принципу свободи волевиявлення, що є обов'язковою умовою дійсності заповіту. Водночас оспорування заповіту в судовому порядку можливе лише після відкриття спадщини, тобто після смерті заповідача, оскільки саме з цього моменту заповіт набуває юридичного значення та може породжувати відповідні спадкові правовідносини.

Законодавство також гарантує захист прав окремих категорій спадкоємців через інститут права на обов'язкову частку у спадщині. **Право на обов'язкову частку** – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. За загальним правилом такими суб'єктами є малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Такі особи спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом. Непрацездатними є особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку; особи з інвалідністю; особи, незалежно від віку та працездатності, які не працюють і здійснюють догляд за малолітніми дітьми, братами, сестрами, онуками спадкодавця – до досягнення ними 14 років.

Чоловік і жінка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою, права на обов'язкову частку в спадщині НЕ набувають. Такі особи, за доведеності факту проживання однією сім'єю не менше п'яти років до моменту відкриття спадщини, можуть закликатися до спадкування за законом у четверту чергу. Умовами виникнення права на обов'язкову частку є: 1) спадкоємець не вказаний у заповіті зовсім, 2) у заповіті міститься положення про усунення його від права на спадкування; 3) цьому спадкоємцю залишено частку спадщини, меншу від належної йому обов'язкової частки.

Спадкування за законом відбувається у випадках, якщо: спадкодавець не залишив заповіту; заповіт визнано недійсним (повністю або частково); заповідана лише частина майна або заповіт визнано недійсним в одній з частин; спадкоємець за заповітом відмовився від спадщини (без вказівки на чию користь) або її не прийняв; спадкоємець за заповітом помер раніше спадкодавця; спадкоємець за заповітом усунутий від права на спадкування як

негідний за законом; якщо заповідачем скасовано раніше складений заповіт і не залишено нового. Тобто наявність заповіту не виключає можливість спадкування за законом.

Порядок спадкування за законом визначається черговістю закликання спадкоємців до права на спадкування. Кожна наступна черга одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків зміни черговості одержання права на спадкування. Щодо кола спадкоємців за законом, то основним критерієм для з'ясування кола спадкоємців є *кровноспоріднений* зв'язок із спадкодавцем, з яким за ступенем значущості конкурують правовідносини подружжя.

Зміна черговості одержання права на спадкування може бути вчинена після відкриття спадщини шляхом укладання нотаріально посвідченого договору заінтересованими спадкоємцями. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Спадкоємці мають право за взаємною згодою **змінити розмір спадкових часток**. Така зміна щодо рухомого майна може бути здійснена за усною домовленістю, тоді як щодо нерухомого майна потребує укладення письмової угоди, посвідченої нотаріусом.

У теорії цивільного права спадкування за правом представлення визначається як особливий порядок закликання до спадкування спадкоємців за законом, а не як самостійна підстава чи вид спадкування. **Спадкування за правом представлення** – це особливий порядок закликання до спадкування спадкоємців за законом (та деяких інших осіб), коли одна особа у випадку смерті іншої особи, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини нібито заступає її місце і набуває право спадкування тієї частки у спадковому майні, яку отримав би померлий спадкоємець, якби він був живий на момент відкриття спадщини. Наприклад, якщо син спадкодавця помер раніше за нього, то частку спадщини, яку мав би успадкувати син, за правом представлення отримують його діти, тобто онуки спадкодавця.

Окремо виділяють поняття **спадкова трансмісія**, під яким розуміють обставину, коли спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, тоді право на прийняття належної йому частки спадщини переходить до його спадкоємців. Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Наприклад, після смерті батька син був закликаний до спадкування, але помер, не встигнувши прийняти спадщину. У такому випадку право на прийняття належної йому частки переходить до його спадкоємців, наприклад до його дітей, у порядку **спадкової трансмісії**.

Отже, ключова відмінність між *спадковою трансмісією та спадкуванням за правом представлення* полягає у тому, **коли саме помер первісний спадкоємець: до відкриття спадщини чи після нього**.

Тестові завдання до підрозділу 6.9.

Фабула 1. Громадянин **Іван Коваленко** помер 10 січня 2026 року. Після його смерті відкрилася спадщина, до складу якої входять квартира, автомобіль

та банківський вклад. За рік до смерті Іван склав заповіт, за яким **усю квартиру заповів доньці Олені**, а автомобіль – **синові Андрію**, при цьому зазначив, що **у разі смерті Андрія до відкриття спадщини автомобіль переходить до онука Максима**. На момент відкриття спадщини:

- 1) дружина спадкодавця **Марія**, яка є непрацездатною, у заповіті не згадана;
- 2) син **Андрій** помер за два місяці до смерті Івана;
- 3) донька **Олена** подала заяву про прийняття спадщини через 8 місяців після смерті батька, пояснивши пропуск строку тривалим лікуванням;
- 4) онук **Максим** звернувся до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини;
- 5) брат спадкодавця **Петро** вважає, що має право на частину спадщини за законом.

1. Яка правова підстава набуття Максимом права на автомобіль?

- а) Спадкова трансмісія
- б) Спадкування за правом представлення
- в) **Підпризначення спадкоємця**
- г) Обов'язкова частка

2. Яке право має Марія?

- а) Право на половину всього спадкового майна
- б) **Право на обов'язкову частку у спадщині**
- в) Право спадкувати лише за законом четвертої черги
- г) Прав на спадкування не має

3. Які твердження є правильними?

1. Олена втратила право на спадщину автоматично через пропуск строку.

2. **Суд може визначити Олені додатковий строк для прийняття спадщини.**

3. Максим успадковує автомобіль як спадкоємець за правом представлення.

4. **Марія має право на обов'язкову частку.**

5. Петро успадковує нарівні з Оленою.

6. **Підпризначення є проявом свободи заповіту.**

7. Право на обов'язкову частку переходить у порядку спадкової трансмісії.

4. Визначте правильну послідовність дій Олені для поновлення права на прийняття спадщини:

- а) Подання заяви нотаріусу
- б) Звернення до суду
- в) Отримання рішення суду
- г) Повторне звернення до нотаріуса

Правильна послідовність:

Б – В – А – Г

5. Установіть відповідність між поняттям та його характеристикою:

Поняття	Характеристика
1. Підпризначення спадкоємця	А. Визначення іншого спадкоємця на випадок вибуття основного
2. Право представлення	Б. Спадкування замість померлого до відкриття спадщини
3. Спадкова трансмісія	В. Перехід права на прийняття спадщини після смерті спадкоємця
4. Обов'язкова частка	Г. Право незалежно від змісту заповіту

Відповідь:

1 – А

2 – Б

3 – В

4 – Г

Тести

1. Яке з наведених положень правильно характеризує спадкування за правом представлення?

а) Право на прийняття спадщини переходить до спадкоємців особи, яка померла після відкриття спадщини.

б) Особа набуває право на частку, яка належала б спадкоємцю за законом, якби він був живий на момент відкриття спадщини.

в) Спадкоємець набуває право на обов'язкову частку незалежно від змісту заповіту.

г) Перехід спадкового майна здійснюється на підставі заповідального відказу.

2. Яке з наведених тверджень щодо права на обов'язкову частку у спадщині є правильним?

а) Право на обов'язкову частку мають усі спадкоємці першої черги незалежно від віку та працездатності.

б) Право на обов'язкову частку може бути передане іншій особі у порядку спадкової трансмісії.

в) Право на обов'язкову частку гарантує отримання половини частки, яка належала б особі при спадкуванні за законом.

г) Особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю понад п'ять років, автоматично мають право на обов'язкову частку.

7. ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

7.1. Належне представництво при захисті прав, свобод та інтересів у порядку цивільного судочинства (рівень В)

Закон надає право фізичним особам вести свої справи у суді особисто (самопредставництво) або через представника. Це право є однією з гарантій конституційного права на судовий захист. У цивільному процесі вести свої справи через представників можуть не всі учасники процесу. Таке право законом надане сторонам, третім особам у справах позовного провадження, заявникам і заінтересованим особам у справах окремого провадження, заявникам та боржникам у справах наказного провадження. У науці цивільного процесуального права немає єдиного розуміння поняття представництва. Воно визначається і як система процесуальних дій, і як правовідношення, і як правовий інститут. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

В науці цивільного процесуального права існують різні підходи щодо визначення видів процесуального представництва. При вивченні цього питання слід зосередити увагу на класифікації представництва залежно від: ступеня обов'язковості, підстав виникнення, суб'єкта, в інтересах якого здійснюється представництво. Слід звернути увагу на те, що цивільне процесуальне право допускає подвійне представництво, тобто передоручення ведення справи законним представником договірному представникові.

Юридична особа бере участь у справі шляхом самопредставництва або через представника. *Самопредставництво юридичної особи здійснюється:* керівником, членом виконавчого органу, іншою особою, уповноваженою діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту).

З урахуванням цивільно-правового статусу філій та представництв недопустимою є участь відокремлених підрозділів у певних процесуальних відносинах, оскільки це суперечить цивільно-правовій природі відокремленого підрозділу, як складової частини юридичної особи, що його створила. Філії та представництва, які не є юридичними особами, не наділені цивільною процесуальною дієздатністю та не можуть виступати стороною у цивільному процесі. Тому справи, в яких відповідачем виступає філія чи представництво, не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, у зв'язку з відсутністю сторони у цивільному процесі, до якої пред'явлено позов, а отже неможливістю вирішення цивільного спору.

Особа, через яку юридична особа діє на засадах самопредставництва, має підтвердити суду цей свій статус, зокрема шляхом подання статуту, положення, трудового договору (контракту). Водночас, якщо відповідні відомості щодо особи, яка має право вчиняти дії від імені юридичної особи на засадах самопредставництва, внесені до Єдиного державного реєстру, ці відомості є офіційним та достатнім підтвердженням того, що юридична особа діє в суді через певну особу на засадах самопредставництва (з урахуванням відповідних обмежень повноважень, якщо такі є).

Держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі шляхом самопредставництва або через представника. Таке *самопредставництво здійснюється*: відповідним органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту).

Представником у суді може бути адвокат або законний представник. Представництво відповідно до статті 131–2 Конституції України виключно адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року.

Проте у під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником ***може бути особа, яка досягла 18 років***, має цивільну процесуальну дієздатність, належним чином посвідчені повноваження. Конституція України визначає, що Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді:

- ✓ у трудових спорах,
- ✓ у спорах щодо захисту соціальних прав,
- ✓ у малозначних спорах,
- ✓ щодо представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб
- ✓ щодо представництва осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Справи окремого провадження про встановлення юридичних фактів не належать до малозначних справ. У суді апеляційної інстанції представництво у таких справах може здійснюватися виключно адвокатом або законним представником.

Одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними.

Умови, за яких можливе представництво: праводієздатність особи, відсутність заборони закону, належним чином підтверджені повноваження.

Слід звернути увагу на відмінності ***посвідчення повноважень представника*** фізичної та юридичної особи. Довіреність фізичної особи повинна бути посвідчена нотаріально або, у визначених законом випадках, іншою особою. Відповідно до Закону № 4173–ІХ від 19.12.2024 року у разі задоволення заявленого клопотання щодо посвідчення довіреності фізичної особи на ведення справи, що розглядається, суд постановляє ухвалу, яка зазначається секретарем судового засідання у протоколі судового засідання. Довіреність або засвідчена підписом судді копія такої довіреності приєднується до справи.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (кваліфікованим електронним підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами.

Повноваження адвоката як представника підтверджуються одним з таких документів: 1) довіреністю; 2) ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; 3) дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 1 липня 2020 року відступила від правового висновку Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо порядку підтвердження повноважень адвоката як представника сторони, визначивши, що повноваження адвоката як представника сторони можуть бути підтверджені як оригіналом ордера або довіреністю (оригіналом) цієї сторони, що посвідчує такі повноваження, або їх копією, засвідченою у визначеному законом порядку, зокрема, і самим адвокатом.

Чи можуть повноваження адвоката підтверджуватися лише договором про надання правничої допомоги?

ОП КЦС ВС не погодились із ухвалою апеляційного суду та передала справу до апеляційного суду для вирішення питання про відкриття апеляційного провадження, посилаючись на те, що за відсутності відомостей, що свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю визнане у передбаченому законом порядку недійсним або є скасованим, припинення (зупинення) права на заняття адвокатською діяльністю, у суду немає підстав ставити під сумнів статус представника учасника справи як адвоката.

Також суд касаційної інстанції вказав на передчасність висновку апеляційного суду, оскільки суд не звернув уваги, що відсутність у частині четвертій статті 62 ЦПК України вказівки на договір про надання правничої допомоги зовсім не виключає права адвоката підтвердити такі повноваження безпосередньо договором про надання правничої допомоги, який згідно з частиною першою у системному зв'язку із частиною третьою статті 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» одночасно є і тим документом, що посвідчує повноваження адвоката на надання правничої допомоги.

Які вимоги до ордера на представництво інтересів сторони у справі не є формальними?

Верховий Суд вказав, що наявний в матеріалах справи ордер без дати № 159187, виданий адвокатом на представництво інтересів ОСОБА_1 в Козятинському міськрайонному суду Вінницької області та Вінницькому апеляційному суді, не може вважатися належним доказом можливості представництва зазначеним адвокатом інтересів ОСОБА_1 в Північно-Західному апеляційному господарському суді та зумовленого цим ймовірного застосування положень ч. 7 ст. 242 ГПК України, за змістом яких копію вручення судового рішення представникові прирівнюється до вручення рішення особі, яку він представляє, оскільки в ордері на надання правової допомоги має бути зазначено не абстрактний орган державної влади, а конкретна назва такого органу, зокрема суду.

В ЦПК закріплено презумпцію наділення представника усім обсягом прав та обов'язків особи, яку представляють. Тобто обмеження повноважень

представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності.

Тестові завдання до підрозділу 7.2.

Фабула 1. Іванов звернувся до суду із позовом до АТ «Промінь» про поновлення на роботі. Оскільки його друг звертався до суду із схожим позовом, він попросив його бути процесуальним представником по цій справі у суді.

1. *Суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, який вчиняє від імені та інтересах іншої особи комплекс процесуальних дій – це ...*

- A. Третя особа, яка заявляє самостійні вимогами щодо предмета спору;
- B. Третя особа, яка не заявляє самостійних вимогами щодо предмета спору;
- C. **Представник;**
- D. Спеціаліст.

2. *Представництво у справах про поновлення на роботі можливе за умови, що представник:*

- A. Досяг 18 років;
- B. Має цивільну дієздатність;
- C. **Досяг 18 років і має цивільну процесуальну дієздатність;**
- D. Досяг 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, та обов'язково є фахівцем у галузі права.

Фабула 2. Суд відмовив Петрову в допуску його до участі у справі в якості законного представника його дітей в зв'язку з тим, що він не подав документів, які б підтверджували його повноваження.

1. *Які документи посвідчують повноваження законного представника?:*

- A. Паспорт;
- B. **Свідоцтво про народження дитини;**
- C. Службове посвідчення;
- D. Посвідчення представника.

2. *Якщо виникнуть підстави для заміни законного представника, яку ухвалу має постановити суд?*

- A. Про закриття провадження у справі;
- B. **Про зупинення провадження у справі;**
- C. Про процесуальне правонаступництво;
- D. Про залишення позовної заяви без розгляду.

Фабула 3. Даниленко В.П. подав позов до Коваленка Р.С. про стягнення заборгованості за договором позики в розмірі 10000 грн. У зв'язку із запланованим виїздом закордон, позивач вирішив уповноважити свого брата, Даниленка О.П., представляти його інтереси в суді. Даниленко О.П. не є адвокатом, але отримав нотаріально посвідчену довіреність від позивача. Відповідач Коваленко Р.С. подав клопотання про недопущення Даниленка О.П.

як представника, аргументуючи, що представником у цивільній справі може бути лише адвокат.

1. *Хто може виступати представником у даній справі?*

А. Особа, яка має цивільну дієздатність;

В. Особа, яка досягла 18 років і має цивільну процесуальну дієздатність;

С. Особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, та обов'язково є фахівцем у галузі права;

Д. Лише адвокат.

2. *Якими правами наділяється представник?:*

А. Лише загальними правами, якими наділена особа, інтереси якої представляють;

В. Загальними правами та, у випадках встановлених законом, спеціальними правами;

С. Лише спеціальними правами, якими наділена особа, інтереси якої представляють;

Д. Усіма правами, якими наділена особа, інтереси якої представляють;

Е. Усіма правами сторони, крім права на укладення мирової угоди.

Фабула 4. Іванов подав позов до Старченка про стягнення 9000 грн. матеріальної шкоди. У судові засідання з'явився адвокат Петров. Оскільки адвокат Петров не мав доручення на ведення справи, суд не допустив його до участі у процесі і слухання справи відклав.

1. *Якими документами можуть посвідчуватись повноваження адвоката:*

А. Свідоцтвом;

В. Сертифікатом;

С. Дорученням фізичної особи або свідоцтвом;

Д. Довіреністю або ордером або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

2. *Процесуальним представником під час розгляду спорів, що виникають з трудових правовідносин та у малозначних спорах може бути:*

А. Особа, яка досягла 18 років;

В. Особа, яка має цивільну дієздатність;

С. Особа, яка досягла 18 років і має цивільну процесуальну дієздатність;

Д. Особа, яка досягла 18 років, є фахівцем у галузі права, має цивільну процесуальну дієздатність, має належно посвідченні повноваження представництва;

Е. Особа, яка є фахівцем у галузі права та має цивільну процесуальну дієздатність.

7.2. Позовне провадження: практичні проблеми розгляду і вирішення цивільних справ (рівень D)

Позовне провадження – це вид цивільного судочинства, в загальному або спрощеному порядку якого судом розглядаються і вирішуються спори про право цивільне.

Позовне провадження характеризується наявністю матеріально-правового спору між двома сторонами з протилежною юридичною заінтересованістю. У позовному провадженні найбільш повно знаходить своє вираження основоположні принципи цивільного судочинства.

Для позовного провадження характерна наявність, по-перше, двох сторін – позивача та відповідача і, по-друге, спору про право цивільне. Для позовної форми також характерно те, що порядок розгляду і вирішення цивільних справ точно визначений законом.

Правила позовного провадження є загальними, тобто вони застосовуються при розгляді справ у порядку інших видів судочинства, хоча і з певними винятками та доповненнями, прямо встановленими законом.

В справах позовного провадження також можуть брати участь треті особи (треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору).

Виділяють такі види позовного провадження: загальне та спрощене. В загальному позовному провадженні відсутній чіткий перелік справ, в той час як щодо спрощеного позовного провадження він навпаки встановлений. Є справи, які суд розглядає в порядку спрощеного позовного провадження, та які можуть бути розглянуті в ньому. У загальному позовному провадженні обов'язково проводиться підготовче засідання, а в спрощеному – воно відсутнє. В загальному позовному провадженні учасники справи мають право особисто або через своїх представників приймати участь у підготовчому засіданні, судовому засіданні, рішення у справі повинно ґрунтуватися на законі та фактах, які встановлені судом у судовому засіданні, визначеним у законі способом.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин; справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. В той час як загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні (ч. 4 ст. 19 ЦПК).

Слід також звернути увагу, які справи не можуть бути розглянуті справи у порядку спрощеного позовного провадження, як от: що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя; щодо спадкування; щодо приватизації

державного житлового фонду; щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування; в яких ціна позову перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інші вимоги, об'єднані з вищевказаними вимогами.

Слід пам'ятати, що попри те, що спрощене провадження є окремим видом позовного провадження, воно має похідний характер від загального позовного провадження. Це впливає із змісту норми ч.1 ст.279 ЦПК, відповідно до якої розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими ЦПК для розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у главі X розділу III ЦПК. Інакше кажучи правові норми, які регулюють порядок спрощеного позовного провадження регламентують як спеціальні правові норми, так і загальні норми, які визначають загальні правила позовного провадження.

Розгляд справи по суті у справах, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження може проводитись у формі судового засідання з повідомленням сторін або без повідомлення сторін. Про розгляд справи з повідомлення сторін у судовому засіданні сторона має подати клопотання, а суд вирішити щодо його задоволення або відхилення. Зокрема якщо сторони (та свідки) у судові засідання не викликаються, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється.

При ознайомленні з процедурою спрощеного провадження слід звернути увагу на так зване «перше судові засідання», про яке йдеться в ст. 279 та інших статтях ЦПК. Адже у справах спрощеного провадження дата першого судового засідання є тим «рубіконом», який визначає можливість реалізації більшості процесуальних прав. Так, наприклад, якщо справа розглядається без повідомлення сторін, то вона розглядається за наявними у справі матеріалами, тобто за матеріалами, які з'явилися у справі до першого судового засідання.

Право на судовий захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи охоронюваних законом інтересів, громадян і організацій здійснюється шляхом звернення до суду з позовом.

Позов є одним з найбільш складних, але разом з тим достатньо досліджених, інститутів цивільного процесуального права. В науці право на позов розглядається в різних аспектах. Окремі автори виділяють право на позов в матеріально-правовому та процесуальному аспекті. Позов в процесуальному аспекті – це звернена до суду вимога про захист прав та інтересів. В цьому сенсі позов це засіб порушення цивільної справи. Позов в матеріально-правовому аспекті – це право на задоволення власних позовних вимог. Тобто право на позов в даному аспекті це саме спірне суб'єктивне право, яке може бути примусово здійснене. Ряд спеціалістів розглядають позов як єдине поняття, яке має дві сторони: матеріально-правову та процесуально-правову.

Особливо складними для розуміння є питання конструкції позову. В науковій доктрині відсутня єдність поглядів з цього питання. Наявні концепція триелементної структури позову, в якій прийнято виділяти наступні складові: предмет, підстава та зміст; двохелементної структури позову, в якій прийнято виділяти наступні складові: предмет, підстава.

Значення предмету позову полягає в тому, що правильне його визначення дозволяє найбільш повно та якісно встановити обставини справи та обрати оптимальний спосіб захисту порушених прав та законних інтересів позивача. Підстава позову – це частина позову, яка відображає обставини, на які позивач посилається як на обґрунтування своїх вимог. Зміст позову – це частина позову, яка відображає спосіб захисту права обраний позивачем, тобто ту сукупність дій суду вчинення яких просить (вимагає) позивач для захисту свого порушеного, оспореного чи невизнаного права).

Елементи позову мають велике значення в цивільному процесі. Предмет позову дозволяє визначити коло прав та обов'язків, вид правовідношення питання про існування яких повинен встановити суд для того щоб вирішити спір між сторонами. В сукупності з підставами позов предмет визначає межі судового доказування, межі судового розгляду. Зміст позову вказує на спосіб захисту який має застосувати суд.

Цивільне процесуальне законодавство встановило вимоги щодо форми та змісту позовної заяви, а також порядку її подання (ст. 175, 177 ЦПК), оскільки тільки при додержанні цих вимог позовна заява може виконати роль процесуального засобу порушення судової діяльності, спрямованої на захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб.

Позовна заява підписується позивачем, або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Якщо позовна заява підписана представником позивача, то до неї додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача. У разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

До позовної заяви обов'язково додаються документи, що підтверджують сплату судового збору у порядку і розмірі, встановленому в Законі України «Про судовий збір», або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Крім того, цивільне процесуальне законодавство зобов'язує позивача додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

У разі подання до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї, в електронній формі через електронний кабінет позивач зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів з урахуванням положень статті 43 ЦПК України.

Правила щодо подання копій документів не поширюються на позови, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок кримінального правопорушення чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

У разі необхідності до позовної заяви додаються клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо.

Позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів).

Відкриття провадження

Відкриття провадження у справі пов'язане із наявністю у особи передумов здійснення права на позов та процесуальним порядком його здійснення.

До передумов права на пред'явлення позову належать: процесуальна правоздатність позивача; процесуальна заінтересованість особи; належність справи до цивільної юрисдикції суду; правовий характер вимоги позивача; відсутність рішення, що набрало законної сили, ухваленого зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; відсутність ухвали суду про закриття провадження у справі, яка набрала законної сили, між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; відсутність судового наказу, що набрав законної сили, за тими самими вимогами; відсутність у провадженні суду справи щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; відсутність рішення третейського суду; відсутність рішення суду іноземної держави, визнаного в Україні, за тотожним позовом.

На стадії відкриття провадження у справі суд вправі постановити наступні види ухвал: про відкриття провадження у справі, про залишення заяви без руху, про повернення позовної заяви, про відмову у відкритті провадження у справі, про об'єднання справ в одне провадження, про роз'єднання позовних вимог.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає наслідки недодержання вимог щодо форми та змісту позовної заяви. Відповідно до ч. 1 ст. 185 ЦПК суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.

Суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху з підстави, якщо позовну заяву подано особою, яка не зареєструвала електронний кабінет, лише у разі, якщо такий обов'язок на неї покладений ч.6 ст. 14 ЦПК України.

В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху.

Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд в такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 ЦПК, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду.

Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.

Ч.4 ст. 185 ЦПК України також передбачено інші підстави для повернення позовної заяви.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

В ухвалі про відкриття провадження у справі вказується дата, час та місце підготовчого засідання (якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження), або дата, час і місце проведення судового засідання для розгляду справи по суті (якщо справа буде розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін), результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін, строк протягом якого відповідач вправі надати відзив на позов, строки для подання відповіді на відзив та заперечень (якщо справа буде розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження), строк надання пояснень третіми особами, яких було залучено при відкритті провадження у справі, веб-адреса сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію щодо справи, що розглядається.

Забезпечення позову є процесуальним інститутом, що спрямований на гарантування реальної виконуваності рішення суду в разі задоволення позовних вимог сторони. Його застосування є дуже актуальним у деяких спорах майнового характеру. Водночас, застосовуючи засоби забезпечення позову, суд повинен враховувати інтереси обох сторін у справі, дотримуючись відповідного балансу інтересів. Метою забезпечення позову є запобігання істотному ускладненню чи унеможливленню виконання рішення суду, а також забезпечення ефективного захисту та поновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів позивача.

Забезпечення позову можливе й до подання позовної заяви до суду. Разом з тим це покладає на особу, яка подала таку заяву про забезпечення позову, обов'язок подати відповідну позовну заяву протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову, а у разі подання заяви про арешт морського судна – тридцяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову.

Згідно зі ст. 150 ЦПК України позов забезпечується: 1) накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві і знаходяться у нього чи в інших осіб; 2) накладенням арешту на активи, які є предметом спору, чи інші активи відповідача, які відповідають їх вартості, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; 3) заборорою вчиняти певні дії; 4) встановленням обов'язку вчинити певні дії у разі якщо спір виник із сімейних правовідносин; 5) заборорою іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору або здійснювати платежі, або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; 6) зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту; 7) зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку; 8) зупиненням митного оформлення товарів чи предметів; 9) арештом морського судна, що здійснюється для забезпечення

морської вимоги; 10) іншими заходами у випадках, передбачених законами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Суд може застосувати кілька видів забезпечення позову. Заходи забезпечення позову, крім арешту морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами.

Слід звернути увагу на строковість дії заходів забезпечення позову, зокрема, у разі ухвалення судом рішення про задоволення позову заходи забезпечення позову продовжують діяти протягом дев'яноста днів з дня набрання вказаним рішенням законної сили або можуть бути скасовані за вмотивованим клопотанням учасника справи.

Зустрічне забезпечення позову – це процесуальний інститут, покликаний гарантувати баланс інтересів сторін в разі забезпечення судом позову на користь позивача. Згідно зі ст. 154 ЦПК України суд може вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову (зустрічне забезпечення). Зустрічне забезпечення застосовується тільки у випадку забезпечення позову. Зустрічне забезпечення, як правило, здійснюється шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі, визначеному судом.

Розмір зустрічного забезпечення визначається судом з урахуванням обставин справи. Заходи зустрічного забезпечення позову мають бути співмірними із заходами забезпечення позову, застосованими судом, та розміром збитків, яких може зазнати відповідач у зв'язку із забезпеченням позову.

Питання застосування зустрічного забезпечення вирішується судом в ухвалі про забезпечення позову або в ухвалі про зустрічне забезпечення позову.

Підготовка справи до судового розгляду

Підготовка справи до судового розгляду є самостійною обов'язковою стадією цивільного процесу для справ, які розглядаються за правилами загального позовного провадження. Під ним слід розуміти сукупність процесуальних дій, що здійснюється судом, учасниками справи і в деяких випадках іншими учасниками судового процесу для забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи.

Підготовка справи до судового розгляду включає вчинення дій щодо повідомлення учасників справи про відкриття провадження у справі та подання заяв по суті справи, проведення підготовчого засідання і вчинення інших дій по підготовці справи до розгляду, проведення врегулювання спору за участі судді й виклику учасників процесу в судові засідання.

На відміну від інших стадій, законодавець у ч. 1 ст. 189 ЦПК закріплює перелік завдань підготовчого провадження.

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Воно має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовчих справи для розгляду цей строк може бути

продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або за ініціативою суду.

Слід звернути увагу на те, що більшість процесуальних дій, що складають зміст стадії підготовки справи до судового розгляду вчиняється у формі підготовчого засідання, яке повинно бути розпочато не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі.

Слід підкреслити, що підготовче засідання виступає основною процесуальною формою підготовки справи до судового розгляду. Проте можливими є процесуальні дії суду щодо підготовки без проведення підготовчого засідання. Такі дії можуть вчинятися одноособово суддею, колегіальним складом суду.

Проведення підготовчого судового засідання є обов'язковим у всіх справах, що розглядаються за правилами загального позовного провадження. При розгляді справ в порядку спрощеного позовного провадження підготовче засідання не проводиться.

Конкретні дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій та має бути вказана в ухвалі про відкриття провадження у справі. Також суд повинен враховувати час, потрібний для інформування учасників справи.

Слід звернути увагу на те, що проведення підготовчого засідання може бути відкладено, тому при аналізі матеріалу доцільно з'ясувати підстави настання такого виду ускладнення.

Підготовче засідання не пов'язане з розглядом і вирішенням справи по суті, тобто на ньому не повинні досліджуватися докази, встановлюватися факти матеріально-правового значення, які належать до предмета доказування, хоча це не виключає встановлення фактів процесуального характеру.

Дії, які вчиняє суддя у підготовчому засіданні, передбачені ч. 2 ст. 197 ЦПК, за змістом можна згрупувати в такі групи:

- а) визначення суб'єктного складу;
- б) дії, пов'язані з досудовим врегулюванням спору;
- в) забезпечення повноти інформації про обставини справи;
- г) формування предмета доказування та доказової бази для вирішення цивільної справи;
- д) інші дії, необхідні для забезпечення правильного та своєчасного розгляду справи по суті.

Дослідження способів захисту відповідача від заявленого позову необхідно здійснювати шляхом аналізу загальних та спеціальних способів. Загальні способи захисту впливають із ст. 43 ЦПК України. До спеціальних способів слід віднести відзив, заперечення проти позову, зустрічний позов. У відзиві відповідач викладає заперечення проти позову, подані ним до суду після одержання ним копії ухвали про відкриття провадження у справі та позовної заяви. У запереченні відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення. У разі ненадання відповідачем відзиву без поважних причин суд вирішує спір за наявними

матеріалами справи. Замість відзиву у цей самий строк відповідач має право пред'явити зустрічний позов.

У зустрічному позові відповідач викладає матеріально-правову вимогу до позивача, що приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним. Відповідач має право пред'явити зустрічний позов у строк для подання відзиву. Зустрічна позовна заява подається з додержанням загальних правил пред'явлення позову, передбачених статтями 175 і 177 ЦПК.

Вимоги за зустрічним позовом ухвалою суду об'єднуються в одне провадження з первісним позовом. Якщо зустрічний позов подається у справі, яка розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, суд постановляє ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Потрібно звернути увагу на те, що за зустрічним позовом первісний відповідач набуває процесуального статусу позивача, а первісний позивач – відповідача. Однак повного процесуального статусу позивача відповідач може набути лише у випадку відмови первісного позивача від заявленої вимоги та прийняття її судом. Право на подання зустрічного позову може бути здійснене у строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі.

За результатами підготовчого засідання суд постановляє ухвалу про: залишення позовної заяви без розгляду; закриття провадження у справі; закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті.

У разі якщо спір не врегульовано, діяльність усіх учасників процесу в попередньому судовому засіданні спрямовується на створення умов для майбутнього правильного та швидкого розгляду і вирішення конкретної цивільної справи.

ЦПК України передбачає можливість застосування процедури врегулювання спору за участю судді, медіації інших примирних процедур.

Так, до початку розгляду цивільної справи по суті суддя, призначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою для розгляду відповідної справи, за згодою сторін, може провести для сторін процедуру врегулювання спору, яка є конфіденційною і проводиться в форматі спільних та/або індивідуальних зустрічей сторін, на яких суддя спілкується з сторонами та допомагає останнім краще зрозуміти ситуацію, спрямовує їх до взаємовигідного варіанту врегулювання спору, що є предметом судового розгляду.

При вивченні цього питання студенту варто звернути увагу на такий момент: можливості регулювання спору за участю судді обмежені початком розгляду справи по суті та терміном не більше тридцяти днів з дня постановлення відповідної ухвали й без можливості його продовження (ч. 1 ст. 205 ЦПК України). Також ця процедура не застосовується у випадку, якщо у справі беруть участь треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Якщо за результатами застосування цієї процедури сторони дійшли згоди їх домовленості щодо способу примирення оформляються мировою угодою.

Якщо врегулювання спору за участю судді припинилося укладення мирової угоди (наприклад у зв'язку з закінченням визначеного процесуальним законом місячного строку) справа передається на розгляд іншому судді (ч. 4 ст. 204 ЦПК України).

Якщо сторони бажають, вони можуть спробувати врегулювати свій спір в медіації (ч. 7 ст. 49 ЦПК України).

Додатковим стимулом до примирення сторін в цивільному процесі є матеріальне заохочення з боку держави. Так, у разі примирення сторін (шляхом укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті) суд може вирішити питання про повернення позивачу 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. (ч. 1 ст. 142 ЦПК України).

Розгляд справи по суті

Судовий розгляд, який поєднаний в чинній редакції ЦПК України «розгляд справи по суті» є самостійною і важливою стадією цивільного процесу. Вона суттєво відрізняється від стадії відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду за метою, завданнями, змістом вчинюваних процесуальних дій, значенням та ін.

Правові норми, які регулюють порядок судового розгляду, діють не тільки у позовному, алей в окремому провадженні з певними винятками та доповненнями.

Основним завданням суду у цій стадії процесу є правильний і швидкий розгляд і вирішення цивільної справи по суті. Саме на цій стадії суд безпосередньо досліджує і оцінює зібрані у справі докази, встановлює обставини, що мають суттєве значення для правильного вирішення справи, застосовує норми матеріального права і вирішує справу по суті, підтверджуючи наявність чи відсутність прав та обов'язків сторін.

Розгляд справи по суті в порядку загального позовного провадження в будь-якому разі проводиться у судовому засіданні. До особливостей спрощеного провадження слід віднести два варіанти проведення розгляду справи по суті: 1) в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін та свідків та 2) без судового засідання та без виклику сторін. Зокрема якщо сторони (та свідки) у судовому засіданні не викликаються, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється (ч. 2 ст. 247 ЦПК).

Головуючим у судовому засіданні є суддя, який здійснює розгляд справи. Якщо справа розглядається одноособово, головує суддя, що розглядає справу. У разі колегіального розгляду функції головує виконує суддя-доповідач, визначений автоматизованою системою розподілу справ.

Головуючий організовує та керує ходом судового засідання, забезпечує дотримання встановленого порядку та послідовності процесуальних дій. Він контролює реалізацію учасниками справи їхніх процесуальних прав і виконання обов'язків, а також спрямовує судовий розгляд на повне, всебічне й

об'єктивне з'ясування обставин справи. При цьому головуючий усуває із розгляду все, що не має істотного значення для правильного вирішення спору.

Розгляд справ у всіх судах проводиться усно і відкрито. Особи, які беруть участь у справі обов'язково повідомляються про час і місце розгляду справи.

Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Стаття 212 ЦПК України передбачає можливість участі учасників справи, їх представників у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Така участь допускається як поза межами приміщення суду із використанням власних технічних засобів, так і в приміщенні іншого суду, за умови наявності технічної можливості. Водночас суд може визнати особисту явку учасника обов'язковою.

Для участі у засіданні дистанційно учасник справи або його представник повинні подати відповідну заяву не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання та направити її копію іншим учасникам справи. Якщо відеоконференція проводиться в іншому суді, у заяві необхідно зазначити суд, у якому потрібно забезпечити її проведення.

Питання про проведення відеоконференції вирішується судом шляхом постановлення ухвали без виклику учасників справи. У разі задоволення заяви копія ухвали надсилається учаснику справи та суду, який забезпечуватиме проведення відеоконференції.

Участь у відеоконференції поза межами суду здійснюється із застосуванням електронної ідентифікації та власних технічних засобів відповідно до вимог законодавства. Ризики технічних несправностей або переривання зв'язку покладаються на учасника, який ініціював проведення відеоконференції, якщо інше не пов'язане з технічними проблемами суду.

Свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно у приміщенні суду.

Хід відеоконференції обов'язково фіксується за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису, а відповідні матеріали долучаються до справи.

Слід звернути увагу на структуру судового засідання. Потрібно засвоїти, які процесуальні дії вчиняються у відповідних окремих частинах судового засідання, послідовність їх вчинення.

При опрацюванні матеріалу, що стосується відкриття розгляду справи по суті, необхідно звернути увагу на наслідки неявки в судові засідання учасників справи. Зокрема, неявка учасника справи у судові засідання, за умови його належного повідомлення про дату, час і місце розгляду справи, як правило, не перешкоджає суду розглядати справу по суті. Водночас законом передбачені окремі випадки, коли відсутність учасника є підставою для відкладення розгляду справи.

У випадках, коли відповідач, будучи належним чином повідомленим про дату, час і місце судового засідання, не з'являється до суду та не повідомляє про поважні причини неявки, цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість заочного розгляду справи. Такий порядок розгляду спрямований на

забезпечення оперативності судового процесу та недопущення затягування вирішення спору через пасивну поведінку відповідача.

Особливу увагу необхідно приділити умовам заочного розгляду справи. Ними є: 1) належне повідомлення відповідача про час і місце судового засідання; 2) неявка відповідача в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин; 3) відсутність відзиву відповідача; 4) згода позивача на заочний розгляд справи.

Специфіка заочного розгляду цивільної справи полягає в тому, що в його рамках неможливою є зміна позивачем предмета або підстави позову, розміру позовних вимог.

Необхідно також звернути увагу на відмінність заочного рішення від інших рішень суду. Зокрема, на відміну від загального правила, за яким рішення суду не може бути змінене чи скасоване судом, що його ухвалив, заочне рішення, за наявності необхідних для цього підстав, може бути скасоване. Відповідач наділений правом подання заяви про перегляд заочного рішення.

Варто звернути увагу на те, що визначені ч.3 ст. 287 ЦПК повноваження суду першої інстанції стосуються саме суті заяви про перегляд заочного рішення (зокрема, подання чи неподання відповідачем доказів по суті справи і доказів поважності неявки в судове засідання, на якому було ухвалене заочне рішення) і не застосовуються у ситуації пропуску строку на подання заяви про перегляд заочного рішення. Оцінка поважності причин пропуску строку на подання заяви про перегляд заочного рішення та наявності підстав для його поновлення належить до компетенції місцевого суду, до якого подана така заява. Наслідком пропуску строку для подання заяви про перегляд заочного рішення за умови відсутності поважних причин для його поновлення є залишення такої заяви без розгляду на підставі ч.2. ст. 126 ЦПК, а не залишення її без задоволення.

Особливо слід підкреслити, що суд, який ухвалив заочне рішення може його скасувати не в будь-якому випадку, а тільки з підстав визначених ЦПК : лише у випадку, якщо відповідач не з'явився в судове засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для вирішення справи.

Позивач наділений лише правом апеляційного оскарження заочного рішення. Слід пам'ятати, що оскарження заочного рішення відповідачем в апеляційному порядку може мати місце лише в разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення та в разі ухвалення повторного заочного рішення. В іншому випадку апеляційний суд відмовляє в прийнятті апеляційної скарги на заочне рішення.

Аналізуючи процесуальні дії, що вчиняються під час з'ясування обставин справи та дослідження доказів, потрібно засвоїти, що порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений. Варто пам'ятати, що докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення.

Судові дебати є завершальною частиною судового розгляду, під час якої учасники справи виступають із заключними промовами. У своїх виступах вони

можуть посилалися лише на ті обставини та докази, які були досліджені під час судового засідання. Кожному учаснику справи надається рівний час для виступу.

Першими у судових дебатах виступають позивач та його представник, після них – відповідач і його представник. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, виступають після сторони, на підтримку якої вони беруть участь у справі. Треті особи із самостійними вимогами виступають після сторін.

У справах, де до суду звертаються органи чи особи в інтересах інших осіб, саме вони виступають першими, а після них – особи, в інтересах яких було відкрито провадження.

За клопотанням учасників справи у дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд також може визначити, хто саме буде виголошувати промову – учасник справи чи його представник.

Тривалість судових дебатів визначається головуючим суддею з урахуванням складності справи та думки учасників процесу. Учасники можуть обмінюватися репліками, при цьому право останньої репліки належить відповідачу та його представнику.

Якщо під час судових дебатів виникає необхідність встановлення нових обставин або дослідження нових доказів, суд може постановити ухвалу про повернення до з'ясування обставин справи. Після завершення такого дослідження судові дебати проводяться повторно у загальному порядку.

У зв'язку із внесенням змін до ЦПК України щодо прийняття рішення було вилучено вимоги щодо нарадчої кімнати.

Ухвалення судового рішення розпочинається після завершення судових дебатів. Суд оголошує про перехід до цієї стадії та повідомляє учасникам справи час проголошення рішення у судовому засіданні.

У виняткових випадках, якщо справа є складною, суд може відкласти ухвалення та проголошення рішення, але не більше ніж на десять днів із моменту переходу до стадії ухвалення рішення. При цьому суд зобов'язаний повідомити дату та час його проголошення.

Якщо під час ухвалення рішення виникає необхідність додатково з'ясувати певні обставини справи, повторно допитати свідків або здійснити інші процесуальні дії, суд постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду. У такому випадку розгляд справи проводиться лише в межах тих обставин, які потребують додаткової перевірки.

У ході розгляду та вирішення цивільної справи подекуди виникають обставини, які унеможливають її подальший розгляд, тобто ускладнення у ході судового розгляду справи. При вивченні вказаного питання слід з'ясувати поняття ускладнення у ході судового розгляду справи, їх форми, види та підстави. Ускладнення, що виникають у ході судового розгляду справи, відрізняються підставами, строками, наслідками. У таких випадках проголошується перерва в судовому засіданні, розгляд справи відкладається або провадження у справі зупиняється, закривається, або ж заяву залишають без розгляду.

Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

Одночасно з проведенням фіксування технічними засобами секретарем судового засідання ведеться протокол судового засідання.

Судові рішення

Відповідно до норм ЦПК України судові рішення викладаються у вигляді рішення, ухвали, постанови, судового наказу.

Суть рішення суду полягає у тому, що воно є актом правосуддя у цивільних справах, яким здійснюється захист суб'єктивного права та правопорядку у цілому.

Ухвали суду – це судові рішення, якими вирішуються процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції (клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також інші, передбачені ЦПК) (ч. 2 ст. 258 ЦПК).

Постанови – це судові рішення, якими закінчується перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку (ч. 4 ст. 258 ЦПК). Постанови суду, як і рішення, завжди ухвалюються іменем України негайно після закінчення судового розгляду (ч. 1 ст. 259 ЦПК).

Судовий наказ – це судові рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК, в порядку наказного провадження.

Рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права і відповідати наступним вимогам: законність; обґрунтованість; повнота; визначеність; дотримання змісту та форми, передбачених законом. Рішення є незаконним, якщо суд неправильно застосував норми матеріального права або порушив норми процесуального права. Необґрунтованість рішення полягає у неповному з'ясуванні судом обставин, що мають значення для справи; недоведеності обставин, що мають значення для справи; невідповідності висновків суду обставинам справи.

Рішення суду складається з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин.

Судові рішення (рішення та постанови) ухвалюються іменем України одразу після завершення розгляду справи, якщо інше не передбачено процесуальним законом. Це забезпечує оперативність та завершеність судового провадження.

Ухвалення рішення здійснюється тим складом суду, який безпосередньо розглядав справу. Саме цей склад суду складає текст рішення та підписує його.

У разі якщо в одному провадженні об'єднано кілька взаємопов'язаних вимог, суд має право ухвалити часткове рішення щодо окремої вимоги, продовживши розгляд інших. Водночас таке часткове вирішення не допускається за наявності обґрунтованих заперечень відповідача, якщо всі вимоги пред'явлені до однієї особи.

Ухвали, які оформлюються окремим документом підписуються суддею (або всім складом суду) та приєднуються до матеріалів справи. Якщо ухвала постановляється без оформлення окремого документа, її зміст фіксується у протоколі судового засідання, однак за необхідності вона може бути оформлена письмово пізніше.

У виняткових випадках, з огляду на складність справи, допускається відкладення складання повного тексту судового рішення: до 10 днів у

загальному позовному провадженні та до 5 днів у спрощеному провадженні. Для ухвал аналогічний строк може становити до 5 днів після проголошення скороченого варіанту (вступної та резолютивної частин). При цьому скорочене рішення підписується всім складом суду та долучається до справи.

Усі судові рішення оформлюються у письмовій формі – як у паперовому, так і в електронному вигляді. Електронні документи формуються через Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та підписуються кваліфікованим електронним підписом судді або всіх суддів колегії, а також можуть бути оприлюднені відповідно до встановленого порядку.

Законна сила судового рішення – це властивість судового рішення, яка настає після спливу строку на його оскарження або після його перегляду в апеляційному та касаційному порядку, і означає обов'язковість такого рішення для всіх осіб та органів, його незмінність, а також можливість його примусового виконання.

Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано.

Ухвала суду набирає законної сили одразу після її проголошення в судовому засіданні. Якщо ж ухвалу постановлено поза судовим засіданням, або в засіданні за відсутності всіх учасників справи, чи у випадку розгляду справи без їх повідомлення (виклику), вона набирає законної сили з моменту її підписання суддею (або складом суду).

Постанова суду апеляційної та касаційної інстанції набирає законної сили з дня її ухвалення.

Судове рішення (повне або скорочене) проголошується публічно у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи. У деяких випадках суд може оголосити лише вступну та резолютивну частини рішення та повідомити коли буде складено повне рішення.

Під час проголошення рішення суд не розголошує певні персональні та конфіденційні дані учасників справи (зокрема адреси, контакти, податкові номери, банківські реквізити, дані документів, а також інформацію, що розглядалася у закритому засіданні).

Головуючий суддя після оголошення рішення роз'яснює його зміст, а також порядок і строки оскарження.

Якщо всі учасники справи не з'явилися у засідання або справа розглядалася без їх виклику, суд не проголошує рішення, а лише підписує його.

Датою ухвалення рішення вважається день його проголошення, а якщо воно ухвалене без проголошення – день складення повного тексту.

Рішення підписується всім складом суду в день його складення та долучається до матеріалів справи. Після проголошення суд не має права самостійно змінювати або скасовувати рішення, окрім випадків, передбачених законом.

Ухвали суду проголошуються одразу після їх постановлення за тими ж правилами, що й судові рішення. У випадках, коли ухвала не оформлюється окремим документом, у засіданні оголошуються її висновок і мотиви з яких суд дійшов такого висновку.

Після проголошення судового рішення його копії обов'язково надаються учасникам справи. Якщо учасники були присутні в судовому засіданні, копія повного рішення вручається їм одразу після його оголошення. У разі проголошення лише скороченого рішення за заявою учасника йому може бути негайно видана його копія.

Якщо суд оголосив скорочене рішення, повний текст надсилається учасникам справи протягом двох днів після його виготовлення – в електронній формі через систему електронного суду або поштою (якщо електронного кабінету немає).

Учасникам, які не були присутні в засіданні або справа розглядалася без їх виклику, копія повного судового рішення надсилається в той самий строк – протягом двох днів після його складення.

Днем вручення судового рішення вважається, зокрема, день отримання його під підпис, доставлення до електронного кабінету, вручення поштою або факт відмови від отримання чи відсутності особи за відомою адресою.

Копії судових рішень можуть видаватися повторно за заявою особи.

Загалом, вручення судових рішень здійснюється через електронну систему суду або рекомендованим листом, залежно від наявності електронного кабінету у учасника справи.

Суд, який ухвалив рішення, має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи постановити додаткове рішення у випадках, коли під час розгляду справи не були вирішені окремі питання.

Таке додаткове рішення може бути ухвалене, якщо:

- не вирішено одну із позовних вимог, щодо якої сторони подавали докази та надавали пояснення;
- суд визначив право, але не зазначив конкретного змісту присудження (наприклад, суму стягнення, перелік майна або дії, які необхідно виконати);
- не вирішено питання розподілу судових витрат;
- суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, передбачених законом.

Тестові завдання до підрозділу 7.3.

Фабула 1. Громадянка Коваленко звернулася до районного суду з позовом до громадянки Петренко про відшкодування майнової шкоди в сумі 80 000 грн. Позивачка зазначила, що її автомобіль був пошкоджений внаслідок дій 12-річного сина відповідачки, який під час гри кинув камінь у припаркований автомобіль.

У позовній заяві Коваленко просила стягнути з Петренко як матері малолітнього завдану шкоду та судові витрати. Одночасно з поданням позову вона подала заяву про забезпечення позову.

Суд відкрив провадження у справі та призначив підготовче судово засідання. Під час підготовчого провадження відповідачка подала відзив на позов, у якому заперечила проти позовних вимог та зазначила, що розмір шкоди є завищеним. Також вона подала клопотання про призначення судової автотоварознавчої експертизи.

До початку розгляду справи по суті суд розглянув заяву про забезпечення позову та постановив ухвалу про накладення арешту на кошти, які

виплачуються відповідачці як допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

За результатами розгляду справи суд ухвалив рішення про часткове задоволення позову та стягнув з відповідачки 60 000 грн шкоди і частину судових витрат.

1. Яка процесуальна дія була вчинена позивачкою одночасно з поданням позовної заяви?

А. Подано апеляційну скаргу.

Б. Подано заяву про забезпечення позову.

В. Подано заяву про перегляд рішення.

Г. Подано касаційну скаргу.

2. Яке з наведених клопотань було подане відповідачкою під час підготовчого провадження?

А. Про закриття провадження у справі.

Б. Про передачу справи до іншого суду.

В. Про призначення автотоварознавчої експертизи.

Г. Про забезпечення доказів.

3. На якій стадії цивільного процесу суд досліджує докази та заслуховує пояснення сторін?

А. На стадії відкриття провадження.

Б. На стадії підготовчого провадження.

В. Під час розгляду справи по суті.

Г. Під час апеляційного провадження.

4. Який процесуальний акт постановив суд щодо забезпечення позову?

А. Рішення.

Б. Ухвалу.

В. Судовий наказ.

Г. Окрему думку.

5. Чи правомірно суд наклав арешт на допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку як захід забезпечення позову?

А. Цілком правомірно.

Б. Допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на майно або грошові кошти неплатоспроможного банку, а також на майно або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб лише якщо це єдине джерело доходу.

В. Не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на майно або грошові кошти неплатоспроможного банку, а також на майно або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Г. Допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту лише на заробітну плату, пенсію та стипендію фізичних осіб.

Д. Таке забезпечення позову допускається лише у справах про відшкодування шкоди.

Фабула 2. Громадянка П. звернулася до Хмельницький міськрайонний суд з позовом до ТОВ «Будкомплект» про стягнення заборгованості із заробітної плати в розмірі 95 000 грн, компенсації за затримку виплати заробітної плати та відшкодування моральної шкоди в сумі 20 000 грн.

У позовній заяві позивачка зазначила, що працювала у відповідача бухгалтером протягом трьох років. Після звільнення роботодавець не провів з нею остаточного розрахунку та не виплатив належну заробітну плату за останні чотири місяці роботи.

Під час вирішення питання про відкриття провадження суддя встановив, що до позовної заяви не додано копій усіх документів для відповідача. У зв'язку з цим суддя постановив ухвалу про залишення позовної заяви без руху та надав позивачці десятиденний строк для усунення недоліків.

Позивачка виконала вимоги ухвали та подала необхідні копії документів. Після цього суд відкрив провадження у справі та призначив підготовче засідання.

У підготовчому провадженні відповідач подав відзив на позов, у якому заперечив проти стягнення моральної шкоди та зазначив, що частина заборгованості вже виплачена. Також відповідач заявив клопотання про витребування додаткових доказів щодо розміру заборгованості.

Після завершення підготовчого провадження суд призначив справу до розгляду по суті. У судовому засіданні були досліджені трудовий договір, наказ про звільнення, довідки про нараховану заробітну плату, пояснення сторін та показання свідків.

За результатами розгляду справи суд ухвалив рішення про часткове задоволення позову: стягнув заборгованість із заробітної плати та компенсацію за затримку розрахунку, але відмовив у задоволенні вимоги про відшкодування моральної шкоди.

1. Який процесуальний документ подав відповідач після відкриття провадження?

А. Апеляційну скаргу.

Б. Відзив на позов.

В. Зустрічний позов.

Г. Касаційну скаргу.

2. Яке клопотання було заявлено відповідачем під час підготовчого провадження?

А. Про закриття провадження.

Б. Про залишення позову без розгляду.

В. Про витребування додаткових доказів.

Г. Про відвід судді.

3. Після якої стадії цивільного процесу справа призначається до розгляду по суті?

А. Після відкриття провадження.

Б. Після підготовчого провадження.

В. Після апеляційного перегляду.

Г. Після виконання рішення.

4. Яке рішення ухвалив суд за результатами розгляду справи?

А. Повністю відмовив у позові.

Б. Повністю задовольнив позов.

В. Частково задовольнив позов.

Г. Закрив провадження у справі.

Фабула 3. Громадянин Іваненко звернувся до районного суду з позовом до приватної охоронної фірми «Щит» про поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу та відшкодування моральної шкоди.

Позовна заява була підписана адвокатом Ковалем як представником позивача. Проте до позовної заяви не було додано ані ордера адвоката, ані довіреності, ані інших документів, які підтверджують його повноваження на представництво інтересів позивача.

Крім того, до позовної заяви не були додані копії самої позовної заяви та копії письмових доказів для відповідача.

Під час вирішення питання про відкриття провадження суддя встановив зазначені недоліки та мав визначити процесуальні наслідки їх виявлення.

1. Який із зазначених недоліків є самостійною підставою для повернення позовної заяви без надання строку для усунення недоліків?

А. Відсутність копій документів для відповідача.

Б. Відсутність розрахунку судових витрат.

В. Подання заяви особою, яка не підтвердила свої повноваження на підписання позову.

Г. Відсутність доказів на підтвердження позовних вимог.

2. Суд встановив одночасно дві обставини: відсутність копій документів для відповідача та відсутність документів про повноваження представника. Яке процесуальне рішення має пріоритетно ухвалити суд?

- А. Залишити позов без руху.
- Б. Відкрити провадження та витребувати документи.
- В. Повернути позовну заяву.**
- Г. Відмовити у відкритті провадження.

3. *Яке із наведених тверджень найбільш точно характеризує співвідношення інститутів залишення позову без руху та повернення позовної заяви?*

- А. Це тотожні процесуальні наслідки.
- Б. Повернення позову застосовується лише після залишення його без руху.
- В. Залишення без руху застосовується щодо недоліків, які можна усунути, а повернення – у випадках, прямо передбачених законом.**
- Г. Повернення позову можливе лише після відкриття провадження.

Фабула 4. До місцевого суду протягом одного тижня надійшли такі заяви:

1. Громадянка Петрова подала позов до ТОВ «Мегабуд» про стягнення 250 000 грн збитків, завданих неналежним виконанням договору підряду.
2. Громадянин Іванов подав заяву про встановлення факту перебування на утриманні померлого батька для оформлення спадкових прав.
3. Комунальне підприємство звернулося із заявою про видачу судового наказу щодо стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги в сумі 4 500 грн.
4. Громадянка Сидоренко звернулася до суду із заявою про усиновлення дитини.
5. Працівник ТОВ «Промінь» подав позов про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу.

Судді необхідно визначити, які із зазначених справ підлягають розгляду в порядку позовного провадження, а які – в інших видах цивільного судочинства.

1. Яка із наведених справ безумовно підлягає розгляду в порядку позовного провадження?

- А. Встановлення факту родинних відносин.
- Б. Усиновлення дитини.
- В. Спір про відшкодування збитків за договором підряду.**
- Г. Видача судового наказу про стягнення заборгованості.

2. Якою є основна ознака справ, що розглядаються в позовному провадженні?

- А. Наявність юридичного факту, який потрібно встановити.
- Б. Відсутність спору між сторонами.
- В. Наявність спору про право між позивачем і відповідачем.**
- Г. Подання заяви органом державної влади.

3. Позов про поновлення на роботі відповідно до ЦПК України розглядається:

- А. Виключно в наказному провадженні.**

Б. У порядку спрощеного позовного провадження.

В. У порядку окремого провадження.

Г. За вибором відповідача.

4. Суддя відкрив провадження за заявою про встановлення факту перебування на утриманні та визначив позивача і відповідача. Яке процесуальне порушення допустив суд?

А. Суд повинен був видати судовий наказ.

Б. Суд помилково застосував позовне провадження замість окремого.

В. Суд повинен був передати справу до адміністративного суду.

Г. Порушень немає.

Фабула 5. Громадянин Петренко звернувся до суду з позовом до ТОВ «Альфа-Буд» про відшкодування майнової шкоди, завданої неналежним виконанням договору підряду на ремонт квартири.

У позовній заяві позивач зазначив, що відповідач залучав до виконання робіт субпідрядника – ТОВ «Бета-Сервіс», працівники якого безпосередньо виконували ремонтні роботи.

Після перевірки позовної заяви суд відкрив провадження у справі та постановив ухвалу, якою залучив ТОВ «БетаСервіс» як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні відповідача, оскільки рішення у справі може вплинути на його права та обов'язки.

Ухвала про відкриття провадження була надіслана позивачу, відповідачу та третій особі. В ухвалі суд також роз'яснив учасникам справи їхні процесуальні права та обов'язки.

Після отримання ухвали позивач не направив третій особі копію позовної заяви з доданими документами, вважаючи, що це є обов'язком суду.

1. Чи має позивач певні обов'язки по відношенню до третьої особи в даному випадку?

А. Не має жодних обов'язків.

Б. Позивач повинен направити третій особі копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду.

В. Позивач повинен направити третій особі копію ухвали про відкриття провадження, якою дану особу залучено до справи в якості третьої особи.

Г. Позивач повинен повідомити таку третю особу про залучення її до справи.

Д. Позивач повинен направити третій особі копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду лише якщо справа розглядається у спрощеному позовному порядку, в загальному порядку такі дії вчиняє сам суд.

2. Який процесуальний статус має ТОВ «Бета–Сервіс» у наведеній фабулі?

А. Співвідповідач.

Б. Представник відповідача.

В. Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

Г. Свідок.

3. Яка обставина є підставою для залучення третьої особи без самостійних вимог?

А. Наявність договірних відносин із позивачем.

Б. Можливість впливу рішення суду на права чи обов'язки цієї особи щодо однієї зі сторін.

В. Бажання відповідача залучити додаткового учасника.

Г. Вимога позивача про стягнення коштів.

4. Чи може третя особа без самостійних вимог брати участь у дослідженні доказів?

А. Ні.

Б. Так, на рівні з іншими учасниками справи в межах своїх процесуальних прав.

В. Лише за дозволом відповідача.

Г. Лише за дозволом позивача.

5. Яким процесуальним актом оформлюється залучення третьої особи під час відкриття провадження?

А. Судовим наказом.

Б. Рішенням суду.

В. Ухвалою суду.

Г. Виконавчим листом.

Фабула 6. Громадянин Р. працював електриком складального цеху на заводі «Електромаш». Наказом директора від 12 березня 2025 року його було звільнено за прогул без поважних причин.

Вважаючи звільнення незаконним, Р. звернувся до суду з позовом до заводу про:

- поновлення на роботі на посаді електрика складального цеху;
- стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу з 12 березня 2025 року по 2 квітня 2025 року;
- відшкодування судових витрат.

У судовому засіданні було встановлено, що звільнення проведене з порушенням трудового законодавства. Суд дійшов висновку про задоволення позову.

У резолютивній частині рішення суд зазначив:

«Позов Р. задовольнити. Стягнути на його користь заробітну плату за час вимушеного прогулу з 12 березня 2025 року до 2 квітня 2025 року. Рішення може бути оскаржене упродовж тридцяти днів в апеляційному суді».

Після проголошення рішення представник позивача звернув увагу суду на наявність процесуальних недоліків у резолютивній частині.

6.1. Які помилки допущені в резолютивній частині судового рішення?

А. Помилки немає.

Б. Суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення;

В. Невірно зазначено строк апеляційного оскарження, який складає 20 днів.

Г. Невірно зазначено строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження, який складає 10 днів.

Д. Відсутні висновки суду по суті позовних вимогах.

6.2. Яка з наведених вимог позивача не знайшла відображення в резолютивній частині рішення?

А. Стягнення судових витрат.

Б. Поновлення на роботі.

В. Стягнення моральної шкоди.

Г. Визнання наказу незаконним.

6.3. Яка з наведених вимог обов'язково повинна бути відображена в резолютивній частині рішення у справі про поновлення на роботі?

А. Оцінка доказів.

Б. Правова позиція відповідача.

В. Висновок про поновлення працівника на конкретній посаді.

Г. Перелік досліджених документів.

6.4. Що повинно бути зазначено в резолютивній частині щодо апеляційного оскарження?

А. Лише строк оскарження.

Б. Лише назва апеляційного суду.

В. Порядок і строк апеляційного оскарження відповідно до ЦПК України.

Г. Розмір судового збору за апеляційну скаргу.

6.5. Після проголошення рішення позивач звернув увагу, що суд не вирішив вимогу про поновлення на роботі та не визначив конкретний розмір середнього заробітку за час вимушеного прогулу. Яким процесуальним способом має бути усунутий цей недолік?

А. Поданням заяви про виправлення описки чи арифметичної помилки.

Б. Поданням заяви про роз'яснення судового рішення.

В. Ухваленням додаткового рішення суду.

Г. Поданням апеляційної скарги.

Фабула 7. Громадянка К. звернулася до суду з позовом до акціонерного товариства про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю її чоловіка внаслідок нещасного випадку на виробництві.

У позовній заяві вона зазначила, що загиблий працював на підприємстві понад 15 років, а його смерть настала через порушення роботодавцем вимог охорони праці. Позивачка просила стягнути з відповідача 8 000 000 грн моральної шкоди.

Після перевірки позовної заяви суд відкрив провадження у справі та постановив ухвалу про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін.

Представник відповідача подав заперечення, вказавши, що справа є складною, має значну ціну позову та потребує дослідження великого обсягу доказів, допиту свідків і призначення експертизи.

1. Чи може така справа розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження?

А. Так, оскільки всі трудові спори підлягають розгляду лише у спрощеному провадженні.

Б. Так, оскільки суд самостійно визначає, чи є справа малозначною.

В. Ні, оскільки ціна позову перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Г. Ні, лише у випадку, якщо відповідач заперечує проти спрощеного провадження.

2. На якій стадії цивільного процесу суд вирішує питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження?

А. Під час ухвалення рішення.

Б. Під час апеляційного перегляду.

В. Під час відкриття провадження у справі.

Г. Під час виконання рішення.

3. Який критерій суд повинен враховувати при вирішенні питання про вид позовного провадження?

А. Лише бажання позивача.

Б. Лише ціну позову.

В. Ціну позову, складність справи, характер доказів та значення спору для сторін.

Г. Лише місцезнаходження відповідача.

4. Якщо після відкриття провадження суд дійде висновку про необхідність розгляду справи за правилами загального позовного провадження, він:

А. Закриває провадження.

Б. Передає справу до іншого суду.

В. Постановляє ухвалу про перехід до загального позовного провадження.

Г. Залишає позов без розгляду.

5. Представник відповідача вважає, що суд помилково призначив справу до розгляду в порядку спрощеного позовного провадження. Яка його процесуальна дія є найбільш правильною?

А. Подати новий позов.

Б. Подати заяву про виправлення описки.

В. Подати заперечення проти розгляду справи в порядку спрощеного

позовного провадження та клопотати про перехід до загального позовного провадження.

Г. Подати заяву про ухвалення додаткового рішення.

Фабула 8. Іваненко звернувся до суду з позовом до автосалону про стягнення 200 000 грн пені за порушення строків поставки автомобіля. Справа розглядається у порядку загального позовного провадження.

Під час підготовчого засідання відповідач надав документи, з яких позивач дізнався, що фактичне прострочення поставки було довшим, ніж він вважав раніше. У зв'язку з цим Іваненко вирішив збільшити суму позовних вимог до 280 000 грн та подав відповідну заяву після закінчення підготовчого засідання.

1. Чи має право суд прийняти заяву про збільшення позовних вимог?

А. Так, оскільки позивач може змінювати розмір позовних вимог до ухвалення рішення суду.

Б. Так, але лише за умови сплати додаткового судового збору.

В. Ні, оскільки у загальному позовному провадженні збільшення позовних вимог допускається лише до закінчення підготовчого засідання.

Г. Ні, оскільки збільшення позовних вимог допускається лише у спрощеному позовному провадженні.

2 Збільшення розміру позовних вимог є проявом принципу:

А. Гласності.

Б. Диспозитивності.

В. Усності.

Г. Безпосередності.

3. До якого моменту в загальному позовному провадженні позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог?

А. До ухвалення рішення судом.

Б. До початку судових дебатів.

В. До закінчення підготовчого засідання.

Г. У будь-який час під час розгляду справи.

Фабула 9. Лісовська подала позов про стягнення аліментів. Під час розгляду справи сторони повідомили суд, що досягли згоди на проведення медіації для врегулювання спору та подали спільне письмове клопотання про зупинення провадження у справі на час проведення медіації.

1. Як повинен діяти суд у цій ситуації?

А. Відмовити у зупиненні провадження, оскільки справа стосується інтересів дитини.

Б. Зупинити провадження у справі на час проведення медіації.

В. Продовжити розгляд справи без врахування медіації.

Г. Закрити провадження у справі.

2 Яким процесуальним актом оформлюється зупинення провадження у справі?

- А. Рішенням суду.
- Б. Ухвалою суду.**
- В. Судовим наказом.
- Г. Виконавчим листом.

3 Чи можуть сторони за результатами медіації укласти мирову угоду щодо стягнення аліментів?

- А. Так, без будь-яких обмежень.**
- Б. Так, якщо її затвердить орган опіки.
- В. Ні, оскільки питання стягнення аліментів не може бути предметом домовленості сторін.
- Г. Так, якщо відповідач визнає позов.

Фабула 10. У справі за позовом ПАТ «ПриватБанк» до Лисенка про стягнення заборгованості за кредитним договором суд ухвалив рішення про задоволення позову та вирішив питання про судовий збір, але не вирішив питання про відшкодування витрат на висновок експерта з питань права у розмірі 50 000 грн. Представник банку подав заяву про ухвалення додаткового рішення.

1. Чи є підстави для ухвалення додаткового рішення?

- А. Так, оскільки суд не вирішив питання про всі судові витрати у справі.**
- Б. Так, але лише за умови подання нових доказів.
- В. Ні, оскільки витрати на експерта з питань права не підлягають відшкодуванню.
- Г. Ні, оскільки додаткове рішення може ухвалюватися лише до закінчення розгляду справи по суті.

10.2. До якої категорії процесуальних витрат належать витрати на експерта з питань права?

- А. Судовий збір.
- Б. Витрати, пов'язані з розглядом справи.**
- В. Штрафні санкції.
- Г. Не є судовими витратами.

7.3. Особливості розгляду цивільних справ у порядку наказного провадження (рівень С)

Наказне провадження своїм завданням має створення умов для спрощеного, без судового засідання, вирішення питань про стягнення грошових коштів за вимогами, які носять очевидний характер і не вимагають залучення усього арсеналу процесуальних засобів для розв'язання спору, що має місце у позовному провадженні. Учасниками справи є заявник та боржник. Заяву можуть подати органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду

в інтересах інших осіб. Студенту слід звернути увагу на те, які інститути позовного провадження не застосовуються в наказному провадженні.

Наказне провадження може бути ініційоване щодо визначеного ст. 161 ЦПК України кола вимог. Ці ж вимоги можуть бути розглянуті в спрощеному позовному провадженні. Ініціатор процесу сам обирає різновид провадження.

Студент повинен засвоїти вимоги, що ставлять до змісту заяви про видачу судового наказу, розмір судового збору за її подання (0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб). У випадку пред'явлення стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за подання позовної заяви.

Якщо заявником є юридична особа, у заяві зазначаються реквізити рахунку заявника в банку, небанківському надавачі платіжних послуг. Якщо заявником є фізична особа або фізична особа – підприємець, у заяві зазначаються реквізити рахунку заявника в банку, небанківському надавачі платіжних послуг або інформація про відсутність такого рахунку. За відсутності рахунку заявник зазначає у заяві бажаний спосіб отримання грошових коштів у разі задоволення заяви. У разі зазначення в заяві реквізитів рахунку заявника в банку, небанківському надавачі платіжних послуг до заяви додається документ, що підтверджує наявність такого рахунку.

Якщо заяву подано в електронній формі до боржника, який має електронний кабінет, заявник надалі повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви, виключно в електронній формі.

Велика Палата Верховного Суду відступила від правового висновку Верховного Суду України та Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо застосування позовної давності в наказному провадженні, визначивши, що подання заяви про видачу судового наказу не перериває позовної давності за відповідною вимогою чи її частиною на підставі ч. 2 ст. 264 ЦК України.

Заяву про видачу судового наказу розглядається судом протягом п'яти днів з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, – протягом п'яти днів з дня отримання судом інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника. Розгляд проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника.

Результатом розгляду заяви про видачу судового наказу може виступати:

- судовий наказ (ст. 168 ЦПК України). Він складається в 2 примірниках;
- ухвала про відмову у видачі судового наказу (ст. 165 ЦПК України).

Про відмову у видачі судового наказу суддя постановляє ухвалу не пізніше десяти днів з дня надходження до суду заяви про видачу судового наказу. Підстави для відмови у видачі судового наказу визначені ц ст. 165 ЦПК України. Суд відмовляє у видачі судового наказу, якщо з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену

законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою.

Якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника, то суд постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу.

Наслідки відмови у видачі судового наказу різняться залежно від підстав відмови.

Відповідно до ЦПК України судовий наказ виступає процесуальною формою судового рішення. В науковій літературі склались різні підходи щодо визначення сутності, правової природи судового наказу. Необхідно з'ясувати критерії розмежування рішення та судового наказу.

На судовий наказ не можна подати апеляційну скаргу. Проте боржник наділений правом подання до суду першої інстанції заяви про скасування судового наказу.

На окрему увагу заслуговує проблемне питання вручення копії судового наказу боржникові для створення умов для подальшого подання заяви про його скасування. Не пізніше наступного дня після видачі судового наказу суд надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, боржникові до його електронного кабінету, а в разі відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного. Боржникові також суд надсилає копія заяви стягувача про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами.

Боржник вправі протягом 15 днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків видачі судового наказу щодо вимог про стягнення аліментів на дитину. В заяві про скасування судового наказу має міститись зазначення щодо повної або часткової необґрунтованості вимог стягувача. За подання такої заяви справляється судовий збір (0,05 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

У разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу (пропуск строку подання такої заяви, подання заяви особою, яка відповідно до ч. 6 ст. 14 ЦПК України зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його), суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.

Судовий наказ щодо стягнення аліментів на дитину набирає законної сили у день його видачі.

Судовий наказ набирає законної сили у разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання.

Судовий наказ не може виступати об'єктом апеляційного, касаційного оскарження. На ухвалу про відмови у видачі судового наказу можу бути подано самостійну апеляційну скаргу. Судовий наказ виданий щодо вимог про

стягнення аліментів на дитину може бути переглянутий за нововиявленими обставинами.

Тестові завдання до підрозділу 7.4.

Фабула 1. За заявою КП “Теплоцентрально” суд впродовж 10 днів, а саме 28 жовтня 2025 р. видав судовий наказ про стягнення з боржника «Ф.» заборгованості за комунальні послуги в розмірі 22590 грн. 4 листопада 2025 р. «Ф.» звернулася до суду з заявою про скасування судового наказу. У заяві «Ф.» просила скасувати судовий наказ, посилаючись на те, що цей наказ є необґрунтованим, оскільки вона регулярно сплачує комунальні послуги і за рахунком КП “Теплоцентрально” має навіть переплату, на доказ чого надала квитанції про сплату рахунків.

1. В які строки суд здійснює розгляд заяв про видачу судового наказу?

- A. В розумні строки;
- B. Впродовж 3 днів з моменту постановлення ухвали про відкриття наказного провадження;
- C. Впродовж 5 днів з дня надходження заяви;**
- D. Впродовж 1 місяця з моменту постановлення ухвали про відкриття наказного провадження;
- E. Впродовж 2 місяців з моменту прийняття заяви.

2. Як провадиться розгляд заяв про видачу судового наказу ?

- A. За загальними правилами позовного провадження;
- B. У формі попереднього судового засідання;
- C. У формі судового засідання, без виклику заявника та боржника;
- D. Без судового засідання і виклику заявника та боржника;**
- E. Без судового засідання з викликом заявника та боржника для дачі пояснень.

3. Яку ухвалу має постановити суд за фабулою цього ситуативного завдання за результатами розгляду заяви про скасування судового наказу?

- A. Про залишення заяви про скасування судового наказу без розгляду;
- B. Про прийняття заяви про скасування судового наказу до розгляду;
- C. Про залишення заяви про скасування судового наказу без задоволення;
- D. Про скасування судового наказу.**

4. В скількох примірниках судовий наказ складається і підписується суддею ?

- A. Одному примірнику;
- B. 2-х примірниках;**
- C. 3-х примірниках;
- D. 4-х примірниках;
- E. У кількості примірників, яка відповідає кількості боржників у справі.

5. Боржникові копія судового наказу (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень надсилається:

- А. Звичайним листом;
- В. Рекомендованим листом;
- С. До його електронного кабінету, а в разі відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного;**
- Д. Цінним листом із повідомленням про вручення;

6. Впродовж якого строку з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів боржник має право подати заяву про його скасування?

- А. 3 днів;
- В. 5 днів;
- С. 10 днів;
- Д. 15 днів;**
- Е. 1 місяця.

7. Заява боржника про скасування судового наказу, розглядається судом протягом:

- А. Трьох днів;
- В. П'яти днів;
- С. Двох днів;**
- Д. П'ятнадцяти днів;
- Е. Одного місяця.

Фабула 2. Петренко звернувся до суду із заявою про видачу судового наказу щодо стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати. На підтвердження розміру заборгованості він надав незавірену роботодавцем роздруківку довідки про зарплату. В заяві про видачу судового наказу він зазначив, що роботодавець заперечує факт його перебування у трудових відносинах з ним. На момент звернення до суду трудові відносини між сторонами були припинені за місяць до подання заяви.

1. Яке процесуальне рішення повинен прийняти суд?

- А. Видати судовий наказ;
- В. Залишити заяву без руху та запропонувати Петренку надати докази того, що трудові відносини не припинені;
- С. Відмовити у видачі судового наказу, оскільки відсутні допустимі докази. Спір підлягає розгляду в позовному провадженні;**
- Д. Закрити провадження у справі, оскільки після припинення трудових відносин вимоги про стягнення заробітної плати не можуть бути заявлені в суді.

2. В які строки суд здійснить розгляд заяв про видачу судового наказу?

- А. В розумні строки;

В. Впродовж 3 днів з моменту постановлення ухвали про відкриття наказного провадження;

С. Впродовж 5 днів з дня надходження заяви;

Д. Впродовж 1 місяця з моменту постановлення ухвали про відкриття наказного провадження;

Е. Впродовж 2 місяців з моменту прийняття заяви.

3. Як провадиться розгляд такої заяви про видачу судового наказу ?

А. За загальними правилами позовного провадження;

В. У формі попереднього судового засідання ;

С. У формі судового засідання, без виклику заявника та боржника;

Д. Без судового засідання і виклику заявника та боржника;

Е. Без судового засідання з викликом заявника та боржника для дачі пояснень.

7.5. Особливості розгляду цивільних справа у порядку окремого провадження (рівень С)

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. (ч. 1 ст. 293 ЦПК України)

На відміну від позовного провадження, де вирішується спір про правомірність двох сторонами протилежними інтересами, окреме провадження спрямоване на **усунення правової невизначеності** щодо певного юридичного факту та/або стану.

Характерні ознаки окремого провадження:

- **відсутність спору про право** (безспірність).
- перелік справ окремого провадження чітко регламентований законодавством.

- **спрощена процедура** провадження та **скорочені строки**.
- форма звернення – **заява**
- відсутність сторін з протилежними інтересами та всіх інститутів цивільного процесуального права пов'язаних із спорами про право (змагальність, треті особи, мирова угода тощо...).

- активна роль суду в процесі доказування.

- **судові витрати** у цій категорії справ зазвичай не відшкодовуються.

Поняття «**спір про право**» включає конфлікти щодо

- існування права,

- його обсягу

- способу здійснення та/або захисту.

Для того, щоб суд визнав наявність спору про право, спір повинен бути **реальним, а не гіпотетичним**. Так, наприклад, саме по собі зазначення у заяві мети (наприклад, отримання спадщини чи допомоги) не підтверджує наявності

спору, доки хтось фактично не оспорив це право заявника. Заперечення Міністерства оборони чи ТЦК та СП щодо права на грошову допомогу часто не вважаються «спором про право» у розумінні цивільного процесу, оскільки ці органи не є суб'єктами отримання такої допомоги (вони не претендують на ці гроші як приватні особи).

В порядку окремого провадження розглядаються **справи** про:

- обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- визнання спадщини відумерлою;
- надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб;
- розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках;
- про надання права на шлюб,
- про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, з
- про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі,
- про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя,
- інші справи у випадках, встановлених законом (ч.2, 3 ст. 393 ЦПК України).

Єдина підстава відкриття окремого провадження — **заява**, подана в письмовій або електронній формі суду з дотриманням правил підсудності та оформлена відповідно до вимог чинного законодавства.

До НАЗВА МІСЦЕВОГО СУДУ
АДРЕСА СУДУ

Заявник: П.І.П. ЗАЯВНИКА/ІНІЦІАТОРА ПРОЦЕСУ
реєстраційний номер облікової картки платник
податків 1234567890, паспорт/ ID-картка _____
номер засобів зв'язку 01234567890
адреса електронної пошти
123@B ЕЛЕКТРОННОМУ КАБІНЕТ
ЄСПС/ВІДСУТНЯ
місце проживання: АДРЕСА РЕЄСТРАЦІЇ
ФАКТИЧНОГО ПРОЖИВАННЯ

Заінтересована особа: П.І.П.
реєстраційний номер облікової картки платник
податків 1234567890, паспорт/ ID-картка _____
номер засобів зв'язку 01234567890,
або
НАЗВА ОДВ ЧИ УСТАНОВИ
адреса електронної пошти
123@B ЕЛЕКТРОННОМУ КАБІНЕТ
ЄСПС/ВІДСУТНЯ
місце проживання: АДРЕСА РЕЄСТРАЦІЇ
ФАКТИЧНОГО ПРОЖИВАННЯ

ЗАЯВА
про _____

МЕТА звернення до суду
ВИКЛАД ОБСТАВИН з посиланням НА ДОКАЗИ щодо кожної юридично значимс
обставини;

ПОСИЛАННЯ НА ДЖЕРЕЛА ПРАВА, якими регламентуються правовідносини
ПРОХАННЯ, що заявник просить встановити

ДОДАТКИ:

- документ, що підтверджує сплату судового збору (0,5 чи 0,2 ПМПД для ю/о чи ф/о);
- докази неможливості вирішити питання в позасудовому порядку

ДАТА

ПІДПИС

Як і в позовному провадженні розгляд справ окремого провадження здійснює 1 (один) **професійний суддя**. Однак процесуальний закон передбачає випадки, для справ, які потребують підвищеної уваги та врахування людського фактору. До таких справ належать:

- справи про **встановлення або зміну правового статусу особи** (обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, усиновлення);
- справи про **примусове надання медичної допомоги** (надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу).

Ці справи розглядаються судом у складі **одного професійного судді та двох присяжних**

Учасниками справи є **заявник та заінтересовані особи**. Заявником є особа, в інтересах якої встановлюється факт чи стан, чий правовий статус змінюється. Заінтересованими особами є ті суб'єкти, на чий права та обов'язки може вплинути рішення суду (наприклад, органи ДРАЦС, які повинні внести відповідні зміни до реєстрів актів цивільного стану, родичі, у яких може змінитися правовий статус тощо).

Процедура окремого провадження є менш формалізованою, порівняно з позовним провадженням, оскільки суд наділений активною роллю і може за власною ініціативою витребувати докази, не обмежуючись лише матеріалами, наданими заявником (ч. 2 ст. 294 ЦПК України) та може вийти за межі заявлених вимог (ч. 3 ст. 294 ЦПК України).

Для особливих категорій справ, таких як, примусова госпіталізації до протитуберкульозного закладу, встановлення фактів народження чи смерті на ТОТ або видача обмежувальних приписів тощо, закон встановлює обов'язок невідкладного розгляду або вкрай стислі строки, що обчислюються годинами, а не днями чи місяцями.

Через відсутність сторін із протилежними інтересами **рішення в справах окремого провадження**, як правило, не потребують примусового виконання та не передбачають видачу виконавчих листів для органів державної виконавчої служби. Судове рішення саме по собі є **прямою правовою підставою** для органів ДРАЦС, ПФУ чи нотаріату, які зобов'язані видати офіційні свідоцтва або внести записи до реєстрів на основі встановленого судом факту.

Тестові завдання до підрозділу 7.5.

Фабула 1. У червні 2026 року громадянка Іванова Валентина звернулася до суду в порядку окремого провадження із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу з померлим громадянином Віктором Петренком, який помер у листопаді 2025 року. Метою звернення заявниці вказала, що встановлення цього факту необхідне їй для реалізації права на спадкування за законом та отримання у нотаріуса свідоцтва про право на спадщину, оскільки заповіту померлий не залишив.

Подавши заяву, Валентина Іванова не вказала у тексті жодної заінтересованої особи. Вона зазначила, що у померлого не було близьких родичів, а сама вона є єдиною близькою людиною, яка піклувалася про нього перед смертю. Суддя, не перевібивши коло потенційних спадкоємців через запит до Спадкового реєстру прийняв заяву та призначив справу до судового розгляду.

У судове засідання по справі з'явився син померлого від першого шлюбу громадянин Олег Петренко, який заявив, що його батько лише винаймав кімнату в квартирі Іванової, ніколи не мав із нею спільного бюджету, а сама заявниця намагається незаконно претендувати на спадкове майно (частку в бізнесі та автомобіль померлого), чим прямо порушує його власні майнові права як законного спадкоємця.

Син померлого заявив усно клопотання про негайне залишення заяви Іванової без розгляду, оскільки у справі наявний очевидний матеріально-правовий спір про право на спадщину.

1. Яке процесуальне рішення має прийняти суд у даній ситуації?

А) Суд має залучити сина померлого до участі у справі як заінтересовану особу, продовжити розгляд в окремому провадженні та вирішити питання про встановлення факту.

Б) Суд має залишити заяву без розгляду та роз'яснити заявниці її право звернутися до суду з позовом на загальних підставах (у порядку

позовного провадження), оскільки з заперечень сина вбачається спір про право на спадщину.

В) Суд має зупинити провадження у справі до моменту, поки нотаріус не видасть сину свідоцтво про право на спадщину, після чого відмовити у задоволенні заяви Іванової через відсутність предмета розгляду.

Г) Суд має закрити провадження у справі, оскільки справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, за наявності родичів померлого взагалі не підлягають судовому розгляду.

2. Яка мета окремого провадження згідно з ЦПК України?

А) Вирішення матеріально-правового спору про право між сторонами з протилежними інтересами.

Б) Максимально швидке, спрощене та прискорене отримання судового рішення за безспірними вимогами грошового характеру без проведення судового засідання та виклику сторін.

В) підтвердження наявності або відсутності права, яке оспорується іншою стороною.

Г) підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав

3. Чи є невказування заінтересованої особи підставою для залишення заяви без розгляду?

А) Так, це обов'язковий реквізит заяви.

Б) Ні, суд зобов'язаний сам з'ясувати коло заінтересованих осіб та залучити їх.

В) Так, якщо це не було виправлено після відкриття провадження.

Г) Ні, заінтересовані особи вступають у справу лише за власною заявою.

4. Яка особливість доказування в окремому провадженні порівняно з позовним?

А) Діє принцип повної змагальності сторін.

Б) Суд позбавлений права збирати докази самостійно.

В) Суд може витребувати докази з власної ініціативи.

Г) Докази подаються виключно заявником до відкриття провадження.

Особливості провадження у справах про встановлення або зміну правового статусу фізичних осіб

Ця група справ включає:

- визнання особи недієздатною,
- обмеження дієздатності,
- надання повної дієздатності (емансипація),
- визнання безвісно відсутньою чи оголошення померлою
- усиновлення

Справи про зміну цивільного статусу особи через психічний розлад або зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо розглядаються судом у складі **одного судді та двох присяжних**.

Заяву про зміну обсягу дієздатності особи члени сім'ї, орган опіки або психіатричний заклад можуть подати до суду **за місцем проживання** цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги – **за місцезнаходженням цього закладу**. Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання недієздатним **громадянина України, який проживає за її межами**, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду. (ст. 295 ЦПК України)

Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника, особи, стосовно якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її **адвоката та представника органу опіки та піклування**. З урахуванням стану здоров'я особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її участь у розгляді справи може відбуватися у **режимі відеоконференції** з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 299 ЦПК України)

Підставами для обмеження цивільної дієздатності особи є обов'язкове поєднання двох ключових факторів: наявності ментальних проблем (згубної звички чи хвороби) та їх негативних майнових наслідків.

Суд бере до уваги саме сформовану звичку **зловживання** шкідливими речовинами, ігromанію чи інший психічний розлад, що має систематичний характер.

Юридичне значення має також захист прав осіб, яких такий громадянин зобов'язаний утримувати за законом, наприклад, неповнолітніх дітей чи непрацездатних батьків. Тому іншим обов'язковим критерієм є завдання матеріальної шкоди, коли особа через свої пристрасті ставить себе, членів родини або утриманців у **скрутне фінансове становище**.

Варто зазначити, що використання законодавцем слова «тощо» вказує на невичерпний перелік видів зловживань, що дозволяє суду кваліфікувати як підставу й інші подібні залежності, якщо вони призводять до аналогічних руйнівних наслідків для бюджету сім'ї. Оцінка ступеня скрутності матеріального становища завжди здійснюється судом індивідуально, виходячи з балансу доходів та необхідних витрат родини.

У справах про обмеження права **неповнолітньої** особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права заяву може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування. При цьому у такій заяві мають бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права.

Ключовим доказом у справах про визнання особи недієздатною є **висновок судово-психіатричної експертизи**, яка **призначається судом** за наявності достатніх даних про психічний розлад особи.

Важливою особливістю справ про недієздатність є встановлення судом строку дії рішення, який не може перевищувати **2 (двох) років**.

Якщо суд встановить, що особа одужала або її стан значно покращився, він може ухвалити рішення про поновлення цивільної дієздатності. Скасування рішення про недієздатність відбувається за заявою опікуна, самої особи або органу опіки. У разі виникнення спору про право (наприклад, щодо майна) одночасно з недієздатністю, таке питання може розглядатися лише якщо спір виник після смерті особи, в інших випадках питання статусу є преюдиційним.

За загальним правилом **судові витрати**, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави. Проте, якщо суд, установить, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, він може стягнути із заявника всі судові витрати.

Фабула 2. Катерина Дудко, дружина Петра Дудко, військовослужбовця, що отримав важку контузію, просить визнати його недієздатним. В якості доказу заявниця подала виписку з медичної картки чоловіка, довідку про психіатричний огляд особи, довідку до акту огляду МСЕК про встановлення групи інвалідності внаслідок психічного розладу та 2 протоколи комісії з розгляду випадків домашнього насильства. Суд судово–психіатричну експертизу не призначав та 01.05.2024 року ухвалив рішення на основі наявних доказів. Опікуном було призначено батька Петра. Опікун забув подати клопотання про продовження дії рішення до травня 2026 року.

1. Які процесуальні дії повинен був вчинити суд, враховуючи вимоги ЦПК України у цій категорії справ?

А) Суд має право розглянути справу по суті та ухвалити рішення на основі наявних доказів (довідки та показань свідків), оскільки клопотання про призначення експертизи від учасників справи не надходило, а в окремому провадженні діє принцип диспозитивності.

Б) Суд зобов'язаний за власною ініціативою призначити судово–психіатричну експертизу, проте лише за умови, якщо надані заявником докази (довідка лікарсько-консультативної комісії або психіатричного закладу) містять достатні дані про чітко виражений психічний розлад особи. Наявних у справі доказів (довідки сімейного лікаря) для призначення СПЕ за ініціативою суду недостатньо, тому заяву слід залишити без розгляду.

В) Суд зобов'язаний за власною ініціативою призначити судово-психіатричну експертизу, оскільки у цій категорії справ призначення експертизи є імперативною вимогою закону за наявності достатніх даних про психічний розлад, а збір доказів та вихід за межі диспозитивності є обов'язком суду в окремому провадженні.

Г) Суд має зупинити провадження у справі та роз'яснити заявнику його обов'язок надати висновок судово-психіатричного експерта, оскільки обов'язок доказування у цивільному процесі покладається виключно на сторони, а суд не може самостійно перебирати на себе функції збирання доказів.

2. Яка процесуальна дія є обов'язковою для суду на стадії підготовки справи до розгляду для встановлення здатності особи усвідомлювати значення своїх дій?

А) Обов'язковий допит членів сім'ї та сусідів щодо поведінки особи у побуті.

Б) Призначення судово-психіатричної експертизи для встановлення психічного стану особи.

В) Отримання письмової згоди особи, стосовно якої розглядається справа, на проведення огляду.

Г) Проведення психологічного інтерв'ю з особою безпосередньо суддею у судовому засіданні.

3. Який максимальний строк дії рішення про визнання особи недієздатною?

А) До моменту видужання особи.

Б) 5 років.

В) 2 роки.

Г) Пожиттєво.

4. Хто має право подати клопотання про продовження строку дії рішення про недієздатність?

А) Будь-який родич.

Б) Опікун або представник органу опіки та піклування.

В) Лише сама особа, визнана недієздатною.

Г) Лише прокурор.

Обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх

У порядку окремого провадження вирішується і питання про **обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх**. Такі справи підсудні судам за **місцем проживання** особи, щодо якої ініціюється встановлення відповідного обмеження.

Процесуальний порядок судочинства у цій категорії справ відрізняється від провадження у справах про зміну обсягу дієздатності, зокрема:

- ініціювати такий судовий процес мають право **виключно** члени сім'ї першого ступеня споріднення або законні представники цієї особи:

- справа розглядається професійним суддею **одноособово**;

- судом беруться до уваги не будь які **негативні майнові наслідки** відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх а лише ті, що вказано в **ст. 300–3 ЦПК України**.

Зокрема до таких негативних майнових наслідків належать::

- **дисбаланс** особистих доходів та витрат на гру, що ставить особу або її сім'ю у скрутне матеріальне становище;

- **критичний розмір боргових зобов'язань** на суму більше 100 прожиткових мінімумів доходів громадян, а також заборгованість по сплаті аліментів за 3 і більше місяців;

- **незадовільний майновий стан** особи чи членів її сім'ї (отримання ними житлової субсидії чи пільг на сплату житлово-комунальних послуг; скрутне матеріальне становище особи чи членів її сім'ї, а також утримані).

Рішення суду про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх носить строковий характер, строк дії такого обмеження, визначається судом з врахуванням вимог Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор". Так, відповідно до вимог ст. 16 вказаного Закону обмеження участі особи в азартних іграх здійснюється шляхом внесення відомостей про таку особу до Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх якщо обмеження ініційовано членів сім'ї особи першого ступеня споріднення або законних представників такий строк не може перевищувати **6 (шести) місяців**.

Рішення суду після набрання ним законної сили надсилається судом до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейній сфері для внесення відомостей до відповідного реєстру.

Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності

Для осіб, які досягли 16 років і працюють за трудовим договором або записані матір'ю або батьком дитини або бажають займатися підприємницькою діяльністю (ст. 35 ЦК України) можлива **емансипація (надання повної дієздатності)**.

Судовий порядок емансипації застосовується лише за **відсутності згоди батьків** (усиновлювачів) чи піклувальника. У разі наявності такої згоди закон встановлює позасудовий порядок вирішення питання через орган опіки та піклування, тому відсутність згоди є обов'язковою процесуальною умовою для ініціювання судового розгляду. Незгода батьків (усиновлювачів) чи піклувальника не породжує спору про право.

Під час розгляду суд перевіряє не лише наявність підстав емансипації (наприклад, факти праці за трудовим договором чи реєстрації батьківства), а й з'ясовує причини заперечень батьків, щоб забезпечити **найкращі інтереси дитини**.

Заінтересованими особами у таких справах є **батьки** (усиновителі) або піклувальники та **органи опіки та піклування**.

Справа цієї категорії підсудна судам за **місцем проживання заявника**.

Фабула 3. У травні 2026 року 16-річний Артем Поліщук, який працює за трудовим договором, звернувся до суду із заявою про надання йому повної цивільної дієздатності (емансипацію) через відсутність згоди батьків. В заяві Артем зазначив, що навчається на заочній формі в коледжі та з вересня 2025 року офіційно працевлаштований на посаді менеджера за трудовим договором. Його щомісячний офіційний дохід становить 16 000 гривень, з яких він самостійно сплачує податки, орендує окрему кімнату та повністю забезпечує свої потреби. Необхідність отримання повної дієздатності Артем обґрунтовує бажанням зареєструватися як фізична особа-підприємець (ФОП) для укладення прямих контрактів з іноземними замовниками. Мати підтримує прагнення сина

та надала письмову нотаріальну згоду на його емансипацію. А батько, який проживає окремо від родини, категорично відмовився надавати згоду. Свою відмову він мотивував тим, що син «ще занадто молодий, може укласти ризиковані угоди, втратити гроші та потрапити у боргову яму», через що батькові нібито доведеться нести субсидіарну відповідальність.

Під час підготовчого засідання батько заявив клопотання про залишення заяви без розгляду, стверджуючи, що оскільки між ним та сином (а також матір'ю) існує очевидний конфлікт інтересів щодо доцільності емансипації, у справі присутній спір про право, тому справа має розглядатися виключно у позовному провадженні з пред'явленням позову до нього як до відповідача.

1. Як має вчинити суд у з огляду на заяву батька про наявність «спору про право», в цій процесуальній ситуації?

А) Суд має залишити заяву без розгляду на підставі ч. 4 ст. 294 ЦПК України, оскільки заперечення батька (як законного представника) вказують на наявність матеріально-правового спору щодо обсягу дієздатності дитини, який може бути вирішений лише шляхом подання позову.

Б) Суд має закрити провадження у справі, оскільки за наявності заперечень хоча б одного з батьків цивільне законодавство взагалі виключає можливість надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності до досягнення нею 18 років.

В) Суд має відмовити у задоволенні клопотання батька та продовжити розгляд справи в окремому провадженні, оскільки незгода батьків є законодавчо визначеною передумовою для звернення до суду в цій категорії справ, а не «спором про право», який перешкоджає розгляду справи.

Г) Суд має зупинити провадження у справі та роз'яснити неповнолітньому заявнику його обов'язок звернутися до суду з позовом про «позбавлення батька права вирішувати питання дієздатності дитини».

2. Яке процесуальне рішення має ухвалити суд, якщо під час розгляду справи про надання 16-річній особі повної цивільної дієздатності (в порядку окремого провадження) батько неповнолітнього заявляє про категоричне заперечення проти задоволення заяви, з огляду на передчасність емансипації та ризик фінансових втрат для дитини?

А) Суд має залишити заяву без розгляду та роз'яснити заявнику право звернутися з позовом до батька на загальних підставах, оскільки заперечення батька свідчать про наявність спору про право.

Б) Суд має залучити батька до участі у справі як заінтересовану особу, продовжити розгляд справи по суті в окремому провадженні та оцінити його заперечення в сукупності з іншими доказами, оскільки незгода батьків є безпосередньою умовою для звернення до суду в цій категорії справ.

В) Суд має зупинити провадження у справі та зобов'язати орган опіки та піклування видати повторний обов'язковий висновок з урахуванням заперечень батька.

Г) Суд має закрити провадження у справі, оскільки надання повної цивільної дієздатності за наявності заперечень хоча б одного з батьків чинним законодавством України взагалі не передбачено.

3. Яка процесуальна дія є обов'язковою для суду на стадії підготовки справи до розгляду з огляду на специфіку суб'єктного складу цієї категорії справ окремого провадження?

А) Призначення судово-психіатричної експертизи для встановлення здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій.

Б) Залучення до участі у справі як заінтересованих осіб батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також органу опіки та піклування.

В) Обов'язкове призначення закритого судового засідання для забезпечення таємниці емансипації.

Г) Публікація оголошення про відкриття провадження у справі в офіційному друкованому виданні (газеті) за місцем проживання дитини.

4. Якщо в межах судового розгляду справи про емансипацію, заявник також просить суд офіційно визначити місце її проживання окремо від батьків. Яке процесуальне рішення має прийняти суд щодо вимоги про визначення місця проживання?

А) Суд має встановити місце проживання дитини як безспірний юридичний факт у межах тієї самої справи окремого провадження.

Б) Питання про місце проживання вирішується судом колегіально у складі одного судді та двох присяжних, оскільки справа стосується зміни статусу дитини.

В) Вимога про визначення місця проживання неповнолітньої особи не може розглядатися в окремому провадженні, оскільки це питання завжди передбачає спір про право і вимагає позовного провадження із обов'язковим залученням органу опіки та піклування.

Г) Місце проживання визначається автоматично за місцем знаходження роботодавця, з яким укладено трудовий договір, без додаткового судового розгляду.

Процесуальний порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою

З метою **усуненні правової невизначеності**, що виникає внаслідок тривалої відсутності особи, та забезпеченні належного захисту прав і законних інтересів як зниклого, так і пов'язаних із ним осіб у випадку, якщо про особу немає відомостей у місці проживання протягом **одного року**, вона може бути визнана безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України).

Справа розглядається судом колегіально у складі **одного судді та двох присяжних** за участю заявника та свідків.

Заявник, ініціюючи провадження зобов'язаний чітко вказати **юридичну мету**, для якої йому необхідна зміна статусу особи, як от:

- **Захист майнових прав:** Рішення суду необхідне для захисту майна відсутньої особи та інтересів осіб, які мають із нею правовідносини, але не можуть реалізувати свої права через її відсутність. Зокрема, це є підставою для **встановлення опіки над майном зниклого**.

- **Соціальне забезпечення членів сім'ї:** Визнання особи безвісно відсутньою дозволяє родичам реалізувати право на соціальні гарантії, такі як призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, отримання державної допомоги або грошового забезпечення.

- **Реалізація сімейних та особистих прав:** Зміна статусу особи дозволяє захистити інтереси малолітніх дітей (наприклад, для реєстрації їхнього місця проживання), а також надає право на розірвання шлюбу або оформлення статусу дитини-сироти.

- **Трудові та кадрові відносини:** Рішення суду може бути підставою для прийняття відповідних кадрових рішень роботодавцем щодо відсутнього працівника.

- **Сприяння розшуку:** Встановлення цього юридичного статусу може сприяти отриманню інформації про можливе місце перебування особи та вжиттю офіційних заходів, спрямованих на її пошук.

При цьому заявник повинен не просто заявити про відсутність особи, а навести докази відсутності і того, що доступними засобами з'ясувати актуальне місце знаходження не вдалося. Суд у таких справах займає проактивну позицію та може за власною ініціативою витребувати докази з органів поліції, прикордонної служби чи архівів для повного з'ясування обставин.

У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року (**ч. 2 ст. 43 ЦК України**).

Статус **особи, зниклої безвісти за особливих обставин**, набувається у позовному порядку через внесення даних до Єдиного реєстру МВС. Суди часто помилково ототожнюють цей статус із судовою безвісною відсутністю.

Процесуальний порядок оголошення фізичної особи померлою

Варто зауважити, що на відміну від визнання особи безвісно відсутньою, яке спрямоване на регулювання цивільних відносин за умови, що особа потенційно є **живою**, **оголошення особи померлою**, яке базується на **припущенні про смерть** такої особи через тривалу відсутність.

Для оголошення особи померлою в судовому порядку законодавство та актуальна судова практика встановлюють чітку диференціацію строків залежно від обставин зникнення:

За загальним правилом, базовий період очікування, який застосовується, якщо особа зникла за звичайних обставин і в місці її постійного проживання немає відомостей про неї становить **3 роки (загальний строк)**.

Якщо обставини зникнення прямо загрожували смертю або дають підставу припускати загибель від певного нещасного випадку, строк скорочується до **6 (шість) місяців**. А у разі техногенних чи природних катастроф особа може бути оголошена загиблою через **1 (один) місяць** після того, як спеціальна комісія завершить свою роботу.

Для випадків, коли особи зникли у зв'язку з воєнними діями, строк становить **2 (два роки)** від дня закінчення таких дій. Проте, враховуючи конкретні обставини, суд може застосувати скорочений термін у **6 (шість)**

місяців. Під час війни Велика Палата ВС уточнила, що 6-місячний строк для оголошення померлим може рахуватися **від дня події** (наприклад, ракетного удару), навіть якщо вона сталася поза зоною фронту.

Заявник у таких справах обов'язково повинен зазначити **мету**, для якої йому необхідно змінити статус особи, я кот: реалізація спадкових прав, отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника або розірвання шлюбу.

Ці справи також розглядаються судом у складі **одного судді та двох присяжних**.

Оголошення особи померлою ґрунтується на **юридичному припущенні**. Суд не може достеменно встановити факт смерті, але констатує високий ступінь її ймовірності через тривалу відсутність відомостей про особу або обставини, що загрожували їй смертю. Тут застосовується стандарт доказування – **«баланс вірогідностей»**. Так наприклад, у справах щодо захисників, які зникли під час бойових дій за відсутності тіла акти службових розслідувань та свідчення побратимів вважаються лише **обґрунтованим припущенням**. У таких випадках встановлення факту смерті є неможливим, тому заявника спрямовують до процедури оголошення померлим. Якщо ж є беззаперечні докази смерті особи (тіло, ДНК), слід встановлювати **факт смерті** (ст.315ЦПК), а не оголошувати особу померлою.

Встановлення факту смерті базується на констатації **реальної події**. Воно можливе лише за наявності **беззаперечних (незаперечних) та достовірних доказів**, які підтверджують біологічну смерть особи у точно визначений час та за певних обставин.

Рішення суду про оголошення померлою є підставою для видачі свідоцтва про смерть органом ДРАЦС.

Фабула 4. У березні 2026 року громадянка Олена Кравчук звернулася до суду із заявою в порядку окремого провадження про оголошення померлим її 23-річного сина, Владислава Кравчука. Мати зазначила, що Владислав працював адміністратором магазину електроніки в торгово-розважальному центрі «Олімп» у місті Н. (тилове місто, в якому активні наземні бойові дії не ведуться).

15 березня 2024 року о 16:20 будівля ТЦ «Олімп» зазнала прямого влучання крилатої ракети, внаслідок чого виникла масштабна пожежа, а конструкції повністю обвалилися. За даними камер відеоспостереження суміжного банку, Владислав за 5 хвилин до удару заходив до приміщення ТЦ і звідти не виходив. Проте, внаслідок надвисокої температури горіння та завалів, тіло Владислава (або його рештки) не було ідентифіковано серед виявлених фрагментів загиблих, а експертизи ДНК не дали результату через повну термічну руйнацію біологічного матеріалу. Слідчим органом Нацполіції було відкрито кримінальне провадження за ч. 2 ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством), де Олену Кравчук визнано потерпілою. Владислава офіційно внесено до реєстру осіб, зниклих за особливих обставин.

Суд першої інстанції у задоволенні заяви Олени Кравчук відмовив. Своє рішення суд обґрунтував такими аргументами:

1. Місто Н. не належить до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. На цій території офіційно відсутні «воєнні дії» з листопада 2022 року.

2. Оскільки територія є тиловою, застосуванню підлягає загальний строк – 3 роки від дня отримання останніх відомостей про місце перебування особи. Оскільки з березня 2024 року три роки ще не минуло, звернення є передчасним.

3. Ракетний обстріл тилового міста, на думку суду, є «актом тероризму/воєнним злочином», а не безпосередніми «воєнними діями» (під якими суд розуміє безпосереднє бойове зіткнення військ, артилерійські обстріли на лінії фронту тощо).

1. Який строк мав застосувати суд для задоволення заяви, і з якого моменту починається перебіг цього строку?

А) 3 роки від дня отримання останніх відомостей про особу (15 березня 2024 року), оскільки місто Н. офіційно не входить до переліку територій бойових дій.

Б) 2 роки від дня закінчення воєнних дій, оскільки особа зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями (ракетним ударом), незалежно від офіційного статусу міста, визначеного підзаконними актами.

В) 6 місяців від дня настання події (15 березня 2024 року), оскільки Владислав зник за обставин, що загрожували йому смертю і дають підставу припускати його загибель від певного нещасного випадку.

Г) 5 років від дня ухвалення судом рішення, оскільки у кримінальному провадженні за фактом ракетного обстрілу особа офіційно має статус «зниклої за особливих обставин», що блокує застосування скорочених строків до завершення воєнного стану.

2. З якого моменту рахується 6-місячний строк згідно з позицією ВП ВС від 11.12.2024?

А) Від дня введення воєнного стану.

Б) Від дня настання події (удару), навіть якщо територія не є зоною активних бойових дій, але подія пов'язана з війною.

В) Виключно після офіційного закінчення війни в Україні.

Г) Від дня отримання сповіщення про зникнення безвісти.

3. Яким є склад суду у справах про оголошення особи померлою?

А) Суддя одноособово.

Б) Колегія з трьох професійних суддів.

В) Один суддя і два присяжних.

Г) Суддя та секретар судового засідання.

4. Який стандарт доказування, згідно з позицією Верховного Суду та практикою ЄСПЛ у цивільних справах, вимагає від суду визнавати обставину доведеною, якщо надані на її підтвердження докази є більш переконливими та вірогідними, ніж докази, які її спростовують.

А) Стандарт «достатності доказів».

Б) Стандарт «поза розумним сумнівом».

В) Стандарт «вірогідності доказів» («баланс вірогідностей»).

Г) Стандарт «абсолютної безспірності обставин».

Особливості судового розгляду справ про усиновлення дітей

Справи про усиновлення є однією з найбільш делікатних категорій окремого провадження, де пріоритетом є забезпечення **найкращих інтересів дитини шляхом забезпечення для дитини сімейної опіки**. Адже як вбачається із змісту **ч. 4 ст. 3, ч. 1 ст. 207 СК України** усиновлення є однією з підстав створення сім'ї на рівні з шлюбом та кровним спорідненням, тому усиновлена особа приймається усиновлювачем у його сім'ю на правах дочки чи сина.

Усиновленою в судовому порядку може бути дитина (особа віком до 18 років) або повнолітня особа, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування (**ст. 208 СК України**).

Справи про усиновлення належать до **виключної юрисдикції суду**. Виключенням є усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, яке здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України (**ст. 282 СК України**).

Судове провадження ініціюється кандидатами в усиновлювачі **за місцем проживання (перебування) дитини**.

Згідно з процесуальними нормами, справи про усиновлення розглядаються колегіально у складі **одного судді та двох присяжних**.

Процесуальною особливістю цих справ є проведення **закритого судового засідання** для забезпечення таємниці усиновлення.

Заявниками у справах про усиновлення можуть виступати як **громадяни України**, так і іноземці, які бажають усиновити дитину та перебувають на обліку як кандидати в усиновлювачі. Варто відмітити, що **іноземці** можуть бути усиновителями за певних **умов**:

- були вичерпані всі можливості щодо влаштування дитини в українську сім'ю;
- якщо дитина перебуває не менш як 1 рік на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, і досягла 5 років

У деяких випадках, можливий відступ від цих умов (наприклад, якщо іноземці є родичами дитини; дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини тощо).

Обов'язковою заінтересованою особою у цих справах справі є **орган опіки та піклування**, висновок якого про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини є **обов'язковим** до врахування судом.

Також до участі можуть бути залучені інші заінтересовані особи, чії права та інтереси можуть бути зачеплені рішенням, наприклад, родичі дитини, представники медичного закладу або дитячого будинку, де перебуває дитина.

Під час судового провадження суд ретельно досліджує стан здоров'я, матеріальне становище усиновлювачів та наявність згод дитини (якщо вікі стан це дозволяють).

Судове рішення про усиновлення має **загальнообов'язковий характер**. Воно є безпосередньою **правовою підставою для внесення змін до актового запису про народження дитини** (зміна прізвища, імені, по батькові, а також запис усиновлювачів як батьків дитини) в органах ДРАЦС.

Важливо, що усиновлення, якщо воно суперечить інтересам дитини або було проведено на підставі підроблених документів, може бути **скасоване** лише в **судовому порядку**.

Фабула 5. У травні 2026 року подружжя – Андрій та Анна Антонови (обоє є громадянами України, постійно проживають та зареєстровані м. Львів) – звернулися до Франківського районного суду м. Львова (за місцем їх проживання) із заявою про усиновлення дитини малолітнього Максима Пархоменка, якому на момент подачі заяви виповнилося 3 роки і 2 місяці. Хлопчик має статус дитини, позбавленої батьківського піклування, і вже понад рік безперервно перебуває у комунальному закладі «Тернопільський обласний спеціалізований будинок дитини» у м. Тернопіль. Антонови перебувають на обліку кандидатів в усиновлювачі, отримали позитивний висновок служби у справах дітей за місцем свого проживання та офіційне направлення на знайомство з дитиною.

У спільній заяві до суду заявники просили:

1. Усиновити малолітнього Максима та визнати їх (Андрія та Анну) його законними батьками.
2. Змінити прізвище дитини з «Прокопенко» на «Антонов», а власне ім'я – з «Максим» на «Данило».
3. Змінити дату народження дитини в актовому записі, перенісши її на два місяці пізніше від фактичної, мотивуючи це бажанням «синхронізувати» документи дитини із періодом, коли Анна Антонова перебувала на тривалому лікарняному, щоб повністю приховати факт усиновлення від далеких родичів.
4. Внести відповідні зміни до актового запису про народження дитини, зазначивши заявників як біологічних матір та батька.

1. Яку сукупність процесуальних дій має вчинити суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження та підготовку справи до розгляду, з огляду на вимоги ЦПК України та найкращі інтереси дитини?

А) Відкрити провадження у м. Львові (за місцем проживання заявників), задовольнити клопотання про відкритий розгляд справи та залучити орган опіки та піклування м. Львова.

Б) Передати заяву за підсудністю до суду м. Тернополя (за місцем перебування дитини), призначити розгляд справи у закритому судовому засіданні та обов'язково залучити орган опіки та піклування.

В) Відкрити провадження у м. Львові, відмовити у відкритому розгляді справи (через таємницю усиновлення), змінити дату народження дитини без перевірки медичних показників.

Г) Залишити заяву без розгляду через наявність спору про право, оскільки вимога про зміну дати народження дитини має розглядатися в позовному провадженні.

2. Оцініть правомірність вимоги подружжя Антонових у судовому порядку змінити прізвище трирічного хлопчика з «Прокопенко» на «Антонов», а власне ім'я – з «Максим» на «Данило». Чи має право суд задовольнити цю частину заяви за вказаних у фабулі обставин?

А) Суд не має права задовольнити цю вимогу, оскільки зміна імені та прізвища дитини допускається лише за наявності її особистої згоди, яку трирічна дитина в силу віку та рівня розвитку висловити не може.

Б) Суд має право задовольнити вимогу про зміну прізвища на прізвище усиновлювачів, проте зобов'язаний відмовити у зміні власного імені дитини, оскільки ім'я є невідчужуваним особистим немайновим правом людини від народження і не може бути змінено іншими особами.

В) Суд має право задовольнити вимоги про зміну як прізвища, так і власного імені дитини.

Г) Суд має право змінити ім'я та прізвище дитини лише за умови, якщо заявники нададуть довідку від органів реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) про те, що ім'я «Данило» не є дефіцитним або рідкісним у даному регіоні.

3. Подружжя Антонових просить суд змінити дату народження хлопчика, перенісши її на два місяці пізніше від фактичної, щоб приховати факт усиновлення. На момент розгляду справи дитині виповнилося 3 роки і 2 місяці. Як має вчинити суд щодо цієї вимоги, керуючись статтею 230 Сімейного кодексу України?

А) Суд зобов'язаний повністю відмовити у зміні дати народження дитини, оскільки закон дозволяє таку зміну виключно для малолітніх дітей віком до трьох років. Оскільки хлопчику вже виповнилося 3 роки і 2 місяці, правовий інститут зміни дати народження до нього не може бути застосований взагалі.

Б) Суд має право задовольнити вимогу, оскільки строк перенесення дати (2 місяці) повністю вкладається у встановлений законом ліміт (не більше шести місяців).

В) Суд не має право змінювати дату народження дитини навіть якщо це необхідно для забезпечення таємниці усиновлення.

Г) Суд має право задовольнити клопотання лише за умови, якщо дитина висловить згоду на таку зміну.

Провадження у справах про становлення фактів, що мають юридичне значення

Встановлення фактів юридичного значення є найпоширенішою категорією справ окремого провадження. Проте суд встановлює факти не у всіх випадках, а лише за сукупності певних умов. По-перше, факт повинен породжувати юридичні наслідки (виникнення, зміну або припинення прав). По-друге, встановлення факту не має бути пов'язане із наступним вирішенням спору про право. По-третє, законодавством не передбачено іншого

позасудового порядку встановлення цього факту. По-четверте, заявник не має іншої можливості отримати або відновити документ, що посвідчує факт. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо).

Перелік фактів, які можуть встановлюватися в судовому порядку регламентовано **ст. 315 ЦПК України**, і включає факти:

- родинних відносин між фізичними особами;
- перебування фізичної особи на утриманні;
- каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення;
- проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;
- належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті;
- народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження;
- смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті;
- смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Водночас цей перелік не є вичерпним і допускає встановлення інших фактів, якщо від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб.

Тому у заяві, якою ініціюється таке провадження обов'язково зазначається **мета встановлення факту**.

За загальним правилом, такі справи розглядаються судом **за місцем проживання заявника у складі одного професійного судді**. Утім процесуальний закон передбачає винятки з цього правила. Так, наприклад, заява про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана **до будь-якого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (ч. 1 ст. 317 ЦПК)**.

Особливості провадження в цих справах обумовлені тим, що як правило первинні офіційні документи (свідоцтва, акти) зазвичай втрачено або не можуть бути видані, що і стає власне передумовою звернення до суду. Тому доказування тут зміщується на **непрямі докази**:

- **Показання свідків:** Суд викликає та допитує сусідів, родичів, колег по роботі, які можуть підтвердити, наприклад, факт проживання особи, ведення спільного господарства чи визнання батьківства за життя.

- **Письмові докази неформального характеру:** Квитанції про спільну сплату комунальних послуг, спільні договори оренди, довідки з місця проживання, медичні картки, де померлий вказаний як близький родич, особисте листування (зокрема, в месенджерах та електронній пошті).

- **Речові та електронні докази:** Спільні фотографії (з детальним аналізом дат, локацій та обставин зйомки), відеозаписи сімейних свят, скріни з соціальних мереж

У справах про встановлення фактів **народження або смерті особи** на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України взагалі застосовуються **«Намібійські винятки»¹**, і беруться до уваги документи, видані окупаційною владою, якщо їх невизнання веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян. Більше того, цей принцип застосовується і у справах **про встановлення факту реєстрації шлюбу на тимчасово окупованій території**.

Встановлення **факту проживання однією сім'єю без шлюбу** (фактичний шлюб нівідносини) часто проводиться для отримання спадщини або одноразової допомоги за загиблого військового.

Предметом доказування тут виступає наявність сукупності ознак, притаманних подружжю: спільне проживання, ведення спільного господарства, наявність спільного бюджету, проведення спільних витрат, придбання майна в інтересах сім'ї, а також наявність взаємних прав та обов'язків. В якості доказів тут застосовуються довідки житлових організацій, сільських чи міських рад про спільне проживання та склад сім'ї, акти обстеження матеріально-побутових умов проживання, виписки з домових книг про реєстрацію чи вселення, договори (усні чи письмові) про порядок користування житловим приміщенням, докази спільного придбання майна як рухомого, так і нерухомого, виписки з банківських рахунків, що підтверджують спільний бюджет або регулярне надання фінансової допомоги один одному, листування (у тому числі цифрове), покази свідків, фото, документи про походження дітей (якщо такі народилися у відносинах та визнанні).

Водночас факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу **не може бути встановлений**, якщо один із партнерів у цей період перебував у іншому зареєстрованому шлюбі. У такому разі він роз'яснює сторонам їхнє право вирішувати цей спір виключно в порядку загального **позовного провадження**.

Судове провадження у справах про **встановлення факту каліцтва** для призначення пенсії або соціальної допомоги здійснюється судом за **місцем проживання заявника**, а не місця настання події.

¹«Намібійські винятки» – принцип міжнародного права, вперше сформульований Міжнародним судом ООН у справі щодо окупації Намібії в 1971 році. Суть цього принципу полягає в тому, що акти окупаційної влади, як правило, не повинні визнаватися законними, крім випадків, коли це може підірвати основоположні права людини, як-от акти щодо реєстрації фактів народження, смерті та шлюбу. Тож українські суди почали брати до уваги такі документи, видані на тимчасово окупованих територіях, разом з іншими доказами. [Десять років російської агресії проти України: суддя ВП ВС долучився до обговорення викликів, які постали перед Україною. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1561437>]

У тексті заяви має бути чітко зазначено легітимну правову мету – призначення пенсії по інвалідності або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, адже встановлення фактів із суто побутовою метою судами не розглядається.

Обов'язковою передумовою для звернення до суду таких випадках є наявність письмової відмови компетентного органу чи установи (наприклад, підприємства, архівної установи або закладу охорони здоров'я) у видачі або відновленні первинного документа про отримання травми. І такі органи, а також суб'єкти владних повноважень, які здійснюють відповідні соціальні виплати залучаються заінтересованими особами у цій категорії справ.

Основними джерелами доказів у справі виступають виписки з медичних карт, акти судово-медичного обстеження, довідки МСЕК, матеріали розслідування правоохоронних органів (якщо таке проводилося), а також показання свідків-очевидців події.

Суд у цій категорії справ наділений активною процесуальною роллю і має право за власною ініціативою витребувати додаткові медичні документи чи призначати судово-медичну експертизу для усунення сумнівів щодо характеру травми. Проте варто враховувати, що суди **не наділені повноваженнями встановлювати ступінь втрати працездатності** чи групу інвалідності, оскільки ці питання належать до виключної компетенції спеціальних медичних комісій.

Судовий порядок встановлення факту належності правовстановлюючого документа застосовується виключно тоді, коли помилка у персональних даних (ПІБ, місці чи часі народження) не може бути виправлена органом, який його видав, через ліквідацію установи, знищення архівів або відсутність відповідного правового механізму.

Особливістю предмета судового розгляду є те, що суд встановлює саме факт належності конкретного документа певній особі, але не має права самостійно вносити виправлення, зміни чи корективи у текст самого документа. Крім того суд не може встановлювати належність паспорта, військового квитка або свідоцтв ДРАЦС (**ч. 3 ст. 315 ЦПК України**). У судовому процесі обов'язково беруть участь заінтересовані особи – державні органи, установи чи організації, на реалізацію прав перед якими спрямований цей документ (наприклад, органи Пенсійного фонду, нотаріус або територіальні громади).

Головними доказами у таких справах виступають інші офіційні документи заявника, де анкетні дані збігаються з документом, що містить помилку, а також архівні довідки, ордери та показання свідків, які підтверджують належність документа.

Для підтвердження ідентичності та тотожності специфічних мовних варіантів імен чи прізвищ (наприклад, «Діна» та «Діана») суд може за власною ініціативою або за клопотанням сторін призначити судову **лінгвістичну експертизу**.

Рішення суду про встановлення факту є остаточним документом, що підтверджує цей факт. Воно є обов'язковим для органів державної влади та реєстрації, проте **не замінює собою документи, що видаються цими органами** (наприклад, рішення суду про встановлення факту батьківства є

підставою для РАЦСу видати нове свідоцтво про народження, а рішення про факт смерті – підставою для видачі свідоцтва про смерть).

Фабула 6. У травні 2026 року громадянка України Олена Коваль, яка наразі має статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) та тимчасово проживає у м. Хмельницький, звернулася до Хмельницького міськрайонного суду із заявою про встановлення факту народження та смерті фізичної особи в порядку окремого провадження (ст. 317 ЦПК України) її матері – Марії Коваль, яка все життя проживала у м. Маріуполь Донецької області та померла там у березні 2026 року у віці 68 років внаслідок хронічного серцево-судинного захворювання

В обґрунтування заяви до суду Олена Коваль додала «свідоцтво про смерть», видане так званим «відділом ЗАГС Маріупольського міського управління юстиції міністерства юстиції ДНР». Від 12 березня 2026 року, фотографії місця поховання на одному з кладовищ Маріуполя із табличкою, де зазначено ПІБ та дати життя матері, скріншоти переписки у месенджері Telegram із сусідами померлої, які підтверджують обставини та дату смерті, а також копію власного свідоцтва про народження Олени для підтвердження родинних зв'язків.

В заяві Олена Коваль також зазначила, що попередньо зверталась до органу ДРАЦС у м. Хмельницький із усною заявою про реєстрацію смерті матері, однак отримала усну відмову з аргументацією, що надані документи не є підставою для державної реєстрації, оскільки видані на тимчасово окупованій території органами, не передбаченими законодавством України.

Встановлення факту смерті матері необхідне заявниці для отримання свідоцтва про смерть державного зразка в органах ДРАЦС України, що дозволить їй у подальшому звернутися до нотаріуса для відкриття спадкової справи (у померлої в Маріуполі залишилася приватизована квартира та рахунок в українському банку). У заяві Коваль окремо клопотала про негайне виконання рішення суду, посиляючись на скорочені процесуальні строки розгляду цієї категорії справ, встановлені статтею 317 ЦПК України.

1. Яка територіальна підсудність таких справ згідно зі ст. 317 ЦПК?

- А) Тільки за місцем реєстрації заявника.
- Б) Виключно у Києві.
- В) Будь-який місцевий суд України за вибором заявника.**
- Г) Тільки у суді, найближчому до окупованої території.

2. Яке процесуальне значення відмови органу ДРАЦС під час вирішення судом питання про відкриття провадження у справі на підставі статті 317 ЦПК України?

А) Письмова відмова ДРАЦС є обов'язковим доказом, без якого суддя має право відмовити у відкритті провадження або повернути заяву, оскільки ЦПК України вимагає вичерпання виключно позасудового порядку реєстрації для будь-яких категорій справ про встановлення юридичних фактів.

Б) Одержання письмової відмови органу ДРАЦС у цій категорії справ є факультативним. На підставі ст. 317 ЦПК України, справи про

встановлення факту народження або смерті на ТОТ розглядаються судом невідкладно з моменту подання заяви, а сам факт проживання чи смерті на ТОТ звільняє заявника від обов'язку попереднього звернення до органів ДРАЦС.

В) Наявність письмової відмови ДРАЦС свідчить про виникнення «спору про право» між заявницею та державою в особі реєстраційного органу, тому суддя зобов'язаний відмовити у відкритті провадження в окремому порядку та роз'яснити право на подання адміністративного позову до ДРАЦС.

Г) Письмова відмова ДРАЦС є підставою для суду зупинити провадження та зобов'язати заявницю повторно звернутися до Міністерства юстиції України для отримання спеціального дозволу на реєстрацію смерті в адміністративному порядку.

3. Як має діяти суд відповідно до "Намібійських винятків"?

А) Відмовити, бо документ виданий незаконним органом.

Б) Взяти до уваги документ як доказ факту біологічної смерті та оцінити в сукупності.

В) Направити запит до окупаційної влади для підтвердження.

Г) Вимагати лише експертизу ДНК.

Справи про надання медичної допомоги в примусовому порядку

Справи окремого провадження про надання медичної допомоги в примусовому порядку (зокрема, психіатричної допомоги та госпіталізації до протитуберкульозних закладів) займають особливе місце в цивільному процесі. Їхнє значення є багатограним і лежить на стику захисту прав людини від незаконного обмеження її свободи, публічної безпеки населення, а також гуманізму, адже особа у стані загострення психічного розладу чи з активною формою заразного захворювання часто не здатна адекватно оцінити свій стан та ризики, чим може завдати шкоди і собі і своєму оточенню.

Специфіка цих справ (наприклад, їх розгляд за усаті **двох присяжних**) підкреслює, що суспільство в особі представників громади безпосередньо бере участь у контролі за дотриманням прав найбільш уразливих верств населення.

Ця група справ включає справи:

- про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку,
- про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку
- про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку
- про продовження такої госпіталізації подаються до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу
- про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу хворого на заразну форму туберкульозу
- про продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу

Підсудність цих справ визначається за **територіальним принципом**: заяви про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку або

госпіталізацію чи припинення госпіталізації, про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу подається до суду **за місцезнаходженням відповідного закладу**. Якщо предметом розгляду є примусова амбулаторна психіатрична допомога або її припинення, заява подається до суду **за місцем проживання особи**, яка потребує належної медичної допомоги.

Заявниками у справах про примусове надання медичної допомоги в порядку окремого провадження, як правило, виступає представник закладу охорони здоров'я. Водночас у справах про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку може бути подана лікарем-психіатром, який надає допомогу, або законний представник особи. А справа про припинення амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку може бути ініційована особою, якій за рішенням суду надається така допомога, або її законним представником.

До кола **заінтересованих осіб** належать сама фізична особа, її родичі, опікуни або органи опіки та піклування.

Ключовою процесуальною гарантією захисту прав особи у цих справах є **обов'язкова участь адвоката**. Особи, щодо якої розглядається заява та у справах про примусове надання психіатричної допомоги – **прокурора**.

У справах про примусове надання психіатричної допомоги особа, щодо якої вирішується питання про примусове надання медичної допомоги може бути викликана в засідання, або брати участь у розгляді справи у режимі відеоконференції з закладу з надання психіатричної допомоги, якщо за станом здоров'я вона спроможна усвідомлювати те, що відбувається, і брати участь у дискусії. У справах про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу особа також може брати участь у режимі відеоконференції.

Основним засобом доказування ту виступають **медичні висновки про стан здоров'я особи**. Суд у цій категорії справ займає **активну позицію** і може за власною ініціативою витребувати додаткові докази для повного з'ясування обставин.

Для справ цієї категорії, з огляду на потребу в забезпечення безпеки як самої особи, так і її оточення, процесуальним законом встановлено **стислі строки розгляду**, так:

- заяви про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги, а також про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд розглядає не пізніше **24 годин** після відкриття провадження у справі;
- заяви про психіатричний огляд – протягом **3 (трьох) днів**;
- заяви про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом **10 (десяти) днів**. (ст. 341, 345 ЦПК України)

Судові витрати у справах цієї категорії за загальним правилом не підлягають відшкодуванню і не стягуються з особи.

Судове рішення про задоволення заяви є **правовою підставою для обмеження свободи** особи виключно в медичних цілях та підлягає **негайному**

виконання. Оскарження рішення не зупиняє його виконання (ст. ст. 342, 346 ЦПК України)

Резолютивна частина рішення повинна містити чітке визначення виду допомоги та **конкретний строк її надання.**

Фабула 7. 1 травня 2026 року о 22:30 громадянин України Кириленко Олег Петрович був доставлений бригадою екстреної медичної допомоги у супроводі працівників поліції до приймального відділення Хмельницької обласної психіатричної лікарні. Причиною виклику поліції та медиків став інцидент у багатоквартирному будинку, під час якого громадянин Кириленко, перебуваючи у стані гострого психомоторного збудження, забарикадувався в під'їзді, вигукував погрози фізичної розправи на адресу сусідів, тримаючи в руках металеву арматуру, та розбив вікна на сходовому майданчику.

Черговий лікар–психіатр, оцінивши психічний стан Кириленка як такий, що становить безпосередню небезпеку для оточуючих, прийняв рішення про його невідкладну госпіталізацію в добровільно–примусовому порядку (ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу»). 3 травня 2026 року, комісія лікарів–психіатрів закладу провела обов'язковий психіатричний огляд пацієнта. Комісія дійшла одностайного висновку, що громадянин Кириленко страждає на тяжкий психічний розлад, внаслідок якого він неспроможний адекватно оцінювати свої дії, виявляє агресивні наміри і потребує стаціонарного лікування. Сам Кириленко відмовився підписувати будь–які документи, заявив, що лікарі є «агентами змови», та категорично заперечував проти введення медикаментів.

Адміністрація спеціалізованого закладу з надання психіатричної допомоги звернулася до суду із заявою про надання громадянина Кириленку психіатричної допомоги у примусовому порядку (госпіталізацію). У заяві зазначено, що громадянин Кириленко страждає на тяжкий психічний розлад, внаслідок якого він вчинив дії, що свідчать про реальну небезпеку для оточуючих, та категорично відмовляється від добровільного лікування. До заяви додано висновок комісії лікарів–психіатрів.

Заява надійшла до Хмельницького міськрайонного суду 8 травня 2026 року о 15:30 ранку

1. Яку обов'язкову процесуальну гарантію захисту прав особи має забезпечити суд під час розгляду справи про надання примусової психіатричної допомоги в порядку окремого провадження?

А) Обов'язкову участь прокурора для нагляду за дотриманням законності під час госпіталізації.

Б) Залучення присяжних до складу суду, оскільки справа стосується обмеження свободи особи.

В) Обов'язкову участь адвоката особи, стосовно якої розглядається справа.

Г) Проведення судового розгляду виключно у відкритому засіданні для забезпечення публічного контролю.

2 До якого суду (за правилами територіальної підсудності) має звернутися представник закладу охорони здоров'я із заявою про примусову госпіталізацію особи?

А) До суду за місцем реєстрації (прописки) особи, щодо якої подається заява.

Б) До суду за місцезнаходженням відповідного закладу охорони здоров'я.

В) До будь-якого місцевого суду за вибором заявника (альтернативна підсудність).

Г) Виключно до апеляційного суду як суду першої інстанції через особливу важливість питання.

3. Визначте кінцевий строк, у який суд зобов'язаний розглянути цю справу по суті:

А) Медичний заклад порушив строки звернення до суду, оскільки заява мала надійти протягом 24 годин з моменту госпіталізації (тобто до 4 травня); суддя має право відмовити у відкритті провадження.

Б) оскільки заява надійшла до суду у другій половині дня у п'ятницю, а наступний день субота – вихідний, перебіг процесуального строку для суду триватиме до кінця робочого дня – понеділка, 11 травня 2026 року.

В) Суд зобов'язаний розглянути справу у межах 24-годинного строку з моменту реєстрації заяви – тобто не пізніше 15:30 10 травня 2026 року, незалежно від того, що це вихідний день.

Г) Оскільки примусова госпіталізація є триваючим обмеженням свободи, строк розгляду справи судом автоматично продовжується до 3-х днів (72 годин) з моменту відкриття провадження у справі, що встановлює дедлайн для ухвалення судового рішення до 23:59 понеділка, 11 травня 2026 року.

4. Який документ є основним засобом доказування та правовою підставою для ухвалення рішення про примусову госпіталізацію хворого на заразну форму туберкульозу?

А) Письмова заява сусідів або родичів хворого про його ухилення від лікування.

Б) Акт обстеження житлово-побутових умов проживання хворого, складений органами опіки.

В) Медичний висновок (подання) лікаря-фтизіатра або комісії лікарів про стан здоров'я та небезпеку захворювання.

Г) Протокол про адміністративне правопорушення щодо порушення хворим санітарно-епідемічних норм.

5. Яка особливість виконання судового рішення передбачена законом для справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу?

А) Рішення виконується лише після того, як воно не було оскаржене в апеляційному порядку протягом 30 днів.

Б) Виконання рішення здійснюється органами державної виконавчої служби за місцем проживання хворого.

В) Рішення суду підлягає негайному виконанню.

Г) Виконання рішення можливе лише за умови отримання письмової згоди від законного представника особи.

Справи окремого провадження про визнання правового статусу майна та відновлення прав на нього

Питання визнання правового статусу майна та відновлення прав на нього мають величезне соціально-економічне, правове та державне значення. Коли майно втрачає господаря (власник помер без спадкоємців або нерухомість покинута) чи фізично втрачається цінний папір, ці кошти та об'єкти вилучаються з економіки. Судове рішення дозволяє «оживити» ці активи, надавши їм легального володільця. Тому ці справи окремого провадження мають виняткове значення. Оскільки в цих процесах відсутній класичний спір про право, їхня головна місія – захистити стабільність цивільного обороту та забезпечити ефективне управління ресурсами

До цієї групи належать справи про:

- визнання спадщини відумерлою передачу
- визнання безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

Ці справи розглядаються судом у складі одного професійного судді.

Особливістю цієї групи справ є **обов'язкове офіційне оприлюднення інформації** про справу для захисту прав третіх осіб, які можуть мати права на відповідне майно.

Суд робить публікацію у пресі (або на офіційному вебпорталі судової влади) із закликом до всіх потенційних претендентів заявити про свої права. Для цінних паперів встановлюється строк (до 3 місяців) для пред'явлення папера його фактичним утримувачем.

Безхазяйне майно обов'язково береться на облік, про що вносяться відомості до спеціального розділу Державного реєстру прав який є публічно доступним [ст. 335 ЦК України]. Щодо відумерлої спадщини суд повинен вжити заходів щодо розшуку спадкоємців і дізнатися, чи дійсно вони не претендують на спадщину.

Визнання спадщини відумерлою

Справи про **визнання спадщини відумерлою** є ключовим інструментом, який запобігає появі «безгосподарного» майна та забезпечує баланс приватних і публічних інтересів у сфері спадкового права.

Предметом судового розгляду тут виступає встановлення факту, що спадщина не була прийнята жодним із спадкоємців протягом **одного року** з дня її відкриття, або вони відсутні чи відмовилися від її прийняття, з метою передачі майна (земельних ділянок, житла) у власність територіальної громади. Адже якщо спадкодавець мав борги перед банками, комунальними службами чи фізичними особами, кредитори не можуть стягнути їх, поки майно не має власника. Визнання спадщини відумерлою полягає в тому, що залишені, нікому не потрібні приватні активи трансформуються в **суспільне благо**, визначається суб'єкт права власності на нього (територіальна громада), до якого кредитори

можуть пред'явити свої вимоги в межах вартості отриманого майна (ст. 1277 ЦК України) Тим самим забезпечується стабільність цивільного обороту та ліквідується правова невизначеність.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається за правилами **виключної територіальної підсудності** – до суду за **місцем відкриття спадщини** або за **місцезнаходженням нерухомого майна**, що входить до складу спадщини. (ст. 334 ЦПК України).

Заявником, як правило виступає **орган місцевого самоврядування** (територіальна громада) за місцезнаходженням спадкового майна але можуть бути подані **кредитором** спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – **власниками або користувачами суміжних земельних ділянок**. (ст. 1277 ЦК України). Також така справа може бути ініційована **прокурором**, якщо впродовж тривалого строку територіальна громада не звернулася до суду. Якщо справа ініційована не органом місцевого самоврядування, то такий орган обов'язково залучається до участі у справі як заінтересована особа, адже оскільки саме він має законний інтерес у переході безхазяйного майна у комунальну власність для подальшого використання в інтересах громади. Також в якості заінтересованих осіб у цій категорії справ можуть залучатися нотаріуси, потенційні спадкоємці, органи державної влади (наприклад

Фабула 8. Громадянин Іван Довгопол помер, не залишивши спадкоємців ні за законом, ні за заповітом. До складу спадщини входить земельна ділянка сільськогосподарського призначення площею 10 га. Територіальна громада протягом встановленого законом строку не звернулася до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою. Свій інтерес у вирішенні правового статусу ділянки виявили: місцевий банк, перед яким померлий мав заборгованість за кредитом, та сусідній фермер, який є законним користувачем суміжної земельної ділянки.

1. Хто з перелічених осіб має право звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою в порядку окремого провадження згідно зі ст. 1277 ЦК України?

А) Виключно орган місцевого самоврядування (територіальна громада) за місцем знаходження земельної ділянки.

Б) Орган місцевого самоврядування, банк (як кредитор спадкодавця), а також сусідній фермер (як користувач суміжної земельної ділянки).

В) Лише територіальна громада та банк, оскільки користувачі суміжних ділянок залучаються до процесу лише як заінтересовані особи без права ініціювання справи.

Г) Орган місцевого самоврядування або органи Державної податкової служби, якщо вартість земельної ділянки перевищує встановлений законом ліміт.

2. Яке з наведених тверджень щодо строків для звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою є юридично правильним?

А) Заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду після спливу 1 (одного) року з часу відкриття спадщини. Проте, якщо до складу спадщини входить нерухоме майно, цей строк скорочується до 6 (шести) місяців з метою запобігання його руйнуванню.

Б) Заява подається до суду після спливу 1 (одного) року з часу відкриття спадщини. Цей річний строк є імперативним для всіх суб'єктів, крім кредиторів спадкодавця, які мають право звернутися до суду в будь-який момент після закінчення 6 (шести) на прийняття спадщини.

В) Заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду після спливу 1 (одного) року з часу відкриття спадщини. При цьому час відкриття спадщини визначається загальними правилами закону (день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою), і жодних винятків щодо скорочення цього строку залежно від виду майна закон не містить.

Г) Заява подається органом місцевого самоврядування не пізніше 3 (трьох) років з моменту, коли йому стало відомо про відсутність спадкоємців. У разі пропуску цього строку право на визнання майна відумерлим втрачається.

Розділ 8. ТРУДОВЕ ПРАВО

8.1. Зайнятість населення і працевлаштування (рівень В)

Зайнятість населення є однією з ключових категорій трудового права та соціальної політики держави. Правові засади у сфері зайнятості населення визначаються насамперед Конституцією України та Законом України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067–VI (далі – Закон про зайнятість).

Згідно зі ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Використання примусової праці забороняється.

Відповідно до ст. 1 Закону про зайнятість, зайнятість – це не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб, з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно.

Категорії зайнятого населення.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає такі категорії осіб як зайнятих (ст. 4):

- 1) особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) або за іншими видами договорів, а також власники підприємств, установ і організацій, де вони самі працюють;
- 2) самозайняті особи;
- 3) фермери та члени фермерського господарства;
- 4) особи, обрані на виборні посади у органах державної влади, органах місцевого самоврядування;
- 5) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;
- 6) особи, які вчаться заочною формою у закладах освіти та поєднують навчання з роботою;
- 7) особи, зайняті у підсобних промислах і реалізують продукцію за договорами;
- 8) творчі працівники;
- 9) особи, що зареєстровані як підприємці.

Відповідно до ч. 3 ст. 43 Конституції України та ст. 5 КЗпП України держава гарантує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Поняття безробітного та статус безробітного

Важливим поняттям у сфері зайнятості є поняття «безробітного». Згідно зі ст. 1 Закону про зайнятість, безробітні – це особи віком від 15 до 70 років, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів як основного джерела існування, готові та здатні приступити до роботи.

Зареєстрованими безробітними є особи, які зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, та відповідають установленим вимогам. Статус безробітного надається особам, які: не мають роботи та заробітку; зареєструвалися в органах зайнятості; шукають роботу та готові до неї приступити.

Відповідно до ст. 22 Закону про зайнятість, особам, які мають статус безробітного, виплачується допомога по безробіттю. Розмір допомоги по безробіттю залежить від страхового стажу та середньої заробітної плати особи.

Державна служба зайнятості та її функції

Державна служба зайнятості є центральним органом виконавчої влади у сфері зайнятості. Відповідно до Закону про зайнятість, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості та трудової міграції, забезпечує:

- реєстрацію безробітних та надання їм статусу безробітного;
- виплату матеріального забезпечення на випадок безробіття;
- сприяння у пошуку підходящої роботи;
- організацію профорієнтаційних послуг;
- організацію та фінансування програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації;
- ведення реєстру вакансій та банку даних про вільні робочі місця.

Працевлаштування та його правові форми

Працевлаштування – це система організаційних, економічних та правових заходів, спрямованих на забезпечення зайнятості населення. Закон про зайнятість розрізняє самостійне та за сприяння держави працевлаштування.

Правова форма працевлаштування – це укладення трудового договору між особою та роботодавцем. Відповідно до ст. 24 КЗпП України трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі. Роботодавець не вправі відмовити у прийнятті на роботу з підстав, не передбачених законодавством.

Окремої уваги заслуговує працевлаштування осіб, що потребують соціального захисту (ст. 14 Закону про зайнятість): інваліди, молодь, яка вперше виходить на ринок праці, звільнені у запас військовослужбовці, особи передпенсійного віку тощо. Роботодавці зобов'язані виконувати встановлену квоту для таких осіб.

Іноземці та особи без громадянства для здійснення трудової діяльності на території України, відповідно до ст. 42 Закону про зайнятість, потребують дозволу на застосування праці, крім визначених законом категорій осіб.

Сприяння зайнятості населення.

Заходи сприяння зайнятості передбачені ст.ст. 24–32 Закону про зайнятість і включають: профорієнтацію та консультування; підбір підходящої роботи; інформаційні та консультаційні послуги; фінансову підтримку роботодавців, що приймають на роботу безробітних; організацію громадських та тимчасових робіт; підтримку підприємництва.

Тестові завдання до підрозділу 8.1.

1. Яке визначення поняття «зайнятість» закріплено в Законі України «Про зайнятість населення»?

а) Зайнятість – це виключно трудова діяльність за укладеним трудовим договором.

б) Зайнятість – не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно;.

в) Зайнятість – це виключно підприємницька діяльність, що здійснюється особою на власний ризик.

г) Зайнятість – це будь-яка суспільно корисна діяльність особи, що приносить дохід.

2. До якого органу слід звернутися громадянину України для набуття статусу безробітного?

а) До органу місцевого самоврядування за місцем реєстрації.

б) До Міністерства соціальної політики України.

в) До Державної служби зайнятості за місцем реєстрації.

г) До Пенсійного фонду України.

3. Вкажіть три умови, за яких особа набуває статусу «безробітного» відповідно до Закону України «Про зайнятість населення»:

а) Особа є громадянином України, що постійно проживає на її території.

б) Особа не має роботи та заробітку.

в) Особа досягла пенсійного віку та отримує пенсію за вислугу років.

г) Особа зареєструвалася в органах зайнятості як така, що шукає роботу.

г) Особа навчається на денній формі навчання у закладі вищої освіти.

д) Особа готова приступити до роботи.

е) Особа отримує соціальну допомогу як малозабезпечена.

4. Установіть правильну послідовність дій громадянина для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю:

а) Отримання допомоги по безробіттю.

б) Звільнення з попереднього місця роботи.

в) Надання статусу безробітного рішенням органу зайнятості.

г) Реєстрація у державній службі зайнятості та подання необхідних документів.

д) Підбір підходящої роботи органом зайнятості.

Правильна відповідь: б → г → д → в → а

5. Установіть відповідність між категоріями осіб у сфері зайнятості та їх ознаками:

Категорія	Ознака
1. Зайнятий	а) Особа, що не має роботи, зареєстрована в

	службі зайнятості та готова приступити до роботи
2. Безробітний	б) Особа, що провадить незаборонену законом діяльність для отримання доходу
3. Самозайнята особа	в) Особа, що провадить незалежну професійну діяльність (адвокат, нотаріус, лікар приватної практики) без реєстрації як підприємець

Правильні відповіді: 1 – б; 2 – а; 3 – в

6. Які з наведених осіб відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» НЕ є зайнятими?

а) Особа, що працює за цивільно-правовим договором підряду.

б) Особа, зареєстрована як фізична особа-підприємець, але яка фактично не провадить жодної діяльності і не має доходу.

в) Адвокат, що провадить незалежну адвокатську діяльність.

г) Студент денної форми навчання, який одночасно працює за сумісництвом.

8.2. Трудовий договір та його види (рівень С)

Поняття трудового договору

Трудовий договір є центральним інститутом трудового права. Відповідно до ст. 21 Кодексу законів про працю України (КЗпП України) трудовий договір – це угода між працівником і роботодавцем (підприємством, установою, організацією або фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Сторонами трудового договору є: працівник – фізична особа, яка особисто виконує роботу; роботодавець – юридична або фізична особа, яка надає роботу.

Форма та зміст трудового договору

Відповідно до ст. 24 КЗпП України трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі. Письмова форма є обов'язковою при: організованому наборі працівників; укладенні трудового договору з фізичною особою; укладенні контракту; роботі в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я; укладенні трудового договору з неповнолітніми.

Зміст трудового договору охоплює обов'язкові та додаткові умови. До обов'язкових (істотних) умов належать: місце роботи (підприємство, структурний підрозділ); трудова функція (посада, спеціальність, кваліфікація); дата початку роботи; розмір заробітної плати. Додаткові умови можуть

стосуватися випробувального строку, режиму роботи, надання житла, забезпечення транспортом тощо.

Важливою гарантією для працівника є заборона, встановлена ч. 5 ст. 21 КЗпП, вимагати виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. Умови трудового договору не можуть погіршувати становище працівника порівняно з чинним законодавством.

Порядок укладення трудового договору

Процедура укладення трудового договору регламентована ст.ст. 22–25 КЗпП України. При укладенні трудового договору роботодавець має право вимагати від особи, яка влаштовується на роботу: паспорт або інший документ, що посвідчує особу; трудову книжку (крім осіб, що вперше влаштовуються на роботу); документи, що підтверджують освіту (якщо це необхідно для роботи); довідку про стан здоров'я (у випадках, передбачених законодавством).

Забороняється вимагати відомості про приватне (особисте) та сімейне життя, а також відмовляти у прийнятті на роботу з підстав, не передбачених законом (ч. 1 ст. 22 КЗпП). Забороняється не обґрунтована відмова у прийнятті на роботу, а також пряме або непряме обмеження прав залежно від статі, раси, кольору шкіри, тощо.

Випробування при прийнятті на роботу

Відповідно до ст. 26 КЗпП при укладенні трудового договору може бути обумовлено угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Строк випробування для робітників – не більше одного місяця, для службовців – не більше трьох місяців, а в окремих випадках (за погодженням з профспілковим органом) – до шести місяців. Для державних службовців строк випробування становить від одного до шести місяців (Закон України «Про державну службу»).

Випробування не встановлюється для: осіб, які не досягли 18 років; молодих робітників після закінчення ПТУ; молодих спеціалістів після закінчення ЗВО та ЗП(ПТО); осіб, звільнених у запас з військової служби; інвалідів; вагітних жінок та жінок, що мають дітей до трьох років (ст. 26 КЗпП).

Види трудових договорів

Класифікація трудових договорів здійснюється за різними підставами:

1. За строком: безстрокові (на невизначений строк); строкові (на визначений строк, обумовлений погодженням сторін або на час виконання певної роботи) – ст. 23 КЗпП.

2. За формою: усні (для більшості випадків); письмові (обов'язкові у визначених законом випадках).

3. За характером виконуваної роботи: трудовий договір за основним місцем роботи; трудовий договір про сумісництво (постанова Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1993 р. № 245).

4. Особливі види: контракт – письмова форма, визначений строк, особливі умови; договір про надомну роботу; договір про дистанційну роботу; договір з фізичною особою-підприємцем.

Контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці, умови розірвання договору, в

тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Укладення контрактів передбачено лише там, де це прямо встановлено законом.

Зміна та припинення трудового договору

Зміна умов трудового договору регулюється ст.ст. 31–34 КЗпП. Переведення на іншу роботу допускається лише за згодою працівника.

Підстави припинення трудового договору передбачені ст.ст. 36–41 КЗпП і поділяються на:

- загальні підстави припинення трудового договору (ст. 36)
- розірвання з ініціативи працівника (ст. 38, 39);
- розірвання з ініціативи роботодавця (ст. 40, 41);

При розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця законодавство встановлює суворі обмеження та гарантії для захисту прав окремих категорій працівників – вагітних жінок, жінок з дітьми, неповнолітніх, представників профспілкових органів.

Тестові завдання до підрозділу 8.2.

1. Відповідно до КЗпП України, в якому з наведених випадків укладення трудового договору в письмовій формі є ОБОВ'ЯЗКОВИМ?

- а) При прийнятті на роботу слюсаря на невизначений строк до державного підприємства.
- б) При укладенні трудового договору між працівником та роботодавцем – фізичною особою.**
- в) При прийнятті на роботу особи, що досягла пенсійного віку.
- г) При прийнятті на роботу особи, що повертається з відрядження.

2. Відповідно до ст. 26 КЗпП України, для яких трьох категорій осіб випробування при прийнятті на роботу НЕ встановлюється?

- а) Для осіб, яким виповнилося 60 років.
- б) Для молодих спеціалістів після закінчення закладів вищої освіти.**
- в) Для осіб, які вступають на роботу вперше без відповідної освіти.
- г) Для осіб, які не досягли 18 років.**
- г) Для осіб, що звільняються за скороченням штатів.
- д) Для вагітних жінок та жінок, що мають дітей до 3 років.**
- е) Для пенсіонерів за віком.

3. Установіть відповідність між видами трудового договору та їх ознаками:

Вид договору	Ознака
1. Безстроковий трудовий договір	а) Укладається на виконання конкретної роботи, після завершення якої вважається припиненим
2. Строковий трудовий договір	б) Укладається на невизначений строк, є основною формою трудових відносин
3. Контракт	в) Особлива форма трудового договору, що укладається в письмовій формі на визначений строк із

	встановленням особливих умов праці та відповідальності сторін

Правильні відповіді: 1 – б; 2 – а; 3 – в

4. Відповідно до ст. 23 КЗпП України, строковий трудовий договір укладається у разі, коли:

а) Роботодавець вважає за необхідне обмежити строк роботи будь-якого працівника.

б) Трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів самого працівника.

в) Обидві сторони домовилися про строковість будь-якого трудового договору.

г) Профспілковий орган підприємства надав згоду на укладення строкового договору.

5. Установіть правильну послідовність дій роботодавця при звільненні працівника за скороченням чисельності штату (п. 1 ст. 40 КЗпП):

а) Видача трудової книжки та остаточний розрахунок з працівником.

б) Попередження працівника про звільнення не пізніше як за два місяці.

в) Прийняття рішення роботодавцем про скорочення штату та видання відповідного наказу.

г) Отримання попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації.

д) Видання наказу про звільнення працівника.

е) Запропонування працівнику іншої наявної роботи.

Правильна послідовність: в → г → б → е → д → а

6. Які з наведених умов трудового договору є НЕЗАКОННИМИ відповідно до КЗпП України?

а) Умова про встановлення заробітної плати нижче мінімальної заробітної плати.

б) Умова про дистанційну форму роботи.

в) Умова про позбавлення права на щорічну відпустку.

г) Умова про роботу за сумісництвом.

г) Умова про матеріальну відповідальність у розмірі, що перевищує встановлений КЗпП без відповідних підстав.

д) Умова про випробувальний строк тривалістю один місяць для робітника.

е) Умова про надання додаткових соціальних пільг за рахунок роботодавця.

Фабула 1. Громадянин О. уклав письмовий трудовий договір з ТОВ «Промінь» на посаду бухгалтера. У договорі було встановлено умову про те, що у разі звільнення за власним бажанням раніше ніж через два роки О. зобов'язаний сплатити роботодавцю штраф у розмірі 10 000 гривень. Крім того,

договором передбачалось, що О. не матиме права на щорічну оплачувану відпустку протягом першого року роботи. На момент укладення договору О. мав вагітну дружину. Роботодавець також встановив випробувальний строк тривалістю 4 місяці.

1. Які умови трудового договору, укладеного між О. та ТОВ «Промінь», є незаконними?

а) Умова про встановлення 4-місячного випробувального строку для службовця.

б) Умова про письмову форму договору.

в) Умова про штраф у разі звільнення за власним бажанням.

г) Умова про позбавлення права на щорічну відпустку протягом першого року.

г) Умова про посаду бухгалтера.

д) Умова про обов'язкове дотримання правил внутрішнього розпорядку.

е) Умова про виплату заробітної плати двічі на місяць.

2. Чи вправі роботодавець встановити О. випробувальний строк тривалістю 4 місяці? Чому?

а) Так, оскільки О. є службовцем і строк може становити до 6 місяців.

б) Ні, оскільки для службовців максимальний строк випробування становить 3 місяці, а 4 місяці допускаються лише за погодженням з профспілковим органом.

в) Так, оскільки бухгалтер відноситься до категорії керівників, для яких строк до 6 місяців є стандартним.

г) Ні, оскільки О. не може бути встановлено жодного випробувального строку.

3. Якими є правові наслідки включення до трудового договору умов, що погіршують становище О. порівняно з чинним законодавством?

а) Трудовий договір є недійсним у повному обсязі.

б) Незаконні умови є недійсними, а решта умов договору зберігають чинність відповідно до законодавства.

в) О. зобов'язаний виконувати всі умови договору, оскільки він його підписав.

г) Роботодавець зобов'язаний укласти новий договір.

Фабула 2. Громадянка В., вагітна на 5-му місяці, подала заяву про прийняття на роботу до комунального підприємства «Добробут» на посаду касира. Директор відмовив їй у прийнятті на роботу, мотивуючи тим, що підприємству не потрібен працівник, який незабаром піде у відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. Крім того, він зазначив, що відповідно до внутрішнього положення підприємства перевага надається особам без сімейних обов'язків. В. звернулась до суду.

1. Чи є відмова директора у прийнятті В. на роботу законною?

а) Так, оскільки директор має право самостійно визначати кадрову політику підприємства.

б) Ні, оскільки відповідно до ст. 22 КЗпП забороняється будь-яке пряме або непряме обмеження прав при укладенні трудового договору залежно від вагітності жінки.

в) Так, оскільки підприємство має право відмовляти особам, якщо є виробнича необхідність.

г) Ні, але лише у тому випадку, якщо на посаді касира немає інших кандидатів.

2. Яку відповідальність несе директор за незаконну відмову у прийнятті на роботу вагітній жінці?

а) Цивільно-правову відповідальність у вигляді відшкодування збитків.

б) Кримінальну відповідальність за ст. 172 КК України (грубе порушення законодавства про працю).

в) Лише дисциплінарну відповідальність за рішенням власника підприємства.

г) Адміністративну відповідальність відповідно до КУпАП.

3. До якого органу В. вправі звернутися за захистом своїх трудових прав?

а) Лише до суду.

б) До Державної служби з питань праці або суду.

в) Лише до профспілкового комітету підприємства.

г) До Верховного Суду безпосередньо.

8.3. Робочий час і час відпочинку (рівень В)

Поняття та нормування робочого часу

Робочий час – це встановлений законодавством або угодою сторін відрізок часу, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку і умов трудового договору повинен виконувати свої трудові обов'язки. Правове регулювання робочого часу здійснюється Главою IV КЗпП України (ст.ст. 50–65).

Відповідно до ст. 50 КЗпП нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу.

Скорочена тривалість робочого часу

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється для окремих категорій працівників (ст. 51 КЗпП):

– для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень;

– для осіб віком від 15 до 16 років та учнів від 14 до 15 років, які працюють у вільний від навчання час – 24 години на тиждень;

– для працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці – не більше 36 годин на тиждень за переліком виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці.

Для окремих категорій медичних та педагогічних працівників, а також для інвалідів I та II групи скорочена тривалість встановлюється нормативно-правовими актами та законодавством про їх правовий статус.

Неповний робочий час

Неповний робочий час (неповний робочий день або неповний робочий тиждень) встановлюється за угодою між працівником та роботодавцем. Відповідно до ст. 56 КЗпП роботодавець зобов'язаний встановлювати неповний робочий час на прохання вагітної жінки, жінки, що має дитину до 14 років або дитину-інваліда, а також особи, що здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку.

Оплата праці у разі неповного робочого часу провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Робота на умовах неповного робочого часу не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників.

Надурочна робота

Надурочна робота – це робота, що виконується понад встановлену норму тривалості робочого часу (ст. 62 КЗпП). Надурочні роботи, як правило, не допускаються. Як виняток, надурочні роботи дозволяються лише у визначених законом випадках: при виконанні робіт, необхідних для оборони країни; для запобігання стихійному лиху; для усунення загрози загибелі людей або заподіяння матеріальних збитків; при виконанні суспільно необхідних робіт тощо (ст. 62 КЗпП).

Надурочні роботи не можуть перевищувати для кожного працівника 4 годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік. Роботодавець повинен вести облік надурочних робіт кожного працівника. До надурочних робіт забороняється залучати вагітних жінок, жінок з дітьми до 3 років, осіб до 18 років та інших осіб відповідно до законодавства (ст. 63 КЗпП).

Поняття та види часу відпочинку

Час відпочинку – це час, протягом якого працівник вільний від виконання трудових обов'язків і може використовувати його на власний розсуд. Правове регулювання часу відпочинку здійснюється Главою V КЗпП (ст.ст. 66–84).

До видів часу відпочинку належать:

1) перерва для відпочинку і харчування – надається не пізніше ніж через 4 години після початку роботи; тривалість – від 30 хвилин до 2 годин (ст. 66 КЗпП);

2) щоденний (міжзмінний) відпочинок – тривалість між кінцем одного та початком наступного робочого дня;

3) щотижневий відпочинок – тривалість не менше 42 годин на тиждень (ст. 70 КЗпП). Вихідних днів – не менше двох на тиждень (ст. 67);

4) святкові та неробочі дні – визначені ст. 73 КЗпП (1 та 2 січня, 7 та 25 січня, 8 березня, 1 та 2 травня, 9 травня, 28 червня, 24 серпня, 14 жовтня, 25 та 26 грудня);

5) відпустки – основна щорічна, додаткова щорічна, соціальна, без збереження заробітної плати. Основна щорічна відпустка надається тривалістю не менше 24 календарних днів (ст. 75 КЗпП та Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. № 504/96–ВР).

Щорічні відпустки

Право на щорічну основну відпустку тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік встановлено ст. 75 КЗпП та ст. 6 Закону України «Про відпустки». Деякі категорії працівників мають право на подовжену відпустку (педагогічні та наукові працівники – до 56 календарних днів, неповнолітні – 31 календарний день).

Додаткові відпустки надаються за роботу зі шкідливими та важкими умовами праці, за особливий характер праці, тривалість яких встановлюється ст.ст. 7 і 8 Закону України «Про відпустки». Соціальні відпустки включають відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами (70 + 56 днів або 70 + 70 днів у разі ускладнених пологів), відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку та ін.

Тестові завдання до підрозділу 8.3.

1. Яка нормальна тривалість робочого тижня встановлена ст. 50 КЗпП України?

- а) 36 годин.
- б) 38 годин.
- в) 40 годин.**
- г) 48 годин.

2. Яка максимальна тривалість надурочних робіт допускається для кожного працівника відповідно до ст. 62 КЗпП?

- а) 4 години протягом двох днів підряд і 100 годин на рік.
- б) 4 години протягом двох днів підряд і 120 годин на рік.**
- в) 6 годин на тиждень і 180 годин на рік.
- г) 2 години на добу і 80 годин на рік.

3. Яких трьох категорій осіб відповідно до ст. 63 КЗпП забороняється залучати до надурочних робіт?

- а) Пенсіонерів за віком.
- б) Вагітних жінок.**
- в) Осіб з інвалідністю I та II груп, якщо це суперечить медичним рекомендаціям.**
- г) Осіб, які мають двох і більше дітей.
- г) Осіб, які не досягли 18 років.**
- д) Осіб, які перебувають на випробувальному строці.
- е) Сумісників.

4. Установіть правильну послідовність надання щорічної відпустки:

- а) Видання роботодавцем наказу про надання відпустки.
- б) Виплата відпускних (не пізніше ніж за 3 дні до початку відпустки).
- в) Складання та затвердження графіку відпусток.
- г) Подання працівником заяви про відпустку (або за графіком без заяви).
- д) Початок відпустки.

Правильна послідовність: в → г → а → б → д

5. Установіть відповідність між видами відпусток та їх тривалістю відповідно до Закону України «Про відпустки»:

Вид відпустки	Тривалість
1. Основна щорічна відпустка	а) Не менше 31 календарного дня
2. Основна щорічна відпустка для неповнолітніх	б) Не менше 24 календарних дні
3. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами (звичайні пологи)	в) 126 календарних днів (70 до та 56 після пологів)

Правильні відповіді: **1 – б; 2 – а; 3 – в**

6. У якому разі роботодавець **ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ** надати щорічну відпустку у зручний для працівника час відповідно до Закону «Про відпустки»?

а) На прохання будь-якого працівника зі стажем понад 5 років.

б) Ветеранам праці.

в) Особам віком до 18 років.

г) Особам, що досягли пенсійного віку.

8.4. Оплата праці та її нормування. гарантії та компенсації (рівень С)

Поняття заробітної плати та правове регулювання

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Правове регулювання оплати праці здійснюється Главою VII КЗпП України (ст.ст. 94–117), Законом України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. № 108/95–ВР, а також нормативно-правовими актами, що регулюють мінімальну заробітну плату, галузевими та колективними угодами.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Структура заробітної плати

Відповідно до ст. 2 Закону про оплату праці заробітна плата складається з трьох частин:

1. Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

2. Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. До додаткової заробітної плати включаються доплати, надбавки, гарантійні й компенсаційні виплати, премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

3. Інші заохочувальні та компенсаційні виплати – виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премій за спеціальними системами і

положеннями, компенсаційних та інших грошових і матеріальних виплат, не передбачених нормативними актами або що провадяться понад установлені норми.

Мінімальна заробітна плата

Мінімальна заробітна плата (МЗП) – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (ст. 3–1 Закону України «Про оплату праці»). МЗП є державною соціальною гарантією і встановлюється у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

МЗП встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, раз на рік у законі про державний бюджет на відповідний рік. Не включаються до МЗП: доплати за роботу в надурочний час, у нічний час, у святкові і неробочі дні, за сумісництво.

Тарифна система оплати праці

Тарифна система використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від їх кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою для формування та диференціації розмірів заробітної плати. Тарифна система включає: тарифні сітки; тарифні ставки; схеми посадових окладів; тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники).

Тарифна сітка (схема посадових окладів) формується на основі тарифної ставки робітника першого розряду та міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів) (ст. 6 Закону про оплату праці). Тарифна ставка встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб на 1 січня календарного року.

Виплата заробітної плати та строки

Відповідно до ст. 115 КЗпП та ст. 24 Закону України «Про оплату праці» заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором або нормативним актом роботодавця, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів.

Забороняється виплата заробітної плати у формі боргових зобов'язань, розписок, купонів. Заробітна плата виплачується у грошових знаках, що мають законний обіг на території України. Виплата заробітної плати в іноземній валюті або натурою не допускається, якщо інше не встановлено законодавством.

При затримці виплати заробітної плати більш як на один місяць роботодавець зобов'язаний виплатити відшкодування у розмірах, визначених ст. 34 Закону про оплату праці.

Гарантії та компенсації в трудовому праві

Гарантії – це засоби та умови, за допомогою яких забезпечується здійснення наданих працівникам прав у галузі соціально-трудових відносин. Компенсації – це грошові виплати, встановлені з метою відшкодування працівникам витрат, пов'язаних з виконанням ними трудових або інших передбачених законом обов'язків.

До гарантій та компенсацій відповідно до Глави VIII КЗпП (ст.ст. 118–127) належать: гарантії при направленні у відрядження (ст. 121 КЗпП); гарантії та компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість (ст. 120); гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації (ст. 122); гарантії для працівників–донорів (ст. 124); гарантії для членів виборних профспілкових органів (ст. 252 КЗпП).

Тестові завдання до підрозділу 8.4.

1. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оплату праці», яка частина заробітної плати є винагородою за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці?

- а) Додаткова заробітна плата.
- б) Основна заробітна плата.**
- в) Інші заохочувальні та компенсаційні виплати.
- г) Надбавка за кваліфікацію.

2. З яких трьох складових відповідно до Закону України «Про оплату праці» складається заробітна плата?

- а) Посадового окладу, премії та матеріальної допомоги.
- б) Тарифної ставки, надбавок та доплат.
- в) Основної заробітної плати, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат.**
- г) Мінімальної заробітної плати, індексації та соціальних виплат.

3. Яких трьох виплат відповідно до ст. 3–1 Закону України «Про оплату праці» НЕ включається до мінімальної заробітної плати?

- а) Доплата за роботу в надурочний час.**
- б) Тарифна ставка першого розряду.
- в) Доплата за роботу у нічний час.**
- г) Посадовий оклад відповідно до штатного розпису.
- г) Доплата за роботу у святкові та неробочі дні.**
- д) Надбавка за вислугу років.
- е) Індexсація заробітної плати.

4. Яку відповідальність несе роботодавець за затримку виплати заробітної плати більш як на один місяць?

- а) Лише дисциплінарну відповідальність.
- б) Зобов'язаний виплатити відшкодування відповідно до ст. 34 Закону «Про оплату праці».**
- в) Лише кримінальну відповідальність за ст. 175 КК України.
- г) Жодної відповідальності, якщо немає коштів на рахунок.

5. Установіть відповідність між елементами структури заробітної плати та конкретними виплатами:

Елемент	Виплати

1. Основна заробітна плата	а) Допомога по тимчасовій непрацездатності
2. Додаткова заробітна плата	б) Доплата за розширення зони обслуговування
3. Інші заохочувальні та компенсаційні виплати	в) Оплата путівок на санаторно-курортне лікування
	г) Винагорода за виконану роботу відповідно до тарифних ставок

Правильні відповіді: 1 – г; 2 – б; 3 – а, в

6. Відповідно до ст. 115 КЗпП та Закону України «Про оплату праці», з якою максимальною регулярністю має виплачуватися заробітна плата?

а) Не рідше одного разу на місяць.

б) Не рідше двох разів на місяць через проміжок не більше 16 календарних днів.

в) Не рідше одного разу на два тижні.

г) За домовленістю сторін у будь-який строк.

Фабула 1. Працівник Д. уклав трудовий договір з ТОВ «Агро» на посаду тракториста. Колективний договір підприємства передбачав виплату заробітної плати один раз на місяць – 25 числа. Крім того, у листопаді роботодавець не виплатив заробітну плату у встановлений строк, затримавши її на 45 днів. Роботодавець також встановив частину заробітної плати Д. у вигляді права на користування службовим транспортним засобом, не виплачуючи відповідну грошову суму. Д. звернувся до Державної служби з питань праці зі скаргою.

1. Які порушення законодавства про оплату праці були допущені роботодавцем на ТОВ «Агро»?

а) Виплата заробітної плати один раз на місяць (порушення ст. 115 КЗпП).

б) Відсутність колективного договору на підприємстві.

в) Затримка виплати заробітної плати (порушення ст. 115 КЗпП та Закону України «Про оплату праці»).

г) Встановлення частини заробітної плати у негрошовій формі без законних підстав.

г) Невиплата надбавки за шкідливі умови праці.

д) Відмова у наданні щорічної відпустки.

е) Залучення до надурочних робіт без доплати.

2. Яке відшкодування має право отримати Д. у зв'язку з 45-денною затримкою заробітної плати?

а) Лише суму заробітної плати без будь-яких додаткових виплат.

б) Суму заробітної плати та відшкодування відповідно до ст. 34 Закону «Про оплату праці», що нараховується на заборгованість.

- в) Лише моральну шкоду за рішенням суду.
- г) Потрійний розмір заробітної плати як штраф.

3. До якого органу вправі звернутися Д. для захисту своїх прав щодо виплати заробітної плати?

- а) До Пенсійного фонду України.
- б) До Державної служби з питань праці або суду.**
- в) Лише до профспілкового комітету підприємства.
- г) До Кабінету Міністрів України.

Фабула 2. На підприємстві ТОВ «Будмат» при проведенні перевірки Державною службою з питань праці було виявлено: 1) розмір посадового окладу головного бухгалтера становив 5 000 грн, що нижче мінімальної заробітної плати, встановленої законом; 2) окремим категоріям працівників, зайнятих на шкідливих роботах, не встановлено доплат; 3) преміювання здійснювалося виключно на розсуд директора без затвердженого Положення про преміювання.

1. Яке з виявлених порушень є найбільш серйозним з точки зору порушення законодавчо встановлених гарантій?

- а) Відсутність Положення про преміювання.
- б) Встановлення посадового окладу нижче мінімальної заробітної плати.**
- в) Відсутність доплат за шкідливі умови праці.
- г) Обидва порушення (а) і (в) є однаково серйозними.

2. Яка відповідальність передбачена для роботодавця за виплату заробітної плати нижче встановленого законом розміру?

- а) Лише дисциплінарна відповідальність директора.
- б) Адміністративна відповідальність (штраф) та обов'язок доплатити різницю працівнику.**
- в) Лише цивільна відповідальність у вигляді відшкодування збитків.
- г) Кримінальна відповідальність директора без можливості штрафу.

3. Де відповідно до законодавства мають бути закріплені розміри та умови преміювання на підприємстві?

- а) Виключно у трудових договорах з кожним окремим працівником.
- б) У колективному договорі та/або Положенні про преміювання, затвердженому роботодавцем.**
- в) Виключно у Статуті підприємства.
- г) У наказах директора без обмежень.

8.5. Трудова дисципліна (рівень В)

Поняття та значення трудової дисципліни

Трудова дисципліна – це сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки працівників і роботодавця, визначають заходи заохочення за успіхи у праці та відповідальність за невиконання цих обов'язків. Правове регулювання трудової дисципліни здійснюється Главою Х КЗпП України (ст.ст. 139–152), а також типовими і галузевими правилами внутрішнього трудового розпорядку, статутами і положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників.

Відповідно до ст. 139 КЗпП працівники зобов'язані: своєчасно і точно виконувати розпорядження роботодавця; дотримуватися трудової та технологічної дисципліни; дотримуватися вимог нормативних актів про охорону праці; дбайливо ставитися до майна підприємства. Роботодавець, у свою чергу, зобов'язаний правильно організовувати працю, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну.

Правила внутрішнього трудового розпорядку

Внутрішній трудовий розпорядок є системою врегульованих нормами права відносин, що складаються в трудовому колективі в процесі праці. Правила внутрішнього трудового розпорядку затверджуються трудовими колективами за поданням роботодавця і профспілкового комітету на підставі Типових правил (ст. 142 КЗпП). Вони регулюють: порядок прийняття і звільнення працівників; основні права та обов'язки сторін; робочий час і час відпочинку; заохочення за успіхи у роботі; відповідальність за порушення дисципліни.

Дисциплінарний проступок і підстави відповідальності

Дисциплінарний проступок – це протиправне і винне невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків. Елементами дисциплінарного проступку є: протиправна поведінка (дія або бездіяльність); вина (умисел або необережність); зв'язок між поведінкою та наслідками; збиток (матеріальний або нематеріальний), хоча не завжди є обов'язковим.

Роботодавець має право застосувати дисциплінарне стягнення при наявності: факту порушення трудової дисципліни; провини (вини) працівника; причинного зв'язку між порушенням і заподіяною шкодою (за необхідності).

Заходи дисциплінарного стягнення

Відповідно до ст. 147 КЗпП за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано лише одне з двох дисциплінарних стягнень: 1) догана; 2) звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення. Звільнення як дисциплінарне стягнення може застосовуватися лише у випадках, передбачених п.п. 3, 4, 7, 8 ст. 40 та ст. 41 КЗпП (прогул, поява у нетверезому стані, одноразове грубе порушення тощо).

Забороняється застосовувати дисциплінарні стягнення, не передбачені законом (штраф, позбавлення відпустки та ін.).

Порядок застосування дисциплінарних стягнень

Порядок застосування дисциплінарних стягнень регулюється ст.ст. 148–150 КЗпП:

1. До застосування стягнення роботодавець повинен зажадати від порушника письмове пояснення. Відмова надати пояснення не є перешкодою для застосування стягнення.

2. Стягнення застосовується безпосередньо після виявлення проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення від роботи у зв'язку з хворобою або відпусткою.

3. Стягнення не може бути накладено пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

4. За кожне порушення може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення.

5. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під підпис.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому стягненню, він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення (ст. 151 КЗпП).

Заохочення за успіхи у праці

Відповідно до ст. 143 КЗпП до працівників підприємств, установ та організацій можуть застосовуватися будь-які заохочення, що містяться у затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку. Законодавство не обмежує перелік заходів заохочення, залишаючи це на розсуд підприємства. До традиційних заходів заохочення відносяться: подяка, грошова премія, цінний подарунок, видання на дошку пошани, присвоєння звання тощо.

Тестові завдання до підрозділу 8.5.

1. *Які дисциплінарні стягнення відповідно до ст. 147 КЗпП України можуть бути застосовані до працівника?*

- а) Догана та попередження.
- б) Догана та звільнення.**
- в) Штраф, догана та звільнення.
- г) Попередження, догана та пониження у посаді.

2. *Протягом якого строку з дня виявлення проступку може бути накладено дисциплінарне стягнення відповідно до ст. 148 КЗпП?*

- а) Не пізніше шести місяців з дня виявлення.
- б) Не пізніше одного місяця з дня виявлення, не рахуючи часу хвороби або відпустки.**
- в) Не пізніше трьох місяців з дня вчинення проступку.
- г) Не пізніше двох тижнів з дня виявлення.

3. *Вкажіть три обов'язкові елементи дисциплінарного проступку як підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності:*

- а) Наявність матеріальної шкоди підприємству.
- б) Протиправна поведінка працівника.**
- в) Відмова працівника надати письмові пояснення.

г) **Вина працівника у формі умислу або необережності.**

г) Попереднє застосування дисциплінарного стягнення до цього працівника.

д) **Причинний зв'язок між поведінкою та наслідками (порушенням трудових обов'язків).**

е) Публічне визнання вини працівником.

4. *Установіть правильну послідовність дій роботодавця при застосуванні дисциплінарного стягнення до працівника:*

а) Видання наказу про застосування дисциплінарного стягнення.

б) Виявлення факту дисциплінарного проступку.

в) Оголошення стягнення працівнику під підпис.

г) Зажадання від працівника письмового пояснення.

д) Отримання або відмова у наданні письмового пояснення.

Правильна послідовність: б → г → д → а → в

5. *Установіть відповідність між строками та наслідками у сфері дисциплінарної відповідальності:*

Строк	Правовий наслідок
1. 1 місяць з дня виявлення	а) Граничний строк давності – після нього стягнення не може бути накладено
2. 6 місяців з дня вчинення	б) Граничний строк застосування стягнення після виявлення
3. 1 рік з дня накладення стягнення	в) Після закінчення цього строку (без нового стягнення) працівник вважається таким, що не мав стягнення

Правильні відповіді: 1 – б; 2 – а; 3 – в

6. *Чи може роботодавець накласти на одного й того самого працівника одночасно два дисциплінарних стягнення (догану та звільнення) за один і той самий проступок?*

а) Так, якщо проступок є особливо тяжким.

б) Ні, за кожне порушення може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення.

в) Так, якщо це передбачено правилами внутрішнього трудового розпорядку.

г) Ні, але лише у разі відсутності попередніх стягнень.

8.6. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору (рівень С)

Поняття та підстави матеріальної відповідальності

Матеріальна відповідальність у трудовому праві – це обов'язок однієї сторони трудового договору (роботодавця або працівника) відшкодувати іншій стороні майнову шкоду (збитки), заподіяну внаслідок неналежного виконання

трудових обов'язків. Правове регулювання матеріальної відповідальності у трудовому праві здійснюється Главою IX КЗпП України (ст.ст. 130–138).

Матеріальна відповідальність у трудовому праві відрізняється від цивільно-правової: розмір відшкодування, як правило, обмежений; стягнення шкоди відбувається за спрощеною процедурою; враховується провина, форма власності та матеріальне становище.

Підставою матеріальної відповідальності є: наявність прямої дійсної шкоди; протиправна поведінка (дія або бездіяльність) особи, яка заподіяла шкоду; вина особи у заподіянні шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою.

Матеріальна відповідальність працівника

Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству (ст. 130 КЗпП). За загальним правилом – у межах прямої дійсної шкоди. Відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) за трудовим правом не передбачено, якщо інше не встановлено законодавством.

КЗпП виділяє два види матеріальної відповідальності працівника:

1. Обмежена матеріальна відповідальність – у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше середнього місячного заробітку (ст. 132 КЗпП). Застосовується у більшості випадків.

2. Повна матеріальна відповідальність – у повному розмірі шкоди (ст. 134 КЗпП). Підстави: укладення договору про повну матеріальну відповідальність; отримання майна під звіт за разовим дорученням; навмисне знищення майна; шкода у стані сп'яніння; шкода від злочинних дій; розголошення охоронюваної таємниці; шкода заподіяна не при виконанні трудових обов'язків.

Порядок відшкодування шкоди

Порядок відшкодування шкоди врегульований ст.ст. 136–138 КЗпП:

– при обмеженій відповідальності: шкода, що не перевищує середнього місячного заробітку, покривається за розпорядженням роботодавця (не пізніше двох тижнів з дня виявлення шкоди) шляхом відрахування із заробітної плати; розмір одноразового відрахування – не більше 20% заробітної плати (ст. 128 КЗпП);

– при повній відповідальності або за відмови працівника відшкодувати добровільно: роботодавець звертається до суду протягом одного року з дня виявлення шкоди.

Відшкодування шкоди частинами (добровільна угода) можливе за письмовою домовленістю сторін.

Матеріальна відповідальність роботодавця

Роботодавець несе матеріальну відповідальність перед працівником у таких випадках: незаконне звільнення або переведення (ст. 235 КЗпП) – виплата середнього заробітку за час вимушеного прогулу; затримка розрахунку при звільненні (ст. 117 КЗпП); заподіяння шкоди здоров'ю працівника (ст. 173 КЗпП).

Шкода, заподіяна працівникам каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням трудових обов'язків, відшкодовується у встановленому законодавством порядку.

У разі ушкодження здоров'я працівника, причиною якого став мобінг (цькування), факт якого підтверджено судовим рішенням, що набрало законної

сили, заподіяна шкода відшкодовується у розмірі понесених витрат на лікування.

Тестові завдання до підрозділу 8.6.

1. За яким правилом відповідно до ст. 132 КЗпП несуть матеріальну відповідальність працівники у більшості випадків?

а) У повному розмірі заподіяної шкоди.

б) У розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше середнього місячного заробітку.

в) У розмірі подвоєної шкоди як покарання.

г) Матеріальна відповідальність виключається за відсутності вини.

2. Вкажіть три підстави для повної матеріальної відповідальності працівника відповідно до ст. 134 КЗпП:

а) Заподіяння шкоди при виконанні звичайних трудових обов'язків.

б) Заподіяння шкоди у стані алкогольного сп'яніння.

в) Допущення технічного браку через необережність.

г) Навмисне знищення або псування майна роботодавця.

г) Помилка при виконанні службових обов'язків.

д) Отримання майна під звіт за разовим дорученням.

е) Невиконання плану виробництва.

3. Відповідно до ст. 117 КЗпП, яку відповідальність несе роботодавець за затримку розрахунку при звільненні?

а) Штраф до Державного бюджету.

б) Виплату середнього заробітку за кожен день затримки.

в) Лише моральну шкоду за рішенням суду.

г) Адміністративний штраф без виплати працівнику.

4. Установіть відповідність між видом матеріальної відповідальності та її особливостями:

Вид відповідальності	Особливість
1. Обмежена матеріальна відповідальність	а) Передбачає відшкодування в повному розмірі заподіяної шкоди; застосовується лише у визначених законом випадках
2. Повна матеріальна відповідальність	б) Обмежена розміром середнього місячного заробітку; застосовується як загальне правило
3. Колективна матеріальна відповідальність	в) Застосовується при спільному виконанні робіт, коли неможливо розмежувати відповідальність кожного члена колективу

Правильні відповіді: 1 – б; 2 – а; 3 – в

5. У якому розмірі відповідно до ст. 128 КЗпП може проводитися одноразове відрахування із заробітної плати для відшкодування шкоди?

- а) Не більше 10% заробітної плати.
- б) Не більше 20% заробітної плати.**
- в) Не більше 50% заробітної плати.
- г) У повному розмірі заробітної плати.

6. *Протягом якого строку роботодавець вправі звернутися до суду з позовом про відшкодування шкоди, заподіяної працівником?*

- а) Протягом трьох місяців з дня виявлення шкоди.
- б) Протягом одного року з дня виявлення шкоди.**
- в) Протягом трьох років (загальний строк позовної давності).
- г) Протягом шести місяців з дня звільнення працівника.

Фабула 1. Касир магазину К. уклав із роботодавцем договір про повну матеріальну відповідальність. Під час інвентаризації виявлено нестачу коштів на суму 35 000 грн. При перевірці встановлено, що К. регулярно брав кошти з каси в особистих цілях без відповідного оформлення. К. заперечив свою вину, посилаючись на те, що доступ до каси мали й інші особи. Роботодавець звернувся до суду з позовом про стягнення повної суми збитків.

1. *Який вид матеріальної відповідальності застосовується до касира К.?*

а) Обмежена матеріальна відповідальність у розмірі середнього місячного заробітку.

б) Повна матеріальна відповідальність на підставі письмового договору.

в) Колективна матеріальна відповідальність разом з іншими особами, що мали доступ до каси.

г) Кримінальна відповідальність замість матеріальної.

2. *Чи є посилення К. на доступ інших осіб до каси достатньою підставою для звільнення його від відповідальності?*

а) Так, якщо К. доведе, що шкода заподіяна іншими особами.

б) Ні, у будь-якому випадку К. несе відповідальність як матеріально відповідальна особа.

в) Так, у будь-якому випадку – оскільки доступ мали треті особи.

г) Ні, К. зобов'язаний відшкодувати шкоду в повному розмірі незалежно від причин нестачі.

3. *Яким є строк для звернення роботодавця до суду з позовом про відшкодування шкоди?*

а) Три роки з дня виявлення нестачі.

б) Один рік з дня виявлення нестачі.

в) Шість місяців з дня проведення інвентаризації.

г) Три місяці з дня звільнення К.

Фабула 2. Водій підприємства П. через порушення правил дорожнього руху пошкодив службовий автомобіль. Вартість ремонту склала 45 000 грн. Середній місячний заробіток П. – 15 000 грн. Роботодавець видав наказ про

відрахування повної суми шкоди із заробітної плати П. П. не погодився та звернувся до комісії із трудових спорів.

1. Яку суму роботодавець вправі відрахувати із заробітної плати П. за розпорядженням без звернення до суду?

а) Повну суму шкоди – 45 000 грн.

б) Суму в межах середнього місячного заробітку – 15 000 грн.

в) Суму 45 000 грн частинами по 20% заробітної плати щомісяця до повного погашення.

г) Нічого – лише за рішенням суду.

2. Яким чином роботодавець може стягнути залишок суми понад 15 000 грн?

а) Лише шляхом утримань із заробітної плати.

б) Шляхом звернення до суду з позовом протягом одного року з дня виявлення шкоди.

в) Не має права стягувати – лише у межах місячного заробітку.

г) Шляхом укладення додаткової угоди з П. без звернення до суду та без обмежень.

3. Чи є законним наказ роботодавця про відрахування повної суми шкоди (45 000 грн) одразу?

а) Так, якщо П. уклав договір про повну матеріальну відповідальність.

б) Ні, оскільки позадоговірна матеріальна відповідальність П. обмежена розміром середнього місячного заробітку, а одноразове відрахування – 20% зарплати.

в) Так, водії несуть повну матеріальну відповідальність завжди.

г) Так, якщо шкода заподіяна умисно.

8.7. Трудові спори (рівень С)

Поняття та класифікація трудових спорів

Трудові спори – це розбіжності, що виникають між сторонами трудових правовідносин (між роботодавцем та працівником або між роботодавцем і профспілкою/трудовим колективом) щодо застосування норм трудового законодавства, встановлення або зміни умов праці.

Трудові спори класифікуються:

1. За суб'єктним складом: індивідуальні трудові спори – виникають між конкретним працівником та роботодавцем; колективні трудові спори (конфлікти) – між роботодавцем та трудовим колективом (профспілкою).

2. За характером: спори про застосування норм трудового законодавства; спори про встановлення нових умов праці (договірні).

3. За порядком розгляду: спори, що розглядаються в комісіях із трудових спорів; спори, що розглядаються в судовому порядку.

Індивідуальні трудові спори

Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів регламентований Главою XV КЗпП (ст.ст. 221–241). Органами, що розглядають індивідуальні трудові спори, є: комісії із трудових спорів (КТС); суди.

Комісія із трудових спорів (КТС) є первинним органом розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях. КТС обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу і складається з рівної кількості представників від сторін – роботодавця та профспілкового органу (трудового колективу) (ст. 223 КЗпП). КТС має право розглядати спори про: невиконання умов трудового договору; дисциплінарні стягнення (крім звільнення); виплату заробітної плати; відшкодування шкоди в межах обмеженої відповідальності.

Строки звернення до КТС: працівник може звернутися до КТС у тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права (ст. 225 КЗпП). КТС зобов'язана розглянути спір протягом 10 днів з дня подання заяви. Рішення КТС набирає чинності через 10 днів після прийняття. Якщо рішення не виконано добровільно – видається посвідчення, яке є виконавчим документом.

Судовий розгляд трудових спорів

До суду безпосередньо звертаються при вирішенні: спорів про поновлення на роботі; спорів про зміну формулювання причин звільнення; спорів про виплату різниці в заробітній платі за час вимушеного прогулу; вимог роботодавця до керівника підприємства; спорів про дискримінацію у трудових відносинах (ст. 232 КЗпП).

Строки звернення до суду: у спрах про звільнення – один місяць з дня вручення копії наказу; у спрах про стягнення заробітної плати – без обмежень строку; у всіх інших спрах – три місяці з дня, коли особа дізналася про порушення (ст. 233 КЗпП). При пропуску строку з поважних причин він може бути поновлений судом.

Вирішення спорів про поновлення на роботі здійснюється в порядку позовного провадження. При незаконному звільненні суд поновлює працівника на роботі та стягує з роботодавця середній заробіток за час вимушеного прогулу (ст. 235 КЗпП), а також компенсацію моральної шкоди (ст. 237–1 КЗпП).

Колективні трудові спори

Порядок вирішення колективних трудових спорів регулюється Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. № 137/98–ВР (далі – Закон про КТС).

Колективний трудовий спір виникає у разі: невиконання роботодавцем умов колективного договору; порушення законодавства про оплату праці; відмови від врахування позиції профспілки при прийнятті нормативних актів; встановлення нових умов праці.

Вирішення колективних трудових спорів передбачає обов'язкову стадійність (Закон про КТС):

1. Примирна комісія – формується із представників сторін у рівних пропорціях. Розглядає спір протягом 5 (у виробничому конфлікті) або 10 (з питань укладення угод) робочих днів.

2. Трудовий арбітраж – створюється у разі недосягнення згоди в примирній комісії; складається з арбітрів. Рішення трудового арбітражу є обов'язковим, якщо сторони про це домовились.

3. НСПП (Національна служба посередництва і примирення) – державний орган, що сприяє вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів), здійснює реєстрацію колективних трудових спорів.

Страйк є крайньою мірою вирішення колективного трудового спору. Відповідно до ст. 18 Закону про КТС страйк не допускається під час введення надзвичайного або воєнного стану, у ряді стратегічних галузей. Незаконні страйки тягнуть за собою дисциплінарну та матеріальну відповідальність для організаторів.

Тестові завдання до підрозділу 8.7.

1. Який орган є первинним можливим при розгляді індивідуальних трудових спорів відповідно до Глави XV КЗпП?

- а) Суд.
- б) Комісія із трудових спорів (КТС).**
- в) Державна служба з питань праці.
- г) Профспілковий комітет підприємства.

2. Протягом якого строку відповідно до ст. 233 КЗпП працівник може звернутися до суду у спорі про незаконне звільнення?

- а) Три місяці з дня вручення наказу про звільнення.
- б) Один місяць з дня вручення копії наказу.**
- в) Шість місяців з дня звільнення.
- г) Три роки (загальний строк позовної давності).

3. Вкажіть три категорії трудових спорів, що відповідно до ст. 232 КЗпП підлягають безпосередньому розгляду в суді (без попереднього розгляду в КТС):

- а) Спори про виплату премії.
- б) Спори про поновлення на роботі.**
- в) Спори про відрахування надмірно виплачених коштів.
- г) Спори про зміну формулювання причин звільнення.**
- г) Спори про накладення догани.
- д) Спори про відшкодування роботодавцем моральної шкоди.**
- е) Спори про строки виплати заробітної плати.

4. Установіть правильну послідовність стадій вирішення колективного трудового спору відповідно до Закону «Про порядок вирішення колективних трудових спорів»:

- а) Оголошення страйку (за необхідності).
- б) Формування та робота примирної комісії.
- в) Виникнення колективного трудового спору та фіксація вимог.
- г) Реєстрація спору в НСПП.
- д) Передача спору до трудового арбітражу.

Правильна послідовність: в → г → б → д → а

5. Установіть відповідність між органом розгляду трудових спорів та його характеристикою:

Орган	Характеристика
1. Комісія із трудових спорів (КТС)	а) Розглядає спори між роботодавцями та трудовими колективами; є обов'язковою стадією перед страйком
2. Суд	б) Первинний можливий орган вирішення індивідуальних трудових спорів; обирається трудовим колективом
3. Примирна комісія	в) Органом судової влади; вирішує спори про поновлення на роботі з обов'язковим негайним виконанням рішення

Правильні відповіді: 1 – б; 2 – в; 3 – а

6. Яке рішення виносить суд відповідно до ст. 235 КЗпП при задоволенні позову про незаконне звільнення?

а) Лише грошову компенсацію без поновлення на роботі.

б) Поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу.

в) Зміну формулювання звільнення без виплат.

г) Направлення до КТС для повторного розгляду.

Фабула 1. Працівника Г. було звільнено за п. 1 ст. 40 КЗпП (скорочення штату). Г. вважав звільнення незаконним, оскільки йому не запропонували інших вакансій та не отримали згоди профспілкового органу. Наказ про звільнення Г. отримав 15 березня 2024 р. До суду він звернувся 5 травня 2024 р. В суді роботодавець заявив про пропуск строку звернення.

1. Чи пропустив Г. строк звернення до суду у справі про незаконне звільнення?

а) Так, оскільки з 15 березня до 5 травня минуло більше одного місяця.

б) Ні, оскільки строк становить три місяці.

в) Ні, оскільки строк звернення у спорах про звільнення не обмежений.

г) Так, але суд зобов'язаний прийняти позов у будь-якому випадку.

2. За яких умов суд може поновити Г. пропущений строк звернення?

а) Суд не має права поновлювати пропущений строк ні за яких обставин.

б) Якщо Г. доведе поважність причин пропуску строку (хвороба, перебування у відрядженні тощо).

в) Автоматично, якщо роботодавець не заперечує.

г) Лише якщо профспілка підтримає позов.

3. Якщо суд встановить незаконність звільнення, яке рішення він ухвалить?

а) Виплату компенсації без поновлення на роботі.

б) Поновлення Г. на роботі та виплату середнього заробітку за час вимушеного прогулу з можливим відшкодуванням моральної шкоди.

в) Зміну підстави звільнення на іншу статтю КЗпП.

г) Направлення справи до КТС для повторного розгляду.

Фабула 2. Колектив працівників ТОВ «Енерго» в кількості 150 осіб висунув до роботодавця вимоги щодо підвищення заробітної плати на 20% та надання додаткових соціальних гарантій. Роботодавець відмовив, і виник колективний трудовий спір. Примирна комісія не дійшла згоди. Частина працівників вирішила розпочати страйк наступного дня.

1. Чи є законним рішення про проведення страйку наступного дня після роботи примирної комісії?

а) Так, якщо більшість працівників проголосувала за страйк.

б) Ні, оскільки відповідно до Закону «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» страйк може бути оголошений лише після проходження всіх стадій примирення, включаючи трудовий арбітраж.

в) Так, оскільки примирна комісія не досягла згоди.

г) Так, профспілка вправі оголосити страйк у будь-який момент.

2. Який орган наступним розглядатиме колективний трудовий спір після невдачі примирної комісії?

а) Суд.

б) Трудовий арбітраж.

в) Національна служба посередництва і примирення (НСПП) вирішує спір самостійно.

г) Державна служба з питань праці.

3. Які правові наслідки можуть настати для організаторів незаконного страйку?

а) Лише кримінальна відповідальність.

б) Лише попередження.

в) Дисциплінарна та матеріальна відповідальність, а також відшкодування збитків, заподіяних незаконним страйком.

г) Жодної відповідальності – страйк є конституційним правом.

Фабула 3. Працівниця Л. звернулася до КТС зі скаргою на незаконне утримання із заробітної плати суми в 8 000 грн. КТС задовольнила її вимоги. Роботодавець не виконав рішення КТС добровільно. Л. звернулася до бухгалтерії за посвідченням КТС, але їй відмовили, заявивши, що рішення оскаржено до суду роботодавцем.

1. Чи має право роботодавець оскаржити рішення КТС до суду?

а) Ні, рішення КТС є остаточним і оскарженню не підлягає.

б) Так, роботодавець вправі оскаржити рішення КТС до суду у 10-денний строк.

- в) Так, але лише до Державної служби з питань праці.
- г) Ні, лише у виняткових випадках за згодою профспілки.

2. Чи зупиняє оскарження роботодавцем рішення КТС до суду виконання цього рішення?

- а) Так, оскарження автоматично зупиняє виконання рішення КТС.**
- б) Ні, рішення КТС підлягає негайному виконанню незалежно від оскарження.
- в) Лише за умови, що роботодавець внесе суму спору на депозит суду.
- г) Виконання зупиняється лише за ухвалою суду про забезпечення позову.

3. Якщо суд залишить рішення КТС без змін, яким документом Л. може примусово стягнути гроші?

- а) Оригіналом рішення КТС.
- б) Посвідченням КТС, яке є виконавчим документом, або судовим рішенням.**
- в) Довідкою від профспілки.
- г) Наказом Державної служби з питань праці.

9. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

9.1. Колізійний метод регулювання відносин у міжнародному приватному праві. Застосування колізійних норм (рівень В)

Для врегулювання відносин з іноземним елементом у міжнародному приватному праві застосовуються *два юридико-технічні методи: колізійний і матеріально-правовий*. Оскільки головною проблемою МПрП є визначення права, яке підлягає застосуванню до конкретних правовідносин (компетентного права). Колізійний метод використовується у випадках, коли регулювання відносин не узгоджене між державами або необхідно обрати право, що підлягає застосуванню. Наприклад, якщо громадянин України працює за кордоном і без поважних причин не вийшов на роботу, для вирішення спору спочатку потрібно визначити, законодавство якої держави регулює трудові відносини. Саме це завдання виконують колізійні норми, які встановлюють принципи вибору застосовного права. Колізійний метод відіграв вирішальну роль у становленні міжнародного приватного права, однак має низку недоліків. По-перше, однакові правові спори можуть вирішуватися по-різному в судах різних держав через відмінності національного законодавства, що породжує так звані «шкунтильгаючі правовідносини». По-друге, можливі колізії між самими колізійними нормами різних держав, коли кожна з них відсилає до права іншої країни. По-третє, колізійний метод залишається національним за своєю суттю, адже зрештою застосовується внутрішнє право певної держави. По-четверте, значні труднощі виникають при встановленні змісту та тлумаченні іноземного права. Поряд із колізійним методом застосовується *матеріально-правовий метод*, який передбачає безпосереднє регулювання відносин за допомогою уніфікованих норм міжнародних договорів. У такому разі потреба у визначенні компетентного права відсутня. Проте цей метод має обмежену сферу застосування, оскільки уніфікація норм між державами не завжди є можливою. Тому за відсутності міжнародно-правового регулювання саме колізійний метод залишається основним способом врегулювання відносин з іноземним елементом.

Колізійні норми є центральним інститутом міжнародного приватного права. Їх особливість полягає в тому, що вони не визначають безпосередньо права та обов'язки сторін, а лише вказують, право якої держави підлягає застосуванню до відповідних правовідносин. Тому колізійна норма діє лише у поєднанні з правовою системою держави, до якої вона відсилає.

У міжнародному приватному праві колізійна норма *складається з двох елементів: обсягу та прив'язки*. Обсяг визначає коло правовідносин, що потребують регулювання (наприклад, право власності, спадкування, цивільна дієздатність), а прив'язка вказує на право держави, яке має застосовуватися до цих відносин.

Наприклад, відповідно до ст. 41 З У «Про міжнародне приватне право» право власності на рухоме майно, що перебуває в дорозі, *визначається правом держави, з якої це майно було відправлено*. У ст. 18 цього Закону встановлено, що цивільна дієздатність фізичної особи *визначається її особистим законом*.

Обсяг колізійних норм охоплює різні інститути цивільного, сімейного та інших галузей права. З розвитком міжнародних відносин до них додаються нові сфери, зокрема інтелектуальна власність та договори зі споживачами. В

окремих випадках обсяг колізійних норм деталізується залежно від особливостей конкретних правовідносин.

Прив'язка є найважливішим елементом колізійної норми, оскільки саме вона визначає застосовне право. Основними формулами прикріплення є: особистий закон особи (*lex personalis*), закон місцезнаходження майна (*lex rei sitae*), закон місця вчинення акту (*lex loci actus*), закон місця здійснення діяльності (*lex loci activitatis*), закон суду (*lex fori*) та закон найбільш тісного зв'язку (*lex causae*).

За походженням колізійні норми поділяються на *національні* та *міжнародні*. За механізмом дії розрізняють *двосторонні* та *односторонні* норми. *Двосторонні* містять загальний критерій визначення застосовного права, наприклад місцезнаходження майна. *Односторонні* прямо вказують на право конкретної держави, найчастіше держави, яка встановила таку норму.

За способом регулювання колізійні норми поділяються на *імперативні*, *диспозитивні*, *альтернативні*, і *кумулятивні*. Імперативні не допускають відступу від встановленого правила. Диспозитивні дозволяють сторонам самостійно обирати застосовне право. Альтернативні передбачають декілька можливих прив'язок, а кумулятивні поєднують кілька прив'язок, які доповнюють одна одну.

Практичне значення колізійних норм полягає у визначенні права, що підлягає застосуванню до відносин з іноземним елементом.

Тестові завдання до підрозділу 9.1.

1. У чому полягає сутність колізійного методу?
 - А) У безпосередньому регулюванні правовідносин.
 - Б) У визначенні компетентного органу.
 - В) У визначенні права, яке підлягає застосуванню.**
 - Г) У створенні нових норм права.

2. Який недолік колізійного методу породжує виникнення «шкутильгаючих правовідносин»?
 - А) Відсутність міжнародних договорів.
 - Б) Різне колізійне регулювання однакових правовідносин у різних державах.**
 - В) Неможливість застосування іноземного права.
 - Г) Відсутність судової практики.

3. Яка особливість колізійної норми?
 - А) Вона встановлює санкції.
 - Б) Вона визначає права та обов'язки сторін.
 - В) Вона визначає право якої держави підлягає застосуванню.**
 - Г) Вона регулює процесуальні відносини.

4. З яких елементів складається колізійна норма?
 - А) Гіпотези і санкції.
 - Б) Обсягу і прив'язки.**
 - В) Диспозиції і санкції.

Г) Преамбули і диспозиції.

5. *Що визначає прив'язка колізійної норми?*

А) Строк позовної давності.

Б) Зміст правовідносин.

В) Право держави, яке застосовується.

Г) Юридичний факт.

6. *За походженням колізійні норми поділяються на:*

А) Імперативні та диспозитивні.

Б) Загальні та спеціальні.

В) Національні та міжнародні.

Г) Основні та допоміжні.

7. *Які колізійні норми передбачають декілька можливих прив'язок?*

А) Альтернативні.

Б) Імперативні.

В) Двосторонні.

Г) Односторонні.

8. *Які колізійні норми не допускають відступу від встановленого правила?*

А) Альтернативні.

Б) Диспозитивні.

В) Імперативні.

Г) Кумулятивні.

9.2. Колізійні питання права власності (рівень С)

Речове право в *континентальній системі* поділяється на право власності як найповніше право на річ і обмежені речові права (узуфрукт, сервітут, емфітевзис, застава тощо). У доктрині воно розуміється як сукупність норм, що забезпечують безпосереднє панування особи над річчю незалежно від дій інших осіб. Йому притаманні абсолютний характер, індивідуально визначений об'єкт і виключний перелік речових прав, який встановлюється законом і не може вільно доповнюватися сторонами. Речові права відрізняються від зобов'язальних тим, що діють щодо невизначеного кола осіб, тоді як зобов'язальні є відносними.

У романо-германській системі центральним є право власності, яке охоплює повний комплекс повноважень щодо речі, тоді як обмежені речові права надають лише окремі з них, не припиняючи права власності іншої особи. В *англо-американському праві* аналогом речового права є право власності (ownership), що розглядається як «пучок правомочностей», серед яких володіння, користування, управління, отримання доходів, відчуження та інші. При цьому одна річ може бути об'єктом кількох правомочностей різних осіб.

У сфері міжнародного приватного права ключовим є принцип *lex rei sitae* – закон місцезнаходження речі, який визначає речовий статут і регулює виникнення, зміну, припинення та зміст речових прав. В Україні цей принцип

закріплений у З У «Про міжнародне приватне право», зокрема у ст. 38, яка встановлює, що право власності та інші речові права визначаються правом держави, де знаходиться майно, а також у ст. 39–42 цього Закону, які деталізують питання виникнення і припинення прав, майна в реєстрах, майна в дорозі та захисту речових прав.

Важливе значення має також класифікація майна на рухоме і нерухоме, оскільки вона впливає на визначення змісту речових прав і колізійне регулювання. *Нерухоме майно* зазвичай підпорядковується праву місця його знаходження, а *рухоме* – тому ж загальному принципу *lex rei sitae*, хоча для окремих випадків передбачаються винятки. До таких винятків належить *майно в дорозі*, де може застосовуватися *право місця відправлення* або призначення, транспортні засоби та інші об'єкти, для яких визначальним є право реєстрації, а також окремі категорії, як-от культурні цінності чи спадкові відносини, де можливе «розщеплення» колізійного регулювання.

Виникнення і припинення речових прав визначається правом держави, де майно перебувало в момент юридичного факту, що став підставою для виникнення або припинення права. У випадку набувальної давності застосовується право місця, де майно знаходилося на момент завершення строку володіння. Загальний підхід забезпечує стабільність речових прав і їх міжнародне визнання, незалежно від переміщення майна між державами.

Тестові завдання до підрозділу 9.2.

Фабула 1. Громадянин України Сергій у 2012 році самовільно вселився до занедбаного будинку, розташованого в Польщі, який фактично не використовувався власником і не був об'єктом активного управління. Сергій відкрито проживав у будинку, здійснював ремонт, сплачував місцеві податки та комунальні платежі, вважаючи себе добросовісним володільцем.

У 2025 році офіційний власник будинку звернувся до суду з вимогою про витребування майна, стверджуючи, що право власності за ним зберігається, а строк набувальної давності не може бути застосований через різну правову кваліфікацію володіння.

Сергій, у свою чергу, подав зустрічний позов про визнання права власності за набувальною давністю, посилаючись на тривале, відкрите та безперервне володіння нерухомістю.

1. Яке право застосовується до визначення права власності на нерухоме майно в Польщі?

- А. Право громадянства власника.
- Б. Право держави суду.
- В. Право держави місцезнаходження майна (*lex rei sitae*).**
- Г. Право держави проживання володільця.

2. Яке право визначає умови набуття права власності за набувальною давністю на нерухоме майно?

- А. Право України як права позивача.
- Б. Право держави місцезнаходження нерухомого майна.**
- В. Право громадянства власника.

Г. Право держави укладення договору.

3. З якого моменту визначається строк набувальної давності щодо нерухомого майна?

А. З моменту подання позову.

Б. З моменту реєстрації права власності.

В. З моменту фактичного початку відкритого володіння майном.

Г. З моменту рішення суду.

4. Виберіть три правильні твердження щодо набувальної давності в міжнародному приватному праві.

А. До нерухомого майна застосовується право місця його знаходження.

Б. Строк набувальної давності визначається правом відповідної держави (lex rei sitae).

В. Українське право завжди застосовується незалежно від місцезнаходження майна.

Г. Володіння має бути відкритим і безперервним для набуття права власності.

Д. Громадянство володільця є вирішальним критерієм.

Е. Набувальна давність не застосовується до нерухомого майна.

Є. Суд не може враховувати іноземне право у таких спорах.

5. Установіть відповідність між категоріями та колізійними принципами.

1. Lex rei sitae	А. Основний колізійний принцип права власності та інших речових прав
2. Закон країни відправлення	Б. Визначає правовий режим майна що перебуває в дорозі
3. Набувальна давність	В. Спосіб набуття права власності через тривале володіння
4. Добросовісне володіння	Г. Володіння майном без знання про незаконність його набуття

Правильна відповідь

1.А.

2.Б.

3.В.

4.Г.

9.3. Питання спадкування у міжнародному приватному праві (рівень С)

Міжнародне спадкування виникає через міграцію населення, змішані шлюби, подвійне громадянство, міжнародні інвестиції та наявність майна в різних державах. Воно характеризується наявністю іноземного елемента:

спадкодавець, спадкоємці або спадкове майно можуть бути пов'язані з різними правопорядками. Основною проблемою є значні відмінності спадкового права різних країн щодо форми заповіту, кола спадкоємців, обов'язкової частки, строків прийняття спадщини та порядку переходу майна.

У країнах континентального права спадкування ґрунтується на універсальному правонаступництві, тобто права й обов'язки померлого безпосередньо переходять до спадкоємців. У країнах загального права (Англія, США) спадкове майно спочатку переходить до особистого представника померлого, який після розрахунків із кредиторами передає його спадкоємцям. Заповіт є основною підставою спадкування, але його форма та зміст суттєво відрізняються у різних державах. Водночас більшість країн обмежують свободу заповіту через інститут обов'язкової частки або захист інтересів членів сім'ї.

Особливе значення має колізійне регулювання спадкових відносин. Колізія виникає тоді, коли спадкова справа пов'язана з кількома правовими системами, кожна з яких може претендувати на її регулювання. У міжнародному приватному праві застосовується спадковий статут – право, що підлягає застосуванню для врегулювання спадкових відносин.

В Україні колізійне регулювання спадкування здійснюється насамперед З У «Про міжнародне приватне право». Загальне правило (ст. 70 ЗУ «Про міжнародне приватне право») передбачає, що спадкові відносини регулюються правом держави останнього місця проживання спадкодавця. Водночас щодо нерухомого майна діє спеціальна прив'язка (ст. 71 ЗУ «Про міжнародне приватне право»): застосовується право держави, де це майно знаходиться (*lex rei sitae*), а щодо майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – право України. Таким чином, українське право використовує *принцип розщеплення спадкового статуту*: для рухомого і нерухомого майна можуть застосовуватися різні правопорядки.

Форма заповіту та здатність особи до його складання визначаються правом держави постійного місця проживання заповідача на момент його вчинення (ст. 72 З У «Про міжнародне приватне право»). Важливим є правильне встановлення місця проживання спадкодавця, оскільки від цього залежить вибір застосовного права. Крім того, українські суди та нотаріуси можуть відмовити у застосуванні іноземного права, якщо його наслідки суперечать публічному порядку України, зокрема принципам рівності спадкоємців або праву на обов'язкову частку.

Колізійні питання також виникають *щодо відумерлої спадщини*. Міжнародні договори України переважно закріплюють правило, за яким рухоме майно переходить державі громадянства спадкодавця, а нерухоме – державі, на території якої воно розташоване. Отже, міжнародне спадкування є сферою, де ключову роль відіграють саме колізійні норми ЗУ «Про міжнародне приватне право», які дозволяють визначити компетентний правопорядок та забезпечити належний захист прав спадкоємців.

Тестові завдання до підрозділу 9.3.

Фабула 1. Громадянка України Марія К. останні 8 років постійно проживала в Польщі. Там вона склала заповіт, за яким заповіла все своє майно синові. Після її смерті залишилися: квартира в місті Львів, автомобіль,

zareєстрований у Польщі, банківський рахунок у польському банку. Донька спадкодавиці вважає, що до всієї спадщини має застосовуватися українське право, оскільки її мати була громадянкою України. Син наполягає на застосуванні польського права.

1. Яке право за загальним правилом регулює спадкові відносини відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право»?

А. Право громадянства спадкодавця.

Б. Право останнього місця проживання спадкодавця.

В. Право громадянства спадкоємця.

Г. Право місцезнаходження будь-якого майна.

2. Яке право застосовується до спадкування квартири у Львові?

А. Польське право.

Б. Право останнього місця проживання спадкодавиці.

В. Українське право як право місцезнаходження нерухомого майна.

Г. Право, обране спадкоємцями.

3. Виберіть три правильні твердження.

А. У справі наявний іноземний елемент.

Б. Останнє місце проживання спадкодавця має значення для визначення застосовного права.

В. До нерухомого майна може застосовуватися інше право, ніж до рухомого.

Г. Громадянство спадкодавця завжди є вирішальним критерієм.

Д. Колізійні норми не застосовуються до спадкування.

Е. Заповіт виключає можливість виникнення колізій.

Є. До всієї спадщини обов'язково застосовується право однієї держави.

4. Встановіть відповідність:

1. Континентальна система права	А. Майно спочатку переходить особистому представнику померлого
2. Англо-американська система права	Б. Характерна для Франції, Німеччини, України
3. Універсальне правонаступництво	В. Права та обов'язки безпосередньо переходять спадкоємцям
4. Здійснює управління спадковою масою та розрахунки з кредиторами	Г. Особистий представник померлого

Правильна відповідність:

1 – Б

2 – А

3 – В

4 – Г.

9.4. Порядок укладення та розірвання транскордонних шлюбів. Правове регулювання майнових відносин подружжя, укладених іноземним елементом (рівень С)

Шлюб у різних правових системах розуміється як союз або договір між особами, а інколи як партнерство. Його умови поділяються на матеріальні (вік, згода, відсутність іншого шлюбу, дієздатність, відсутність близької родинності, стан здоров'я) і формальні (процедура реєстрації, форма шлюбу, присутність сторін, інколи оголошення чи свідки). У різних країнах шлюб може бути *цивільним, релігійним або змішаним*, а фактичні союзи визнаються не всюди. В Україні шлюб можливий лише через державну реєстрацію і регулюється СК України.

У міжнародному приватному праві через різницю національних норм застосовуються колізійні прив'язки, насамперед особистий закон і *lex loci celebrationis*. В Україні це врегульовано ЗУ «Про міжнародне приватне право».

Укладання шлюбу на території України. Відповідно до ст. 56 ЗУ «Про міжнародне приватне право» формальні умови (форма і порядок укладання шлюбу) в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України. Щодо матеріальних умов, ст. 55 ЗУ «Про міжнародне приватне право» встановлює, що право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладання шлюбу. У разі укладання шлюбу в Україні також застосовуються вимоги СК України щодо підстав його недійсності.

Питання укладання шлюбу за кордоном та його визнання в Україні залежить від громадянства осіб, які укладають шлюб. Шлюб між громадянами України, а також шлюб між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови дотримання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу (ч. 1 ст. 58 ЗУ «Про міжнародне приватне право»). Шлюб між іноземцями або особами без громадянства, укладений відповідно до права іноземної держави, визнається в Україні (ч. 2 ст. 58 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

Укладання шлюбу в консульських установах і дипломатичних представництвах регулюється ст. 57 ЗУ «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої шлюб між громадянами України, якщо хоча б один із них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі або дипломатичному представництві України згідно з правом України та визнається дійсним в Україні.

Правові наслідки шлюбу визначаються відповідно до ст. 60 ЗУ «Про міжнародне приватне право» спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави останнього спільного місця проживання за умови, що хоча б один із подружжя проживає в цій державі, або правом держави найбільш тісного зв'язку. Подружжя може обрати право, що застосовується до правових наслідків шлюбу, в межах, визначених законом. Майнові відносини подружжя регулюються ст. 61 ЗУ «Про міжнародне приватне право», яка допускає вибір застосовного права або його визначення за загальними колізійними прив'язками, а форма такого вибору відповідно до ст.

62 ЗУ «Про міжнародне приватне право» здійснюється у письмовій формі та в Україні підлягає нотаріальному посвідченню.

Припинення шлюбу та його правові наслідки відповідно до ст. 63 ЗУ «Про міжнародне приватне право» визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків шлюбу, а недійсність шлюбу згідно зі ст. 64 ЗУ «Про міжнародне приватне право» визначається правом, яке застосовувалося при його укладенні відповідно до ст. 55 і 57 Закону.

Тестові завдання до підрозділу 9.4.

Фабула 1. Громадянка України Олена під час навчання в Польщі познайомилася з громадянином Польщі Марекком. Пара вирішила укласти шлюб у Польщі відповідно до польського законодавства. Після реєстрації шлюбу вони переїхали на постійне проживання до України.

Через декілька років між подружжям виник спір щодо поділу майна. Марек стверджує, що шлюб не повинен визнаватися в Україні, оскільки його було укладено за іноземним законодавством. Крім того, подружжя не уклало договору про вибір права, яке застосовується до їхніх майнових відносин.

1. *Чи визнається шлюб, укладений між громадянкою України та громадянином Польщі в Польщі, в Україні?*

А. Не визнається, якщо укладений за іноземним правом.

Б. Визнається лише за умови повторної реєстрації в Україні.

В. Визнається за умови дотримання вимог щодо недійсності, встановлених СК України.

Г. Визнається тільки якщо обидва подружжя мають громадянство України.

2. *Яке право застосовується до майнових відносин подружжя за відсутності угоди про вибір права?*

А. Право держави громадянства дружини.

Б. Право держави громадянства чоловіка.

В. Право України як право суду.

Г. Право держави їхнього спільного місця проживання.

3. *Яке правило встановлює ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» щодо права на шлюб?*

А. Форма шлюбу визначається правом держави громадянства чоловіка.

Б. Право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подають заяву про його укладення.

В. Усі умови шлюбу визначаються виключно правом України.

Г. Шлюбна правоздатність визначається правом держави реєстрації шлюбу.

4. *Виберіть три правильні твердження щодо визнання шлюбу та його наслідків.*

А. Шлюб, укладений за кордоном, може визнаватися в Україні.

Б. Форма та порядок укладення шлюбу визначаються правом місця його реєстрації.

В. Україна не визнає жодних шлюбів, укладених за іноземним правом.

Г. Визнання шлюбу залежить від дотримання вимог щодо його недійсності за українським правом щодо громадянина України.

Д. Громадянство подружжя не має значення у міжнародному сімейному праві.

Е. Майнові наслідки шлюбу завжди регулюються правом держави громадянства чоловіка.

Є. Шлюб автоматично створює однакові майнові наслідки в усіх державах.

5. Установіть відповідність між категоріями та колізійними принципами.

1.Право на шлюб	А. Визначається правом держави реєстрації шлюбу.
2.Особистий закон українця.	Б. Особистий закон кожної особи, що подала заяву про шлюб.
3. Форма шлюбу з іноземним елементом.	
4. Право що застосовується до шлюбного договору.	Г. Визначається правом України.

Правильна відповідність:

1. Б.
2. Г.
3. А.
4. В.

9.5. Договірні зобов'язання у міжнародному приватному праві.

Застосування «Правил ІНКОТЕРМС» в зовнішньоекономічних договорах (рівень С)

Зобов'язальний статут у міжнародному приватному праві – це право, яке застосовується до договірних (зобов'язальних) відносин з іноземним елементом і визначає зміст прав та обов'язків сторін. Він є основним колізійним регулятором договірних відносин.

Водночас його сфера дії є обмеженою, оскільки окремі питання регулюються іншими колізійними нормами. Зокрема, це стосується форми правочину, правоздатності та дієздатності сторін, довіреності, речових прав на предмет договору, позовної давності та інших подібних питань. Тому визначення сфери дії зобов'язального статуту має ключове значення для правильного застосування права.

До сфери його дії належать питання дійсності та недійсності договору, його тлумачення, права й обов'язки сторін, порядок виконання, наслідки

невиконання або неналежного виконання, припинення договору, наслідки його недійсності, а також передання вимоги і переведення боргу.

Основним принципом регулювання є автономія волі сторін (*lex voluntatis*), закріплена у ст. 5 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка дозволяє сторонам самостійно обирати право, що регулюватиме договір. Обране право виконує функцію *lex causae*, тобто визначає матеріально-правовий зміст зобов'язання.

У міжнародній практиці цей принцип є загальновизнаним і закріплений у низці міжнародних актів, зокрема в Гаазькій конвенції 1955 р. про право, що застосовується до міжнародного продажу товарів, а також у регіональних угодах, які визнають можливість вибору застосовного права сторонами договору.

Якщо сторони не обрали право, застосовується принцип характерного виконання: договір регулюється правом держави сторони, яка здійснює основне виконання (наприклад, продавець у договорі купівлі-продажу, зберігач у договорі зберігання, наймодавець у договорі оренди тощо). Такий підхід використовується у багатьох європейських правових системах.

Як субсидіарний критерій застосовується принцип найбільш тісного зв'язку (*proper law*), за яким договір підпорядковується праву держави, з якою він має найтісніший фактичний та юридичний зв'язок, якщо інше неможливо визначити за спеціальними колізійними прив'язками.

Правила ІНКОТЕРМС є важливим інструментом у міжнародній комерційній практиці, який виник у відповідь на проблему відсутності єдиної термінології в різних правових системах. Вони розроблені Міжнародною торговою палатою як уніфіковані правила тлумачення комерційних термінів у договорах міжнародної купівлі-продажу та спрямовані на спрощення та стандартизацію умов поставки товарів.

За своєю правовою природою ІНКОТЕРМС не є міжнародним договором і не мають обов'язкової юридичної сили, а розглядаються як міжнародний торговий звичай. Вони застосовуються лише тоді, коли сторони прямо включають їх у договір, однак у деяких правових системах можуть мати обов'язковий характер. В Україні ІНКОТЕРМС не є нормативно обов'язковими, але можуть застосовуватися за домовленістю сторін на підставі принципу свободи договору.

Основна функція ІНКОТЕРМС полягає у врегулюванні базисних умов поставки, зокрема розподілу витрат між продавцем і покупцем, визначення моменту переходу ризиків втрати або пошкодження товару, а також обов'язків щодо митного оформлення і страхування. Водночас вони не регулюють питання переходу права власності, відповідальності за порушення договору, способів оплати та ціни товару, тому ці умови мають окремо визначатися в контракті.

Правила ІНКОТЕРМС розроблені Міжнародною торговою палатою (International Chamber of Commerce, ICC).

Остання чинна редакція – ІНКОТЕРМС 2020, яка набула чинності з 1 січня 2020 року.

ІНКОТЕРМС складаються з стандартизованих термінів (EXW, FCA, FOB, CIF, DDP та ін.), які поділяються за рівнем обов'язків продавця та за видом транспорту. Вони охоплюють як мінімальні зобов'язання продавця (EXW), так і

максимальні (DDP), що дозволяє сторонам обрати оптимальний розподіл ризиків і витрат.

Таким чином, ІНКОТЕРМС є універсальним інструментом уніфікації умов міжнародної торгівлі, який значно спрощує укладення зовнішньоекономічних договорів, забезпечує однакове розуміння базисних умов поставки та зменшує правову невизначеність у відносинах між контрагентами з різних країн.

(Фабула1)

Українська компанія «TechExport» уклала договір поставки обладнання з компанією з Італія. Договір був підписаний дистанційно, а сторони не визначили право, яке підлягає застосуванню до договору.

Відповідно до умов договору, італійська компанія повинна виготовити та поставити обладнання, а українська – здійснити оплату після доставки. Водночас сторони не погодили положення щодо відповідальності за прострочення поставки та не врегулювали порядок розірвання договору.

Під час виконання договору виник спір: постачальник затримав поставку, посиляючись на внутрішні обмеження у своїй державі, а покупець вимагає відшкодування збитків і стверджує, що застосуванню підлягає українське право як право держави покупця.

Тестові завдання до підрозділу 9.5.

1. *Яке право є зобов'язальним статutom за відсутності вибору права сторонами?*

А. Право держави покупця.

Б. Право держави продавця як сторони характерного виконання.

В. Право держави суду.

Г. Право держави місцезнаходження товару.

2. *Яке право є зобов'язальним статutom у договорі між українською та іспанською компаніями за відсутності вибору права?*

А. Право України як право покупця.

Б. Право Іспанії як право продавця (характерного виконання).

В. Право держави місця виконання договору.

Г. Право держави суду.

3. *Чи входить питання дійсності договору до сфери зобов'язального статуту?*

А. Так, завжди.

Б. Ні, регулюється лише правом суду.

В. Так, якщо це не стосується форми правочину.

Г. Так, питання дійсності та недійсності договору входять до його сфери дії.

4. *Виберіть три правильні твердження щодо колізійних прив'язок у договірному праві:*

А. Автономія волі сторін є основним принципом регулювання.

Б. За відсутності вибору застосовується право держави характерного виконання.

В. Якщо неможливо визначити право, застосовується принцип найбільш тісного зв'язку.

Г. Завжди застосовується право держави покупця.

Д. Речові права регулюються зобов'язальним статутом.

Е. Позовна давність завжди визначається зобов'язальним статутом.

Є. Автономія волі сторін не визнається в міжнародному праві.

5. Установіть відповідність між категоріями та колізійними принципами.

1.Зобов'язальний статут	А. Принцип визначення права держави сторони, яка здійснює основне виконання
2. Lex voluntatis	Б. Право, що регулює зміст прав та обов'язків сторін договору
3.Принцип характерного виконання	В. Можливість сторін самостійно обрати застосовне право до договору
4.Lex causae	Г. Право, яке застосовується як матеріально-правове регулювання зобов'язання

1. – Б.

2. – В.

3. – А.

4. – Г.

9.6. Деліктні зобов'язання в міжнародному приватному праві (рівень С)

У міжнародному приватному праві деліктні відносини традиційно регулюються колізійним принципом *lex loci delicti commissi*, тобто застосуванням права держави місця вчинення правопорушення або настання шкоди. Класичний підхід пов'язує відповідальність із територією, де відбулася шкідлива дія, однак у сучасній доктрині та практиці він зазнав істотної трансформації через складність визначення «місця делікту» у транскордонних ситуаціях, зокрема коли дія і наслідки відбуваються в різних державах.

У таких випадках у різних правопорядках застосовуються альтернативні або комбіновані прив'язки: місце настання шкоди, місце вчинення дії, найбільш тісний зв'язок із правовідносинами або право, більш сприятливе для потерпілого. В американській доктрині та практиці значний вплив має концепція «найсуттєвішого зв'язку», яка дозволяє відступати від формального територіального критерію. У європейському праві важливу роль відіграє Регламент ЄС «Рим II» Regulation (EC) No 864/2007 (Rome II), який закріплює як загальне правило застосування права місця настання шкідливих наслідків, але допускає винятки та обмежену автономію волі сторін.

Сучасний розвиток деліктного права характеризується відходом від жорсткої прив'язки до *lex loci delicti* та появою гнучких моделей регулювання. Зокрема, допускається вибір права сторонами після настання шкоди, а також застосування закону, який має найбільш тісний зв'язок із правовідносинами.

Окремі правопорядки також враховують право, найбільш сприятливе для потерпілого, або поєднують різні критерії залежно від обставин справи.

Стаття 49 З У «Про міжнародне приватне право» встановлює, що права та обов'язки за зобов'язаннями, які виникають унаслідок завдання шкоди, визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди. Якщо шкода була завдана за кордоном, але сторони мають місце проживання або місцезнаходження в одній державі, тоді застосовується право цієї держави. Іноземне право не застосовується в Україні, якщо дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди, за законодавством України не є протиправною. Сторони зобов'язання, що виникло внаслідок завдання шкоди, можуть у будь-який час після його виникнення обрати право держави суду. Сфера його дії деліктного статуту охоплює питання виникнення відповідальності, підстав її настання, обсягу та способів відшкодування шкоди, а також обмеження і звільнення від відповідальності.

Стаття 50 З У «Про міжнародне приватне право» визначає, що до вимоги про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт або послуг, застосовується на вибір потерпілого право держави, у якій знаходиться місце проживання, місцезнаходження або основне місце діяльності потерпілого. Також може застосовуватися право держави, у якій знаходиться місце проживання або місцезнаходження виготовлювача товару або виконавця роботи чи послуги. Крім того, може застосовуватися право держави, в якій потерпілий придбав товар або в якій для нього була виконана робота чи надана послуга.

Тестові завдання до підрозділу 9.6.

Фабула 1. Громадянин України Андрій, який постійно проживає у місті Київ, працює водієм міжнародних перевезень у транспортній компанії, зареєстрованій у Польщі. Під час виконання рейсу з Польщі до Німеччини він керував вантажним автомобілем на території Чехії. Унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, що сталася через несправність гальмівної системи іншого транспортного засобу, яким керував громадянин Німеччини, було завдано шкоди здоров'ю Андрія та пошкоджено транспортні засоби обох сторін.

Після інциденту Андрій звернувся до суду з позовом про відшкодування шкоди. Водночас постало питання визначення застосовного права, оскільки подія мала місце на території Чехії, учасники ДТП є громадянами різних держав (України та Німеччини), а роботодавець одного з водіїв зареєстрований у Польщі. Сторони також обговорюють можливість застосування права держави спільного місця проживання або місцезнаходження, а також вплив місця настання шкоди та місця виникнення небезпечної ситуації.

1. Який колізійний принцип традиційно застосовується до деліктних зобов'язань?

А) Lex fori.

Б) Lex loci delicti commissi.

В) Lex rei sitae.

Г) Lex voluntatis.

2. Яке право можуть обрати сторони відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» у сфері деліктних відносин?

А) Будь-яке право без обмежень.

Б) Право держави суду (lex fori).

В) Лише право держави потерпілого.

Г) Лише право держави відповідача.

3. Яке значення має місце вчинення ДТП у цій справі?

А. Воно не має значення.

В. Воно визначає лише підсудність справи.

С. Воно є ключовою колізійною прив'язкою для визначення застосовного права.

Д. Воно визначає лише розмір компенсації.

4. Які положення відповідають сучасним підходам міжнародного приватного права щодо деліктів? (оберіть три правильні)

А. Виключно lex loci delicti commissi без винятків.

В. Можливість врахування місця настання шкоди

С. Можливість застосування гнучких колізійних прив'язок.

Д. Повна заборона вибору права сторонами.

Е. Автономія волі сторін після виникнення шкоди.

Ф. Визначення права лише за громадянством відповідача.

Г. Використання концепції найбільш тісного зв'язку..

5. Установіть відповідність між колізійними принципами та їх трактуванням.

1. Lex loci delicti commissi	А. Дає можливість сторонам обрати право держави суду після виникнення деліктного зобов'язання
2. Місце настання шкоди	В. Право держави, де настали негативні наслідки діяння
3. Місце проживання потерпілого	С. Класичний принцип, що визначає право за місцем вчинення правопорушення
4. Автономія волі сторін після виникнення шкоди	Д. Гнучкий критерій, що застосовується при складних транскордонних зв'язках

Правильна відповідь.

1. – **С**

2. – **В**

3. – **Д**

4. – **А**

10. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

10.1. Призначення покарання та застосування інших заходів кримінально правового впливу (рівень В)

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання має на *меті* не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

КК передбачено 14 видів покарань, які поділяються на основні, додаткові та ті, що можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання.

Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна.

Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як *основні, так і як додаткові покарання*.

За одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) ОЧ КК. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК.

Призначення покарання – це один з етапів його реалізації, сутність якого полягає в індивідуалізації певного покарання щодо особи, яка скоїла кримінальне правопорушення і вину якої було доведено в законному порядку. Суд призначає покарання, керуючись *загальними засадами*:

1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) ОЧ КК, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК;

2) відповідно до положень Загальної частини КК України;

3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Обставини, які пом'якшують покарання, передбачені ст. 66 КК, перелік яких є невичерпним. Вичерпний перелік *обставин, які обтяжують покарання* міститься в ст. 67 КК.

При призначенні покарання за *незакінчене кримінальне правопорушення* суд також враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру та причини, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця.

При призначенні покарання *співучасникам кримінального правопорушення* суд також враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення.

За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків, встановлених ч.1ст. 69 КК, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) ОЧ КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в ЗЧ КК. На підставах, передбачених у частині першій цієї статті, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті як обов'язкове.

При *сукупності кримінальних правопорушень* суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. Правила складання покарань за сукупністю кримінальних правопорушень передбачені ч. 2 ст. 70 КК. До основного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за кримінальні правопорушення, у вчиненні яких особу було визнано винною.

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив нове кримінальне правопорушення, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком. Правила складання покарань за *сукупністю вироків* передбачено ч. 2 ст. 71 КК. Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

При складанні покарань за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з їх співвідношення встановленого ч. 1 ст. 72 КК.

Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом. Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання.

В КК передбачено наступні види *звільнення від покарання та його відбування*: звільнення від відбування покарання з випробуванням; звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; умовно-дострокове

звільнення від відбування покарання для проходження військової служби; заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; звільнення від покарання за хворобою; Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого; звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

Судимість. Особа визнається такою, що має *судимість*, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Судимість має правове значення у разі вчинення нового кримінального правопорушення, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або із звільненням від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості.

Строки погашення судимості передбачено ст. 89 КК. Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання. Якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК.

Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. В інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників.

Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку. Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців.

Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне

діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ОЧ КК, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності кримінальні правопорушення; 3) які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом; 3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом; 4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ОЧ КК, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі н.м.д.г., а також у випадку вчинення кримінального правопорушення, вичерпний перелік яких встановлених ч. 1 ст. 96–1 КК.

Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру передбачені ст. 96–3 КК.

Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти будь-яких фізичних осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи, договору, інструкцій або інших усних чи письмових дозволів мають право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси. Кримінальні правопорушення, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи.

До юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація; 4) додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру. До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Тестові завдання до підрозділу 10.1.

1. Які основні види покарань можуть бути призначені неповнолітнім:

- А) штраф, громадські роботи, обмеження волі, довічне позбавлення волі;
- Б) штраф, громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі;

В) громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд, позбавлення волі на певний строк;

Г) громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

2. Які обставини, що пом'якшують покарання, передбачені ч. 1 ст. 66 КК України:

А) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

Б) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;

В) вчинення кримінального правопорушення вперше;

Г) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

Д) вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж необхідної оборони;

Е) наявність на утриманні малолітньої дитини;

Є) вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин

3. Яке з додаткових покарань не може бути призначене особі у разі звільнення її від відбування покарання з випробуванням?

- А) штраф;

Б) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

В) конфіскація майна;

Г) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

4. Підставами застосування примусових заходів медичного характеру є:

А) характер та тяжкість захворювання, тяжкість вчиненого діяння, ступінь небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб;

Б) ступінь захворювання, тяжкість вчиненого діяння, ступінь суспільної небезпечності особи;

В) тяжкість вчиненого діяння, ступінь небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб;

Г) психічний стан і характер вчиненого суспільно небезпечного діяння

5. Спеціальна конфіскація – це:

А) примусове безоплатне вилучення за рішенням суду грошей, цінностей та іншого майна;

Б) вилучення в особи грошей, цінностей та іншого майна;

В) примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави всієї власності засудженого;

Г) примусове оплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна

6. Заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є:

А) штраф, конфіскація майна, ліквідація, додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру

Б) штраф, ліквідація, конфіскація майна, оприлюднення вироку

В) штраф і ліквідація

Г) ліквідація, штраф, заборона діяльності

7. Примусовими заходами виховного характеру є:

А) застереження;

Б) поміщення в прийомну сім'ю ;

В) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

Г) покладення на неповнолітнього, який досяг 14 років обов'язку виконання суспільно-корисних робі;

Д) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

Е) направлення неповнолітнього до виховної колонії;

Є) направлення неповнолітнього до трудового табору

8. Встановіть відповідність між видом покарання та максимальним строком, на який його може бути призначено:

1) виправні роботи **(б)**

- 2) арешт (а)
- 3) обмеження волі (в)
- 4) пробаційний нагляд (в)
- 5) позбавлення волі на певний строк (г)
- А) 6 місяців
- Б) 2 роки
- В) 5 років
- Г) 15 років

Правильна відповідь: 1 – Б, 2 – А, 3 – В, 4 – В, 5 – Г.

10.2. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (рівень В)

Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні діяння, які посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканість України.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності.

Основним безпосереднім об'єктом кожного окремого кримінального правопорушення є національна безпека у тій чи іншій її сфері.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Кримінального правопорушення, передбачені ст. 112 та ч. 2 ст. 114–1 КК України, мають, крім того, *додатковий об'єкт* – життя людини. *Додатковим* (альтернативним) *об'єктом* диверсії (ст. 113 КК України) є життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище.

Предметами кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України можуть бути: матеріальні ресурси (ч.4 ст.111–1); матеріальні ресурси чи інші активи (ст.111–2); об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення (ст.113); відомості, що становлять державну таємницю (ст.114); інформація про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну; інформація про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ч.ч.1, 2 ст.114–2).

Об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення – це інфраструктурні (залізничні вузли, мости, порти, аеродроми, магістральні дороги, об'єкти зв'язку), промислові (системи водопостачання, підприємства хімічної чи металургійної промисловості, складні гідротехнічні споруди), військові (військові частини, бази, склади зброї та техніки, оборонні підприємства, заводи з виробництва озброєння) та енергетичні (електростанції, атомні електростанції (АЕС), підстанції, нафто– і газопроводи, сховища палива) споруди.

Державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю», державною таємницею і підлягають охороні державою.

З *об'єктивної сторони* кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України вчинюються шляхом активної поведінки – дії. Деякі форми (способи) цих дій в ряді випадків безпосередньо вказані в законі, наприклад: публічні заклики (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України); розповсюдження матеріалів із закликами (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України); використання засобів масової інформації (ч. 3 ст. 109 КК України); фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ст. 110–2 КК України); перехід на бік ворога (ст. 111 КК України); підпали, вибухи, масові отруєння тощо (ст. 113 КК України); передача або збирання відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 114 КК України); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (ст. 114–1 КК України).

При цьому законодавець конструює більшість з них як кримінальні правопорушення з *формальним складом*, тому вони вважаються закінченими з моменту здійснення самого діяння, незалежно від настання фактичної шкоди основам національної безпеки України (наприклад, державна зрада, шпигунство). В ряді кримінальних правопорушень (ч.3 ст.110, ч.ч.3, 4 ст.110–2, ч.8 ст.111–1, ч.2 ст.114–1 КК України) передбачено настання суспільно небезпечних наслідків (заподіяння значної майнової шкоди, призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків) і за своєю конструкцією вони є з *матеріальними складами*. Деякі з цих кримінальних правопорушень конструюються як *усічені склади* – момент їх закінчення переноситься на попередні стадії здійснення кримінального правопорушення – готування чи замах (ст.ст. 109, 112 КК України).

Час і обстановка вчинення кримінального правопорушення є обов'язковими ознаками лише однієї із форм державної зради: перехід на бік ворога може бути вчинений тільки в період збройного конфлікту або в умовах воєнного стану (ч.ч. 1,2 ст. 111 КК України, а також кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 114–1 КК України – перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період.

Суб'єктами більшості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України можуть бути осудні особи, які досягли 16-річного віку. Лише за вчинення кримінальних правопорушень, що передбачені статтями 112 та 113 КК України, може відповідати особа з 14-ти років.

Спеціальний суб'єкт є елементом лише деяких складів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України: у діянні, передбаченому ст. 111 КК України, – це тільки громадянин України, у діянні, передбаченому ст. 114 КК України, – тільки іноземний громадянин або особа

без громадянства, у кримінальних правопорушеннях, передбачених ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 КК України,— представник влади.

Представник влади – це представники державних органів і установ, які наділені правом, в межах своєї компетенції пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості.

З суб'єктивної сторони кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України характеризуються лише прямим умислом.

Переважає більшість із них вчинюються з метою ослабити державу, яка передбачає намір знизити економічний, науково-технічний, військовий потенціал України.

Мотиви кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України не є обов'язковими ознаками цих кримінальних правопорушень. Вони можуть бути різними і мають кримінально-правове значення переважно як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання (ст.ст. 66, 67 КК України). Винятком є кримінальне правопорушення, передбачене ст. 112 КК України: *мотивом* посягання на життя державного чи громадського діяча є бажання припинити діяльність певної особи як державного чи громадського діяча або помста за таку діяльність.

В ч.5 ст.110–2, ч.3 ст.111, ч.2 ст.114 КК України визначені *спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності*, за сукупністю певних умов.

Тестові завдання до підрозділу 10.2.

1. *Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення «Шпиунство» (ст. 114 КК України)?*

- А) тільки громадяни України
- Б) тільки іноземець або особа без громадянства**
- В) тільки військовослужбовці
- Г) тільки службова особа

2. *Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 112 КК України («Посягання на життя державного чи громадського діяча»):*

- А) вбивство потерпілої особи
- Б) замах на вбивство або вбивство потерпілої особи**
- В) погроза вбивством
- Г) умисне тяжке тілесне ушкодження

3. *В складі кримінального правопорушення «Диверсія» (ст. 113 КК України) мета ослаблення держави, тобто заподіяння шкоди її економічній системі, обороноздатності, внутрішній безпеці є:*

А) обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення;

Б) факультативною ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення;

В) кваліфікуючою ознакою;

Г) обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність та покарання.

4. *Додатковим факультативним об'єктом дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст.109 КК України) є:*

- А) Порядок створення і діяльності вищих органів державної влади;
- Б) Встановлений порядок виконання представниками влади своїх службових повноважень;**
- В) Державна безпека у будь-якій сфері;
- Г) Життя та здоров'я особи.

5. *Завербований іноземною розвідкою громадянин України А. фотографував на території України військові об'єкти, лінії електропередач, шосейні шляхи. Дані відомості передавалися представнику іноземної розвідки. Визначте, у відповідності з якою статтею КК України він несе відповідальність:*

- А) ст. 111 «Державна зрада» КК України;**
- Б) ст. 114 «Шпигунство» КК України;
- В) ст. 113 «Диверсія» КК України;
- Г) ст. 111–1 «Колабораційна діяльність» КК України.

6. *Мотив дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України):*

- А) є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення;
- Б) є кваліфікуючою ознакою цього злочину;
- В) може бути будь-яким та на кваліфікацію не впливає;**
- Г) виступає в якості підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

7. *15-річний П. вчинив декілька кримінальних правопорушень: диверсію (ст. 113 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114–1 КК України). За вчинення якого кримінального правопорушення особу можна притягнути до кримінальної відповідальності?*

- А) за диверсію (ст. 113 КК);
- Б) за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);**
- В) за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК);
- Г) за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114–1 КК).

8. *Які відомості не можуть бути предметом шпигунства (ст. 114 КК України)?*

- А) інформація у сфері зовнішніх відносин;

- Б) інформація про аварії на важливих державних об'єктах;
- В) інформація у сфері виробництва військового спорядження;
- Г) інформація про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

10.3. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (рівень D)

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи є суспільно небезпечними та протиправними діями, що посягають на життя й здоров'я особи, а також спричиняють небезпеку заподіяння такої шкоди.

В розділі II Особливої частини КК об'єднано посягання на два різних родових об'єкти – суспільні відносини щодо охорони життя та суспільні відносини щодо охорони здоров'я особи.

Безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти життя є суспільні відносини, які виникають з приводу недоторканності іншої особи. Предметом зазначених відносин виступає життя іншої людини.

Безпосередній об'єкт тілесного ушкодження та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я виступає саме здоров'я людини. Посягання на здоров'я особи заподіює шкоду суспільним відносинам, які забезпечують недоторканність здоров'я людини.

Здоров'я людини може виступати як об'єкт тілесного ушкодження з моменту початку пологового процесу. Заподіяння самому собі тілесного ушкодження не є кримінальним правопорушенням і тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, коли порушуючи державні та суспільні інтереси, воно є засобом вчинення іншого кримінального правопорушення.

Визначаючи поняття *здоров'я особи*, слід враховувати, що захисту підлягає людина як носій і біологічних, і соціальних властивостей. Посягання проти здоров'я зовні проявляється як заподіяння шкоди організму потерпілого.

При визначенні кримінально-правового поняття «тілесне ушкодження», слід мати на увазі необхідність виділення в ньому таких ознак: 1) протиправність – кримінально-протиправне тілесне ушкодження за цією ознакою відмежовується від правомірного, заподіяного в стані необхідної оборони, при затриманні злочинця тощо; 2) винність – тілесне ушкодження є кримінальне карим у тому разі, коли воно заподіяно навмисно або з необережності. Причому, як видно з поданої схеми, необережне легке тілесне ушкодження не тягне за собою кримінальної відповідальності; 3) спрямованість проти організму іншої людини. Заподіяння шкоди самому собі не тягне за собою кримінальної відповідальності (за єдиним винятком – коли таке ушкодження виступає способом ухилення від призову на військову службу); 4) застосування насильства – зовнішнього фізичного або психічного впливу на чужий організм. Отже, можна зробити висновок, що *тілесне ушкодження* – це протиправний, винний фізичний або психічний вплив на чужий організм, який полягає в порушенні анатомічної цілісності або фізіологічних функцій органів і тканин.

Поняття «тілесне ушкодження» в кримінально-правових нормах використовується в подвійному значенні для вказівки одночасно: а) на суспільне небезпечне діяння - ушкодження, яке полягає в заподіянні розривів,

порізів, опіків, переломів, у порушенні функціонування органів і тканин організму потерпілого; б) на суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю іншої людини. За ступенем тяжкості ушкодження (заподіяння суспільно-небезпечних наслідків) розрізняють тяжкі, середньої тяжкості та легкі.

Вихідні положення для формулювання поняття тілесне ушкодження подано в спеціальному нормативному акті - в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністра охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. У пункті 1.2. Правил зазначено: з медичної точки зору тілесні ушкодження - це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів: фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

Окремим кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи властиві *додаткові обов'язкові чи факультативні безпосередні об'єкти* (наприклад, воля, честь і гідність особи, встановлений законодавством порядок надання громадянам медичної допомоги тощо).

Предметом деяких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть бути:

- а) відомості про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та результати такого обстеження (ст. 132 КК);
- б) органи тканини людини (ст. 143 КК);
- в) кров (ст. 144 КК);
- г) лікарська таємниця (ст. 145 КК) тощо.

Потерпілі від цих кримінальних правопорушень – широке коло осіб, зокрема:

- 1) заручник, викрадена людина, малолітня дитина, вагітна жінка тощо (при вчиненні умисного вбивства за обтяжуючих обставин);
- 2) близькі родичі (наприклад, при вчиненні тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження);
- 3) особа, що перебуває в небезпечному для життя стані (при ненаданні допомоги такій особі);
- 4) хворий (при ненаданні йому допомоги медичним працівником);
- 5) пацієнт (при порушенні його прав).

З *об'єктивної сторони* аналізовані кримінальні правопорушення характеризуються переважно трьома обов'язковими ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причиновим зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Отже, більшість з таких кримінальних правопорушень сконструйовано як з матеріальним складом (усі види вбивств і тілесних ушкоджень; ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані; незаконна лікувальна діяльність тощо). Це означає, що слід встановлювати наявність не тільки суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), а й суспільно небезпечних наслідків і причинового зв'язку між таким діянням і його

наслідками. Однак у розділі II Особливої частини КК є також кримінальні правопорушення з формальним складом (наприклад, погроза вбивством, незаконне проведення абортів, залишення в небезпеці), а тому для їх кваліфікації за об'єктивною стороною слід, як мінімум, встановити зміст самого суспільно небезпечного діяння.

На кваліфікацію кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть впливати такі ознаки їх об'єктивної сторони: а) час вчинення кримінального правопорушення (наприклад, час пологів або одразу ж після них при вчиненні умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини); б) спосіб вчинення (наприклад, обман при вчиненні насильницького донорства); в) обстановка вчинення кримінального правопорушення (наприклад, необхідна оборона при умисному вбивстві, якщо перевищено її межі) тощо.

Диспозиції деяких статей КК України, що описують об'єктивну сторону кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, можуть бути бланкетними (наприклад, ст. 143 "Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини") або відсильними (наприклад, ст. 122 "Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження"), тому для розуміння сутності цих кримінальних правопорушень необхідно ретельно аналізувати зміст не тільки інших кримінально-правових норм, а й положення некримінального законодавства, до якого відсилають статті цього Кодексу.

Об'єктивна сторона вбивства полягає в кримінально протиправному позбавленні життя іншої людини. Її характеризують три обов'язкові ознаки: дія (бездіяльність), злочинний наслідок та причинний зв'язок між вчиненням кримінальним правопорушенням та наслідками, що мають місце, які обумовлені законодавчим визначенням ознак цього кримінального правопорушення, які сформульовані законодавцем по типу так званих «матеріальних» складів кримінальних правопорушень.

Об'єктивна сторона вбивства може виконуватися винуватою особою як безпосередньо, так і опосередковано, з використанням неосудних осіб та осіб, що не досягли віку кримінальної відповідальності, шляхом дії або бездіяльності. При кваліфікації вбивств слід враховувати те, що сутність дії або бездіяльності обумовлюється способом, яким потерпілий позбавляється життя. Важливе значення має визначення моменту початку та припинення життя. Момент початку життя впливає на розмежування вбивства та незаконного аборту. Посягання на людський організм ще не відокремлений від тіла матері, нездатний до самостійного існування, не можна кваліфікувати як вбивство. Початком життя прийнято вважати такий етап фізіологічних родів, коли новонароджений здатний до самостійного існування.

Суб'єктами кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи можуть бути фізичні осудні особи, які досягли 14-річного (статті 115–117, 121 і 122 КК) або 16-річного (решта статей) віку. При вчиненні деяких посягань на життя та здоров'я особи спеціальними суб'єктами кримінальних правопорушень можуть бути: а) медичні, фармацевтичні, а також інші працівники, що за своїми професійними обов'язками мають певний стосунок до хворих або до ліків (ст. 131 КК); б) службова особа чи медичний працівник лікувального закладу, працівник допоміжного персоналу цього закладу (ст. 132 КК); в) особа, що не має належної освіти (ст. 138 КК), тощо.

Керуючись вимогами п. 3 ППВСУ “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи” від 7 лютого 2003 р. № 2, слід зазначити про таке: у разі, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які діяли спільно з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров’ю, належить з’ясовувати і зазначати у відповідних процесуальних документах характер їхніх дій, ступінь участі у вчиненні злочину кожної з них. Дії осіб, які безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіянні шкоди його здоров’ю, потрібно кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння шкоди здоров’ю, а дії організаторів, підбурювачів і пособників, які не були співвиконавцями – за тими ж статтями з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК. При експесі виконавця, тобто коли один із співучасників вийшов за межі домовленості щодо обсягу злочинних дій і вчинив більш тяжке або інше кримінальне правопорушення (наприклад, при домовленості заподіяти потерпілому тілесні ушкодження позбавив його життя), за це кримінальне правопорушення повинен відповідати лише його виконавець, а інші особи – за злочини, вчинені ними в межах домовленості.

Із *суб’єктивної сторони* кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи характеризуються як умисною (наприклад, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, погроза вбивством), так і необережною (наприклад, убивство через необережність, необережне тяжке чи середньої тяжкості тілесне ушкодження) формами вини. Окремі кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи можуть вчинятися зі складною (змішаною) формою вини (наприклад, доведення до самогубства, зараження вірусом імунodefіциту людини чи вірусом іншої невиліковної хвороби, ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані).

Мотив і мета, а також *емоційний стан* винного у низці випадків є обов’язковими ознаками суб’єктивної сторони складів кримінальних правопорушень життя та здоров’я особи, а тому їх встановлення має бути обов’язковим при кваліфікації цих посягань. Наприклад, спеціальними мотивами, що впливають на кваліфікацію умисного вбивства, є корисливі (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК), хуліганські (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК) мотиви або мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК). Вчинення такого кримінального правопорушення, як насильницьке донорство (ст. 144 КК) неможливе без мети використання людини як донора. Емоційний стан є обов’язковою ознакою фактично двох кримінальних правопорушень проти життя та здоров’я особи: 1) умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК); 2) умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України).

Згідно з п. 3 ППВСУ “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи” від 7 лютого 2003 р. № 2, особа, яка добровільно відмовилась від убивства потерпілого або заподіяння шкоди його здоров’ю, підлягає кримінальній відповідальності лише за умови, що фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. У цьому разі дії інших співучасників кримінального правопорушення (відповідно до вимог ч. 1 ст. 31 КК) слід

кваліфікувати як готування до того кримінального правопорушення чи замах на те кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець. Якщо ж відмова мала місце вже після вчинення дій, які особа вважала за необхідне виконати для доведення кримінального правопорушення до кінця, але його не було закінчено з причин, що не залежали від її волі, діяння належить кваліфікувати відповідно до ч. 2 ст. 15 КК як закінчений замах на кримінальне правопорушення, яке особа бажала вчинити. При цьому треба мати на увазі, що замах на кримінальне правопорушення може бути вчинено лише з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільне небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання).

Як зазначено у п. 27 ППВСУ “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи” від 7 лютого 2003 р. № 2, відповідно до КПК України для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень призначення експертизи є обов’язковим.

Тестові завдання до підрозділу 10.3.

1. Суб’єкт протягом двох годин завдавав потерпілому побоїв, прикладав до його тіла розігріту праску, залякуючи продовженням таких дій і вимагаючи зізнання в тому, що останній є коханцем його дружини. Свої дії він припинив лише після зробленого потерпілим зізнання. Внаслідок одержаних опіків потерпілий півтора місяці перебував спочатку на стаціонарному, а потім на амбулаторному лікуванні. За таких умов дії суб’єкта на рівні формули кваліфікації мають кваліфікуватися за:

- а) ч.1 ст.127 КК;
- б) ч.1 ст.127; ч.2 ст.122; ч.2 ст.126 КК;
- в) ч.1 ст.127; ч.2 ст.126 КК;
- г) ч.1 ст.127; ч.2 ст.122 КК.

2. Установіть відповідність між видами тілесних ушкоджень залежно від розміру втрати працездатності:

1. Легке тілесне ушкодження;	а) від 10 до 33 %;
2. Середньої тяжкості тілесне ушкодження;	б) понад 33 %;
3. Тяжке тілесне ушкодження.	в) до 10 %.

Правильна відповідь: 1-в, 2-а, 3-б.

Фабула 1. Микола у зв’язку з неправильною поведінкою брата вирішив провести з ним виховну бесіду. Він підійшов до будинку брата і викликав його на вулицю. Між братами виникла суперечка і Василь відштовхнув Миколу. Микола оцінивши дії Василя як напад вирішив захищатися і вдарив брата палицею, яка опинилась під руками. Василю було заподіяно травму несумісну із життям.

1. Як кваліфікувати вчинене?

- а) як дії, вчинені в стані необхідної оборони;
- б) як умисне вбивство (ч.1 ст.115 КК);

- в) як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч.2 ст.121 КК);
- г) як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст.118 КК).

2. Микола діяв з якою формою вини:

- а) прямий умисел;**
- б) непряний умисел;
- в) кримінальна протиправна самовпевненість;
- г) кримінальна протиправна недбалість;
- д) змішана (подвійна) форма вини.

Фабула 2. Андрій, маючи давній конфлікт із бізнес-партнером Борисом, вирішив позбавити його життя, звернувся до раніше судимого Василя, запропонувавши йому 10 тисяч доларів США за вбивство Бориса. Василь погодився. Андрій надав Василю інформацію про розпорядок дня Бориса, фотографію, адресу проживання, а також передав аванс у розмірі 2 тисячі доларів США. Решту суми (8 тисяч доларів США) Андрій пообіцяв передати після пред'явлення доказів смерті (фотографій тіла). Через три дні Василь дочекався Бориса у під'їзді його будинку та здійснив три постріли з вогнепальної зброї. Борис помер на місці. Василь сфотографував тіло, отримав решту грошей від Андрія та був затриманий працівниками поліції.

1. Дії Василя необхідно кваліфікувати як:

- а) просте умисне вбивство;
- б) умисне вбивство з корисливих мотивів;
- в) умисне вбивство, вчинене на замовлення;**
- г) умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою.**

2. Ким у даній ситуації виступає Андрій?:

- а) пособником;
- б) керівником;
- в) організатором;**
- г) підбурювачем;
- д) підбурювачем або організатором.

3. З якою формою вини діяв Василь:

- а) прямий умисел;**
- б) непряний умисел;
- в) кримінальна протиправна самовпевненість;
- г) кримінальна протиправна недбалість;
- д) змішана (подвійна) форма вини.

10.4. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (рівень С)

Кримінальні правопорушення проти волі, честі й гідності особи передбачені Розділом III Особливої частини КК України.

В цих статтях КК України передбачена відповідальність за: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146); насильницьке зникнення (ст. 146–1) захоплення заручників (ст. 147); підміну дитини (ст. 148); торгівлю людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149); експлуатацію дітей (ст. 150); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150–1); незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151), примушування до шлюбу (ст. 151–2).

Воля індивіда є юридично закріпленою межею дозволеної поведінки, яка дозволяє людині самостійно керувати власними діями та вчинками. Цей інститут також гарантує правовий захист від будь-якого зовнішнього (фізичного, психологічного тощо) тиску, за винятком випадків, чітко регламентованих законодавством. Реалізація волі особи безпосередньо пов'язана із практичним втіленням фундаментальних конституційних прав: на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), на недоторканність приватного й сімейного життя (ст. 32 Конституції України), а також на вільне пересування і вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України).

Чесць індивіда є категорією соціально-правової оцінки особистості та її індивідуальних якостей, що формується на основі суспільної поведінки, ставлення до оточення й соціуму в цілому. Цей феномен відображає рівень відповідності вчинків людини загальноприйнятим моральним імперативам, визначаючи її статус як суб'єкта, що заслуговує на суспільну повагу та визнання.

Гідність особи становить внутрішню самооцінку людини, яка базується на усвідомленні власної абсолютної цінності як людської істоти та унікальної особистості. Ця категорія є невіддільною від суб'єкта і не залежить від його персональних характеристик, досягнень чи соціального становища в суспільстві. Відповідно до ст. 28 Конституції України, право на повагу до цієї фундаментальної цінності гарантується кожному індивіду та є абсолютно недоторканим.

Для об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи характерна активна форма поведінки. Окремі склади кримінальних правопорушень містять обов'язкові факультативні ознаки: спосіб (примус, обман, шантаж, чи використання уразливого стану згідно зі ст. 149 КК) або місце (заклад з надання психіатричної допомоги відповідно до ст. 151 КК). За законодавчою конструкцією ці кримінальні правопорушення є формальними, оскільки момент їх закінчення пов'язується безпосередньо з виконанням об'єктивної сторони і не потребує настання суспільно-небезпечних наслідків.

У ст. 146 передбачено відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини – це протиправне позбавлення особи можливості вільно обирати за своєю волею місце перебування, вчинене шляхом її таємного або відкритого захоплення, утримання чи переміщення всупереч її волі.

Кримінального правопорушення може бути поєднане із заподіянням потерпілому фізичних страждань, застосуванням зброї, або здійснюватися протягом тривалого часу. Під незаконним позбавленням волі слід розуміти обмеження фізичної свободи людини в певному просторі (приміщенні, автомобілі), якщо воно не пов'язане з її переміщенням в інше місце. Такі дії, вчинені за обтяжуючих обставин (щодо малолітнього, з корисливих мотивів, за попередньою змовою групою осіб або такі, що спричинили тяжкі наслідки), повністю охоплюються ч. 2 або ч. 3 ст. 146 КК і додаткової кваліфікації за іншими загальними статтями не потребують, якщо насильство не перевищило межі легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Кримінальна відповідальність настає з моменту вчинення самих дій, оскільки він має формальний склад і вважається закінченим з моменту фактичного обмеження волі потерпілого.

У ст. 146–1 передбачено відповідальність за насильницьке зникнення – це арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, або особою чи групою осіб, які діють за наказом, за підтримки чи за згодою держави, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування. Кримінальне правопорушення може бути поєднаний з виданням наказу або розпорядження про вчинення таких дій, або невжиттям керівником, якому стало відомо про вчинення дій підлеглими, заходів для їх припинення та повідомленням компетентних органів. Під представниками держави слід розуміти службових осіб, а також осіб, які діють як агенти держави або з її санкції. Такі дії повністю охоплюються ст. 146–1 КК і додаткової кваліфікації за загальною статтею про незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК) чи за статтями про перевищення влади не потребують, оскільки дана норма є спеціальною.

У ст. 147 передбачено відповідальність за захоплення заручників – це захоплення або тримання особи з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, фізичної або юридичної особи чи службової особи до вчинення або утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Діяння може бути поєднаний із погрозою знищення людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень або іншими тяжкими наслідками. Під метою спонукання слід розуміти висування конкретних вимог до третіх осіб, які мають бути виконані задля безпеки заручника. Такі дії за наявності обтяжуючих обставин (вчинення щодо неповнолітнього, організованою групою або якщо вони спричинили тяжкі наслідки) повністю охоплюються ч. 2 ст. 147 КК і додаткової кваліфікації за статтями про незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК) або вимагання (ст. 189 КК) не потребують.

У ст. 148 передбачено відповідальність за підміну чужої дитини – це умисна заміна однієї дитини (як правило, немовляти) іншою, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів (наприклад, з помсти або прагнення приховати смерть власного малюка). Злочин може бути поєднаний із введенням в оману батьків, родичів або медичного персоналу пологового будинку. Під особистими мотивами слід розуміти будь-які спонукання некорисливого характеру, викликані особистими стосунками, кар'єрними інтересами чи

сімейними обставинами. Такі дії повністю охоплюються ст. 148 КК і додаткової кваліфікації за статтями про шахрайство (ст. 190 КК) чи незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК) не потребують, оскільки ця норма є спеціальною щодо захисту прав сім'ї та дитини.

У ст. 149 передбачено відповідальність за торгівлю людьми – це вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, а так само здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, вчинені з метою експлуатації. Злочин може бути поєднаний із використанням обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або застосуванням насильства. Під експлуатацією людини слід розуміти всі її форми, зокрема сексуальну експлуатацію, використання в порнобізнесі, примусову працю, рабство, вилучення органів чи втягнення у злочинну діяльність. Такі дії за наявності кваліфікуючих ознак (щодо неповнолітнього, повторно, за попередньою змовою групою осіб або із застосуванням небезпечного насильства) повністю охоплюються ч. 2 або ч. 3 ст. 149 КК і додаткової кваліфікації за статтями про незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК) чи викрадення людини не потребують, оскільки ця норма є спеціальною.

Ст. 150 передбачено відповідальність за експлуатацію дітей – це використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом залучення її до примусової або надмірної праці, що становить загрозу для її здоров'я, моральності чи розвитку. Злочин може бути поєднаний із психологічним тиском, залякуванням, позбавленням можливості навчатися або створювати для дитини умови, близькі до рабських. Під використанням праці дитини слід розуміти отримання матеріальної чи іншої вигоди від її фізичних або інтелектуальних зусиль іншою особою. Такі дії, вчинені щодо кількох дітей, або батьками (опікунами), або організованою групою, повністю охоплюються ч. 2 або ч. 3 ст. 150 КК і додаткової кваліфікації за статтями про порушення законодавства про працю (ст. 172 КК) не потребують.

У ст. 150–1 передбачено відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом – це умисне залучення дитини віком до 14 років до випрошування грошей, речей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, або використання її фізичної присутності для викликання жалю у людей з метою отримання милостині. Злочин може бути поєднаний із тривалим перебуванням дитини на вулиці в несприятливих погодних умовах, позбавленням її належного догляду, харчування чи відпочинку. Під заняттям жебрацтвом слід розуміти систематичне випрошування матеріальних благ як спосіб отримання доходу. Такі дії, вчинені батьками, особами, які їх замінюють, або організованою групою, повністю охоплюються ч. 2 або ч. 3 ст. 150–1 КК і додаткової кваліфікації за статтями про втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК) не потребують.

Ст. 151 передбачено відповідальність за поміщення в психіатричний заклад завідомо здорової особи – це умисне направлення, госпіталізація або утримання в лікарні психіатричного профілю людини, яка на момент вчинення цих дій не страждає на психічний розлад, що потребував би обов'язкової ізоляції чи лікування. Злочин може бути поєднаний із фальсифікацією медичної документації, завідомо неправдивим висновком лікарів або незаконним

застосуванням медичних процедур і препаратів. Під завідомою здоровістю слід розуміти чітке усвідомлення винною особою (зокрема лікарем-психіатром) відсутності законних підстав для госпіталізації. Такі дії, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або були вчинені за попередньою змовою групою лікарів, повністю охоплюються ч. 2 ст. 151 КК і додаткової кваліфікації за статтями про службове підроблення (ст. 366 КК) чи незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК) не потребують.

Тестові завдання до підрозділу 10.4.

1. З якого моменту кримінальне правопорушення, передбачене ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» вважається закінченим?

А) з моменту застосування до потерпілої особи насильства або погрози насильства;

Б) з моменту закінчення дій, що становили стадію готування до кримінального правопорушення;

В) з моменту фактичного обмеження волі потерпілого;

Г) з моменту усвідомлення потерпілим факту обмеження його волі.

2. Що є метою вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України «Захоплення заручників»:

А) заподіяння особі, що виступає в якості заручника фізичної, моральної чи матеріальної шкоди;

Б) спонукання особи, що є заручником до передачі зловмисникам майна чи прав на майно;

В) утримання особи, що є заручником, аби унеможливити виконання нею певних дій чи перебування її в певному місці;

Г) здійснення тиску на третіх осіб, аби примусити їх до вчинення чи невчинення якихось дій в інтересах зловмисників, як умови звільнення заручника.

Фабула 1. У січні 2021 року Особа_1 разом з Особа_2 з мотивів особистої неприязні вчинили побої Особа_3, після чого, застосувавши фізичну силу й погрози, змусили Особа_3 залізти в багажник автомобіля, що належав Особа_1. Після цього кришку багажника зачинили і, утримуючи Особа_3 у багажнику не менше 10 хв., виїхали за межі населеного пункту, де випустили потерпілого з багажника автомобіля. Як кваліфікувати дії Особа_1 та Особа_2?

А) як побої та мордування, вчинені групою осіб за ч. 2 ст. 126 КК;

Б) як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинене за попередньою змовою групою осіб за ч. 2 ст. 146 КК;

В) як захоплення заручника за ч. 1 ст. 147 КК;

Г) як хуліганство, вчинене групою осіб за ч. 2 ст. 296 КК.

10.5. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (рівень В).

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи передбачені Розділом IV Особливої частини КК України.

В цих статтях КК України передбачена відповідальність за: зґвалтування (ст. 152); сексуальне насильство (ст. 153); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155); розбещення неповнолітніх (ст. 156); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156–1).

Статева свобода індивіда є юридично закріпленою межею дозволеної поведінки дорослої особи, яка дозволяє людині самотійно керувати власними діями та вчинками у сексуальній сфері, вільно обирати статевих партнерів і форми інтимних стосунків. Цей інститут також гарантує правовий захист від будь-якого зовнішнього (фізичного, психологічного тощо) тиску, за винятком випадків, чітко регламентованих законодавством. Реалізація статевої свободи особи безпосередньо пов'язана із практичним втіленням фундаментальних конституційних прав: на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), на повагу до гідності особи (ст. 28 Конституції України), а також на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України).

Статева недоторканність особи є категорією соціально-правової оцінки захищеності дітей, яка формується на основі особливого суспільного та державного ставлення до фізичного й психічного розвитку підростаючого покоління. Цей феномен відображає рівень відповідності вчинків дорослих загальноприйнятим моральним імперативам, визначаючи повну законодавчу заборону будь-яких посягань сексуального характеру на осіб, які через вікову чи психологічну незрілість не можуть усвідомлювати значення таких дій або чинити їм опір.

Статева недоторканність неповнолітніх становить внутрішню самооцінку та основу здорового формування дитини, яка базується на усвідомленні власної абсолютної цінності як людської істоти та унікальної особистості на етапі її психофізіологічного дозрівання. Ця категорія є невіддільною від суб'єкта і не залежить від його персональних характеристик, поведінки чи соціального становища сім'ї в суспільстві. Відповідно до ст. 52 Конституції України, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом, тому право на захист цієї фундаментальної цінності гарантується кожному індивіду та є абсолютно недоторканим.

Для об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи характерна активна форма поведінки. Окремі склади кримінальних правопорушень містять обов'язкові факультативні ознаки: спосіб (фізичне насильство, погроза його застосування, використання безпорадного стану відповідно до ст. 152 КК або матеріальна чи службова залежність згідно зі ст. 154 КК) або засоби (інформаційно-комунікаційні системи відповідно до ст. 156–1) КК. За законодавчою конструкцією ці кримінальні правопорушення є формальними, оскільки момент їх закінчення пов'язується безпосередньо з виконанням об'єктивної сторони (учиненням відповідних дій) і не потребує настання суспільно-небезпечних наслідків.

Роз'яснення щодо окремих кримінальних правопорушень передбачених Розділом IV Особливої частини КК України здійснені у ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» від 30 травня 2008 року № 5.

У ст. 152 передбачено відповідальність за зґвалтування – це вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Кримінальне правопорушення може бути поєднане із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Під відсутністю добровільної згоди слід розуміти обставини, коли особа не виражає свою вільну волю внаслідок фізичного чи психологічного тиску, залякування або свого стану. Такі насильницькі дії, вчинені за наявності обтяжуючих обставин (групою осіб, повторно, щодо неповнолітньої особи), повністю охоплюються ч. 2 або ч. 3 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за статтею про сексуальне насильство (ст. 153 КК) не потребують, оскільки проникнення є охоплюючим та більш тяжким проявом.

У ст. 153 передбачено відповідальність за сексуальне насильство – це вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи. Кримінальне правопорушення може бути поєднане із примусовим оголенням, торканням інтимних частин тіла, демонстрацією геніталій, фізичним обмеженням рухів або погрозами. Під насильницькими діями без проникнення слід розуміти будь-які інші маніпуляції сексуального характеру, які порушують статеву свободу чи недоторканність людини. Такі дії повністю охоплюються ст. 153 КК і додаткової кваліфікації за статтями про побої (ст. 126 КК) чи завдання легких тілесних ушкоджень не потребують, якщо вони були вчинені з метою задоволення статевої пристрасті та не перевищили межі легкості пошкоджень.

У ст. 154 передбачено відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок – це протиправний тиск на жінку або чоловіка з метою змусити їх до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом без застосування фізичного насильства. Кримінальне правопорушення може бути поєднане із погрозою обмеження прав, розголошення відомостей, що ганьблять особу, або пошкодження її майна. Під примушуванням з боку особи, від якої потерпілий залежить, слід розуміти використання винним свого службового, матеріального чи іншого домінуючого становища. Такі дії повністю охоплюються ст. 154 КК і додаткової кваліфікації за загальною статтею про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК) або зловживання владою не потребують.

У ст. 155 передбачено відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку – це добровільні чи примусові акти сексуального характеру, вчинені повнолітньою особою з підлітком, який не досяг зазначеного вікового цензу. Кримінальне правопорушення може бути поєднане із матеріальним забезпеченням дитини, наданням їй подарунків або введенням в оману щодо наслідків таких дій. Під віковим цензом слід розуміти абсолютну заборону для повнолітніх осіб вступати у статеві контакти з дітьми до 16 років, незалежно від наявності "згоди" останніх. Такі дії повністю охоплюються ст. 155 КК і додаткової кваліфікації за загальними статтями про розбещення не потребують, якщо вони супроводжувалися безпосереднім статевим актом чи іншими діями сексуального характеру.

У ст. 156 передбачено відповідальність за розбещення неповнолітніх – це вчинення повнолітньою особою будь-яких розпусних дій щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, без вступу з нею у безпосередній статевий зв'язок. Кримінальне правопорушення може бути поєднане із демонстрацією дитині порнографічних матеріалів, оголенням перед нею, цинічними розмовами на сексуальну тематику або торканням її тіла. Під розпусними діями слід розуміти акти, спрямовані на передчасне штучне викликання у дитини сексуального потягу або викривлення її моральних уявлень. Такі дії, якщо вони вчинені батьками, вітчимою, мачухою чи опікунами, повністю охоплюються ч. 2 ст. 156 КК і додаткової кваліфікації за статтями про неналежне виконання обов'язків по догляду за дитиною (ст. 166 КК) не потребують.

У ст. 156–1 передбачено відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей – це умисна пропозиція або запрошення, надіслані дитині, яка не досягла 16 років, вступити у контакт сексуального характеру, вчинені за допомогою інформаційно-комунікаційних систем чи особисто. Кримінальне правопорушення може бути поєднане із призначенням зустрічі з цією дитиною (кібергрумінг) після надсилання таких повідомлень з метою вчинення з нею сексуальних дій у майбутньому. Під домаганням слід розуміти будь-яку текстову, графічну чи усну ініціативу повнолітнього, що несе сексуальний підтекст і адресована завідомо малолітній чи неповнолітній особі. Такі дії повністю охоплюються ст. 156–1 КК і додаткової кваліфікації за статтями про готування до зґвалтування не потребують, якщо зловмисника було затримано на етапі призначення зустрічі чи листування.

Тестові завдання до підрозділу 10.5.

1. Як слід кваліфікувати діяння, при якому особа схиляє іншу особу до вступу у статевий зв'язок, погрожуючи, у випадку відмови, оприлюднити її світлина інтимного характеру?

- А) зґвалтування;
- Б) сексуальне насильство;
- В) примушування до вступу в статевий зв'язок;**
- Г) вимагання.

2. Як слід кваліфікувати діяння, коли чоловік вступає з дружиною в статевий зв'язок проти її волі (із застосуванням фізичного насильства), аргументуючи ці дії своїм правом, як її законного чоловіка?

- А) зґвалтування;**
- Б) примушування до вступу в статевий зв'язок;
- В) домашнє насильство;
- Г) склад кримінального правопорушення відсутній, оскільки сексуальні контакти з дружиною передбачаються самим інститутом шлюбу.

3. Дівчина 13 років, займаючись систематично проституцією, добровільно вступила в інтимні стосунки з дорослим чоловіком за матеріальну винагороду. Ситуацію слід кваліфікувати як:

- А) вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку;**

Б) розбещення неповнолітніх;

В) зґвалтування;

Г) склад кримінального правопорушення відсутній, оскільки мала місце добровільна згода, а крім того дівчина вже вступала в статеві зносини з іншими партнерами і вела аморальний спосіб життя.

4. Заохочення батьками-нудистами своїх малолітніх дітей до відвідин нудистського пляжу, де малолітні особи зможуть бачити оголених людей обох статей, а також самі будуть знаходитись в оголеному вигляді, слід кваліфікувати, як:

А) розбещення неповнолітніх;

Б) проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи;

В) домагання дитини для сексуальних цілей;

Г) склад кримінального правопорушення відсутній, оскільки мета відвідин нудистського пляжу не передбачала сексуального характеру сприйняття оголеного людського тіла як дітьми, так і іншими відвідувачами.

10.6. Кримінальні правопорушення проти власності (рівень С)

Кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI КК України) є найпоширенішими кримінальними правопорушеннями. Роз'яснення щодо окремих із них здійснені у ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10.

Предметом цих кримінальних правопорушень є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери, земельна ділянка, електрична та теплова енергія, а також право на майно та дії майнового характеру.

Якщо за викрадення, заволодіння, привласнення, знищення, пошкодження та інші діяння щодо певного майна, відповідальність передбачено за статтями, які містяться в інших розділах Особливої частини (наприклад, виборча скринька з бюлетенями (ч. 3 ст. 158–3), вогнепальна зброя (ст. 262), транспортні засоби (ст. 289), наркотичні засоби, психотропні речовини (ст. 308), документи (ст. 357), речі, що знаходяться при вбитих чи поранених на полі бою (ст. 432), то такі діяння мають кваліфікуватися лише за цими статтями і додаткової кваліфікації за відповідними статтями розділу VI Особливої частини КК не потребують.

У ст. 185 передбачено відповідність за *крадіжку* (таємне викрадення чужого майна) – це викрадення, здійснюючи яке, винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілого чи інших осіб. У 2026 році кримінальна відповідальність за крадіжку настає, якщо вартість викраденого майна становить понад 3328 грн. (це дві суми НМДГ, який у такому випадку становить не 17 грн., як при призначенні покарання, а 1664 грн.).

У ст. 186 передбачено відповідальність за *розбій* – це відкрите викрадення чужого майна у присутності потерпілого або інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, яка у свою чергу усвідомлює, що її дії помічені і оцінюються як викрадення. Грабіж може бути

поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. Під таким насильством слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. Такі насильницькі дії, вчинені під час грабежу, повністю охоплюються ч. 2 ст. 186 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК не потребують.

За конструкцією об'єктивної сторони кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 185, 186 КК мають матеріальний склад і вважаються закінченими з моменту настання суспільно-небезпечних наслідків. Тобто крадіжку і грабіж потрібно вважати закінченими з моменту, коли винна особа вилучила майно і мала реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним. Дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винною особою з метою заволодіння майном, належить кваліфікувати як грабіж, а в разі застосування насильства чи висловлювання погрози його застосування – залежно від характеру насильства чи погрози – як грабіж чи розбій. Якщо особа, котра протиправно заволоділа майном, реальної можливості розпоряджатися чи користуватися майном не мала, її дії слід розглядати залежно від обставин справи як закінчений чи незакінчений замах на вчинення відповідного кримінального правопорушення. Закінченим замахом на крадіжку є дії особи, яка викрала майно, але одразу була викрита. Якщо дії, розпочаті як крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, переросли в грабіж чи розбій, вчинене слід кваліфікувати відповідно за частиною 3. ст. 186 КК або ч. 3 ст. 187 КК.

Розбій (ст. 187 КК) – це напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. Під нападом слід розуміти умисні дії, спрямовані на негайне вилучення чужого майна шляхом застосування фізичного або психічного насильства. Розбій вважається закінченим з моменту нападу, поєднаного із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства, незалежно від того, заволоділа винна особа майном потерпілого чи ні.

Відповідно до *ст. 189 КК вимагання* полягає у незаконній вимозі передати чуже майно чи право на майно або вчинити будь-які дії майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмежити права, свободи або законні інтереси цих осіб, пошкодити чи знищити їхнє майно або майно, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. Вимагання може бути поєднане із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, а також поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи.

Небезпечне для життя чи здоров'я насильство (ст. 187, ч. 3 ст. 189) – це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не

призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. Умисне заподіяння у процесі розбою чи вимагання легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, а також середньої тяжкості тілесного ушкодження, охоплюються статтею 187 або 189 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти здоров'я, не потребують.

При розмежуванні вимагання і грабежу чи розбою слід виходити з того, що при грабежі та розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном у момент їх застосування. При цьому погроза являє собою такі дії чи висловлювання, які виражають намір застосувати насильство негайно. Дії, що полягають у насильстві або в погрозі його застосування, спрямовані на одержання майна в майбутньому, а також вимогу передати майно, поєднану з погрозою застосувати насильство до потерпілого або його близьких родичів у майбутньому, слід кваліфікувати як вимагання.

Шахрайство (ст. 190) – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього.

У статті 191 передбачено відповідальність за три форми вчинення кримінального правопорушення – *привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем*. Вони характеризуються умисним протиправним і безоплатним оберненням чужого майна на свою користь чи на користь іншої особи. Предметом привласнення та розтрати є лише те чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її законному віданні, тобто таке майно, що знаходилося в неї на законних підставах і стосовно якого вона здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, доставки використання або зберігання тощо. При привласненні ці повноваження використовуються для обернення винною особою майна на свою користь, а при розтраті – на користь інших осіб, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання, як подарунок чи товар, в обмін на інше майно тощо.

Усі крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, шахрайства, привласнення майна, що вчинені з березня 2022 року кваліфікуються за частинами 4 або 3 відповідних статей, як такі, що вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також можуть кваліфікуватися за іншими частинами відповідних статей залежно від конкретних обставин справи.

Якщо у відповідних статтях вказані кваліфікуючі ознаки, що залежать від вартості викраденого майна, то вони є такими: значна шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти НМДГ (тобто 1664 грн. * 100 – 1664 грн. * 250); великі розміри – сума, яка в двісті п'ятдесят і більше разів

перевищує НМДГ, а особливо великі розміри – в шістсот і більше разів перевищує НМДГ на момент вчинення кримінального правопорушення.

Якщо вартість викраденого майна чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення, розтрата або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (статті 185, 190 та 191 КК) не перевищує у 2026 році 3328 грн., то такі дії мають бути кваліфіковані як дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КУпАП). Водночас при грабежі, розбої та вимаганні мінімальна вартість майна, яким особа заволоділа чи хоче заволодіти не визначена, адже суспільна небезпечність таких дій залежить від самого факту нападу та погрози, а не від вартості викраденого майна.

Є спеціальні правила кваліфікації повторності у статтях 185, 186, 189–191 КК України, адже повторним визнається кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями або 187, 262 КК України.

У статтях 194, 194–1, та 196 передбачено відповідальність за умисні або необережні дії щодо певного майна – пошкодження або руйнування. А в статті 195 – за погрозу знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

У ст. 197–1 встановлено кримінальну відповідальність за два склади кримінального правопорушення – *самовільне зайняття земельної ділянки* (ч. 1) та *самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці* (ч. 3). Діяння вважається закінченим з моменту фактичного заволодіння, або заволодіння та подальшого протиправного використання земельної ділянки за умови завдання такими діями значної шкоди законному володільцеві або власнику земельної ділянки (значною є шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Об'єктивна сторона самовільного будівництва (ч. 3 ст. 197–1 КК) полягає у здійсненні будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці об'єкта нерухомості, право власності на який підлягає державній реєстрації.

Тестові завдання до підрозділу 10.6.

1. Яке із цих кримінальних правопорушень може бути вчинене спеціальним суб'єктом?

- А) крадіжка;
- Б) грабіж;
- В) вимагання;
- Г) привласнення майна.

2. В якій відповіді (відповідях) правильно названий момент закінчення окремих кримінальних правопорушень проти власності?

А) крадіжка є закінченою відразу після вилучення майна незалежно від того, чи мала винна особа реальну можливість розпорядитися чи користуватися ним;

Б) крадіжка і грабіж є закінченими з моменту, коли винний вилучив майно і мав реальну можливість розпорядитися викраденим;

В) розбій є закінчений з моменту заподіяння тілесних ушкоджень;

Г) вимагання є закінченим з моменту вимоги передачі чужого майна з погрозою насильства над потерпілим;

Д) грабіж вважається закінченим з моменту нападу на особу незалежно від того, чи вдалося заволодіти майном;

Е) шахрайство є закінченим з моменту повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин;

Є) самовільне зайняття земельної ділянки є закінченим моменту фактичного заволодіння земельною ділянкою, за умови завдання такими діями значної шкоди законному володільцеві або власнику земельної ділянки .

3. У вересні 2025 року Особа_1 на прохання Особа_2 встановив на свій мобільний телефон застосунок «Приват24» та отримав від Особа_2 пароль до його особистого кабінету інтернет-банкінгу, тобто отримав доступ до грошових коштів ОСОБА_2, які зберігались на рахунку. 12 вересня 2025 року Особа_1 таємно, маючи вільний доступ через мобільний застосунок на своєму мобільному телефоні до особистого кабінету «Приват24» Особа_2 , без відома останнього, перерахував 4000 грн. на рахунок Особа_3 №..., чим завдав Особа_2 майнової шкоди на вказану суму. Як кваліфікувати дії Особа_1

А) як крадіжку чужого майна за ч. 1 ст. 185 КК;

Б) як шахрайство за ч. 1 ст. 190 КК;

В) як крадіжку чужого майна за ч. 4 ст. 184 КК;

Г) склад кримінального правопорушення відсутній, оскільки Особа_2 сама попросила Особу_1 встановити додаток «Приват24» і сама добровільно надала пароль доступу до нього.

4. 19 травня 2026 року, Особа_5, перебуваючи в приміщенні продуктового магазину, маючи умисел на таємне викрадення чужого майна, шляхом вільного доступу, дістав з холодильників ковбасу вартістю 650 гривень, виніс її за межі лінії кас, не оплативши. В цей час його дії були помічені працівником магазину. Особа_5, розуміючи що його кримінально-протиправні дії було викрито та вони носять відкритий характер втік з попередньо викраденим майном, розпорядившись ним на власний розсуд. Як кваліфікувати дії Особа_5?

А) як крадіжку чужого майна (ст. 185);

Б) як замах на крадіжку майна;

В) як грабіж, вчинений в умовах воєнного стану;

г) кримінальна відповідальність за грабіж неможлива, адже вартість майна не перевищує 3228 грн.

Фабула 1. Особа_1 та Особа_2 стало відомо, що Особа_3 зберігає вдома 1 600 000 гривень (майже 1000 НМДГ) для придбання автомобіля. О 23 годині 16 січня 2026 року вони вдерлися до його будинку і вдарили кілька разів металевою трубою по голові, від чого той втратив свідомість. Потім потерпілого зв'язали і винесли в неопалюване приміщення. Обшукавши будинок Особа_1 та Особа_2, грошей не знайшли і зникли, залишивши Особа_3 зв'язаним у приміщенні, де температура відповідала тій, що надворі (мінус

двадцять градусів). Особа_3 прийшов до свідомості через одну годину і почав кликати на допомогу. Його почули сусіди і прийшли на допомогу. Внаслідок удару Особа_3 отримав середньої тяжкості тілесне ушкодження, а внаслідок перебування на морозі – легке тілесне ушкодження. За висновком експерта, перебування в таких умовах понад п'ять годин могло б привести до смерті потерпілого від переохолодження.

Кваліфікуйте дії за умовою задачі.

А) дії Особа_1 та Особа_2 слід кваліфікувати як закінчений замах на розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, поєднаний з проникненням у житло, спрямований на заволодіння майном у особливо великих розмірах та в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 15 – ч. 2, 3 та 4 ст. т. 187 КК), як залишення в небезпеці (ч. 1 ст. 135) та як заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 КК);

Б) дії Особа_1 та Особа_2 слід кваліфікувати як розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, поєднаний з проникненням у житло, спрямований на заволодіння майном у особливо великих розмірах та в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2, 3 та 4 ст. 187 КК) та як залишення небезпеці (ч. 1 ст. 135);

В) дії Особа_1 та Особа_2 слід кваліфікувати як розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, поєднаний з проникненням у житло, спрямований на заволодіння майном у особливо великих розмірах та в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2, 3 та 4 ст. 187 КК), як залишення в небезпеці (ч. 1 ст. 135) та як заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 КК);

Г) дії Особа_1 та Особа_2 слід кваліфікувати лише за ч. 4 ст. 187 КК, оскільки ця особливо кваліфікуюча ознака охоплює усі інші кваліфікуючі ознаки вчиненого діяння та інші наслідки у виді шкоди для здоров'я.

10.7. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (рівень В)

Особливістю вказаних кримінальних правопорушень є те, що вони посягають на інтереси невизначеного (зазвичай, широкого) кола осіб – в цьому і виявляється їх суспільна небезпека. Родовим об'єктом цих правопорушень є суспільні відносини, що визначають безпечні умови життєдіяльності людей, функціонування суспільства, підприємств, установ, організацій. Основний безпосередній об'єкт визначається в залежності від конкретного правопорушення, а додатковим безпосереднім об'єктом може стати життя та здоров'я людини, власність, довкілля тощо. Більшість кримінальних правопорушень цього розділу передбачені з формальним складом (ст.ст. 255–257, 258⁻¹, 258⁻², ч.1 ст. 258⁻⁵, 258⁻⁶, 261, 263⁻¹, ч.1 ст.268 і ч.1 ст.269 КК) і вчиняються шляхом дії, ті ж, що мають матеріальний склад, можуть вчинятись як у формі дії, так і бездіяльності. Більшість кримінальних правопорушень проти громадської безпеки вчиняється з прямим умислом, деякі ж (ст.ст.258, 270⁻¹, 270⁻²) – у формі необережності. Крім цього у багатьох кримінальних правопорушеннях можлива змішана форма вини. Суб'єктом цих кримінальних правопорушень є фізична осудна особа, що досягла 16 (ст.ст. 255, 256, 259–261

КК) або 14 років (ст.ст. 257, 262 КК в частині грабежу, розбою або вимагання), а також спец. суб'єкт.

Стаття 255 КК України охоплює створення, керівництво та участь у злочинній організації. Її безпосереднім об'єктом є безпека суспільства від системної організованої злочинності. З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення (з формальним складом) може виражатися у створенні злочинної організації; керівництві злочинною організацією; участі ній; участі у злочинах, вчинюваних такою організацією, тощо. Законодавство передбачає стимулюючу норму: учасник організації може бути звільнений від відповідальності, якщо він добровільно повідомив про її існування та сприяв розкриттю злочинів до отримання підозри.

Окрему увагу приділено поняттю злочинного впливу, що означає дії особи, яка завдяки власному авторитету чи можливостям координує кримінальну діяльність або здійснює розподіл коштів («общака»). Стаття 255–1 карає за встановлення такого впливу як у суспільстві, так і в місцях позбавлення волі (СІЗО, колоніях), де об'єктом захисту виступає також гідність затриманих. За ч. 3 цієї статті відповідальність несуть особи зі статусом «злодія у законі». Супутні статті карають за організацію злочинних «сходок» (зустріч осіб, які мають злочинний вплив, лідерів/представників організованих груп та кримінальних організацій, де вони розподіляють незаконно отримані кошти, обговорюють питання матеріального забезпечення, планують протиправну діяльність) (ст. 255–2); звернення до авторитетів за допомогою, тобто звернення до суб'єкта злочинного впливу (зокрема підвищеного, тобто має статус «злодія в законі») з проханням (письмовим чи усним) щодо застосування такого впливу (будь-які дії осіб, які мають свій авторитет, інші особисті якості або можливості для: спонукання, сприяння, координації, впливу на карну діяльність; організації або безпосереднього розподілу коштів, активів, майна) (ст. 255–3); заздальгідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій; укриття їх злочинної діяльності; здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності (ст. 256).

Бандитизм та незаконні воєнізовані формування

Бандитизм (ст. 257) визначається як організація озброєної банди або участь у ній чи в її нападах. Бандитизм – різновид організованої злочинної діяльності, яка включає: 1) організацію озброєної банди; 2) участь у банді; 3) участь у нападі, вчинюваному бандою. Для притягнення особи до відповідальності за ст. 257 достатньо вчинення нею хоча б однієї із зазначених дій. Незалежно від того, що розуміти під бандою – лише злочинну організацію чи й організовану групу, вирішальне значення для застосування ст. 257 має встановлення таких специфічних для банди рис, як:

А) озброєність;

Б) мета нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян. Відповідальність за це кримінальне правопорушення настає з 14 років. Спорідненим складом є стаття 260, яка забороняє створення воєнізованих або збройних формувань. Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані

групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Покарання передбачено за створення, керівництво, участь або фінансування таких груп. Особа, яка добровільно вийшла з такого формування та повідомила про це органи влади, звільняється від кримінальної відповідальності.

Терористичний акт (ст. 258). Об'єктивна сторона включає вибухи, підпали або погрози такими діями, що створюють небезпеку для життя. Ключовим є наявність спеціальної мети: залякування населення, провокація конфлікту або вплив на рішення органів влади.

Система антитерористичних норм також включає:

- Втягнення або примушування до тероризму (ст. 258–1).
- Публічні заклики, розповсюдження чи виготовлення відповідних матеріалів (ст. 258–2).
- Створення терористичних груп (для разових актів) або організацій (для постійної діяльності) (ст. 258–3).
- Сприяння у формі вербування, озброєння чи навчання тероризму (ст. 258–4).
- Фінансування тероризму (ст. 258–5) шляхом збору чи надання будь-яких активів.

Закон передбачає звільнення від відповідальності для осіб, які добровільно відмовилися від терористичної діяльності та сприяли запобіганню злочинам (крім організаторів). Також карається завідомо неправдиве повідомлення про мінування (ст. 259), що порушує спокій громадян та роботу установ.

Поводження зі зброєю та небезпечними матеріалами

Кримінальний закон суворо регулює обіг предметів підвищеної небезпеки. Стаття 262 карає за викрадення чи вимагання зброї, вибухівки та радіоактивних матеріалів. Об'єктивна сторона включає в себе вчинення таких дій щодо вказаних предметів: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства; 5) заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 262); 6) розбій (ч. 3 ст. 262). Суб'єктом може бути осудна особа, яка досягла 14-річного віку, а у разі його вчинення в інший спосіб – 16-річного віку. Незаконне носіння, зберігання чи збут зброї (крім мисливської гладкоствольної) кваліфікується за ст. 263. Спеціальна стаття 263–1 передбачає відповідальність за незаконне виготовлення, ремонт зброї або зміну її серійного маркування. Недбале зберігання зброї (ст. 264) є кримінальним лише у разі настання тяжких наслідків (загибелі людей) і вчиняється з необережності.

Щодо радіоактивних матеріалів, карається будь-яке несанкціоноване поведіння з ними: від придбання до розпилення (ст. 265). Окремо виділено відповідальність за виготовлення будь-якого ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію і може через свої властивості спричинити загибель людей, шкоду здоров'ю людей, майнову шкоду у великому розмірі або значне забруднення довкілля (ст. 265–1), а також погрози викрасти чи використати такі матеріали з метою примусу (ст. 266).

Порушення техногенної та екологічної безпеки

Порушення правил поводження з вибуховими чи легкозаймистими речовинами передбачене ст. 267. Предметом цього кр.п. є: 1) вибухові речовини; 2) радіоактивні матеріали (ч. 1 ст. 267); 3) легкозаймисті речовини; 4) їдкі речовини (ч. 2 ст. 267). Об'єктивна сторона виражається у таких формах: 1) порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів; 2) порушення інших правил поводження з ними; 3) незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем (ч. 1 ст. 267); 4) незаконне пересилання поштою або вантажем легкозаймистих або їдких речовин (ч. 2 ст. 267). Обов'язковою ознакою простих складів є спричинення суспільно небезпечних наслідків. При цьому обов'язковою ознакою у його першій – третій формах є створення небезпеки: 1) загибелі людей; 2) настання інших тяжких наслідків, а у четвертій формі – загибель людей або інші тяжкі наслідки. Суб'єктом є особа, на яку покладено обов'язки по дотриманню відповідних правил. У зоні відчуження Чорнобильської АЕС діє спеціальний режим: заборонено виносити будь-які речі за межі зони або купувати їх для збуту (ст. 267–1). Також заборонено ввезення в Україну небезпечних відходів без дозволу (ст. 268) та перевезення вибухівки на літаках (ст. 269).

Порушення вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270) є караним, якщо воно призвело до пожежі, яка заподіяла шкоду здоров'ю людей або велику майнову шкоду. Суб'єктивна сторона характеризується тим, що стосовно порушення вимог пожежної безпеки може бути як умисел, так і необережність, а щодо наслідків (шкода здоров'ю людей або майнова шкода) – лише необережність. Стаття 270–1 передбачає покарання за умисне знищення об'єктів житлово-комунального господарства (трубопроводів, електромереж), якщо це порушило їх функціонування або створило небезпеку для людей. Суб'єктивна сторона характеризується змішаною формою вини – умислом щодо діяння і найближчих наслідків у виді знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ і необережністю щодо альтернативних наслідків, визначених у ч. 1 ст. 270–1 КК. Завершує розділ стаття 270–2, що встановлює відповідальність за порушення правил утримання захисних споруд цивільного захисту (сховищ та укриттів). Об'єктивна сторона полягає у знищенні або пошкодженні об'єктів житлово-комунального господарства, якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини – прямий або непрямий умисел. Мотив і мета можуть бути різними. Але якщо винний діяв із метою ослаблення держави, вчинене має кваліфікуватися за ст. 113 КК. Суб'єкт – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Тестові завдання до підрозділу 10.7.

1. *Визначте специфіку суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270–1 КК України (Умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ):*

А) Прямий умисел як щодо діяння, так і щодо всіх передбачених законом наслідків.

Б) Необережна форма вини щодо діяння та наслідків.

В) Змішана форма вини: умисел щодо знищення/пошкодження об'єкта та необережність щодо подальших наслідків (порушення функціонування, загроза життю тощо).

Г) Виключно непрямий умисел щодо настання майнової шкоди у великих розмірах.

2. Яка ознака є обов'язковою для кваліфікації діяння як «бандитизм» (ст. 257 КК), що відрізняє його від інших видів організованої злочинної діяльності?

А) Кількість учасників понад п'ять осіб.

Б) Наявність спеціальної мети – залякування населення.

В) Озброєність хоча б одного члена банди при обізнаності про це інших учасників та мета здійснення нападів.

Г) Обов'язкове використання вогнепальної зброї, що пройшла державну реєстрацію.

3. Громадянин А. добровільно здав органам влади незареєстрований пістолет, який він зберігав у себе вдома протягом року. Вкажіть правовий наслідок за ст. 263 КК:

А) Особа звільняється від кримінальної відповідальності згідно з прямою вказівкою закону (заохочувальна норма).

Б) Добровільна здача є лише обставиною, що пом'якшує покарання.

В) Звільнення від відповідальності можливе лише у разі, якщо пістолет не був знаряддям іншого кримінального правопорушення.

Г) Особа не несе відповідальності лише за умови, що вона повідомила про зброю протягом 24 годин після її придбання.

4. З якого моменту терористичний акт у формі погрози вчинення вибуху (ч. 1 ст. 258 КК) вважається закінченим кримінальним правопорушенням?

А) З моменту реального здійснення вибуху.

Б) З моменту, коли погроза була доведена до відома адресата (влади або населення) та була сприйнята як реальна.

В) Після настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді майнової шкоди.

Г) З моменту підготовки знарядь для реалізації погрози.

5. У чому полягає відмінність між воєнізованим та збройним формуванням у контексті ст. 260 КК?

А) Воєнізоване формування обов'язково має зброю, а збройне – лише військову форму.

Б) Воєнізоване формування має організаційну структуру військового типу та дисципліну, а збройне – незаконно має на озброєнні будь-яку зброю.

В) Це тотожні поняття, які не розрізняються в диспозиції статті.

Г) Збройне формування створюється виключно з метою тероризму, а воєнізоване – для охорони майна.

6. Громадянин Б. за грошову винагороду надав свою квартиру для проведення зустрічі лідерів злочинних організацій для розподілу «общака». Як кваліфікувати дії Б.?

А) Бандитизм (ст. 257).

Б) Організація злочинної сходки (ст. 255–2).

В) Заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та створення умов для їх діяльності (ст. 256).

Г) Створення злочинної організації (ст. 255).

7. Визначте мінімальний вік кримінальної відповідальності за викрадення вогнепальної зброї шляхом розбою (ч. 3 ст. 262 КК):

А) 16 років.

Б) 14 років.

В) 15 років.

Г) 18 років.

8. Яка обставина є обов'язковою для об'єктивної сторони правопорушення за ч. 1 ст. 267 КК (Порушення правил поводження з вибуховими речовинами)?

А) Обов'язкова загибель принаймні однієї особи.

Б) Створення небезпеки загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

В) Виключно умисне заподіяння майнової шкоди.

Г) Факт незаконного придбання вибухових речовин.

9. У чому полягає специфіка суб'єкта правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 255–1 КК України?

А) Це особа, яка досягла 18-річного віку та має судимість.

Б) Це спеціальний суб'єкт – особа, яка перебуває у статусі «зłodія у законі».

В) Це виключно службова особа правоохоронного органу.

Г) Це іноземець, який координує транснаціональну злочинність.

10. Якщо особа вчинила підпал об'єкта ЖКГ з метою ослаблення держави, як мають бути кваліфіковані її дії згідно з приміткою до ст. 270–2 КК?

А) За сукупністю статей 270–1 та 270–2 КК.

Б) Як диверсія за ст. 113 КК.

В) Як терористичний акт за ст. 258 КК.

Г) Як умисне знищення майна за ст. 194 КК.

10.8. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (рівень Б)

Під громадським порядком слід розуміти суспільні відносини, що становлять собою нормальну життєдіяльність особи, функціонування підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів у зв'язку з забезпеченням виконання етичних та моральних норм і правил. Кримінальні правопорушення

цього розділу, що посягають на громадський порядок, мають значну суспільну небезпечність, оскільки не посягають на окремих осіб, а переважно на цілі групи осіб, які сповідують ті чи інші моральні норми та звичаї, етичні правила. В свою чергу, моральністю в цьому контексті є суспільні відносини, які стосуються втілення та сповідування тих чи інших традиційних (в тому числі духовних та релігійних) уявлень про добро та зло, справедливість, совість, тощо. Кримінальні правопорушення, що посягають на моральність, є караними в разі грубого порушення таких звичаїв та норм та призводять до моральних страждань окремих осіб або громади, здатні спровокувати напругу у суспільстві або ж конфлікти, тощо. З огляду на це в розділі виділяються: 1) кримінальні правопорушення проти громадського порядку (ст.ст.293-296 КК); 2) кримінальні правопорушення проти моральності (ст.ст. 297-305 КК).

Стаття 293. Групове порушення громадського порядку. Об'єктом вказаного правопорушення є громадський порядок. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення включає в себе як обов'язкові ознаки діяння, наслідки та причиновий зв'язок між діянням і наслідками. Діяння при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 293, виконується, як правило, шляхом дії і полягає в: 1) організації групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації; 2) активній участі у них. Суб'єкт загальний. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умислом.

Стаття 294. Масові заворушення. Основним безпосереднім об'єктом масових заворушень є громадський порядок. Додатковим обов'язковим об'єктом, залежно від конкретної форми його прояву – є життя та здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, власність, порядок управління або громадська безпека. Об'єктивна сторона полягає в організації масових заворушень та/або активній участі у них. Діяння вважається закінченим з моменту початку масових заворушень – вчинення конкретних актів насильства, погромів тощо. Суб'єкт загальний. Суб'єктивна сторона характеризується умислом. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 294 (загибель людей або інші тяжкі наслідки), може характеризуватися умислом або необережністю.

Стаття 295. Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку. Об'єкт – громадський спокій. Об'єктивна сторона включає одну обов'язкову ознаку – діяння. Воно виражається лише активною поведінкою – дією, яка може полягати в: публічних закликах до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян; розповсюдженні матеріалів такого змісту; виготовленні таких матеріалів; їх зберіганні. Суб'єкт загальний. Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною. Крім того, кримінальне правопорушення у формі виготовлення чи зберігання відповідних матеріалів характеризується спеціальною метою – подальшого розповсюдження вказаних матеріалів.

Стаття 296. Хуліганство. Основний безпосередній об'єкт хуліганства - громадський порядок. Його додатковим факультативним об'єктом можуть виступати здоров'я особи, авторитет органів державної влади, громадська безпека. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише вчинення діяння,

яке полягає в грубому порушенні громадського порядку, яке супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Кримінально караним є грубе порушення громадського порядку. Грубість порушення громадського порядку визначається з урахуванням місця вчинення хуліганських дій, їх тривалості, кількості і характеристики потерпілих, ступеня порушення їхніх прав та законних інтересів тощо. Таким чином, грубе порушення громадського порядку має місце тоді, коли йому заподіюється істотна шкода, коли хуліганство пов'язане з посяганням на інші правоохоронювані цінності, задля збереження яких підтримується громадський порядок, коли це зачіпає важливі інтереси чи інтереси багатьох осіб, коли відновлення порядку вимагає значних, тривалих зусиль. Суб'єктом хуліганства є осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона хуліганства характеризується умисною виною і мотивом явної неповаги до суспільства. Неповага до суспільства – це прагнення показати свою зневагу до існуючих правил і норм поведінки в суспільстві, самоутвердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі. Вказана неповага має бути явною.

Стаття 297. Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. Основним безпосереднім об'єктом є моральність у частині поваги до померлих та місць їхнього поховання. Обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом є власність, а факультативним додатковим безпосереднім об'єктом – громадська безпека, громадський порядок тощо. Об'єктивна сторона, передбаченого ч. 1 ст. 297 КК, полягає у вчиненні таких суспільно небезпечних діянь: 1) наруга над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого; 2) незаконне заволодіння (як таємно, так і відкрито) тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (

В) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого (квітів, вінків, деталей огорожі, пам'ятника чи відповідної меморіальної дошки, урни з прахом тощо). Суб'єкт – загальний (фізична осудна особа, яка на момент його вчинення досягла 16-річного віку). Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу. Ставлення особи до тяжких наслідків (ч. 4 ст. 297 КК) полягає у формі необережності.

Стаття 298. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Основним безпосереднім об'єктом є моральність суспільства в частині установленого порядку поводження з об'єктами культурної спадщини та збереження археологічної спадщини України. Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт – право власності, адже пам'ятка (крім пам'ятки археології) може перебувати в державній, комунальній або приватній власності. Об'єктивна сторона характеризується такими обов'язковими ознаками, як суспільно небезпечне діяння (незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини) та місце вчинення (об'єкт культурної спадщини). Діяння вважається закінченим з моменту вчинення відповідних дій. Об'єктивна сторона характеризується такими обов'язковими ознаками, як суспільно небезпечне діяння, наслідки (знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини чи їх частин) та причинний зв'язок між

ними. Кримінальне правопорушення у цій формі об'єктивної сторони вважатиметься закінченим з моменту настання відповідних наслідків. Суб'єкт – загальний. Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Стаття 298¹ передбачає відповідальність за знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду.

Стаття 299. Жорстоке поводження з тваринами. Об'єкт – моральні засади суспільства в частині ставлення до тварин (хребетних). Об'єктивна сторона може виражатися у двох формах: знущання над тваринами; нацькування тварин одна на одну. Суб'єкт загальний. Суб'єктивна сторона характеризується умислом. Хуліганський мотив є однією з альтернативних ознак.

Стаття 300. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Безпосереднім об'єктом є моральність в частині розповсюдження інформації, спрямованої на забезпечення поваги гідності особи згідно з загальнолюдськими цінностями. Предмет – твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Об'єктивна сторона характеризується вчиненням діяння з: 1) ввезення в Україну відповідних творів; 2) їхнього виготовлення, зберігання, перевезення чи іншого переміщення; 3) збуту чи розповсюдження таких творів; 4) примушування до участі в їх створенні. Суб'єкт – загальний (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку). Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу. Обов'язковою ознакою є також мета – збут або розповсюдження.

Стаття 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Об'єкт – суспільні відносини, які складаються з приводу протидії поширенню порнографії. Об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, кваліфікований та особливо кваліфікований види кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301, у цілому збігаються з відповідними ознаками посягання, предметом якого є твори, що пропагують культ насильства і жорстокості (див. ст. 300).

Стаття 301¹. Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження. Об'єктивна сторона включає такі дії: виготовлення – створення продукції (фото, відео, малюнки, цифрові матеріали); збут – продаж, передача, обмін; поширення – демонстрація, завантаження в Інтернет, передача іншим особам; зберігання – наявність у особи відповідних матеріалів із доказом наміру їх поширення. Суб'єктом є фізична осудна особа з 16 років. Суб'єктивна сторона – прямий умисел, мета – збут чи розповсюдження – впливає на кваліфікацію.

Стаття 301². Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи. Об'єкт – суспільні відносини у сфері статевої свободи, статевої недоторканності та моральності, а також правовий захист неповнолітніх. Під видовищним заходом сексуального характеру у цій статті слід розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій. Спосіб вчинення – з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із

застосуванням чи погрозою застосування насильства – є кваліфікуючою ознакою. Суб'єктом є фізична осудна особа з 16 років. Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Стаття 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництво. Об'єктом є моральні засади суспільства в частині встановлення зв'язків між людьми для задоволення їх статевих потреб. З позицій суспільної моралі задоволення статевих потреб має здійснюватися без проявів розпусти, безладних статевих контактів, проституції. Недопустимим є і надання іншим особам місць для вчинення розпусних дій, створення або утримання таких дій. Предметом є місця розпусти. Ними є будь-які споруди чи інші об'єкти, в яких вчиняються розпусні дії. Об'єктивна сторона проявляється у: створенні місць розпусти; їх утриманні; звідництві для розпусти. Суб'єкт кримінального правопорушення є загальний. Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною.

Стаття 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією. Основним безпосереднім об'єктами є моральність суспільства в частині вільного задоволення статевих потреб. Додатковий обов'язковий об'єкт - статева свобода, здоров'я, воля і гідність особи. Об'єктивна сторона полягає у вчиненні суспільно небезпечного діяння з примушування або втягнення в заняття проституцією або сутенерства. Суб'єкт – загальний (фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку). Суб'єктом примушування, втягнення в заняття проституцією або сутенерства щодо неповнолітніх (малолітніх) може бути лише особа, якій виповнилося вісімнадцять років (ч. 3 ст. 303 КК). Вчинення діяння службовою особою або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, утворює кваліфікований склад згідно з ч. 2 ст. 303 КК: Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Стаття 304. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Потерпілими є неповнолітні – особи чоловічої або жіночої статі, які не досягли 18-річного віку. Хоча в диспозиції ст. 304 вказівку на потерпілого зроблено у множині, кримінальна відповідальність настає і тоді, коли посягання вчинене і проти однієї такої особи. Об'єктивна сторона полягає у втягненні неповнолітніх: у кримінально-протиправну діяльність; у пияцтво; у заняття жебрацтвом; у заняття азартними іграми. Суб'єкт – осудна особа, яка досягла 18-річного віку. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умислом.

Тестові завдання до підрозділу 10.8.

1. Визначте обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони хуліганства (ст. 296 КК), яка дозволяє відмежувати його від побоїв чи нанесення тілесних ушкоджень:

А. Мета залякування широкого загалу населення.

Б. Мотив явної неповаги до суспільства, що полягає у прагненні протиставити себе загальноприйнятим нормам.

В. Наявність прямого умислу на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Г. Корисливий мотив – бажання отримати матеріальну вигоду від порушення порядку.

2. З якого моменту масові заворушення (ст. 294 КК) вважаються закінченим кримінальним правопорушенням?

А. З моменту публічного висловлення закликів до непокори владі.

Б. З моменту розроблення плану дій та залучення певної кількості учасників.

В. З моменту початку вчинення конкретних актів насильства, погромів, підпалів чи знищення майна.

Г. Тільки після настання наслідків у вигляді загибелі людей або інших тяжких наслідків.

3. Громадянин К. виготовив вдома листівки з текстом, що спонукає до погромів та захоплення адміністративних будівель, проте не встиг їх розповсюдити, оскільки був затриманий. Яка ознака суб'єктивної сторони є вирішальною для кваліфікації його дій за ст. 295 КК?

А. Мета повалення конституційного ладу.

Б. Спеціальна мета – подальше розповсюдження виготовлених матеріалів.

В. Необережне ставлення до можливих наслідків у вигляді масових заворушень.

Г. Мотив помсти державним службовцям.

4. Яка ознака об'єктивної сторони є обов'язковою для кваліфікації діяння за статтею 296 КК (Хуліганство)?

А. Грубе порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Б. Обов'язкове використання вогнепальної зброї або інших предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень.

В. Повне припинення роботи транспорту чи державної установи на строк понад 3 години.

Г. Спричинення потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості.

5. Визначте суб'єкта кримінального правопорушення «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність» (ст. 304 КК):

А. Будь-яка осудна особа, якій виповнилося 14 років.

Б. Загальний суб'єкт, який досяг 16-річного віку.

В. Спеціальний суб'єкт – особа, яка досягла 18-річного віку (повнолітня особа).

Г. Виключно батьки або законні представники неповнолітньої особи.

6. У чому полягає специфіка об'єктивної сторони порушення правил утримання об'єктів археологічної спадщини (ч. 2 ст. 298 КК) на відміну від ч. 1 цієї ж статті?

А. Ч. 1 має матеріальний склад, а ч. 2 – формальний.

Б. Обов'язковою ознакою ч. 2 є настання наслідків у вигляді знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток.

В. Суб'єктом за ч. 2 може бути лише службова особа.

Г. Ч. 2 карає лише за проведення пошукових робіт без ліцензії, незалежно від результату.

7. *Визначте об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК (Жорстоке поводження з тваринами):*

А. Право власності на домашніх тварин.

Б. Громадська безпека у сфері поводження з небезпечними тваринами.

В. Моральні засади суспільства в частині ставлення до тварин (хребетних).

Г. Екологічна безпека та збереження рідкісних видів фауни.

8. *Громадянин М. таємно викопав та викрав металеву огорожу з місця поховання. Як слід кваліфікувати такі дії згідно зі ст. 297 КК?*

А. Як крадіжку приватного майна за ст. 185 КК.

Б. Як наругу над могилою шляхом незаконного заволодіння предметами, що знаходяться на місці поховання.

В. Як хуліганство, вчинене на цвинтарі.

Г. Дії не є злочинними, якщо вартість огорожі є незначною.

9. *Яка мета є обов'язковою ознакою складу правопорушення за ст. 300 КК (Ввезення чи розповсюдження творів, що пропагують культ насильства)?*

А. Мета особистого перегляду та колекціонування.

Б. Мета збуту або розповсюдження зазначених творів.

В. Мета приниження національної честі та гідності конкретної особи.

Г. Мета залучення неповнолітніх до перегляду порнографії.

10. *У чому полягає відмінність у віці настання відповідальності за ст. 303 КК (Сутенерство) залежно від віку потерпілого?*

А. Відповідальність завжди настає з 16 років незалежно від віку потерпілого.

Б. Якщо сутенерство вчиняється щодо неповнолітніх (малолітніх), суб'єктом може бути лише особа, якій виповнилося 18 років.

В. За сутенерство щодо дорослих відповідальність настає з 14 років.

Г. Відповідальність за ч. 3 ст. 303 настає лише з 21 року.

10.9. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (рівень В)

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права. В нормах відповідного розділу знайшли відображення положення Женевських конвенцій (Женевські конвенції 1949 року, ратифіковані Україною 03.07.1954 року та Додаткові протоколи до них, ратифіковані Україною 18.08.1989 року) та Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду (ухвалений 17.07.1998 року, ратифікований Україною 21.08.2024 року). Зокрема, ст. 438 КК встановлено відповідальність за *воєнні злочини*, якими є: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт,

розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невинуватена затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Кваліфікуючою ознакою є спричинення відповідними діями загибелі людей.

Статтею 442-1 КК встановлено відповідальність за *злочини проти людяності*, до яких належить Умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення: 1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі; 2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави; 3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави; 4) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства; 5) оборнення в рабство або торгівлі людьми; 6) насильницького зникнення; 7) незаконного позбавлення волі; 8) катування; 9) інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю. Кваліфікуючою ознакою є вчинення злочину апартеїду, винищення, вбивств.

У цій статті під *нападом на цивільне населення* слід розуміти багаторазове (два і більше разів) вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу; під *насильницьким зникненням* слід розуміти арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або з приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування, а так само відмову від визнання факту арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі чи приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування; під *злочином апартеїду* слід розуміти злочин, що включає нелюдські акти, вчинені з метою встановлення та підтримки панування однієї расової групи над іншою та систематичного гноблення нею; під *винищенням* слід розуміти позбавлення життя однієї чи більше осіб шляхом умисного створення життєвих умов, спрямованих на знищення частини населення, у тому числі шляхом позбавлення доступу до води, продуктів харчування або лікарських засобів; під

катуванням слід розуміти умисне заподіяння особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання.

Даним розділом передбачено також відповідальність за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ст. 436. Пропаганда війни); виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436–1); виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників (ст. 436–2). Під *глорифікацію* слід розуміти активні дії, спрямовані на прославлення чи героїзацію осіб, які тим чи іншим чином брали участь у збройній агресії Російської Федерації проти України, забезпечували діяльність окупаційної адміністрації, представляли державні органи і структури країни-агресора; планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій та ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (ст. 437); застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 439); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 440); масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу (ст. 441. Екоцид).

Статтею 442 встановлено відповідальність за *геноцид*, під яким розуміється діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди; 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Цією ж статтею передбачено відповідальність за прямі та публічні заклики до вчинення вищевказаних діянь, проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Під серйозною шкодою у цій статті слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання.

До кримінальних правопорушень проти міжнародного правопорядку належать: вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ст. 443. Посягання на життя представника іноземної держави); напад на службові або житлові

приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень, а також погроза вчинення таких дій (ст. 444. Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445); піратство, тобто використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна (ст. 446); найманство, під яким розуміється Вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, а також безпосередньо Участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях (ст. 447). Під *найманцем* у ст. 447 слід розуміти особу, яка: 1) спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності; 2) бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди; 3) не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті; 4) не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії; 5) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Тестові завдання до підрозділу 10.9.

1. Позбавлення життя людини при геноциді кваліфікується:

А) як геноцид (ч. 1 ст. 442 КК);

Б) як геноцид (ч. 1 ст. 442 КК) та умисне вбивство (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК);

В) як геноцид (ч. 1 ст. 442 КК) та порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ч. 3 ст. 161 КК);

Г) як умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК).

2. Назвіть суб'єкта найманства, передбаченого ч. 1 ст. 447 КК:

А) особа, яка без дозволу відповідних органів державної влади бере участь у збройних конфліктах інших держав з метою одержання матеріальної винагороди;

Б) особа, яка завербована для підготовки в якості найманця;

В) особа, яка навчає найманців з метою використання у збройних конфліктах інших держав;

Г) всі вищеперераховані особи.

3. Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу є:

А) екоцидом (ст. 441 КК);

Б) геноцидом (ст. 442 КК);

В) застосуванням зброї масового знищення (ст. 439 КК)

Г) диверсією (ст. 113 КК).

4. Злочинами проти людяності є умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

А) депортації населення;

Б) розграбування національних цінностей на окупованій території;

В) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;

Г) насильницького зникнення;

Д) невинуватна затримка репатріації дитини,;

Е) катування;

Є) знищення певної етнічної групи населення.

5. Під глорифікацією осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у складі злочину, передбаченого ст. 436–2 КК розуміється:

А) виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України;

Б) представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту;

В) виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році;

Г) активні дії, спрямовані на прославлення чи героїзацію осіб, які тим чи іншим чином брали участь у збройній агресії Російської Федерації проти України, забезпечували діяльність окупаційної адміністрації, представляли державні органи і структури країни-агресора.

11. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

11.1. Збирання, перевірка та оцінка доказів (рівень В)

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім того, можуть бути пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Надання показань для підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого є правом, а для свідка – обов'язком. Суд, як правило, може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання.

Особа, як правило, дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто. Як виняток, особа може давати показання з чужих слів. Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. До документів, зокрема, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами; 3) протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок; 5) довідки, висновки та інші документи спеціалістів; 5) матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння, зібрані в ході оперативно-розшукової діяльності.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на

запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Залучити експерта для проведення експертизи може кожна сторона кримінального провадження. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими. Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів (комісійна, комплексна експертиза), експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku.

Систему обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (*предмет доказування*), складають: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Обов'язок доказування обставин, що входять до предмета доказування, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених випадках, – на потерпілого. Обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає.

Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Перевірка доказів – це діяльність, спрямована на підтвердження або спростування інформації, що міститься у них. Основними способами перевірки доказів є: 1) окремий аналіз кожного доказу; 2) зіставлення певного доказу з іншими доказами; 3) провадження повторних або нових слідчих (розшукових) дій. Деякі слідчі (розшукові) дії переважно призначені і використовуються на практиці саме для перевірки уже наявних доказів. Це, наприклад, одночасний допит декількох осіб, слідчий експеримент, освідчування, пред'явлення для впізнання тощо.

Оцінка доказів – це розумова діяльність, спрямована на пізнання фактичних даних відповідно до закону та за їх внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, спрямована на встановлення належності, допустимості, достовірності кожного окремого доказу, а також достатності та взаємозв'язку сукупності зібраних доказів для прийняття відповідного процесуального рішення.

Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Допустимим є доказ, який отриманий у порядку, встановленому КПК. Критеріями визначення допустимості доказів є: належне процесуальне джерело; належний суб'єкт збирання доказів; належна процедура; дотримання основних конституційних прав людини.

Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування

такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит;

Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення. Суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення. У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате.

Достовірність доказів означає відповідність їх змісту тому, що мало місце в дійсності. Достовірність передбачає правдивість інформації, що міститься у доказі, надійність та перевірність процесуального джерела.

Достатність доказів – це така їх сукупність, що дає змогу встановити всі обставини, які потребують доказування у кримінальному провадженні, і прийняти на їх основі відповідне обгрунтоване, законне та справедливе процесуальне рішення.

Тестові завдання до підрозділу 11.1.

1. Що з наведеного не можна вважати процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні?

- А) протокол огляду місця події
- Б) **протокол допиту**
- В) електронний документ
- Г) висновок експерта

2. Оригіналом електронного документа вважається:

- А) **його відображення за допомогою технічного пристрою**
- Б) первинний файл
- В) технічний пристрій, на якому збережений електронний документ
- Г) лише документ із електронним цифровим підписом

3. В якому з наведених випадків залучення експерта для надання висновку є обов'язковим?

- А) для встановлення дієздатності (недієздатності) особи
- Б) для визначення можливості особи сприймати (чути, бачити) певну інформацію
- В) для встановлення ступеня сп'яніння особи
- Г) **для встановлення ступеня тяжкості тілесного ушкодження**

4. Що з наведеного є основним способом фіксації доказової інформації?

- А) звукозапис
- Б) відеозапис
- В) **протоколювання**
- Г) фотографування

5. Хто із наведених суб'єктів відповідно до чинного законодавства наділений правом збирати докази?

- А) цивільний позивач
- Б) цивільний відповідач
- В) **потерпілий**
- Г) заявник

6. Яке з наведених тверджень не відображає суть принципу вільної оцінки доказів?

- А) **суд зобов'язаний враховувати висновок експерта при ухваленні рішення**
- Б) суд оцінює докази за внутрішнім переконанням
- В) жоден доказ для суду не має наперед встановленої сили
- Г) суд оцінює докази, керуючись законом

7. Основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні є:

- А) одержання предметів і документів, поданих учасниками процесу
- Б) **провадження слідчих (розшукових) дій**
- В) провадження оперативно-розшукових заходів
- Г) витребування предметів і документів

8. В ході судового розгляду захисник обвинуваченого наполягав на виключенні з числа доказів показань свідка Буринського як недопустимих, мотивуючи це тим, що протокол допиту свідка датований 20 листопада 2020 року, а відомості про досудове розслідування були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань 21 листопада 2020 року. Чи обґрунтовані доводи захисника?

- А) захисник не має права клопотати про недопустимість доказів
- Б) **так, доводи захисника обґрунтовані**
- В) ні, доводи захисника необґрунтовані, оскільки до внесення відомостей до ЄРДР можна відібрати пояснення в очевидців
- Г) ні, свідок може давати показання на будь-якій стадії процесу

9. Малько повернувся додому і виявив, що з його квартири була вчинена крадіжка. Він викликав працівників поліції, які провели одразу ж огляд місця події. Під час судового засідання захисник обвинуваченого Борисова наполягав на тому, що протокол огляду місця події не може бути доказом у провадженні (є недопустимим), оскільки огляд житла особи був проведений без відповідної ухвали слідчого судді, як це передбачено в Конституції України. Чи обґрунтовані доводи захисника?

- А) так, порушено право на недоторканість житла чи іншого володіння особи
- Б) **ні, оскільки власник житла надав дозвіл на проникнення до житла**
- В) так, потрібно було спочатку внести відомості про злочин до ЄРДР
- Г) ні, лише порушення прав обвинуваченого спричиняє недопустимість доказів

11.2. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження (рівень А)

Виконання завдань кримінального провадження (ст.2 КПК) поміж іншого потребує припинення та попередження неправомірних дій з боку окремих учасників процесу, забезпечення їх належної поведінки та виконання ними процесуальних обов'язків. Для цього КПК передбачає низку заходів забезпечення кримінального провадження, якими обмежуються права та свободи людина і громадянина. Тому більшість цих заходів застосовуються ухвалою слідчого судді або суду, відповідно, прокурор або слідчий (за погодженням з прокурором) звертаються з клопотанням про їх застосування.

Виклик слідчим, прокурором та судовий виклик – є забезпечення участі особи у процесуальних діях. Здійснюється шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. Особа має отримати повістку не пізніше ніж за 3 дні до дати прибуття. Поважні причини неприбуття: затримання/тримання під вартою; обставини непереборної сили; тяжка хвороба; смерть близьких родичів; несвоєчасне одержання повістки тощо.

Привід – це примусове супроводження особи поліцією (СБУ, БЕБ, НАБУ, ДБР) до місця виклику у встановлений час. Застосовується до підозрюваного, обвинуваченого або свідка у разі їх неявки без поважних причин за ухвалою слідчого судді або суду. Привід не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок, інвалідів I та II груп, та осіб, що одноосібно виховують дітей до 6 років.

Накладення грошового стягнення – це захід майнового примусу за невиконання процесуальних обов'язків. Застосовується слідчим суддею, судом у таких розмірах: від 0,25 до 0,5 прожиткового мінімуму для працездатних осіб (Далі – ПМПО) під час досудового розслідування та від 0,5 до 2 ПМПО у судових стадіях. Особа, на яку було накладено грошове стягнення за її відсутності має право подати клопотання про скасування такої ухвали.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом – застосовується для припинення злочину або забезпечення відшкодування шкоди. Види: право керування авто/судном, полювання, право на підприємницьку діяльність. Застосовується на строк до двох місяців за ухвалою слідчого судді. Документи в особи вилучаються негайно.

Відсторонення від посади полягає у тимчасовому недопущенні особи до виконання службових обов'язків. Застосовується до підозрюваних у нетяжких тяжких або особливо тяжких злочинах, а щодо службових осіб правоохоронних органів – незалежно від тяжкості кримінального правопрушення. Строк застосування – не більше 2 місяців і може бути продовжений.

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні можливості стороні кримінального провадження ознайомитися з об'єктами, зробити їх копії або вилучити їх (виїмка). Тимчасовий доступ до електронних інформаційних чи комп'ютерних систем, мобільних терміналів здійснюється шляхом зняття копії інформації. Надання тимчасового доступу до об'єктів, які містять охоронювану законом таємницю (ЗМІ та журналістів, лікарську, нотаріальну, комерційну, банківську, особистого листування і записів, інформації операторів та провайдерів телекомунікацій, персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні і баз таких даних, державу, фінансового моніторингу)

допускається лише за умови неможливості іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

Тимчасове вилучення майна є фактичним позбавленням можливості володіти майном під час затримання або обшуку до рішення суду про його арешт. Вилученим може бути майно, що зберегло сліди кримінального правопорушення, було засобом вчинення або набуто злочинним шляхом. Майно має бути повернуте, якщо клопотання про арешт не подано до суду на наступний робочий день після вилучення.

Арешт майна – це тимчасове позбавлення права на відчуження, розпорядження або використання майна (крім житла) за ухвалою суду. Здійснюється з метою забезпечення конфіскації, спеціальної конфіскації або цивільного позову. Пропорційність арешту полягає у тому, що вартість арештованого майна для цивільного позову повинна бути співмірною з розміром шкоди.

Запобіжні заходи – це найсуворіший вид примусу, оскільки вони найбільшою мірою обмежують конституційні права на свободу та недоторканність, застосовуються за ухвалою слідчого судді або суду виключно до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

Для обрання будь-якого запобіжного заходу має бути доведена наявність підстав: а) обґрунтованість підозри (обвинувачення) у вчиненні кримінального правопорушення; б) наявність ризиків: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

При виборі конкретного заходу суд зобов'язаний оцінити в сукупності: 1) вагомість доказів вини; 2) тяжкість покарання; 3) вік та стан здоров'я; 4) міцність соціальних зв'язків (сім'я, утриманці); 5) наявність постійної роботи/навчання; 6) репутацію; 7) майновий стан; 8) наявність судимостей; 9) дотримання умов попередніх заходів; 10) наявність інших підозр; 11) розмір майнової шкоди.

Особисте зобов'язання полягає у покладенні на особу одного або кількох обов'язків (прибувати за викликом, не виїжджати з міста, здати закордонний паспорт, носити електронний засіб контролю), застосовується на строк до двох місяців з можливістю продовження.

Особиста порука – це письмове зобов'язання осіб, що заслуговують на довіру, гарантувати належну поведінку підозрюваного. Кількість поручителів визначає суд, а один поручитель допускається лише якщо це особа з особливою довірою. Порушення зобов'язань тягне штраф для поручителя до 50 МЗП.

Домашній арешт – це заборона залишати житло цілодобово або у певний період доби. Застосовується лише у провадженнях, в яких може бути призначене покарання у виді позбавлення волі. Максимальний строк застосування в досудовому розслідуванні – 6 місяців.

Застава полягає у внесенні коштів на спецрахунок як гарантії належної поведінки, інакше такі кошти будуть звернені в дохід держави. Застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою особою – заставодавцем протягом 5 днів. Розмір застави: 1) у разі вчиненні нетяжкого злочину – від одного до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (Далі – ПМППО); 2) у разі вчиненні тяжкого злочину – від двадцяти до вісімдесяти розмірів ПМППО; 3) у разі вчиненні особливо тяжкого злочину – від вісімдесяти до трьохсот розмірів ПМППО. У виключних випадках, якщо застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою покладених на неї обов'язків, то може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят розмірів ПМППО (вчинення тяжкого злочину) чи триста розмірів ПМППО (вчинення особливо тяжкого злочину).

Тримання під вартою передбачає ізоляцію особи згідно ухвали слідчого судді або суду шляхом поміщення її в СІЗО. Прокурор зобов'язаний довести, що жоден інший захід не зможе запобігти ризикам. Суд при призначенні арешту зобов'язаний визначити розмір застави, крім злочинів із насильством або тих, що спричинили загибель людини, окремих військових злочинів. Строк тримання під вартою – до 60 днів, може бути продовжений ухвалою слідчого судді або суду.

Затримання особи передбачає короточасне (до 72 год.) обмеження свободи особи і поміщення її до ізолятора тимчасово тримання. КПК передбачає такі види затримання: а) за ухвалою суду з метою доставлення для розгляду питання про взяття під варту; б) затримання уповноваженою особою без ухвали суду, якщо особу застали на місці злочину або є очевидні ознаки на тілі/одязі в) Законне затримання кожним (ст. 207) під час або після вчинення злочину (в т.ч. переслідування).

Строки під час затримання: повідомлення про підозру має бути здійснене не пізніше 24 год.; доставлення до суду – 60 год.; максимальний строк затримання до вручення особі ухвали суду – 72 год. Строк затримання починається з моменту, коли особа через застосування сили або наказ змушена залишатися поряд із представником влади.

Тестові завдання до підрозділу 11.2.

1. Що є метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження згідно з КПК України?

- А) Покарання особи за вчинене правопорушення.
- Б) Відшкодування збитків потерпілому до суду.
- В) Досягнення дієвості кримінального провадження.**
- Г) Виправлення та перевиховання підозрюваного.

2. Який із перелічених заходів НЕ входить до системи заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 131 КПК)?

- А) Відсторонення від посади.
- Б) Арешт майна.
- В) Привід.
- Г) Проведення слідчого експерименту.**

3. Який орган має повноваження застосовувати заходи забезпечення на підставі ухвали під час досудового розслідування?
- А) Слідчий самостійно.
 - Б) Прокурор своєю постановою.
 - В) Слідчий суддя за клопотанням слідчого або прокурора.**
 - Г) Керівник органу досудового розслідування.
4. Протягом якого строку діє повістка про виклик, якщо вона вручається особі?
- А) Не пізніше ніж за 24 години до явки.
 - Б) Не пізніше ніж за три дні до дня, коли особа зобов'язана прийти.**
 - В) Не пізніше ніж за 5 днів до дня прибуття.
 - Г) У день проведення процесуальної дії.
6. Який захід забезпечення полягає у примусовому супроводженні особи до місця виклику?
- А) Затримання.
 - Б) Привід.**
 - В) Етапування.
 - Г) Домашній арешт.
7. До якої з категорій осіб ЗАБОРОНЕНО застосовувати привід?
- А) До підозрюваного у тяжкому злочині.
 - Б) До свідка, що ігнорує виклики.
 - В) До вагітної жінки або інвалідів I чи II груп.**
 - Г) До адвоката.
9. На який максимальний строк слідчий суддя може відсторонити особу від посади первинно?
- А) На 15 діб.
 - Б) На 1 місяць.
 - В) Не більше двох місяців.**
 - Г) До завершення судового розгляду.
10. До яких документів ЗАБОРОНЕНО доступ у порядку тимчасового доступу до речей і документів?
- А) До банківських документів.
 - Б) До медичних таємниць.
 - В) До листування захисника з клієнтом.**
 - Г) До державної таємниці.
11. Який строк дії ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів?
- А) Не може перевищувати одного місяця.**
 - Б) Не може перевищувати 60 днів.
 - В) Протягом усього строку розслідування.
 - Г) 10 днів.

12. Що стається з тимчасово вилученим майном, якщо слідчий не подав клопотання про його арешт наступного робочого дня?

- А) Майно передається у власність держави.
- Б) Майно залишається у камері схову речових доказів.
- В) Майно має бути негайно повернуто особі.**
- Г) Слідчий накладає на нього арешт своєю постановою.

13. З якою метою може бути накладено арешт на майно (ст. 170 КПК)?

- А) Для прискорення розслідування.
- Б) Для забезпечення конфіскації або цивільного позову.**
- В) Для компенсації витрат слідчого органу.
- Г) Для тиску на підозрюваного.

14. Який запобіжний захід є найбільш суворим у системі КПК України?

- А) Домашній арешт.
- Б) Застава.
- В) Тримання під вартою.**
- Г) Затримання.

15. Що з наведеного є обов'язковими підставами для застосування запобіжного заходу?

- А) Обґрунтована підозра та наявність ризиків (ст. 177 КПК).**
- Б) Бажання слідчого та заява потерпілого.
- В) Факт затримання на місці злочину.
- Г) Відсутність у особи постійного місця роботи.

16. Який максимальний строк дії ухвали про особисте зобов'язання?

- А) До завершення розслідування.
- Б) 10 днів.
- В) Не більше двох місяців.**
- Г) 6 місяців.

18. До кого може бути застосований домашній арешт?

- А) До свідка під державним захистом.
- Б) До особи, підозрюваної у злочині, за який передбачено позбавлення волі.**
- В) Тільки до раніше судимих осіб.
- Г) До будь-якої особи, що вчинила проступок.

19. Який сукупний строк тримання під домашнім арештом на досудовому розслідуванні?

- А) Не обмежений.
- Б) До 2 місяців.
- В) Не може перевищувати 6 місяців.**
- Г) До 1 року.

21. Який термін встановлено для внесення застави з дня обрання цього заходу?
- А) Негайно.
 - Б) 24 години.
 - В) Не пізніше п'яти днів.**
 - Г) 10 днів.
23. Коли тримання під вартою може бути обрано як винятковий захід?
- А) За клопотанням потерпілого.
 - Б) Коли прокурор доведе, що жоден інший захід не запобіжить ризикам.**
 - В) Якщо підозрюваний не має адвоката.
 - Г) Якщо особа не визнає своєї провини.
24. Який строк дії однієї ухвали слідчого судді про тримання під вартою?
- А) До закінчення розслідування.
 - Б) Не більше 60 днів.**
 - В) 30 днів.
 - Г) 90 днів.
25. Хто вважається «затриманою особою» за законом?
- А) Особа, яку запросили до відділку.
 - Б) Особа, щодо якої склали протокол допиту.
 - В) Особа, яка силою або через наказ змушена залишатися поряд із представником влади.**
 - Г) Особа, на яку вказав свідок.
26. Який максимальний строк затримання без ухвали суду до моменту доставки до суду чи звільнення?
- А) 24 години.
 - Б) 48 годин.
 - В) Не більше 60 годин.**
 - Г) 72 години.
27. Протягом якого часу затриманій особі має бути повідомлено про підозру?
- А) Протягом 12 годин.
 - Б) Протягом 24 годин.**
 - В) Протягом 72 годин.
 - Г) Негайно в момент затримання.
28. Який пристрій використовується для дистанційної ідентифікації та відстеження місцезнаходження особи?
- А) Диктофон.
 - Б) Мобільний телефон слідчого.
 - В) Електронний браслет (ЕЗК).**
 - Г) Відеокамера.

30. Що розуміється під терміном "житло" у контексті домашнього арешту?

А) Тільки квартира у власності.

Б) Будь-яке місце, де особа знаходиться в момент затримання.

В) Особистий будинок, квартира або інше приміщення, пристосоване для проживання.

Г) Тільки те місце, де особа прописана (zareєстрована).

11.3. Досудове розслідування у кримінальному процесі (рівень С)

Досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження.

Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання.

Досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів.

Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків.

Початок досудового розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування.

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність. У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста).

Підслідність. Слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування.

Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування. У разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових

розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину, крім випадків, коли це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. У таких випадках розслідування злочину та кримінального проступку здійснюється за правилами досудового слідства.

Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором. Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування не може бути оскаржене.

Місце проведення досудового розслідування. Досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Якщо під час досудового слідства буде встановлено, що особа вчинила кримінальний проступок за відсутності в її діях складу злочину, слідчий за погодженням із прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу дізнання з урахуванням підслідності.

Якщо при здійсненні дізнання буде встановлено, що особа вчинила злочин, дізнавач за погодженням із прокурором надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу досудового розслідування з урахуванням підслідності. Спори про підслідність вирішує керівник органу прокуратури вищого рівня.

Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

З дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене: 1) протягом 72 годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому КПК України; 2) протягом 20 діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових С(Р)Д, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім; 3) протягом 1 місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому КПК України; 4) протягом 2 місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) 1 місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, передбачених КПК України; 2) 6 місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні нетяжкого злочину; 3) 12 місяців із

дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. Слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу.

Слідчі (розшукові) дії. С(Р)Д є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Підставами для проведення С(Р)Д є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Проведення С(Р)Д у нічний час (з 22 години до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також крім здійснення кримінального провадження у порядку, визначеному особливим режимом воєнного стану.

Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше 2 незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідкування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної С(Р)Д. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної С(Р)Д.

С(Р)Д не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом.

Допит. Допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Допит не може продовжуватися без перерви понад 2 години, а в цілому – понад 8 годин на день. Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Пред'явлення для впізнання. Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол.

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше 3 і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі.

Пред'явлення речей для впізнання. Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше 3.

Проникнення до житла чи іншого володіння особи. Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, коли слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення.

Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду.

Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором.

Огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження.

Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті.

Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта. У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи. Про проведену С(Р)Д складається протокол.

Слідчий експеримент проводиться з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста.

Освідування особи. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису полягає в одержанні слідчим, прокурором від особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, копій фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за виключенням місць, що відносяться до приватних помешкань осіб. Зняття показань здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора та, за необхідності, за участю спеціаліста.

Негласні слідчі (розшукові) дії. НС(Р)Д – це різновид С(Р)Д, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України

Рішення про проведення НС(Р)Д приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених цим Кодексом, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних С(Р)Д та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення НС(Р)Д.

Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої НС(Р)Д, як контроль за вчиненням злочину. Розгляд клопотань щодо проведення НС(Р)Д здійснюється слідчим суддею апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчим суддею Вищого антикорупційного суду.

Втручання у приватне спілкування. Ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. Спілкуванням є передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про

дозвіл на втручання у приватне спілкування, якщо будь-яка С(Р)Д включатиме таке втручання.

Аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Накладення арешту на кореспонденцію особи без її відома проводиться у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді. Накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції. Кореспонденцією, передбаченою цією статтею, є листи усіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, інші матеріальні носії передання інформації між особами.

Огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а за необхідності – за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття і оглядає затриману кореспонденцію.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг) є різновидом втручання у приватне спілкування, що проводиться без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій (телекомунікацій) для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем. Пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування.

Інші види НС(Р)Д. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів. Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

Установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) є НС(Р)Д, що полягає у застосуванні технічних засобів для отримання від мережевої інфраструктури або мобільного кінцевого (термінального) обладнання відомостей про місцезнаходження мобільного кінцевого (термінального) обладнання (точки його підключення до мережі), а в мережі фіксованого зв'язку – даних про фізичну адресу кінцевого пункту мережі, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті проведення

такої НС(Р)Д можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Спостереження за особою, річчю або місцем. Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Моніторинг банківських рахунків. За наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ, БЕБ України, прокурор може звернутися до слідчого судді, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків.

Аудіо-, відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину і полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання відповідно до статті 245 «Отримання зразків для експертизи» КПК України неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження.

Використання конфіденційного співробітництва. Під час проведення негласних С(Р)Д слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НС(Р)Д у випадках, передбачених КПК України.

Повідомлення про підозру. Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи

одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором. Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Підстави та порядок зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо: 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; 2) оголошено в розшук підозрюваного; 2-1) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва; 4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану; 5) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну.

Досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого, дізнавача за погодженням з прокурором, відомості про що вносяться до ЄРДР. Після зупинення досудового розслідування проведення С(Р)Д не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

Відновлення досудового розслідування. Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся), або наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов, а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

Загальні положення закінчення досудового розслідування. Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Загальні положення продовження строку досудового розслідування. Якщо з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину досудове розслідування (досудове слідство) неможливо закінчити, такий строк може бути

продовжений у межах строків встановлених КПК України: 1) до 3 місяців – керівником окружної прокуратури, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступником Генерального прокурора; 2) до 6 місяців – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступниками Генерального прокурора; 3) до 12 місяців – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із Генеральним прокурором чи його заступниками.

Строк досудового розслідування злочину може бути продовжений до трьох місяців, якщо його неможливо закінчити внаслідок складності провадження, до шести місяців – внаслідок особливої складності провадження, до дванадцяти місяців – внаслідок виняткової складності провадження. Клопотання про продовження строку досудового розслідування подається не пізніше 5 днів до спливу строку досудового розслідування.

Спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування з урахуванням особливостей, визначеними КПК України. Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді.

Особливості досудового розслідування кримінальних проступків. Письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку складається дізнавачем за погодженням із прокурором. У разі необхідності проведення додаткових слідчих і розшукових дій строк дізнання може бути продовжений прокурором до 30 днів. Про продовження строку дізнання прокурор виносить постанову.

Під час досудового розслідування кримінальних проступків як тимчасовий запобіжний захід застосовується затримання особи, а також такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука. Дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше 72 годин з моменту затримання особи, подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із повідомленням про підозру, про що невідкладно письмово повідомляє підозрюваного, його захисника, законного представника, потерпілого.

Тестові завдання до підрозділу 11.3.

1. Після затримання за підозрою у крадіжці громадянина Савчука було допитано, однак повідомлення про підозру вручено лише через 30 годин. Прокурор пояснив затримку необхідністю збирання доказів. Захисник вважає подальше тримання особи незаконним.

Чи підлягав Савчук негайному звільненню?

А) так, оскільки письмове повідомлення про підозру затриманій особі повинно бути вручено не пізніше 24 годин з моменту затримання

Б) ні, оскільки слідчий мав право відкласти вручення повідомлення про підозру до збирання додаткових доказів

В) ні, оскільки достатньо було усного повідомлення про підозру та роз'яснення прав підозрюваному

Г) ні, оскільки затримана особа може утримуватися без письмового повідомлення про підозру до 72 годин

2. У провадженні щодо розбою слідчий провів обшук житла підозрюваного Петренка на підставі ухвали слідчого судді. Обшук фіксувався на відео, однак понятих не залучали. Захисник просить визнати отримані докази недопустимими через порушення порядку проведення обшуку.

Чи обґрунтовані доводи захисника?

А) так, оскільки обшук житла обов'язково проводиться за участю не менше двох понятих незалежно від відеофіксації

Б) ні, оскільки наявність ухвали слідчого судді усуває будь-які процесуальні порушення

В) так, але лише у випадку, якщо підозрюваний заперечував проти проведення обшуку

Г) ні, за умови здійснення безперервної відеофіксації участь понятих не є обов'язковою

3. Відомості про кримінальне правопорушення за заявою Коваленка не були внесені до ЄРДР, однак слідчий провів допити свідків і призначив експертизу. Лише через два дні відомості внесено до ЄРДР. Захисник просить визнати отримані до цього докази недопустимими.

Чи обґрунтовані доводи захисника?

А) ні, оскільки відомості були внесені пізніше, що нівелює порушення

Б) ні, оскільки на момент отримання доказів особі не було повідомлено про підозру

В) ні, оскільки порушення порядку внесення відомостей до ЄРДР не впливає на допустимість отриманих доказів

Г) так, оскільки здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР не допускається

4. Після повідомлення про підозру Мельник перестав з'являтися, змінив місце проживання і його місцезнаходження стало невідомим. Не вживши заходів для його встановлення та не оголосивши розшук, слідчий за погодженням з прокурором зупинив досудове розслідування.

Чи є постанова слідчого законною?

А) так, оскільки сам факт неявки підозрюваного на виклик є достатньою підставою для негайного зупинення досудового розслідування

Б) ні, оскільки перед зупиненням досудового розслідування слідчий зобов'язаний вжити заходів щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного та оголосити його в розшук

В) так, оскільки оголошення розшуку є правом, а не обов'язком слідчого

Г) ні, але лише за умови, що підозрюваний не був раніше допитаний після повідомлення про підозру

5. У кримінальному провадженні щодо вчинення крадіжки захисник підозрюваного подав клопотання про надання для ознайомлення матеріалів досудового розслідування, зокрема протоколів допиту свідків та копій договорів, що містяться в матеріалах провадження. Слідчий частково задовольнив клопотання, надавши лише частину матеріалів, а щодо решти

відмовив, мотивуючи це тим, що їх розголошення на цій стадії може зашкодити досудовому розслідуванню. При цьому серед ненаданих матеріалів були загальнодоступні документи, оригінали яких знаходяться в матеріалах досудового розслідування.

Яке твердження є правильним?

А) дії слідчого є повністю правомірними, оскільки він має дискрецію відмовити у наданні будь-яких матеріалів до завершення досудового розслідування

Б) дії слідчого є неправомірними лише в частині відмови у наданні загальнодоступних документів, оригінали яких знаходяться в матеріалах досудового розслідування

В) дії слідчого є неправомірними, оскільки він зобов'язаний надати всі матеріали без винятку на вимогу сторони захисту

Г) дії слідчого є правомірними, оскільки матеріали можуть бути надані лише після завершення досудового розслідування

6. У кримінальному провадженні щодо грабежу строк досудового розслідування сплив. Наступного дня слідчий провів допит свідка та огляд речей, отримавши відомості, які підтверджують причетність підозрюваного до злочину. Згодом прокурор звернувся до суду з обвинувальним актом, долучивши зазначені протоколи слідчих (розшукових) дій як докази.

Яке твердження є правильним?

А) дії слідчого є правомірними, оскільки слідчі дії можуть проводитися до направлення обвинувального акта до суду

Б) дії слідчого є правомірними, оскільки допит свідка не є слідчою дією

В) допущено порушення лише щодо огляду речей, але допит свідка є допустимим доказом

Г) допущено порушення, оскільки слідчі дії після закінчення строків досудового розслідування є недійсними, а отримані докази – недопустимими

7. У кримінальному провадженні щодо розбійного нападу слідчий організував пред'явлення особи для впізнання. Під час пред'явлення особи для впізнання потерпілому попередньо показали фотографію підозрюваного. Надалі впізнання проводилося серед трьох осіб, які мали істотні відмінності у зовнішності, і потерпілий вказав на підозрюваного.

Яке твердження є правильним?

А) допущено істотні порушення порядку впізнання, оскільки заборонено попередньо показувати особу та учасники повинні не мати істотних відмінностей у зовнішності

Б) дії слідчого є правомірними, оскільки попередній показ фотографії сприяє точності впізнання

В) дії слідчого є правомірними, оскільки кількість осіб для впізнання відповідає вимогам КПК

Г) порушення відсутні, оскільки факт впізнання підтверджений потерпілим

8. Слідчий отримав ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук житла підозрюваного. При прибутті на місце проведення обшуку слідчий не пред'явив ухвалу особі, у володінні якої перебуває житло, та не надав її копію, пояснивши, що «документ буде долучено до протоколу після завершення обшуку». Крім того, під час обшуку захисник підозрюваного прибув на місце, однак слідчий відмовився допустити його до участі, мотивуючи це тим, що обшук уже триває і втручання захисника може завадити оперативності дій.

Яке твердження є правильним?

А) дії слідчого є правомірними, оскільки ухвала може бути пред'явлена після завершення обшуку

Б) дії слідчого є правомірними, оскільки участь захисника не є обов'язковою під час обшуку

В) допущено істотні порушення КПК, оскільки ухвала має бути пред'явлена та надана копія до початку обшуку, а захисник має бути допущений на будь-якому етапі слідчої дії

Г) порушення відсутні, якщо результати обшуку задокументовані протоколом і відеозаписом

9. До органу досудового розслідування в місті А надійшла заява про шахрайство, яке фактично було вчинене в місті Б. Слідчий розпочав досудове розслідування, однак у подальшому встановив, що кримінальне правопорушення не належить до його підслідності. Незважаючи на це, слідчий протягом понад 10 днів не повідомляв прокурора про встановлені обставини. Прокурор визначив підслідність іншому органу досудового розслідування лише через 15 днів.

Яке твердження є правильним?

А) дії слідчого є правомірними, оскільки він має право здійснювати досудове розслідування незалежно від територіальної юрисдикції до його завершення

Б) допущено порушення, оскільки слідчий зобов'язаний протягом п'яти днів повідомити прокурора, а прокурор – протягом десяти днів із дня отримання повідомлення вирішити питання підслідності

В) порушення відсутнє, оскільки прокурор має право у будь-який строк визначити підслідність кримінального провадження

Г) допущено порушення лише з боку прокурора, оскільки слідчий не зобов'язаний повідомляти про зміну підслідності

10. У кримінальному провадженні щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, слідчий самотійно постановив об'єднати матеріали в одне провадження. Прокурор погодився з таким рішенням уже після його прийняття.

Яке твердження є правильним?

А) рішення є правомірним, оскільки слідчий має право об'єднувати матеріали з подальшим погодженням прокурора

Б) рішення є неправомірним, оскільки об'єднання матеріалів здійснюється виключно за постановою прокурора

В) рішення є правомірним, якщо воно не впливає на повноту розслідування

Г) рішення є неправомірним лише у випадку, якщо підозрюваний заперечував проти об'єднання

11.4. Судове провадження у кримінальному процесі (рівень D)

Підготовче провадження. Після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше 5 днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження. Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду. Судовий розгляд має бути призначений не пізніше 10 днів після постановлення ухвали про його призначення.

Загальні положення судового розгляду. Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК України. У судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження. Судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. У разі необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. У кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судове провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у новому складі.

Головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження.

Судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку.

Наслідки неприбуття обвинуваченого. Якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом у судове засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання і вживає заходів до забезпечення його прибуття до суду. Суд також має право постановити ухвалу про привід обвинуваченого та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення в порядку, передбаченому КПК України.

Наслідки неприбуття прокурора і захисника. Якщо в судове засідання не прибув за повідомленням прокурор або захисник у кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття їх до суду. Одночасно, якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності.

Наслідки неприбуття потерпілого. Якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду. Суд має право накладити грошове стягнення на потерпілого у випадках та порядку, передбаченому КПК України.

Наслідки неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Якщо в судове засідання не прибув цивільний позивач, його представник чи законний представник, суд залишає цивільний позов без розгляду, крім випадків, встановлених КПК України. Цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, його представника чи законного представника, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений чи цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов.

Якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про відкладення судового розгляду. Суд має право накладити грошове стягнення на цивільного відповідача.

Якщо в судове засідання не прибув за викликом представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати обставини, що стосуються застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, вирішує питання про проведення судового розгляду без нього або про відкладення судового розгляду. Суд має право накладити грошове стягнення на представника юридичної особи.

Наслідки неприбуття свідка, спеціаліста, перекладача, представника уповноваженого органу з питань пробації і експерта. Якщо в судове засідання не прибув за викликом свідок, спеціаліст, перекладач або експерт, заслухавши думку учасників судового провадження, суд після допиту інших присутніх свідків призначає нове судове засідання і вживає заходів для його прибуття. Суд також має право постановити ухвалу про привід свідка та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення.

Прибуття в суд перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику. Неприбуття в судове засідання представника уповноваженого органу з питань пробації, належним чином повідомленого про час і місце судового засідання, не перешкоджає судовому розгляду.

Право перебувати в залі судового засідання. Кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим лише у разі недостатності місць у залі судового засідання. Близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання.

Заходи до порушників порядку судового засідання. Якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуючого у судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту.

Зупинення судового провадження. У разі якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, або був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його розшуку, видужання або звільнення з військової служби і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому та/або прокурору.

Судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження). Суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження.

Межі судового розгляду. Судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

Під час судового розгляду прокурор може змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення, розпочати провадження щодо юридичної особи.

Зміна обвинувачення в суді. З метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа. Не допускається зміна обвинувачення прокурором з кримінального проступку на злочин будь-якої тяжкості під час судового розгляду.

Процедура судового розгляду. У призначений для судового розгляду час головуєчий відкриває судові засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Після закінчення підготовчих дій головуєчий оголошує про початок судового розгляду.

Після оголошення обвинувачення головуєчий встановлює особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Після цього головуєчий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови.

У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони. Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту - у другу. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені.

Після з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуєчий у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме. За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатов.

У *судових дебатах* виступають прокурор, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Після закінчення промов учасники судових дебатов мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику.

Останнє слово обвинуваченого. Після оголошення судових дебатов закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово. Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом. Ставити запитання обвинуваченому під час його останнього слова не дозволяється.

Якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за своєю ініціативою або за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, після завершення яких відкриває судові дебати з

приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово обвинуваченому.

Після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, про що головуючий оголошує присутнім у залі судового засідання.

Судові рішення. Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. Судове рішення, у якому слідчий суддя, суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали. Суд касаційної інстанції у випадках, передбачених КПК України, приймає постанови. Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Суд ухвалює вирок іменем України безпосередньо після закінчення судового розгляду. Вирок ухвалюється в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Ухвала, що викладається окремим документом, складається з вступної, мотивувальної та резолютивної частини.

Види вироків: виправдувальний та обвинувальний. Вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

Судове рішення ухвалюється простою більшістю голосів суддів, що входять до складу суду. Кожен суддя з колеґії суддів має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення.

Проголошення судового рішення. Судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Якщо складання судового рішення у формі ухвали (постанови) вимагає значного часу, суд має право обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують всі судді. Повний текст ухвали (постанови) повинен бути складений не пізніше 5 діб з дня оголошення резолютивної частини і оголошений учасникам судового провадження. Про час оголошення повного тексту ухвали (постанови) має бути зазначено у раніше складеній її резолютивній частині.

Особливі порядки провадження в суді першої інстанції.

Спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків. Після отримання обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку суд у 5-денний строк, а у разі затримання особи уповноваженою службовою особою особи – невідкладно призначає судовий розгляд.

Суд розглядає обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта. Суд у 5-денний строк з дня отримання обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку, а в разі затримання особи, невідкладно вивчає його та додані до нього матеріали і ухвалює вирок.

Провадження в суді присяжних. Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції.

Судове провадження з перегляду судових рішень.

Проведення в суді апеляційної інстанції. В апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, а саме: 1) вироки, крім випадків, передбачених КПК України; 2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру; 3) інші ухвали у випадках, передбачених КПК України. –

Апеляційна скарга подається: 1) на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, – через суд, який ухвалив судові рішення; 2) на ухвали слідчого судді чи ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у виді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, – безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

Апеляційна скарга, якщо інше не передбачено цим Кодексом, може бути подана: 1) на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру – протягом 30 днів з дня їх проголошення; 1-1) на ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у виді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлену під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, – протягом 5 днів з дня її оголошення; 2) на інші ухвали суду першої інстанції – протягом 7 днів з дня її оголошення; 3) на ухвалу слідчого судді – протягом 5 днів з дня її оголошення.

Для особи, яка перебуває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення.

Подання апеляційної скарги на вирок або ухвалу суду зупиняє набрання ними законної сили та їх виконання, крім випадків, встановлених КПК України.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити вирок або ухвалу без змін; 2) змінити вирок або ухвалу; 3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок; 4) скасувати ухвалу повністю чи частково та ухвалити нову ухвалу; 5) скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження; 6) скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

Проведення в суді касаційної інстанції. У касаційному порядку можуть бути оскаржені вироки та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції.

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції. Касаційна скарга на судові рішення може бути подана протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, – в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення.

Суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження протягом 5 днів з дня надходження касаційної скарги, якщо немає підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги або відмови у відкритті касаційного провадження. Суддя-доповідач протягом 10 днів після відкриття касаційного провадження без виклику сторін кримінального провадження вирішує питання, необхідні для касаційного розгляду.

Межі перегляду судом касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги. Суд касаційної інстанції вправі вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право: 1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення; 2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції; 3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження; 4) змінити судові рішення. Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги по суті ухвалює судові рішення у формі постанов.

Суд касаційної інстанції не має права застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання.

Судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

Нововиявленими обставинами визнаються: 1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; 2) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути; 3) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Виключними обставинами визнаються: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; 3) встановлення вини судді у вчиненні кримінального правопорушення або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

Суд має право скасувати вирок чи ухвалу і ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами без задоволення. При ухваленні

нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції.

Тестові завдання до підрозділу 11.4.

1. Під час судового розгляду після оголошення обвинувачення головуєчий одразу перейшов до допиту свідків, не з'ясувавши відомості про особу обвинуваченого та не роз'яснивши йому суть обвинувачення. Лише наприкінці судового засідання суд поставив обвинуваченому питання, чи визнає він свою вину. У цьому ж провадженні брали участь двоє обвинувачених. Суд поставив відповідні запитання лише одному з них, а щодо іншого обмежився загальним формулюванням, не уточнюючи, чи зрозуміле йому обвинувачення та чи бажає він давати показання.

Яке твердження відповідає вимогам законодавства?

А) дії суду є правомірними, оскільки такі питання можуть з'ясовуватися на будь-якій стадії судового розгляду

Б) допущено порушення лише щодо другого обвинуваченого

В) допущено порушення, оскільки суд зобов'язаний одразу після оголошення обвинувачення встановити особу обвинуваченого, роз'яснити суть обвинувачення та з'ясувати його позицію щодо вини і показань щодо кожного обвинуваченого окремо

Г) порушення відсутнє, оскільки ці дії не впливають на законність вироку

2. Після проголошення вироку суд виявив описку в даних обвинуваченого та арифметичну помилку щодо строку покарання. Суд виправив їх без судового засідання і без повідомлення учасників. Водночас захисник, не погодившись із такими виправленнями, звернувся зі скаргою на ухвалу про внесення виправлень, однак йому було відмовлено з мотивів, що такі виправлення не підлягають оскарженню.

Оберіть варіант, що відповідає нормам КПК України.

А) дії суду є повністю правомірними, оскільки він може самостійно виправляти помилки без проведення засідання

Б) допущено порушення лише щодо неповідомлення учасників провадження

В) допущено порушення, оскільки питання виправлення має вирішуватися в судовому засіданні з повідомленням учасників, а ухвала підлягає оскарженню

Г) порушення відсутнє, оскільки виправлення описок не є процесуально значущими діями

3. Захисник подав належно оформлену касаційну скаргу. Суд касаційної інстанції відкрив провадження лише через 10 днів та перед цим призначив судові засідання з викликом сторін кримінального провадження для заслуховування їхніх пояснень щодо доводів касаційної скарги.

Яке твердження є правильним?

А) дії суду є правомірними, оскільки строки відкриття провадження є орієнтовними

Б) допущено порушення лише щодо строку відкриття касаційного провадження

В) допущено порушення лише щодо виклику сторін

Г) допущено порушення, оскільки питання відкриття провадження вирішується без виклику сторін і протягом п'яти днів

4. До районного суду надійшло кримінальне провадження щодо громадянина М., обвинуваченого у вчиненні злочину. Після завершення судових дебатів суд надав обвинуваченому останнє слово. Під час виступу обвинувачений почав детально викладати свою позицію, однак суддя кілька разів переривав його, ставив уточнюючі запитання та, посилаючись на затягування процесу, обмежив тривалість виступу десятьма хвилинами. Крім того, у своєму останньому слові обвинувачений повідомив про нові обставини, які, за його твердженням, можуть підтвердити його невинуватість. Суд не відновив з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами і одразу пішов до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Яке твердження є правильним?

А) допущено порушення, оскільки суд не має права обмежувати тривалість останнього слова, ставити запитання обвинуваченому під час останнього слова, а в разі повідомлення ним нових істотних обставин – повинен відновити з'ясування обставин та перевірку їх доказами

Б) дії суду є правомірними, оскільки суд має право обмежувати тривалість останнього слова для забезпечення розумних строків розгляду справи

В) порушення відсутнє, оскільки останнє слово не має доказового значення і не впливає на рішення суду

Г) допущено порушення лише в частині постановлення запитань, але інші дії суду є правомірними

5. Під час судового розгляду кримінального провадження щодо кількох обвинувачених у судових дебатах брали участь прокурор, потерпілий, захисники та обвинувачені. Суд встановив, що кожен учасник має виступати не більше 10 хвилин, після чого переривав промови незалежно від їх змісту. Після завершення основних виступів суд не надав сторонам можливості обмінятися репліками та одразу перейшов до надання останнього слова обвинуваченим. Крім того, у справі брали участь два захисники одного обвинуваченого, які не змогли домовитися про порядок виступів, але суд відмовився визначити цей порядок, запропонувавши їм «вирішити це самостійно».

Який варіант відповіді є правильним?

А) дії суду є правомірними, оскільки він має право регулювати порядок дебатів

Б) допущено порушення лише щодо обмеження часу виступів

В) порушення відсутнє, оскільки суд діяв в інтересах процесуальної економії

Г) допущено порушення, оскільки суд не має права обмежувати тривалість дебатів, суд зобов'язаний визначити порядок виступів за відсутності згоди та забезпечити право на репліки

6. Після набрання вироком законної сили щодо громадянина Н. його захисник отримав докази, які свідчили про існування обставин, що не були відомі суду під час розгляду справи та могли істотно вплинути на її результат. Вважаючи ці обставини нововиявленими, захисник подав заяву про перегляд судового рішення безпосередньо до суду касаційної інстанції, мотивуючи це тим, що саме цей суд остаточно перевіряв законність вироку. Водночас у ході аналізу матеріалів було встановлено, що зазначені обставини існували ще на стадії розгляду справи судом першої інстанції, однак не були відомі ні сторонам, ні суду.

Яка з наведених відповідей є вірною?

А) дії захисника є правомірними, оскільки заява може подаватися до будь-якої судової інстанції

Б) порушення відсутнє, оскільки касаційний суд є останньою інстанцією у справі

В) допущено порушення, оскільки заява повинна подаватися до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку

Г) допущено порушення лише у разі, якщо обставини не є нововиявленими

7. Під час судового розгляду кримінального провадження обвинувачений неодноразово перебивав головуючого суддю, висловлювався образливо на адресу учасників процесу та відмовлявся виконувати законні розпорядження суду щодо дотримання порядку в залі судового засідання. Головуючий зробив йому попередження про можливість видалення із зали судового засідання, однак після цього обвинувачений продовжив порушувати порядок. Суд постановив ухвалу про видалення обвинуваченого з зали судового засідання на весь час розгляду справи. Захисник у провадженні був відсутній. Суд, не залучаючи захисника за призначенням і не відкладаючи розгляд справи, продовжив дослідження доказів за відсутності обвинуваченого та ухвалив вирок.

Чи є дії суду законними?

А) ні, оскільки при видаленні обвинуваченого за відсутності захисника суд зобов'язаний залучити захисника за призначенням і відкласти розгляд

Б) так, оскільки обвинувачений сам порушив порядок і був законно видалений із зали суду

В) так, оскільки суд не зобов'язаний забезпечувати захисника у разі видалення обвинуваченого

Г) ні, оскільки у разі видалення обвинуваченого суд зобов'язаний закрити кримінальне провадження

8. До суду надійшов обвинувальний акт за обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого злочину. У підготовчому судовому засіданні обвинувачений та його захисник заявили клопотання про повернення обвинувального акта прокурору, посилаючись на те, що в ньому відсутній виклад фактичних обставин та не конкретизовано формулювання обвинувачення. Суд, не вирішуючи це клопотання по суті, одразу постановив ухвалу про призначення судового розгляду, мотивуючи це тим, що оцінка доказів можлива лише під час

розгляду справи по суті. Також суд відмовив у клопотанні прокурора про закриття провадження, не дослідивши підстави, зазначені у клопотанні.

Оберіть варіант, що відповідає нормам КПК України.

А) дії суду є правомірними, оскільки підготовче засідання не передбачає оцінки змісту обвинувального акта

Б) дії суду є правомірними, оскільки питання повернення обвинувального акта вирішується виключно під час судового розгляду по суті

В) допущено істотні порушення КПК, оскільки суд зобов'язаний у підготовчому засіданні вирішити клопотання про повернення обвинувального акта та перевірити підстави для закриття провадження

Г) порушення відсутні, оскільки суд має право не мотивувати відмову у клопотаннях сторін на підготовчій стадії

9. Під час судового розгляду кримінального провадження щодо громадянина К., якого обвинувачували у вчиненні злочину, передбаченого відповідною статтею КК України, після дослідження доказів та допиту свідків прокурор дійшов висновку, що встановлені нові фактичні обставини, які потребують зміни правової кваліфікації дій обвинуваченого. У зв'язку з цим прокурор у судовому засіданні усно заявив про зміну обвинувачення та просив суд продовжити розгляд справи без складання нового обвинувального акта і без надання стороні захисту часу для підготовки. Суд погодився з позицією прокурора, не відклав судовий розгляд і продовжив слухання справи, не роз'яснивши обвинуваченому, що він буде захищатися від нового обвинувачення, а також не надавши йому строку для підготовки до захисту. Крім того, потерпілому не було роз'яснено право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

Яке твердження відповідає вимогам законодавства?

А) дії прокурора та суду є правомірними, оскільки зміна правової кваліфікації допускається без додаткових процесуальних дій

Б) порушення відсутнє, оскільки суд має дискреційні повноваження вирішувати питання про відкладення розгляду справи

В) допущено порушення лише з боку суду, оскільки прокурор може змінити обвинувачення без складання обвинувального акта зі зміненням обвинуваченням

Г) допущено порушення, оскільки прокурор зобов'язаний скласти новий обвинувальний акт, а суд роз'яснити права учасникам провадження та відкласти судовий розгляд не менше ніж сім днів для підготовки до захисту

10. Після розгляду кримінального провадження апеляційний суд залишив вирок щодо громадянина С. без змін. Засуджений, який перебував під вартою, отримав копію ухвали апеляційного суду через 10 днів після її проголошення та подав касаційну скаргу через три місяці і п'ять днів з дня вручення йому копії судового рішення.

Яке твердження відповідає вимогам КПК України?

А) касаційна скарга подана своєчасно, оскільки строк обчислюється з дня проголошення ухвали апеляційного суду

Б) касаційна скарга подана своєчасно, оскільки для осіб, які перебувають під вартою, строк касаційного оскарження не обмежується

В) касаційна скарга подана з пропуском строку касаційного оскарження

Г) касаційна скарга не може бути подана засудженим особисто

11.5. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні. Видача осіб, які вчинили правопорушення (екстрадиція) (рівень В)

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження охоплює діяльність компетентних органів України та інших держав, спрямовану на забезпечення виконання процесуальних дій, необхідних для досудового розслідування, судового розгляду або виконання вироку.

Під *міжнародною правовою допомогою* розуміється проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких є необхідним для кримінального провадження в іншій державі або міжнародній судовій установі.

Видача особи (екстрадиція) включає офіційне звернення про встановлення місця перебування особи, перевірку обставин, що можуть перешкоджати її видачі, прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави. *Переїзти кримінального провадження* полягає у здійсненні компетентними органами однієї держави розслідування злочину, вчиненого на території іншої держави, за її запитом, з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності. 3

Запитуюча сторона визначається як держава або міжнародна судова установа, компетентний орган якої звертається із запитом, а *запитувана сторона* – як держава, до компетентного органу якої такий запит направляється.

Уповноважений (центральний) орган – це орган, який від імені держави розглядає запити або направляє їх для виконання, тоді як компетентний орган – це орган, що здійснює кримінальне провадження і безпосередньо виконує або ініціює відповідні процесуальні дії.

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті заходів для надання правової допомоги, що включає вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачу осіб, тимчасову передачу осіб, переїзти кримінального переслідування, передачу засуджених осіб та виконання вироків. При цьому міжнародними договорами України можуть бути передбачені інші форми співробітництва, ніж ті, що прямо визначені у КПК України. Порядок направлення запитів, їх розгляду уповноваженими органами України, а також порядок виконання визначається положеннями КПК України та чинними міжнародними договорами. У випадку відсутності міжнародного договору міжнародна правова допомога може надаватися або запитуватися на засадах взаємності, за умови надання письмових гарантій щодо розгляду аналогічних запитів у майбутньому. У таких випадках запити можуть передаватися дипломатичним шляхом через Міністерство закордонних справ України.

Центральними органами України у сфері міжнародного співробітництва є Офіс Генерального прокурора, який здійснює відповідні повноваження під час

досудового розслідування, та Міністерство юстиції України, яке здійснює такі повноваження під час судового провадження. У кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, саме цей орган виконує функції центрального органу. Центральні органи здійснюють розгляд запитів, направлення їх іноземним державам, а також забезпечують передачу отриманих матеріалів відповідним органам. Якщо внаслідок виконання запиту отримані відомості, що становлять державну таємницю, їх передання можливе лише через центральний орган за наявності відповідного міжнародного договору і за умови, що це не завдасть шкоди інтересам України або іншої держави.

Запит про міжнародне співробітництво складається органом, який здійснює кримінальне провадження, у письмовій формі, підписується уповноваженою особою та скріплюється печаткою відповідного органу. До запиту додається переклад мовою, визначеною міжнародним договором або прийнятною для запитуваної сторони. У невідкладних випадках запит може передаватися електронними або іншими засобами зв'язку, але з обов'язковим направленням оригіналу у встановлений строк. Речові докази і документи, отримані в порядку міжнародного співробітництва, зберігаються відповідно до правил КПК України і після завершення кримінального провадження повертаються запитуваній стороні, якщо не досягнуто іншої домовленості. Документи, оформлені компетентними органами іноземних держав у встановленій формі, визнаються на території України без додаткової легалізації за умови, що це передбачено міжнародним договором, а відомості, отримані в результаті виконання запиту, визнаються допустимими доказами, якщо під час їх отримання не було порушено права людини та засади справедливого судочинства.

Суд, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором направляє запит про міжнародну правову допомогу до уповноваженого органу України, який перевіряє його обґрунтованість і відповідність вимогам законодавства та міжнародних договорів. У разі прийняття рішення про направлення запиту він надсилається компетентному органу іноземної держави у визначений строк. Якщо запит не відповідає вимогам, він повертається із зазначенням недоліків або причин відмови. Запит повинен містити найменування органу, що звертається, відомості про кримінальне провадження, стислий опис правопорушення, його правову кваліфікацію, дані про особу, щодо якої запитується допомога, перелік необхідних процесуальних дій, а також інші відомості, що можуть сприяти виконанню запиту. У випадках, коли запит стосується проведення процесуальних дій, які потребують судового дозволу, до нього додаються матеріали, що обґрунтовують необхідність таких дій.

Докази та відомості, отримані у результаті виконання запиту, можуть використовуватися лише у тому кримінальному провадженні, якого вони стосуються, якщо інше не погоджено із запитуваною стороною. Відомості не визнаються допустимими доказами у разі порушення встановленого порядку направлення запиту. Центральний орган України, отримавши запит іноземної держави, розглядає його, приймає рішення про виконання або відмову, направляє його компетентному органу для виконання та контролює процес виконання. У разі задоволення запиту матеріали передаються запитуючій

стороні, а у разі відмови повідомляються причини та умови можливого повторного розгляду.

Відмова у виконанні запиту можлива у випадках, коли його виконання суперечить конституційним засадам або може завдати шкоди суверенітету, безпеці чи інтересам України, коли запит стосується діяння, яке не є кримінальним правопорушенням за законодавством України, коли існує рішення суду щодо тієї ж особи і того ж правопорушення, або коли є підстави вважати, що запит має дискримінаційний характер. Виконання запиту здійснюється у встановлені строки, а у разі необхідності може бути відкладене або виконане із певними умовами, погодженими із запитуючою стороною.

У порядку міжнародної правової допомоги можуть проводитися будь-які процесуальні дії, передбачені КПК України або міжнародними договорами. Якщо для їх проведення необхідний дозвіл суду або прокурора, такий дозвіл отримується у порядку, встановленому законодавством України. Представники іноземних органів можуть бути присутні під час виконання процесуальних дій, спостерігати за їх проведенням, вносити зауваження і пропозиції, ставити запитання з дозволу відповідної службової особи, але не мають права самостійно здійснювати процесуальні дії. Документи вручаються особі із складанням протоколу, який містить відомості про вручення, заяви та зауваження особи, а у разі відмови від отримання документів це зазначається у протоколі.

Тимчасова передача особи здійснюється для участі у процесуальних діях за умови її письмової згоди та з обов'язковим поверненням у погоджений строк. Особа, викликана з-за меж України, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності або обмежена у свободі за правопорушення, вчинені до її прибуття, крім випадків, передбачених законом. Допит може проводитися шляхом відео- або телефонної конференції у присутності слідчого судді з дотриманням процесуального законодавства та гарантій прав людини.

На підставі запиту можуть здійснюватися процесуальні дії щодо розшуку, арешту та конфіскації майна, а також його передачі компетентним органам іноземної держави або конфіскації відповідно до судового рішення. У випадках міжнародного співробітництва допускається проведення контрольованої поставки для документування злочинної діяльності, а також створення спільних слідчих груп для розслідування злочинів, що мають міжнародний характер. Особи, права яких порушено у зв'язку з виконанням запиту, мають право оскаржити відповідні дії або вимагати відшкодування шкоди у встановленому законом порядку.

Запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не менше одного року або якщо особу засуджено і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців. Запити іноземних держав розглядаються за дотримання цих умов. Тимчасова видача і транзитне перевезення здійснюються у тому самому порядку, а центральний орган України може відмовити у направленні запиту, якщо існують обставини, що перешкоджають видачі, або якщо вона є невинуватною з огляду на співвідношення тяжкості правопорушення та витрат.

Центральними органами України щодо екстрадиції є Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України. Перший здійснює повноваження під час досудового розслідування, другий – під час судового провадження та виконання вироку. Вони звертаються із запитами, розглядають їх, організовують екстрадиційну перевірку та передачу осіб.

Клопотання про видачу особи готується слідчим, прокурором або судом і містить дані про особу, обставини та кваліфікацію злочину. До нього додаються документи, що підтверджують підстави видачі, зокрема судові рішення, відомості про докази, громадянство та строки давності. Клопотання підписується, засвідчується та перекладається відповідно до вимог міжнародних договорів.

Видана особа може бути притягнута до відповідальності лише за ті злочини, за які її видано, якщо інше не погоджено з державою, що здійснила видачу. Час тримання під вартою у зв'язку з екстрадицією зараховується до строку покарання. Про результати провадження щодо такої особи повідомляється іноземній державі.

Тимчасова видача застосовується для запобігання закінченню строків давності або втраті доказів і передбачає обов'язкове повернення особи. Рішення іноземної держави про тримання під вартою є підставою для тримання такої особи в Україні. Особа має право знати підстави запиту, мати захисника, повідомити близьких осіб та брати участь у розгляді питання про екстрадицію.

Після надходження запиту здійснюється екстрадиційна перевірка, яка полягає у встановленні обставин, що можуть перешкоджати видачі, та відповідності запиту вимогам закону і міжнародних договорів. За результатами приймається рішення про видачу або відмову.

До особи, яка розшукується для екстрадиції, може бути застосовано тимчасовий або екстрадиційний арешт. Тимчасовий арешт застосовується до отримання запиту, а екстрадиційний – для забезпечення видачі після його надходження. Рішення про застосування таких заходів приймається судом.

Видача не здійснюється у випадках, передбачених законом або міжнародними договорами, зокрема якщо особа є громадянином України, закінчилися строки давності або існує загроза порушення прав людини. У разі відмови повідомляються причини.

Після прийняття рішення про видачу особа передається іноземній державі у погоджений строк. Передача може бути відкладена, якщо це необхідно для кримінального провадження в Україні. У разі неможливості передачі особа може бути звільнена з-під варти.

Транзитне перевезення особи територією України здійснюється за дозволом центрального органу із забезпеченням її охорони та застосуванням заходів тримання під вартою.

Тестові завдання до підрозділу 11.5

1. Міжнародна правова допомога – це:

А) передача засуджених осіб

Б) виконання процесуальних дій компетентними органами однієї держави на запит іншої

В) лише екстрадиція

Г) виконання вироку

2. Екстрадиція включає:

А) лише передачу особи

Б) лише встановлення місця перебування

В) комплекс дій, включаючи перевірку та передачу особи

Г) тільки рішення суду

3. Запитуюча сторона – це:

А) держава, яка виконує запит

Б) держава, що отримує запит

В) держава або орган, що звертається із запитом

Г) міжнародний суд

4. Міжнародне співробітництво включає:

А) лише вручення документів

Б) лише виконання вироків

В) комплекс заходів, включаючи видачу осіб та процесуальні дії

Г) тільки обмін інформацією

5. За відсутності міжнародного договору допомога надається:

А) лише за рішенням суду

Б) за принципом взаємності

В) за дозволом Кабінету Міністрів

Г) за погодженням сторін

6. Центральним органом під час досудового розслідування є:

А) Міністерство юстиції

Б) Офіс Генерального прокурора

В) суд

Г) поліція

7. Запит про міжнародну допомогу оформлюється:

А) усно

Б) електронно без підпису

В) письмово з підписом і печаткою

Г) через суд

8. Документи, отримані за міжнародною допомогою:

А) не визнаються доказами

Б) потребують легалізації завжди

В) можуть визнаватися доказами без легалізації за умов договору

Г) використовуються лише частково

9. Запит про міжнародну допомогу має містити:

А) лише назву органу

Б) лише опис злочину

В) повні відомості про провадження та особу

Г) тільки перелік дій

10. Докази, отримані за запитом:

А) можуть використовуватись у будь-яких справах

Б) використовуються лише у відповідному провадженні

В) не використовуються

Г) використовуються лише судом

11. Відмова у виконанні запиту можлива, якщо:

А) немає перекладу

Б) запит суперечить інтересам держави

В) немає підпису

Г) відсутній адвокат

12. Представники іноземної держави:

А) можуть проводити слідчі дії

Б) не допускаються

В) можуть бути присутні, але не проводять дії самостійно

Г) керують процесом

13. Тимчасова передача особи здійснюється:

А) без її згоди

Б) лише за рішенням суду

В) за письмовою згодою особи

Г) за запитом прокурора

14. Допит у форматі відеоконференції проводиться:

А) без суду

Б) лише прокурором

В) за участю слідчого судді

Г) тільки судом апеляційної інстанції

15. Вручення документів:

А) не оформлюється

Б) оформлюється протоколом

В) здійснюється усно

Г) не потребує підтвердження

16. Протягом якого строку після передачі запиту електронною поштою або факсом має бути надісланий його оригінал поштою?

А) Не пізніше 24 годин

Б) Не пізніше трьох днів

В) Не пізніше десяти днів

Г) Протягом одного місяця

17. Який максимальний строк «тимчасового арешту» встановлено КПК України до надходження запиту про видачу?

- А) 72 години
- Б) 10 діб
- В) 15 діб
- Г) **40 діб**

18. Яка загальна тривалість екстрадиційного арешту не може бути перевищена до моменту фактичної передачі особи?

- А) 6 місяців
- Б) **12 місяців**
- В) 18 місяців
- Г) 24 місяці

19. Протягом якого строку має бути здійснена фактична передача особи іноземній державі після прийняття рішення про її видачу?

- А) Протягом 72 годин
- Б) Протягом десяти днів
- В) **Протягом п'ятнадцяти днів**
- Г) Протягом двох місяців

20. Протягом якого строку може бути оскаржене рішення центрального органу про видачу особи (екстрадицію) до слідчого судді?

- А) Протягом трьох днів
- Б) Протягом п'яти днів
- В) **Протягом десяти днів з моменту вручення копії рішення**
- Г) Рішення про видачу оскарженню не підлягає

12. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

12.1. Умови застосування норм міжнародного гуманітарного права. Поняття та види збройних конфліктів. Кваліфікація Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України (рівень С)

Міжнародне гуманітарне право належить до числа найбільш розвинених галузей сучасного міжнародного права та покликане забезпечувати захист людини під час збройних конфліктів. Його виникнення пов'язане з усвідомленням необхідності обмеження страждань, які спричиняють війни, а також із прагненням міжнародного співтовариства встановити мінімальні стандарти гуманності навіть в умовах збройного протистояння.

Сучасне міжнародне гуманітарне право являє собою систему міжнародно-правових норм і принципів, що регулюють ведення збройних конфліктів, визначають допустимі методи та засоби ведення війни, а також забезпечують захист осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у воєнних діях. У міжнародно-правовій літературі міжнародне гуманітарне право традиційно визначається як право збройних конфліктів або право війни.

Предметом міжнародного гуманітарного права є суспільні відносини, які виникають під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів і пов'язані із захистом цивільного населення, поранених, хворих, військовополонених, гуманітарного персоналу, а також із регламентацією способів і засобів ведення бойових дій.

Формування сучасної системи міжнародного гуманітарного права відбувалося поступово. Вирішальне значення для її розвитку мали Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, однак фундамент сучасного міжнародного гуманітарного права становлять Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року.

Таблиця 12.1.1. Основні джерела міжнародного гуманітарного права

Джерело	Предмет регулювання
Женевська конвенція I 1949 р.	Захист поранених і хворих у діючих арміях
Женевська конвенція II 1949 р.	Захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії на морі
Женевська конвенція III 1949 р.	Поводження з військовополоненими
Женевська конвенція IV 1949 р.	Захист цивільного населення
Додатковий протокол I 1977 р.	Захист жертв міжнародних збройних конфліктів
Додатковий протокол II 1977 р.	Захист жертв неміжнародних збройних конфліктів
Звичаєве міжнародне гуманітарне право	Загальнообов'язкові норми, сформовані міжнародною практикою

Особливістю міжнародного гуманітарного права є те, що його норми застосовуються лише за наявності певних юридичних фактів. Головною умовою їх застосування є існування збройного конфлікту. Саме факт виникнення збройного конфлікту запускає механізм дії Женевських конвенцій та інших джерел міжнародного гуманітарного права.

Відповідно до спільної статті 2 чотирьох Женевських конвенцій 1949 року положення конвенцій застосовуються у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Таким чином, для застосування міжнародного гуманітарного права не має значення офіційне оголошення війни або політична оцінка конфлікту сторонами.

У сучасному міжнародному праві центральним є поняття збройного конфлікту. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії у справі *Prosecutor v. Duško Tadić* (1995 р.) сформулював загальновизнане визначення, відповідно до якого збройний конфлікт існує тоді, коли має місце застосування збройної сили між державами або тривале збройне насильство між урядовими силами та організованими збройними групами чи між такими групами всередині держави.

Сучасне міжнародне гуманітарне право розрізняє два основні види збройних конфліктів: міжнародні та неміжнародні.

Таблиця 12.1.2. Види збройних конфліктів у міжнародному гуманітарному праві

Вид конфлікту	Характеристика	Джерела регулювання
Міжнародний збройний конфлікт	Збройне протистояння між двома або більше державами	Женевські конвенції 1949 р., Додатковий протокол I
Неміжнародний збройний конфлікт	Збройне протистояння між державою та організованими збройними групами або між такими групами	Спільна стаття 3 Женевських конвенцій, Додатковий протокол II

Розмежування міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів має принципове значення для визначення кола застосовних норм міжнародного гуманітарного права. Саме від правової кваліфікації конфлікту залежить обсяг міжнародних зобов'язань сторін та механізми притягнення винних осіб до відповідальності.

Таблиця 12.1.3. Критерії розмежування міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту

Критерій	Міжнародний конфлікт	Неміжнародний конфлікт
Суб'єкти	Держави	Держава та недержавні збройні групи або такі групи між собою
Нормативна база	Повний комплекс Женевських конвенцій	Спільна стаття 3 та Додатковий протокол II
Статус учасників	Комбатанти та військовополонені	Статус комбатанта не визнається
Обсяг	Максимальний	Більш обмежений

міжнародного захисту		

Особливе значення для сучасного міжнародного гуманітарного права має кваліфікація збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України. Починаючи з лютого 2014 року, коли Російська Федерація здійснила окупацію та спробу анексії Автономної Республіки Крим, міжнародне співтовариство поступово сформувало єдину правову позицію щодо міжнародного характеру цього конфлікту.

У своїх щорічних звітах Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду неодноразово зазначав, що ситуація на території України підпадає під кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією. У Звіті про попереднє вивчення ситуації в Україні за 2016 рік Офіс Прокурора дійшов висновку, що ситуація в Криму та Севастополі становить міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, який розпочався не пізніше 26 лютого 2014 року.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року правова оцінка конфлікту більше не викликала сумнівів. Застосування регулярних збройних сил Російської Федерації проти України відповідає класичним ознакам міжнародного збройного конфлікту відповідно до спільної статті 2 Женевських конвенцій 1949 року.

Таблиця 12.1.4. Правова кваліфікація російсько-українського конфлікту

Період	Правова характеристика
Лютий 2014 р. – дотепер	Міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією
Окупація Криму	Міжнародний збройний конфлікт та окупація
Повномасштабне вторгнення з 24.02.2022	Міжнародний збройний конфлікт
Тимчасово окуповані території	Режим окупації відповідно до міжнародного гуманітарного права

Правильна кваліфікація збройного конфлікту має визначальне значення для встановлення норм, які підлягають застосуванню. Саме від цього залежить визначення статусу учасників конфлікту, обсяг захисту цивільного населення, порядок поводження з військовополоненими та можливість кваліфікації окремих діянь як воєнних злочинів.

Важливу роль у моніторингу дотримання міжнародного гуманітарного права відіграють міжнародні організації. Провідне місце серед них посідає Міжнародний Комітет Червоного Хреста, який відповідно до Женевських конвенцій має спеціальний гуманітарний мандат щодо захисту жертв збройних конфліктів. Значний внесок у документування порушень міжнародного гуманітарного права також здійснюють Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, ОБСЄ, Управління Верховного комісара ООН з прав людини та Міжнародний кримінальний суд.

Таким чином, міжнародне гуманітарне право застосовується виключно в умовах збройного конфлікту та спрямоване на обмеження гуманітарних наслідків війни. Російсько-український конфлікт є міжнародним збройним

конфліктом у розумінні Женевських конвенцій 1949 року, що підтверджується практикою Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду, міжнародних організацій та переважною позицією сучасної міжнародно-правової доктрини.

Тестові завдання до підрозділу 12.1.

I. Тестові завдання з однією правильною відповіддю

1. Яка подія є основною умовою застосування норм міжнародного гуманітарного права?

- А. Укладення міжнародного договору
- Б. Виникнення міжнародного спору
- В. Виникнення збройного конфлікту**
- Г. Введення надзвичайного стану

2. Який міжнародний договір становить основу сучасного міжнародного гуманітарного права?

- А. Статут ООН
- Б. Римський статут МКС
- В. Женевські конвенції 1949 року**
- Г. Віденська конвенція про право міжнародних договорів

3. Скільки Женевських конвенцій було ухвалено у 1949 році?

- А. Дві
- Б. Три
- В. Чотири**
- Г. П'ять

4. Який міжнародний суд уперше сформулював сучасне визначення поняття «збройний конфлікт» у справі Tadić?

- А. Міжнародний Суд ООН
- Б. Європейський суд з прав людини
- В. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії**
- Г. Міжнародний кримінальний суд

5. Який із наведених конфліктів є міжнародним збройним конфліктом?

- А. Збройне протистояння між двома організованими групами всередині держави
- Б. Збройне зіткнення між державою та терористичною організацією
- В. Застосування збройної сили між двома державами**
- Г. Масові заворушення

6. Який Додатковий протокол 1977 року регулює захист жертв міжнародних збройних конфліктів?

- А. Протокол I**
- Б. Протокол II
- В. Протокол III
- Г. Протокол IV

7. Що є головним критерієм міжнародного збройного конфлікту?

- А. Кількість жертв
- Б. Використання важкого озброєння
- В. Застосування збройної сили між державами
- Г. Тривалість бойових дій

8. Як Офіс Прокурора МКС кваліфікував ситуацію в Криму?

- А. Неміжнародний конфлікт
- Б. Міжнародний збройний конфлікт та окупація**
- В. Внутрішній конфлікт
- Г. Політична криза

9. Яка міжнародна організація має спеціальний гуманітарний мандат щодо захисту жертв війни?

- А. НАТО
- Б. ОБСЄ
- В. Міжнародний Комітет Червоного Хреста**
- Г. ЮНЕСКО

10. З якого моменту Офіс Прокурора МКС визнав існування міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією у Криму?

- А. Не пізніше 26 лютого 2014 року**
- Б. 18 березня 2014 року
- В. 1 вересня 2014 року
- Г. 24 лютого 2022 року

II. Тестові завдання з трьома правильними відповідями із семи

11. Оберіть три основні джерела міжнародного гуманітарного права.

- 1. Женевські конвенції 1949 р.**
- 2. Додаткові протоколи 1977 р.**
- 3. Звичаєве міжнародне гуманітарне право.**
- 4. Статут Ради Європи.
- 5. Статут СОТ.
- 6. Конвенція МОП №87.
- 7. Маастрихтський договір.

12. Оберіть три категорії осіб, які користуються захистом міжнародного гуманітарного права.

- 1. Поранені.**
- 2. Військовополонені.**
- 3. Цивільне населення.**
- 4. Пірати.
- 5. Найманці.
- 6. Контрабандисти.
- 7. Податкові агенти.

13. Оберіть три ознаки міжнародного збройного конфлікту.

- 1. Участь двох або більше держав.**

2. Застосування збройної сили між державами.

3. Застосування Женевських конвенцій відповідно до спільної статті 2.

4. Наявність рішення Ради Безпеки ООН.

5. Обов'язкове оголошення війни.

6. Проведення миротворчої операції.

7. Визнання конфлікту всіма державами світу.

14. Оберіть три міжнародні організації або механізми, що здійснюють моніторинг дотримання міжнародного гуманітарного права.

1. Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

2. ООН.

3. ОБСЄ.

4. СОТ.

5. ОПЕК.

6. Європейський центральний банк.

7. Світова організація торгівлі.

15. Оберіть три джерела права, що застосовуються під час міжнародного збройного конфлікту.

1. Женевські конвенції 1949 р.

2. Додатковий протокол I 1977 р.

3. Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

4. Конституція держави-агресора.

5. Торговельні звичаї.

6. Внутрішні інструкції військових формувань.

7. Правила Інкотермс.

III. Завдання на встановлення відповідності

16. Установіть відповідність між міжнародним актом та предметом його регулювання.

Женевська конвенція I

Женевська конвенція III

Женевська конвенція IV

Додатковий протокол II

А. Захист цивільного населення

Б. Захист військовополонених

В. Захист поранених і хворих у діючих арміях

Г. Захист жертв неміжнародних збройних конфліктів

Правильна відповідь:

1 – В

2 – Б

3 – А

4 – Г

17. Установіть відповідність між видом конфлікту та його характеристикою.

Міжнародний збройний конфлікт

Неміжнародний збройний конфлікт

Окупація

Міжнародний конфлікт в Україні

А. Конфлікт між державою та організованими збройними групами

Б. Застосування збройної сили між державами

В. Фактичний контроль над територією іншої держави

Г. Конфлікт між Україною та Російською Федерацією

Правильна відповідь:

1 – Б

2 – А

3 – В

4 – Г

IV. Завдання на встановлення послідовності

18. Визначте правильну послідовність правового аналізу ситуації для встановлення застосовності міжнародного гуманітарного права.

А. Визначення виду збройного конфлікту.

Б. Встановлення факту застосування збройної сили.

В. Визначення джерел міжнародного гуманітарного права, що підлягають застосуванню.

Г. Визначення правового статусу учасників конфлікту.

Правильна послідовність:

Б → А → В → Г

V. Ситуаційні завдання (фабули)

Фабула 1. На територію держави А без її згоди увійшли регулярні збройні сили держави Б. Бойові дії тривають протягом кількох тижнів. Держава Б офіційно не оголосила війну та заявляє, що проводить «спеціальну операцію».

19. Який вид конфлікту має місце в даній ситуації?

А. Неміжнародний збройний конфлікт

Б. Міжнародний збройний конфлікт

В. Внутрішні заворушення

Г. Міжнародний спір

20. Які норми міжнародного гуманітарного права підлягають застосуванню?

А. Лише внутрішнє законодавство держави А

Б. Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I

В. Лише Додатковий протокол II

Г. Лише Статут ООН

Фабула 2. На території держави Х протягом двох років тривають бойові дії між урядовими військами та організованим збройним угрупованням, яке контролює частину території країни та має власну структуру командування.

21. Як слід кваліфікувати цей конфлікт?

А. Міжнародний збройний конфлікт

Б. Неміжнародний збройний конфлікт

В. Міждержавна війна

Г. Окупація

22. Який міжнародний акт є спеціальним джерелом права для такого конфлікту?

А. Додатковий протокол I

Б. Додатковий протокол II

В. Статут НАТО

Г. Віденська конвенція про право міжнародних договорів

12.2. Статус комбатантів, інших учасників збройного конфлікту та цивільних осіб у міжнародному гуманітарному праві (рівень В)

Міжнародне гуманітарне право ґрунтується на фундаментальному припущенні, що навіть під час збройного конфлікту сторони не мають необмеженого права обирати методи та засоби ведення війни. Центральне місце у системі норм міжнародного гуманітарного права посідає принцип розрізнення (principle of distinction), який вважається одним із наріжних каменів сучасного права збройних конфліктів. Саме цей принцип визначає коло осіб, які можуть брати безпосередню участь у бойових діях, та осіб, які підлягають особливому захисту.

Принцип розрізнення закріплений у статті 48 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року та передбачає обов'язок сторін конфлікту постійно розрізняти цивільне населення і комбатантів, а також цивільні об'єкти і військові цілі та спрямовувати свої воєнні операції виключно проти військових об'єктів. Відповідно, міжнародне гуманітарне право виходить із презумпції цивільного статусу особи: якщо існують сумніви щодо належності особи до комбатантів, вона повинна розглядатися як цивільна особа.

Принцип розрізнення тісно пов'язаний із принципами пропорційності, гуманності та запобіжних заходів під час нападу. Сукупність цих принципів формує основу міжнародно-правового режиму захисту людини в умовах війни.

Таблиця 12.2.1. Основні принципи, пов'язані із захистом осіб під час збройного конфлікту

Принцип	Зміст
Розрізнення	Обов'язок відмежовувати комбатантів від цивільних осіб
Пропорційність	Заборона надмірної шкоди цивільному населенню
Гуманність	Заборона заподіяння зайвих страждань
Запобіжні заходи	Обов'язок мінімізувати втрати серед цивільного населення

Поняття комбатанта та умови набуття відповідного статусу

Одним із ключових інститутів міжнародного гуманітарного права є інститут комбатантів. Саме комбатанти мають законне право брати безпосередню участь у бойових діях та користуються спеціальним міжнародно-правовим статусом.

Відповідно до статті 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій комбатантами є особи, які входять до складу збройних сил сторони конфлікту, за винятком медичного та духовного персоналу. У разі потрапляння до полону комбатанти автоматично набувають статусу військовополонених.

Сучасне міжнародне гуманітарне право пов'язує набуття статусу комбатанта з належністю особи до організованої військової структури, яка підпорядковується відповідальному командуванню та дотримується законів і звичаїв війни.

Традиційно до законних комбатантів належать:

- особовий склад регулярних збройних сил;
- члени ополчення та добровольчих загонів, які входять до складу збройних сил;
- учасники організованих рухів опору за умови дотримання вимог міжнародного гуманітарного права;
- особовий склад сил територіальної оборони, інтегрованих до структури збройних сил держави.

Законні та незаконні учасники бойових дій

Міжнародне гуманітарне право проводить розмежування між законними та незаконними учасниками бойових дій.

Законні комбатанти користуються так званим «привілеєм комбатанта», який полягає в тому, що сама участь у бойових діях не може бути підставою для кримінального переслідування з боку держави-супротивника. Водночас цей привілей не поширюється на воєнні злочини та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Особи, які беруть участь у бойових діях без належного правового статусу, можуть бути віднесені до категорії незаконних учасників бойових дій. Міжнародне гуманітарне право не містить єдиного визначення поняття «незаконний комбатант», однак у доктрині до таких осіб зазвичай відносять учасників бойових дій, які не відповідають критеріям законного комбатанта.

Таблиця 12.2.2. Порівняльна характеристика комбатантів і цивільних осіб

Критерій	Комбатант	Цивільна особа
Право брати участь у бойових діях	Так	Ні
Може бути законною військовою ціллю	Так	Ні
Статус військовополоненого у разі полону	Так	Ні
Спеціальний міжнародний захист	Частково	Так
Привілей комбатанта	Так	Ні

Статус військовополонених

Однією з найбільш розвинених частин міжнародного гуманітарного права є режим захисту військовополонених. Його основу становить Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року.

Статус військовополоненого виникає автоматично в момент потрапляння законного комбатанта під владу супротивної сторони. Військовополонені не можуть розглядатися як злочинці лише через свою участь у воєнних діях. Вони

повинні користуватися гуманним поведінням, бути захищеними від насильства, залякування, образ та публічної цікавості.

Женевська конвенція III прямо забороняє:

- катування;
- нелюдське або таке, що принижує гідність, поведіння;
- медичні експерименти;
- колективні покарання;
- репресалії щодо військовополонених.

Після завершення активної фази конфлікту військовополонені підлягають репатріації.

Поняття цивільної особи та захист цивільного населення

Цивільною особою вважається будь-яка особа, яка не належить до категорії комбатантів. Таке визначення міститься у статті 50 Додаткового протоколу I.

Цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають унаслідок воєнних дій. Напади можуть бути спрямовані лише проти військових цілей. Умисні напади на цивільне населення є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та можуть кваліфікуватися як воєнний злочин.

Особливого значення ця норма набула у зв'язку з численними випадками обстрілів цивільної інфраструктури України під час російської агресії. Міжнародні моніторингові місії ООН, ОБСЄ та незалежні міжнародні комісії неодноразово документували випадки атак на житлові будинки, лікарні, школи, енергетичні об'єкти та інші цивільні об'єкти.

Особи, які користуються спеціальним захистом

Окремі категорії осіб користуються додатковим міжнародно-правовим захистом.

Таблиця 12.2.3. Категорії осіб, які користуються спеціальним захистом

Категорія	Правова основа захисту
Медичний персонал	Женевські конвенції I та II
Духовний персонал	Женевські конвенції I та III
Гуманітарний персонал	Женевські конвенції та Додатковий протокол I
Журналісти	Стаття 79 Додаткового протоколу I
Персонал МКЧХ	Женевські конвенції

Медичний персонал не може бути об'єктом нападу і має право використовувати захисну емблему Червоного Хреста або Червоного Півмісяця. Аналогічний режим захисту поширюється на духовний персонал.

Особливе місце займають журналісти, які виконують професійні обов'язки в районах воєнних дій. Відповідно до статті 79 Додаткового протоколу I вони користуються захистом як цивільні особи за умови, що не беруть безпосередньої участі у бойових діях.

Найманці у міжнародному гуманітарному праві

Міжнародне гуманітарне право займає особливу позицію щодо найманців. Стаття 47 Додаткового протоколу I встановлює, що найманець не має права на статус комбатанта або військовополоненого.

Для визнання особи найманцем необхідна сукупність критеріїв, серед яких:

- спеціальне вербування для участі у конфлікті;
- безпосередня участь у воєнних діях;
- переважно корисливий мотив;
- відсутність громадянства сторони конфлікту;
- відсутність належності до збройних сил сторони конфлікту.

На практиці доведення статусу найманця є складним, тому відповідна категорія застосовується досить обмежено.

Добровольчі формування та сили територіальної оборони

Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації особливого значення набуло питання правового статусу добровольчих формувань та сил територіальної оборони України.

Відповідно до міжнародного гуманітарного права особи, які входять до складу територіальної оборони та інтегровані у структуру Збройних Сил України, розглядаються як законні комбатанти. У разі потрапляння до полону вони користуються всіма гарантіями, передбаченими Женевською конвенцією III.

Особливості правового статусу учасників російсько–українського збройного конфлікту

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала одним із найбільших випробувань для сучасної системи міжнародного гуманітарного права. Міжнародний характер конфлікту означає застосування повного комплексу норм Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 року.

Українські військовослужбовці, військовослужбовці сил територіальної оборони та інші особи, які входять до складу збройних сил України, користуються статусом законних комбатантів. У разі потрапляння до полону вони мають право на статус військовополонених.

Водночас цивільне населення України користується всіма гарантіями міжнародного гуманітарного права щодо захисту від наслідків воєнних дій. Порушення цих норм, включаючи умисні напади на цивільних осіб, катування військовополонених, депортацію населення та інші серйозні порушення Женевських конвенцій, можуть утворювати склад воєнних злочинів і тягнути міжнародну кримінальну відповідальність.

Таким чином, правовий статус учасників збройного конфлікту є одним із ключових елементів міжнародного гуманітарного права, оскільки саме від нього залежить обсяг прав, обов'язків та гарантій захисту, які надаються особам під час війни. Міжнародне гуманітарне право прагне забезпечити баланс між військовою необхідністю та гуманністю, зберігаючи людську гідність навіть в умовах збройного протистояння.

Тестові завдання до підрозділу 12.2.

1. Який принцип міжнародного гуманітарного права вимагає розмежування комбатантів і цивільних осіб?

- А. Принцип взаємності
- Б. Принцип розрізнення**
- В. Принцип суверенної рівності
- Г. Принцип невтручання

2. Хто відповідно до міжнародного гуманітарного права має право безпосередньо брати участь у бойових діях?

- А. Будь-яка особа, яка підтримує одну зі сторін конфлікту
- Б. Лише цивільне населення
- В. Комбатанти**
- Г. Гуманітарний персонал

3. Який міжнародний акт містить визначення комбатанта?

- А. Женевська конвенція IV
- Б. Додатковий протокол I 1977 р.**
- В. Римський статут МКС
- Г. Статут ООН

4. Який статус набуває законний комбатант у разі потрапляння до полону?

- А. Політичного в'язня
- Б. Затриманої особи
- В. Військовополоненого**
- Г. Інтернованої цивільної особи

5. Хто відповідно до статті 50 Додаткового протоколу I вважається цивільною особою?

- А. Будь-яка особа, яка не належить до категорії комбатантів**
- Б. Усі громадяни держави
- В. Лише жінки та діти
- Г. Працівники органів влади

6. Яка категорія осіб користується спеціальним захистом відповідно до Женевських конвенцій?

- А. Найманці
- Б. Медичний персонал**
- В. Приватні військові компанії
- Г. Добровольці без належності до збройних сил

7. Яка міжнародна конвенція регулює поведження з військовополоненими?

- А. Женевська конвенція I
- Б. Женевська конвенція II
- В. Женевська конвенція III**

Г. Женевська конвенція IV

8. Яке з наведених тверджень щодо журналістів у зоні збройного конфлікту є правильним?

А. Вони автоматично вважаються комбатантами.

Б. Вони користуються захистом як цивільні особи.

В. Вони є військовополоненими.

Г. Вони не підпадають під захист міжнародного гуманітарного права.

9. Яка категорія осіб відповідно до статті 47 Додаткового протоколу I не має права на статус комбатанта?

А. Медичний персонал

Б. Журналісти

В. Найманці

Г. Військовослужбовці

10. Який статус мають військовослужбовці Сил територіальної оборони України, інтегровані до структури Збройних Сил України?

А. Цивільних осіб

Б. Найманців

В. Законних комбатантів

Г. Осіб без визначеного статусу

Тестові завдання з трьома правильними відповідями із семи

10. Оберіть три категорії осіб, які користуються спеціальним захистом у міжнародному гуманітарному праві.

1. Медичний персонал.

2. Духовний персонал.

3. Гуманітарний персонал.

4. Найманці.

5. Приватні охоронці.

6. Контрабандисти.

7. Озброєні цивільні особи.

12. Оберіть три ознаки законного комбатанта.

1. Належність до збройних сил сторони конфлікту.

2. Підпорядкування відповідальному командуванню.

3. Дотримання законів та звичаїв війни.

4. Використання цивільного населення як прикриття.

5. Приховування участі у бойових діях.

6. Відсутність командування.

7. Участь виключно з корисливих мотивів.

13. Оберіть три гарантії захисту військовополонених.

1. Гуманне поводження.

2. Заборона катувань.

3. Захист від публічної цікавості.

4. Використання як заручників.
5. Колективні покарання.
6. Медичні експерименти.
7. Репресалії.

14. Оберіть три категорії осіб, які відповідно до міжнародного гуманітарного права можуть належати до законних комбатантів.

- 1. Особовий склад регулярних збройних сил.**
- 2. Учасники сил територіальної оборони, інтегрованих до збройних сил.**
- 3. Члени організованих рухів опору за умов, передбачених міжнародним правом.**
4. Найманці.
5. Цивільні журналісти.
6. Працівники гуманітарних організацій.
7. Медичний персонал.

15. Оберіть три категорії осіб, які відповідно до міжнародного гуманітарного права належать до цивільного населення.

- 1. Журналісти.**
- 2. Працівники гуманітарних організацій.**
- 3. Медичний персонал цивільних лікарень.**
4. Військовослужбовці.
5. Комбатанти.
6. Учасники бойових дій.
7. Члени екіпажу бойового корабля.

III. Завдання на встановлення відповідності

16. Установіть відповідність між категорією особи та її правовим статусом.

Комбатант

Військовополонений

Цивільна особа

Найманець

А. Не має права на статус комбатанта

Б. Будь-яка особа, яка не належить до комбатантів

В. Має право брати безпосередню участь у бойових діях

Г. Користується захистом Женевської конвенції III

Правильна відповідь:

1 – В

2 – Г

3 – Б

4 – А

17. Установіть відповідність між категорією осіб та міжнародним актом, що переважно регулює їх захист.

Військовополонені

Цивільне населення

Поранені та хворі військовослужбовці

Жертви міжнародних збройних конфліктів

А. Женевська конвенція IV

Б. Женевська конвенція I

В. Женевська конвенція III

Г. Додатковий протокол I

Правильна відповідь:

1 – В

2 – А

3 – Б

4 – Г

Завдання на встановлення послідовності

18. Визначте правильну послідовність правового аналізу статусу особи в умовах збройного конфлікту.

А. Встановлення належності особи до збройних сил.

Б. Визначення виду збройного конфлікту.

В. Встановлення фактичної ролі особи у конфлікті.

Г. Визначення прав та гарантій захисту відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Правильна послідовність:

Б → В → А → Г

Фабула 1. Під час міжнародного збройного конфлікту військовослужбовець регулярних збройних сил держави А потрапив у полон до держави Б. Держава Б заявила, що він має бути притягнутий до кримінальної відповідальності виключно за факт участі у бойових діях.

19. Який статус має зазначена особа?

А. Цивільна особа

Б. Найманець

В. Військовополонений

Г. Інтернована особа

20. Чи може особа бути покарана лише за законну участь у бойових діях?

А. Так

Б. Ні, оскільки діє привілей комбатанта

В. Так, якщо цього вимагає держава-переможець

Г. Так, за рішенням командира військової частини

Фабула 2. Журналіст міжнародного телеканалу здійснює репортажі з району бойових дій. Він не бере участі у воєнних операціях та не входить до складу збройних сил жодної зі сторін конфлікту.

21. Який правовий статус має журналіст?

А. Комбатант

Б. Найманець

В. Цивільна особа

Г. Військовополонений

22. Який рівень захисту надається журналісту міжнародним гуманітарним правом?

А. Захист не надається

Б. Захист як цивільній особі відповідно до статті 79 Додаткового протоколу I

В. Захист як комбатанту

Г. Захист лише за наявності акредитації ООН

12.3. Міжнародна відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права (рівень В)

Міжнародне гуманітарне право не лише встановлює правила ведення збройних конфліктів та гарантії захисту осіб, які постраждали від війни, але й передбачає механізми відповідальності за порушення цих норм. Забезпечення невідворотності відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є однією з найважливіших гарантій ефективності всієї системи права збройних конфліктів. Саме тому міжнародне співтовариство після Другої світової війни поступово сформувало комплекс міжнародно-правових та кримінально-правових механізмів реагування на найтяжчі міжнародні злочини.

Міжнародно-правова відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права охоплює два взаємопов'язані рівні. Перший рівень стосується відповідальності держави за міжнародно-протиправне діяння, а другий – індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за міжнародні злочини.

Підставою міжнародно-правової відповідальності держави є порушення міжнародного зобов'язання, яке може проявлятися у невиконанні або неналежному виконанні норм міжнародного гуманітарного права. Основні положення щодо відповідальності держав містяться у Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовленому Комісією міжнародного права ООН у 2001 році.

Одним із центральних інститутів міжнародного гуманітарного права є концепція серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року (grave breaches). Ці порушення визнаються найбільш небезпечними діяннями, які посягають на життя, здоров'я та гідність осіб, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Таблиця 12.3.1 Серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року

Вид порушення	Джерело закріплення
Умисне вбивство	Женевські конвенції I–IV
Катування та нелюдське поводження	Женевські конвенції I–IV
Біологічні експерименти	Женевські конвенції I–IV

Умисне заподіяння тяжких страждань	Женевські конвенції I–IV
Незаконна депортація або переміщення населення	Женевська конвенція IV
Взяття заручників	Женевська конвенція IV
Позбавлення права на справедливий суд	Женевські конвенції III–IV

Серйозні порушення Женевських конвенцій становлять основу для кваліфікації багатьох воєнних злочинів. У сучасному міжнародному праві поняття воєнного злочину найбільш повно визначене у статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року.

Воєнні злочини являють собою серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені під час міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту. Обов'язковою умовою кваліфікації діяння як воєнного злочину є його зв'язок зі збройним конфліктом.

Таблиця 12.3.2. Основні категорії воєнних злочинів відповідно до Римського статуту МКС

Категорія	Приклади
Злочини проти осіб	Умисне вбивство, катування, жорстоке поводження
Злочини проти цивільного населення	Напади на цивільних осіб та цивільні об'єкти
Злочини проти гуманітарних місій	Напади на гуманітарний персонал або миротворців
Заборонені методи ведення війни	Використання живого щита, невибіркові атаки
Заборонені засоби ведення війни	Використання окремих видів забороненої зброї

Поряд із воєнними злочинами міжнародне кримінальне право виділяє злочини проти людяності. На відміну від воєнних злочинів, для їх вчинення не обов'язкова наявність збройного конфлікту. Відповідно до статті 7 Римського статуту злочинами проти людяності визнаються діяння, вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

До таких діянь належать:

- вбивство;
- депортація або примусове переміщення населення;
- поневолення;
- ув'язнення;
- катування;
- зґвалтування та інші форми сексуального насильства;
- насильницьке зникнення осіб;
- переслідування за політичними, національними, етнічними чи релігійними мотивами.

Особливе місце серед міжнародних злочинів займає геноцид. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року визначає геноцид як дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

Ключовою ознакою геноциду є спеціальний намір (*dolus specialis*), тобто намір знищити відповідну групу саме як групу. Саме ця ознака відрізняє геноцид від інших міжнародних злочинів.

Четвертим міжнародним злочином, віднесеним до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, є злочин агресії. Його визначення було погоджене державами-учасниками Римського статуту під час Кампальської конференції 2010 року.

Злочин агресії полягає у плануванні, підготовці, розв'язуванні або здійсненні акту агресії особою, яка фактично контролює або спрямовує політичні чи військові дії держави.

Таблиця 12.3.3. Міжнародні злочини, що належать до юрисдикції МКС

Міжнародний злочин	Стаття Римського статуту
Геноцид	Стаття 6
Злочини проти людяності	Стаття 7
Воєнні злочини	Стаття 8
Злочин агресії	Стаття 8–bis

Однією з найважливіших особливостей сучасного міжнародного кримінального права є принцип індивідуальної кримінальної відповідальності. Міжнародні злочини вчиняють конкретні особи, а тому саме вони можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності незалежно від їхнього службового становища.

Стаття 27 Римського статуту прямо встановлює, що офіційне становище глави держави, урядовця чи військового командира не звільняє особу від кримінальної відповідальності.

Важливе значення має інститут командної відповідальності. Відповідно до статті 28 Римського статуту військові командири та інші начальники можуть нести відповідальність за злочини підлеглих, якщо вони знали або повинні були знати про їх вчинення та не вжили необхідних заходів для їх запобігання або покарання винних.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на найбільш тяжкі міжнародні злочини. Хоча Україна тривалий час не була державою-учасницею Римського статуту, вона двічі подала декларації відповідно до статті 12(3) Статуту, визнавши юрисдикцію Суду щодо злочинів, вчинених на її території.

У березні 2022 року Прокурор МКС відкрив повноцінне розслідування ситуації в Україні. Станом на сьогодні це одне з найбільших розслідувань в історії Суду.

Особливістю української ситуації є масштабна система документування міжнародних злочинів. У документуванні воєнних злочинів беруть участь правоохоронні органи України, Офіс Генерального прокурора, міжнародні організації та незалежні моніторингові місії.

Таблиця 12.3.4. Основні суб'єкти документування міжнародних злочинів в Україні

Суб'єкт	Функції
Офіс Генерального прокурора України	Розслідування та процесуальне

	керівництво
Служба безпеки України	Виявлення та фіксація злочинів
Національна поліція України	Збирання доказів
Міжнародний кримінальний суд	Міжнародне розслідування
Незалежна міжнародна комісія ООН щодо України	Документування порушень
Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні	Підготовка звітів про порушення

Поряд із міжнародними механізмами активно функціонують національні механізми притягнення до відповідальності. Українські суди вже розглянули сотні кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, вчинених під час агресії Російської Федерації. Одночасно триває робота щодо створення спеціального міжнародного трибуналу стосовно злочину агресії проти України.

Таким чином, міжнародна відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права має комплексний характер і охоплює як відповідальність держав, так і кримінальну відповідальність фізичних осіб. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала одним із найбільших викликів для сучасної системи міжнародної кримінальної юстиції та водночас стимулювала розвиток міжнародних механізмів забезпечення відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини.

Тестові завдання до підрозділу 12.3.

1. Який міжнародний договір є основним джерелом визначення міжнародних злочинів, що належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду?

А. Статут ООН

Б. Женевські конвенції 1949 р.

В. Римський статут Міжнародного кримінального суду

Г. Конвенція про право міжнародних договорів

2. Яке діяння належить до серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року?

А. Порушення митних правил

Б. Умисне вбивство осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права

В. Незаконне перетинання державного кордону

Г. Порушення дипломатичного протоколу

3. Яка обов'язкова ознака воєнного злочину?

А. Вчинення під час виборчої кампанії

Б. Наявність міжнародного договору

В. Зв'язок зі збройним конфліктом

Г. Участь міжнародної організації

4. Який міжнародний злочин вимагає наявності спеціального наміру знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу?

- А. Воєнний злочин
- Б. Злочин агресії
- В. Геноцид**
- Г. Злочин проти людяності

5. Яка стаття Римського статуту визначає злочини проти людяності?

- А. Стаття 6
- Б. Стаття 7**
- В. Стаття 8
- Г. Стаття 28

6. Який принцип міжнародного кримінального права означає, що посадове становище не звільняє особу від відповідальності?

- А. Принцип комплементарності
- Б. Принцип універсальності
- В. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності**
- Г. Принцип взаємності

7. Що є основою командної відповідальності?

- А. Факт перебування особи на державній службі
- Б. Наявність військового звання

В. Невжиття заходів щодо запобігання або покарання злочинів підлеглих

- Г. Участь у міжнародній організації

8. Який орган здійснює міжнародне кримінальне переслідування осіб за воєнні злочини?

- А. Міжнародний Суд ООН
- Б. Генеральна Асамблея ООН
- В. Міжнародний кримінальний суд**
- Г. Комісія міжнародного права ООН

9. Коли Прокурор МКС оголосив про початок повномасштабного розслідування ситуації в Україні?

- А. 2014 р.
- Б. 2019 р.
- В. 2022 р.**
- Г. 2024 р.

10. Який міжнародний злочин було додано до юрисдикції МКС після Кампальських поправок 2010 року?

- А. Тероризм
- Б. Піратство
- В. Злочин агресії**
- Г. Екоцид

Тестові завдання з трьома правильними відповідями із семи

11. Оберіть три міжнародні злочини, які прямо належать до юрисдикції МКС.

- 1. Геноцид.**
- 2. Воєнні злочини.**
- 3. Злочини проти людяності.**
4. Контрабанда.
5. Ухилення від сплати податків.
6. Піратство.
7. Шахрайство.

12. Оберіть три приклади серйозних порушень Женевських конвенцій.

- 1. Катування.**
- 2. Умисне вбивство.**
- 3. Взяття заручників.**
4. Порушення правил дорожнього руху.
5. Несплата податків.
6. Недотримання митних формальностей.
7. Порушення правил торгівлі.

13. Оберіть три суб'єкти, які беруть участь у документуванні воєнних злочинів в Україні.

- 1. Офіс Генерального прокурора України.**
- 2. Національна поліція України.**
- 3. Міжнародний кримінальний суд.**
4. Світова організація торгівлі.
5. Європейський центральний банк.
6. Організація економічного співробітництва та розвитку.
7. Всесвітня туристична організація.

14. Оберіть три ознаки злочинів проти людяності.

- 1. Широкомасштабний характер.**
- 2. Систематичний характер.**
- 3. Спрямованість проти цивільного населення.**
4. Обов'язкова наявність міжнародного збройного конфлікту.
5. Вчинення лише військовослужбовцями.
6. Вчинення лише державою.
7. Наявність рішення Ради Безпеки ООН.

15. Оберіть три елементи командної відповідальності.

- 1. Наявність відносин начальник-підлеглий.**
- 2. Обізнаність або можливість знати про злочини.**
- 3. Невжиття необхідних заходів реагування.**
4. Обов'язкова особиста участь у злочині.
5. Наявність дипломатичного статусу.
6. Членство в міжнародній організації.
7. Отримання матеріальної вигоди.

Завдання на встановлення відповідності

16. Установіть відповідність між міжнародним злочином та статтею Римського статуту.

1. Геноцид
2. Злочини проти людяності
3. Воєнні злочини
4. Злочин агресії

- А. Стаття 8
- Б. Стаття 6
- В. Стаття 8-bis
- Г. Стаття 7

Правильна відповідь:

- 1 – Б
- 2 – Г
- 3 – А
- 4 – В

16. Установіть відповідність між видом відповідальності та її характеристикою.

1. Відповідальність держави
2. Індивідуальна кримінальна відповідальність
3. Командна відповідальність
4. Юрисдикція МКС

- А. Притягнення фізичної особи за міжнародний злочин
- Б. Відповідальність за міжнародно-протиправне діяння держави
- В. Відповідальність начальника за злочини підлеглих
- Г. Міжнародне кримінальне переслідування найтяжчих злочинів

Правильна відповідь:

- 1 – Б
- 2 – А
- 3 – В
- 4 – Г

18. Визначте правильну послідовність правової кваліфікації міжнародного злочину.

- А. Встановлення суб'єкта відповідальності.
- Б. Встановлення фактичних обставин події.
- В. Визначення складу міжнародного злочину.
- Г. Визначення механізму притягнення до відповідальності.

Правильна послідовність:

Б → В → А → Г

Фабула 1. Під час міжнародного збройного конфлікту військовослужбовці держави А умисно обстріляли лікарню, яка була чітко позначена емблемою Червоного Хреста та використовувалася виключно для

лікування цивільних осіб і поранених. Унаслідок обстрілу загинули медичні працівники та пацієнти.

19. Як слід кваліфікувати такі дії?

А. Злочин агресії

Б. Воєнний злочин

В. Звичайне кримінальне правопорушення

Г. Дисциплінарне порушення

20. Який вид міжнародної відповідальності може наставати для безпосередніх виконавців?

А. Лише дисциплінарна

Б. Індивідуальна кримінальна відповідальність

В. Лише цивільно-правова

Г. Лише політична

Фабула 2. Командир військового підрозділу отримав численні повідомлення про катування військовополонених його підлеглими. Незважаючи на наявну інформацію, він не вжив жодних заходів для припинення злочинів та не повідомив компетентні органи.

21. Який вид відповідальності може наставати для командира?

А. Лише дисциплінарна

Б. Командна відповідальність

В. Лише політична

Г. Відповідальність відсутня

22. Яка норма міжнародного кримінального права лежить в основі такої відповідальності?

А. Стаття 28 Римського статуту МКС

Б. Стаття 2 Статуту ООН

В. Стаття 51 Статуту ООН

Г. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН

12.4. Універсальна юрисдикція держав щодо міжнародних злочинів у міжнародному праві

Юрисдикція України щодо міжнародних злочинів (рівень В)

Проблема міжнародної кримінальної юрисдикції належить до числа найбільш дискусійних сфер міжнародного права. Міжнародна кримінальна юрисдикція порівняно нове правове явище в системі кримінального правосуддя, яка складалася століттями. В основі ідеї міжнародної кримінальної юрисдикції лежить споконвічне прагнення людства до миру та справедливості.

Загальновизнано, що кожна держава має право регулювати громадську поведінку в межах своєї території та поза нею в разі, якщо така поведінка стосується внутрішніх інтересів даної держави.

Стосовно юрисдикції міжнародних кримінальних судів (трибуналів) питання про їхню легітимність, яку слід розуміти як правомірність заснування, торкається самої суті поняття юрисдикції як влади (power) здійснювати судові повноваження у визначених межах. Дипломатичні та судові засоби вирішення спорів між державами є важливими інструментами сприяння миру та взаємовигідному співробітництву.

Універсальна юрисдикція держав щодо міжнародних злочинів у міжнародному праві є відповідним принципом міжнародного права, який дозволяє державам розслідувати вчинення міжнародних злочинів та переслідувати осіб, які вчинили такі злочини, незалежно від місця їх вчинення, громадянства злочинця або потерпілих осіб. Така універсальна юрисдикція базується на потребі людства захистити світову безпеку від злочинів, що загрожують усьому людству.

Принцип універсальної кримінальної юрисдикції є одним з аспектів здійснення екстериторіальної юрисдикції, передбаченої національними правовими системами. Універсальна юрисдикція поширюється на злочини, передбачені міжнародним кримінальним правом. Міжнародні злочини є такими в силу заборони кримінального закону, оскільки відповідальність за ці діяння настає за міжнародним правом, незалежно від того, чи відображений склад таких злочинів у праві держави, до якої вони належать.

Принцип універсальної юрисдикції має спеціальний характер. Це означає, що він застосовується до певних категорій злочинів, а не до всіх злочинів, відомих кримінальному праву. Баланс застосування універсальної юрисдикції дозволяє застосовувати її до категорій злочинів, за які видача заборонена (ст.ст. 3, 4, 5, 6 і 9 Європейської конвенції про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р.). У випадку інших універсальних юрисдикцій переліки злочинів чітко визначені міжнародним та національним кримінальним правом. До системи міжнародних злочинів відносяться: геноцид, злочини проти людяності, агресія та воєнні злочини. Відповідно до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р., екстрадиція не допускається за політичні злочини (ст. 3) та воєнні злочини, які не є звичайними кримінальними правопорушеннями (ст. 4). Екстрадиція також не допускається за фінансові злочини, пов'язані з оподаткуванням, митними, тарифними та валютними питаннями, підлягають екстрадиції за згодою сторін (ст. 5).

Питання юрисдикції відображено в принципах міжнародного права, визнаних Нюрнберзьким судовим кодексом (затвердженим Комісією міжнародного права в 1950 р.) як основний принцип міжнародного кримінального права, а також у Прінстонських принципах універсальної юрисдикції від 2001 р.

Сутність принципу універсальної юрисдикції держав щодо міжнародних злочинів полягає в тому, що держави мають право, а іноді і обов'язок, судити злочинців, навіть якщо злочин не має прямого зв'язку з цією державою, що дозволяє уникнути безкарності. До прикладу, в контексті російської агресії проти України, країни ЄС (Німеччина, Франція, Литва та ін.) використовують універсальну юрисдикцію для розслідування воєнних злочинів, вчинених на території України, незалежно від того, що злочинці є громадянами росії.

Універсальна юрисдикція держав стосовно вчинення міжнародних злочинів дає можливість покладатися у міжнародному правосудді не лише на Міжнародний кримінальний суд (МКС), де справи слухають багато років. Національна система правосуддя у кожному разі є швидшою.

Наразі близько 150 країн світу запровадили механізм універсальної юрисдикції, тобто імплементували у національне законодавство норми міжнародного кримінального і гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції, для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини.

Воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, агресія не мають строків давності, а тому розслідування може бути відкрито в будь-який час.

Квітнева резолюція ПАРЄ теж закликає країни використовувати універсальну юрисдикцію для переслідування ймовірних злочинців у контексті збройної агресії росії проти України.

Юрисдикція України щодо міжнародних злочинів.

Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених на території України з початку російської агресії (безстроково) щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та агресії, вчинених на її території з 21 листопада 2013 року, згідно із заявами Верховної Ради та ратифікацією Римського статуту (завершено у 2024-2025 роках). Це дозволяє притягати до відповідальності винних, незалежно від громадянства, у взаємодії з МКС.

Відповідно, Верховна Рада України **21 серпня 2024 року** ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) та поправки до нього. Це ключовий крок для притягнення до відповідальності вищого керівництва рф за воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності. Україна офіційно стала 125-ю державою-учасницею МКС.

Але, варто відзначити, що Україна ратифікувала Римський статут із заявою за статтею 124, згідно з якою МКС не матиме юрисдикції щодо громадян України згідно статті 8 («Воєнні злочини») протягом 7 років після набрання чинності. Ратифікація є виконанням зобов'язань України в межах Угоди про асоціацію з ЄС та важливим інструментом для юридичної фіксації російської агресії, доповнюючи вже подані раніше заяви про визнання юрисдикції МКС (з 2014 року). Відповідно, Україна має міжнародно-правові зобов'язання розслідувати та карати за найтяжчі міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресія), забезпечуючи невідворотність покарання та відшкодування шкоди жертвам. Це включає імплементацію норм МГП у національне законодавство (зокрема ст. 438 КК України), співпрацю з МКС та створення спеціалізованих структур для розслідування.

Правоохоронні органи України (Офіс Генпрокурора, СБУ, НПУ) активно документують та розслідують міжнародні злочини (воєнні злочини, геноцид, агресію). Юрисдикція охоплює злочини, вчинені на території України, включаючи окуповані території, і не має строків позовної давності. Україна прагне притягнути вище керівництво росії до відповідальності за злочин агресії, використовуючи механізми міжнародного правосуддя.

Україна також співпрацює з іншими міжнародними інституціями та державами, які застосовують універсальну юрисдикцію для переслідування

воєнних злочинців. Даний механізм дозволяє судам інших країн розслідувати найтяжчі міжнародні злочини (воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності), вчинені в Україні, незалежно від громадянства злочинця чи місця злочину.

Україна є частиною JT, створеної за підтримки Євроюсту (Eurojust), куди також входять Польща, Литва, Естонія, Латвія, Чехія, Словаччина, Румунія та Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду. Міжнародні партнери зосереджуються на воєнних злочинах, включаючи обстріли цивільної інфраструктури, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, та незаконну депортацію українських дітей.

Також Україна використовує допомогу Європолу, EU Genocide Network та проводить спільні дослідження з Європейською місією з питань правосуддя (EUAM) для передачі доказів до національних судів європейських держав.

Тестові завдання до підрозділу 12.4.

1. Вкажіть, який нормативний акт містить норму про пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права щодо норм національного права України:

- а) Конституція України 1996 р.;
- б) Декларація про державний суверенітет України 1990 р.;
- в) Закон України “Про міжнародні договори України” 2004 р.;
- г) Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.

2. Визначення агресії в сучасному міжнародному праві надано у:

- а) Статуті Міжнародного Суду ООН;
- б) відповідній резолюції Генеральної Асамблеї ООН;
- в) Статуті ООН;
- г) Статуті Міжнародного кримінального суду.

3. Міжнародний кримінальний суд притягає до відповідальності тільки:

- а) держави та фізичних осіб;
- б) фізичних осіб та організації;
- в) фізичних осіб;
- г) організації.

4. Які з названих відносяться до міжнародних злочинів:

- а) апартеїд (злочин проти людяності);
- б) підробка грошових знаків (фальшивомонетництво);
- в) геноцид;
- г) торгівля наркотичними засобами.

5. Геноцид – це міжнародний злочин, що:

а) полягає в політиці расової дискримінації та гнобленні стосовно будь-якої групи населення;

б) здійснюється з наміром знищити повністю або частково окрему групу населення за національною, етнічною, расовою чи релігійною належністю;

в) означає будь-які розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, ґрунтовані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших сферах суспільного життя;

г) здійснюється з наміром обмеження права будь-якої групи населення за політичною, національною чи релігійною належністю.

6. На іноземному військовому морському судні, що перебуває в територіальному морі держави, діє юрисдикція:

а) держави прапора;

б) прибережної держави;

в) і держави прапора, і прибережної держави;

г) юрисдикція жодної держави не поширюється.

7. Агресія – це:

а) застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН;

б) застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним з Конституцією цієї держави;

в) застосування фінансових санкцій державою проти суверенітету та політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Ради Безпеки;

г) застосування фінансових санкцій державою проти суверенітету та політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним з Конституцією цієї держави.

8. Вимагати припинення міжнародного злочину та ліквідації його наслідків має право:

а) будь-яка держава;

б) лише та держава, яка потерпає від злочину;

в) лише країни, що мають постійні місця в Раді Безпеки ООН.

9. В 2010 р. при виконанні тренувального польоту на військовому літаку МИГ-23 в Прибалтиці пілот встановив відмову системи управління. Після катапультивання пілота літак довільно продовжив політ, впав на території Бельгії, зруйнував житловий будинок, в результаті чого загинуло дві людини. Чи підлягає кримінальній відповідальності пілот літака – громадянин Естонії?

а) так, підлягає відповідальності як за міжнародний злочин проти людяності;

б) ні, не буде підлягати відповідальності через відсутність вини;

в) так, буде підлягати відповідальності за знищення майна та вбивство двох людей;

г) жодна з відповідей не є правильна.

10. При розгляді індо-португальської спору про право проходу через територію Індії Міжнародний кримінальний суд прийшов до висновку, що зроблені відповідно до п. 2 ст. 36 Статуту Міжнародного кримінального суду заяви про визнання його обов'язкової юрисдикції, включаючи супровідні їх застереження, одразу набувають юридичної чинності *ipso facto* і без необхідності висновку спеціальної угоди відносно всіх інших держав, що прийняли так само зобов'язання, причому навіть до того, як будуть отримані тексти зазначених заяв, тобто без надання таким державам можливостей виробити свою позицію стосовно цих застережень. Яка форма визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду має місце в даному випадку?

а) повна участь у договорі, що автоматично поширює юрисдикцію МКС на міжнародні злочини;

б) спеціальна заява *ad hoc*;

в) держава може висловити згоду на юрисдикцію окремими актами;

г) жодна з відповідей не є правильна.

12.5. Юрисдикція та процесуальні аспекти діяльності Міжнародного кримінального суду (рівень А)

Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом здійснюється з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили злочини, що підпадають під його юрисдикцію, шляхом вжиття необхідних заходів на прохання Міжнародного кримінального суду про співробітництво, у тому числі про надання допомоги, тимчасовий арешт, арешт і передачу особи, а також інші прохання, передбачені Римським статутом. У випадках, передбачених законом, компетентний орган може звернутися до Міжнародного кримінального суду через центральний орган України із запитом про надання допомоги. Таке співробітництво здійснюється відповідно до КПК України та Римського статуту з урахуванням особливостей, визначених законом, а положення застосовуються також до виконання прохань щодо розслідування злочинів проти відправлення правосуддя.

Центральними органами України у сфері співробітництва з Міжнародним кримінальним судом є Офіс Генерального прокурора, який забезпечує співробітництво під час розслідування та судового розгляду, і Міністерство юстиції України, яке забезпечує виконання вироків та інших рішень. Офіс Генерального прокурора розглядає прохання Міжнародного кримінального суду, організовує їх виконання, оспорує прийнятність справи або юрисдикцію, оскаржує рішення, звертається з проханнями про перегляд рішень, організовує передачу осіб, направляє докази, забезпечує їх зберігання та захист інформації, організовує переклад документів, вживає заходів щодо присутності представників Міжнародного кримінального суду, а також здійснює інші повноваження. Міністерство юстиції України організовує виконання вироків, прийняття засуджених осіб, їх передачу та інші дії, пов'язані з виконанням рішень. Центральні органи взаємодіють з Міжнародним кримінальним судом безпосередньо або дипломатичним шляхом і можуть приймати прохання будь-яким способом, що забезпечує письмову форму.

Центральний орган України проводить консультації з Міжнародним кримінальним судом у випадках, коли виконання прохання може порушувати публічний порядок, завдати шкоди національній безпеці або кримінальному провадженню в Україні чи призвести до порушення міжнародних зобов'язань. У таких випадках виконання прохання може бути відкладене до завершення консультацій. У разі передання кримінального провадження до Міжнародного кримінального суду центральний орган України направляє матеріали провадження до Суду, а також може перейняти провадження на прохання Міжнародного кримінального суду.

Прохання Міжнародного кримінального суду про надання допомоги виконується у порядку і строки, передбачені КПК України, з урахуванням положень Римського статуту. У разі необхідності додаткової інформації проводяться консультації. Виконання може бути відкладене, якщо це перешкоджає кримінальному провадженню в Україні або до вирішення питання про юрисдикцію чи прийнятність справи. У разі відкладення вживаються заходи щодо збереження доказів. Якщо виконання неможливе на визначених умовах, проводяться консультації щодо інших умов. У разі негайного виконання матеріали передаються до центрального органу України не пізніше наступного дня. Якщо прохання стосується осіб або майна з дипломатичним імунітетом, виконання відкладається до вирішення питання щодо відмови від імунітету. Центральний орган України забезпечує безпеку потерпілих і свідків та може відмовити у виконанні прохання, якщо це призведе до розголошення відомостей, що стосуються національної безпеки, з повідомленням причин.

Прохання Міжнародного кримінального суду та додані документи не підлягають розголошенню, а інформація розкривається лише в обсязі, необхідному для виконання. Відомості з обмеженим доступом передаються за умови, що це не завдає шкоди національній безпеці та за наявності домовленостей про їх використання. Якщо такі відомості отримані від іншої держави або організації, необхідна її згода. У разі ризику розголошення відомостей, що стосуються національної безпеки, виконання припиняється і проводяться консультації з Міжнародним кримінальним судом.

Центральний орган України забезпечує збереження доказів на прохання Міжнародного кримінального суду, а у разі виникнення обставин, що перешкоджають цьому, проводить консультації щодо зміни умов. Процесуальні дії на території України можуть здійснюватися Прокурором Міжнародного кримінального суду або уповноваженими ним особами, за винятком випадків, коли потрібен дозвіл суду або прокурора. На прохання Міжнародного кримінального суду можуть вживатися заходи для сприяння проведенню його засідань на території України.

Особа, яка перебуває під вартою або відбуває покарання, може бути тимчасово передана до Міжнародного кримінального суду за її письмовою згодою для участі у процесуальних діях, із зарахуванням строку перебування під вартою до строку покарання. Центральний орган України може направляти до Міжнародного кримінального суду запити про надання допомоги, які оформлюються відповідно до вимог КПК України та перекладаються на робочу мову Суду, а отримані відомості використовуються з дотриманням встановлених умов.

Особа, стосовно якої надійшло прохання Міжнародного кримінального суду, користується правами, передбаченими КПК України, зокрема правом не свідчити проти себе, користуватися допомогою перекладача і захисника, бути поінформованою про підстави підозри та брати участь у відповідних процедурах. У разі прохання про арешт і передачу особа має право бути поінформованою про підстави, ознайомитися з документами, брати участь у судовому розгляді, подавати клопотання та користуватися правовою допомогою.

Затримання осіб, яких розшукує Міжнародний кримінальний суд, здійснюється з урахуванням спеціальних правил. На прохання про тимчасовий арешт до особи застосовується тримання під вартою до шістдесяти діб, а клопотання про це розглядається слідчим суддею у встановлені строки. Суд перевіряє особу затриманого, дотримання процедури та прав, але не оцінює питання винуватості. За результатами розгляду постановляється ухвала про застосування або відмову у застосуванні запобіжного заходу, а також можливе затвердження згоди особи на передачу у спрощеному порядку.

Особа може надати згоду на передачу до Міжнародного кримінального суду у спрощеному порядку, яка затверджується судом і не підлягає оскарженню, після чого центральний орган організовує передачу у визначений строк. Після надходження прохання про арешт і передачу прокурор звертається до суду, який вирішує питання про тримання під вартою та передачу особи. Особа має право оскаржити рішення, а строк тримання під вартою може бути продовжений.

Особа має право звернутися із заявою про тимчасове звільнення, яке розглядається судом з урахуванням рекомендацій Міжнародного кримінального суду. Суд оцінює обставини, що впливають на рішення, та може застосувати запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою, із покладенням відповідних обов'язків. Тимчасове звільнення не перешкоджає повторному застосуванню тримання під вартою.

Передача особи до Міжнародного кримінального суду організовується центральним органом України після набрання законної сили рішенням суду та здійснюється у погоджені строки. Передача може бути відкладена, якщо в Україні триває інше кримінальне провадження або особа відбуває покарання. Транзитне перевезення осіб територією України здійснюється за дозволом центрального органу, із забезпеченням тримання під вартою, а у разі незапланованої посадки застосовуються спеціальні строки утримання.

Витрати, пов'язані з виконанням прохань Міжнародного кримінального суду, визнаються процесуальними витратами, а частина з них може відшкодовуватися Міжнародним кримінальним судом. Витрати на тимчасовий арешт, передачу особи та правову допомогу покриваються за рахунок державного бюджету України. Виконання рішень Міжнародного кримінального суду здійснюється відповідно до КПК України та Римського статуту, включаючи виконання покарань у виді позбавлення волі, штрафів та конфіскації, із забезпеченням прав третіх осіб і передачею відповідного майна або коштів Міжнародному кримінальному суду.

Тестові завдання до підрозділу 12.5.

1. Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом здійснюється з метою:

- А) обміну інформацією
- Б) притягнення до кримінальної відповідальності осіб за злочини, що підпадають під його юрисдикцію**
- В) виконання адміністративних рішень
- Г) розгляду цивільних справ

2. Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом здійснюється на підставі:

- А) лише КПК України
- Б) лише міжнародних договорів
- В) КПК України та Римського статуту Міжнародного кримінального суду**
- Г) рішень суду

3. Центральним органом під час розслідування та судового розгляду є:

- А) Міністерство юстиції України
- Б) Верховний Суд
- В) Офіс Генерального прокурора**
- Г) Кабінет Міністрів України

4. Центральним органом щодо виконання вироків МКС є:

- А) Офіс Генерального прокурора
- Б) Міністерство юстиції України**
- В) СБУ
- Г) Національна поліція

5. Офіс Генерального прокурора має право:

- А) лише отримувати документи
- Б) лише направляти запити
- В) оспорювати юрисдикцію МКС та організовувати виконання прохань**
- Г) виконувати вирoki

6. Центральні органи України взаємодіють з МКС:

- А) лише дипломатичним шляхом
- Б) лише через суд
- В) безпосередньо або дипломатичним шляхом**
- Г) через прокуратуру інших держав

7. Консультації з МКС проводяться, якщо виконання прохання:

- А) є складним
- Б) може завдати шкоди національній безпеці України**
- В) потребує перекладу
- Г) стосується свідка

8. Виконання прохання МКС може бути відкладене, якщо:
- А) відсутній переклад
 - Б) воно перешкоджає кримінальному провадженню в Україні**
 - В) відсутній адвокат
 - Г) немає підпису
9. Прохання МКС та документи до нього:
- А) є відкритими
 - Б) підлягають оприлюдненню
 - В) не підлягають розголошенню**
 - Г) передаються у ЗМІ
10. Відомості з обмеженим доступом передаються МКС:
- А) без обмежень
 - Б) за рішенням суду
 - В) за умови відсутності шкоди національній безпеці України**
 - Г) лише за дозволом прокурора
11. Тимчасова передача особи до МКС можлива:
- А) без її згоди
 - Б) за рішенням суду
 - В) за письмовою згодою особи**
 - Г) за рішенням прокурора
12. Особа, стосовно якої надійшло прохання МКС, має право:
- А) лише на захисника
 - Б) лише на перекладача
 - В) користуватися всіма правами, передбаченими КПК України**
 - Г) лише давати пояснення
13. Тимчасовий арешт на прохання МКС застосовується на строк:
- А) до 30 діб
 - Б) до 45 діб
 - В) до 60 діб**
 - Г) до 90 діб
14. Згода особи на передачу до МКС у спрощеному порядку:
- А) може бути оскаржена
 - Б) не підлягає оскарженню після затвердження судом**
 - В) потребує погодження прокурора
 - Г) не має юридичної сили
15. Виконання рішень МКС в Україні здійснюється:
- А) лише за рішенням суду України
 - Б) відповідно до КПК України та Римського статуту МКС**
 - В) за рішенням Кабінету Міністрів

Г) за погодженням з прокуратурою

12.6. Зобов'язання України щодо відповідальності за міжнародні злочини (рівень В)

Україна є стороною низки міжнародних договорів, спрямованих на запобігання та покарання за міжнародні злочини, включаючи воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності. Основу складають Женевські конвенції 1949 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Конвенція про запобігання злочину геноциду (1948) та договори про правову допомогу. Основними з них є наступні.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948р.) зобов'язує державу (в тому числі Україну) карати осіб, винних у геноциді.

Женевські конвенції 1949 року та протоколи до них встановлюють, що Україна зобов'язана переслідувати осіб, які вчинили серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Це чотири основоположні міжнародні договори, що складають ядро міжнародного гуманітарного права (МГП) та захищають осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили участь у бойових діях. Підписані 12 серпня 1949 року, вони є обов'язковими для всіх держав світу. Ці 4 конвенції: 1 конвенція «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях»; 2 конвенція «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі»; 3 конвенція «Про поводження з військовополоненими»; 4 конвенція «Про захист цивільного населення під час війни».

Конвенції забезпечують гуманне поводження з пораненими, хворими, військовополоненими та цивільними особами. Суворо заборонено вбивства, катування, нелюдське поводження, взяття заручників та незаконне депортування цивільних.

Медичний персонал, шпиталі та транспорт із символікою Червоного Хреста є недоторканими. До воєнних злочинів, визначених у цих конвенціях, не застосовуються строки давності. Україна є учасницею всіх чотирьох конвенцій, що накладає обов'язок переслідувати осіб, які вчинили серйозні порушення (воєнні злочини).

Для посилення захисту пізніше було прийнято три Додаткові протоколи (1977, 2005), які поширюють дію норм на внутрішні збройні конфлікти та захищають цивільних осіб від наслідків бойових дій.

Дані протоколи є міжнародними договорами, які розширюють захист жертв війни, регулюючи методи ведення бойових дій та захист цивільних. Вони посилюють захист під час міжнародних та внутрішніх конфліктів, забороняючи невибіркові напади та жорстоке поводження.

Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968) дана конвенція ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 26 листопада 1968 року, набула чинності 11 листопада 1970 року. Вона встановлює, що найтяжчі міжнародні злочини не мають терміну позовної давності. Це означає, що особи, винні у воєнних злочинах та злочинах проти людяності, можуть бути притягнуті до відповідальності незалежно від

часу вчинення злочину. Конвенція стосується представників державної влади та приватних осіб, які є виконавцями, співучасниками або підбурювачами. Держави-учасниці зобов'язуються вживати необхідних законодавчих заходів, щоб зробити неможливим застосування давності до таких злочинів. В ній закріплюється, що жодні строки давності не застосовуються до воєнних злочинів (згідно з визначеннями Статуту Нюрнберзького трибуналу) та злочинів проти людства (включаючи геноцид, вислання, депортацію, переслідування). Дана конвенція стала важливим інструментом міжнародного права, спрямованим на забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини проти людства, заклавши основу для подальшого розвитку міжнародного кримінального права.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ухвалена 10 грудня 1984 року) є фундаментальним міжнародним договором ООН. Вона встановлює абсолютну заборону катувань та зобов'язує держави-учасниці, включно з Україною, запобігати таким діям, карати за них та захищати жертв. Держави не мають права висилати або видавати особу (екстрадиція) іншій державі, де є обґрунтовані підстави вважати, що їй загрожують катування. Учасники зобов'язані забезпечити, щоб усі акти катування розглядалися як злочини згідно з їхнім кримінальним законодавством.

Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999) ратифікована Україною у 2002 році. У рамках даної Конвенції були розроблені практичні заходи зі створення ефективної системи контролю за фінансовими потоками як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях. 5 березня 2019 року своїм Указом №-53/2019 Президент України затвердив Концепцію боротьби з тероризмом в Україні.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (17.07.2000 р.), вступив у законну силу 1.07.2002 року, ратифікований Україною 21.08.2024 року, встановлює індивідуальну кримінальну відповідальність за найтяжчі злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. І тому Україна зобов'язана переслідувати осіб, обвинувачених у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права (МГП), або передавати їх державі, готовій здійснити таке переслідування. МКС доповнює національну систему правосуддя та здійснює розслідування ситуації в Україні.

1 січня 2025 року Україна набула повноправного членства у Міжнародному кримінальному суді (МКС), що стало ключовою подією для притягнення до відповідальності та захисту прав людини в умовах війни Росії проти України. Приведення національного законодавства України у відповідність до норм міжнародного права має вирішальне значення для досягнення повноцінного та комплексного правосуддя для постраждалих, та притягнення до відповідальності винних у вчиненні міжнародних злочинів.

Визнання Україною юрисдикції Міжнародного Кримінального Суду може мати значення у справі Міжнародного суду ООН Україна проти росії щодо порушення Конвенції про заборону фінансування тероризму та Конвенції про заборону расової дискримінації, оскільки Міжнародний суд ООН у своїй практиці неодноразово звертався до позицій інших міжнародних судів щодо фактів, які стосувалися справи.

Забезпечення правосуддя за найтяжчі злочини ґрунтується на співпраці держав, яка включає, з-поміж іншого, передання інформації, яка може сприяти ефективному притягненню до відповідальності, а також виконання ордерів на арешт. У цьому контексті важливо сприяти та заохочувати подальшу співпрацю між США та МКС.

Країни-учасниці системи Римського статуту повинні неухильно виконувати взяті на себе зобов'язання. Необхідно досягти єдності у тому, що відповідальність за міжнародні злочини має поширюватися на всіх причетних осіб, незалежно від їхнього громадянства, коли йдеться про злочини, вчинені на території, на яку поширюється територіальна юрисдикція МКС.

Основний механізм притягнення до відповідальності Україною здійснюється на основі норм, закріплених у Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. Кримінальний кодекс України включає статтю 438 «Порушення законів та звичаїв війни», яка дозволяє карати за воєнні злочини, а також інші норми щодо міжнародних правопорушень.

В Україні діє Департамент нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, а також спеціалізовані підрозділи прокуратури. Україна несе зобов'язання забезпечити право жертв на компенсацію за заподіяну шкоду. Працює взаємодія з міжнародними партнерами та організаціями для збору доказів і розшуку злочинців.

Тестові завдання до підрозділу 12.6.

1. Який принцип лежить в основі екстратериторіальної юрисдикції?:
 - а) **територіальний;**
 - б) персональний;
 - в) принцип захисту;
 - г) принцип безпеки.

2. Завданнями міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю є (вибрати неправильну відповідь):
 - а) взаємодія на міждержавному рівні;
 - б) утворення міжнародних координаційних органів;
 - в) взаємодія на рівні окремих відомств, що беруть участь у боротьбі з міжнародною і транснаціональною злочинністю;
 - г) **обов'язок застосування сили до порушників.**

3. Згідно зі ст. 9 Конституції України міжнародні договори, що суперечать Конституції:
 - а) не можна укладати;
 - б) **можуть набрати чинності лише після внесення змін до Конституції;**
 - в) є чинними одразу після підписання;
 - г) є чинними одразу після ратифікації.

4. Укажіть, який спосіб імплементації можна назвати таким, що дозволяє пряму дію норм міжнародного права в національному правопорядку:
 - а) трансформація;
 - б) рецепція;

- в) відсилання;
- г) інкорпорація.**

5. Частиною національного законодавства України є міжнародні договори, які набрали чинності після:

- а) їх підписання уповноваженими особами;
- б) ратифікації Верховною Радою України;**
- в) затвердження Президентом України;
- г) публікації в офіційних джерелах.

6. Уперше міжнародну кримінальну відповідальність було застосовано щодо (вибрати правильні відповіді):

- а) Наполеона в 1815 р.;
- б) кайзера Германської імперії після Першої світової війни;
- в) головних військових злочинців у Нюрнберзі після Другої світової війни;**
- г) головних військових злочинців, засуджених Токійським військовим трибуналом.**

7. Під час збройного конфлікту між державою А та державою Б, полковник армії держави А, знаючи, що його підлеглі знущаються з цивільних осіб на окупованій території, не вжив заходів для припинення цих дій та не доповів вищому командуванню. Деякі солдати вчинили масові вбивства. Які ознаки воєнних злочинів присутні в цій ситуації? (вибрати неправильну відповідь):

- а) протиправність;
- б) умисний характер;
- в) універсальна юрисдикція;
- г) рівність громадян перед законом;**
- д) персональна кримінальна відповідальність.

8. Особа, підозрювана у вчиненні геноциду, переховується на території держави С, яка не є учасником МКС. Держава С не видає підозрюваного іншим державам, посилаючись на свій закон, що забороняє видачу власних громадян. Що означає принцип «aut dedere aut judicare»?

- а) невідворотність покарання та уникнення безкарності злочинців;**
- б) невідворотність покарання;
- в) уникнення безкарності злочинців;
- г) універсальна юрисдикція;
- д) екстрадиція.

9. Збройні сили держави П без оголошення війни перетнули кордон держави В, захопили прикордонні міста та оголосили про анексію територій. Президент держави П заявив, що це була «превентивна самооборона», хоча реальної загрози не було. Які елементи злочину агресії за Римським статутом тут присутні? (вибрати неправильні відповіді):

- а) планування акту агресії;

- б) пропозиція акту агресії;**
- в) протиправність;
- г) вчинення загальним суб'єктом;**
- д) вчинення вищим керівництвом держави.

10. Діючий глава держави У обвинувачується у вчиненні геноциду. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, що передає ситуацію в державі У на розгляд МКС. Держава У стверджує, що глава держави має імунітет від міжнародного переслідування. Як впливає резолюція РБ ООН на юрисдикцію МКС у цьому випадку?

- а) МКС не пов'язаний із системою ООН;
- б) МКС пов'язаний із системою ООН;**
- в) ООН не може впливати на діяльність МКС;
- г) МКС є самостійним незалежним органом.

11. У державі Х урядові сили систематично переслідують певну етнічну групу. Влада створила «табори перевиховання», де людей утримують у нелюдських умовах, застосовують тортури, а також здійснюють примусову стерилізацію жінок, щоб зменшити чисельність цієї групи. Ознаки якого міжнародного злочину присутні у вказаній ситуації?

- а) геноцид;**
- б) злочин проти людяності;
- в) агресія;
- г) воєнний злочин.

12. Рішення міжнародних судових органів відповідно до п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН:

- а) вважаються джерелом сучасного міжнародного права;
- б) виступають допоміжним засобом встановлення норм міжнародного права;**
- в) у міжнародному праві взагалі не мають будь-якого значення;
- г) є юридично обов'язковими для всіх суб'єктів міжнародного права.

12.7. Зобов'язання України щодо відповідальності за конвенційні злочини (рівень В)

Конвенційні злочини (або злочини міжнародного характеру) передбачені міжнародними договорами і відносяться до діянь з універсальною юрисдикцією. Кожна держава-учасниця відповідного міжнародного документа згідно з принципом міжнародного кримінального права про те, що визначення злочину, визнаного таким міжнародним кримінальним правом, та юридичних заперечень входить до сфери внутрішнього законодавства держави, встановлює кримінальну відповідальність за такий злочин з урахуванням особливостей своєї правової системи. Кодифікація злочинів міжнародного характеру на даний момент ще не здійснена.

Конвенційні злочини дуже часто визначають як посягання на законні інтереси та прерогативи кількох або всіх держав, внаслідок чого представляють

міжнародну суспільну небезпеку, які визнаються такими за домовленостями між державами, отримуючи в багатосторонніх договорах відповідну міжнародну кваліфікацію.

Ці злочини вчиняються поза зв'язком з державною політикою. Відносно цих діянь, то їх стосуються спеціальні міжнародні угоди, в силу яких вони і набувають міжнародного характеру. Міжнародним договором визнається угода між державами незалежно від його конкретного найменування (згідно Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р.).

Отже, *конвенційні злочини* – діяння, склад яких визначено міжнародними договорами, зобов'язання, в яких беруть участь держави запровадити відповідні норми в своє національне законодавство. Це діяння конкретної фізичної особи, яке тягне кримінальну відповідальність лише для нього поза політичною чи матеріальною відповідальністю держави. Переслідування за нього здійснюється за національним правом за умови його адаптації відповідно до норм міжнародного права на підставі імплементації міжнародного правового акта. Конвенції, що встановлюють відповідальність за злочини міжнародного характеру, поширюють свою дію виключно на держави, які приєдналися до даних конвенцій.

Ознаки конвенційних злочинів:

1) крім того, що вони зазіхають на інтереси юридичних осіб і громадян, вони також зачіпають інтереси двох або декількох держав;

2) ці злочини вчиняються окремими фізичними особами поза зв'язком з політикою держави;

3) вони тягнуть персональну кримінальну відповідальність у рамках національної юрисдикції;

4) ці діяння визнаються такими універсальними міжнародними договорами;

5) протидія цим злочинам обумовлено потребою держав у спільний захист своїх інтересів;

6) їх суспільна небезпека висока в міжнародному масштабі;

7) їх основний безпосередній об'єкт – загально кримінальний, а додатковий - міжнародний (шкоди міжнародним відносинам заподіюється попутно, як засіб досягнення менш значущою в світовому масштабі завдання);

8) правова підстава відповідальності за них - інкорпорація міжнародних нормативних актів у національний закон;

9) на відміну від міжнародних злочинів, відповідальність за які встановлюється актами міжнародного права імперативно (незалежно від того, приєдналося держава до конвенції, імплементувати чи її у внутрішнє законодавство), відповідальність за злочини міжнародного характеру заснована на міжнародних договорах, укладених добровільно (диспозитивність складається в тому, що якщо країна не приєдналася до конвенції, то і вимоги такого міжнародного договору на це держава не поширюються, можливе приєднання до конвенції з певними застереженнями, подібні угоди часто носять регіональний характер);

10) відповідальність за їх вчинення позбавлена політичного елемента.

Боротьба з цими посяганнями включає в себе поєднання національно-правових та міжнародно-правових засобів. Конвенційний злочин (злочин

міжнародного характеру) не може належати до злочинів проти миру і безпеки людства. До основних конвенційних злочинів відносяться діяння, які потребують уніфікованих заходів боротьби на міжнародному рівні. Серед них можна виділити такі:

1) *щодо транснаціональної організованої злочинності* – «Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності» (2000 р.), вона є юридично обов'язкова для держав-учасниць, є міжнародною угодою для боротьби з міжнародною організованою злочинністю. Конвенція є першим кримінально-правовим інструментом, який встановлює універсальні рамки для реалізації міжнародної поліцейської та судової співпраці з метою покращення запобігання та придушення явищ організованої злочинності. Конвенція доповнюється трьома додатковими протоколами щодо торгівлі людьми, незаконного ввезення мігрантів, відмивання грошей та незаконного виробництва та торгівлі вогнепальною зброєю:

- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї;

- Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрю;

- Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї;

2) *щодо боротьби з тероризмом* - Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом. Це є юридично обов'язкова для держав-учасниць міжнародна угода, яка спрямована на сприяння кримінальному переслідуванню осіб, які вчинили або підозрюють у вчиненні бомбових терористичних актів, шляхом співпраці між поліцією та судами різних держав. Документ описує терористичні вибухи як незаконне та навмисне використання вибухових речовин у громадських місцях з наміром убити, поранити чи спричинити значні руйнування, щоб змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити або утриматися від вчинення певних дій.

3) *щодо торгівлі людьми* - Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми. Даний протокол є юридично обов'язковою для держав-учасниць міжнародною угодою, яка містить загальне міжнародне визначення «торгівлі людьми», спрямована на запобігання та боротьбу з такою злочинністю та сприяння міжнародній співпраці проти неї. Документ також висвітлює проблеми, пов'язані з торгівлею людьми, яка часто призводить до нелюдської, принизливої та небезпечної експлуатації жертв торгівлі людьми;

4) *щодо незаконного обігу зброї* - Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї. Даний протокол доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка є юридично обов'язковою для держав-учасниць міжнародною угодою про боротьбу з торгівлею зброєю, зокрема стрілецькою та легкою зброєю;

5) *щодо боротьби з корупційними злочинами* – Конвенція ООН проти корупції. Це є перший глобальний юридично значимий документ, що спрямований проти корупції. Відповідно, держави-учасники мають реалізувати кілька антикорупційних інструментів, що спрямовані на запобігання корупції, включаючи внутрішнє та зовнішнє отримання хабара, привласнення, торгівля з

пов'язаними особами та відмивання коштів. Конвенція посилює міжнародне співробітництво у сфері розслідування злочинів та надає ефективні юридичні механізми щодо повернення активів, технічної допомоги та обміну інформацією. Одним з механізмів реалізації цієї Конвенції є також Конференція держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції. За умови дотримання своєї Конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати.

6) *щодо незаконного обігу наркотиків* - Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (1988 р.). Це є юридично обов'язковою для держав-учасниць міжнародна угода, яка розширила міжнародно-правові зобов'язання порівняно з попередніми міжнародними угодами (Єдиною конвенцією про наркотичні засоби та Конвенцією про психотропні речовини), вимагаючи від держав не лише криміналізувати виробництво та торгівлю наркотиками, а й їх придбання та зберігання;

7) *щодо злочинів на транспорті, захоплення літаків, тероризму в морі* - Міжнародно-правова база для боротьби зі злочинами на транспорті, захопленням літаків та тероризмом на морі складається з низки конвенцій, прийнятих під егідою ООН, ICAO (Міжнародна організація цивільної авіації) та ІМО (Міжнародна морська організація). Основні конвенції поділяються за видами транспорту: Токійська конвенція 1963 р. (про кримінальні злочини на борту літаків), вона надає командирі повітряного судна повноваження вживати заходів безпеки та встановлює юрисдикцію держави реєстрації літака. Гаазька конвенція 1970 р. (про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден): Визначає «угон» як міжнародний злочин, зобов'язує держави суворо карати винних або видавати їх. Монреальська конвенція 1971 р. (про боротьбу з незаконними актами проти безпеки цивільної авіації). Розширює поняття злочинів, включаючи саботаж, знищення літака, напад на членів екіпажу та надання неправдивих відомостей, що загрожують безпеці. Пекінська конвенція 2010 р. – сучасний акт, що оновлює попередні, охоплюючи використання цивільного літака як зброї, а також кібератаки. Конвенція SUA 1988 р. (про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства), це є основний документ, що криміналізує захоплення суден, вчинення актів насильства, розміщення вибухових пристроїв, що загрожують безпеці. Протокол 2005 р. до Конвенції SUA, який розширив перелік злочинів, включивши використання судна як знаряддя для тероризму (транспортування зброї масового знищення, терористів). Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів 2002 р. Даний кодекс входить до Конвенції SOLAS-74, встановлює обов'язкові вимоги до безпеки суден та портів.

Суспільна небезпека таких діянь полягає не стільки в характері і ступені впливу на міжнародні відносини (фундаментальні основи світового правопорядку не зачіпаються, має місце лише утиск міжнародних відносин), скільки в їх міжнародній поширеності.

Тестові завдання до підрозділу 12.7.

1. До конвенційних злочинів відноситься:
 - а) агресія;
 - б) геноцид;
 - в) расова дискримінація;
 - г) **легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом** (відмивання грошей).

2. Не можна кваліфікувати як піратство дії, вчинені:
 - а) екіпажем приватного риболовецького судна;
 - б) **військовим кораблем держави;**
 - в) екіпажем приватного літального апарата;
 - г) екіпажем і пасажирями приватного літального апарата.

3. Громадянин України Василенко С. та громадянин Республіки Польща Якубовський К. на території Угорщини викрали автомобіль і продали його в Республіці Білорусь. Після цього вони за домовленістю поїхали до Німеччини і там викрали два автомобілі та продали їх у Молдові. Правоохоронні органи Німеччини порушили кримінальну справу і дали запит на притягнення до відповідальності громадянина України та громадянина Республіки Польща. Якщо громадянина Василенка С. буде затримано у Польщі, хто буде здійснювати кримінальне судочинство щодо нього?
 - а) суд Польщі;
 - б) **суд Німеччини;**
 - в) суд України;
 - г) суд Угорщини;
 - д) суд Молдови.

4. Громадянин України А вступив у змову з громадянином Республіки Польща Б та громадянином Молдови В з метою перевезення особливо небезпечних наркотичних засобів. Згідно з планом, А придбав наркотики в Україні, перевіз їх через державний кордон та передав у Кишиневі В, повернувся до України і знову перетнувши державний кордон з Польщею, передав наркотики у Варшаві для подальшої реалізації. Де А має нести кримінальну відповідальність?:
 - а) **в Україні;**
 - б) в Польщі;
 - в) в Молдові.

5. Група осіб, громадян Сомалі на швидкісному катері в міжнародних водах Аденської затоки здійснила напад на приватну яхту з метою пограбування. Під час нападу ними було застосовано зброю проти екіпажу яхти, громадян Ємену. Затримано піратів було на території Джибуті. Які держави мають юрисдикцію щодо затримання та суду над піратами?:
 - а) держава, громадянами якої є пірати - Сомалі;
 - б) держава, на території якої зареєстрована яхта - Ємен;
 - в) держава, на території якої затримано злочинців – Джибуті;

г) будь-яка держава може затримати піратський корабель, заарештувати злочинців та передати їх до своїх національних судів для покарання, незалежно від їхнього громадянства.

6. Громадянин К під приводом працевлаштування офіціантками в Греції вивіз із України двох дівчат, відібрав у них паспорти та примусив займатися проституцією. До якого виду конвенційних злочинів належить це діяння?:

а) сутенерство, або втягнення у зайняття проституцією;

б) торгівля людьми;

в) незаконне позбавлення волі;

г) жодна з відповідей не є правильною.

13. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВНИКА

13.1. Незалежність, компетентність та безсторонність (рівень В)

Незалежність, компетентність та безсторонність належать до базових етичних і правових стандартів діяльності представників правничих професій. Саме ці принципи забезпечують реалізацію верховенства права, справедливості правозастосування, захист прав і свобод людини та формують суспільну довіру до правничої спільноти. Вони є універсальними для всіх правничих професій, однак особливості їх змісту визначаються специфікою діяльності суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів і приватних виконавців.

Незалежність як гарантія здійснення правничої діяльності

Незалежність є фундаментальною передумовою реалізації принципу верховенства права та необхідною умовою здійснення правничої діяльності. Вона означає здатність правника ухвалювати рішення та виконувати професійні обов'язки виключно на підставі закону, внутрішнього переконання та професійних знань, без будь-якого незаконного впливу, тиску чи втручання з боку державних органів, посадових осіб, політичних сил, засобів масової інформації або інших осіб.

Найбільш повно принцип незалежності розкрито щодо суддів. Відповідно до ст. 126 Конституції України незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Стаття 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Згідно зі ст. 6 цього Закону суди здійснюють правосуддя на основі Конституції України та законів України, а будь-яке втручання у здійснення правосуддя забороняється.

Стаття 5 Кодексу суддівської етики встановлює, що незалежність судді під час здійснення правосуддя є передумовою забезпечення верховенства права та невід'ємною складовою права на справедливий суд. Незалежність судді має інституційний та індивідуальний аспекти. Інституційна незалежність означає самостійність судової влади щодо інших гілок влади, тоді як індивідуальна незалежність полягає у здатності конкретного судді ухвалювати рішення без стороннього впливу.

Важливе значення незалежність має і для прокурора. Відповідно до ст. 7 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор під час виконання службових обов'язків повинен бути незалежним від будь-якого впливу, тиску чи втручання у його професійну діяльність, у тому числі з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, політичних сил чи громадськості. У прийнятті процесуальних рішень прокурор повинен керуватися виключно законом, морально-етичними принципами професії та внутрішнім переконанням.

Принцип незалежності є визначальним і для адвокатської діяльності. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Незалежність адвоката означає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу та обов'язок діяти виключно в інтересах клієнта і в межах закону.

Правила адвокатської етики вимагають від адвоката протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність та не допускати компромісів, які можуть вплинути на об'єктивне виконання професійних обов'язків.

Подібний зміст принцип незалежності має також у діяльності нотаріусів та приватних виконавців. Незалежність нотаріуса полягає у свободі від стороннього впливу під час вчинення нотаріальних дій та надання правової допомоги, а незалежність приватного виконавця — у забороні виконувати будь-які вказівки чи прохання третіх осіб щодо здійснення виконавчих дій.

Важливими міжнародними стандартами незалежності суддів є ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Бангалорські принципи поведінки суддів, відповідно до яких незалежність розглядається як базова умова здійснення справедливого правосуддя.

Компетентність як професійний обов'язок правника

Компетентність є невід'ємною складовою професійної діяльності правника та передбачає наявність необхідних знань, умінь, навичок і практичного досвіду для належного виконання професійних обов'язків. У сучасних умовах динамічного розвитку законодавства компетентність вимагає постійного професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації.

Професіоналізм є здатністю систематично, стабільно і надійно виконувати складну діяльність у будь-яких умовах, проявляти високу майстерність та забезпечувати якісне виконання професійних обов'язків.

Відповідно до ст. 7 Кодексу суддівської етики суддя повинен підтримувати високий рівень професійної компетентності, постійно вдосконалювати знання та забезпечувати належну якість здійснення правосуддя. Бангалорські принципи поведінки суддів також визначають компетентність і старанність однією з основних цінностей суддівської діяльності.

Стаття 15 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів покладає на прокурора обов'язок здійснювати службові повноваження сумлінно, компетентно, своєчасно та відповідально. Прокурор повинен постійно підвищувати свій професійний рівень, фахово орієнтуватися в законодавстві, удосконалювати навички професійної діяльності та передавати досвід колегам.

Щодо адвокатів компетентність і добросовісність прямо визначені одним із принципів адвокатської діяльності. Високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання законодавства, судової практики, тактики та методики захисту є необхідними умовами належного надання правничої допомоги. Невиконання адвокатом обов'язків щодо підвищення професійного рівня може бути підставою для дисциплінарної відповідальності.

Таким чином, компетентність є не лише професійною вимогою, а й важливою гарантією ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів особи.

Безсторонність як умова справедливого правозастосування

Безсторонність (неупередженість) означає відсутність упередженого ставлення, особистої заінтересованості, фаворитизму або дискримінації під час виконання професійних обов'язків. Цей принцип забезпечує об'єктивність правозастосовної діяльності та є необхідною умовою справедливого розгляду справ.

Найбільш детально вимоги щодо безсторонності сформульовані стосовно суддів. Відповідно до ст. 10 Кодексу суддівської етики суддя повинен виконувати свої обов'язки безсторонньо та неупереджено, утримуватися від будь-яких дій, висловлювань або поведінки, які можуть викликати сумніви щодо його об'єктивності.

Принцип безсторонності впливає зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному право на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

У практиці Європейського суду з прав людини сформовано два критерії оцінки неупередженості суду:

- **суб'єктивний критерій**, який пов'язаний із внутрішнім ставленням судді до справи та її учасників;
- **об'єктивний критерій**, який враховує зовнішнє сприйняття ситуації та наявність обставин, що можуть викликати обґрунтовані сумніви у безсторонності судді.

Прокурор також повинен діяти об'єктивно та неупереджено, не допускаючи впливу особистих інтересів, політичних переконань чи громадської думки на прийняття професійних рішень. Аналогічні вимоги поширюються на адвокатів, нотаріусів і приватних виконавців, які повинні однаково ставитися до всіх учасників правовідносин та не допускати дискримінації або необґрунтованого надання переваг окремим особам.

Безсторонність тісно пов'язана з недопущенням конфлікту інтересів. Правник повинен своєчасно виявляти обставини, які можуть вплинути на його об'єктивність, та вживати заходів щодо їх усунення.

Незалежність, компетентність та безсторонність є взаємопов'язаними принципами професійної діяльності правника. Незалежність забезпечує свободу прийняття професійних рішень відповідно до закону, компетентність гарантує належний рівень професійної підготовки та якість виконання обов'язків, а безсторонність унеможливорює упереджене ставлення до учасників правовідносин. Дотримання цих принципів є необхідною умовою реалізації верховенства права, захисту прав людини та формування довіри суспільства до правничих професій.

Тестові завдання до підрозділу 13.1.

1. Відповідно до Кодексу суддівської етики, які два основні аспекти має незалежність судді?

- а. Процесуальний та матеріальний
- б. Політичний та правовий
- в. **Інституційний та індивідуальний**
- г. Внутрішній та зовнішній

2. Який критерій неупередженості враховує зовнішнє сприйняття ситуації та можливість виникнення сумнівів у безсторонності судді?

- а. Суб'єктивний критерій
- б. Процесуальний критерій
- в. **Об'єктивний критерій**
- г. Етичний критерій

3. Відповідно до Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор під час прийняття процесуальних рішень повинен керуватися:

- а. Вказівками політичних органів
- б. Громадською думкою
- в. **Законом, морально-етичними принципами та внутрішнім переконанням**
- г. Інтересами місцевої влади

4. Незалежність адвоката означає:

- а. Право ігнорувати закон в інтересах клієнта
- б. **Свободу від зовнішнього впливу та діяльність в інтересах клієнта в межах закону**
- в. Підпорядкування лише органам адвокатського самоврядування
- г. Право відмовлятися від професійних обов'язків

5. У чому полягає специфіка незалежності приватного виконавця?

- а. У праві самостійно обирати, які судові рішення виконувати
- б. У можливості ігнорувати процесуальні строки за власним переконанням
- в. **У забороні виконувати вказівки третіх осіб щодо здійснення виконавчих дій**
- г. У повній фінансовій автономії від держави

6. Який зв'язок існує між безсторонністю та конфліктом інтересів?

- а. Безсторонність вимагає ігнорування будь-яких конфліктів інтересів
- б. Конфлікт інтересів стосується лише фінансових питань, а безсторонність – моральних
- в. Це ідентичні поняття, що не мають відмінностей
- г. **Правник повинен виявляти обставини конфлікту інтересів для забезпечення об'єктивності**

7. Який наслідок може мати невиконання адвокатом обов'язку щодо підвищення свого професійного рівня?

- а. **Притягнення до дисциплінарної відповідальності**
- б. Тільки моральний осуд з боку колег
- в. Кримінальна відповідальність за недбалість
- г. Автоматичне позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю

8. Яка головна мета дотримання принципів незалежності, компетентності та безсторонності?

- а. **Реалізація верховенства права та формування суспільної довіри**
- б. Захист правників від кримінального переслідування
- в. Спрощення процедури розгляду судових справ
- г. Підвищення заробітної плати представників правничих професій

9. Яке твердження найповніше характеризує взаємозв'язок незалежності, компетентності та безсторонності?

- а. Це взаємозамінні принципи професійної діяльності.
- б. Вони стосуються лише суддів.
- в. **Незалежність забезпечує свободу рішень, компетентність — професійну якість, а безсторонність — об'єктивність правозастосування.**
- г. Вони мають значення лише для дисциплінарної відповідальності.

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні)

1. Які твердження характеризують принцип незалежності правника?
 - а. **Правник повинен ухвалювати рішення на підставі закону та внутрішнього переконання.**
 - б. Незалежність передбачає підпорядкування політичним силам у складних справах.
 - в. **Незаконний вплив на професійну діяльність правника є неприпустимим.**
 - г. Незалежність означає право ігнорувати вимоги закону.
 - д. **Суддівська незалежність має інституційний та індивідуальний аспекти.**
 - е. Незалежність стосується виключно суддів.
 - ж. Правник має орієнтуватися насамперед на громадську думку.
2. Які положення відображають зміст професійної компетентності правника?
 - а. **Здатність якісно виконувати професійні обов'язки.**
 - б. Безумовне виконання будь-яких вказівок керівництва.
 - в. Перевага особистого досвіду над вимогами законодавства.
 - г. **Наявність необхідних знань, умінь, навичок і досвіду.**
 - д. Виконання лише тих завдань, які не потребують додаткового навчання.
 - е. **Постійне професійне вдосконалення та підвищення кваліфікації.**
 - ж. Уникнення складних професійних рішень.
3. Які ознаки характеризують принцип безсторонності?
 - а. **Відсутність особистої заінтересованості у результаті справи.**
 - б. **Об'єктивне ставлення до всіх учасників правовідносин.**
 - в. **Недопущення фаворитизму та дискримінації.**
 - г. Підтримка сторони, яка викликає найбільшу суспільну симпатію.
 - д. Надання переваги особам із вищим соціальним статусом.
 - е. Орієнтація на політичні переконання при прийнятті рішень.
 - ж. Захист інтересів знайомих осіб незалежно від обставин справи.
4. Визначте, які твердження відповідають вимогам професійної діяльності прокурора?
 - а. **Прокурор повинен бути незалежним від будь-якого незаконного впливу.**
 - б. **Прокурор зобов'язаний постійно підвищувати свій професійний рівень.**
 - в. **Прокурор має діяти об'єктивно та неупереджено.**

г. Прокурор може керуватися політичними переконаннями під час прийняття рішень.

д. Прокурор повинен враховувати громадську думку більше, ніж вимоги закону.

е. Прокурор може надавати перевагу окремим учасникам провадження.

ж. Прокурор має право приймати рішення під тиском посадових осіб.

Встановіть пріоритетність складових забезпечення справедливого правозастосування

1. Незалежність правника як базова умова професійної діяльності.

2. Професійна компетентність (знання, уміння, практика).

3. Безсторонність та відсутність упередженості.

4. Дотримання стандартів правозастосування (законність і обґрунтованість).

5. Захист прав і свобод людини.

6. Формування суспільної довіри до правничої професії.

Установіть відповідність між базовим принципом та його ключовим змістом:

1. Незалежність	А. Здатність ухвалювати рішення виключно на підставі закону та переконань без стороннього тиску.
1. Компетентність	Б. Наявність необхідних знань, умінь, навичок і досвіду для якісного виконання обов'язків.
2. Безсторонність	В. Відсутність упередженого ставлення, особистої заінтересованості або фаворитизму

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В.

Установіть відповідність між представником правничої професії та характерною для нього етичною вимогою:

1. Суддя	А. Обов'язок постійно вдосконалювати знання для забезпечення високої якості правосуддя.
2. Прокурор	Б. Обов'язок фахово орієнтуватися в законодавстві та передавати професійний досвід колегам.
3. Адвокат	В. Обов'язок діяти виключно в інтересах клієнта та протистояти компромісам, що шкодять незалежності.
4. Приватний виконавець	Г. Заборона виконувати будь-які вказівки чи прохання третіх осіб щодо здійснення виконавчих дій.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

13.2. Чесність та непідкупність. Вимоги щодо несумісності з іншими видами діяльності. Недопущення конфлікту інтересів (рівень В)

Чесність, непідкупність, дотримання вимог щодо несумісності та недопущення конфлікту інтересів належать до основоположних принципів професійної етики правника. Саме вони забезпечують довіру суспільства до судової влади, прокуратури, адвокатури, нотаріату та органів примусового виконання рішень. Дотримання зазначених принципів є необхідною умовою реалізації верховенства права, забезпечення справедливого правосуддя та належного захисту прав і свобод людини.

Чесність і непідкупність як основа професійної діяльності правника

Чесність та непідкупність означають моральну доброчесність правника, його відданість закону, відсутність корисливих мотивів у професійній діяльності, недопустимість використання службового становища у власних інтересах або в інтересах третіх осіб. Ці якості є необхідною передумовою формування суспільної довіри до правничих професій.

Для суддів чесність і непідкупність становлять складову критеріїв професійної етики та доброчесності. Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Громадська рада доброчесності визначили систему індикаторів недоброчесності судді, серед яких:

1. У досьє та/або поясненнях судді відсутня переконлива інформація про джерела походження ліквідного майна, витрат, отриманих благ (його, членів сім'ї чи близьких осіб) і/або легальні доходи, що на думку розсудливого спостерігача, викликає сумнів щодо їх достатності для набуття такого майна, здійснення таких витрат, отримання благ.

2. Суддя (кандидат на посаду судді) або пов'язана з ним особа, отримали майно, дохід або вигоду, легальність походження яких, на думку розсудливого спостерігача, викликає обґрунтовані сумніви (безпроцентна позика у значних розмірах на шкоду позикодавцю, отримання у подарунок, безкоштовне користування або зі значною знижкою ліквідного майна, отримання ліквідного майна від власника, щодо якого немає підтверджень легальності доходу для придбання такого майна, заниження вартості такого майна тощо).

3. Суддя (кандидат на посаду судді) без поважних причин допускав судову тяганину, якщо це призвело до порушення розумних строків розгляду справи, внаслідок чого, наприклад певні учасники справи отримали вигоду чи переваги або зазнали невинуватених втрат, справу було закрито у зв'язку із закінченням строків, порушники unikнули покарання, захист порушених прав став істотно ускладненим, недоцільним чи неможливим тощо.

4. Суддя допускав дії (бездіяльність) або ухвалював рішення, обумовлені політичними мотивами, корпоративною солідарністю, маніпулюючи обставинами чи законодавством, або мав економічну, корупційну чи іншу особисту зацікавленість в ухваленні (неухваленні) певного рішення.

5. Суддя ухвалював незаконні рішення під протиправним впливом (втручанням) іншої особи.

6. Суддя (кандидат на посаду судді) використовував адміністративні, організаційно-розпорядчі чи інші повноваження для тиску (впливу) на іншого суддю з метою прийняття певного рішення або у відповідь на відмову судді вчиняти такі дії (прямі вказівки, тиск через адміністративні важелі впливу,

створення відповідної атмосфери тощо) схилив іншого суддю до вчинення протиправних дій чи допомагав у цьому.

7. Суддя допускав поведінку, яка призвела до істотних порушень правил процесу, або істотного порушення основоположних прав і свобод, або очевидного та істотного порушення права на справедливий суд, або до значного суспільного резонансу при наявності фактів, які свідчать про обґрунтованість сумніву у чесності, неупередженості чи непідкупності судді та невмотивованість таких дій судді, що негативно впливає на авторитет правосуддя та суспільну довіру до суду (додатковим індикатором для цього можуть бути рішення Європейського суду з прав людини, рішення вищих інстанцій, окремі ухвали, притягнення до дисциплінарної відповідальності, очевидний характер порушень, масові протести, звернення міжнародних організацій, авторитетних громадських чи професійних організацій, обмеження доступу до правосуддя тощо).

8. Суддя (кандидат на посаду судді) ухвалював або видавав судові рішення чи їх копії з грубим порушенням, а саме без фактичного розгляду справи (питання), проведення якого вимагається законом.

9. Суддя свавільно встановлював обмеження у реалізації права на мирні зібрання, що нівелювало реалізацію свободи мирних зібрань, наприклад, необмеженому колу осіб і (або) на тривалий час і (або) щодо необмеженого місця.

10. Суддя (кандидат на посаду судді) пов'язаний з політичними силами і простежується вплив цього зв'язку на його кар'єру і (або) діяльність судді, що сприймається як політична залежність (наприклад, ухвалення рішень на користь політичних сил або осіб, пов'язаних з цими силами, стосунки неpubлічного характеру, які впливають на прийняття рішень з питань кар'єри, зокрема, вплив політичної сили на призначення судді на посаду чи його переведення тощо). Суддя в схожий спосіб порушував принцип політичної нейтральності.

11. Суддя (кандидат на посаду судді) допускав дії (бездіяльність), що призвели до уникнення люстрації його або іншої особи з очевидним порушенням закону.

12. Суддя (кандидат на посаду судді) явно ухилявся від участі у процедурах, необхідних для належного розслідування фактів, що містять ознаки злочинів, адміністративних, дисциплінарних чи інших правопорушень, у процедурі кваліфікаційного оцінювання (наприклад, неприбуття за викликами до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду у кримінальних провадженнях, відмова від надання пояснень в адміністративних чи дисциплінарних провадженнях тощо), або надавав завідомо неправдиву чи викривлену інформацію.

13. Суддя надавав очевидну невинуватому процесуальну перевагу одній зі сторін, допускав дискримінацію учасника процесу чи іншої особи.

14. Суддя (кандидат на посаду судді) використав статус для задоволення своїх інтересів або інтересів інших осіб або дозволив своїми діями чи бездіяльністю іншим особам скористатись його статусом для отримання незаконних вигод чи безпідставної і несправедливої переваги.

15. Суддя (кандидат на посаду судді) використовував родинні, дружні та інші неформальні зв'язки для здійснення кар'єри чи отримання невинувинуваних переваг.

16. Суддя (кандидат на посаду судді) поза межами здійснення правосуддя допускав регулярне спілкування із членами злочинної / терористичної організації, представниками окупаційної адміністрації Російської Федерації.

17. Суддя вчинив діяння, що свідчить про підтримку агресивних дій інших держав проти України, колаборацію з представниками таких держав, окупаційної адміністрації або їх пособниками (наприклад, без нагальної потреби відвідував РФ після початку збройної агресії, тимчасово окуповані території).

18. Результати наукових досліджень, оприлюднені за авторством судді, містять ознаки недотримання академічної доброчесності.

Принципи оцінювання індикаторів:

1. Для оцінювання відповідності судді критеріям професійної етики та доброчесності можуть використовуватися будь-які джерела інформації без часових та територіальних обмежень, зокрема, відкриті джерела та декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, подані відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». Використання інформації має відбуватися з урахуванням вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо формування суддівського дощу.

2. Суддя не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності у разі наявності обгрунтованого сумніву щодо його відповідності хоча б одному індикатору. Наявність обгрунтованого сумніву встановлюється ВКС на підставі чітких та переконливих доказів. Чіткими та переконливими є докази, які з точки зору звичайної розсудливої людини у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин, що породжують обгрунтований сумнів.

3. Факт наявності будь-якого рішення, висновку чи оцінки національного або міжнародного органу (або відсутність такого факту) 1) не є наперед визначальним та обов'язковим для врахування при оцінюванні відповідності судді індикаторам професійної етики та доброчесності, 2) сам по собі не спростовує обгрунтований сумнів у відповідності судді індикаторам професійної етики та доброчесності.

4. При оцінюванні відповідності індикаторам професійної етики та доброчесності враховується істотність будь-якого порушення.

Відповідно до ст. 16 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор зобов'язаний дотримуватися загальноприйнятих етичних норм поведінки, бути взірцем доброчесності, вихованості та культури. Порушення службової дисципліни, непристойна поведінка або інші дії, що дискредитують прокуратуру, є несумісними зі статусом прокурора та можуть бути підставою для дисциплінарної відповідальності. Крім того, прокурор зобов'язаний бережливо ставитися до ввіреного йому державного майна та використовувати його виключно за службовим призначенням.

Особливі вимоги щодо чесності встановлені для адвокатів. Правила адвокатської етики визначають чесність і добропорядну репутацію як один із

фундаментальних принципів адвокатської діяльності. Під час здійснення професійної діяльності адвокат повинен діяти чесно, гідно та добросовісно, утверджуючи авторитет адвокатури та довіру до правосуддя. Необхідність високих моральних якостей адвоката визнається також практикою Європейського суду з прав людини, який наголошує, що участь у здійсненні правосуддя можлива лише за умови відповідності особи високим стандартам професійної етики.

Для нотаріусів принцип чесності означає обов'язок діяти порядно, не використовувати обман, погрози, шантаж, підкуп чи інші незаконні засоби для досягнення особистих цілей, а також поважати права, свободи, честь, гідність та законні інтереси осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій. Нотаріус повинен надавати правову допомогу компетентно та добросовісно, постійно підвищувати рівень професійної підготовки та забезпечувати належний рівень професійності своїх працівників.

Важливим елементом забезпечення доброчесності є виконання вимог антикорупційного законодавства. Відповідно до ст. 18 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів та Закону України «Про запобігання корупції» прокурори зобов'язані своєчасно подавати декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а також дотримуватися встановлених законом антикорупційних обмежень. Стаття 19 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прямо забороняє будь-які прояви корупційної поведінки або дії, які можуть створити враження корупційних.

Вимоги щодо несумісності у діяльності правників

Вимоги щодо несумісності спрямовані на забезпечення незалежності, політичної нейтральності та неупередженості представників правничих професій. Вони покликані запобігти виникненню ситуацій, за яких інша діяльність може вплинути на об'єктивність виконання професійних обов'язків.

Найбільш суворі обмеження встановлені щодо суддів. Відповідно до ч. 2 ст. 127 Конституції України та ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя не може належати до політичних партій або професійних спілок, брати участь у політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати інші оплачувані посади чи виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої діяльності. Суддя повинен надавати пріоритет здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності.

Конституційний Суд України у рішенні від 06 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 зазначив, що право суддів займатися науковою, викладацькою та творчою діяльністю безпосередньо гарантоване Конституцією України і не може бути обмежене законом, за винятком випадків, передбачених Конституцією. Водночас така діяльність не повинна перешкоджати здійсненню правосуддя та впливати на незалежність чи неупередженість судді.

Для прокурорів аналогічні обмеження встановлені Законом України «Про прокуратуру» та ст. 8 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Прокурор зобов'язаний дотримуватися політичної нейтральності, не може належати до політичних партій, брати участь у політичній діяльності чи використовувати службове становище в інтересах політичних сил. Прокурорам також забороняється суміщати службову діяльність з іншими видами діяльності, крім випадків, прямо передбачених законом.

Особливі вимоги щодо несумісності передбачені для нотаріусів. Відповідно до Закону України «Про нотаріат» нотаріус не має права займатися підприємницькою чи адвокатською діяльністю, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, працювати в штаті інших юридичних осіб, крім випадків здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності. Крім того, нотаріус не може вчиняти нотаріальні дії щодо себе, своїх близьких родичів або працівників нотаріальної контори.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також встановлює вимоги щодо несумісності. Адвокат не повинен займатися діяльністю, яка ставить його у залежність від інших осіб або може перешкоджати незалежному здійсненню адвокатської діяльності. Адвокатська діяльність є несумісною, зокрема, із перебуванням на посадах судді чи прокурора. Крім того, закон визначає перелік обставин, за наявності яких особа не може набути статусу адвоката, зокрема у разі наявності судимості за тяжкі злочини або звільнення з посади судді, прокурора, нотаріуса чи державного службовця за вчинення корупційного правопорушення.

Недопущення конфлікту інтересів

Однією з найважливіших гарантій професійної незалежності та неупередженості правника є недопущення конфлікту інтересів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» конфлікт інтересів – це суперечність між приватними інтересами особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, яка може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень чи вчинення дій.

Суддя зобов'язаний уникати ситуацій, які можуть викликати сумніви у його неупередженості. У разі виникнення конфлікту інтересів він повинен скористатися механізмами самовідводу або відводу, передбаченими процесуальним законодавством. Якщо врегулювання конфлікту в такий спосіб неможливе, суддя повідомляє про його наявність Раду суддів України.

Для прокурорів порядок дій визначено ст. 14 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Прокурор зобов'язаний вживати всіх можливих заходів для недопущення реального чи потенційного конфлікту інтересів та повідомити безпосереднього керівника про його наявність не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли він дізнався або повинен був дізнатися про існування такого конфлікту. Керівник прокуратури також не має права використовувати службове становище для задоволення власних приватних інтересів або інтересів третіх осіб.

Особливого значення недопущення конфлікту інтересів набуває в адвокатській діяльності. Відповідно до Правил адвокатської етики адвокат не має права представляти клієнта, якщо його інтереси суперечать інтересам іншого клієнта, якому адвокат уже надає правничу допомогу, або якщо між інтересами клієнта та особистими інтересами адвоката існує суперечність. Забороняється також використовувати конфіденційну інформацію, отриману від одного клієнта, на шкоду іншому клієнту. Представництво кількох клієнтів із взаємно суперечливими інтересами допускається лише за наявності письмової згоди всіх заінтересованих осіб у випадках, передбачених Правилами адвокатської етики.

Приватний виконавець також зобов'язаний вживати всіх заходів для запобігання конфлікту інтересів. Він не може здійснювати виконавчі дії у провадженнях, де стороною є він сам, його близькі родичі чи пов'язані особи. Крім того, сімейні, соціальні чи інші особисті зв'язки не повинні впливати на його процесуальну поведінку та прийняття рішень під час виконання судових рішень.

Чесність і невідкупність, дотримання вимог щодо несумісності та недопущення конфлікту інтересів є взаємопов'язаними складовими професійної етики правника. Їх дотримання забезпечує незалежність і неупередженість правничої діяльності, сприяє формуванню довіри суспільства до правничих професій та створює необхідні умови для реалізації принципу верховенства права. Порухення цих вимог не лише дискредитує конкретного правника, а й негативно впливає на авторитет відповідного правничого інституту та держави загалом.

Тестові завдання до підрозділу 13.2.

1. Яка з наведених ознак є індикатором недоброчесності судді стосовно його майна та доходів?

а. Отримання спадщини від близьких родичів, зафіксоване у встановленому законом порядку.

б. Наявність лише одного банківського рахунку для отримання заробітної плати.

в. **Відсутність переконливої інформації про джерела походження ліквідного майна чи витрат.**

г. Використання кредитних коштів для придбання нерухомості за умови їх декларування.

2. Що з переліченого є допустимою діяльністю для судді за межами здійснення правосуддя?

а. **Наукова, викладацька та творча діяльність.**

б. Заняття підприємницькою діяльністю через довірених осіб.

в. Участь у професійних спілках або політичних партіях.

г. Обійняття інших оплачуваних посад у комерційних структурах.

3. Який стандарт доказування використовується ВККС для встановлення невідповідності судді критеріям доброчесності?

а. Виключно наявність рішення суду про вчинення корупційного правопорушення.

б. **Наявність чітких та переконливих доказів обґрунтованого сумніву.**

в. Баланс імовірностей (перевага однієї версії над іншою).

г. Доведеність вини поза розумним сумнівом.

4. Який алгоритм дій передбачено для прокурора у разі виникнення конфлікту інтересів?

а. Самостійно вирішити питання, не повідомляючи нікого, щоб не створювати розголосу.

б. **Повідомити безпосереднього керівника не пізніше наступного робочого дня.**

в. Припинити виконання повноважень та звільнитися з органів прокуратури.

г. Звернутися безпосередньо до Ради прокурорів України для отримання роз'яснень.

5. Згідно з Правилами адвокатської етики, у якому випадку адвокат може представляти клієнтів із суперечливими інтересами?

а. **За наявності письмової згоди всіх заінтересованих осіб.**

б. Якщо адвокат надає допомогу в різних галузях права (наприклад, цивільній та кримінальній).

в. Якщо один із клієнтів пообіцяв вищу винагороду за послуги.

г. Якщо адвокат вважає, що зможе бути неупередженим у цій ситуації.

6. Яка дія нотаріуса вважається прямим порушенням вимог щодо несумісності та професійної етики?

а. Підвищення своєї кваліфікації на спеціалізованих курсах.

б. Викладання юридичних дисциплін в університеті за сумісництвом.

в. **Вчинення нотаріальної дії щодо свого працівника.**

г. Надання правової допомоги щодо роз'яснення законодавства клієнту.

7. Що означає принцип непідкупності у діяльності правника?

а. Обов'язок отримувати лише високу заробітну плату від держави.

б. **Відсутність корисливих мотивів та недопустимість використання статусу у власних інтересах.**

в. Можливість приймати подарунки невеликої вартості від учасників процесу.

г. Виключно дотримання кримінального законодавства щодо хабарництва.

8. Яка з наведених обставин є підставою для відмови особі у набутті статусу адвоката?

а. Наявність досвіду роботи в правоохоронних органах понад 5 років.

б. Відсутність наукового ступеня у галузі права.

в. Перебування у родинних зв'язках з іншим адвокатом.

г. **Звільнення з посади державного службовця за вчинення корупційного правопорушення.**

9. Яке обмеження встановлено для приватного виконавця щодо здійснення професійної діяльності?

а. **Неможливість здійснювати виконавчі дії, де стороною є його близькі родичі.**

б. Заборона виконувати рішення про стягнення аліментів.

в. Заборона мати помічників для виконання технічної роботи.

г. Обов'язок погоджувати кожну дію з органами прокуратури.

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні.

1. Які характеристики відносяться до чесності та непідкупності правника?

а. **Відсутність корисливих мотивів у професійній діяльності**

б. Використання службового становища для особистої вигоди

в. **Дотримання моральної доброчесності**

г. Прийняття рішень під впливом третіх осіб

д. **Відданість закону та професійній етиці**

е. Отримання незаконних винагород за рішення

ж. Недопустимість використання посади в приватних інтересах

2. Визначте, які види діяльності є несумісними з професією судді, прокурора та нотаріуса.

а. **Членство в політичній партії**

б. Викладацька діяльність

в. **Підприємницька діяльність**

г. **Участь у політичній діяльності**

д. Наукова діяльність

е. Виконання судових функцій

ж. Використання службового становища в приватних інтересах

Встановіть послідовність дій правника у ситуації потенційного конфлікту інтересів - від виникнення ситуації до її остаточного врегулювання.

1. Виявлення обставин, які можуть свідчити про конфлікт інтересів.

2. Первинна оцінка впливу приватного інтересу на об'єктивність.

3. Повідомлення керівника або відповідного органу про конфлікт інтересів.

4. Відмова від участі у прийнятті рішення (самовідвід / відвід).

5. Усунення або мінімізація конфлікту інтересів у встановленому порядку.

6. Перевірка відповідності дій вимогам доброчесності та етики.

7. Подальше здійснення професійної діяльності без порушення принципів незалежності та безсторонності.

8. Ухвалення рішення у справі або виконання процесуальної дії.

Установіть відповідність між поняттям та його визначенням:

1. Чесність та непідкупність	А) Моральна доброчесність правника, відсутність корисливих мотивів та використання становища у власних інтересах.
2. Вимоги щодо несумісності	Б) Обмеження, спрямовані на забезпечення незалежності та запобігання впливу іншої діяльності на об'єктивність.
3. Конфлікт інтересів	В) Суперечність між приватними інтересами особи та її службовими повноваженнями, що впливає на

	об'єктивність.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В.

Установіть відповідність між суб'єктом та його діями у випадку виникнення конфлікту інтересів:

1. Суддя	А) Використовує механізм самовідводу (відводу) або повідомляє про ситуацію Раду суддів України.
2. Прокурор	Б) Зобов'язаний повідомити безпосереднього керівника не пізніше наступного робочого дня після виявлення конфлікту.
3. Адвокат	В) Не має права представляти клієнта, якщо його інтереси суперечать інтересам іншого клієнта (за винятком письмової згоди сторін).
4. Приватний виконавець	Г) Не може здійснювати дії у провадженнях, де стороною є він сам, його близькі родичі або пов'язані особи.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

13.3. Відданість верховенству права та правам людини (рівень В)

Відданість верховенству права та правам людини є одним із фундаментальних принципів професійної діяльності правника. Саме через реалізацію цього принципу забезпечується функціонування демократичної правової держави, утвердження законності, справедливості та належний захист прав і свобод людини. У сучасних умовах правник повинен не лише знати та застосовувати норми права, а й усвідомлювати їх ціннісний зміст, спрямований на забезпечення людської гідності, свободи та рівності.

Конституційною основою діяльності представників усіх правничих професій є положення статті 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Водночас стаття 8 Конституції України закріплює принцип верховенства права як одну з основ конституційного ладу України.

Верховенство права є комплексним правовим принципом, який передбачає панування права в суспільстві, обов'язковість дотримання прав і свобод людини, юридичну визначеність, рівність усіх перед законом і судом, заборону свавільного втручання держави у права людини та забезпечення ефективного судового захисту. Конституційний Суд України у своїй практиці неодноразово наголошував, що принцип верховенства права зобов'язує державу утримуватися від свавільних дій та забезпечувати належні механізми захисту прав людини. Так, у Рішенні від 07 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 Конституційний Суд України зазначив, що з принципу верховенства права випливає обов'язок держави утримуватися від свавільного втручання у сферу прав і свобод людини.

У Рішенні від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 Конституційний Суд України підкреслив, що одним із ключових складників верховенства права є принцип юридичної визначеності, який забезпечує передбачуваність правового регулювання та є необхідною передумовою ефективного судового захисту. У Рішенні від 24 червня 2020 року № 6-р(II)/2020 Суд наголосив, що принцип верховенства права передбачає гарантований доступ особи до суду для перевірки законності рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, у Рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 Конституційний Суд України розкрив зміст принципу пропорційності як одного зі складників верховенства права, зазначивши, що будь-які обмеження прав людини повинні переслідувати легітимну мету та бути співмірними із нею.

Особлива роль у забезпеченні верховенства права належить судовій владі. Відповідно до статті 1 Кодексу суддівської етики суддя як носій судової влади повинен бути прикладом неухильного дотримання принципу верховенства права, вимог закону та присяги судді. Суддя зобов'язаний демонструвати високі стандарти поведінки, сприяти зміцненню довіри суспільства до судової влади та утвердженню авторитету правосуддя. За наявності загроз незалежності судової влади суддя має право виступати на її захист як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Відданість верховенству права в діяльності судді нерозривно пов'язана із забезпеченням права кожної особи на справедливий суд. При здійсненні правосуддя суддя повинен однаково застосовувати закон до всіх учасників правовідносин незалежно від їх соціального статусу, майнового стану, політичних переконань, раси, національності чи інших ознак. Верховенство права охоплює не лише принцип верховенства закону, а й вимогу справедливого, добросовісного та недискримінаційного застосування правових норм.

Важливе місце у забезпеченні прав людини належить прокуратурі. Відповідно до статті 5 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів професійна діяльність прокурора повинна ґрунтуватися на неухильному дотриманні принципів верховенства права та законності. Прокурор зобов'язаний діяти виключно на підставі та в межах закону, своєчасно вживати всіх необхідних заходів для належного виконання своїх повноважень.

Стаття 6 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів встановлює обов'язок прокурора поважати права і свободи людини та громадянина відповідно до Конституції України, законодавства України та міжнародних стандартів у сфері прав людини. При здійсненні своїх повноважень прокурор повинен ставитися до кожної особи справедливо, уважно та доброзичливо, не допускаючи будь-яких форм дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних переконань, політичних поглядів, соціального походження, майнового стану чи інших ознак. Важливим елементом діяльності прокурора є врахування практики Європейського суду з прав людини, яка відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права в Україні.

Особливу роль у забезпеченні та захисті прав людини виконує адвокатура. Відповідно до статті 2 Закону України «Про адвокатуру та

адвокатську діяльність» адвокатура є недержавним самоврядним інститутом, який забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої допомоги. Основним призначенням адвокатури є сприяння реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

В умовах європейської інтеграції України значення адвокатури як інституту захисту прав людини постійно зростає. Адвокат виступає гарантом реалізації права особи на правничу допомогу, права на захист та права на справедливий судовий розгляд. Виконуючи свої професійні обов'язки, адвокат повинен діяти відповідно до принципів верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та пріоритетності інтересів клієнта, водночас не допускаючи порушення прав інших осіб або зловживання процесуальними правами.

Таким чином, відданість верховенству права та правам людини є визначальною ознакою професійної діяльності правника. Судді, прокурори та адвокати виконують різні функції у правовій системі, однак усіх їх об'єднує обов'язок забезпечувати повагу до людської гідності, захищати права і свободи людини та діяти відповідно до принципу верховенства права. Саме реалізація цих засад сприяє зміцненню довіри суспільства до правничих професій, утвердженню законності та розвитку України як демократичної, соціальної і правової держави.

Тестові завдання до підрозділу 13.3.

1. Що відповідно до Конституції України є найвищою соціальною цінністю?

- а. Державний суверенітет та територіальна цілісність
- б. Економічний добробут та соціальна справедливість
- в. Верховенство права та законність
- г. *Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека*

2. Що означає принцип верховенства права?

- а. Перевагу політичних рішень над законом
- б. *Панування права, рівність усіх перед законом і заборону свавілля*
- в. Право держави діяти без обмежень
- г. Підпорядкування суду виконавчій владі

3. Яке право має суддя згідно з Кодексом суддівської етики у разі виникнення загроз незалежності судової влади?

- а. Відмовляти в розгляді справ за участю органів державної влади
- б. Утримуватися від виконання своїх обов'язків до усунення загроз
- в. Змінювати судову процедуру на власний розсуд для забезпечення безпеки

г. *Виступати на захист незалежності судової влади на національному та міжнародному рівнях*

4. Як Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів визначає обов'язки прокурора у ставленні до осіб під час здійснення повноважень?

а. Пріоритетно враховувати соціальний статус особи для визначення міри ввічливості

б. **Ставитися справедливо, уважно та доброзичливо, уникаючи дискримінації**

в. Діяти виключно в інтересах сторони обвинувачення

г. Ставитися виключно формально та суворо відповідно до регламенту

5. Який статус має адвокатура в Україні згідно із Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»?

а. Державна організація з надання безоплатної допомоги

б. Підрозділ Міністерства юстиції України

в. **Недержавний самоврядний інститут**

г. Громадська організація правників-волонтерів

6. Що згідно з текстом є визначальною ознакою професійної діяльності кожного правника?

а. Неухильне дотримання інструкцій керівництва

б. **Відданість верховенству права та правам людини**

в. Забезпечення економічної стабільності держави

г. Зміцнення державного авторитету

7. Який принцип вимагає, щоб адвокат надавав перевагу інтересам клієнта, не порушуючи при цьому прав інших осіб?

а. Принцип публічності

б. Принцип конфіденційності

в. Принцип процесуальної економії

г. **Принцип пріоритетності інтересів клієнта**

8. Яка роль адвокатури у системі захисту прав людини?

а. Здійснення державного контролю

б. Прийняття судових рішень

в. **Забезпечення захисту, представництва та правничої допомоги**

г. Керівництво судовою системою

9. Який принцип є спільним для судді, прокурора та адвоката?

а. Комерційна вигода

б. Захист виключно державних інтересів

в. **Дотримання верховенства права та прав людини**

г. Політична нейтральність як головна мета діяльності

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні

1. Які елементи охоплює принцип верховенства права?

а. **Юридична визначеність**

б. Свавільне втручання держави

в. *Рівність усіх перед законом і судом*

г. Політична доцільність рішень

д. *Заборона свавілля держави*

е. Ігнорування судового захисту

ж. Економічна ефективність законів

2. Які обов'язки покладено на прокурора у сфері прав людини?

а. *Діяти справедливо та недискримінаційно*

б. Ігнорувати практику ЄСПЛ

в. *Поважати права і свободи людини*

г. Діяти лише в інтересах держави без обмежень

д. *Враховувати практику Європейського суду з прав людини*

е. Допускати вибіркове застосування закону

ж. Орієнтуватися на політичні вказівки

3. Які твердження правильно характеризують роль адвокатури?

а. *Забезпечує захист і представництво осіб*

б. Є органом державної виконавчої влади

в. *Сприяє реалізації прав і свобод людини*

г. *Діє як недержавний самоврядний інститут*

д. Має право ухвалювати судові рішення

е. Виконує функції прокуратури

ж. Забезпечує право на правничу допомогу

4. Які принципи об'єднують діяльність судді, прокурора та адвоката у контексті верховенства права?

а. *Повага до людської гідності*

б. Орієнтація на політичну позицію держави

в. *Захист прав і свобод людини*

г. *Дотримання принципу верховенства права*

д. Пріоритет особистої вигоди

е. Ігнорування процесуальних гарантій

ж. Забезпечення справедливого правосуддя

Установіть відповідність між елементами принципу верховенства права та їх змістом, сформульованим у рішеннях Конституційного Суду України.

1. Юридична визначеність	а) Забезпечує передбачуваність правового регулювання, що є передумовою ефективного захисту.
2. Принцип пропорційності	б) Будь-які обмеження прав людини повинні мати легітимну мету та бути співмірними з нею.
3. Доступ до суду	в) Гарантована можливість перевірки законності рішень, дій чи бездіяльності органів влади.
4. Верховенство права	г) Передбачає панування права в

(загалом)	суспільстві, рівність усіх перед законом та заборону свавільного втручання держави.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

13.4. Конфіденційність та збереження професійної таємниці (рівень Б)

Конфіденційність та збереження професійної таємниці належать до фундаментальних принципів діяльності представників правничих професій. Їх дотримання забезпечує реалізацію конституційного права особи на повагу до приватного життя, захист персональних даних, зміцнює довіру до правничих інститутів та створює необхідні умови для належного здійснення професійних обов'язків. Обов'язок зберігати конфіденційну інформацію покладається на всіх представників правничих професій, однак зміст професійної таємниці та особливості її правового режиму залежать від характеру їх діяльності.

Правові засади захисту конфіденційної інформації закріплені у статтях 31 і 32 Конституції України, які гарантують кожному право на невтручання в особисте і сімейне життя та забороняють збирання, зберігання, використання і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, встановлених законом. Відповідно до статті 21 Закону України «Про інформацію» конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою. До такої інформації належать, зокрема, відомості про сімейний стан, освіту, релігійні переконання, стан здоров'я, місце проживання, майновий стан та інші персональні дані особи.

Особливе значення принцип конфіденційності має у діяльності судді. Відповідно до частини четвертої статті 12 Кодексу суддівської етики конфіденційна інформація, отримана суддею під час виконання службових обов'язків, не повинна використовуватися або розголошуватися з будь-якою метою, не пов'язаною зі здійсненням правосуддя. Обов'язок судді щодо збереження професійної таємниці поширюється на відомості, отримані під час розгляду справ, матеріали закритих судових засідань, інформацію з обмеженим доступом, державну таємницю, комерційну таємницю, а також дані про приватне життя осіб.

Однією з найважливіших складових професійної таємниці судді є таємниця нарадчої кімнати. Вона забезпечує незалежність судового розгляду, свободу внутрішнього переконання судді та гарантує ухвалення судового рішення без стороннього впливу. Крім того, суддя не має права використовувати інформацію, отриману завдяки доступу до державних реєстрів, інформаційних систем чи матеріалів судових справ, у власних інтересах або в інтересах третіх осіб. Такі вимоги узгоджуються також із пунктом 4.10 Бангалорських принципів поведінки суддів, відповідно до якого конфіденційна інформація, отримана суддею у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, не може використовуватися чи розголошуватися поза межами здійснення правосуддя.

Важливе місце принцип конфіденційності займає у діяльності прокурора. Відповідно до статті 12 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор зобов'язаний не розголошувати інформацію з обмеженим доступом, державну таємницю, службову інформацію та персональні дані, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням службових повноважень. Під час здійснення своїх функцій прокурор повинен забезпечувати дотримання вимог Законів України «Про захист персональних даних», «Про інформацію» та інших нормативно-правових актів, що регулюють порядок доступу до інформації та її захист.

Особливого правового значення принцип конфіденційності набуває в адвокатській діяльності. Відповідно до статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, його помічнику, стажисту або працівникам адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання про клієнта, питання, з яких особа зверталася за правовою допомогою, зміст консультацій, роз'яснень, підготовлених документів, електронних носіїв інформації та інших відомостей, отриманих під час здійснення адвокатської діяльності.

Адвокатська таємниця є одним із найважливіших професійних гарантійних механізмів діяльності адвоката та основою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом. Закон прямо забороняє вимагати від адвоката розголошення адвокатської таємниці, допитувати його щодо інформації, отриманої від клієнта, а також використовувати дисциплінарні процедури чи інші механізми впливу з метою отримання таких відомостей. Обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється не лише на самого адвоката, а й на його помічників, стажистів та інших працівників. Розголошення інформації, що становить адвокатську таємницю, допускається лише у випадках, прямо передбачених законом. Зокрема, адвокат може бути звільнений від обов'язку збереження адвокатської таємниці в межах, необхідних для захисту своїх прав та інтересів у разі пред'явлення клієнтом вимог, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності.

Не менш важливим є принцип конфіденційності у нотаріальній діяльності. Відповідно до статті 8 Закону України «Про нотаріат» нотаріальною таємницею є сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальних дій або звернення особи до нотаріуса. Конфіденційність нотаріальної діяльності забезпечує довіру особи до нотаріуса та гарантує захист її особистих і майнових прав. Нотаріус зобов'язаний не лише самостійно дотримуватися вимог щодо нерозголошення інформації, а й забезпечити збереження нотаріальної таємниці своїми помічниками, консультантами та іншими працівниками. При цьому обов'язок щодо збереження нотаріальної таємниці не обмежується певним строком і діє незалежно від припинення нотаріальної діяльності.

Значна кількість конфіденційної інформації використовується також у діяльності приватного виконавця. Відповідно до статті 23 Кодексу професійної етики приватного виконавця у відносинах з учасниками виконавчого провадження приватний виконавець зобов'язаний не розголошувати інформацію, отриману у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, крім випадків, передбачених законом. Обов'язок збереження конфіденційності поширюється на помічників, стажистів та інших осіб, які перебувають у

трудових відносинах із приватним виконавцем. При цьому персональні дані, комерційна, банківська, державна чи інша таємниця можуть збиратися та використовуватися виключно з метою здійснення виконавчого провадження. За порушення вимог щодо конфіденційності приватний виконавець несе особисту відповідальність.

Отже, конфіденційність та збереження професійної таємниці є невід'ємними складовими професійної діяльності правника. Незалежно від сфери професійної діяльності суддя, прокурор, адвокат, нотаріус чи приватний виконавець зобов'язані забезпечувати належний захист інформації, отриманої під час виконання своїх повноважень, не допускати її використання у власних інтересах або в інтересах третіх осіб та дотримуватися встановлених законом правил поведінки з інформацією з обмеженим доступом. Реалізація цього принципу є важливою гарантією захисту прав людини, зміцнення довіри до правничих професій та належного функціонування правової системи держави.

Тестові завдання до підрозділу 13.4.

1. Що відповідно до Закону України «Про інформацію» є конфіденційною інформацією?
 - а. Лише державна таємниця
 - б. Лише службова інформація
 - в. **Інформація про фізичну особу та обмежена доступом інформація**
 - г. Лише відкриті дані

2. Згідно зі статтею 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що становить зміст адвокатської таємниці?
 - а. Лише судові рішення у справі
 - б. Лише офіційні документи клієнта
 - в. **Будь-яка інформація про клієнта, отримана під час надання правничої допомоги**
 - г. Лише інформація, опублікована клієнтом

3. Хто зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю?
 - а. Лише адвокат
 - б. Адвокат і суддя
 - в. **Адвокат, його помічники, стажисти та працівники адвокатського бюро**
 - г. Лише клієнт

4. Що таке нотаріальна таємниця?
 - а. Відомості про доходи нотаріуса
 - б. **Сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальних дій або звернення особи**
 - в. Лише дані про нерухомість держави
 - г. Публічна інформація про нотаріальні контори

5. Яка особливість обов'язку збереження нотаріальної таємниці?
 - а. Він діє лише під час роботи нотаріуса

- б. Він діє 5 років після завершення діяльності
 в. **Він не обмежується строком і діє навіть після припинення діяльності**
 г. Він не є обов'язковим у судових справах
6. Що забороняється судді щодо конфіденційної інформації?
 а. Використовувати її лише в межах правосуддя
 б. **Розголошувати або використовувати поза межами здійснення правосуддя**
 в. Зберігати її у службових матеріалах
 г. Передавати її іншим суддям у справі
7. Що є однією з найважливіших гарантій адвокатської таємниці?
 а. Можливість її публічного розголошення
 б. **Заборона вимагати її розкриття**
 в. Обов'язок передавати її суду
 г. Обов'язок публікації в реєстрі
8. Яка інформація може використовуватися приватним виконавцем?
 а. Будь-яка інформація без обмежень
 б. Лише інформація з відкритих джерел
 в. **Персональні дані та таємниці лише для виконання виконавчого провадження**
 г. Лише інформація про державні органи
9. Яка мета принципу конфіденційності у правничій діяльності?
 а. Обмеження доступу до суду
 б. Захист інтересів держави
 в. **Захист прав людини та довіри до правничих інститутів**
 г. Спрощення роботи суду
10. Відповідно до статті 12 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, яку інформацію прокурор зобов'язаний не розголошувати?
 а. Будь-які публічні заяви керівництва правоохоронних органів
 б. Виключно відомості про майновий стан підсудного
 в. Тільки ту, що була отримана під час відкритого судового засідання
 г. **Державну таємницю, службову інформацію та персональні дані**
11. Яке значення має таємниця нарадчої кімнати в діяльності судді?
 а. Визначає порядок доступу судді до державних інформаційних систем
 б. Служить для обмеження публічного доступу до тексту судового рішення
 в. Дозволяє судді приховати матеріали справи від сторін процесу
 г. **Забезпечує незалежність судового розгляду та свободу внутрішнього переконання судді**

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні

Які елементи належать до конфіденційної інформації відповідно до Закону України «Про інформацію»?

а. *Відомості про сімейний стан*

б. *Дані про місце проживання*

в. Інформація про стан довкілля, якість харчів та аварії, що загрожують людям

г. *Відомості про стан здоров'я*

д. Розмір оплати праці та винагороди керівників державних і комунальних підприємств

е. Декларації про доходи осіб та їхніх сімей, що претендують на виборні посади чи є держслужбовцями

ж. Відомості про результати судового розгляду у відкритому засіданні

Установіть відповідність між видом професійної таємниці та її законодавчим визначенням або змістом:

1. Адвокатська таємниця	А) Будь-яка інформація про клієнта, питання звернення за допомогою, зміст консультацій та підготовлених документів.
2. Нотаріальна таємниця	Б) Сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальних дій або звернення особи за ними.
3. Таємниця нарадчої кімнати	В) Інструмент, що забезпечує незалежність судового розгляду та свободу внутрішнього переконання судді

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В.

Поєднайте правничу професію зі специфічною особливістю дотримання ними конфіденційності:

1. Суддя	А) Не має права використовувати дані з державних реєстрів чи систем у власних інтересах або інтересах третіх осіб
2. Нотаріус	Б) Обов'язок не обмежується певним строком і діє навіть після припинення професійної діяльності.
3. Адвокат	В) Може бути звільнений від обов'язку таємниці для захисту своїх інтересів у разі претензій клієнта.
4. Приватний виконавець	Г) Збирає та використовує таємниці (банківську, комерційну тощо) виключно з метою здійснення професійної діяльності.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

13.5. Етичні засади взаємовідносин між правниками. Реагування на неетичну поведінку колег (рівень В)

Етичні засади взаємовідносин між представниками правничих професій є важливою складовою професійної етики та необхідною умовою належного функціонування правової системи. Взаємини між суддями, прокурорами, адвокатами, нотаріусами та приватними виконавцями повинні будуватися на принципах взаємної поваги, професійної доброчесності, незалежності, толерантності, корпоративної солідарності та дотримання високих стандартів професійної поведінки. Реалізація цих принципів сприяє зміцненню довіри суспільства до правничих професій, забезпечує належне здійснення правосуддя та утвердження верховенства права.

Загальні етичні принципи взаємовідносин між правниками

Відносини між представниками правничих професій мають ґрунтуватися на взаємоповазі, професійній коректності, добросовісності та дотриманні принципів професійної етики. Незалежно від процесуального статусу чи виду професійної діяльності правник повинен поважати професійні права своїх колег, утримуватися від дій, що можуть принизити їхню честь, гідність або ділову репутацію, а також сприяти формуванню позитивного авторитету правничої професії.

Важливим елементом професійної культури є визнання рівності всіх представників правничої спільноти та недопущення недобросовісної конкуренції. Корпоративна солідарність передбачає взаємодопомогу, обмін професійним досвідом, підтримку молодих фахівців та конструктивне вирішення професійних конфліктів. Водночас така солідарність не повинна перешкоджати виконанню професійного обов'язку щодо реагування на порушення закону чи правил професійної етики.

Етичні стандарти взаємовідносин у діяльності судді

Суддя зобов'язаний будувати свої відносини з колегами, адвокатами, прокурорами та іншими учасниками судового процесу на засадах рівності, поваги та неупередженості. Відповідно до Кодексу суддівської етики суддя повинен утримуватися від будь-яких дій, які можуть поставити під сумнів його незалежність або об'єктивність.

Важливим проявом професійної етики судді є недопущення позапроцесуального спілкування щодо обставин справи. Суддя повинен припиняти будь-які спроби адвокатів, прокурорів чи інших осіб обговорювати справу поза межами судового розгляду, оскільки така поведінка може створити враження упередженості та поставити під сумнів справедливість судового рішення.

Етичні засади взаємовідносин прокурора з іншими правниками

Відповідно до статей 17 та 26 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор зобов'язаний поважати незалежність судової влади та утримуватися від будь-яких висловлювань або дій, які можуть поставити під сумнів авторитет суду. Незгода прокурора із судовим рішенням може реалізовуватися виключно через встановлені законом процедури його оскарження, а не шляхом публічної критики судді чи суду.

Особливе значення має обов'язок прокурора реагувати на прояви неетичної поведінки та корупції. Згідно зі статтею 19 Кодексу професійної

етики та поведінки прокурорів прокурор повинен повідомляти керівництво про відомі йому факти корупційних правопорушень, конфлікту інтересів або інших порушень професійної етики з боку колег. Такий обов'язок впливає із принципів доброчесності, законності та відповідальності прокурора перед суспільством.

Етичні засади взаємовідносин адвокатів

Особливе місце у системі професійної етики займають правила взаємовідносин між адвокатами, а також між адвокатами та іншими учасниками правосуддя. Відповідно до статей 42–46 Правил адвокатської етики адвокат повинен поводитися чесно, гідно та добросовісно, демонструючи повагу до суду, колег та інших учасників процесу.

Практика Європейського суду з прав людини підкреслює особливу роль адвоката як учасника здійснення правосуддя. У рішеннях у справах **Casado Coca v. Spain, Lekavičienė v. Lithuania, Čeferin v. Slovenia** Суд наголошував, що адвокат має право на активний і принциповий захист інтересів клієнта, однак така діяльність повинна здійснюватися в межах професійної етики та поваги до суду.

Під час здійснення професійної діяльності адвокат зобов'язаний:

- поважати процесуальні права інших адвокатів;
- не вдаватися до дій, спрямованих на штучне затягування розгляду справи;
- не поширювати неправдиву інформацію про колег;
- не схиляти клієнтів інших адвокатів до розірвання договорів про надання правничої допомоги;
- не використовувати антирекламу чи недобросовісну конкуренцію;
- не допускати принизливих висловлювань щодо інших адвокатів.

Водночас адвокат зобов'язаний реагувати на порушення закону, нетактовне ставлення до клієнта, самого адвоката чи адвокатури в цілому шляхом використання передбачених законом процедур захисту. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 23) гарантує адвокату незалежність та захист від незаконного втручання у професійну діяльність.

Особливістю адвокатської етики є обов'язок мирного врегулювання конфліктів між адвокатами. Перед зверненням до дисциплінарних органів адвокатського самоврядування адвокат повинен вжити заходів для позасудового врегулювання конфлікту. Подання безпідставних дисциплінарних скарг або використання дисциплінарного провадження як засобу тиску на колегу забороняється.

Етичні засади взаємовідносин нотаріусів

Відносини між нотаріусами повинні будуватися на принципах взаємоповаги, професійної співпраці, довіри та корпоративної солідарності. Кодекс професійної етики нотаріусів України вимагає від нотаріуса розглядати інших нотаріусів не як конкурентів, а як колег, об'єднаних спільною метою забезпечення законності та належного вчинення нотаріальних дій.

Нотаріус повинен:

- надавати професійну допомогу та консультації колегам;
- сприяти підвищенню професійного рівня молодих нотаріусів;
- виконувати рішення органів нотаріального самоврядування;

- підтримувати авторитет нотаріальної професії.

Етичним проступком визнаються:

- дискредитація інших нотаріусів;
- недобросовісна конкуренція;
- монополізація певної сфери нотаріальної діяльності;
- залучення клієнтів шляхом знижок, подарунків чи інших комерційних методів;
- поширення реклами, що містить порівняння з іншими нотаріусами або їх критику.

Право особи на вільний вибір нотаріуса є одним із базових принципів нотаріальної діяльності, тому будь-які дії, спрямовані на недобросовісне залучення клієнтів, суперечать професійній етиці нотаріуса.

Етичні засади взаємовідносин приватних виконавців

Відповідно до статей 12–15 Кодексу професійної етики приватного виконавця взаємовідносини між приватними виконавцями повинні ґрунтуватися на доброчесності, взаємоповазі, професійній солідарності та взаємодопомозі. Приватні виконавці мають право обмінюватися професійним досвідом, надавати один одному консультації та сприяти розвитку професійної спільноти.

Приватний виконавець не повинен:

- поширювати неправдиві відомості про колег;
- принижувати честь і гідність інших виконавців;
- публічно дискредитувати органи професійного самоврядування;
- використовувати образливу або принизливу лексику щодо колег.

У разі виникнення конфлікту між приватними виконавцями він повинен насамперед вирішуватися шляхом переговорів або за участю органів самоврядування приватних виконавців. За необхідності може залучатися професійний медіатор або використовуватися судовий порядок захисту прав.

Реагування на неетичну поведінку колег

Обов'язок реагувати на неетичну поведінку колег є важливою складовою професійної відповідальності правника. Таке реагування повинно здійснюватися виключно законними та етичними способами, із дотриманням принципів об'єктивності, добросовісності та пропорційності.

До основних форм реагування належать:

- повідомлення компетентних органів про факти порушення професійної етики;
- звернення до органів професійного самоврядування;
- подання дисциплінарних скарг за наявності достатніх підстав;
- участь у процедурах медіації та мирного врегулювання конфліктів;
- інші способи захисту прав і законних інтересів, передбачені законодавством.

Водночас зловживання правом на дисциплінарне переслідування колеги, подання завідомо безпідставних скарг або використання дисциплінарних процедур як засобу тиску є порушенням професійної етики та суперечить принципам добросовісності й корпоративної солідарності.

Етичні засади взаємовідносин між правниками спрямовані на забезпечення належного функціонування правничої спільноти, зміцнення

довіри суспільства до правосуддя та утвердження високих стандартів професійної діяльності. Незалежно від сфери діяльності суддя, прокурор, адвокат, нотаріус і приватний виконавець повинні будувати свої взаємовідносини на основі взаємної поваги, професійної доброчесності, толерантності та відповідальності. Важливим елементом професійної етики є своєчасне та належне реагування на неетичну поведінку колег, що сприяє підтриманню авторитету правничих професій та забезпеченню верховенства права.

Тестові завдання до підрозділу 13.5.

1. На яких базових принципах повинні будуватися взаємовідносини між правниками?

- а. Конкуренція та змагальність
- б. **Взаємна повага та професійна доброчесність**
- в. Підпорядкування суду адвокату
- г. Ієрархічна залежність між професіями

2. Що є обов'язком судді у професійних взаєминах з іншими учасниками процесу?

- а. Обговорювати справу поза судовим засіданням
- б. Встановлювати неформальні домовленості з адвокатами
- в. **Утримуватися від позапроцесуального обговорення справи**
- г. Публічно коментувати докази у справі

3. Як має діяти прокурор у разі незгоди з судовим рішенням?

- а. Публічно критикувати суддю
- б. Ігнорувати рішення суду
- в. **Оскаржувати рішення у встановленому законом порядку**
- г. Звертатися до ЗМІ

4. Яка дія адвоката є порушенням професійної етики?

- а. Захист інтересів клієнта в суді
- б. Використання процесуальних прав у межах закону
- в. Подання апеляційної скарги
- г. **Поширення неправдивої інформації про колег**

5. Який підхід відповідає етиці нотаріальної діяльності?

- а. Монополізація клієнтів через знижки
- б. Реклама з критикою інших нотаріусів
- в. **Взаємодопомога та професійна співпраця між нотаріусами**
- г. Конкуренція будь-якими засобами

6. Як повинні вирішуватися конфлікти між приватними виконавцями?

- а. Через публічні заяви
- б. **Шляхом переговорів або через самоврядування**
- в. Через ЗМІ
- г. Через адміністративний тиск

7. Яка дія є допустимою формою реагування на неетичну поведінку колеги?

- а. Публічне приниження колеги
- б. Подання безпідставної скарги
- в. **Повідомлення компетентних органів про порушення**
- г. Ігнорування порушень

8. Що має зробити адвокат перед зверненням до дисциплінарних органів щодо конфлікту з іншим адвокатом?

- а. Подати позов до суду про захист честі та гідності
- б. Відмовитися від ведення справи клієнта
- в. Оприлюднити деталі конфлікту в соціальних мережах для тиску
- г. **Вжити заходів для позасудового (мирного) врегулювання конфлікту**

9. Яка поведінка нотаріуса щодо клієнтів вважається етичним проступком?

- а. Роз'яснення клієнту наслідків вчинення нотаріальної дії
- б. Підвищення кваліфікації на спеціалізованих курсах
- в. Надання консультацій колегам з правових питань
- г. **Залучення клієнтів шляхом надання знижок або подарунків**

10. Яка дія вважається зловживанням правом на дисциплінарне переслідування колеги?

- а. Повідомлення про факти корупції, що підкріплені доказами
- б. Звернення до органів самоврядування за роз'ясненням етичних норм
- в. **Подання завідомо безпідставних скарг як засіб тиску**
- г. Участь у процедурі медіації за згодою сторін

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні

1. На яких принципах мають будуватися взаємовідносини між представниками правничих професій? (оберіть 3 правильні відповіді)

- а. **Взаємна повага**
- б. **Професійна доброчесність**
- в. Ієрархічне підпорядкування
- г. **Толерантність**
- д. Корпоративна солідарність
- е. Політична лояльність
- ж. Особиста вигода

2. Які способи є належними формами реагування на неетичну поведінку колег?

- а. **Подання дисциплінарної скарги за наявності підстав**
- б. Публічне приниження колеги
- в. **Повідомлення компетентних органів**
- г. Використання дисциплінарного тиску без підстав

- д. *Звернення до органів професійного самоврядування*
- е. Ігнорування порушення
- ж. Мирне врегулювання конфлікту

Встановіть пріоритетність способів врегулювання конфлікту між правниками:

А.	<i>Переговори між сторонами - Звернення до органів самоврядування - Використання медіації - Судовий порядок захисту - Публічний конфлікт - Дискредитація колеги</i>
Б.	Використання медіації - Переговори між сторонами - Звернення до органів самоврядування - Судовий порядок захисту - Публічний конфлікт - Дискредитація колеги
В.	Переговори між сторонами - Використання медіації - Звернення до органів самоврядування - Дискредитація колеги - Судовий порядок захисту - Публічний конфлікт
Г.	Звернення до органів самоврядування - Переговори між сторонами - Використання медіації - Судовий порядок захисту - Дискредитація колеги - Публічний конфлікт
Д.	Судовий порядок захисту - Звернення до органів самоврядування - Використання медіації - Переговори між сторонами - Публічний конфлікт - Дискредитація колеги

Установіть відповідність між видом реагування на неетичну поведінку колег та описом його змісту.

1. Повідомлення компетентних органів	А. Інформування уповноважених органів про факти порушення професійної етики або закону.
2. Звернення до органів професійного самоврядування	Б. Звернення до органів професійного самоврядування для розгляду поведінки колеги.
3. Дисциплінарна скарга	В. Подання скарги у випадку наявності достатніх підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності.
4. Медіація / мирне врегулювання конфлікту	Г. Добровільне врегулювання конфлікту шляхом переговорів або за участю медіатора.
5. Судовий порядок захисту прав	Д. Використання судових процедур для захисту прав та законних інтересів у разі спору.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Установіть відповідність між поняттям професійної етики та його визначенням.

1. Корпоративна	А) Взаємодопомога, обмін досвідом та підтримка

солідарність	молодих фахівців.
2. Професійна коректність	Б) Утримання від дій, що принижують честь, гідність або ділову репутацію колег.
3. Недобросовісна конкуренція	В) Схиляння клієнтів інших колег до розірвання договорів або використання антиреклами

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В.

13.6. Дотримання високих етичних стандартів на робочому місці і поза ним, офлайн та онлайн (рейтинг В)

Дотримання високих етичних стандартів є невід’ємною складовою професійної діяльності правника та поширюється не лише на виконання службових обов’язків, але й на поведінку у приватному житті, громадській діяльності та цифровому просторі. В умовах розвитку інформаційних технологій та соціальних мереж особливого значення набуває питання забезпечення відповідності поведінки представників правничих професій вимогам професійної етики як у реальному, так і у віртуальному середовищі. Будь-яка поведінка правника, незалежно від того, здійснюється вона під час виконання професійних обов’язків чи поза ними, повинна сприяти зміцненню довіри суспільства до правничих професій, утвердженню авторитету правосуддя та забезпеченню верховенства права.

Загальні етичні стандарти поведінки правника

Представник правничої професії повинен бути взірцем законослухняності, доброчесності, відповідальності, стриманості та поваги до прав і свобод людини. Професійна репутація правника формується не лише його професійними рішеннями, а й поведінкою в повсякденному житті, громадській діяльності та публічному спілкуванні.

Загальними етичними вимогами для всіх правничих професій є:

- дотримання законодавства та принципу верховенства права;
- повага до честі, гідності та прав людини;
- утримання від поведінки, що може дискредитувати професію;
- недопущення конфлікту інтересів;
- збереження професійної таємниці;
- дотримання принципів доброчесності, неупередженості та відповідальності;
- недопущення використання службового статусу у власних інтересах.

Етичні стандарти поведінки суддів офлайн та онлайн

Особливі вимоги до поведінки суддів обумовлені їхнім статусом носіїв судової влади. Відповідно до статті 3 Кодексу суддівської етики суддя повинен докладати всіх зусиль для того, щоб із погляду розсудливої, законослухняної та поінформованої особи його поведінка була бездоганною та сприяла зміцненню довіри до судової влади.

Суттєвого значення набуває поведінка судді в мережі Інтернет. Відповідно до статті 21 Кодексу суддівської етики (у редакції 2024 року) участь судді у соціальних мережах, інтернет-форумах та інших формах онлайн-комунікації допускається за умови дотримання принципів стриманості,

обачності та поваги до авторитету судової влади. Суддя може розміщувати та коментувати лише ту інформацію, яка не завдає шкоди його репутації та авторитету суду. Забороняється публічно обговорювати справи, які перебувають у провадженні суду, висловлювати прогнози щодо майбутніх судових рішень, демонструвати політичну прихильність або підтримку політичних партій.

Під час користування соціальними мережами суддя повинен дотримуватися принципів гуманізму, коректності, скромності, тактовності та ввічливості. Недопустимим є поширення інформації, фотографій чи коментарів, які можуть викликати сумніви щодо його доброчесності, незалежності або моральних якостей. Особливу увагу необхідно приділяти захисту інформації, отриманої під час здійснення правосуддя. Розголошення відомостей, які стали відомі судді у зв'язку з виконанням службових повноважень, може спричинити не лише дисциплінарну, а й кримінальну відповідальність.

Окремим новим аспектом професійної етики є використання технологій штучного інтелекту. Відповідно до статті 16 Кодексу суддівської етики застосування суддею систем штучного інтелекту допускається лише як допоміжного інструменту та не може замінювати здійснення правосуддя або впливати на незалежність суддівського розсуду.

Етичні стандарти поведінки прокурорів

Поведінка прокурора повинна відповідати високим моральним стандартам як під час виконання службових обов'язків, так і в особистому житті. Відповідно до Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор зобов'язаний утримуватися від будь-яких дій чи висловлювань, які можуть поставити під сумнів його об'єктивність, незалежність або доброчесність.

Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (2005 р.) передбачають, що прокурор:

- повинен поважати закон як у професійній діяльності, так і в приватному житті;
- не має права використовувати службову інформацію у власних інтересах;
- не повинен приймати подарунки, винагороди чи інші вигоди, здатні поставити під сумнів його неупередженість;
- зобов'язаний поводитися таким чином, щоб зміцнювати довіру суспільства до прокуратури.

Особливі вимоги поширюються на поведінку прокурора в цифровому середовищі. Публікації, коментарі або інші форми онлайн-комунікації не повинні шкодити репутації прокуратури, порушувати принцип політичної нейтральності або розголошувати інформацію з обмеженим доступом.

Використання прокурорами технологій штучного інтелекту допускається лише за умови дотримання законодавства про захист інформації, персональних даних та забезпечення незалежності прийняття процесуальних рішень.

Етичні стандарти поведінки адвокатів

Професійна діяльність адвоката не обмежується виконанням доручень клієнта. Відповідно до Правил адвокатської етики адвокат зобов'язаний

дотримуватися вимог професійної етики також під час наукової, громадської, публіцистичної діяльності та використання соціальних мереж.

Згідно зі статтями 57–60 Правил адвокатської етики адвокат може розміщувати та коментувати лише ту інформацію, яка не завдає шкоди авторитету адвокатури та професійній репутації адвоката. Під час користування соціальними мережами адвокат повинен дотримуватися принципів незалежності, професіоналізму, відповідальності, чесності, стриманості, коректності, конфіденційності та толерантності.

Адвокату забороняється:

- розголошувати адвокатську таємницю;
- поширювати недостовірну інформацію;
- використовувати образливі висловлювання, мову ворожнечі або прояви агресії;
- видавати власну думку за офіційну позицію адвокатської спільноти;
- використовувати соціальні мережі для дискредитації інших адвокатів або судової системи.

Особливу обережність адвокат повинен проявляти під час надання правових консультацій через соціальні мережі, оскільки така діяльність не повинна порушувати вимоги щодо конфіденційності та належної якості правничої допомоги.

Етичні стандарти поведінки нотаріусів

Нотаріус як особа, наділена довірою держави та суспільства, зобов'язаний дотримуватися високих морально-етичних стандартів як під час здійснення нотаріальної діяльності, так і в позаслужбовий час. Кодекс професійної етики нотаріусів України встановлює, що нотаріус повинен сприяти утвердженню верховенства права, довіри до закону та справедливості, підтримувати авторитет професії та уникати будь-яких дій, які можуть поставити під сумнів його незалежність або неупередженість.

Нотаріус повинен:

- дотримуватися норм моралі та професійної етики;
- підтримувати належний рівень професійної компетентності;
- зберігати професійну таємницю;
- забезпечувати повагу до відвідувачів та колег;
- утримуватися від поведінки, яка може негативно вплинути на авторитет професії.

До дій, що підривають професійну гідність нотаріуса, належать: нав'язування нотаріальних послуг, недобросовісна конкуренція, використання незаконних методів діяльності, зловживання довірою клієнтів, пияцтво, наркоманія, аморальна поведінка щодо колег або представників інших юридичних професій.

Етичні стандарти поведінки приватних виконавців

Кодекс професійної етики приватного виконавця встановлює вимоги до поведінки приватного виконавця як у професійній діяльності, так і під час взаємодії з громадськістю та засобами масової інформації.

Відповідно до статей 24–25 Кодексу професійної етики приватного виконавця участь приватного виконавця у соціальних мережах є допустимою, однак він може поширювати лише ту інформацію, яка не завдає шкоди

авторитету професії приватного виконавця та не порушує права учасників виконавчого провадження. Публічні висловлювання повинні бути достовірними, виваженими та відповідати принципам професійної етики.

Приватний виконавець не має права:

- розголошувати професійну таємницю або персональні дані;
- представляти власну думку як офіційну позицію професійної спільноти;
- використовувати провокаційні або образливі висловлювання;
- допускати поведінку, що дискредитує професію.

Усі комунікації приватного виконавця повинні відповідати принципам чесності, відповідальності, толерантності, коректності та поваги до учасників правовідносин.

Дотримання високих етичних стандартів офлайн та онлайн є обов'язковою умовою здійснення професійної діяльності представниками правничих професій. У сучасних умовах цифровізації межа між професійним та особистим життям правника значною мірою стирається, тому будь-яка поведінка в публічному просторі може впливати на довіру суспільства до відповідної професії. Судді, прокурори, адвокати, нотаріуси та приватні виконавці зобов'язані дотримуватися принципів доброчесності, законності, стриманості, професійної відповідальності та поваги до прав людини як у реальному житті, так і в цифровому середовищі. Саме така поведінка забезпечує авторитет правничих професій, ефективне функціонування правової системи та утвердження принципу верховенства права.

Тестові завдання до підрозділу 13.6.

1. Який принцип є базовим для поведінки правника як у професійній, так і в приватній сфері?

- а. Пріоритет корпоративної солідарності над законом
- б. **Дотримання принципу верховенства права та доброчесності**
- в. Максимізація професійної вигоди
- г. Уникнення будь-якої публічної активності

2. Що є обов'язковою умовою поведінки судді в соціальних мережах?

- а. Вільне обговорення будь-яких судових справ
- б. Публікація лише особистих фото
- в. **Дотримання стриманості, обачності та поваги до авторитету суду**
- г. Підтримка політичних партій у публічних дописах

3. Яка дія прокурора є забороненою відповідно до етичних стандартів?

- а. Поважати закон у приватному житті
- б. **Використовувати службову інформацію у власних інтересах**
- в. Зміцнювати довіру суспільства до прокуратури
- г. Дотримуватися політичної нейтральності

4. Що забороняється адвокату під час використання соціальних мереж?

- а. Поширювати достовірну правову інформацію

- б. Дотримуватися принципу конфіденційності
 - в. **Розголошувати адвокатську таємницю**
 - г. Коментувати загальні правові питання
5. Що заборонено приватному виконавцю в публічних комунікаціях?
- а. Використовувати коректну та виважену мову
 - б. Поширювати достовірну інформацію
 - в. **Розголошувати професійну таємницю**
 - г. Дотримуватися принципів відповідальності
6. Яка загальна вимога є спільною для всіх правничих професій?
- а. Використання соціальних мереж лише в робочий час
 - б. **Недопущення конфлікту інтересів та збереження професійної таємниці**
 - в. Обов'язкове членство в професійних організаціях
 - г. Публічна підтримка державних органів
7. Відповідно до Кодексу суддівської етики, чією точкою зору має керуватися суддя, оцінюючи бездоганність своєї поведінки?
- а. Тільки власною совістю та суб'єктивним розумінням справедливості.
 - б. **Розсудливої, законослухняної та поінформованої особи.**
 - в. Думкою сторони, яка програла судовий процес, для забезпечення балансу.
 - г. Виключно думкою Вищої ради правосуддя або Ради суддів України.
8. Яка умова є визначальною для використання систем штучного інтелекту суддями у своїй діяльності?
- а. ШІ дозволяється використовувати для автоматичного генерування остаточних судових рішень у простих справах.
 - б. Використання будь-яких технологій ШІ в судовій системі категорично заборонено.
 - в. **Штучний інтелект може бути лише допоміжним інструментом і не може замінювати незалежний розсуд судді.**
 - г. Суддя може використовувати ШІ лише за умови попереднього письмового дозволу всіх учасників процесу.
9. У яких видах діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися Правил адвокатської етики, окрім представництва клієнтів?
- а. Тільки у випадках, коли адвокат отримує гонорар за свою діяльність.
 - б. **У науковій, громадській, публіцистичній діяльності та при користуванні соцмережами.**
 - в. Лише під час виступів у судах та офіційного листування з державними органами.
 - г. Виключно під час перебування в офісі або на території адвокатського об'єднання.

10. Яка дія вважається такою, що підриває професійну гідність нотаріуса згідно з його Кодексом етики?

- а. Відмова у вчиненні нотаріальної дії, яка суперечить закону.
- б. Здійснення професійної діяльності в орендованому приміщенні.
- в. Встановлення вищої плати за послуги, ніж у сусідніх нотаріусів.

г. **Нав'язування нотаріальних послуг та недобросовісна конкуренція.**

11. Що заборонено приватному виконавцю при здійсненні онлайн-комунікацій?

- а. Надавати роз'яснення щодо процедури виконання судових рішень.

б. **Представляти власну думку як офіційну позицію професійної спільноти.**

в. Використовувати соціальні мережі для пошуку новин у сфері юриспруденції.

- г. Публікувати інформацію про графік роботи свого офісу.

12. Чому адвокат повинен бути особливо обережним при наданні правових консультацій у соціальних мережах?

- а. Через заборону на надання будь-якої безоплатної допомоги онлайн.

б. Тому що це може призвести до санкцій з боку інтернет-провайдерів.

в. **Через ризик порушення вимог щодо конфіденційності та належної якості допомоги.**

г. Через необхідність сплачувати окремий податок на онлайн-консультації.

13. Який загальний етичний обов'язок покладається на суддю під час участі в соціальних мережах?

- а. Реєстрація у соціальних мережах лише з дозволу Ради суддів України.

б. **Дотримання принципів стриманості, обачності та поваги до авторитету судової влади.**

в. Обов'язкове використання псевдонімів для уникнення ідентифікації статусу судді.

- г. Повне утримання від коментування будь-яких суспільних подій.

14. Що є наслідком розголошення суддею відомостей, отриманих під час виконання службових повноважень?

а. **Можливість притягнення як до дисциплінарної, так і до кримінальної відповідальності.**

- б. Виключно усне зауваження від голови відповідного суду.

в. Тільки обов'язок публічного спростування поширеної інформації.

г. Автоматичне позбавлення права на відставку без можливості оскарження.

Завдання, що мають по сім варіантів відповідей, серед яких лише три правильні

- 1. Які принципи поведінки є загальними для всіх правничих професій?

а. **Дотримання верховенства права**

- б. Використання службового статусу для особистої вигоди
- в. **Повага до честі та гідності людини**
- г. **Недопущення конфлікту інтересів**
- д. Ігнорування професійної таємниці у публічному просторі
- е. Поширення недостовірної інформації для захисту інтересів професії
- є. Дотримання доброчесності та неупередженості

2. Які вимоги встановлено для судді щодо поведінки в соціальних мережах?

- а. **Дотримання стриманості та обачності**
- б. Публічна підтримка політичних партій
- в. **Заборона обговорення справ, що перебувають у провадженні**
- г. Демонстрація політичної нейтральності
- д. Публікація будь-якої службової інформації
- е. **Поведінка, що не шкодить авторитету суду**
- є. Висловлення прогнозів щодо судових рішень

3. Які дії прокурора відповідають етичним вимогам?

- а. **Поважати закон у приватному житті**
- б. Використовувати службову інформацію для особистих інтересів
- в. **Утримуватися від дій, що шкодять доброчесності**
- г. Приймати подарунки за службові рішення
- д. Дотримуватися політичної нейтральності
- е. Порущувати конфіденційність у соціальних мережах
- є. **Зміцнювати довіру суспільства до прокуратури**

4. Що адвокату заборонено під час професійної діяльності та онлайн-поведінки?

- а. **Розголошувати адвокатську таємницю**
- б. **Поширювати недостовірну інформацію**
- в. Дотримуватися конфіденційності
- г. **Використовувати мову ворожнечі**
- д. Дотримуватися принципу незалежності
- е. Дискредитувати інших адвокатів
- є. Надання правових консультацій у межах етики

5. Які дії нотаріуса вважаються такими, що порушують професійну етику?

- а. **Недобросовісна конкуренція**
- б. Підтримка авторитету професії
- в. **Нав'язування нотаріальних послуг**
- г. Дотримання професійної таємниці
- д. Аморальна поведінка щодо колег
- е. Підвищення професійної компетентності
- є. **Зловживання довірою клієнтів**

6. Які вимоги поширюються на приватного виконавця в цифровому середовищі?

- а. *Дотримання принципів чесності*
- б. Розголошення персональних даних
- в. *Виважені та достовірні публічні висловлювання*
- г. Використання образливої лексики
- д. *Дотримання толерантності*
- е. Дискредитація професії
- є. Порухення принципу відповідальності

Установіть відповідність між правничою професією та заборонаю діяльності в мережі Інтернет.

1. Суддя	А) Публічно обговорювати справи, що перебувають у провадженні, та давати прогнози щодо рішень.
2. Прокурор	Б) Порухувати принцип політичної нейтральності під час онлайн-комунікації
3. Адвокат	В) Використовувати соціальні мережі для дискредитації колег або судової системи.
4. Приватний виконавець	Г) Видавати власну думку за офіційну позицію професійної спільноти.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Установіть відповідність між професією правника та етичною вимогою до його поведінки в цифровому середовищі.

1. Суддя	А. Заборона розголошення професійної таємниці та персональних даних у публічних комунікаціях.
2. Прокурор	Б. Заборона публічного обговорення справ, що перебувають у провадженні, та демонстрації політичної прихильності
3. Адвокат	В. Заборона використання образливих висловлювань, поширення недостовірної інформації та розголошення адвокатської таємниці
4. Нотаріус	Г. Обов'язок утверджувати верховенство права та уникати дій, що шкодять авторитету професії
5. Приватний виконавець	Д. Заборона дискредитації професії

	та представлення особистої думки як офіційної позиції спільноти
6. Усі правники	Е. Дотримання доброчесності, конфіденційності та недопущення конфлікту інтересів

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г, 5 – Д, 6 - Е

13.7. Дисциплінарна відповідальність судді, прокурора та адвоката.

Підстави та порядок застосування дисциплінарних стягнень (рівень Д)

Дисциплінарна відповідальність є одним із найважливіших механізмів забезпечення професійної доброчесності, законності та дотримання етичних стандартів представниками правничих професій. Її призначення полягає не лише у реагуванні на порушення професійних обов'язків, а й у підтриманні авторитету правосуддя, прокуратури та адвокатури, забезпеченні довіри суспільства до правничих інституцій та гарантуванні належного виконання професійних функцій. Особливості дисциплінарної відповідальності суддів, прокурорів та адвокатів визначаються спеціальним законодавством і враховують специфіку їхнього правового статусу.

Дисциплінарна відповідальність суддів

Особливе значення дисциплінарна відповідальність має у сфері здійснення правосуддя, оскільки незалежність суддів не означає відсутності відповідальності за порушення закону чи професійної етики. Відповідно до статті 126 Конституції України суддя несе відповідальність лише на підставах і в порядку, визначених Конституцією та законами України.

Основним нормативним актом, що регулює питання дисциплінарної відповідальності суддів, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до статті 106 цього Закону суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку.

До підстав дисциплінарної відповідальності судді належать:

1) умисне або внаслідок недбалості:

а) незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду;

б) незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору;

в) порушення засад гласності і відкритості судового процесу;

г) порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

г) незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу;

д) порушення правил щодо відводу (самовідводу);

2) безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

3) допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;

4) умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків;

5) розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці ухвалення судового рішення, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні.

6) неповідомлення суддею Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення здійснено в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством спосіб, упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

7) неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

8) втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями;

9) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

10) зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, визначених законодавством;

11) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

12) допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна;

13) ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради правосуддя, у тому числі недодержання встановлених законом строків надання інформації;

14) непроходження курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання;

14¹) непроходження суддею початкової підготовки, передбаченої статтею 89 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»;

15) визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом;

16) неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків суддею в порядку, визначеному цим Законом;

17) подання у декларації родинних зв'язків судді завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей;

18) неподання або несвоєчасне подання декларації доброчесності суддею в порядку, визначеному цим Законом;

19) декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності судді.

Особливістю дисциплінарної відповідальності суддів є тісний зв'язок між порушенням етичних стандартів та дисциплінарним проступком. При цьому не кожне порушення Кодексу суддівської етики автоматично тягне дисциплінарну відповідальність. Вища рада правосуддя у своїй практиці виходить із того, що дисциплінарне значення мають лише ті порушення етичних норм, які є істотними, грубими або такими, що реально підривають довіру суспільства до судової влади.

Кодекс суддівської етики не встановлює самостійних санкцій, однак його положення використовуються Вищою радою правосуддя при оцінці поведінки судді. Зокрема, порушення вимог щодо незалежності, неупередженості, доброчесності, конфіденційності чи належної поведінки може свідчити про вчинення дисциплінарного проступку.

Відповідно до статей 42–49 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дисциплінарні провадження щодо суддів здійснюються Дисциплінарними палатами Вищої ради правосуддя. Право на подання дисциплінарної скарги має будь-яка особа, якій відомі факти можливого дисциплінарного проступку судді.

За результатами дисциплінарного провадження до судді можуть застосовуватися такі заходи дисциплінарного стягнення:

1) попередження;

2) догани - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця;

3) суворої догани - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців;

4) подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді;

5) подання про переведення судді до суду нижчого рівня;

6) подання про звільнення судді з посади.

Вибір виду дисциплінарного стягнення залежить від характеру проступку, його наслідків, ступеня вини судді та обставин справи.

Важливою гарантією незалежності суддів є те, що дисциплінарна відповідальність не може наставати виключно через незгоду із змістом ухваленого судового рішення. Помилка у правозастосуванні сама по собі не є підставою для дисциплінарного стягнення, якщо вона не пов'язана з умисним порушенням закону або грубою недбалістю.

Дисциплінарна відповідальність прокурорів

Питання дисциплінарної відповідальності прокурорів регулюються розділом VI Закону України «Про прокуратуру». Відповідно до статті 43 цього Закону прокурор може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення дисциплінарного проступку.

До підстав дисциплінарної відповідальності прокурора належать:

1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків;

2) необґрунтоване зволікання з розглядом звернення;

3) розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень;

4) порушення встановленого законом порядку подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

5) вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури;

6) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики;

7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку;

8) втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення;

9) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості.

Дисциплінарне провадження щодо прокурора є спеціальною процедурою розгляду дисциплінарної скарги та перевірки фактів можливого дисциплінарного проступку. Право на подання дисциплінарної скарги має будь-яка особа, якій стали відомі відповідні обставини.

Дисциплінарне провадження складається з кількох стадій:

1. Подання та реєстрація дисциплінарної скарги.

2. Вирішення питання про відкриття дисциплінарного провадження.
3. Проведення перевірки викладених у скарзі обставин.
4. Підготовка висновку про наявність або відсутність дисциплінарного проступку.
5. Розгляд матеріалів дисциплінарним органом.
6. Прийняття рішення у справі.

Прокурору гарантується право на захист, участь у засіданні, подання пояснень, доказів, клопотань та заперечень.

Відповідно до статті 49 Закону України «Про прокуратуру» до прокурора можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення:

- догана;
- заборона на переведення до прокуратури вищого рівня або призначення на вищу посаду строком до одного року;
- звільнення з посади в органах прокуратури.

У разі вчинення грубого дисциплінарного проступку або повторного проступку під час дії попереднього стягнення може бути прийняте рішення про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора.

Дисциплінарна відповідальність адвокатів

Особливістю дисциплінарної відповідальності адвокатів є її здійснення органами адвокатського самоврядування, що є однією з гарантій незалежності адвокатури від державного втручання.

Підстави дисциплінарної відповідальності адвокатів визначені статтею 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Дисциплінарним проступком адвоката визнається:

- 1) порушення вимог несумісності;
- 2) порушення присяги адвоката України;
- 3) порушення правил адвокатської етики;
- 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення;
- 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків;
- 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування;
- 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

Водночас закон прямо передбачає, що не може бути підставою для дисциплінарної відповідальності сам факт ухвалення судом рішення не на користь клієнта адвоката або скасування судового рішення, якщо адвокат при цьому не вчинив дисциплінарного проступку.

Дисциплінарне провадження щодо адвоката здійснюють кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури (КДКА). Право звернутися зі скаргою має будь-яка особа, якій відомі факти неналежної поведінки адвоката. Анонімні скарги не розглядаються.

Дисциплінарне провадження включає чотири основні стадії:

1. Перевірка відомостей про можливий дисциплінарний проступок.
2. Порушення дисциплінарної справи.
3. Розгляд дисциплінарної справи.
4. Прийняття рішення.

Під час дисциплінарного провадження адвокату гарантуються:

- право на отримання інформації про зміст скарги;

- право на надання письмових та усних пояснень;
- право подавати докази та клопотання;
- право користуватися правовою допомогою адвоката;
- право оскаржити рішення КДКА до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду.

Відповідно до статті 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до адвоката можуть застосовуватися такі дисциплінарні стягнення:

- 1) попередження;
- 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року;
- 3) для адвокатів України - позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав - виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності протягом одного року з дня вчинення дисциплінарного проступку.

Дисциплінарна відповідальність суддів, прокурорів та адвокатів є важливим механізмом забезпечення законності, професійної доброчесності та дотримання етичних стандартів правничої діяльності. Незважаючи на відмінності у статусі та порядку притягнення до відповідальності, для всіх правничих професій спільним є те, що дисциплінарна відповідальність спрямована на захист авторитету професії, підтримання довіри суспільства до правосуддя та забезпечення належного виконання професійних обов'язків. При цьому дисциплінарне провадження повинно поєднувати ефективний контроль за діяльністю правника із гарантіями його незалежності, права на захист та справедливий розгляд дисциплінарної справи.

Тестові завдання до підрозділу 13.7.

Фабула 1 (дисциплінарна відповідальність судді)

Суддя окружного адміністративного суду розглянув адміністративну справу за позовом фізичної особи до органу державної влади. У судовому засіданні було проголошено вступну та резолютивну частини рішення, якими позов задоволено.

Однак повний текст рішення був виготовлений із суттєвим запізненням, а його електронний примірник не був своєчасно сформований та підписаний в автоматизованій системі документообігу суду для внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень. Рішення було оприлюднено в Реєстрі лише через сім місяців після його ухвалення.

Скаржник зазначив, що протягом цього часу не міг отримати повний текст судового рішення, належним чином підготувати апеляційну скаргу та реалізувати право на ефективний судовий захист. Крім того, справа становила суспільний інтерес, оскільки стосувалася оскарження рішення органу публічної влади.

Під час дисциплінарного провадження суддя пояснив затримку значним суддівським навантаженням та технічними труднощами в роботі суду.

Тест до Фабули 1 (завдання, що мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний)

1. Який орган розглядав питання про дисциплінарну відповідальність судді у наведеній фабулі?

- а) Вища кваліфікаційна комісія суддів.
- б) Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя.**
- в) Збори суддів відповідного суду.
- г) Верховний Суд.

2. Яка форма вини була встановлена у діях судді окружного адміністративного суду?

- а) Груба необережність
- б) Недбалість**
- в) Прямий умисел
- г) Випадок (казус)

3. Чому пояснення судді про «значне навантаження» та «технічні труднощі» не були прийняті як підстава для звільнення від відповідальності?

- а) Тому що навантаження взагалі не може бути виправданням для судді
- б) Оскільки скажчик надав докази відсутності будь-якого навантаження у судді
- в) Тому що технічні труднощі є особистою проблемою системного адміністратора суду
- г) Через відсутність належних доказів існування об'єктивних перешкод.**

4. Яке право скажника було безпосередньо обмежене внаслідок несвоєчасного виготовлення повного тексту рішення?

- а) Право на апеляційне оскарження та ефективний судовий захист.**
- в) Право на участь у судовому засіданні.
- г) Право на безоплатну правничу допомогу.
- д) Право на гласність судового процесу.

5. Який дисциплінарний проступок вчинив суддя?

- а) Порушення правил щодо відводу (самовідводу).
- б) Незаконна відмова в доступі до правосуддя шляхом безпідставного залишення позову без розгляду.
- в) Зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення та несвоєчасне надання його для внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень.**
- г) Порушення засад гласності і відкритості судового процесу;

Завдання, що має сім варіантів відповіді, серед яких три правильні.

Які обставини мають значення для висновку про наявність у діях судді дисциплінарного проступку?

- а. Зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення.**

- б. Незгода учасника справи зі змістом судового рішення.
- в. Подальше скасування рішення судом апеляційної інстанції.

2. Несвоєчасне надання рішення для внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень.

- д. Факт подання дисциплінарної скарги будь-якою особою.

е. Відсутність належних доказів існування об'єктивних перешкод для своєчасного виконання суддею своїх обов'язків.

- ж. Наявність у справі складних питань матеріального права.

Які обставини дисциплінарна палата може враховувати під час оцінки поведінки судді?

а. Вплив дій судді на права учасників справи та суспільний інтерес.

- б. Особисте ставлення скажника до судді.

- в. Політичні погляди учасників справи.

2. Тривалість затримки у виготовленні та оприлюдненні рішення.

- д. Майновий стан сторін спору.

е. Наявність або відсутність об'єктивних причин, які перешкоджали своєчасному виконанню обов'язків.

- ж. Результати виборів у регіоні, де знаходиться суд.

Які факти свідчать про недбалу форму вини судді у наведеній ситуації?

а. Суддя не забезпечив своєчасне виготовлення повного тексту рішення.

б. Суддя повинен був і міг передбачити негативні наслідки несвоєчасного оформлення та оприлюднення рішення.

в. Встановлено, що суддя мав намір позбавити особу права на апеляційне оскарження.

- г. Встановлено, що суддя діяв із мотивів особистої заінтересованості.

д. Суддя не надав належних доказів існування поважних причин затримки.

- е. Суддя отримав неправомірну вигоду.

- ж. Суддя визнав позов обґрунтованим.

Тест на послідовність/пріоритетність до Фабули 1.

Установіть правильну послідовність подій у дисциплінарній справі щодо судді.

а. Суддя проголосив вступну та резолютивну частини рішення про задоволення позову. Повний текст рішення було оприлюднено в Єдиному державному реєстрі судових рішень через сім місяців після його ухвалення. Суддя пояснив затримку значним суддівським навантаженням та технічними труднощами. Дисциплінарна палата встановила відсутність належних доказів існування об'єктивних перешкод для своєчасного виготовлення рішення. Дисциплінарна палата дійшла висновку про вчинення суддею дисциплінарного проступку та кваліфікувала вину судді як недбалість.

б. Суддя проголосив вступну та резолютивну частини рішення про задоволення позову. Дисциплінарна палата встановила відсутність належних

доказів існування об'єктивних перешкод для своєчасного виготовлення рішення. Дисциплінарна палата дійшла висновку про вчинення суддею дисциплінарного проступку. Повний текст рішення було оприлюднено в Єдиному державному реєстрі судових рішень через сім місяців після його ухвалення.

в. Суддя проголосив вступну та резолютивну частини рішення про задоволення позову. Повний текст рішення було оприлюднено в Єдиному державному реєстрі судових рішень через сім місяців після його ухвалення. Суддя пояснив затримку значним суддівським навантаженням та технічними труднощами. Дисциплінарна палата встановила відсутність належних доказів існування об'єктивних перешкод для своєчасного виготовлення рішення.

г. Суддя проголосив вступну та резолютивну частини рішення про задоволення позову. Рішення було внесено до Єдиного державного реєстру судових рішень лише через сім місяців після ухвалення. Скаржник зазначив, що не міг отримати повний текст рішення та належним чином підготувати апеляційну скаргу. Дисциплінарна палата дійшла висновку про вчинення суддею дисциплінарного проступку. Дисциплінарна палата встановила відсутність належних доказів існування об'єктивних перешкод для своєчасного виготовлення рішення.

Тест на відповідність до Фабули 1.

Установіть відповідність між обставиною та її правовим значенням:

Обставини:	Правове значення:
1. Повний текст рішення виготовлено із суттєвим запізненням	А. Зволікання з виготовленням вмотивованого рішення
2. Рішення внесено до Єдиного державного реєстру судових рішень через сім місяців після ухвалення	Б. Порушення вимог щодо своєчасного надання рішення для внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень
3. Суддя не надав належних доказів існування об'єктивних перешкод, які б унеможливили своєчасне виготовлення рішення та його надсилання до Реєстру	В. Підстава для кваліфікації вини як недбалості
4. Позивач не міг належним чином підготувати апеляційну скаргу	Г. Негативний вплив на реалізацію права на судовий захист

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Фабула 2 (дисциплінарна відповідальність прокурора)

Прокурор Київської міської прокуратури здійснював процесуальне керівництво у кримінальному провадженні щодо тяжкого корупційного злочину. Під час перевірки було встановлено, що прокурор протягом десяти місяців не надавав слідчому необхідних письмових вказівок, не розглядав подані клопотання та не забезпечив проведення ключових слідчих дій. Унаслідок цього строки досудового розслідування неодноразово продовжувалися, а частина доказів була втрачена.

Крім того, прокурор неодноразово без поважних причин не з'являвся на судові засідання під час розгляду клопотань про застосування запобіжних заходів, що призвело до їх відкладення.

Під час дисциплінарного провадження прокурор пояснив свої дії значним службовим навантаженням та нестачею працівників у прокуратурі. Однак перевіркою встановлено, що інші прокурори цього органу працювали в аналогічних умовах і забезпечували належне виконання службових обов'язків. Документального підтвердження об'єктивних перешкод прокурор не надав.

Тест до Фабули 2 (завдання, що мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний)

1. Яке ставлення до презумпції невинуватості вимагає Кодекс від прокурора під час кримінального провадження?

- а. Прокурор повинен завжди виходити з припущення винуватості для збору доказів
- б. Принцип застосовується лише під час судового розгляду, а не слідства
- в. Допускається ставлення як до винної особи після пред'явлення підозри
- г. **Поводження з особою має відповідати поведженню з невинуватою особою до вироку суду**

2. Згідно з Фабулою справи, які саме дії (або бездіяльність) прокурора призвели до втрати частини доказів?

- а. **Ненадання письмових вказівок слідчому та незабезпечення слідчих дій протягом тривалого часу**
- б. Відмова від участі у дебатах під час судового засідання
- в. Передача справи іншому прокурору без оформлення акту
- г. Випадкове знищення матеріалів справи через несправність техніки

3. Який вид дисциплінарного проступку вчинив прокурор?

- а. Порушення присяги прокурора
- б. **Неналежне виконання службових обов'язків**
- в. Вчинення корупційного кримінального правопорушення.
- г. Перевищення службових повноважень

4. Чи є службове навантаження поважною причиною для невиконання обов'язків прокурора?

- а. Так, завжди
- б. Так, якщо підтверджено наказом керівника
- в. **Ні, якщо відсутні об'єктивні підтвердження неможливості виконання обов'язків**
- г. Так, якщо інші прокурори також перевантажені

5. Який ключовий юридичний критерій відмежовує дисциплінарний проступок від організаційних недоліків роботи органу прокуратури?

- а. Наявність будь-яких порушень процесуальних строків

- б. Встановлення індивідуальної вини прокурора та причинного зв'язку між його поведінкою і негативними наслідками**
- в. Факт наявності кадрового дефіциту в органі прокуратури
 - г. Сам факт відкладення судових засідань
6. Який із наведених елементів є обов'язковим для висновку про дисциплінарний проступок у цій ситуації?
- а. Лише факт втрати доказів
 - б. Лише наявність перевантаження прокурора
 - в. **Сукупність: невиконання обов'язків, вина, негативні наслідки та причинний зв'язок**
 - г. Лише порушення строків досудового розслідування
7. Чи є неявка прокурора в судові засідання без поважних причин самостійною підставою для дисциплінарної відповідальності?
- а. Так, незалежно від системності
 - б. Ні, лише за наявності кримінального правопорушення
 - в. **Так, якщо вона є систематичною та вплинула на здійснення правосуддя**
 - г. Ні, якщо розслідування триває
8. Який висновок є юридично найбільш обґрунтованим у цій ситуації?
- а. Прокурор не несе відповідальності через кадровий дефіцит
 - б. **Має місце дисциплінарний проступок у формі систематичного неналежного виконання службових обов'язків**
 - в. Має місце лише організаційна проблема органу прокуратури
 - г. Відповідальність можлива лише за кримінально-карані дії
9. Протягом якого строку прокурор зобов'язаний повідомити керівника про наявність реального чи потенційного конфлікту інтересів?
- а. В останній день звітного місяця
 - б. **Не пізніше наступного робочого дня**
 - в. негайно в усній формі під час наради
 - г. Протягом трьох робочих днів
10. Яка з перелічених обставин є обов'язковою підставою для відмови у відкритті дисциплінарного провадження щодо прокурора?
- а. Скарга подана адвокатом сторони захисту
 - б. Прокурор має високі показники розкриття злочинів
 - в. **Дисциплінарна скарга є анонімною**
 - г. У скарзі не наведено доказів вчинення кримінального правопорушення
11. Що з переліченого вважається обставиною, яка обтяжує дисциплінарну відповідальність прокурора?
- а. Позитивна характеристика від керівника
 - б. Тривалий час роботи в органах прокуратури
 - в. **Вчинення проступку у стані алкогольного сп'яніння**

г. Відсутність суттєвих негативних наслідків для прав осіб

12. Через який мінімальний строк після накладення догани прокурор може бути визнаний таким, що не притягувався до відповідальності?

- а. Два роки
- б. Один місяць
- в. **Шість місяців**
- г. Один рік

Завдання, що має сім варіантів відповіді, серед яких три правильні.

1. Які обставини свідчать про наявність у діях прокурора дисциплінарного проступку?

- а. **Неподання письмових вказівок слідчому протягом тривалого часу.**
- б. **Втрата частини доказів у кримінальному провадженні внаслідок бездіяльності прокурора.**
- в. Значне службове навантаження прокурора.
- г. **Неодноразова неявка прокурора до суду без поважних причин.**
- д. Наявність вакантних посад у прокуратурі.
- е. Факт здійснення процесуального керівництва у кримінальному провадженні щодо тяжкого корупційного злочину.
- ж. Подання дисциплінарної скарги громадянином.

2. Які ознаки свідчать про неналежне виконання службових обов'язків прокурором?

- а. Незгода сторони захисту з процесуальною позицією прокурора.
- б. **Систематичне нерозглядання клопотань сторін.**
- в. Наявність великої кількості кримінальних проваджень у роботі.
- г. **Незабезпечення проведення необхідних слідчих дій.**
- д. Подання дисциплінарної скарги щодо прокурора.
- е. Високий суспільний резонанс кримінального провадження.
- ж. **Неодноразове відкладення судових засідань через неявку прокурора.**

3. Які фактори повинні враховуватися дисциплінарним органом під час обрання виду стягнення?

- а. Політична значущість кримінального провадження.
- б. **Ступінь вини прокурора.**
- в. **Особа прокурора та його характеристика.**
- г. Суспільний резонанс у засобах масової інформації.
- д. **Наслідки дисциплінарного проступку.**
- е. Особисте ставлення заявника до прокурора.
- ж. Кількість адвокатів у кримінальному провадженні.

4. Які дисциплінарні стягнення можуть бути застосовані до прокурора?

- а. **Догана.**
- б. Попередження про неповну службову відповідність.
- в. **Заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи призначення на вищу посаду.**

- г. Пониження у посаді.
- д. *Звільнення з посади в органах прокуратури.*
- е. Позбавлення класного чину.
- ж. Тимчасове відсторонення від посади строком до шести місяців.

Тест на послідовність/пріоритетність до Фабули 2.

Установіть правильну послідовність дій дисциплінарного органу у дисциплінарному провадженні щодо прокурора.

1. Встановлення фактичних обставин справи.
2. Порухення службового обов'язку.
3. Оцінка доказів щодо вини прокурора.
4. Наявність негативних наслідків
5. Встановлення причинного зв'язку між діями прокурора та негативними наслідками.
6. Врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин.
7. Визначення виду дисциплінарного стягнення.
8. Прийняття рішення.

Тест на відповідність до Фабули 2.

Установіть відповідність між видом дисциплінарного стягнення та строками або умовами його застосування.

Стягнення	Строки або умови
1. Догана	А. Може бути знята достроково не раніше ніж через шість місяців з дня накладення.
2. Заборона на переведення до органу вищого рівня	Б. Накладається на строк до одного року.
3. Відсторонення від посади	В. Може тривати до завершення дисциплінарного провадження за наказом керівника.
4. Перевірка скарги членів органу	Г. Проводиться у строк не більше двох місяців (з можливістю продовження на один місяць).

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Установіть відповідність між конкретною дією/ситуацією та її класифікацією в межах дисциплінарної відповідальності.

Дія або Ситуація	Класифікація
1. Щире каяття та позитивна характеристика	А. Обставини, що пом'якшують дисциплінарне стягнення.
2. Вчинення проступку у стані алкогольного сп'яніння	Б. Обставини, що обтяжують дисциплінарне стягнення.
3. Анонімна дисциплінарна скарга	В. Підстава для відмови у відкритті дисциплінарного провадження.

4. Необґрунтоване зволікання з розглядом звернення	Г. Підстава для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Фабула 3 (дисциплінарна відповідальність адвоката)

До адвоката за правовою допомогою звернулася бухгалтер підприємства «Форс», щодо якого здійснювалося досудове розслідування у кримінальному провадженні за ст. 212 Кримінального кодексу України («Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»).

Під час консультації бухгалтер повідомила адвокату, що виконувала свої посадові обов'язки на підставі первинних бухгалтерських документів, зокрема накладних, товарно-транспортних накладних, платіжних документів та інших документів бухгалтерського обліку, які отримувала безпосередньо від директора підприємства. Вона також виклала свою позицію щодо обставин кримінального провадження та зазначила, що відповідальність за можливі порушення податкового законодавства має нести директор підприємства.

Через тиждень до цього ж адвоката звернувся директор підприємства «Форс». Він повідомив про те саме кримінальне провадження та зазначив, що відповідальність за можливе вчинення кримінального правопорушення має нести бухгалтер, оскільки саме вона здійснювала ведення бухгалтерського обліку та готувала податкову звітність. Директор пояснив, що не є фахівцем у сфері бухгалтерського обліку, довіряв бухгалтеру та лише підписував підготовлені нею документи.

Після завершення досудового розслідування та направлення обвинувального акта до суду адвокат уклав договір про надання правової допомоги з директором підприємства та почав представляти його інтереси у кримінальному провадженні. Під час розгляду було встановлено, що первинні бухгалтерські документи, на підставі яких формувалася податкова звітність підприємства, містили недостовірні відомості. Також з'ясувалося, що фактичного постачання товарів та виконання робіт за відповідними господарськими операціями не відбувалося.

У подальшому щодо адвоката було відкрито дисциплінарне провадження у зв'язку з можливим порушенням Правил адвокатської етики. За результатами його розгляду адвоката було притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Тест до Фабули 3 (завдання, що мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний)

1. Чому щодо адвоката було відкрито дисциплінарне провадження?
 - а. У зв'язку з можливим порушенням Правил адвокатської етики*
 - б. Через програш справи у суді першої інстанції*
 - в. Через завищення вартості адвокатських послуг*
 - г. Через відмову директора платити за надану допомогу*
2. У чому полягав потенційний конфлікт інтересів у діях адвоката?

- а. Він виступав свідком у тому ж провадженні, де був захисником
- б. Він є близьким родичем директора підприємства «Форс»
- в. Він одночасно представляв інтереси підприємства та податкової служби

г. Він надав допомогу особі, чий інтереси суперечили інтересам раніше консультованої особи

3. У чому полягала суть розбіжностей між версіями бухгалтера та директора?

- а. У виборі стратегії захисту в суді
- б. У тому, чи варто залучати адвоката до справи
- в. У сумі несплачених податків

г. У тому, хто саме має нести відповідальність за можливі порушення

4. Чи має місце конфлікт інтересів у діях адвоката?

- а. Ні, оскільки клієнти звернулися в різний час
- б. Ні, оскільки адвокат ще не уклав договір із бухгалтером
- в. **Так, оскільки адвокат отримав інформацію від обох осіб щодо одного провадження**

г. Так, але лише після відкриття судового розгляду

5. Який орган ухвалює рішення про дисциплінарну відповідальність адвоката?

- а. Міністерство юстиції України
- б. **Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (КДКА)**
- в. Верховний Суд
- г. Національна асоціація адвокатів України

6. Що є обов'язковою умовою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності?

- а. Рішення суду
- б. **Вчинення дисциплінарного проступку**
- в. Скарга будь-якої особи
- г. Погодження Міністерства юстиції

7. Який вид дисциплінарного стягнення є можливим у випадку грубого порушення правил адвокатської етики?

- а. Усне зауваження
- б. Попередження
- в. **Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю**
- г. Звільнення з посади

8. Який висновок є найбільш правильним?

- а. Порушень немає, оскільки адвокат діяв добросовісно
- б. Порушення є лише у випадку розголошення таємниці
- в. **Є конфлікт інтересів та порушення правил адвокатської етики**

г. Порухення є тільки у діях бухгалтера

9. Що з наведеного не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності?

а. Порухення присяги адвоката України.

б. Невиконання рішень органів адвокатського самоврядування.

в. Скасування судового рішення у справі, в якій адвокат надавав правову допомогу, без вчинення ним проступку.

г. Розголошення адвокатської таємниці.

10. У справі підприємства «Форс» адвокат спочатку надав консультацію бухгалтеру, а потім уклав договір з директором, чії позиції були взаємно суперечливими. Яке саме правило було порушено?

а. Вимоги до рекламування адвокатської діяльності.

б. Принцип компетентності.

в. Принцип домінантності інтересів клієнта.

г. Неприпустимість конфлікту інтересів.

11. Протягом якого строку адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності з дня вчинення проступку?

а. Шість місяців.

б. П'ять років.

в. Один рік.

г. Три роки.

12. У якому випадку адвокат звільняється від обов'язку збереження адвокатської таємниці без згоди клієнта?

а. Якщо інформація стосується вчинення клієнтом будь-якого адміністративного правопорушення.

б. При зміні адвокатом місця своєї професійної діяльності.

в. На вимогу слідчого під час проведення допиту в якості свідка.

г. У разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю (для захисту своїх прав).

13. Яке дисциплінарне стягнення вважається найсуворішим для адвоката України?

а. Накладення адміністративного штрафу у розмірі десяти мінімальних зарплат.

б. Позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ.

в. Суворе попередження з опублікуванням у засобах масової інформації.

г. Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк до одного року.

Завдання, що має сім варіантів відповіді, серед яких три правильні.

1. Що є підставою дисциплінарної відповідальності адвоката?

а. Виграш справи клієнтом

- б. *Порушення правил адвокатської етики*
- в. *Невиконання професійних обов'язків*
- г. Рішення суду не на користь клієнта
- д. *Розголошення адвокатської таємниці*
- е. Скарга будь-якої особи
- ж. Порушення присяги адвоката

2. Які дії адвоката є неприпустимими у ситуації конфлікту інтересів?

- а. Представлення одного клієнта
- б. *Отримання інформації від двох сторін*
- в. *Використання інформації проти попереднього клієнта*
- г. *Укладення нового договору*
- д. Захист у суді
- е. Перехід до іншого адвоката
- ж. Нейтральна консультація

3. Що враховується при накладенні дисциплінарного стягнення?

- а. *Характер проступку*
- б. *Наслідки дій адвоката*
- в. Особа адвоката
- г. Побажання клієнта
- д. Матеріальний стан адвоката
- е. *Ступінь вини*
- ж. Рішення суду

4. Що є ознаками конфлікту інтересів?

- а. Захист одного клієнта
- б. *Суперечність інтересів клієнтів*
- в. *Використання інформації проти клієнта*
- г. Консультація без договору
- д. *Потенційна шкода попередньому клієнту*
- е. Участь у суді
- ж. Незалежність адвоката

5. Що заборонено адвокату при конфлікті інтересів?

- а. Консультація
- б. *Представництво клієнта*
- в. *Прийняття доручення*
- г. Аналіз справи
- д. *Використання конфіденційної інформації*
- е. Захист у суді
- ж. Відмова від справи

Тест на послідовність/пріоритетність до Фабули 3.

Установіть послідовність між дією адвоката та наслідком.

1. Надання консультації спочатку	А. Конфлікт інтересів.

бухгалтеру, а потім директору в одному провадженні	
2. Укладення договору з директором, позиція якого суперечить інтересам бухгалтера	Б. Недотримання принципу лояльності та незалежності.
3. Використання інформації про первинні документи, отриманої від бухгалтера, на користь директора	В. Порухення принципу конфіденційності (адвокатської таємниці).
4. Результат розгляду скарги на дії адвоката дисциплінарним органом	Г. Дисциплінарна відповідальність.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Тест на відповідність до Фабули 3.

Встановити відповідність між назвою принципу та його суттю.

1. Незалежність та свобода	А. Свобода від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання, зокрема з боку державних органів або особистих інтересів.
2. Дотримання законності	Б. Уся професійна діяльність здійснюється на основі законодавчих норм; заборона порад, спрямованих на скоєння правопорушень.
3. Домінантність інтересів клієнта	В. Пріоритет інтересів клієнта над власними інтересами адвоката, інтересами колег чи партнерів.
4. Конфіденційність	Г. Захист будь-якої інформації про клієнта та змісту порад; цей принцип не обмежений у часі.

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Встановіть відповідність між терміном та його дефініцією.

1. Конфлікт інтересів	А. Суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними обов'язками, що може вплинути на об'єктивність.
2. Адвокатська таємниця	Б. Будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику чи стажисту про клієнта, а також зміст порад та документи.
3. Договір про надання правової допомоги	В. Угода, за якою адвокат зобов'язується надавати допомогу, а

	клієнт — оплатити її та фактичні витрати.
4. Гонорар	Г. Форма винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги

Правильна відповідь: 1 – А, 2 – Б, 3 – В, 4 – Г.

Навчально-методичне видання

**ПОСІБНИК
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЄДИНОГО ДЕРЖАВНОГО
КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ ПРАВО
НА ДРУГОМУ (МАГІСТЕРСЬКОМУ)
РІВНІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Електронне видання

Ум. др. арк. 36,8.

**Пропозиції та зауваження:
e-mail: uf@univer.km.ua**